

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

B 1,010,582

MAGYARORSZAG

ÉS

ERDELY

EREDETI KEPEKBEN

ELSŐ SZAKASZ: MAGYARORSZAG.

MÁSODIK KÖTET.

DARMSTADT 1863.

Kiadja és nyomtatja

LAJOS GYÖNGYÖS GYÖRGY.

BUCCFER ES SÓLY BIZOMANYALAN PESTEN

Digitized by Google

MAGYARORSZÁG

ÉS

ERDÉLY

EREDETI KÉPEKBEN.

RAJZOLTA

ROHBOCK LAJOS.

TÖRTÉNELMI ÉS HELYIRATI SZÖVEGGEL.

IRTA

HUNFALVY JÁNOS.

ELSŐ SZAKASZ: MAGYARORSZÁG.

II. KÖTET.

DARMSTADT. 1860.

KIADJA ÉS NYOMATJA LANGE GUSZTÁV GYÖRGY.

LAUFFER ÉS STOLP BIZOMÁNYA PESTEN.

x2
T
4215

GL

3607033

Sos LA

02-03-87

AD D. VCL

Esztergom.

A magyar alföldről visszatértünk a Duna partjaira. Hazánknak ezen főere Visegrádon túl a Pilisi és Vértes-hegységek éjszakra csapó kiágazásai, s bal felől a délre vonuló Honti hegységek közé szorúlván, nagy kanyarulatot tesz délre. Ottan a legbájosabb tájképek tárulnak fel szemünk előtt: a magyar folyam partjai a német Rajna-vidék jellemét öltik magokra. A számos völgy által megszakasztott hegységek hátait sötétlő erdők, leginkább tölgy- és bükkfák borítják, lejtőikön vagy málaikon, s az alacsonyabb dombokon szőlőtőkék és gyümölcsfák díszlenek, a völgyeket és lapályokat pedig rétségek és vetések foglalják el. Hellyel közzel, a folyam mindkét partján, festői fekvésű helységek mutatkoznak, melyek nem egy történelmi eseményt idéznek emléktünkbe. Így a Duna kanyarulatának délnyugati sarkán, a jobb parton, a kúpdad hegyek alján épült Dömös öltik szemünkbe, sűrű berkei miatt királyainknak egykor kedves mulatóhelye. 1063-ban I Béla az ország főbbjeivel Dömösön tanácskozáván, alatta a királyi szék összeroskadott, s ennek következtében a különben is agg király nemsokára meghalálozott. A helység mellett levő Árpás hegyen még némi romjai láthatók a káptalannak, melyet Álmos alapított, s melyben ennek fia, utóbb II Béla király, Kálmán üldözései elől menedéket és ótalmat talált (1113). A dömösi prépostságnak 12 kanonokja s 59 helysége volt; ezeknek lakói a tizeden kívül évenként bizonyos

mennyiségű búzalisztet, hízott göbolyt, juhót, ürüt, sertvést, tyúkot, libát, sőt, sert és méhsert tartoztak a káptalannak beszolgáltatni. De a dömösi prépostság nemsokára hanyatlásnak indult s a törökök által végkép elpusztított. Megmaradt birtokai elvégre az esztergomi főkáptalannak adományoztattak.

Nem messze Dömöstől, ugyancsak a Duna jobb partján, Maróth van, mély völgyben, két templommal, melyek közzül az egyik dombon, a másik a völgyben áll. Maróth a vitéz Dobozi Mihályt juttatja eszünkbe. — A szerencsétlen mohácsi csata sírba döntötte vala a királlyal együtt a nemzet színét. A törökség akadály nélkül elárasztá az országot a Duna két partján, s Budáról szerteszét száguldoza rabolva és pusztítva. Ekkor sok ezer ember Maróth vidékén keresett menedéket, árkokkal és szekérkerítéssel erősített tábornak ütve. Csakhamar megérkezének a törökök s legott a tábor vívásához fogának. Két napig védelmezték magokat a magyarok s az ellenség minden ostromát szerencsésen visszaverék. De 1526 szept. 15-kén a törökök roppant erővel megújították támadásaikat, lerombolák a szekérfalakat s berontván a táborba, mindent lekonczolának, meg nem kimélve még a csecsemőket sem. Huszonöt ezer halott hevert a csatatéren, csak kevesen menekülhettek vala meg. Dobozi Mihály, fehérvármegyei egyházasbajdi nemesember, szintén a táborban volt szeretett hitvesével, farnosi Ilonával. Látván, hogy a tábor nem nyújt többé ótalmat, háta mögé, lovára kapta szép Ilonáját, erősen átkaroltatá magát és vágta míg s merre lehetett. Azomban a kettős teher alatt megfáradt ló lankadni kezdte, s a rivalgó török csoport mind közelebb nyomúla. Tehát Ilona, a nemes keblű nő, mert szabadulást már nem remélhetett, könnyörögve kérte férjét, ölje meg őt, nehogy török kézre jusson. „Ne félj, monda férje, istenben bizzál, megszabadulunk.“ De a török mármár sarkukban volt. Ekkor az asszony, hogy férje legalább magát menthesse meg, a lóról hirtelen leugrék s még egyszer könnyörög: Dobozi a kérelmet többé meg nem tagadhatá; kardcsapása alatt a szeretett asszony halva lerogyék. A férj, ki már mindent elvesztett vala, tovább szabadulásról nem gondolkozék: elbúsultan a sűrű ellenség közé rohanva

Joh. Feged malte

Druck & Verlag v. G. Lange in Darmstadt

V. Kerschke delte

LESENZELLE R. G. M. O. R. A. N.

Lauter es Stelp hizonanviban Posten.

vitézül áldozá fel életét. — Mondják, hogy Dobozai magát és feleségét a Maróthtól nem messze levő Basaharcz hegy alján áldozta fel; a Kishegyen pedig, hol római, magyar és török érmeket leltek, a helyet mutatják, hol egykor Dobozai vára állott*).

A Duna bal partján, szaggatott völgyben, Zebegény falu ülik fel; odább Szobb van, melly helység mellett a tervezett ipolyvölgyi vaspálya a bécs-pestivel egyesülne. Szobb mögött tetemes hegy emelkedik, oldalán nagy kőbányák vannak. Nyugatra s nem messze Szobbtól az Ipoly szakad a Dunába; azon folyón a régi fahíd helyett 1859-ben új vasúti hidat építettek, és pedig a Ruppert által feltalált rácsrendszer szerint. E híd a tavasz elején elkészült, s april 2-kán megterheltek, hogy hordási képességét megpróbálják. Három nyilata van, két külső nyilata belül 141, a középső pedig 180 láb széles. A hídon átfutó kettős pántcsapást két rácsfal hordja, ezek a három nyilaton végig menve egyegy falat képeznek, mellyek a pályával keresztben alúl is felül is összekapcsolvák. A híd elején és végén egyegy kapuzat épült kőből, a középső oszlopok felett pedig öntött vashól készült gyámolok vannak. Az egész híd mint valami könnyű fátolszövet feszül a folyó fölé, úgy hogy rajta keresztül a mögletben kéklő hegyeket láthatni.

A gózhajó nemsokára a Garam torkolata mellett is elhalad; e folyón szintén új hidat építettek, egészen ollyat, mint az Ipolyon. De már Esztergom városa mutatkozik, s különösen a Duna jobb partján ágaskodó dombmagaslatra épült székes-egyház köti le figyelmünket.

Esztergom, az ország herczeg-primásának székhelye, az éjszaki szél $47^{\circ} 47\frac{1}{2}'$ s a keleti hosszúság $36^{\circ} 25'$ alatt van, jobb partján a Dunának, melly e helyen több szigetet ölel s éjszaknak kanyarodik. A Pilisi hegycsoport több ágat

*) Némellyek úgy vélekednek, hogy a Brodarics által említett Maróthon, melly mellett a leírt vérontás történt, nem a Duna jobb partján levő Pilis-Maróthot, de a Vértos hegység közepett, s Bajótól délre eső Pussta-Maróthot, hol egykor az esztergomi érsek vadászkastélya állott, kell érteni.

ereszt azon vidékre, melyek egyes dombokban s hegyekben a Dunára dőlnek. Dél felé a Strázsahegy, éjszakra Sz. Tamáshegye, közepett a Várhegy emelkedik, melyet több más domb környez. Délnyugatra tágas völgy nyílik, melyen a Duna kiterjedvén néhány nagyobb szigetet alkot. A folyam bal partján Párkány mezőváros van, melyet Esztergommal hajóhíd kapcsol össze. Párkány fölött a Duna mentében szép síkság terül, a háttérben Hont és Nógrád hegyei kéklenek.

Esztergom négy különböző részre oszlik, t. i. a tulajdonképi sz. k. városra, mely a Várhegytől nyugatra s délre elterül; a vizi vagy érseki városra, mely közvetlenül a Duna partján, a Várhegytől nyugatra elhúzódik; s végre Sz. György és Sz. Tamás mezővárosokra; amaz a Dunánál, legéjszakibbra van s a vizi városhoz csatlakozik, emez pedig a Várhegy, Sz. György és a sz. k. város között van.

A Duna tükre fölött 210 lábra emelkedő, hosszúra nyúlt Várhegyen hajdan nevezetes erősség volt, melyből már csak néhány omladék látható, különösen a déli sarkon. Itt még néhány földalatti katonaszállás is van, s a legmélyebb helyen bolthajtásos szoba található, mely szabálytalan négyszöget képez. E szoba boltozatát nyolcz fali gyámoszlop s közepett álló, 6 láb 5 hüvelyk magas tömör oszlop hordja; mindezen oszlopok másmás fejezetűek. Mondják, hogy e szobát még a rómaiak építették s hogy templomul használták, valamint utóbb a törökök is.

A hajdani székesegyház és érseki palota azon régi erősségben volt. A legrégibb érseki egyház, melyben I István király Adalbert prágai érsek által megkereszteltetett s utóbb meg is koronáztatott, a XII század végén leégett. Jó b érsek 1200-ban helyreállíttatá s kitégíttatá. Az újabb székesegyházat a rákövetkező századok folytában az egyes érsekek mind nagyobb pompával díszítették s számos kápolnával öregbítették. A leghíresebb kápolnát Bakács Tamás érsek építteté (1506—7.). De nemsokára Esztergomot is megszállák a törökök s 1595 óta a felséges székesegyházat omladékká tették; az egész építményből csak Bakács kápolnája maradt meg.

A törökök elvonúlta után Mária Terézia a Várhegyen új szentegyházat építtete. Az országgyűlés már 1723-ban

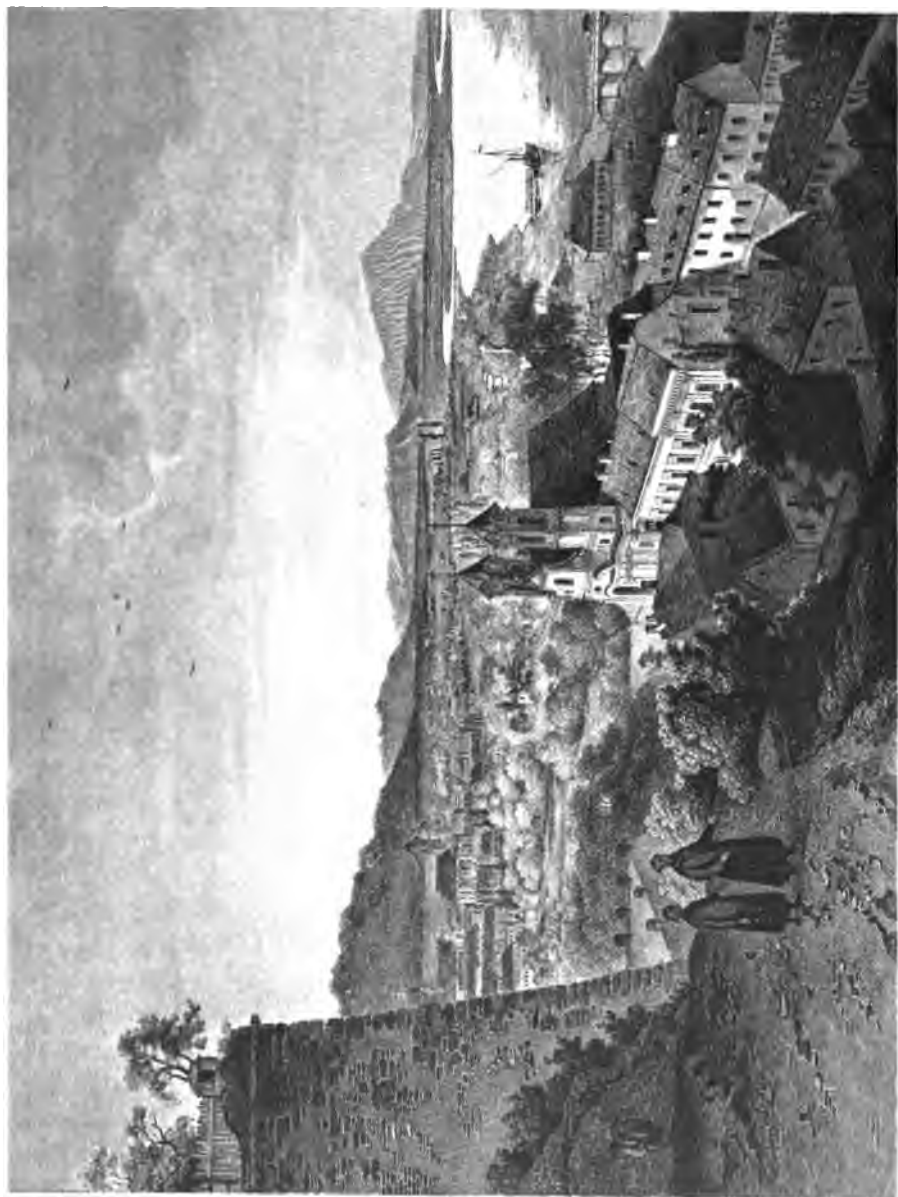
törvényes végzést szerze, mely szerint a főpapok és káptalanok ismét régi székhelyeikre tartoztak visszatérni, melyeket a török uralom alatt odahagytak vala. Most az esztergomi székesegyház és primási palota helyreállításáról is kezdének gondolkozni. Barkóczy érsek 1761 óta a Várhegy egyengetéséhez s a sz. k. várost Sz. György mvárossal egybekapcsoló alagút építéséhez fogott. De sokféle körülmények, nevezetesen a közbejött francia háborúk is, meggátolták az elkezdett munka folytatását. Rudnay Sándor érsek végre mindjárt hivatalába való beiktatása után, azaz 1820-ban megkezdeté a nagyszerű építkezéseket, melyeket azután utódjai nagy buzgalommal folytatának s szerencsésen be is fejezének. Rudnay a Barkóczy által megkezdett alagútát borpinczévé változtatá s helyébe tágasabb új alagútát építtete. Ez alagút hossza 50 öl, szélessége 35 láb 10 hüvelyk, magassága 33 láb 2 hüvelyk. 1822-ben készült el, mint ezt a déli kapuja felett látható felírás tanúsítja. Rudnay azután a Mária Terézia által rakatott templomot leromboltatá, — ez alkalommal a régi érseki székesegyház utolsó maradványai is eltűntek, mit nem lehet eléggé fájlalni, — s a Várhegy egyengetésének befejezése után a sírboltok építéséhez fogata. A talpkövet 1822 sz. Adalbert napján az ország nádora József főherczeg meg számos püspök és országnagy jelenlétében rakták le. Khünel Pál bécsi építő készítette volt a tervet, s Pack János igazgatá az építést. Rudnay se költséget se fáradságot nem kimélt; 1831-ben történt halálaig elkészült a nagyszerű sírbolt; a templom falai a felső párkányig emeltettek; továbbá felépült sz. István kápolnája; a szomszéd dombon megmaradt Bakács-kápolna lebontatott s azon módon, mint eredetileg építve volt, ismét összerakatott s az új bazilika jobb szárnyába illesztetett. Mindezen építkezésekre Rudnay 815,696 pftot fordított, legislegnagyobb részét saját jövedelméből, az országszerte gyűjtött adakozások csak 134,340 pftot tevén.

Rudnay halála után az érseki szék 7 éven túl be nem töltetett. Végre Kopácsy József veszprémi püspök lett primássá. Kopácsy új buzgalommal folytatá az építkezéseket, s e végre a veszprémi püspökség jövedelmét is szedheté

három évig. Paeknak orozva történt meggyilkoltatása után Hild József pesti építőre bízta az építés vezetését. Ez mind az eredeti terven mind a már kivitt munkákon sok változtatást rendelt. Több helyen az alapfalakat erősebbé téteté, azután leszedetvé a veres márványt, mellyel a falak belseje ki volt rakva, s helyébe szürkés márványt tétete, végre a hajónak már elkészült boltozatát is lebontatá s kettős iveken nyugvó erősebb boltot építtete. Kopácsy 1847 szept. 17-kén történt elhúnytáig 573,022 pftot költött az építésre; ez összegből 119,843 pft. a begyűlt adakozásokra esett. Ekkor már az egyház szentélye be volt tetőzve, a boltozatán levő festvények is készen voltak, (Moralt Lajos Münchenből készítette 20,000 pftért); továbbá ott álltak már a felső párkányon a Casagrande Márk velencei szobrász által készített, 4 öl és 3 láb magas képszobruk, s a Dunára néző homlokon a „Quæ sursum sunt quærite“ felirat tündöklött; az egyház kupolája is elkészült, s 1845 aug. 18. feltűzték a nagy keresztet; végre az egyház két tornya is derekáig fel volt építve. Az említett felirat betűi 5 láb magasak, bronzból valók s tűzben meg-aranyozvák.

Rudnay utódja Scitovszky János, volt pécsi püspök, ki 1849 jul. 20. lett esztergomi érsekké, az építkezéseket nagy buzgalommal folytatá, úgy hogy 1856-ban aug. 31. a bazilikát már felszentelheték, mi rendkívüli ünnepélyességgel történt meg. Azon időig az építésre összesen 2,051,527 pftot fordítottak vala.

A Várhegy déli alján az érseki kertek vannak; kelet, azaz Sz. György felől 8 fasorral szegélyezett, kényelmes út viszen föl a Várhegyre. Ez útnak két oldalán a kanonokurak tizenkét lakja terjed el. A feljárat elején, az út két szélén, boldog Özséb és Kőrösi Márk képszobrai állanak; (mindkettő esztergomi kanonok volt, az előbbi sz. Pál remete magyar szerzetét alapította s igazgatta a XIII. század közepén, az utóbbi a XVII. század elején, a vallási háborúk alkalmával, Kassán megöletett). A felső fordulásnál, hova az alagút tövéből mindkét felől lépcsők visznek föl, sz. István és sz. László képszobrai állanak, mellyek azelőtt a Mária Terézia építtette templom mellett voltak. A terjedelmes egyháztérrel 12 már-

Die Stadt von oben

Die Stadt von unten

Die Stadt von oben und unten

Die Stadt von unten

ványlépcső a bazilika előcsarnokába visz. Ez 13 $\frac{1}{2}$ láb széles s 36 láb mély. Mielőtt bemennénk a templomba, szemléljük meg külsejét. Az északi és déli oldalán emelkedő, nyolcszögletű tornyok a vas kupolával s a rajta levő kereszttel együtt körülbelül 180 láb magasak, s boltíves kapu és sikátor által összekapcsolvák az egyházzal. Az északi torony sikátora felett Meixnertől készített, 16 alakot mutató dombormű van, mely az egyház talpkövének megvetését ábrázolja. E toronyban 1855 dec. 24 felvont két harang van, melyek közül a nagyobbik 10,525 fontot nyom.

Maga az egyház épülete keveset tagolt négyszöget mutat. Kívül, az előcsarnok nélkül, 251 láb hosszú, a Dunára néző homlokának szélessége 137 $\frac{1}{2}$, közepének szélessége pedig 151 $\frac{1}{2}$ láb. Az oldalfalak magassága összesen 107 lábat tesz. A templom közepén a nagyszerű kupola emelkedik, 54 láb széles négy sarkfalán; a kupola alsó része vagyis dobja 12 láb magas, ez alapon 24 oszlop van, melyek magassága 60 láb s átmérője 7 láb, s melyek közt 12 ablak van. Ez oszlopok a 21 láb vastag s 13 láb magas koszorúfalat vagyis székkövet hordják, mellyen a kupola boltozata s e körül vas bordákon a réz fűdél nyugszik. A kupolát 11 láb széles falfarkány környezi, mellyen azt körül lehet járni. A templom tetejétől a kupola tetejéig 151 kényelmes csigalépcső vezet föl. A kúp tetején vasból kovácsolt s rézzel borított, 6 láb magas talpzat s ezen 7 $\frac{1}{2}$ láb átmérőjű golyó van, mellyen a 18 $\frac{1}{2}$ láb magas kereszt áll. Az egyház magassága alólról egész a kereszt tetejéig majdnem 316 lábnyi, egész hossza pedig külrészeivel együtt 333 lábat s 1 hüvelyket tesz.

A templom falait féloszlopok s domborművek ékesítik; az oszlopoknak Bauer Mihály pesti művész által készített korinthéle fejezeteik vannak. A felső párkányon sz. István, sz. László s Péter és Pál apostolok képsobrai vannak, közepett a vallást ábrázoló képcsoport látható. Az oldalpárkányokon a négy evangelista képsobrai állanak. Mindezen szoborműveket Casagrande készítette.

Most nézzük meg az egyház belsejét. A főkapu vasból készült és Sozer András pesti lakatos műve. Legelsőben a szentély ötlik szemünkbe. Szélessége 56, hossza pedig 65 láb

2 hüvelyk, míg a templom belső hosszúsága $248\frac{1}{2}$ lábat tesz. Jobbra a bársony- és aranytól ragyogó érseki trón (faldistorium), két felől a kanonokok székei s ezek végiben jobbra szónoksék, balra az érseki szék. Mindezen nagyon szépen faragott székeket Leisl bécsi műasztalos készítette. A főoltárhoz karrárai márványból készült 5 lépcső visz; a 9 láb 8 hüvelyk hosszú s 3 láb széles asztal homlokán az utolsó vacsorát ábrázoló dombormű van, két oldalán 60 láb magas márványozott s aranyos fejezetű oszlopok emelkednek, melyekre boltív borúl. Ez ív alatt a Grigoletti által festett oltárkép van, melly 40 láb magas s 20 láb széles s sz. Mária mennybemenetelét ábrázolja. A kép alatt az oltárlap karrárai márványból van faragva s domborművekkel és sz. Adalbert, Gellért, Márton és Mór képszoبراival ékesítve. Ugyanott még 6 láb magas 14 ezüst gyertyatartó és ereklyetartók láthatók. Magát a tabernakulumot 6 zöld márványból faragott oszlop környezi; végre két oldalt két-két kherub s 12 ágú gyertyatartó van karrárai márványból.

A szentélyből jobbra 9 márvány lépcső a sekrestyébe visz, mellyek között a belső majdnem két akkora mint a külső; ez utóbbiból a főajtó a templom kupolája alá visz. A bal oldalon is van két illy helyiség, mellyek szentszéki gyűlésteremül fognak szolgálni. E két felőli helyiségeket az oltár mögött levő folyosó összekapcsolja egymással, e folyosóba a Dunára néző kapu nyílik. A sekrestyéből 60 márvány lépcsőn terjedelmes csarnokba s ebből hosszú folyosóra juthatni, melly az építendő érseki palota két szárnyát fogja összekapcsolni, s mellyben most az érseki levéltár van. E folyosóból 57 lépcsőn fölmenve más folyosóra s ebből 20 lépcsőn a templom födelére vagyis a szentély padlására juthatunk. A szentély balján levő helyiségből 60 márvány lépcső a több teremre osztott imádkozóba vezet föl.

Az egyház kereszt alakjában épült; a kereszt két szára végiben, egymással átellenben, egyegy oltárkép van nyers vakolaton festve; a jobbra eső falkép a fölfeszített üdvözítőt, a balra eső pedig sz. Istvánt, sz. Imrét, Saroltát s a bazilikát építtette három érseket ábrázolja, a mint ezek az országot sz. Máriának felajánlják. Az oltárok alatt sz. Bálint és Mo-

desztina vértanúk tetemei vannak, melyeket a primás 1854-ben IX Pius pápától kapott, midőn Rómában járt. Ez oldalfalakon jobbra a megváltóra, balra sz. István életére vonatkozó festvények környezik az oltárokat. Ezek közelében még két oldaloltár van, egyik sz. József, másik sz. Béla tiszteletére.

A kupolát tartó négy boltív aranyozásoktól s nyers vakolaton való festményektől ragyog. A kupola dobja márványozva, boltozatja égbék színnel és aranyozott csillagokkal van ékesítve, közepén pedig a kereszt tündöklök alá. A kupola belső magassága 227, átmérője pedig 106½ lábnyi; alatta a templom talaja színes márványból való mozaikkal van kirakva.

A templom hajójának boltozatát festvények és aranyozások ékesítik. Tágas kapuk balra sz. István vértanu, jobbra Bakács kápolnáiba nyílnak. E kapuk fölött Meixner János által készített domborművek jobbra Krisztus virágvasárnap diadalmenetét, balra Krisztust a kisdedekkel ábrázolják. Bakács kápolnája veres márványból épült, négyszögletre, kerek kupolával, s gyümölcsoltó Boldogasszonynak van szentelve. Az oltáron levő Mária-képet nagy tiszteletben tartják; X Leo pápa teljes bucsúval ajándékozta meg a kápolnát, s a vidéki nép sűrűn jár oda bucsúra. Sz. István vértanú kápolnája állítólag azon helyen áll, mellyen hajdan az ugyanazon szentnek tiszteletére épült régi templom állott. A monda szerint a nevezett vértanú azon templomban megjelene Saroltának s jósolá neki, hogy fiat fog szülni, ki nemcsak herczeg, hanem király lesz, kit azért megkereszteltessen s nevéről neveztesse. E kápolnában hazai művészek által készített művek vannak, t. i. Herczog vésményei, az 1856-ban meghalt Ferenczy István képszobera, melly Istvánt a vértanút, s Hesz festménye, melly a sz. háromságot ábrázolja. Az oltárral szemben Károly Ambrus cs. k. főherczeg s esztergomi érsek márványemléke van.

Az egyház legkitűnőbb ékességeihez a karzat tartozik; ez hat márványozott oszlopon nyugszik; karfalát karrárai márványból készült hatvan oszlopka képezi, mellyek fölött sz. Dávidot, Cziczellét s nemtöket ábrázoló hat szobor emelkedik. Az orgonának 64 változata van 3483 kisebb nagyobb síppal; Moser Lajos készítette.

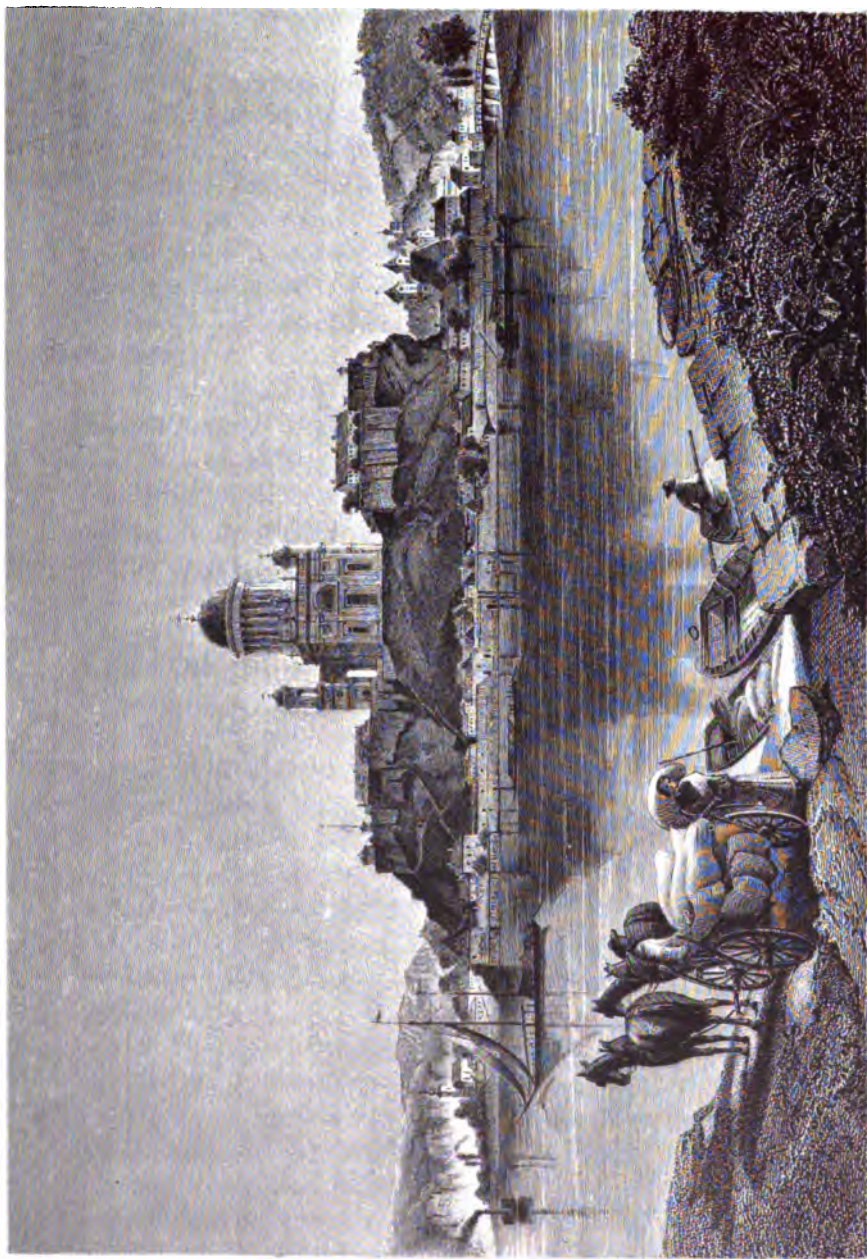
Az egyházat tornyaival egybekapcsoló kapu alól szárnyajtók egyrészt Bakács és István kápolnáiba, másrészt a sírboltokba vezetnek. Mindkét oldalról 57 márvány lépcsőn a tornácba vagy külső kriptába, ebből a belső kriptá kapujához jutunk, melly előtt két nemtőnek szobra áll. A belső kriptá boltozatját tíz kerek s tizenhat féloszlop támogatja. Jobbra több régi érsek és kanonok emlékei befalazták, melyeket a vár omladékai közt találtak volt. Dél felől a Bakács-kápolna, átellenben a sz. István-kápolna alatti sírboltok vannak, amaz 17, emez 25, részint már elfoglalt sírűreggel. Az oszlopcsarnok délnyugoti részében az érsekek egyiptomi modorban, veres márványbul épült mauzoleuma van, 39 sírűreggel, melyekből hármat már Károly Ambrus, Rudnay Sándor és Kopácsy József tetemei elfoglalnak.

Esztergom egyéb nevezetességeit csak röviden megérinthetjük. Az érseki városban van sz. Ignác tiszteletére épült azon szentegyház, melly 1820-tól kezdve az új bazilika főszenteltetéseig székesegyházul szolgált. Ez 1738-ban a jezsuiták által építettett, kiket Széchenyi György érsek 1687-ben hívott meg Esztergomba; két tornyát Batthyányi József érsek rakatta 1780-ban. E templom mellett van az érsek jelenlegi palotája, melly épület szintén a jezsuitáké volt.

A Várhegy déli sarka alatt a sz. Istvánról nevezett papnövelde van; ez hajdan a ferenczesek zárdája volt s Széchenyi érsek által építettett. Egy ideig katonai nevelőintézet volt benne; Rudnay érsek megvette a kormánytól s a volt zárdát presbyteriumnak, a templomot pedig érseki könyv- és levéltárnak rendelte. Kopácsy és Scitovszky a volt zárdát kitágították, s 1850-ben a papnövelde állíttaték föl benne.

Az érseki és főkáptalani könyvtár most azon épületben van, melly a sz. Tamáshegygel határos főútca sarkán áll. E csinos épületet Kopácsy kezdé építtetni s Scitovszky érsek béfejezé. Három terjedelmes terme van, melyekben a nyomtatványok, mintegy 55,000 darab könyv, s a kéziratok, körülbelől 1,400 kötet és nyaláb, elhelyezték.

A Várhegy éjszaki sarka alatt, a Duna partján, a vízhatógép van, mellyet Rudnay érsek 1820-ban állíttatott; néhány év óta gőzgépet használnak, mellynek segítségével az egész

U. Rohock den's

Druck & Verlag v G C Lange in Darmstadt

F. Hatfield's stamp!

FRANZ JOSEPH VON PARKANY FELD. GRAN VON PARKANY AUS.

Lawrence J. Pizer, Editor, Editor:

Várhegynek s kanonokurak lakjainak szükséges vizet felhajtják.

A sz. Ignác tiszteletére épült szentegyház mellett elmenő út a dunai hídra vezet. Itt a folyam sziget által két ágra van osztva; a kisebbik ágon állóhíd, a nagyobbikon pedig hajóhíd van. Illy hídja Esztergomnak már a török uralom előtt és alatt is volt, de 1683-ban elromboltaték. Barkóczy azután repülő hidat készíttetett, Kopácsy pedig 1842-ben ismét hajóhidat építtetett. E híd a forradalom alatt leégett; a mostani hajóhíd 1851-ben készült el; 1602 láb hosszú s 27 láb széles.

A sz. k. városban találjuk: a sz. Péter és Pál apostolok tiszteletére 1699 körül épült szentegyházat, melynek helyén a IV Béla által alapított s 1541-ben a törökök által lerombolt ferenczrendi zárda volt; továbbá sz. Anna templomát, melyet a hozzá tartozó zárdával együtt Széchenyi György érsek a ferenczesek számára rakatott (1700—1714); a benczések lakját és gymnaziumát, melyet ugyancsak Széchenyi György a jezsuiták számára alapított, s melyet utóbb a pálosoknak s végre a benczéseknek adtak át. A város legújabb időben terjedelmesebbre és csinosabbra építteté.

A sz. Vendel terén álló s Rudnay által 1828 óta épített Kerek-Anna templomának szép kupolája s 6 ión oszloppal ékesített tornácza van.

A sz. k. város tekintetesebb épületei közül még a vármegyeházat s városházat kell megemlítenünk. Közintézeteiből csak az 1845-ben alapított takarékpénztárt, a városi könyvtárt, a betegek és szegények házat s a Gramling helybeli ácsmester által létrehozott műnalmat említjük meg.

A Duna partján több helyen hőforrások bugyognak fel, melyek malmot hajtanak s fürdőül is szolgálnak. Odább, a Tamáshegy alján is vannak, 25 R. fok mérsékletű meleg források, melyek vize főleg szénsavas meszet, szénsavas és kénsavas magnéziát tart. E források fölő a kanonokurak nagyszerű fürdőt állíttattak. Ugyancsak a Tamáshegyen keserű források is vannak; ezek vize, úgy mondják, a szeidschützihez hasonlít. Dr. Schmidt 1787-ben a Tamáshegy keleti lejtőjén

gyárt állított, a keserű vizből s az ezzel átjárt iszapból keserű sót és magnéziát termelendő, de mélyebbre ásátván a kutakat, véletlenül a hévíz forrásaiba bukkant, s ekkor a keserű viz fogyni kezdett.

Esztergomnak most összesen valami 13,000 lakosa van, kik, kevés protestánst, görögöt és izraelitát kivéve, r. katolikusok és jobbra magyarok. Leginkább földmiveléssel és bortermesztéssel foglalkoznak; kereskedelemre és műiparra nézve Esztergomnak, noha a róla nevezett vármegyének fővárosa, semmi nagyobb jelentősége nincsen, s úgy látszik, hajdan általában virágzóbb s jelentősebb város volt, mint jelenleg.

Visegrádtól kezdve Esztergomig sok római maradványt találtak s találnak a Duna jobb partján; hihetleg a mostani Esztergom helyén is római gyarmat volt. Annyi bizonyos, hogy a magyarok a Várhegyen erősséget s alján lakott helységet találtak. Ennek lakosai, úgy látszik, már a keresztyén vallást követték, mert a várban már a sz. István vértanúnak szentelt egyház megvolt. Sz. István királyunk Esztergomban született s az említett egyházban vette a keresztséget és koronát. Midőn népét a k. vallás bevezésére bírta s a keresztyén egyházat országában elrendezé, Esztergomot rendelé az érsek, az egyház fejének székhelyévé (1001). Dominik, az első magyar érsek, templomává a régi sz. István-egyházat tette, de a király nemsokára új székesegyházát építtete, szintén a várban, s Boldogságos szűz Máriának és sz. Adalbertnek szentelé. A sz. k. várossá lett régi helység mellett Mátyás érsek 1239 óta az érseki várost kezdé építtetni; sz. Tamás-hegy és Györgymező is korán megnépesültek, amazt Imre király a káptalannak adományozá, a hegy tetején prépostság állott. Györgymezőn állítólag még I István idejében támadt prépostság s társas káptalan volt; ez utóbb a főkáptalannal olvadt össze.

Első királyaink gyakran mulattak Esztergomban, ez tehát gyors virágzásnak indult, sok idegen is megszállta, s a francziák, németek és olaszok egész utcákat bírtak. Ekkor t. i. az Ázsia és Europa közötti forgalomnak egyik fő útja még hazánkon ment keresztül, s a magyar városok, mellyek azon útba estek, nagyon felvirágoztak. Esztergom is, mint

az ország fővárosa s a nyugat és kelet közötti kereskedés egyik fő rakhelye, gazdag és népes város volt akkor. De virágzása nem sokáig tartott. A Sajó melletti szerencsétlen csata után, melyben Mátyás érsek is odaveszett, a mongolok a Tisza vidékét szélrtiben hosszában pusztították, egyik csapatuk pedig Kadan vezérlete mellett a Duna bal partján Párkányig jutta s onnan fenyegeté Esztergomot. Ezt árkokkal, kerítőfalakkal s fa tornyokkal erősítették vala meg, s az egész környékből összesereglett nép falai között keresett ótalmat és menedéket. Darab ideig csakugyan szerencsésen védelmezék a várost, a mongolok át nem kelhetének a Dunán, mert a városbeliek a folyamon támadó jéghátat, mihelyt megállapodott, azonnal összerombolák. De a hideg nöttön nött, s egyszerre az egész Duna befagyott. Kadan még nem mere átkelni, de fölszedvén sátorait egész seregével odább álla, ott hagyva nagy ökörgulyát. Darabig habozának ugyan a városbeliek, de végre is nem gyanítva a cselet, átkeltek a jegen s az ökröket a városba hajták. Látván a mongolok, hogy a jéghát már elég szilárd, rögtön visszafordulának, s átkelvén körülezállák a várost. Egyik csapatuk talán Budánál kelt vala át a folyamon s jobb partján vonult Esztergom alá. Éjjel nappal harmincz vetőgép segítségével rombolák a város falait, s ezek csakhamar dőledezének. Ezt látván a városbeliek, nagyon elcsüggedének, fölgyújták a külvárosokat, leölék lovaikat, s elrejtvén kincseiket a várba, templomokba s más köz épületekbe menekülének. A mongolok ellenszegülés nélkül a városba törnek, eltorlaszolják az utcákat, hogy senki el ne szökhessék, s azután egyenkint ostromolják a templomokat és palotákat. Tizszer is visszaszorítottatnak, de elvégre megveszik az épületeket s a kit ott találnak, irgalmatlanul lekonzolják. Mondják, hogy ez öldöklést csak 10—15 ember kerülte ki. Háromszáz előkelő hölgy Kadanhoz mene s kegyelemért esdekle: a vad főnök elvételé ékszereiket s azután együl egyig lefejezteté. Az egész város romba dőlt, de a vár bántatlanul maradt.

Vancsai István, ki 1243-ban lett érsekké, s IV Béla király nagy buzgalommal igyekeztek a város helyreállításán. A király a várban volt királyi palotát II Benedek érseknek

adományozá, azon kikötéssel, hogy valahányszor a királyok Esztergomban megfordulandnak, a palotában kész szállást találjanak. De a királyok azontúl gyéren mulattak Esztergomban.

A XIII század elején megint sok baj érte a várost. Az érsekek az akkori villongásokban Róbert Károly részén állottak, azért Esztergomot elsőben a cseh Venczel, azután a hatalmas trencsényi Csák Máté szorongaták. Különösen a templomok károsulhattak meg; Tamás érsek (1305—1320) a székesegyház helyreállításán munkálkodék; telegdi Csanád érsek (1330—1349) Györgymező templomát és káptalanját állítá helyre, a székesegyház szentélyét is újból építteté s az egész templomot aranyozásokkal, festményekkel, szobrokkal, üvegablakokkal s különböző készülétekkel ékesítteté. Ugyancsak Csanád érsek a várfalakat és tornyokat is kitataroztatá, megújíttatá az érseki palotát a várban s megerősítteté az érseki várost is.

Kanizsai János érsek (1387—1418) sz. István egyházát állíttatá helyre s egybekapcsolá egy prépostsággal. IX Bonifác pápa 1394-ben a született követ kiváltságával ruházta fel Kanizsai érseket.

Szécsy Dénes érsek (1440—1465) Albert király halála után özvegye részén állott s alig négy hónapos fiát királyul megkoronázá. Ezért nemsokára Ulászló hadai Esztergom alá mentek s a várába rekesztett érseket addig ostromlák, mig nem azon királynak meghódola, kinek pártját Hunyady János fogta vala. Szécsi Dénes idejében a már roskatag székesegyház teljesen megújíttaték s 1453-ban újra felszentelték. Valamennyi főpap, Hunyady János s az ország többi nagyai hozzájárultak adományaikkal a kegyes munka befejezésére. V Miklós pápa Szécsire s utódjaira nézve megerősíté a született követ s primás jogait s ezeket egész Magyarországra s valamennyi melléktartományaira is kiterjeszté (1452).

1465-ben Vitéz János lett érsekké. Ez Hunyady János kormányzó fiait, Lászlót és Mátyást, nevelte vala; kedvelte a tudományokat és művészeteket; a székesegyházat üvegtég-lákkal fedette, az érseki palotát ékesebbé tette, gazdag könyvtárt

is gyűjtögetett, stb. Mindent Hunyadyéknak, különösen Mátyásnak köszönhetett, mindazáltal a kissé hatalmaskodó királytól, ki különösen a papságot is több ízben busásan megadóztatta, főleg a népszerűtlen és költséges cseh háború óta annyira elidegenült, hogy tudós rokona, Cezinge János pécsi püspök által a pápánál bevádoltatá. Az erről csakhamar értesült Mátyás most a két büszke főpapot teljesen elmellőzé. Ezek tehát Ujlaki, Rozgonyi s számos más világi és egyházi urakkal egyetértve Mátyás elmozdításán dolgoztak s a lengyel Kázmért hívák meg a magyar királyszékre. Kázmér csakugyan bejött az országba 1471-ben, de a Rákoson az elégtelennek tábora helyett az ideje korán tudósított király hadait találá. A pártutók teljes kudarcot vallottak; Vitéz saját várában szorongattatván, kénytelen vala magát megadni, azután a rákövetkező évben Budára idéztetett s új fondorlatokról gyanúsítatván, mint állami fogoly Vissegrádra vitetett. Itt tisztességesen bántak ugyan az agg érsekkel, nemsokára ki is bocsáták, de a bű és bánat néhány hónap múlva a sírba dönté.

A mohácsi csata után, mellyben Szalkai László érsek is elesett, a hűtlen esztergomi várnagy kizsákmányolá a hajókat, mellyeken a királyné s a budai polgárok javait Pozsonyba szállíták. De utódja, a bátor jellemű Nagy Máté, a várat és várost szerencsésen megóalmazá a portyázó törökök ellen.

Szapolyai János az esztergomi érsekséggel Várdai Pált, a volt egri püspököt, adományozta meg. De midőn 1527-ben Ferdinánd Esztergom alá érkezett, mind az érsek mind a városbeliek által szívesen fogadtaték; a várórség azomban csak több napi ostrom után adá fel a várat, magának szabad elköltözést kötvén ki. Ferdinánd azután 300 főnyi őrséget rakott a várba. De már 1529-ben Szulejman hadai szállák meg Esztergomot. Várdai Pál érsek 300 lovas s ugyanannyi gyalog kíséretében a török táborba mene, békét kérendő; tisztességesen fogadtaték ugyan, mindazáltal a török hadsereggel együtt Bécs alá kényszerüle szállni. A török hadjárat megghiúsulta után megint Ferdinánd sergei szállák meg Esztergomot s ezúttal fel is dülák. 1532-ben Gritti Alajos szállá körül, Szapolyai nevében, az érsek székhelyét, ki Pozsonyba vonúlt vala. De Liscan Tamás, Ferdinánd spanyol

hadának vezére, s Horváth Bertalan érseki várnagy meg-
hiúsíták Gritti ostromait.

Ferdinánd és Szulejman 1534-ben békét vetének; ennek egyik pontja szerint Esztergom kulcsait engedelmesség jeléül Konstantinápolyba kelle küldeni. 1543-ban Szulejman harmadszor jött az országba s aug. 10-kén Esztergomot is megvevé. Az érsek már néhány év óta jobbra Pozsonyban tartózkodott volt, most a főkáptalan is elköltözék, és pedig Nagyszombatba.

Innen tova Esztergom sok véres harcznak színhelye volt, melyekben hol a törökök, hol a keresztyének győztek. 1595-ben hosszas ostromlások és viadatok után sikerüle Esztergomot a töröktől elvenni, de ez már 1605-ben ismét elfoglalá. A zsitvatoroki békekötésnél fogva, 1606-ban, a törökök mindent visszakaptak, mit 1595-ben elvesztettek volt.

Végre Esztergomra is fölvirradt a szabadulás napja. János lengyel király, a lotharingiai és bajor herczegek 1683-ban a Bécs alul futamodó török sereget nyomban üldözik, s Pozsonynál átkelvén a Dunán, gyors léptekkel Esztergom alá sietének. Itt a törökök lest hánytak vala: a tízesen előre törtető lengyel király nagy veszélybe jutta, de lotharingiai Károly segítségére siet s szétveré a törököt. Oktob. 9-kén a keresztyének körülszállák Esztergomot, a törökség 26,000 emberrel kirohanást tőn, de kegyetlen veszteséget valla. Az órség tehát nemsokára megadá magát, s Esztergom és környéke a keresztyének hatalmába kerüle. 1685-ben a törökök még egyszer jelenének meg s Tamáshegyet és Györgymezőt meg is szállák, de a várat meg nem veheték s a Kenyérmezőn szenvedett veszteségök után örökre eltakarodának.

Az egykor olly fényes és gazdag Esztergom csaknem merő omladék volt; idő folytában új jövevényekkel, németekkel, magyarokkal és tótokkal, népesült meg, kik részint a szomszéd vidékről költöztek oda, részint kiszolgált katonák voltak. Lassan lassan ismét fölépüle és gyarapodék a város, de a belvillongások újra meg újra kitörtek. 1706-ban Rákóczi Ferencz és Bercsényi Miklós vivák Esztergomot s meg is vevék, de nemsokára Stahrenberg és Pálffy János ismét a királynak hódoltaták meg. Innen tova békében épülhete és

népesülhete Esztergom, s várnagyai által hathatósan gyámlattatva szépen gyarapodék. A török zavarok alatt elvesztette volt régi kiváltságait, és csak 1708-ban kapott I. Józseftől új kiváltságlevelet s lett ismét sz. k. várossá. Utóbb 1725 febr. 20-kán kelt kiváltságlevélben részletesebben és szabatosabban határozattak meg igazai és szabadságai.

Esztergomnak mind történelmi mind természeti tekintetben érdekes környéke van. A Vissegrád és Buda között feldomborodó hegység több ágat ereszt szerte szét, melyek dombsora Esztergomtól délre nyúlik el. A Pilisi hegy a földélkőnek nevezett mészkőből áll, a domblánczat alapközetét szürke mészkő alkotja, mely egyes kúpokban magát kiüti s melyet a juraképződményhez számítanak. Hozzájárulnak mindenütt harmadkori üledelmények, melyek a juraképződménynek felnyúló, kopár s már messziről felismerhető, csucsait néhol köpenyszerűleg környezik. Azon harmadkori üledelményeken laza agyagrétegek vannak, melyek a hegyek oldalain mély vizmosásaik által már messziről felötlének; a harmadkori üledelmények alatt pedig eocen-képződményeket találunk, és pedig numulitmeszet, mely itt ott ki is üti magát. Midőn a juramész emeltetett, a rajta települő üledelmények eredeti fekvésökből és kapcsolatukból kimozdítottak s sokféleképen összevissza hanyattak. Esztergomtól délre s a Duna partján a harmadkori üledelményekben kőszéntelepek vannak, melyek sok helyütt felbukkannak; több helyen már feltárvák s kizsákmányoltatnak. Jelenleg különösen Dorognál, Tokodnál, a Miklóshegyen (félóra járásnyira délre Tokodtól s egy órányira a Dunától), az Annavölgyben (fél órányira Sári-Sáptól s 1½ órányira délre a Dunától), Mogyoróson s Vörösváron találunk kőszénbányákat, melyek különböző jó kőszént szolgáltatnak. Az eddigi kutatások szerint úgy látszik, hogy az említett vidéken egymástól különböző két széntelep van; az annavölgyi, dorog-tokodi telep vastagabb s jobb szenet ad mint a miklóshegy-mogyorósi.

Tokodtól délre a magas Götehegy emelkedik, a Miklóshegy mellett, hol a kőszénbányák vannak; a Göte- és

Pilisihegyek között vannak: Kesztlöcz, regényes völgyben épült tót falu, némi maradványaival régi kolostornak, mely egykor igen virágzott s a pálosoké volt, s melyben merání Gertrud, II Endre király felesége, kit az elégületlenek megöltek volt, örök nyugalma lte; Sz. Lélek, nem messze Kesztlöcztől, szintén tót falu, mély völgyben, a pálosok egykori kolostorának alig látható maradványaival; Csév, amattól délre, tót falu; Leányvár, amattól nyugatra, magas kerek hegyen, melyen egykor apáczakolostor volt.

Esztergommal átellenben, a Duna bal partján, Párkány mezőváros van; ez hajdan erősített hely volt; a törökök 1543-ban megszállák s némi félbeszakasztásokkal 1683-ig bírák. Éjszakra Párkánytól nem messze Nána van, jelentéktelen falu, az Esztergomhoz legközelebb eső vaspályai állomással.

Most folytassuk utunkat a Dunán fölfelé. Esztergom fölött néhány sziget mellett elhaladván, Nyerges-Ujfaluhoz érkezünk, mely csinos helység a folyam jobb partján épült. Schönwiesner szerint e helyen a rómaiak „Villa Curtia” nevű városa állott volna. E helység fölött sziklás hegytető nyúlik föl, melyen régi várak nyomai vannak.

Tata és Komárom.

Mindjárt Esztergomon felül a Duna völgye kiszélesedik. A folyam bal partján csak alacsony domborok mutatkoznak, melyek mind hátrább vonulnak s végre teljesen eltűnnek; de a jobb partot a Vértes hegység kiágazásai kísérik szép tájképeket nyújtva. Így a Gerecsehegy, melynek tetején hatalmas forrás bugyog fel, azután a Somlyóhegy, melynek északi alján Neszmély és Almás vannak, még odább a Tatai hegyek emelkednek. Minde hegységek jobbára mészkőből állanak, a Gerecsehegy, mely az egész környéken legmagasabb, enkrinitamészből áll, melyet márvány gyanánt faragnak.

Neszmély régi nevezetes helység s nagyon kies fekvése van. Mögötte a Várhegy emelkedik, melyen a törökök által feldúlt apáczakolostor némi maradványai vannak; odább délre a Somlyóhegy mered föl, melynek keleti oldala szaggatott sziklákból áll. A Feketehegy lejtőjén az Aranykútnak nevezett

barlang van, soha ki nem apadó forrástavacskával. Neszmélynek híres szőlőhegyei vannak, hol jeles bor terem. Legnevezetesebb épülete a református templom, mely a szó-hagyomány szerint még I István idejében épült, de hihetőbb, hogy a XII. századból való. Neszmély hajdan mezőváros volt s Hosszúfalunak is nevezték.

Almás szintén a jobb parton fekszik, a Bécsbe vivő országút mellett. Legnevezetesebb épülete a református templom, mely a XIII. vagy XIV. században épült s hajdan alkalmasint szerzetesek birtokában volt, mert körülte még most is barát-lakok némi maradványai láthatók. Ugyanazon templom mellett, a Duna közelében, hőforrás van; hasonló forrás magában a helységben, a malom felett is van, s a víz 20 R. foknyi. A helységtől délkeletre emelkedő Nagyhegyen terjedelmes kő-bányák vannak, melyekből a komáromi erősségre való köveket fejtették. Almáson számos kőfaragó van, kik a Gerecsehegyen fejtett s „veres márványnak“ nevezett enkrinitamészkövet feldolgozzák. Mint Neszmélynek úgy Almásnak is jó szőlőhegyei vannak. Ez utóbbi helységnél partra szállunk, hogy Tatát meglátogathassuk.

Tata csinos mezőváros, 13,000 jobbára magyar lakossal; három részre oszlik: a tulajdonképi Tatára, mely hatalmas márványrétegekből álló dombon épült; Váraljára s Tóvárosra. A tulajdonképi Tata a város déli részét foglalja el, Váralja közepett van, Tóváros éjszakra esik. A tulajdonképi Tata a Jánoshegy lejtőjén épült; e hegy legmagasb pontján a kalvária van, honnan szép kilátás esik a Vértes hegységekre s az alattuk elterülő síkságra. Tata és Tóváros között az úgynevezett nagy tó van, mely nyugatról keletre nyúló tojásdad-kerekségű s valami 600 holdnyi terjedelmű. Magassága a tenger színe fölött 180 lábnyi. Gróf Eszterházy József 1730-ban nagy töltést építtete s ezzel a tó azon alakját nyerte, mellyel mostan bír. 1821-ben fenékszűgőt építenek, mellyen a tó vizét egészen leereszthetik s ekkép halait könnyen kifogdoshatják. Minden harmadik évben szokták a tavat kihalászni s ilyenkor 1000—1200 mázsa halat kapnak, leginkább pontyt, de csukát, kárászt, sügért és czipót is. A tett kísérletek szerint a tok és harcsa is jól tenyészik e tóban,

melly a vidéknek majd minden kisebb nagyobb vizeit fölveszi; de saját forrásai is vannak, legnevezeteseb forrása épen a nyugoti partján álló vár tövében fakad ki s emberkarnyi vastagságban buzog fel.

Tatának, különösen a Tóvárosnak főbb utczái meglehetősen szabályossággal és csínnal épültek. Legnevezeteseb épületek: a kéttornyú kathl. főtemplom, melly magaslaton áll; a nagy tó déli partján, szintén magaslaton épült kegyesrendiek zárdája, mellynek udvarán hatalmas márványrétegen keresztül fúrt mély kút van; a nagy tó nyugati partján épült emeletes kastély, két végén két kis toronnyal, (a keleti torony erke-lyében I Ferencz a bécsi békekötést írta alá); lentebb Tóváros felé a vár van, délről a nagytó, egyébütt pedig magas kőbástya, mellynek belső részén a lőréses falak nagyobbbrészt már ledőledeztek, és széles árok veszi körül, melly a nagytóból vízzel megtölthetőd. A törökök a tatai várat is lerombolák; utóbb ismét helyreállították s Rákóczy Ferencz hivei foglalták el, kiktől 1707-ben a király sergei vevék el, lerontván falait. Ezután megszűnt királyi várnak lenni s a várossal együtt idő jártában különböző családok birtokába került, mignem az egész tatai urodalmat az Eszterházy grófok szerezték meg, kik most is bírják. Gróf Eszterházy Miklós 1815-ben a várat némileg helyreállittatá s használható állapotba helyezé. Jelenleg főbb épülete a várudvar közepén levő kastély, mellyben a családi levéltár s néhány tiszti iroda van.

Tata legszebb ékessége az urasági nagy kert, mellyben több, kisebb nagyobb tavat képező, hatalmas források vannak; ezek részint 18—20 R. foknyi melegforrások. Tatának általában nagy bősége van tavakban és forrásokban. A várostól éjszakra terülő réten az ugynevezett fényes források buzognak fel, mellyek tetemes mélységűek. E négy fényes forrásnál is mélyebb az ugynevezett feneketlen tó, melly 40 holdnyi teret foglal el s 9 ölnél mélyebb. Hajdan e források és tavak vizei a Tatától éjszakra a Dunáig terülő egész síkságot borították volt el ingoványos nagy posványt okozva. Gróf Eszterházy József 1747-ben a vizek lecsapolására több csatornát ásatott s ekkép néhány ezer holdnyi földet használhatóvá és mivelhetővé tett.

Mondják, hogy Tata mostani nevét I Istvántól vette, ki azt Deodat grófnak adományozá. Ez apátságot alapított a benczések számára s azután a várost is nekik hagyományozta. Utóbb királyi birtokká lett Tata. Zsigmond és I Mátyás királyaink gyakran mulattak ottan. A török uralkodás alatt Tata sokáig véghely volt, mellynek birtoka fölött ismételve harczoltak.

Tata helyén római gyarmat volt; ezt a városban és környékén talált római maradványok bizonyítják. Némelly régiségbuvárok állítják, hogy a rómaiak a nagy tavat „Lacus felix”-nek s a partján levő gyarmatot „Ad lacum felicem”-nek nevezték. A rómaiak műveiből még vízvezeték és országút maradványait láthatjuk. A vízvezetéken a tатаi források vizét éjszaknyugatra, a Duna jobb partján, a mostani Ószőny helyén állott Bregetiumba vezették; a töltés Almástól nyugatra, Füzitőnél, látható, alul, felül 8 ölnyi szélességű, s onnét déli irányban 956 ölnyre Tata felé huzódik el. Még most is római töltésnek nevezik. Tata vidékén, különösen a keletre levő Héreghez s a délre levő Környe falvaknál különböző római maradványokat, oltárokat, kőkoporsókat, pénzdarabokat, stb. találtak.

De Tata vidékén másféle nevezetességeket is találunk. Délre az imént említett Környe falutól, a majki pusztán régi kamalduli kolostor van, melly még épségében fennáll s gyárrá alakíttatott át. A templom már romban hever, de tornya, noha tető nélkül, még fennáll, a templom két oldalán sorban épült remetelakok is legnagyobb részt még megvannak. Hajdan e kolostor helyén a prémontréiak prépostsága állott, melly, mint az oklevelekből kitetszik, már 1252-ben létezett. Odább délre Gesztes falu közelében, a Vértes hegység közepett, a gesztesi vár romjai búslakodnak. Bánhida falu határában, délkeletre Tatától, mindjárt a szőlők felett a Szemiluki nevű barlang van, mellyben a monda szerint a török háborúk idején hét helységnek lakói menedéket kerestek s halált leltek, miután a barlangból felgomolygó füst rejtekhelyöket az ellenségnek elárulta vala.

Félórányira keletre Tatától Baj falu van, hol az Eszterházy grófok nagy borpinczejét találjuk; 12 ága van s állítólag legnagyobb borpincze Európában; ott egy 20 láb 3 hüvelyk hosszú hordó van, melly 2150 akó bort tarthat, s

mellynek 22 vas abroncsa 9580 fontot nyom. Ez óriási hordót 1832-ben Pesten készíték.

Immár odahagyjuk Tatát és érdekes vidékét s Komáromba sietünk. Hazánknak ezen leghatalmasb várerőssége a Csallóköz keleti végiben, azon szögleten fekszik, melyet a Vágduna, vagyis a Vág és Nyitra folyókkal egyesült érsekújvári vagy kis Duna, meg az úgynevezett öreg Duna összefolyásuknál alkotnak. A sz. k. város három oldalról a különböző erősítvények által van körülvéve, úgy hogy csak déli oldala szolgál nyíltan a Dunára. Az erősítések közepét a sziget legazalsó csucsán levő régi vár képezi. Ez a XVI. században épült s magában foglalja a raktárakat, gőzmalmot, sütőházat, fegyvergyárakat, ágyúöntödét s a lőpor- és egyéb lőszer-tárakat. E régi várat a később épült új erősség művei a Csallóköz felől fedezik. Az új erősség éjszaknyugati sarkában, az őrtorony alatt szűznek képsobra áll, melly jobb-jával babérkoszorút tart, baljával pedig ruháját fogja s figét csinál. E képszobor alatt a következő felirat olvasható: „Nec marte nec arte.“ A vizből felmerülő, hatalmas erősítvények kőbástyáiról mind a Dunán mind a Vágon uralkodnak s megakadályozhatnak minden átkelést. A hídfők mindkét oldalon a régi vár irányában vannak. A Vág hidfeje egymással egybekapcsolt négyaszegletű sánczokból áll, mellyek több száz lépésnyire a Vág torkolatán felül kezdődnek s félkörben a Duna partjáig, Ószőny irányáig elhuzódnak. A Duna jobb partján, Ó- és Újszőny között levő hídfő hasonló, de még erősebb sánczművekből áll, s még jobb karban van.

Jelen századunk elejéig a komáromi erősség csak az említett erődítményekből állott; ezekhez azután újabb időben terjedelmes külső várművek járultak. Ezen 1839 óta létesített műveknek egy része a Csallóközt szegi s a várost nyugat felől ótalmazza; azon részt nádorvonalnak nevezik. E vonallal átellenben a Duna jobb partján, Újszőnyön felül, a Monostor nevű szőlődomb van, melly az Újszőnyt s a Duna jobb partján levő hídfőt félkörben befoglaló egész dombvonalnak legmagasb pontja. Monostor dombról meg lehet akadályozni a dunai átjárásokat s ágyuztatni az átellenben levő várost és erősséget. Azért azon magaslatokat 1848-ki

Neu aufge

Druck & Verlag v. G. Lange in Darmstadt

KONKORDIA ANTONIOKHEIM & SÖHN. KONKORDIA VOM SANDBETTEL.

Verlag des Grafen v. Scharfstein

őszről kezdve még az akkori magyar kormány kezdé árkokkal és négyszeg sánczművekkel megerősíteni; ez erősítéseket utóbb folytatták s öregbítették. A város és Újszöny közt a 2000 lépésnél hosszabb dunai sziget van, mely szintén megerősített ágyutelekkel és mellvédekkel. Végre a Vág folyóban az Apali sziget van, mely ugyancsak az erősség körzetébe esik s az előbbi szigethez hasonlóan megerősített.

Komárom városa az új erősség előtt terül s ettől keskeny vársík által van elválasztva. Keletről nyugatnak nyúlik hosszukásan; kívülről tekintve nem nyújt valami különös látványt; még messzebből, az őszyi határ hátsabb részéről, vagy az Ószönytől Újszönynek menő országútról is csak a vár és városnak tornyait s magasabb épületeit láthatni. A Duna jobb partjával hajóhíd kapcsolja össze a várost. Ennek legszebb utcája a Rácz-utca, mely nyugatról a Dunasornál kezdve keletnek a várközti sétatérig nyúlik. Azon utcában van a legtöbb kereskedőbolt, a könyvnyomda, a takarékpénztár, a benedekiek kolostora, a sz. András és sz. János templomai, a görög templom, a József-kórház. A Ráczutca keleti végén van a főtér, melyet a városháza ékesít; a főtérbe több utca szakad, nevezetesen a Megyeház-utca, melyben az 1816-ban épült vmegyeház s egy katonakórház van.

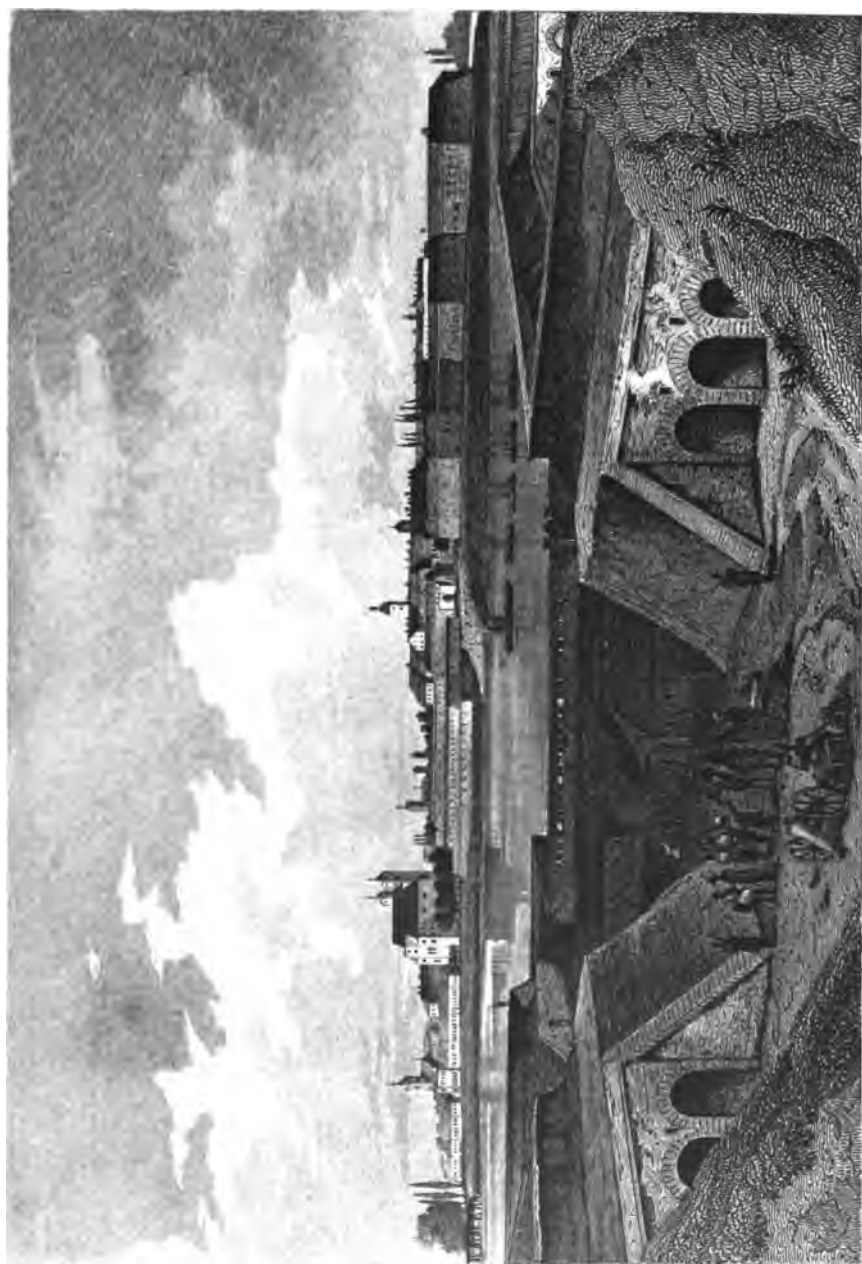
Komárom városa az 1849-ki vivatások alatt sokat szenvedett s még mostanig sem épülhetett ki. 1857-ben csak valami 1429 lakható háza s 12,326 lakosa volt, a katonai várórság kivételével, holott 1847-ben összes népessége 20,000 léleknél többet tett. Nyelvre nézve a komáromiak mind magyarok s nagyobb részt r. katolikusok, de sok református is van köztük.

Komárom a hasonló nevű vármegyének fővárosa, de műiparra és kereskedelemre nézve hazánkban sok más városa mögött áll. Kereskedése különösen gabnával, lisztel és épületi fával meglehetősen élénk, azomban kedvező fekvésénél fogva még élénkebb lehetne. A fát Liptó és Árva megyékből usztatják le a Vágon és Vágdunán s azután Komáromból Pestre s még odább is szállítják. Azelőtt Komáromnak valami 300 hajója volt, melyek részint ott helyben építettek; mióta a

gőzhajózás felkapott, s a gabnakereskedés Győrött ütötte fel főtanyáját, azóta a komáromi hajók száma mindinkább csökkene s 1858-ban már csak 16-ra ment. Most már leginkább csak régi hajókat igazítanak ki Komáromban, újat alig építenek. A gőzhajók kikötőhelye a város délnyugati végiben levő dunai szigeten van; ugyanott holmi rakodóhelyek, sétatér és szép gyümölcsös meg mulató kertek vannak. Komáromban sok molnár van, kik a dunai malmokban jó lisztet őrlenek, melyből a híres komáromi fehér cipót sütik.

Komárom erősségének és városának eredetét homály fedi. A névtelen jegyző ezt mondja: Árpád a Duna mellett levő azon nagy földterületet, hol a Vág a Dunába szakad, Ketelnek, a magyarokkal egyesült kúnok egyik vezérének adományozá. Hol azután Ketel fia Oluptulma vagy Tulma Komárom nevű várat épített s vidékén vezérlett népét, meg az Árpádtól kapott népségeket megtelepíté, s a kerület két részét nekik átadá. E szerint tehát kúnok és kunokkal vegyes magyarok voltak a honfoglalás óta e vidék lakói; a kúnok és magyarok mind egymással mind az alkalmasint már ott előtalált szlávokkal nemsokára összeolvadtak, s jelenleg is az említett vidéket tisztán magyarok lakják. Komárom várához hajdan terjedelmes birtokok tartoztak: ezeket idő jártában elválasztották tőle s elidegenítették. Alsó-Csallóköz legnagyobb része még a XIII. században a várhoz és várbirtokhoz tartozott, s épen illy viszonyban volt nagyobbára Felső-Csallóköz Pozsony várához. IV Béla a tatárjárás után a komáromi várat és várbirtokokat Hénok zsidó főnöknek (comes) adá el. Hénok fiai azután a királyné harminczadi jövedelmét kibérclvén, a lefizetendő összegből 800 finom márka ezüsttel adósak maradtak s ezen adósságuk fejében Komárom várát a hozzátartozandó várbirtokkal zálogul kötötték le. Midőn pedig adósságukat meg nem fizethették, a királyné a zálogba vetett várat s hozzátartozó javakat lefoglalá s a király beléegyeztével Valter grófnak eladá, ugyanesak 800 finom márka ezüstért.

Ugyanez alkalommal IV Béla király az udvarnokoktól népesített Komárom helységet is, mely akkor már nem tartozott a várhoz, Valter grófnak adományozá. Az ezen

L. Rehbock delle

Druck & Verlag v. C. C. Lange in Darmstadt

C. Hedo acuta.

KONLABROM S A CSILLAGSANCZ. KONORN UND DIE STERNESCHLANTZ.

Laufer és Stolp bizományában Pesten.

vételről és adományzásról szóló s 1268-ban kiadott okirat még megvan s több érdekes kelyirati adatot foglal magában*). Komárom falu mellett 1268-ban még máskét helység, t. i. Andrásfalva s Keszü létezett; amaz hihetőleg sz. András egyháza, Komárom mostani fő egyháza táján, emez pedig a Vág-duna bal partján a mostani Várfölde helyén állott. A három külön helység utóbb összeolvadt, s Komárom már 1275 — 78 között várossá emelteték s az onnan elköltöztetett udvarnokok helyett jobbra jövevény kézmivesekkel, hajósokkal, kereskedőkkel népesítették meg. Trencsényi Csák Máté 1307-ben az atyja, Péter nádor, által a városnak adott kiváltságokat megerősíté. A vár és várbirtokok nemsokára viasszaszálltak a királyra, s I Károly mind azokat mind a várost koronázási ajándécul Tamás esztergomi érseknek adá 1315-ben. De már három év mulva Károly visszavé ez ajándékát, más jószágokat adván cserébe az érseknek, s újlag megerősíté s kiterjeszté a vár hatósága alúl felszabadított városnak szabadságait. A vár inntova királyi erősség maradt, s I Mátyás alatt megnöveltetett, de a várbirtokok Mátyás és utódai által lassankint egészen elidegenítették. Végezetre az egykori komáromi várjóságok legnagyobb része a gróf Zichy család birtokába került, de a város megtartotta önállóságát, s kiváltságait és igazait 1745 marc. 16. kelt új kiváltságos levéllel Mária Terézia is megerősíté. Az 1751-ki országgyűlés helybenhagyá e kiváltságokat s Komáromot országgyűlési ülással és szavazattal felruházván, a sz. k. városok közzé törvényesen is fölvevé.

A várat 1527-ben Szapolyai hívei szállák meg, de nemsokára kénytelenek valának azt Ferdinándnak feladni. Midőn a törökök Budát, Vissegrádot és Esztergomot meghódoltatván Bécsnek indulának, Ferdinánd gyáva őrserege félelemből odahagyá Komáromot, melyet tehát a törökök szállának meg. De ceket Hardeck, Ferdinánd vezére, már 1529-hen elűzé

*) Lásd: Ipolyi Arnold, Adalék Magyarország XIII. századi helyirata és földrajzához. Különnyomat az U. M. Muzumból. 1859.

onnan. Ettől fogva Komárom vára Ferdinánd és utódjai kezén maradt. A város is az illető várkapitányok szeszélyeitől függött teljesen. E kapitányok közül főleg Hoffkirchen Károly Lajos tűnt ki kegyetlensége által, mellyel 1670 óta a protestánsokat mind Komáromban mind a vidéken üldözte. A hitújítás Komáromban is korán elterjedt vala, s majdnem az összes népesség az új vallást követte, midőn Hoffkirchen, szövetkezve a jezsuitákkal és Széchenyi György érsekkel, a protestánsokat üldözni kezdé. A vallási vakhitből eredt kegyetlenkedésnek csak II József vetett véget.

Komáromot a földrengés is meglátogatta több ízben. Tetemesb földindulások voltak: 1763 jul. 18—20, s szept., okt., és decz. havakban; 1764 jan., 3., febr. 9. s marc., april, máj., jun., jul., aug., és szept. havakban; 1765 febr. 8. és april. 6.; 1783 april. 22. s jun., jul. és decz. havakban; 1822 febr. 18. s 1832 febr. 21.

1849-ban Komáromot két húzamos vívatás érte. Azon évi márcz. és april. havakban a császári hadsereg olly keményen ágyuztatá a várat és várost, hogy a magyar őrsereg mármár csüggedezett. De segély érkezvén, april. 24-kén a magyarok elfoglalák az újszónyi és monostori sánczokat s visszavonulására kényszeríték a császáriakat. Nehány hónap múlva megújultak a harcok; jul. 2. és 11. két véres csata vívatott Komárom előtt, s erre bekövetkezék a második vívatás. Végre szept. 27-kén Pusztá Herkályon megtörtént az alku, mellynek értelmében a magyar őrsereg okt. 3—5. kivonúla a várerőségből.

Komárom vidékén római és másféle maradványokat találtak és találunk, pl. Szőny, Ács, Izsa, Pat helységek határaitban, stb. Izsa határában állítólag a római Virginaceum Castrum s a magyar Leányvár romjai vagy nyomai láthatók. Ott hol a kis Zsitva folyó a Dunába szakad, Zsitvató vagy Zsitvatorok falucska épült, hol 1606-ban a törökkel békekötést szereztek.

A Csallóközön s különösen a Nyitra és Zsitva folyókon a gyakori áradások elhárítására 1856 óta terjedelmes vízszabályozásokat hajtanak végre. A Nyitra folyó, melly most Komá-

romon felül a Vágdunába szakad, csatornában egyenest a Dunába akarják vezetni, Almással átellenben.

Újszónytól a vaspálya egyfelül Győrön, Mosonyon, Magyar-Óváron, Zarándfalván keresztül Bécsbe, másfelől pedig Igmándon, Kis-Béren, Sárkányon és Móron át Székesfejervárra s innen azután Budára viszen. A Szöny és Székesfejervár, valamint a Székesfejervár és Buda közötti vonalakon jelenleg (1860) még építenek.

Vége e helyen még a Komáromtól délkeletre valami 3 mfdre levő Bábolnát is meg kell említenünk; e pusztán 1807 óta nagyszerű cs. k. ménes van.

Nagy - Győr.

Szönyből a gőzösön vagy pedig vasúton mehetünk Győrre. E virágzó város szép síkságon fekszik, ott hol a Rába, mellyel néhány száz lépéssel előbb a Rábca egyesül, a Rajkánál elágazó mosonyi vagy győri Dunába szakad, melly e helyen délre kanyarodik. A Rába és Rábca s az említett dunai ág összefolyása két hegyes szögletet alkot, mellyeknek közös tetejéül a Duna partján emelkedő s a régi várnak omladékaival szegélyezett győri domb szolgál. A belváros nyúlt négyszögöt képez s a Dunától délre, a Rábától pedig keletre esik. Ez utóbbi folyó és a Rábca közt s délnyugatra a belvárostól az Újváros nevű külváros van; a Rábától keletre s a belvárostól délre Ferdinándváros terül s ehhez csatlakozik a belvárostól délnyugatra eső Ferenczváros. Az öreg Duna s a győri ága által képezett Szigetközön Révfalu és Pataháza falvak vannak, a győri belvárossal átellenben; s végre a Rábca és győri Duna között, Győrtől nyugatra, Sziget falu van. E három falut némileg Győr távolabb külvárosainak tekinthetjük.

Nagy-Győr 1743 óta sz. k. város, Győrmegyének fővárosa és sz. István óta kath. püspöknek székhelye Körülbelül $\frac{3}{10}$ négyszeg mfdnyi területet foglal el, házai 2000-re, lakosai pedig 16,000-re rúgnak; ezek legislegnagyobb részt magyarok, három negyede katolikus, a többi, néhány izraelita és görög kivételével, evangélikus és református.

Győr hazánk egyik legvirágzóbb városa. Legszebb s

legjobban épült része természetesen a belváros, melynek meglehetősen jól burkolt és tisztán tartott utcái és házai vannak; ezek kiugró sarkaiknál, erkélyeiknél és oszlopos iveriknél fogva részint régies külsejűek. A belváros 1809-ig kőfallal volt kerítve, melynek maradványai az északi oldalon, hol a Vízikapu is van, még most is láthatók. A Vizi kapun kívül még két kapu volt, t. i. a Székesfejérvári a déli s a Bécsi a nyugati oldalon.

A hajdani erősség főrésze a Duna partján emelkedő dombon állott, melyet még jelenleg is Várhegynek neveznek. E dombon vannak a püspökvár, a székesegyház, a káptalanbeliek lakjai, stb. A püspöki palota hajdan a várkapitányok lakásául szolgált s még most is két oldalról a régi várfalak által van hozzáférhetlenül kerítve. Gróf Zichy Ferencz püspök vette meg Mária Terézia idején a királyi kincstártól s püspöki lakásul rendezteté be, miután csaknem egészen újból felépíttette vala.

A mostani székesegyház helyén állítólag már Nagy Károly építtetett a bodogságos szűz tiszteletére keresztyén templomot, meggyőzvé az avarokat s elfoglalván a régi Arabonát. Utóbb sz. István új templomot építtetett a püspök számára. De a régi püspöki egyházat a törökök részint elpusztították. A törökök elűzése után koronként katonai czélokra használták s előrésében különösen puskaport tartának. Ekkor történt, hogy a villám beleütött, minek következtében a tisztes egyház légbe repítteték s romhalommá lőn. Utóbb Pethe és Naprágyi püspökök ismét annyira fölépítteték, hogy az isteni tisztelet megtartathatott benne. 1660-ban Széchenyi György püspök újra kijavíttatá és kicsinosíttatá, s végre Zichy Ferencz püspök teljesen helyreállíttatá. Az ekkép helyreállított székesegyház olasz modorban épült; külseje nem nagyon díszes; homlokzata a püspöki palota felé szolgál s mint a latin felírás mondja, 1822-ben építtetett „a város oltalmára s az egyház díszeré”; az épen nem szép ormó fölé hatalmas torony emelkedik. Az oldalkapukat dór oszlopokon nyugvó párkányzat ékesíti. Belül az egyház sokkal díszesebb; három hajóra van osztva, a középső hajó boltozatát márványzott s négyszögű féloszlopokkal ékesített hat ívezet hordja, a féloszlopok korinth fejei megara-

nyozvák. A bolthajtást szép friss mészbeli festvények ékesítik, ezeket Maulpertsch készíté, ki a boldogságos szűz mennybemenetelét ábrázoló fő ol tárlapot is festé. Az egyház ereklyéi közt sz. László király koponyáját találjuk; ez ereklyét 1763 óta, midőn Győr, Komárom és más ottani helységek földrengés által tetemes pusztulást szenvedtek, minden évben jun. 27-kén ünnepélyes egyházi körmenettel a városon végig hordják.

Nem messze a Bécsi kaputól a karmeliták temploma van, hosszú sugar toronnyal; ezt 1714—1724 Szelepcsényi György esztergomiérsek építtette a rend római templomának mintájára; 1797-ben kijavíttaták.

Ott van még a káptalan közelében az orsolya-szűzek temploma és kolostora, öt osztályú leánytanodával.

A négyeszegetű nagy főpiacz a belvárosnak kellő közepén van s mindenik oldalán szép épületek vannak. E főpiaczról négy fő utca nyílik, kettő keletnek, kettő pedig nyugotnak, s azonfelül még néhány kisebb útca éjszak és dél felé fut. A piacz közepén nyolcz öl magas emlékoszlop van, melyet 1686-ban Kollonics püspök szűz Mária tiszteletére állíttatott; nem messze ez oszloptól nyilvános kút van. Déli oldalán a piacznak a benzések egyháza van, mellyhez terjedelmes, háromemeletű épület csatlakozik. Azon templomnak két tornya s nagyszerű külseje van; belseje is díszes s különösen a Troger Pál által készített friss mészbeli festmények szépek. Az 1627-ben Győrött megtelepedett jezsuiták építtették s 1654-ben szentelték föl. A jezsuitáknak nevezetes tanintézetök is volt; 1750 óta pedig királyi akadémia létezett Győrött, leginkább gróf Zichy püspök alapítványából. Újabb időben az akadémia eltöröltetett, s csak a nyolczosztályú gymnasium hagyatott meg a benzéseknek. E gynnaziumon és eleni tanodákon kívül találunk Győrött: püspöki lyceumot, mellyben a theologiai tudományok taníttatnak, kath. néptanító-képezdét és háromosztályú reáliskolát.

A vármegye- és városházán kívül megemlítjük még a városi tűztornyot, melly egy kapuív felett 30 ölnyi magasságra épült 1795-ben. E torony karzatáról nemcsak a bel- és külvárosokat tekinthetjük át, de szép kilátásunk nyílik a város környékére is a csanaki és sukorói dombokig s Pannonhal-

maig; sőt fegyverzett szemmel s tiszta időben a pozsonyi hegyeket s a Bécs mellett óriási falként fölmeredő Hóhegyet is kivehetjük.

Győr külvárosai közül legszebbik a Rába és Rábcza közt elterülő Újváros, melyben két kath., egy evang., egy reform. s egy görög templom van. Ugyane külvárosban van a sétatér és színház. Séta- és mulatóhelyekül a püspöki kert és Szabadhegy is szolgálnak, amaz Szigeten van, emez pedig szállóival és gyümölcsöseivel a város délkeleti oldalán domborodik.

A Duna jobb partján levő országutak minden oldalról épen Győrnél szögellenek egybe, azonfelül a város éjszaki oldalát a gőzösöket is megbíró dunai ág locsolja, déli oldalát pedig a vasút érinti. Győr tehát igen élénk kereskedést üz, s főleg gabnakereskedése igen jelentős. Az 1859-ben közzétett kimutatás szerint a Dunán és mellékfolyóin hazánkban 552 anyahajó s 186 kisebb hajó foglalkozik a gabnaszállítással. Szegednek legtöbb, t. i. 115 anya- s 95 kisebb hajója van; de mindjárt Szeged után Győr következik 73 nagyobb hajójával; Szisszeknek csak 59, Pestnek pedig 31 gabnaszállító hajója van. Nemcsak anyagi, de szellemi tekintetben is dicséretes munkásságot fejt ki Győr városa; néhány év óta hetenkint kétszer megjelenő hírlapja (Győri Közlöny) is van.

Győr, melyet hajdan Paur-, Geur - Geörnek s latinul Jaurinumnak neveztek, hazánk egyik legrégibb városa. Mondják, hogy a Rába és Duna összefolyásánál Arabona nevű város már Pannoniának a rómaiak által lett megszállása előtt létezett volna. Annyi bizonyos, hogy Arabona a rómaiak idejében nevezetes város volt. Sz. István püspöki székhelyé s a vármegye főhelyévé tette a várost. István halála után Győr a Sámuel és Péter közötti villongások alkalmával új erősítéseket kapott. Sámuel azután Győr szomszédjában, Ménfő falunál, megveretett Henrik német császár által. Két század mulva, 1241-ben, Frigyes osztrák herczeg lépé meg hadaival és foglalá el Győrt és várát, ép akkor, midőn a mongolok pusztítják vala az országot. Erre a Frigyes gyalázatos tettén felindult magyar nemesek nagy számmal ösazesereglének a környékből, s berontván a városba ostrommal megvették a

várat s kardra hányák az ott talált osztrák őrsereget. A tatárok elvonulása után IV Béla helyreállíttatá a várat s az új püspök közremunkálásával a város gyarapításán is fáradozott. De népessége 1271 - ig nem igen növekedett. Béla fia V István 1271-ben kiváltságos levelet adott Győrnek s különben is előmozdította felvirágzását. Az ennek folytán szépen gyarapodó várost 1273-ban a cseh Ottokár foglalá el és dúlál föl, de csakhamar összeszedelőzködének a magyarok s ostrommal megvevén a várat, levagdalák a cseh őrséget. III András 1295 april 6. kibocsátott oklevéllel, melly a város levéltárában még megvan, helybenhagyá s megújítá Győr kiváltságait.

1441-ben hosszas hadakozások és alkudozások után I Ulászló és Erzsébet özvegy királyné, Zsigmond leánya, Győrött találkoznak s békét kötének; de néhány nap múlva meghalálozék a királyné, mire a gyászos polgárháború ismét kilobbana.

A mohácsi csata után Győr a nemzet egy része által királyul választott Ferdinándnak hódolt meg, ki a várat német őrseregre bízta. Ez őrsereg 1529-ben feldulá a rája bízott erőiséget s a töröknek hagyá zsákmányul. Ferdinánd azonban nemsokára helyreállíttatá. A győri vár azután mint a törökség elleni véghely különös jelentőségre jutott, s Esztergom, Székesfejérvár és Tata elfoglaltatása után Komárom és Győr a török ellen intézett hadjáratoknak sarkpontokul szolgáltak. 1594 elején hadi tanácsot ülének Győrött. Pálffy Miklós csakhamar megkezdé a hadjáratot s megvevé Nógrádot, mellyeé 50 év előtt a török szállt vala meg. Néhány héttel utóbb Mátyás főherczeg az egész hadsereggel Esztergom vivására indúla. „Mátyás, mint Illésházy István szemtanú írja, olly engedelmes ember lón, semmi igazságot, büntetést nem művele, és ez okért sok számtalan emberölések esnek vala; egy nap sem volt, hogy magyart nem öltek; parázna-sággal s részegséggel, vendégséggel, kalmárarúival, udvari pompával úgyannyira rakva vala a tábor, hogy nem a szent Istennek, de még a jámbor embernek is iszonya vala benne maradni; a kapitányok ha tíz órán az ételhez ültek, délután négy öt órán részegen keltek fel az asztaltól, ki alunni ment, ki mulatni a mezőre ... A hadakozó tanács véle vala a

herczeggel: Ungnád Dávid, ki folette részeges ember volt; e mellett két német kapitány, kik soha törököt sem láttak, sem hadban soha nem voltak, és Ferdinándus gróf Hardeck, győri kapitány.“ Illy vezérek s illy hadsereg természetesen el nem veheték Esztergomot a töröktől, s Szinán nagyvezir közeledtére jun. 29-kén felbonták az ostromot s bátorságos helyre, Komárom alá vonulának. Szinán akadály nélkül vivhatá Tatát és Sz. Mártont s ezeket elfoglalván, Győr alá szálla 200,000 török és tatár emberével. A győri vár min-dennel jól volt felszerelve s tehát húzamos vivatást is megállhatott. Szinán szept. 7-kén seregének nagyobb részével átkele a Dunán s derekas győzelmet víva ki. Erre Hardeck győri kapitány mindjárt úgy megijede, hogy a várat már szept. 29-kén feladá, noha őrserege még 1000 valonból, 4000 németből s 140 huszárból állott, s a vár még csaknem egészen ép volt. E gyávaságaért azután jobb karja és feje vesztésével lakolt.

1597-ben Miksa főherczeg igyekvék Győrt a töröktől elvenni, de siker nélkül. A ráforduló évben Pálffy Miklós, ez idétt a magyar vitézség legfényesb képviselője, s Schwarzenberg Adolf marc. 28-kán éjfélnél 2000 magyarral s 3000 némettel, valonnal és spanyollal, a nélkül hogy a gondatlan őrség sejdítette volna, Győr előtt termenek, a székesfejérvári kaput petárdával, mellyel a magyarokat Manszfeld ismertette vala meg, a városba repítik s néhány órai dühös harc után elnyomják a meglepett törököket s elfoglalják a várost és várat. 1400 török Ali pasa vezérrel együtt a harcban esett el, 300 fölrepité a löportárt, hogy romjai közzé temetkezzék, szintannyi fogságba esék s egyedül négy öt ember menekülhete Budára a gyászos hírrel. 188 kisebb nagyobb ágyu volt a vezérek zsákmánya, tömérdek kincs jutott martalékul a fegyveres népnek. *)

Innentova jobban őrizték Győrt; a várkapitányok, különösen Schwarzenberg és Montecuculi (1671) kijavitták

*) A petárdával a városba repített kapunak egyik részét még most is láthatni a székesegyházban: azelőtt a győzelem emlékeztetőjévé évenként megállták húsvét hétfőjén.

s kiterjesztették az erősítéseket. De Mária Terézia idején a várkapitány lakját eladák a püspöknek, s II József 1784-ben kitörölteté Győrt a királyi erősségek sorából. A francia háborúk idején a várfalakat és árkokat ismét helyreállítani kezdék, de a francziák 1809 jun. 14-kén megverék a János főherczeg és József nádor által vezérlett sereget s azután Győr ostromához fogtak s kilencznapi ágyúztatás után el is foglalák. A francziák öt hónapig tarták megszállva Győr városát s ez idő alatt lerombolák erősítményeit. A kár, melyet a város a francziák általi ágyúztatás folytán vallott, 2,784,560 ftra becsültetett, a hadi sarcz pedig s egyéb zsarolások termékekben és portékákban 2,835,760 ftot tettek.

1820-ban a várfalakat teljesen lebonták s az árkokat kitölték, úgy hogy még csak a Rába és Duna folyókra néző főbástyának egy része a hatalmas Vizi kapuval együtt maradt meg.

Az 1848 és 49-ki években Győr mellett, különösen ott, hol a csornai és mosonyi országutak egybeszögellenek, a magyar kormány rendeletére új sánczokat hánytak, melyeket azomban nem lehetett megvédeni. 1849 jun. 28-kán Győr előtt véres csata vivatott, melyben a császári hadak a hetedik magyar hadtestet megverték.

Győr hajdan a püspöki káptalan bírtoka volt. 1742-ben a város folyamodott, hogy a sz. k. városok közé vétetnék föl. A káptalan 17000-re rúgó megváltási összegért minden úri jogairól lemondta, Mária Terézia helybenhagyá az egyezséget, s Győr 1743 marc. 6-kán ünnepélyesen sz. k. városnak hirdettetett ki. Az új sz. k. várost az 1751-ki országgyűlés becikkelyezé, s ennél fogva Győr az országgyűlésen is képviseltetett. A káptalan birtokában csak az úgynevezett győri domb vagy püspökvár maradt, s a püspök meg káptalanbeliek még most is ott laknak.

Pannonhalma.

Győrről kirándulást teszünk a híres Pannonhalmára. Az út déli, csak keveset keletnek tartó irányban húzódik el. Valami két óra alatt Sz. Márton m. várost érjük el, mely két mfdre van Győrtől. E mezőváros, melynek 2400 magyar

lakosa van, délnyugati tövén épült a háromcsúcsú Pannon-hegyének, melyet a benczeszerzet híres főapátságának terjedelmes kolostor- és templomépületei koszorúznak. A monda szerint a 460 láb magas hegy azon szent hely, hol sz. Márton ifjú éveiben imádkozni szokott, mielőtt Páviába ment s azután Franciaországban Tour városában püspökké lett volna. A hegy tövén, mondják, akkoron Sabaria városka állott, s a híres püspök és egyházi szent azon Sabariában született. Nagy Károly, így folytatja a monda, a hely szentségétől áthatva, ott hol sz. Márton mulatott vala, e szentnek tiszteletére egyházat építtetett, az avarokon kivívt győzelme után. 897-ben, így beszéli a névtelen jegyző, Árpád kerekedett föl magyarjaival Budáról, hogy Pannoniát is meghódoltassa. A Pannon-hegye alatt tábornak jára, s megenyhítván szomszédját a Sabaria melletti kül vizével földméné a hegyre, melynek csúcsáról a messzire terjedő gyönyörű országrészt áttekinthette. Gejza azután 996 óta azon szent hegyen kolostort kezdé építtetni, melyet sz. István megtöklélván a benczéseknek adott át. A sz. Márton tiszteletére alapított kolostor első apátja Aszterikus vagyis Anasztázius volt. Sz. István alapítólevele még most is a kolostor birtokában van s illő kegyelettel őrzik; irháza van írva s a király monogrammjával ékesítve; egy pap sem közeledik az oklevélhez, annélkül hogy a sz. király monogrammját tisztelettel megcsókolná. Az oklevél 1001-ben kelt, s a sz. Istvánnak tulajdonított kilencz alapító oklevél közül az egyetlen, melly eredetiben hozzánk jutott.

Sz. István egyháza és kolostora már a Péter halála után támadt zavarok alatt tetemesen megkárosult. II Béla egyik oklevele Dávid apát idejéből (1137—1146) tanúsítja, hogy az említett apát a tűz által megkárosult templomot „helyreállítatá, kijavíttatá s nagyobbra építteté.” II Andrástól származó más oklevél 1222-ből bizonyítja, hogy sz. Márton kolostora a Pannonhalmán leégett s tövéig elpusztult, úgy hogy Uros apátnak azt újból kellett saját költségén fölépíttetnie. A templom fölszentelésén, melly 1222-ben az apátnak római útjából megjötté után nagy pompával történt meg, a király is nejével együtt jelen volt. Pannonhalma akkoron valóságos erősség volt, melly a hadban is járatos Uros apát vezérlete mellet

Die Kirche in der Stadt Darmstadt

V. K. H. 1811

A. D. 1811. Die Kirche in der Stadt Darmstadt.
 B. K. H. 1811. Die Kirche in der Stadt Darmstadt.

Die Kirche in der Stadt Darmstadt.

a vad mongolok megrohanásait szerencsésen meghiúsítá (1242). A templomban találtató sírkő körülírata szerint az 1365-ben meghalt Szigfrid apát dicséretesen helyreállítá a kolostort. Mátyás király idejében, úgy látszik, a sz. mártoni apátságon is tetemes építkezéseket tettek, noha az apát széke 70 évig üres maradt. A XVI. század elején Tolnay Máté lett sz. mártoni apáttá, s ez nyerte el a főapát címét, melyet azután utódjai is viseltek s még most is viselnek.

1533 táján az apátságot megint tűz pusztította, de nem tudjuk, mi s mennyire égett le. Utóbb az 1567—1592 közti években az apátságba vetett német órség gondatlansága miatt kétszer égett le a kolostor. 1595-ben Pannonhalmát a törökök szállák meg, valamennyi szerzetes odaveszett s egyedül Baranyai Pál apát menekülhete meg futással. A törökök elűzetése után helyreállíták az apátságot, de 1652-ben az órsereg gondatlansága miatt a kolostor újra leégett. Magyar Placid apát azomban nemsokára megint fölépítteté. Azidét a sz. mártoni apátság kerítőfalakkal és tornyokkal jól volt megerősítve, mint az 1674-ben Norimbergában megjelent képes utazási munka. „Der Donaustrand“, melyet Bircken Zsigmond írt, tanúsítja. Még 1684-ben is a sz. mártoni apátság tetemesen megrongáltatott a törökök által. Rumer Márton főapát (1689—1693) azért helyreállításán fáradozott. Karner Egyed főapát (1699—1708) az úgynevezett „porta speciosá“-t, azaz veres márványból való kaput, mely a keresztfolyosóból a templomba nyílik, s. a kriptának szintén veres márványból való kapuit rakatta. Az oszlopok fejei s a kapu párkánya megaranyozták; látni való, hogy a kolostor régibb építési modorát akarták mentől jobban utánózni. Göncz Celesztin főapát a hegy déli csúcsán levő egyházat építteté, mely a boldogságos szűznek van szentelve, s mely alatt a szerzetesek sírboltja van. Sajgó Bencze főapát (1722—1768) a főkolostor keleti és éjszaki részét s a vendégeknek szánt déli szárnyát egészen újból építteté föl. Ugyanezen s valamivel régibb időből való néhány szép oltárlap is. 1763-ban földrengés volt, mely a régi építményeket tetemesen megrongálta, miért is Somogyi Dániel főapát az egész kolostor megújítását tervezte. De 1786 nov. 14-kén a sz. mártoni apátság eltörölteték, s már

decz. havában gróf Brunszvik József s Illos Károly királyi biztosoknak adaték át. Mondják, hogy azon alkalommal nem egy becses mű elveszett. A sz. mártoni főapátság csak 1802-ben állittaték helyre, s april. 25-kén Novák Chrysostom, volt bakonybéli apát lett főapáttá. Ettől származnak sz. Bencze, László, boldogságos szűz Mária új oltárai, melyek a kriptában s sz. István kápolnájában vannak. Ugyancsak Novák főapát a könyvtárt is néhány ezer darab könyvvel megszaportotta. Utódja, Kovács Tamás (1829—1841), a könyvtári épületet Engel bécsi és Pakh pesti építők s a tornyot ez utóbbik által nagy költséggel építteté föl. Ekkor a templom és kolostor azon alakot nyerték meg, mellyel jelenleg bírnak.

Újabb időben épített kényelmes út viszen föl a hegy tejére. A hajdani erősség maradványait még most is látjuk a kerítőfalakban, lőrésekben és árkokban. Az apátság eleje jobbára csak Kovács Tamás főapátnak régieskedő modorban épített új műveit láttatja. A bal vagyis éjszaki szárnyat a párkányzattal és oszlopokkal ékesített könyvtári épület foglalja el, ehhez a jóval alacsonyabb kolostor egyik része csatlakozik, közepett a templomhoz ragasztott torony emelkedik. E torony alapjától a keresztig 138 láb magas. A főkapu fölött ólomból készített dombormű van: közepett a vallást ábrázoló alak látható, jobb felől sz. István Asztrik apátnak az adománylevelet nyújtja, mellyen ez olvasható: „Praedicate 1001”; bal felől Ferencz király az apátság helyreállításáról szóló oklevelet nyújtja át, e felirattal: „Docete 1802”. A toronynak három felső szakaszait korinthfélé oszlopok ékesítik: a középső szakasz 16 oszlopon nyugvó karzattal bír, mellyről felette szép messzelátás esik. A nagy terjedelmű látkört a Bécs melletti Hóhegy, a Pozsony mögött emelkedő Kárpátok, Esztergom és Selmecz hegyei s a Vértes és Bakony erdős hegyvonalai keretezik be. Az egész dunai síkság tizenegy vmegyéjével feltárul mint földképen a szemlélő előtt. Dusabb, termékenyebb, nagyobb térséget alig pillanthatunk át másutt Közép-Europában. — A torony caucsát réz kupolafedél alkotja, mellyen a megaranyozott kereszt áll.

Most vegyük szemügyre a kolostor belsejét. A sz. István idejében létesült építményekből hihetőleg már csak a kriptá s

a templom szentélye hatalmas alapjaiban kereshetnénk némi maradványokat. Uros apátnak a XII. század végén s a XIII. elején létesült építkezéseiből jelenben még három rész van meg: a tulajdonképi templom, a kriptá s jobbára a régi keresztfolyosó. A templom nem fekszik egészen kelet-nyugati irányban, három hajóra van osztva, előcsarnoka s régi főkapuja a legújabb építkezések folytán teljesen eltűnt. Az előcsarnok négy lábbal mélyebbre van mint a templom hajói, s ezek megint $6\frac{1}{2}$ lábbal mélyebbre vannak mint a szentély. E három rész tehát lépcsők által van egymástól elválasztva. Az alapterv boltozott gyámoszlopú bazilikát mutat az átmeneti korból, haránthajó nélkül, s egyenes vonalba végződő szentélylyel. Az oldalhajók és szentélyfülkéik egyenlő magasságban vannak, a főhajó szentélye pedig a kriptá felett van s a gót időszakban új boltozatot kapott. A főhajó s oldalhajók boltozatai, a gyámoszlopok, féloszlopok és ékesítmények mind egy korból valók. A templomnak valamennyi gyámoszlopai egyenlő szabásúak mind az idomra mind a nagysági arányokra mind az ékesítményekre nézve. Féloszlopjaik vannak, melylyek a fő- és mellékhajók boltrendszerének megfelelnek. Az oszlopok talpa attikai modorú, csakhogy alsó tekercse kissé kiugró, a horony mélyen van kivölgyelve, s az oszlopok lábát szépen készített liliomféle levél ékesíti. Az oszlopok szabása felette szép, fejezeteik az egyszerű levél-ékesítéket mutatják. A kisebb oszlopfejek fölött egyszerű, a nagyobbak fölött ketős fődéllap van, mellyek a boltozat hevederívei székeül szolgálnak. Azon körülmény, hogy az egész oszlopokat egybe-
kapcsoló vízszintes párkányzat hibázik, s a boltbeli csúcsívek különböző fokoztatása az átmeneti időszak jellemét tünteti ki. A főhajó boltozata, kivévén legvégső részét a szentélyen, mellynek későbbi időből való gót modorú csillagos boltja van, hatosztású boltokból áll. A szögirányos gerinczek, s hevederívek oszlopcsomókon nyugszanak, és pedig a boltozat gerinczei nagyobb, a pajzsívek pedig kisebb féloszlopokon. Az oszlopcsomók az ívboltok magasságában vagy egyszerűen elmetiszvék vagy vállköveken nyugszanak, mellyek részint emberfejekből, részint levél-ékesítésekből állanak. Ez oszlopokon s az egyik gyámoszlop fejezetén az egyetlen állatalaki

ékesítékek találhatók. A hevederívek mindeütt egyszerű szabásúak. Az oldalhajóknak egyszerű keresztboltjaik vannak, egyszerűbb szögirányos gerinczekkel s erősebb és hatalmasabb szabású haránthevederekkel.

A kriptá a középhajó szentélye alatt van. Ennek mindkét oldalán egyegy márvány kapujú lépcsőzet visz le a kriptába. Ez is három hajóra van osztva, 31 láb hosszú, 18 láb 7 hüvelyk széles s 10 láb 2 hüvelyk magas. Egyenes vonalba végződik, s három ablaka van. Boltozata sajátos szépségű hat oszlopon nyugszik. Ez oszlopoknak három fokozatú, nyolczszögű aljak van, mellyen a gazdagon tagolt oszlopláb áll. Fejezetök is gazdagon tagolt s a levél-ékesítéssel díszített. A kriptá boltozata erősen kidomborodó, gerelyhez hasonló csucsivű boltokból áll. A felső templom gyámoszlopai egész tagolásukkal, féloszlopjaikkal és oszloplábokkal alá nyulnak a kriptába. A kriptá boltjai a falba illesztvék, tehát csak a templom fala és gyámoszlopai elkészülte után épülhettek. Következőleg a kriptá épen nem régibb építmény, hanem az apátságnak újabb román építkezéseihez tartozik. Érdekes a kriptá két fülkéje. Az egyik fülkében szép medence látható, mellynek közepén lyuk van a víz lefolyására. Az oltárral szemben levő másik fülke veres márványból készült, s alakja székhöz hasonlít, melly, a nép hite szerint, hajdan sz. Istvánnak szolgált ülésül, de hihetőleg csak a helyet jelöli, hol egykor talán sz. István széke állott. A kriptá oldalfalain levő válfkövek, mellyek a hevedereket hordják, levél-ékesítményekből állanak, de az egyiken emberfejek is láthatók.

A templomnak később épült részei: a szentélynek már megemlített csillagos boltja, sz. Benczének szintén gót kápolnája, sz. Istvánnak még később épült kápolnája, stb. Az egyház sajátosságaihoz az oldalhajók fölötti czellák tartoznak, mellyekben egykor a benczések áhitatoskodtak, de mellyekhez most az új kar és torony építtetése után alig lehet jutni.

A templom az apátsági épületek közepén van s azért egész külsejét sehonnan sem lehet látni; két keskeny oldalából is csak az egyiket láthatni, a másikat az új torony takarja el. A szabadon álló oldalon román ablak van, kerek-

szegélyekkel s ezek közt széles hevederekkel. A köröndök ablakai is a román időszakból valók. A templom ablakának mélysége pedig 5 lábnyi. Olly vastag a merő faragott kövekből rakott templomfal. A templom hossza belül 82, a középhajó szélessége 20, a mellékhajók szélessége pedig 10 láb. A középhajó 44 láb, a mellékhajók több mint 21 láb 6 hüvelyk, a szentély 37 láb 4 hüvelyk, s végre a régi előcsarnok 48 láb magas.

A sz. mártóni apátság kincsei közül megemlítenő mint nagyon nevezetes tárgy az öltöny, melyet Gizellának sz. István feleségének tulajdonítanak. Tökéletes hasonmása a magyar koronázási köpenynek. Kelméje, úgy látszik, gyapjuszövet, olly finom, mint a mostani legfinomabb női ruhakelmék, sötétszínű, a rajta látható alakok, ékesítmények és nevek, úgy látszik, színes nyomatok, úgy hogy azt gondolná az ember, hogy azon köpeny az igazi koronázási köpeny hímezeinek mintául szolgált. Az ábrák körvonalai sötét veresbarna színűek, a gyöngyök és más ékesítések fehérek. Fájdalom, e köpeny már olly karban van, hogy egész terjedelmében alig mutatható meg.*)

Végre még a könyvtár is különös megemléttetést érdemel. A fris mészbeli festményekkel s. sz. Istvánnak, mint az apátság megalapítójának, s Ferencznek mint helyreállítójának, szobraival díszesített főterem igen nagy s mindkét emeletre szolgál; 36 oszlopon nyugvó karzata van s részben felülről az üvegfedelen át kapja világosságát. E teremtől jobbra a képtárnak szánt helyiségek, balra pedig egymáshoz csatlakozó négy teremben az érmeek, fűvészeti, ásványi s régiségi gyűjtemények vannak. A főterem két oldalán levő azon helyiségek fölött kisebb szobák vannak, melyekben kéziratok és könyvek találatnak. A könyvtárban összesen valami 80.000 darab könyv van.

A Pannonhegye déli oldalát szőlők foglalják el, éjszakkéleti oldalán pedig az apátság kertje van. A második dombon

*) A sz. mártóni apátság templomának leírásában leginkább Eitelberger tanár tudósítását követtük. L. Jahrbuch der k. k. Central-Commission etc. 1856.

a kalvária, a harmadikon végre a benczések sírtemploma van, melyet már megemlítettünk.

Libény. Mosony. Magyar-Óvár Oroszvár.

Visszatérvén Győrre, a Duna jobb partján Bécsnek menő vasuton folytatjuk utunkat. A vaspálya termékeny és jól mivelt térségen fut keresztül. Nemsokára Sz. Miklós állomást érjük el; e magyar falu már Mosony vmegyében van, több mint 1000 lakossal, urasági kastéllyal s báró Szina nagyszerű cukorgyárával. Sz. Miklós báró Szinának egyik szép jószágá, hol nem egy gazdasági intézkedés van, mely figyelemre méltó; de mi Libénybe sietünk, mely éjszaki nyugoti irányban kis félóránnyira van, hogy az ottani régi templomot meguézzük, melyet már a vaspályáról is láthatunk.

Libény túlnyomólag magyar falu ma jdnem 2000 lakossal. A helység kath. temploma igen nevezetes műemlék a XIII. századból. Ekkor a Héderváriak birták a helységet, kik apátságot alapítanak, a sz. Jakab apostolról nevezett szentegyházat rakaták s az egész jószágot a benczéseknek adományozák. II. Endre király 1208-ban a Hédervári testvérek ezen alapítványát megerősíté; a megerősítő királyi oklevélből kitetszik, hogy a libényi apátság javai Libény és Sz. Miklós falvak s Jánosházi és Barátföldi puszták határjait foglalták magokban. A cseh Ottokár 1271-ben számos pusztát és falvat, melyek a libényi apátsághoz tartoztak volt, úgy elpusztíta, hogy most soknak a helyét sem tudjuk kikutatni. De a jeles templom épségben maradt. A mohácsi vész után a benczések elhagyák a libényi monostort, félvén a törökök gyakori berontásaitól; ezek 1594 jun. elején a Pannonhalmi várat és monostort elfoglalván, a főapátot társaival együtt felkonczolák. Csak egy laikus illanhata el, ki a Barátföldi pusztán letelepedék s azt mint rendjéhez tartozó jószágot elfoglalá. A XVII. század elején a libényi apátság javai Baksay István kezére kerültek s ő a győri jezsuitáknak adta át, kik a pannonhalmi apát nyilvános ellenmondása ellenére a rend eltöröltetéseig birtokolták. Ekkor a libényi apátság javainak nagyobb része a k. kamarára szállott. Azután csere útján Libény a sz. miklósi uroda-

lommall együtt a gróf Zichy család kezére jutott, s ettől végre b. Szina János vette meg.

A templom a k. kamara birtoklata alatt elhagyatva állott, majd kijavittatván beneszelteték s parochialis templommá téteték. Kis magaslaton áll s merő faragott kőből épült tiszta román modorban. Három hajója van hosszában, de háránt-hajója nincsen; az egykor gyönyörű homlokzaton két torony emelkedik, melyek között előcsarnok van, hátul minden hajó egyegy kerek köröndbe végződik. A tornyokat vízszintes pártázat s egyszerű románféle párkány díszesíti, alsó ablakuk egy karcsú oszlop által egyszer, felső ablakuk pedig két oszlop által kétszer van osztva. A tornyok közt guládad s kerekablakú oromesúcs van. Az alsó kapucsarnok hat oszloppáron nyugszik, melyeknek tagolt aljok s levélékesített fejezetük van. Az oszloppárok párkányán a felső kapucsarnokot alkotó kerekívek nyugszanak. Hasonló alkotású az oldalkapu is, mely nem maradt meg olly épen. A templom hátulján levő középső körönd sokkal magasabb, nagyobb s dúsabban ékesített mint a két oldali körönd, mind a három köröndnek a fedél koszorúpártázata alatt románféle párkánya, a középső köröndnek azonfelül még aljjal s fejezettel bíró féloszlopai vannak, s ezek között három egyszerű ablak látható.

A szentegyház belseje megfelel külsejének. A főhajó jóval magasabb a két oldali hajónál s román ablakai fennt a bolthajtás alatt vannak. Mindkét oldalon négy hatalmas iv-hajtás választja el a főhajót a mellékhajóktól. Ezeknek négyszegletű alapon nyugvó keresztboltjaik vannak. Az oszlopok szép szabásuak, fejezeteik a levélékesítéssel díszesítve. Általában a libényi templom sok tekintetben hasonlított a jáki nevezetes román szentegyházhoz, csak hogy nem olly díszes.

Sz. Miklóstól a vaspályán tovább robogunk. Csakhamar Mosony városát érjük el. Ezen városnak 3000, részint magyar részint német lakosa van, kik tetemes gabnakereskedést űznek. Mosony ugyanis a Rajkánál elágazó mosonyi Dunaág jobb partján épült, nyugati oldalát pedig a vaspálya érinti. Hajdan meg volt erősítve s a magyar történelemben nem jelentéktelen szerepet vitt.

Alig félóránnyira Mosonytól Magyar-Óvár, Mosonyvár-

megye fővárosa van, valami 2000, jobbára német lakossal. E mvárost a Lajta folyó Batornamedre szegi, mely nem messze az említett Dunaágba szakad. A csinos városnak legnevezetesebb épülete a négyszegletre épült régi vár, melynek három emelete s mindenik sarkán egyegy tornya van. E várban most virágzó gazdasági intézet van, mely Károly cs. k. főherczeg által alapítottatott s 1850-ben állami intézetté lett. Jelenleg Pabst, a volt hohenheimi igazgató, igazgatja az intézetet, melyre az állami pénztárból 1858-ban 58,600 ftot költöttek; de a tannyelv egészen német.

A vár mellett szép kertliget és tó van. A fő utczában találjuk a kegyesrend kolostorát és gymnaziumát, a kolostor mellett a városháza, átellenben a vármegyeház van. Ugyancsak a vár közelében a főherczegi gözmalon s más gazdasági készületek vannak. Mert Óvár főhelye egy főherczegi urodalomnak, mely 24 helységes és számos pusztát, szóval Mosonyvmegye legszebb részét foglalja magában. Ez urodalom jelenleg Albrecht cs. k. főherczeg birtokában van, benne az egész gazdaságot olly okszerűen viszik, hogy a földbirtokosoknak minden tekintetben példányul szolgálhat.

Mosony és Óvár vidékét, mint mondják, már a rómaiak telepték meg, amannak helyén Limusa vagy Musunburgum, emennek helyén pedig ad Flexum gyarmatait alapítván. Mindkét helység mostani nevezetével már Péter és Salamon királyok alatt említetik. Kálmán idejében a keresztések költözének hazánkon keresztül. Egy csapatuk, több mint 200,000 emberből álló, Óvárt szállá körül, de Kálmán által csakhamar szétvereték s keményen megfenyítették. 1271-ben Óvár és Mosony a vármegye nagyobb részével együtt a cseh Ottokár által pusztították el. Utóbb az óvári urodalom a bazini és sz. györgyi grófok kezére került; e nemzetség 1516-ban kihalt, s ekkor az urodalom a koronára visszaszállott. II. Lajos nejének Máriának ajándékozta. Midőn Szulejman 1529-ben Bécs alá szállott, az óvári erősséget tulajdon őrserege pusztította el. De nemsokára helyreállíták s kivált Győr elfoglaltatása után jobban megerősítették. Boeskey hadai 1605-ben a várost elhamvaszták, de a várat ki nem vívhaták. Bethlen azonban 1619-ben megszállá, de Bouquoi csakhamar elvevé tőle.

A. F. v. d. A.

Die Stadt Karlsruhe im Jahre 1810

GROSSGAURI-KASTELL. KASTELL IN KARLSRUHE.

Verlag von J. Neumann, Neudamm.

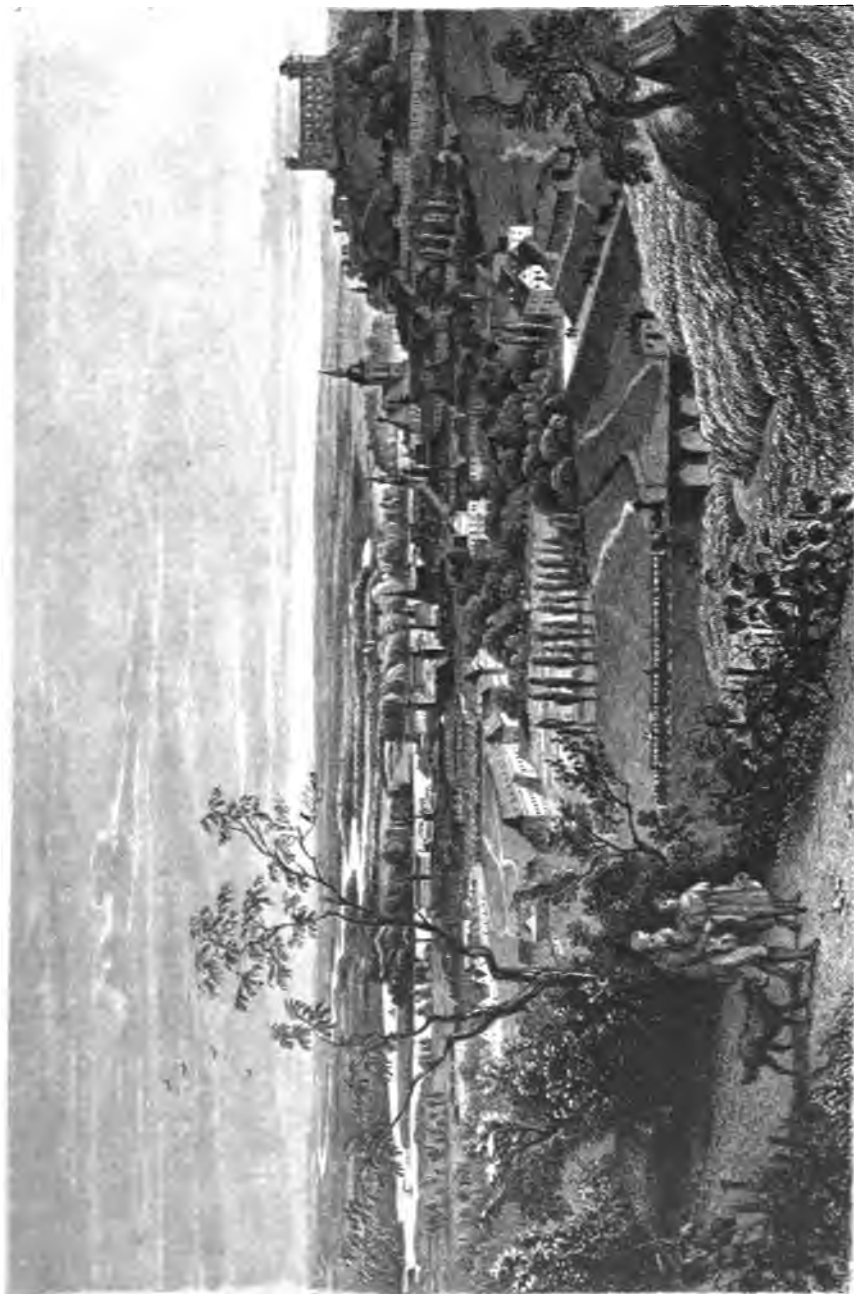
1683-ban még egyszer a törökök pusztiták el. Óvár I. Ferdinánd óta folyvást királyi birtok volt: Mária Terézia Krisztina főherczegasszonynak, szász-teseni Albrecht hitvesének, adományozá, s végre Károly főherczeg kapta meg.

Óvártól a vasuton tovább menve Hegyes-Halmot érjük, melly valami 1500 némettől lakott csinos falu. Itt elhagyjuk a vasutat s Márialiget pusztán keresztül s Rajka mellett elmenve Oroszvárra jutunk. Márialiget az óvári urodalomhoz tartozik, mesterségesen öntözött rétjeiész faültetményei miatt nevezetes Rajka a Duna jobb partjától nem messze épült, csinos mezőváros, mellyben több mint 2000 német lakik, s melly szintén az óvári urodalomhoz tartozik. Oroszvár szintén mváros s közel van a Duna jobb partjához; 2000 lakosa részint német részint horvát. A helység legnagyobb ékessége a várkastély, mellyet most gr. Zichy Bódog bír, s mellyet a mult század végén gr. Zichy Manó skót várnak mintájára roppant költséggel rakatott. Gyönyörű kerttel van környezve s hosszukás négyszége képez, két kiugró szárnyal. Sok tornya, rovátkos fala és erkélyei, úgy tágas fegyvertereme is a középkorra, a csín és pompa, mellyel az egész palota készült, valamint a szép kert is a jelenkorra emlékeztetnek. Nálunk nincs várkastély, sem Mária Terézia rococo-időszakából sem az újabb időből, melly díszes voltánál fogva az oroszvári kastélyhoz hozzáfogható volna. A palotát környező kertligeten kívül Oroszváron még más kertek és a föld minden tájairól való virágokkal megrakott üvegházak vannak, mellyeket mindenki gyönyörrel és csudálattal fog szemlélni.

Pozsonyból két óra alatt juthatunk Oroszvárra, Engerligettől mezei útra fordulván. Engerliget német falucskánál még megláthatók a francziák ellen 1809-ben hányt földsánczok. Az országút kis kerülést tesz s Köpcsényen visz kerentül. E mváros hazánk határszélén van, s az ország történelmében gyakran fordul elő neve. Nyugatra a helységtől, a mezők közepett, dűledező torony állott, melly az ország határját jelölé. Itt fogadák s üdvözlék Magyarország karjai és rendei a mohácsi vész után királlyá megválasztott I Ferdinándot. A király laszálla lováról, Szalaházy Tamás üdvözlő beszédet intéze hozzá s fölkeré a rendek nevében, erősítené meg a

nemzet szabadságait; Ferdinánd hittel fogadá, hogy az ország jogait, szokásait fenn fogja tartani, hogy kinekinek igazságot akar szolgáltatni, hogy hű őrzője leszen mindannak, mit II. Endre arany bullája alaptörvényül szab király és ország elé.

Köpcsény herczeg Eszterházy egyik urodalmának főhelye. A herczegi kastély kapu-bástyával és árokkal van megerősítve; Mária Terézia idejében gyakran igen fényes ünnepélyek rendeztetek a köpcsényi kastélyban.

Verf. Schupp

Druck & Verlag v. O. Wange in Darmstadt

St. 1. 1. 18

DPWZS W N.

DPJRS S B U R G.

Lauffer via Stolp bismannyschen Pstion

Pozsony.

Pozsony sz. k. városának gyönyörű fekvése van. Kreil szerint az északi sz. $48^{\circ} 8' 31''$, a nyugati h. $34^{\circ} 43' 56''$ alatt, s 480 bécsi lábnyira az Adriai tenger fölött fekszik, keleti végén a sziklakapunak, mellyen keresztül a Duna a bécsi medenczéből a magyar síkságra siet. A Duna jobb partján nyugatról keletre csapó erdős hegység domborodik fel töltés-szerűleg, melly már Ausztriához tartozik; a bal parton az északkeletre vonuló Kis Kárpátok terülnek el, mellyeknek háta egyes felmagasló kúpokat s ezek közt nyeregyszerű horpadásokat mutat. A hegység széles gerinczét szép bükk-és tölgyfaerdők borítják, a magasabb tetőkön fenyvesek sötétlenek, a horpadásokat és völgyeket szép mezőségek és rétek fedik, a mély szorosok és keskeny völgyelések által egymástól elválasztott előhegyek keleti és déli lejtői pedig szép szőlőkkel és gyümölcsfákkal vannak beültetve. A szőlőhegyek a Morva torkolatától kezdve félkörben valami 7 mfdnyire terülnek el egész Diósig. Pozsony már a Duna bal partján terül félkörben keletről nyugatra s háttal a szőlőhegyekre támaszkodik; egy része színikörileg emelkedve a kárpáti előhegyek lejtőin épült. Dél, kelet és északkelet felé sok mfdre nyílt, tágas síkság terül, melly kertekkel, rétekkel, szántóföldekkel és helységekkel van megrakva s kedves tájképet tüntet föl. E nagy síkságot a Duna metszi keresztül, melly mindjárt Pozsonyon alúl több ágra oszolva számos ki-

sebb nagyobb szigetet alkot. Főága, az öreg Duna, délnek megyen, Rajkánál ketté oszlik s Szigetközöt képezi. Egy ága, az úgynevezett kis vagy érsekújvári Duna épen a város mellett halad el éjszakkéleti irányban s csak azután fordul szintén délnek; a kis és öreg Duna között Csallóköz terül.

Pozsonynak tehát éjszokról hegységek által elrekesztett, a többi égtáj felé pedig nyílt fekvése van; e fekvése, a nagy folyam közelléte, s a környező kőzetek nagy sokfélesége okozza, hogy a légmérséklet felette változó s hogy az erős légáramlások igen gyakoriak

Pozsony húzamos ideig az országnak tulajdonképi fővárosa volt. III Ferdinánd és I Ferencz kivételével Miksa óta valamennyi király ott koronáztatott meg, az országgyűlések is rendesen ott tartattak. Pozsonynak azért aránylag igen sok szép és nagyszerű épülete van, noha egészben véve nincsen nagyon szabályosan építve. Azelőtt a Vár és Váralja nem tartoztak a városi hatóság alá, s a belváros is a külvárosoktól falkerítés által volt elkülönözve. Most valamennyi városrész egy egészet tesz s egyazon hatóságnak van alávetve. A városnak alkotórészei tehát: 1) Az Ó- vagy Belváros, mely délre a Színház- (Radetzki-) térig s a sétáig, éjszakra sz. Mihálykapujáig, keletre a Zöldpiaczig, nyugatra a Halpiaczig terjed; 2) a Ferdinándváros, mely a város északi részét foglalja magában s félkörben az Óvároshoz csatlakozik; 3) a Ferencz-Józsefváros, mely a város délkeleti részét magában foglalva nagyjant a Duna hosszában terjed el nyugatra a Haltérig. A Dunán túl a hídligeten levő házak szintén oda számíttatnak. 4) A Terézváros, mely a hajdani Várat és Váralját s Nagy- és Kis-Vödriczet magában foglalva a város nyugati részét képezi. 5) Az Újváros, mely az azelőtt Virág völgyének nevezett külvárost foglalja magában s a Márczius-útczától kezdve a pest-bécsi vasút felé a város legészakibb határaig terjed el*). Az Újvárosnak legtöbb, de jobbára csak apró házai vannak. Összesen 1849 lakház s 9962 lakosztály van Pozsonyban. Összes népessége a legujabb

*) Ezen s más adatokat, Székcsik Tamás pozsonyi tanárnak köszönhetem.

összeírás szerint 43,863 lelket tett, ezek közt 12,219 idegen volt. A jelen volt 31,644 odavaló közül 14,370 férfi s 17,274 nő volt. A katolikusok túlnyomók; evangélikus 6944, reformatus 125, zsidó pedig 5475 volt. Az 1851-ki összeírás szerint az összes népesség száma 42,238 tett, ezekből 7584 tót, 3145 magyar, a többi pedig németajkú volt. 1785-ben Pozsonynak együttvéve 31,710, 1821-ben 32,026 s végre 1846-ban 37,255 lakosa volt.

Pozsony a róla nevezett vmegyének s igazgatási kerületnek fővárosa, tehát a legfőbb katonai, közigazgatási bírósági s pénzügyi hatóságok székhelye. A nemességnek nagy része is ott szokott lakni.

A város nyugati végén a Duna víztükre fölé 270 lábra emelkedő dombon a k. várnak omladécai merednek föl. E vár mikor s ki által építettett legelsőben, nem tudjuk; úgy látszik, elébb épült mint az alján elterülő város. Rudolf 1599-ben az országgyűlés kérelmére a várkapitányságot Pálffy Miklósnak, fiának és unokájának adományozá; III Ferdinánd azután e méltóságot s a főispányi hivatalt valamint a Vár, Váralja s a várhoz tartozó még 17 más helység birtokát a Pálffy nemzetségnek örökös joggal adományozá, úgy hogy az mindig a család legidősb tagjára szálljon. Pálffy Pál várkapitány és kamaraelnök 1635-től 1646-ig a már dőledező várat tetemesen kitágíttatá s fölékesítteté; az új építkezések 198,143 ftba kerültek, melly összeghez Pálffy 57,727 fttal saját jóvedelméből járult, a többit az országos jóvedelmekből kapván. Az építést Alberthall János vezette, ki fáradságáért 26,826 ftot kapott. Ez újítások után a vár nagy négyseget képezett, négy emelettel s négy erős saroktoronnyal. A vár legelső részeiben börtönök és pinczék, földszint az éléstárak és sokféle régi fegyverzetel és ritkaságokkal megtöltött fegyvertár voltak; a felsőbb emeletek a cs. k. család és kísérete számára rendeltettek. A Farkasvölgy felé néző legnyugatibb toronyban a korona s az ország többi ékességei őriztettek 1784-ig.

Mária Terézia alatt 1760-ban a vár a város felé terjedelmes új épülettel öregbítettett s belül igen fényesen felszereltetett. Römisch építő vezette az új építkezést, melly 1,300,000 ftba került. A vár környékeit felsőges díszkert ékesítette. Akkor

Mária Krisztina főhercegasszony lakott a várban férjével Albrecht szász-teseni herczeggel, ki Magyarország k. helytartója volt. De 1784 óta a pozsonyi vár fényessége lassankint elhomályosult; az 1802-ik év végén katonai laktanyává tették. 1811 máj. 28. egyszerre több helyen tűz támadt benne, melyet többé el nem olthattak, s melly a váron kívül a domb alján épült házakat is elnyelte. Hogyan támadt e tűzveszély, azt sohasem hozták világosságra. Akkoron valami olasz ezred szállásolt a várban, mellybe a vizet és fát föl kellett hordani. Hire járt azért, hogy a katonák szántszándékkal rakták a tüzet, hogy ekkép a fáradságos fa- és vízfordástól fölszabaduljanak. Azóta a vár elhagyott s mindinkább dőledező rommá lett. Most már csak roppant kőfalai, csonka tornyai, szép lépcsőzetei és csarnokai vannak meg; az egykori díszkertnek utolsó nyomai is eltűntek. Az alsó csarnokokban koronázás alkalmával a népnek szánt ökröt szokták megsütöni.

A vár tőszomszédjában egy kiugró dombon a sz. Miklós-nak szentelt kis templom áll, odább és lejjebb herceg Pálffy kertje terül csinos palotával. A kertet most többen használatban bírják; a palota teremében a pozsonyi „koszorú“-egylet farsangkor fényes táncvigalmakat s néha magyar és német színelőadásokat szokott rendezni.

A Várhegyről s az e felett felmagasló Számárhegyről szép kilátás esik. Balra a város nagyobb részét s túl rajta a nagy térséget látjuk, melyet a messze láthatáron a trencsényi és nyitrai hegyek homályos körvonalai határolnak. Lábunk alatt látjuk a méltóságos folyamot, a mint a hainburgi és dévényi hegyek között kibontakozva számos kisebb nagyobb szigetet képez, azután különböző ágait egysítve tovább halad, de a hajóhídon alul csakhamar ismét szétágazik s az erdős szigetek és ligetek között még nagy távolságban is helyet közzel feltűnteti tükrét. A Dunán túl Engerliget és Köpcsény mutatkozik, melly utóbbihoz több fásor vezet; odább Farkasvölgye és Hainburg váromladékai merednek föl az erdős magaslatokon.

Pozsony városa legnevezetesebb épületeihez kétségkívül a sz. Mártonnak szentelt főegyház tartozik. Gót modorban van építve; vannak, kik állítják, hogy építését már sz. István

1780, 1812, 1818

Druck & Verlag v. B. Lange in Darmstadt

Tab. Popul. south.

PORT OF SPAIN, TRINIDAD, PARAGUAY, AND ALBANY, N. Y.

Printed by J. H. Johnson, New York.

kezdette meg s I László 1090-ben befejezte. De azon régi építkezésből semmisen maradt meg, s mostani alakját a szentegyház bizonyosan sokkal később kapta meg. A róla nevezett köztérnek éjszaki oldalán áll; eleje az egykori kerítőfalon kívül esett s most a Zsidóutcza apró szennyes házai által egészen el van takarva. Előreszének bal szögletén régi toronyka, közepén pedig magas új torony emelkedik. E torony négyszögletű, réz fedele meg van aranyozva s felül gúlát képez. A régibb toronyba 1760-ban a villám ütött be, minck következtén annyira megkárosult, hogy 1765-ben csaknem egészen új tornyot kellett építeni. Ezen torornak réz kupolája volt, mellyen a magyar korona vákoson volt látható. 1833 jun. 18. ismét beütött a mennykő, s a torony lángba borult, mostani alakját tehát csak a legújabb időben kapta.

A szentegyháznak külseje, kivévén a szentélyt s az egyik kaput, csaknem minden díszítmény nélkül maradt. Belseje azonban igen nagyszerű és megható. Három hajója igen tágas; boltozata nyolcz magas gyámoszlopon nyugszik. A szentély három lépcsővel magasabb, mint a hajó talaja; hátterében a fehér márványból készült s gazdagon aranyozott főoltár emelkedik a Donner Ráfael által ólomvegyítékből öntött, több mint 100 mázsányi képszoborral, melly sz. Márton magyar ruhában s lóháton ábrázolja, a mint köpenyegéből kardjával egy darabot elvág, hogy vele a földön fekvő koldust betakarja. A szentély oldalfalait több érsek arczképei és családi címerei ékesítik.

A főegyházban számos főpap és a Pálffy nemzetség tagjainak sírkövei láthatók. 1859-ben Pázmány bibornok-érsek holttetemeit is ott találták. Az egyháznak három sekrestyéje van. Éjszaki oldalán alamizsnálkodó sz. János kápolnáját találjuk, mellyet 1734-ben Eszterházy Imre primás rakatott. E kápolna falai egészen márvánnyal kibélelvék s arannyal ékesítvék. Boltozata fölé kupola emelkedik toronykával, mellyen át a kápolna megvilágosíttatik. Az oltáron sz. János teste ezüst koporsóban van, mellynek oldalfalait félre lehet tolni.

A pozsonyi társas káptalan hihetőleg már a legelső magyar királyok által alapíttatott; különösen IV Béla 1250-ben.

IV László 1287-ben s I Lajos 1357-ben különböző kiváltságokkal és adományokkal ruházták fel. Kálmán 1100-ban kelt egyik törvénycikkelye szerint a tüzes vas és forró víz által való törvénytálatásnak gyakorlása meghagyatott a pozsonyi nagy prépostság mellett. Ez istenitéleteknél a város bírájának, papjának és jegyzőjének jelen kellett lenniök.

A magyar királyok és királynék a terjedelmes pozsonyi főegyházban szoktak volt megkoronáztatni. E helyen tehát az ünnepélyes cselekvénynek ősrégi módját és szertartásait akarjuk röviden előadni.

Az ország karai és rendei rendesen a koronázás előtti napon a királyi szék köré gyülekeztek, hogy az uralkodó aláírásával és pecsétjével megerősített felavatási oklevelet átvegyék. Ez oklevél mindannyiszor fölvetetett a törvénytárba s újabb időben a következő 5 pontból állott:

1) Hogy a király mind a koronázást mind általánosan s egyenkint Magyarországnak s a hozzákapcsolt tartományoknak szabadságait, rendszabályait, kiváltságait, közjogait, törvényeit és szokásait, mellyek kezdettől fogva a magyar királyoktól a jelenig adattak és megerősítettek, vagy jövőendőben adatni s megerősíttetni fognak, kivévén II Endre 1222-ki végzeménye 31-dik cikkének záradékát, — minden pontjaikban, záradékaikban, czikkeikben úgy mint azok alkalmazása és értelme a király és ország rendei közös megegyezésével országgyűlésileg elhatároztatik, mind maga szilárdan és szentül megtartandja, mind másokat is ezek sérthetlen megtartására kötelezendí.

2) Hogy az ország szent koronáját a régi szokás és törvények értelmében a Rendei köréből, velök egyetértőleg, vallásra tekintet nélkül választandó személyek által az országban őriztetendi.

3) Hogy mind a már eddig visszafoglalt mind az ezután visszafoglalandó tartományait és részeit Magyarországnak s hozzátartozó tartományainak, a hitlevéli esküforma meghagyása szerint, a fennemlített országhoz s hozzátartozó tartományaihoz egészen visszacsatolandja.

4) Hogy azon esetre, ha VI Károly, I. Jósef s végre I. Leopold római császárok és magyar királyok mindkét

nemen lévő maradékai kihalnának, a szabad királyválasztás és koronázás előbbi állapotjára visszaessék s ezen országnál és koronájához tartozó tartományainál érintetlenül fennmaradjon.

5) Hogy valahányszor új koronázás adandja magát elő, az ország határai közt s rendes országgyűlésen, mindannyiszor örökösei és maradékai mint ujonnan koronázandó örökös királyok kötelesek leendnek ezen koronázási hitlevelet előrebocsátani s reá az esküt is letenni.

Koronázás alkalmával a korona s az ország többi ékességei Pozsonyba vitettek s a sz. Márton temploma egyik sekrestyéjében tétettek le; onnan három nappal a koronázás előtt a két koronaőr s két királyi biztos által az országgyűlés néhány kiküldöttje kíséretében, zajos ünnepélyesség nélkül, a királyi palotába szállítottak s ott kivétettek a szekrényből, hogy a netalán szükséges javításokat vagy igazításokat meg lehessen tenni. Azután a koronázást megelőző napon a koronaőrök, királyi biztosok s a papság, urak, nemesség és polgárság kiküldöttjei által ünnepélyes menettel visszavitettek a sekrestyébe. Itt a királyi biztosok s többi kiküldöttek jelenlétében a nádor s a koronaőrök lepecsételék a szekrényt, s bezárták a sekrestyét, mellynek kulcsát a koronaőrök, a templom kulcsát pedig a káptalan prépostja vitték magokkal. A koronázás napján korán reggel a két koronaőr és királyi biztos s az országgyűlés küldöttsége a sekrestyébe mentek, felnyiták a szekrényt s rendbe hozák a koronát és ékességeket, a ruhadarabokat pedig a főoltár mellett elkészített asztalra rakák le. Miután a főegyházban a szükséges előkészületek meg voltak téve, s névszerint egy királyi szék a főoltárral szemben, egy másik pedig oldalt jobbra fel volt állítva, a nádor által vezetett küldöttség a királyhoz mene, hogy a koronázásra meghívja s elkísérje. A király tehát pompás magyar öltözetben az egyházba indula. Elöl lovagláznak a felső és alsó tábla tagjai, azután következének a nádor, az ország hírnöke mellén az ország czimerével s kezében fehér bottal, a főlovászmester kivont karddal, a király díszkocsiban ülve, mellyet két felől a városi tanács fedetlen fővel a templom kapujáig kísért; végre az ünnepélyes menetet az udvari kíséret, a cselédség s katonaság rekeszté be. A templomnál

a királyt a nádor s főpapság fogadá, s trombita- és üstdobszóval s orgonajáték mellett a sekrestyébe kísérik. Innen az egész díszmenet a templomon keresztül a főoltár elé ment. Elöl egy főpap az apostoli keresztet vivé, utána a többi főpapok következének, azután a tíz zászlótartó a magyar birodalomhoz tartozó tíz országnak kibontott 'zászlóival, az ország hírnöke, a koronaőrök, az országbároi a koronával s a többi ékességekkel *), a főlovászmester kivont karddal, a király két segédülő főpap, rendesen a kalocsa érsek s egyik legidősb püspök, között menve, a főudvarmester, a külföldi követek s végre néhány hölgyek. A menet alatt harsogtak a trombiták, peregetek a dobok, szólt az orgona s minden harang. A főoltártól a király az áttellenben levő királyi székre kísérteték, az ország bárói pedig az ország ékességeivel egy sorba állának az oltár jobb oldalán. Most a primás beszédet intézte a királyhoz, ki azután az oltárhoz vezetettvén, ott letérdelve, a primás által elébe tartott feszületet megcsókolá s mindkét kezét a primás által elébe tartott evangyliomkönyvre téve az igazság és béke esküjét elmondá, különösen az anyaszentegyháznak és szolgálóinak ótalmat fogadva. Azután a király fejét az oltár felső lépcsőjéig lehajtá s e helyzetben mindaddig maradt, míg a minden szentekhez való litánia elmondatot. Az imádság elvégezte után a két segédülő főpap a királyt az oltár mögé vezeté, hogy mellét és vállát meztelenre vetköztesse, azután az előbbi helyre visszahozá, hol most a primás az úgynevezett katechumenusok olajával jobb vállát és mellét fölkené. (A királynék a vállapoczkák között kenettek meg.) Erre megint az oltár mögé vitték a királyt, hol az olajt letörlik s ismét felöltöztették; azután a trónra vezették, hol a főudvarmester és főkamarás sz. István köpenyét s a többi ruhadarabokat ráadák. Most a primás megkezdé a sz. misét, de az epistola elmondása után félbenszakasztá. Erre a király újra az oltárhoz vezetették, ott letérdelve, s így a primás és nádor fejére tévék a koronát, jobbába a királyi botot, balába az ország almáját adák, a főlovászmester pedig

*) A nádor a koronát, az országbíró a királyi botot, a bán az ország almáját, a tárnok fáklyát, a főpohárnok sz. István kardját, a főkamarás a feszületet vitték.

sz. István kardjával övezé. Így az ország minden ékességeivel földíszesítve levén, a jelenlevők, az utczákon összesereglett népsokaság örömkialtásai s az ágyúk dörgése mellett trónjára szálla a király. Erre a „Te Deum“ énekelteték, s a primás a misét az evangéliumig folytatá. Azalatt a koronát, királyi botot s ország almáját ismét elvevék a királytól s az ország báróinak adák át, kik most a királyi szék mellett állottak rendbe. Az evangélium elmondása után, a király megcsókolá az evangélium könyvét, azután ismét fejére tevék a koronát s a kredót énekelték s a misét folytatták. Az offertorium alatt a király újra az oltárhoz vezetteték, hol letérdelve ezüst tálczán darab aranyt áldozva, melly áldozat a sekrestyének jutott. A praefatio alatt ismét levették a koronát; a színváltozás alatt az ország ékességeit s a tiz ország zászlóit a földre lehajtva tarták. A király azután újra az oltárhoz vezetteték, hol térden állva a szentséget vevé. Gyónás után megint a trónra szálla, s a nádor ismét fejére tevé a koronát. Most megnyíltak a templom kapúi, s a király az egész kísérettel gyalog a ferenczesek templomába ment. Az egyik templomtól a másikig deszkapalló volt készítve s veres, fehér és zöld posztóval borítva, melly a népnek hagyatott martalékul. Az út két oldalán a polgári katonaság volt felállítva. Az ünnepélyes menet csaknem egészen azon rendben ment, mint a koronázás előtt a templomban, csakhogy a király a primás és kalocsai érsek között ment egy mennyezet alatt, s az apostoli keresztet vivő főpap közvetlenül a király előtt járt. A külföldi követek után a kamaraelnök következett lóháton s arany és ezüst emlékérmeket szórt a nép közé. — A ferenczesek templomában a király a mennyezet alá ment s kivonván sz. István kardját, az előre kijelölt néhány nemesnek jobb vállát háromszor megüté vele s ekkép arany sarkantyús vitézekké tevé. Erre a király kimene a templomból s lóra ülván, a fényes kísérettel a Mihálykapuja előtti térre lovagolt, hol veres, fehér és zöld posztóval bevont emelvény volt felállítva. A király két érsek, a nádor, országbíró, bán, főkancellár, főkamrás és főudvarmester kíséretében fölszálla az emelvényre s az ennek közepén készített, egy lépcsővel magasabb, aranyszövetvel bevont, helyre állván, fölemelé három

újját s a feszületet tartó primás olvasása után elmondá a törvényes esküt, az ország jogai, szabadságai és kiváltságai épségben tartására. Az eskü letétele után a nádor háromszor kiáltá: „Éljen a király!” s a népsokaság e kiáltást ismételé az ágyúk dörgése közt. Most az egész koronázási menet az úgynevezett királyi dombhoz indult. Oda érkezvén, a király egyedül felnyargala a domb tetejére s kivonván sz. István kardját, kereszt alakjában a négy égtáj felé villogtatá. Végre a menet a halászkapun át s a fő őrhely mellett elmenve a királyi palota elé vonult, hol az ünnepélyességeket királyi vendégség fejezé be, melyben a cs. k. család tagjai, a primás, nádor, kalocsai érsek s külföldi követek résztvettek, s melyen a királyt az illető fő tisztviselők szolgálták.

Nem messze a főegyháztól a jogakademia s kath. főelemi tanoda van 300 lépés hosszú, két emeletű épületben, melyet Pázmány bíbornok 1626-ban a jezsuiták számára rakatott, s melyet azért most is jezsuita-rezidenciának neveznek. Altaellenben a Draskovics pécsi püspök által 1632-ben építtetett prépost-lak van. A főegyházhoz vivő nagy káptalan-utcában a papnövelvét s odább a városi paplakot is találjuk. A főegyház melletti köztérrel kapcsolatban van a Halpiacz, melyet a halálvész megszűnte után 1713-ban rakott s a sz. háromságnak szentelt képszobor ékesít.

A már feljebb említett ferenczesek temploma és zár-dája a ferenczesek terén van. A templom főrészei újabb időben épültek s kevés nevezetességgel bírnak. De a három oldali kápolna közül az egyik, mely a főoltártól jobbra van, szép gót izlésű alakja által tűnik ki; a kápolna faragott kőből gót modorban épített tornyának ékesítményei nagyon hasonlítanak a bécsi sz. István tornya ékesítményeihez. A ferenczesek temploma, mint állítják, eredetileg 1272-ben IV László alatt kezde építtetni s III Endre alatt fölszentelték.

A ferenczesek terével kapcsolatban van a Főtér. Itt találjuk a sz. üdvözítőről nevezett jezsuita-templomot, melyet 1636-ban az evangélikusok építettek s a sz. háromság tiszteletére fölszenteltek. De 1672-ben Kollonics bíbornok

Die Stadt Darmstadt

Die Stadt Darmstadt in Deutschland

Die Stadt Darmstadt

Die Stadt Darmstadt in Deutschland

Die Stadt Darmstadt in Deutschland

érsék elszedé tőlük s a jezsuitáknak adá, kik Mária Terézia alatt történt eltöröltetésökig bírták. A templom külseje nem igen díszes; boltozata 8 oszlopon nyugszik, köröskörül 7 oltár van.

A főtéren találjuk továbbá a városházát, melynek gót kapuja van; mellette egy torony áll üdörával, melynek számlapja alatt a hold mozgásait és változásait mutató készüllete van. Délre a városházához az Apponyi-palota csatlakozik, melyről a főtérről a Zichy- (hosszú-) utczába vezető Apponyi utca neveztetik. A városházával átellenben a hajdani helytartósági épület s ezzel szemben a főörhely van. A főteret szép szoborral készült kút s I Lipót által 1672-ben emeltetett sz. Mária szobra ékesíti.

Az orsolyaszüzek temploma az orsolya-utcában van; 1640-ben az evangélikusok által a magyar és tót ajku atyafiak számára építtetett, de 1672-ben elvételük tőlük s az orsolya-apáczáknak adaték át. A templomhoz terjedelmes zárda csatlakozik.

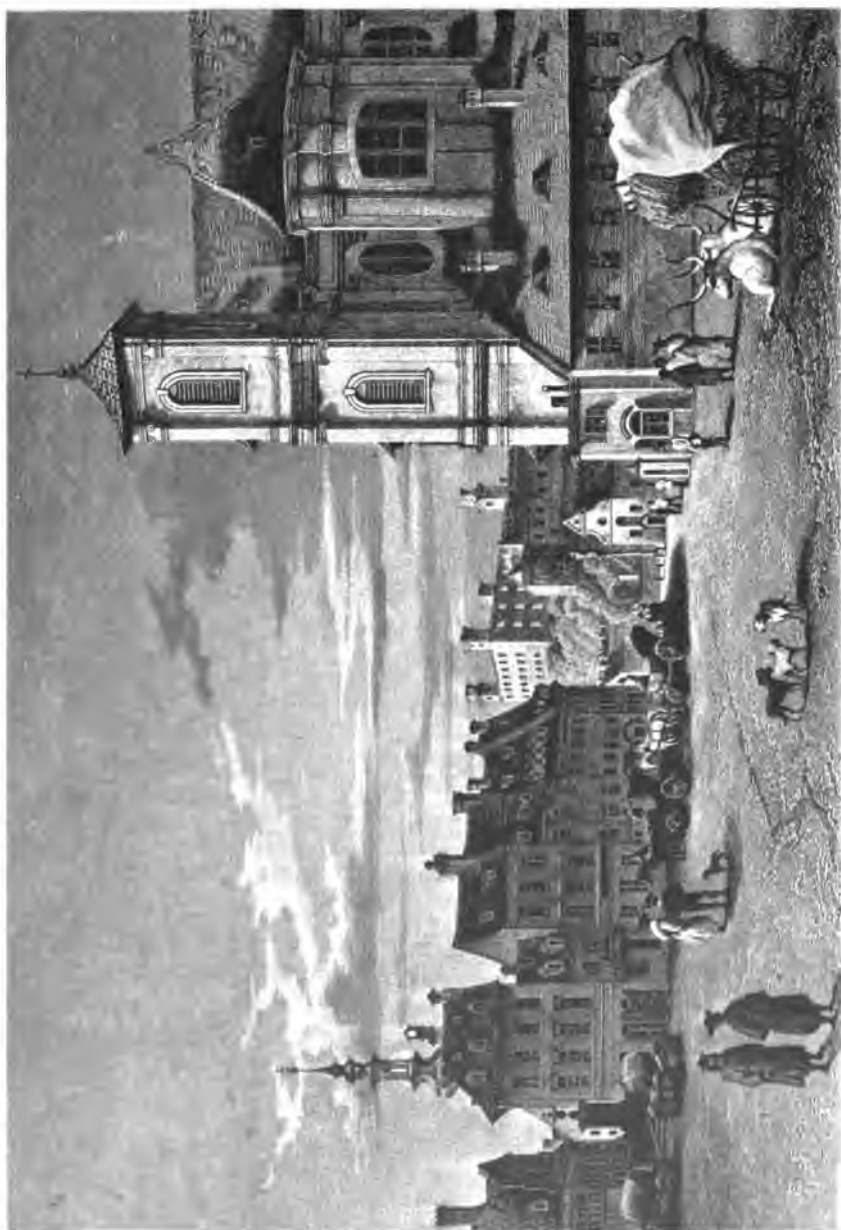
Attól nem messze a Jánosterét találjuk, melyen a primás nagyszerű téli palotája emelkedik. Ezt Batthyányi József érsek s herczeg primás építteté 1787-ben, Hefela udvari építő terve szerint. Azon palota Pozsonynak egyik legszebb s legnagyobb szerű épülete. Homlokfalát jelképes szobrok ékesítik: az első alak Minervát ábrázolja mértékkel, számmal és súllyal egyik, s tárt könyvvvel másik kezében; a másik alak láncsát tart kezében s fejét babérkoszorú övezi; a harmadik a hon szeretetét ábrázolja. A homlokfal közepén két nemtő a papi és világi rendjelekkel díszesített czímet tartja; balra két alak van, mellyek a tanácsban és hadban való érdemeket s a szívnek tisztaságát jelezik. Végre még egy képcsoport van, t. i. csillagos gömbön ülő női alak, melly jobbával kerékhez támaszkodik, mellette egy más alak csonka oszlopra támaszkodik; e csoport a papi méltóság rendeltetését ábrázolja. Mióta a k. vár elhagyott állapotba jutott s azután nemsokára teljesen romba dőlt, a király kiséretével együtt, valahányszor Pozsonyba jött, szállását a primás palotájában s a vele hátul kapcsolatban levő gr. Viczay házában vevé.

A primás palotájával átellenben a jezsuiták három emeletes háza van. Ehhez csatlakozik azon épület, mely most szintén a jezsuitáké, de 1672-ig az evangélikusoké volt, kik 1636-ban építék fel. Azon épületben néhány évig a városi fő reáltanoda volt, mely 1860-ban a Ferencz-József-városban levő azon házba költözött át, melyben azelőtt katonai növelde volt.

Az ország háza a Mihály-utczában van, melyet most Jellachich-utczának neveznek. Azon épület 1753-ban rakaték; négy sorban több mint 60 ablaka van, erkélye fölött fekete márványtáblán felirat látható. Ott tartattak a magyar országgyűlések két, elég egyszerű, teremben; 1849 óta az ország háza katonai laktanya volt, 1858-ban némelly ujításokat és igazításokat tettek rajta, s 1859-ben a cs. k. helytartóság költözködött belé.

Az irgalmas szerzet temploma és kolostora az irgalmasok, (most pedig Haynau) terén van. A templom 1692-ben épült, jobbra b. Maholány János költségén, a zárda pedig, mely hosszú, arányos homlokzata által tűnik ki, csak 1728-ban készült el. Az irgalmasok vagyis Haynau terc Pozsonynak legszebb közttere; közepén kút van, melyet a pozsonyi polgárság által az 1825-ki országgyűlés emlékére emeltetett csúcsoszlop ékesít. Ugyanazon téren a cs. k. postahivatal, a főtörvényszéket s az urbéri törvényszéket találjuk. Az irgalmasok tere egyfelől a zöld piacczal, másfelől éjszakra a szentérrel, mely már a Ferdinánd-városba esik, áll kapcsolatban.

A szentéren találjuk a keresztesek sz. háromsági templomát, mely 1717-ben épült. Homlokzata befelé görbülő félkört képez s dór, ión és korinth oszlopokkal ékeskedik. Két tornya nem igen illik az egészhez, s mintha befejezetlen maradt volna. E templomhoz csatlakozik a vmegyeház, mely hajdan a keresztes barátok zárdája volt. Ettől nincs messze azon épület, melyet 1825-ben gr. Apponyi Antal rakatott, s melyben a Bécsből Pozsonyba szállított könyvtárát köz használatra felállíttatá. A könyvtár, mely valami 20,000 kötetből állott, 1827-ben ünnepélyesen megnyiták; de nemsokára, úgy látszik, holmi boszantó visz-

Unsch. aut.

Druck & Verl. v. J. J. Neumann in Darmstadt

3. H. N. G. B. F. O. G. S. O. N. Y. B. A. N. K. O. B. I. L. M. A. R. K. T. I. N. P. E. R. S. S. T. U. R. G.

Verlag v. J. J. Neumann in Darmstadt

szaélések miatt, a grófi család Apponyba, ősi jószágára, szállíttatta. Most az említett épületben, melynek homlokfalán következő felírás olvasható: „Literis in Patria augendis MDCCCXXV.“ izraelita tanoda van.

A kath. templomok és kolostorok közül még az erzsébetapáczák templomát említjük meg, mely 1744-ben Eszterházy Imre gyámoltásával az ispotály-utczában épült. Ez utczában találjuk az 1830-ban czélszerűn átalakított polgári ispotályt, mely a 14-dik század óta elszegényült kath. polgárok számára fennáll. A széles utca tulsó oldalán nagy kaszárnya van, mely hajdan árvaház volt s 1720-ban azon helyen épült, melyet egykor Wesselényi Ferencz nádor kertje elfoglalt vala. Odább a herczeg Eszterházy kerti palotáját találjuk, mellyen túl a mostani Újváros, vagyis az egykori Virágvölgy elterjed.

A szárazvám-kapu előtt a nagyszerű palota fekszik, mely egykor herczeg Grassalkovicsé volt, most pedig b. Szina tulajdona. E palota elől vas ráccsal elzárt udvarral, hátul pedig terjedelmes kerttel van környezve, mely szép fa-sorokkal és csoportokkal ékeskedik, s mellyhez a herczeg-primás nyári palotája csatlakozik terjedelmes épületeivel és szép kertjével.

Az evangélikusok templomai a Ferdinándvárosban, az úgynevezett apácza-utczában vannak. A német templom 1774-1776-ig épült, hosszukás négyszög, mely 18 öl hosszú s 12 öl széles; belseje 8 oszlopon nyugszik s Oeser Frigyes *) által festett szép oltárképpel (Krisztus Emauszban) ékeskedik. Mindjárt mellette áll a tót és magyar ajkúak temploma, mely 1777-ben épült; alakja olyan, mint az előbbié, de kisebb, mert szélessége csak 5, hossza pedig 10 öl. Ugyancsak az apácza-utczában az evangélikusok kórházát is találjuk. A szomszéd iskola-utczában az evangélikusok régi gymnaziumi épülete van, mellynek első emeletében három csinosan megújított tágas teremben a lyceumi könyvtár van felállítva.

*) Oeser Frigyes 1717-ben Pozsonyban született, 1738-ban Drezdába került, hol utóbb a festészeti akadémia igazgatójává lett. Góthe érdekesen jellemzi a „Dichtung und Wahrheit“ című munkájában.

E könyvtár nagyon becses s különösen hazánkra vonatkozó könyvekben és kéziratokban bővelkedik. Az iskola-utczában az 1855-diki nov. 30 fölszentelt új lyceumi épület is áll, mellyben a gymnazium 8, a theologiai tanfolyam 1 osztálya s a természettani és természetrajzi gyűjtemények vannak. Csinos, de még sem egészen alkalmas épület. (A theologiai tanfolyam 2 osztálya s az elemi iskolák a régi lyceumi épületben vannak). Az új lyceumi épület nyugati oldalán az egyházi történelemből nevezetes régi temető terül, mellyen az evangélikusok 1672-ben szept. 28-kától nov. 8-ig szabad ég alatt kénytelenítették isteni tiszteletöket tartani. E temetőnek nagyobb része most háztelkekre osztatván eladatott, úgy hogy beépíttetése következtében az iskola-utcza a kecskekapúig fog kinyújtatni.

Szép látványt nyújt az öt fasorral beültetett tágas sétahely, mellyet köröskörül nagy házak környékeznek. Keleti oldalán az 1786-ban gr. Csáki György által épített városi színház áll, mellyben tánczterem s kávéház is van; ennek oldalán a boldogságos szűzről nevezett apáczák 1754-ben épült temploma és zárdája van. A színház vagyis Radetzky teréről délfele egy utcza a hajóhídhöz vezet, melly 1825-ben épült, 27 hajón nyugszik s 365 lépés hosszú. A Duna partján nagy kaszárnya van, s ezzel szemben látható az 1775-ben rakott s kő ráccsal körülfogott királydomb. A régibb királydomb helyén 1773-ban nagy gabnatár épült.

Pozsonynak nyolcz kapuja volt, mellyekről még néhány utcza és tér neveztetik, de mellyek részint a mult század másik felében, részint újabb időben lebontattak. Most már csak a Mihálykapu áll, mellyen 27 öl magas s 1757-ben rézzel fedett torony emelkedik, tetején egy szoborral, melly Mihály főangyalt ábrázolja, a mint egy sárkányt a földre terft. Valami 20 lépésre a toronytól boltív van, mellynek egyik oldalán László király képe lóháton látható, másik oldalán pedig e felírás olvasható: „Omne Regnum in se ipsum divisum desolabitur.”

Pozsonyban most a következő felsőbb tanintézeteket találjuk: jogakademiát, papnövelvét, evang. lyceumot, azaz felső gymnaziumot és bölcsészeti meg theologiai tanfolyamot,

Arch. H. Schmid

Druck & Verlag v. J. B. Neumann, Neudamm

1877

JOHANNES BAPTIST VON
 JOHANNES BAPTIST VON
 JOHANNES BAPTIST VON

Verlag v. J. B. Neumann, Neudamm

állami gymnáziumot, városi főreáltanodát. Továbbá an még két alreáltanoda, három kath. főelemi s két elemi tanoda, evang. négyosztályu polgári iskola, evang. háromosztályu leánytanoda, két keresztyén kisdedovóda, melyekben egyremásra 500 gyermek van, stb. Az izraelitáknak egy nyilvános ugynevezett nemzeti tanodájok, magán kereskedelmi intézetök s egy kisdedovódájok van.

Három könyvnyomda s öt könyv-mű-és zenemű-kereskedés a szellemi szükségek kielégítésére szolgál.

Tudományos társulat kettő van: a magyar erdőszereti s a természettudományi társulatok. Mindkét társulat időhöz nem kötött füzetekben közli munkálkodása eredményeit, német nyelven. Azonfelül még egy politikai-szépíróadalmi s egy törvénytudományi lap adatik ki, szintén német nyelven.

Sok másféle egyetek és intézetek holmi műipari, művészeti, játékonysági és egyéb köz célok elérése végett alakultak. Ezek között csak a takarékpénztárt, malomvölgy-társulatot, a kaszinó-egyletet, a polgári lövészegyletet, az egyházi zene-egyletet s a szegényápolási egyletet, a köz kórházat s a vakok intézetét említjük meg.

Vendégfogadóknak sincs hiány. Leglátogatottabbak: az arany sashoz (Szénatér), arany szarvashoz (Haynau-tér), zöld fához (Radetzky-tér) címzett vendéglők.

A műipar és kereskedés nem jelentéktelen, de, úgy látszik, legújabb időben inkább csökkent s alábbszállt, semhogy emelkedett volna. A dunai gőzhajózás s a vasúti közlekedés folytán Pozsony, ugyszólván, Bécsnek egyik külvárosává lett s ezért elveszté egykori jelentőségét. A bortermesztésen kívül főleg a gyümölcstermesztés virágzik. Sajátságos s nagy keletnek örvendő készítmények: a mákos lepény s kétszersült.

Pozsony történeteiből csak a főbb eseményeket fogjuk röviden megérinteni. Őseink a Kárpátok ama kiugró gránitormán hihetőleg már előtalálának egy várat, midőn birodalmokat a morvai szlávok rovására a Morva vízéig kiterjeszték. 907-ben nagy győzelmet vívának ki a német sergeken, melyek Luitpold bajor herczeg, Ditmar salsburgi érsek és Szighard

herceg vezérlete mellett három osztályban Pozsonyig jutottak vala. E győzelmök félelmet és rettegést támasztott egész Németországban, melyet azontul a magyarok büntetlenül zsákmányolva és pusztítva bebarangoltak. Végre a Merszeburg és Ágosta mellett esett véres csaták lecsillapítottak rablási vágyokat s utat nyitának békésebb viszonyokhoz. I István halála után Henrik császár a belső villongásoktól hányatott országot a német felsőség elismerésére akará kényszeríteni. 1051-ben negyedszer csapott be az országba számos haddal, de csakhamar kénytelen vala kitakarodni. A ráforduló évben újra megjelené s Pozsonyt vívá; a magyarok a Dunán lejutott hajókhöz nem férhettek, s a városnak különösen parti erődtéményei már nagyon megkárosultak vala. Előállta ekkor Zotmund, a merész buvár, ki az ellenség hajói alá úszván azokat észrevétlenül átfurá és elsüllyeszté, úgy hogy a császár kénytelen volt az ostrommal rögtön felhagyni; 1053-ban békét kötött lemondva minden igényeiről, melyeket Magyarországra tartott vala.

Hihetőleg a pozsonyi vár alján már I István idejében telepedtek meg német jövevények, de a város lakosai nem lehettek kizárólag németek, mert az 1165-ben III István által megneemesített pozsonyi polgárok közt egy német név sem fordul elő. Salamon király gyakran mulatott Pozsonyban s úgy látszik, sokat tett annak megerősítésére és csinosítására. 1146-ban német rablócsapat szállá meg Pozsonyt, de csakhamar odább álla. 1241-ben a városnak a mongoloktól s az álnok babenbergi Frigyes osztrák hercegtől kelle sokat szenvednie; 1270-ben a cseh Ottokár pusztítá el rémitően. Ekkor a köz levéltárak is a lángok martaléka lőnek. A csehek csak 1276-ban takarodtak el, s már 1285-ben ismét Albert osztrák herceg, 1302-ben pedig más osztrák csapatok foglalák el Pozsonyt; ez utóbbiak 1308-ig tartották megszállva.

Azonban különböző adományokat és kiváltságokat kapott Pozsony. IV László Vödritz, Schellendorf és Virágvölgy falvakat adományozta neki; III Endre megújította mindazon szabadalmakat, melyeket elődei a városnak adtak volt, s a pozsonyi hajósokat azon előjoggal ruházta fel, miszerint csakis ők szállíthassák tovább az Ausztriából bevitt árúkat.

Róbert Károly 1323-ban Szőlöst (Prácsa) ajándékozta a városnak s megengedé neki, hogy olly váltópénzzel élhessen, melly neki tetszik. I Lajos a városnak minden szabadalmait s elődeitől kapott adományait megerősítette, s 1346-ban meghagyta, hogy minden ember, kinek a város területén háza van, a város megerősítésére és fenntartására adózni tartozzék.

I Károly és I Lajos alatt a zsidók, úgy látszik, nagyon megszorodtak; magokhoz ragadták az összes kereskedést, sőt a városházát is zálogba vették. Mind a mellett nem akartak adót fizetni s I Lajosnak különös parancsolatot kellett kiadnia, hogy ők is fizessenek adót a városi hatóságnak. Utóbb, 1453-ban az országgyűlés is rendelé, hogy a zsidók a közterhek viseléséhez hozzájáruljanak. 1475-ben megtiltaték a keresztyéneknek, hogy valamelly ősi jószágot a zsidóknak zálogba adjanak, s ezeknek megparancsolták, hogy veres sapkát viseljenek, miszerint ekkép magokat a keresztyénektől megkülönböztessék, kik olykor szakállokat szintén megővesztik.

Zsigmond 1385-ben Pozsonyt rokonainak, Jodok és Prokopnak zálogosította el, de négy év múlva ismét kiváltá s 1392-ben Verekye falu egy részével, 1402-ben az árumegállító joggal, 1430-ban pénzverési joggal s 1436-ban az utóbb Mátyás által is megerősített s mostanig megtartott városi czímerrel ajándékozta meg. A város vásári szabadalmait is megnövelé s lakosait a fennálló adóktól s a vizen behozott árukért szedett vámtól fölmenté. Hunyady János, V László s I Mátyás mind e kiváltságokat megerősítették. Zsigmond és Mátyás gyakran mulattak Pozsonyban. Mindazáltal, úgy látszik, a város nem igen gyarapodott; Erzsébet 1441-ben kénytelen volt az adósságba merült polgárokat az uzsorás kamatoktól, mellyekkel a zsidóknak tartoztak, s a következő évben a város pénztárába fizetendő adóktól fölmenteni. Hunyady János is 1450-ben elengedé a pozsonyiaknak az adót. Mátyás 1484-ben arany bullával megerősíté a város összes jogait és kiváltságait.

1491-ben Ulászló s III Frigyes és fia Miksa meghatalmazottai Pozsonyban szerződést vetének, mellynek erejénél fogva Ulászló mindent, a mit I Mátyás Ausztriában, Stíriában,

Karintiában és Krajnában elfoglalt vala, Frigyesnek visszaereszte s azonkívül Miksa római királynak s fimaradékainak a magyar koronát leköté, azon esetre, ha neki magának természeti örökösei nem volnának vagy ezek fimagzat nélkül meghalának. Ugyancsak Pozsonyban 1515-ben Ulászló és Miksa családi kötésre léptek, mellynek következtén Ulászló fia Lajos Miksa unokáját Máriát vette el, Ulászló leánya Anna pedig Ferdinánd főherczeg neje lett.

A mohácsi csata után, 1526-ban, az özvegy királyné Mária Pozsonyba meneküle, melly a törököktől való félelem miatt jobban megerősítettett. Mária, hogy magának és pártjának a polgárságot lekötélezzé, a városból kitiltá a zsidókat, mert a polgárok insége az ő „gyalázatos uzsoráskodásuknak és gonosz életöknek“ köszönhető, s azoknak, kik a törökök elől megszöktek vala, házait elkoboztatá s a város és erődítményei javára eladatá. Az özvegy királyné eszélyes eljárása s Ferdinándnak mind egyes főurak mind az egész ország részére ismételve tett fogadásai és ígéretei oda vivé a dolgot, hogy a decz. 1-jén Pozsonyban megnyitott országgyűlésen Szapolyai választása érvénytelennek mondaték ki, s Ferdinánd választaték királyul. Ennek hívei inntova számos gyűlést és értekezletet tartottak Pozsonyban, melly már 1535-ben az ország fővárosává jelenteték ki. 1543-ban a k. kamara s az esztergomi érsek székhelye Pozsonyba téteték át. Ferdinánd nem egy kedvezésben részesíté a várost s megerősíté valamennyi szabadalmait.

1563-ban urak és nemesek nagy számmal gyülének Pozsonyba, hogy Miksát királyul koronázzák. „Négyezer délczeg lovas, az ifju nemzedék színe virága, kik Zrínyi Miklós tárnok és szigetvári kapitány őrszemei alatt a Dunaparton táboroztak, Rákos napjaira emlékezteték az éltesbeket. A nemesség valahára megérkezettnek mondá az időt, melly szabadságát, jóllétét visszaadja a magyaroknak; eddig üres ígéreteket vittek le annyi ízben Pozsonyból a hazafiak, most váljék elvégre tetté a szó.“ — Aug. 31-kén Miksa Köpcsénél fogadtaték; vele jöttek vala testvérei, Ferdinánd és Károly, hítvese Mária, fiai Rudolf és Erneszt s két leánya; vele 3000 cseh lovas és 4 zászlóalj bécsi gyalogság. Az öreg király

más nap hajón érkezék Pozsony alá; a város magyar s német polgárságának sorai között kísérteték föl a várba. Huzamos és heves vitatkozások után végre királyul „neveztetett“ Miksa és szept. 8-kán megkoronáztaték.

1572-ben Rudolf jelenteték ki Miksa utódául s szept. 25. megkoronáztaték.

1586-ban és 1590-ben ismételt földrengések fordulának elő Pozsonyban; az utóbbi évben tűzveszély is pusztítá a várost, annyira hogy a főegyházon, a ferenczesek templomán, az érseki palotán s városházán kívül csaknem minden egyéb ház a lángok martaléka lön.

Csakhamar ezután a belzavarok ütöttek ki; az elégtelen magyarok a törökökkel tatárokkal szövetkezve több ízben elpusztították a város határját. 1605-ben Pozsony egyfelől a császári zsoldosoktól, másfelől Bocskai csapataitól sanyargattaték. A bécsi békekötés helyreállítá az ország nyugalmét, állami és vallási szabadságát. II. Mátyás 1608 nov. 19. Rudolf helyébe nagy lelkesedéssel koronáztaték királyul. Már 1618-ban II. Ferdinánd fejére tevék a koronát. Erre csakhamar új zavargások támadtak. Bethlen Gábor gyors diadalmenettel járt felső Magyarországon keresztül Pozsonynak, hol 1619-ben országgyűlést tartatott. A következő évben Bouquoi császári hadvezér szállá meg Pozsonyt, de nemsokára Bethlen ismét ott terme s a várost három ágyutelepről lödözteté. A császári őrség nem bizott a polgárságban s elszedé fegyvereit, csak a polgármester, bíró és kapitány tarthatták meg díszjelül kardjaikat. Schwendi tábornok a külvárosokat is fölperzselteté. Bethlen végre kénytelen volt a vívással felhagyni, s a nikolsburgi békekötés 1622-ben egy időre ismét lecsendesíté az országot. Pozsony lassankint kiépült szenvedéseiből, s népessége különösen Ausztria-, Stíria és Karinthiából beköltözött protestánsokkal szaporodott.

Az 1646-ki pozsonyi országgyűlésen a linczi békekötés erősítették meg, s IV. Ferdinánd, ennek kora halála után pedig 1655-ben I. Lipót koronáztattak meg.

Nemsokára igen szomorú idöket ért az ország. Régi alkotmányán új meg új csorbák ejtettek; a megújult tűzzel folytatott vallási üldözések a közéletlenséget még jobban

növelték. Ekkor a legfőbb tisztviselők: Wesselényi Ferencz nádor, Nádasdy Ferencz országbíró, Zrinyi Péter horvát-országi bán, Rákóczy Ferencz, Frangepan és mások titkos szövetséget vetettek s alkudozásba bocsátkoztak az erdélyi fejdelemmel, a török szultánnal s a francia királlyal. Wesselényi halála után az összeesküvés fölfedezteték, s fejei életükkel s jószágaikkal lakolának. I Lipót azután az ország alkotmányát teljesen elmellőzte s az egész közigazgatást kormányzásra bízta, mellynek feje Ambringen Gáspár János, a német vitézrend nagymestere volt. E kormányzóság 1673 marc. 22. igttatták be ünnepélyesen, és pedig Pozsonyban. Már azelőtt, 1670 decz. 3. a zord Rottal elnöklete mellett rendkívüli biztosság állott vala össze, hogy az összeesküvés részeseit kinyomozza s megbüntesse. Valami 300 nemes ember idéztetett meg s ítéltetett el. Az összeesküvés fejei katolikusok voltak, mégis a lázadásról kivált a protestánsokat vádolák, s a kinek kedve volt hozzá, büntetlenül zaklathatta s üldözhetette őket. Elszedték tőlük Pozsonyban s országszerte az egyházakat, s gyakran igen kegyetlen eszközökkel is törekedtek őket megtéríteni. 1673-ban Szelepcsényi György esztergomi érsek mint k. helytartó az ágostai hitvallásuak három superintendensét s a bányakerület lelkészeit idézé törvényszéke elé Pozsonyba, a következő évben valamennyi prot. lelkészt idéze meg. Mindössze valami 350 pap és tanító jelent meg; ezek mind kénytelenek voltak hivatalukról lemondani s részben az országot is odahagyni. Valami 150 nem akará a követelt térítvények egyik vagy másik nemét aláírni, azok börtönbe vetettek; egy részök ott meg is halt, mások utóbb aláírták a térítvényt s így kiszabadultak, hatvanhatan pedig Triesztbe és Nápolyba gályarabságra küldettek.

Az állami nyomások és vallási üldözések a kül- és belháború lángját újra meg újra felszították. Míg 1683-ban a törökök Bécsét vívják vala, Tököli Imre 30,000 emberével s 10,000 törökkel Pozsonyt szállá meg, de csak rövid időre. Ekkor végre megkondult a szabadulás órája. Buda ormain ismét a keresztyén zászlók lobogtak. Erre 1687-ben igen nevezetes országgyűlés tartaték Pozsonyban. A karok és rendek Józsefet elvégre örökös királyul koronázták, s az örökö-

sődést az uralkodó ház fimagzataira ruházták az elsőszülöttség rende szerint, egyszersmind lemondtak ellenállási jogukról, melyet II Endre bullája adott volt nekik.

A 18-dik század elején Pozsony megint a II Rákóczy Ferencz által támasztott zavarokban szenvedett elég bajt; 1713-ban pedig oly halálvész volt, hogy benne 3860 ember halálozék meg.

Az 1723-ki országgyűlés az úgynevezett pragmatikai sanctiót fogadta el. III Károly halála után leánya, Mária Terézia, koronáztatott „királyul“. De alig lépett vala atyai székére a királyné, máris minden felé ellenségei támadának, melyek örökségétől megfosztani akarták. Ekkor a királyné lejöve Pozsonyba; 1740 szept. 11-kén az egybegyűlt rendeket magához kéreté a várba s latin nyelven a következő beszédet intézé hozzájuk: „Elhagyatva barátjaimtól, üldözötve ellenségeimtől, megtámadtatva saját rokonaimtól, utolsó reményemet a ti hűségtekbe, bátorságotokba és állhatatosságotokba vetem. A ti kezetekre bizom királytok leányát és fiát, ők tőletek várnak segílyt!“ — „Vérünket és életünket Mária Terézia királyunkért!“ így hangzott a lelkes válasz.

1760 szept. 28-kán az ujdön felállított magyar testőrsereg az érsek nyári palotája előtt Pálffy Miklós k. biztos jelenlétében a hűség esküjét mondá. 1764 aug. 20-kán a főlelevenített István-rend vitézei diszköntösükben a várból a főegyházba menének, hogy ott rendjök első ünnepét megüljék.

Mária Terézia több ízben mulatott Pozsonyban; ez s azon körülmény, hogy Krisztina főherczegasszony férjével együtt, Magyarország akkori helytartójával, több évig a várbán lakozott, a város csinosodását s a mesterségek és művészetek felvirágzását tetemesen gyarapította.

1778-ban a vödricz-i kapu, mellynél hajdan a városi hatóság a bevonuló királynak a város kulcsait szokta volt átadni, ugy a Lőrincz-és halász-kapu is lerontattak. 1781-ben II József türelmi rendeletét hirdeté ki a városházán s a főegyházban, hol Batthyányi primás olvasta fel. 1783-ban a k. kamara, melly több mint 200 év óta Pozsonyban volt, Budára téteté át, ugy a helytartóság is. A következő évben II József a koronát is elviteté Bécsbe; 1787-ben pedig Pozsony elveszté

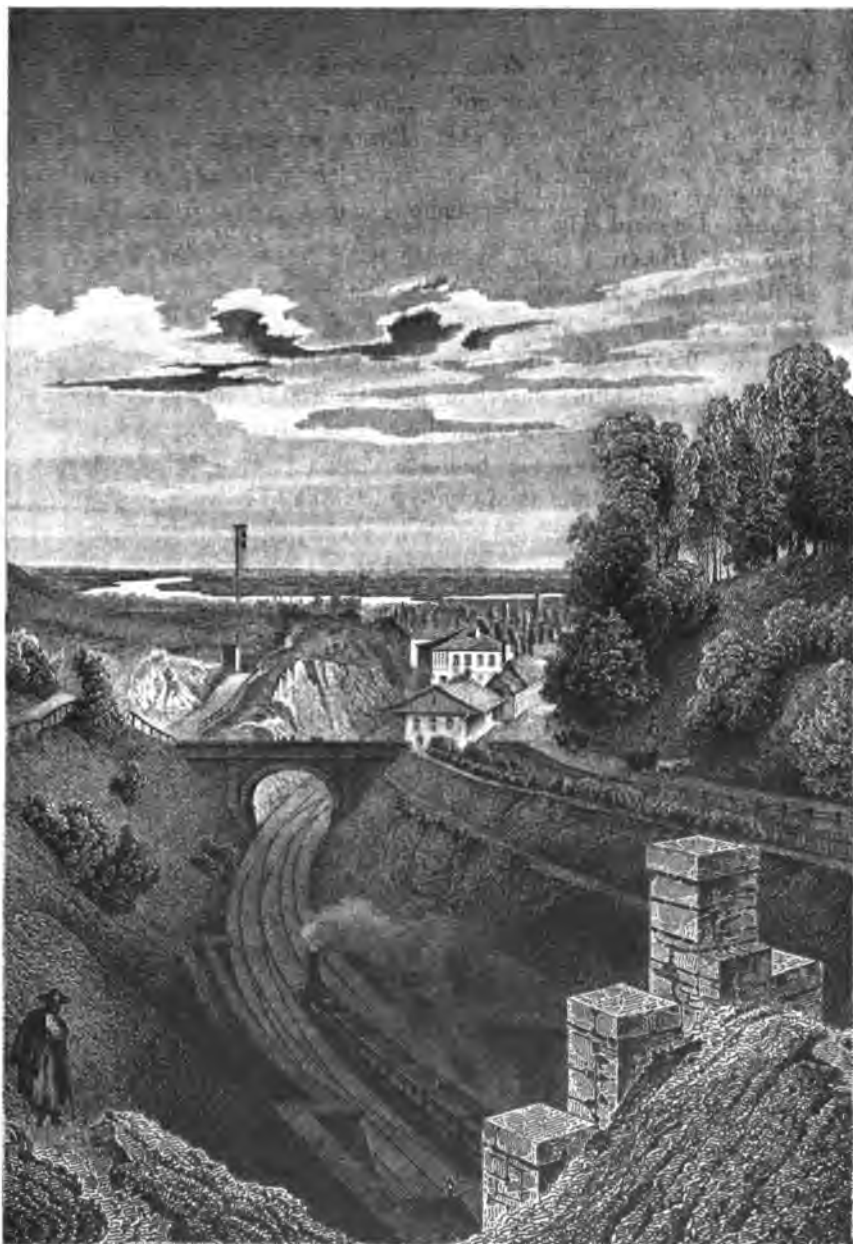
addiglan élvezett helyhatósági jogát. De nemsokára az ország alkotmánya helyreállított, s 1790/91-ben ismét igen nevezetes országgyűlés vala Pozsonyban.

Azután a francia háborúk vették kezdetöket. Pozsony is megadta a háború folytatására kívánt pénzt, gabnát és katonát. De majd súlyosabban is sújtott a háború csapásaitól. 1805 nov. 15-kén a tulsó parton néhány francia lovas megszállá a hídöt, két nap mulva azonban visszavonúla. Nov. 27-kén 300 francia huszár elfoglalá a repölő hidat; ugyanaz nap este 9000 főböl álló hadosztály Ujfalu felöl érkezék a város alá s Gudin vezérlete alatt a szárazvám-kapun át bémene a városba. Az austerlitzi csata után decz. 12-kén Davoust tábornagy egész hadteste vonúla Pozsonyba; decz. 20-kán herczeg Lichtenstein János, gr. Gyulay Ignác s Hoppe állami titkár mint cs. k. biztosok másokkal együtt érkezének meg, Talleyranddal, a francia meghatalmazottal, a békekötés felett alkudozandók.

Már decz. 27-kén aláíraték a pozsonyi békekötés, s 1806 jan. 6. és 7. a francia katona csapatok odahagyák a várost s Bécs felé menének. Szeptemberben királyi leirat hirdetteték ki, mellyben ő felsége legmagasb tetszését és kegyelmét jelenté Pozsony összes lakosságának azon hűség, szeretet és ragaszkodásért, mellyet ő felsége iránt a francia megszállás alatt tanusított vala.

Az 1808-diki országgyűlésen Mária Ludovika koronáztaték meg, s az ország rendjei egy ülésben a felállítandó katonai akademia számára egy óra alatt több mint 500,000 ftot írtak alá.

1809 végnapjaiban nagy árvíz pusztítá Pozsonyt. Máj. 16-kán a tulsó parton francia lovas csapat jelene meg, melly azonban máj. 20-kán odább álla. Jun. 1-jén estve francia hadtest Engerliget falut kezdé vívni, de nemsokára Wolfsthal felé visszavonula. Jun. 3-kán délutáni 5 óra tájban a köpcséni országuton nagy gyalogsági és lovassági hadlábak mutatkozának s 7 óra tájban megtámadák Engerligetet s a mögötte volt sánczokat. A falut csakhamar megvették, de a sánczok ellen intézett ostrom kétszer visszaverették. A beálló ej véget vete a viadalnak. Más nap reggel a francziák a jobbparti

V. Rohdick del.

Druck & Verlag v. G. J. Lange in Darmstadt

J. M. Kolb direct. Kupferstecher sculp.

VASPAKYANDUVAIR POZSONYAN.
DER JELENTRABENBOD IN PRESSBURG.

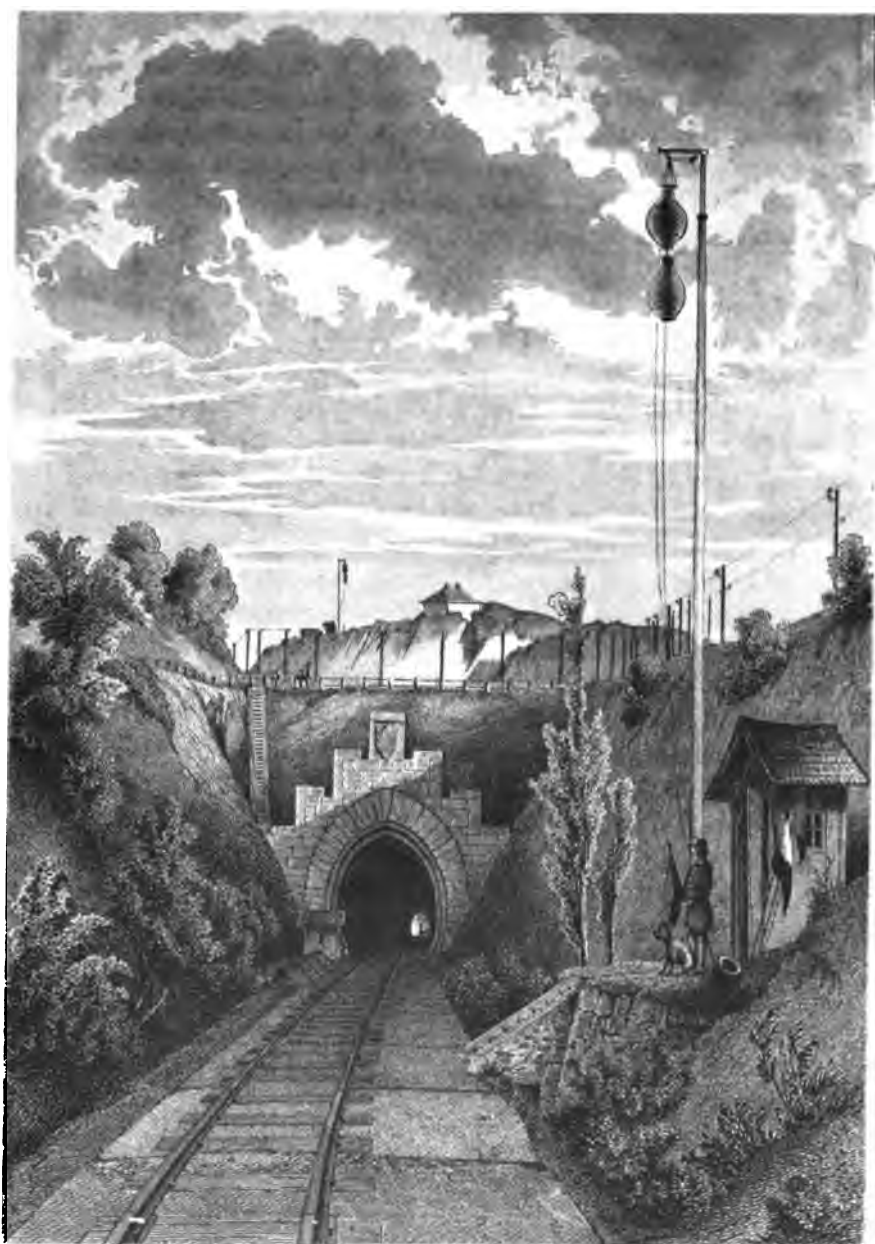
Lauffer és Stalp bizományában Resten.

hídfőt kezdék 24 ágyúval lödözni, 10 óra tájban golyókat már a városra is irányozák. Jun. 12-kén folytatók a város ágyuztatását. Jun. 26-kán Dessai francia osztálytábornok felhívást intéze a Pozsonyban parancsoló Bianchi cs. k. tábornokhoz, adja fel a jobbpárti hídfőt és sánczokat valamint az Engerligettől nyugatra levő Pöcsiligetet is, különben tönkre téteti a várost. Bianchi tagadó választ küldé, s a francziák 11 óra tájban megújíták a város ágyuztatását. Mindjárt az első bombák gyújtottak, s nemsokára a nagy és kis káptalan-utca s némelly más utcák minden oltási kísérletek ellenére lángba borulának. Az ágyuztatás más nap reggelig szakadatlanul folyt. Jun. 27-kén Dessai ismétlé felhívását, mely szintén sikertelen maradt. Ekkor megújítá az ágyuztatást s azután harmadszor ismétlé felhívását az említett pontok feladására. Harmadszor is tagadó választ kapván, az ágyuztatást jun. 29-kéig folytattatá. Még jul. 4-kén is 2 óra hosszant lödöztetéék a város. Végre jul. 11-kén Bianchi kivevé katonáit a sánczokból és hídfőből, miután a Pöcsiliget János főherczeg parancsára már a francziáknak feladatott vala. A kötött fegyverszünet folytán jul. 14-kén Reynier vezérlete mellett a k. szász hadak első osztálya vonúla be a városba; okt. 15-kén kihirdettetéék az új békekötés s nov. 14. és 19. az ellenséges hadak kitakarodának Pozsonyból. Az olly sokáig tartott ágyuztatás s az ellenséges megszállás a városnak igen nagy kárt tett. Alig volt egy ház, mely meg nem sérült volna, s 123 ház teljesen leégett. A lakosok Virág völgy legtvölbbi külvárosban, Lamács, Sz. György és más helységekben kerestek menedéket. A város kénytelen volt az azt megszállta katonaságot eltartani s azon felül kész pénzben, gabnában, lovakban, felszerelési tárgyakban, stb. 602,352 frankra vagyis 725,941 bankjegyi ftra 45 krra becsült hadi sarczot leróni. Mindezek következtén a háború bevégeztével a városi pénztár adóssága 2,104,895 ftra 50 kra rúgott fel.

1811 máj. 20. a vár lángba borúla s azon kívül még 77 ház leégett. Az e tűzveszély által okozott kárt 2 millio ftra becsülték.

1825 óta rendszeren minden harmad évben voltak országgyűlések, melyeken a karok és rendek nagy buzgalommal és

hazafisággal ügyekestek a százados mulasztásokat helyrehozni s az ország békés átulakulását előkészíteni. Az 1825—27-diki országgyűlés megalapítá a magyar akadémiát; számos tag gr. Széchenyi István példájára a nyilvános tárgyalásokban már a magyar nyelvvel kezdé élni. Az 1830 szept. 8-kán megnyitott s decz. 20-kán berekesztett országgyűlésen V Ferdinánd koronáztták királyul; az alkotmányos lendület már tetemes volt, a nemzeti és alkotmányos önállóság felébredt érzelme többé el nem fojthatott. 1832 decz. 16. új országgyűlés nyitatték meg, melly igen hosszúra nyúlt s egész 1836 máj. 2-káig tartott. Számos fontos törvény és törvényjavaslat készítettett. Illyenek az új úrbéri törvény, melly a jobbágyok viszonyait földesuraikhoz elég méltányos elvek alapján szabályozta; továbbá azon törvények, mellyek a magyar nyelvet az ország hivatalos nyelvévé tették, s több mások, mellyek az ország anyagi és szellemi jóllétének gyarapítását tárgyalták. Ugyancsak ezen hosszú országgyűlésen azt is végeztek, hogy a követek szállásaiért, mellyeket addig a pozsonyi házbirtokokos ingyen tartoztak volt odaengedni, illő lakbér fizett tessék. 1839 jun. 6-kán új országgyűlés uylt meg, melly 1840 máj. 12-kén fejeztetett be. Ez országgyűlésen is nevezetes tárgyalások folytak az ország alkotmányos, polgári és vallási szabadsága megszilárdítása és kiterjesztése körül. Az 1843 máj. 20-kán megnyitott s 1844 nov. 12-kén berekesztett országgyűlésen valami 100 különböző tárgy kerüle szőnyegre. Gyors léptekkel haladtak előre az újítások ösvényén. 1847 nov. 12-kén azon országgyűlés vevé kezdetét, mellyhez a legszebb reményeket kötötték vala; V Ferdinánd személyesen nyitá meg, és pedig magyar beszéddel, mi 300 év óta először történt. Kiki tudja, micsoda eredményei voltak azon országgyűlésnek, mellyet a király 1848 april 11-kén ismét magyar beszéddel rekeszte be. Azon országgyűlés alatt, melly a zsidóknak is új jogokat, sőt teljes jogegyenlőséget ígért, Pozsony pórtömege véres üldözésre vetemedék a zsidók ellen. 1848 márcz. 20-kán a Váralján, hol legtöbb zsidó lakik, raboltak, dúltak, sőt vért is ontottak ugyanazon órában, mellyben az országgyűlés a főgyházban az új vívmányokért Istennek hálálkodék.

u. Holbeck del.

Druck & Verlag v. G. Glarée in Darmstadt.

A. Rottmann sculp.

VÁZPÁLYA-ÁRLAVÉRT IPOLSONY MELLETT.
 DEUSCHENBAHNSTATIONEN BEI PRESSBURG.

Lauffer és Stolp bizományaiban Pesten

1848 decz. 18-kán a császári hadak szállák meg Pozsonyt, miután a magyar csapatok odahagyták vala. A város az egész háború alatt a császári hadsereg birtokában maradt, s azért a háború nyomoraitól megkíméltetett.

Pozsony környéke.

Pozsonynak környéke igen bájos. Keletre és délre a Duna különböző ágaitól körülfogott szigetligetek terülnek. Ezek közül a legnagyobb keletre esik Pozsonytól s délre a nagyszombati országúttól; neve Malomliget. Rajta találjuk a szép kertek, fa csoportok és rétek által környékezett Főrév német falut, mellynek 500, jobbára evang. lakói közt régi papi játékok, egy karácsoni, paradicsom-és húshagyókeddi színjáték, maradtak fenn, mellyeket még néhány éve előadni szoktak vala. A Malomligettől délre a Farkasféknek nevezett sziget terül, mellyen fasorokkal szegett szép ligetek vannak. Az öreg Duna tulsó, jobb, partján a nagy gyümölcsösökkel, szép fasorokkal és gyepekkel ékeskedő Óliget van, mellyen több kocsmát találunk; mindjárt a hajóhídon túl a Hídliget terül, hol a nyári színház s két úszoda van. Az egész Hidliget szép és sűrűn látogatott parkot képez. Ettől nyugatra fekszik a már említett Engerliget falu, mellytől délnyugatra menő fasorok Köpcsénig visznek. Köpcséntől nyugatra csekély távolságra Berg nevű helység van, melly már Ausztriához tartozik, s valamivel odább nyugatra épen az osztrák határszélen a Köpcsénhez tartozó Nemesvölgy falu fekszik valami 700 lakossal. Ettől délre régi toronyomladék van, egykori kolostornak maradványa. Engerligettől nyugatra a Pöcsiliget van, ezzel határos a Görögliget s ezen túl a Diósliget terül; amaz fél-, emez sziget. Mindazon szigetek kivált fűz-, eger- s nyárfákkal vannak beültetve s kellemes sétahelyül szolgálnak; a Görögligeten sok gyümölcsfa is van. De a legszebb mulató-és sétahelyeket a város mögött elnyúló szőlőhegyekben találjuk. A szőlő-és gyümölcskertek között

itt ott jól berendezett vendéglők vannak, s a magasabb pontokról a legbájosabb kilátások esnek Pozsonyra s a város legközelebb környékezetére. Mély-út a városból lassanlassan szétlapuló völgybe vezet, hol több kertet és majort találunk. Gyalogút az úgy nevezett Újvilágba s a közönségesen Sárházaknak nevezett mulató helyekre visz. Odább feljebb az úgynevezett Békés gunyhóhoz jutunk, melly egy magaslat tetején fekvő vendéglő, honnan szép kilátást élvezhetünk. Bájos kilátás a tulsó hegy lejtőjén terülő Murmann-féle kertnek kéjházából is esik. A város éjszaki oldalán s a vasúttól és a morvai országúttól délre emelkedő Kalvária-hegyről a városnak keleti részét és környezetét láthatjuk. Azon hegy tetején kápolna van, melyet a jezsuiták 1694-ben rakatának a törökök 1683-ban történt eltakarodásának emlékére; a hegy lejtőjén a boldogságos szűznek szentelt templom áll, melyet jelen alakjában 1826-ban építettek. Ettől nincs messze a Csokolátsággunyhónak nevezett mulatóhely. A Kalváriahegy közelében van a vaspályai alagút, melly 367,7 bécsi öl hosszú s gránit- és agyagpalából álló hegyhát alatt megyen el.

Odább nyugatra nagyszerű vaspályai száraz-hidat találunk, melly a Vödriczvölgyét áthidalja. E hid 10 ívboltból áll, melyek téglából rakvák, míg az oszlopok s párkányzatok gránitból építvék. A Vödricz patak a lamácsi és sz. györgyi erdőben támad nehány forrásból, jobbára szép erdővel szegélyezett völgyet fut keresztül, mellyben 9 malmot hajt, s Pozsony felett a Dunába szakad. A vödriczi völgy és malmai szintén kellemes kirándulásokra kínálkoznak. A vaspályai száraz-hídtól éjszakra, ugyancsak a vödriczi völgyben, igen kies vidéken Ferdinánd király fürdőjét találjuk, melyet közönségesen Vasfürdőnek neveznek. E fürdőhely csinos épülete 1828-ban rakatott; a fürdőszobákon kívül több vendégszobája, erkélyes nagy tereme s kápolnája van. Ez Pozsony vidékén az egyetlen ásványos forrás, vizének fő alkotórésze a szénsavas vaséleg. E víz borral vegyítve kellemes italul szolgál, némelly betegségekben foganatos gyógyszerül is használtatik. A fürdő nyílt gyeptéren fekszik, melyet szép bükkfa-erdővel fedett, magas hegyek környeznek. Délkeletre a völgy fölé az 1080

láb magas Zergehegy emelkedik, melynek csucsán vadászak van, hova gyakran kirándulást tesznek. Hajdan ott valami remete lakozott. A Zergehegyről, mely a Pozsony mögött elnyúló hegyhát legmagasb csúpjá, gyönyörű messzelátás esik nyugat felé a Morava síkságára s a Várudvarnak nevezett cs. k. kéjkastélyra; éjszak felé a szomszéd erdős hegyeken túl Borostyánkővet, nyugatra a Nagyszombat felé elterülő termékeny síkságot látjuk, melyen különösen a csekélszi várkastély ötlük fel; végre dél felé Pozsony tárul fel előttünk. A Zergeheggyel kapcsolatban van az alacsonyabb Kalmárhegy.

A Vasfürdőtől nyugatra sz. Rózsa kápolnája van, mely a morvai országút mellett erdős dombon fekszik. A múlt század elején uralkodott halálvész megszűnte után építették. Nem messze azon kápolnától éjszakra, a hegység alján, Lámács tót falu terül el, mely két hosszú házsorból áll, délkeletre pedig Hidegkút szintén tót falu fekszik. Ez utóbbi falun felül menedékes út az úgynevezett kis tetőre viszen föl; az út szélén sok kővületet, főleg kagylót találunk. A Kis tetőről sűrű bükkfa erdő árnyékában a Nagy vagyis Dévéni tetőre juthatunk, hol 1809-ben a francziák figyelő-örse foglalta helyet. A dévéni hegy tetejéről egyfelől a Morva síkságát látjuk, másfelől a hainburgi és bécsi hegyeket, s a Lajtahegység egy részét; lábunk alatt a dévéni vár festői romjai, odább a hainburgi és farkasvölgyi omladékok merülnek fel, s a szemben levő hegyeken túl a Fertő tava csillámló tükre csillog fel; végre éjszak felé a borostyán- és detrekővári romok tűnedeznek föl.

A Nagy tetőről meredekül leereszkedő mély-úton fél óra alatt Dévénbe juthatunk. E mezőváros ott fekszik, hol a Morava a Dunába szakad; csinosan épült, s 1600 német és tót lakosa főleg gyümöcstermesztéssel foglalkozik. Nyugatra a helységtől, épen a Morava torkolatánál emelkedik a mészkőhegy, mely kivált a Morava felé nagyon meredek lejtőjű, s melynek tetejét a dévéni várnak romjai koszorúzzák. Épen a folyó partján még meglehetősen ép torony áll, magában emelkedő szirten, mögötte az úgynevezett apácza-torony mered föl; odább még a kerítőfalak egy része húzódik el, melyek

a felső várat az alsó erődítményekkel összekapcsolták. A felső vár most már tökéletesen összeomlott, miután a francziák által, noha már rom volt, végkép kiforgattaték tövéből. Főkapujához most egy új házikó támaszkodik. Az apácatoronyhoz következő rege csatlakozik: Egykor a vár ura belészeretett valami apáczába, elragadá s magával vivé a várba. De az apáca atyjafiai és az anyaszentegyház ösztönzésére csakhamar körülszállák a várat. Ennek ura sokáig védelmezé magát, de utoljára az élelem kifogyta lehetlenné tette a további védelmet. A lovag tehát kedvesével odahagyá fészket s a keskeny hegyormon menve, melly a magában álló tornyot a várral egybekapcsolja, a toronyhoz juta s fölszálla tetejére. Ott egy pillanatig üllekezve megállnak vala a szeretők s azután egyszerre a mély Dunába ugrának.

A dévénai vár első építtetését leányzónak tulajdonítják s onnan magyarázzák tót nevét is, mert „devoina“ vagy „dovina“ kisasszonyt jelent. Annyi bizonyos, hogy hajdan a nagy morva birodalomhoz tartozott. 864-ben Lajos német császár ostromlá s el is foglalta. Utóbb a magyarok szállták meg. 1233-ban a völgyöbölben fekvő városkát s a fölébe emelkedő várat Frigyes osztrák herczeg fölperzselé, s 1272-ben a cseh Ottokár szállá meg. A 16. század elején Dévén a bazini és sz. györgyi grófok birtokában volt, s I Ferdinánd adományából Báthori nádor kezére került. 1609-ben Keglevics János megvette II Mátyástól s azután a Palocsai családnak adta zálogba. 1635-ben Pálffy Pál nádor birtokába jutott, s most is ivadécai bírják. 1683-ban a dévénai vár még olly karban volt, hogy a törökök ostromait sikerrel visszaverheté, de azután mindinkább dőledezett, mignem 1809-ben éktelen omladékká lőn. Pozsonyból a hegység alján a Duna mentében viszen az út Dévénbe, megérintvén Károlyfalvát.

Pozsonynak távolabbi környékei szintén érdekesek, mind tájvidéki, mind pedig történelmi tekintetben. Elsőben a Kárpátok nyugtati széle s a Morava között elterülő földdarabra vetünk futó pillantást. Ott körülbelöl egy óra járásnyira Dévéntől éjszakra Újfalut találjuk, épen a Morava bal partján, hol hosszú hid viszen a tulsó partra, melly már nem tartozik Magyarországhoz, s mellyet Schlosshof vagy Várudvar cs. k. kastély ékesít.

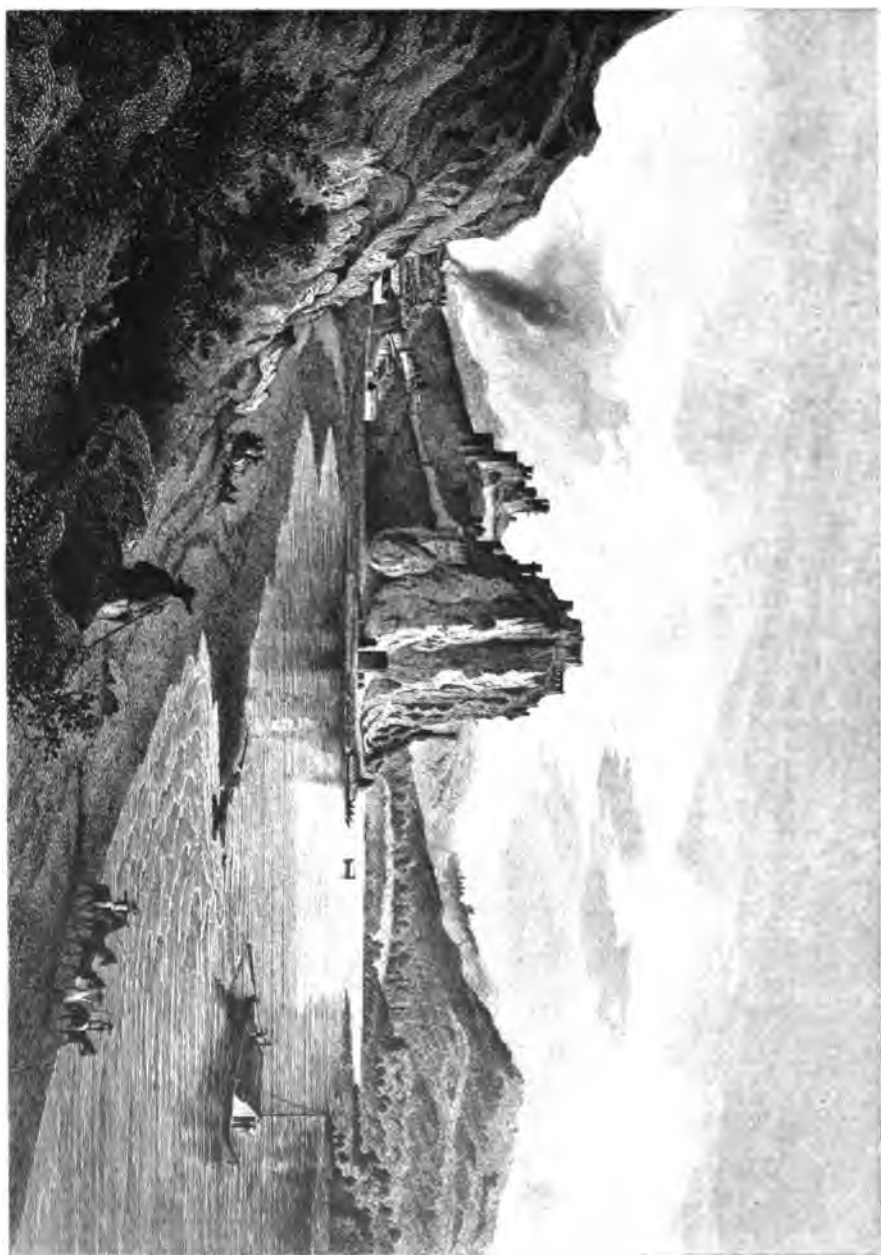
aus der Zeit

Druck & Verlag v. G. & F. Lange in Darmstadt

G. Meisinger sculp.

VASFÖRÖDÖ PORSON MÜLLER. BAD EISENBRUNNEN BEI PRESSBURG.

Lauder és Stolp biza manyaban Pesten.

7. Rebood 21/2

Druck & Vorlag v. O. Lange in Darmstadt.

2. Preis 10. 11.

ДІВІНУ РОМІІ. РУНІ ПІІІІІІ.

Lauffen 'ca Stolz bizmāyāvan Pesten

Dévén-Újfalutól éjszakra, Besztercze falu szomszédjában, a regényes völgyben épült Máriavölgy nevű falucskát találjuk, melyet I Lajos 1377-ben a pálosoknak ajándékozta. Hajdan Máriavölgy nagy hírből állott az ottani csudatévő sz. Mária képe miatt, s még most is sz. Mária születése napján minden évben nagy sokaság jár bucsura a templomban felállított képhez. A pálosok rendfőnöke többnyire Máriavölgyben lakozott. Midőn II József a pálosok szerzetét eltörölte, Máriavölgy a hozzá tartozó jószágokkal együtt a. k. kamara birtokába került. A hajdani kolostor a falu déli oldalán van, előtte fallal kerített nagy kert terül, mögötte pedig a szintén fallal kerített egyház áll, magas négyszegletű tornyával. E templomot 1471-ben Rozgonyi László rakatá gót modorban, melyből a későbbi újítások csaknem teljesen kivetkőztették. Kivülről a gót építésnek nyoma is alig látható, s belül is a falak és csúcsboltok festményekkel s vakolt padlattal elborítvák. A templomban a régi időben ott eltemetett nemes családok néhány márvány sírköve látható. Az egyház mögött összeszordul a völgy, és szép fasor nagy kápolnához vezet, melynek oltára mögött igen jó vizű forrás bugyog ki.

Azon fasortól kezdve gyalogutak az erdőn keresztül a Pozsonytól éjszakra, valami 2½ óra járásnyira, levő Borostyánkő faluba visznek, melynek 800 tót lakosa főleg gyümölcs-termesztéssel és mészégetéssel foglalkozik. E falu patak partján fekszik, mely egy réz- és vashámort, egy papir-és puskaapor-malmot hajt. De a falunál nevezetesebb a régi vár, mely fölébe emelkedő vereses és kékes kőzetből álló s a völgy felé igen meredek lejtőjű sziklahegy tetején búlakodik. Ez Borostyánkővár, mely nevét tán a sok borostyántól vette, mely a rom egyik oldalán most is bőven előfordul. E várnak romjai nagyszerűk s messziről is, a vasútról s különösen a dévén-újfalvi állomásról, tekintve szép látványt nyújtanak. Az egykori lakházak egy része s egy kerek, igen vastag falú torony maradványai a romnak fő részeit teszik, ezek közt igen magas s részint a sziklából kivágott falak húzódnak el; a főkapu felett még jókora darab fal emelkedik, melyből kilencz nagy vállkő nyúlik ki, melyek faragvák s nagy emberfejbe végződnek. E vállköveken ráccsal ellátott hosszú erkély

nyugodott. A vár ezen része s a nyugati oldalán elhuzódó kerítőfalak és boltozatok, úgy látszik, újabb időből valók, mint a többi építmények s nevezetesen a vastag torony. Hihetőleg három várudvar volt. Az egyikben terjedelmes, fallal kibélelt mélyedés s igen nagy és erős kapuivnek egy része látható. Azon kívül még igen tágas földalatti boltozatokat találunk, melyek alkalmasint pinczék voltak, de most már teljesen beomlottak. Borostyánkővár, úgy látszik, később épült mint a dévénai vár, mert az Ottokárral viselt háborúban nem említetik. Még félszázad előtt lakható karban volt. I Ferdinánd óta Pálffy-család bírta. Nem messze e vártól meredek sziklacsúes nyúlik fel, dél felé a jóval magasabb Hajduhegy emelkedik, kelet felé a Javorinahegy, mely a vödriczai völgyet a borostyánkői völgytől elválasztja; mindezen tetőkről szép kilátás esik. A falun felül, keletre, a hegységben, nem messze a rézhámortól, más régi várnak alapfalait fedezték föl, mely talán előbb épült mint Borostyánkővár. A rézhámortól egy út sziklás völgybe vezet, hol néhány mésszégető kemenczét s a völgy jobb falában két barlangot találunk.

Borostyánkőtől keletre egy órajársnyira Stomfa m. város fekszik, a morvai országúton, hol a Pálffyak szögletortnyokkal szárnyékkolt terjedelmes kastélyát szép parkkal találjuk. Stomfáról a hegység mentében Lozorno és Almás falvakon át az erdőséggel környezett Pernekre juthatunk, hol arany- és ezüstbányák vannak. Pernekről a Pozsonytól valami 8 mfdre éjszakra levő Detrekőre mehetünk. E kis falu éjszaki oldalán magas hegy mered föl, melyen régi vár-omladék van. E vár egykor az ágostai Fuggerek, azután a Balassák birtoka volt. III Ferdinánd a hozzátartozó uodalommal együtt Pálffy Pálnak adományozta. Detrekővár szomszédjában valami 73 év előtt pásztorfüti sziklahasadékok fedezték föl, melyen csak nagy nehezen lehetett behatolni, s mellyből egy menedékes folyosóba s ezen valami 35 ölnyre előnyomulván, szép cseppkövekkel megrakott tágas barlangba jutottak, mely csaknem a hegy talpáig huzódott el. Utóbb a völgyből a hegy alján tárnát ástak, mellyet vas kapuval elzártak, s mellyen most baj nélkül juthatunk a barlangba. Majd a szomszéd Rachstun

hegy oldalában hasonló, még terjedelmesebb barlangot fedeztek föl. —

Odább északkeletre, körülbelül egy órajárásnyira, Éleskővár, s még odább északra, Sándorf m. város közelében, a Fehér hegység északi lejtőjén, Korlátkővár omladékait találjuk.

A morvai országúton a vegyes tót és német Malaczka m. város van, melyet a Pálffyak roppant, 305 ablakkal bíró s 106 □ holdnyi parkkal köryezett, kastélya ékesít. Az ottani ferenczes-templom alatt a Pálffy-család sírboltja van.

Malackától északra Nagy-Léárd és Sz. János m. városok vannak, melyekben hajdan sok anabaptista volt, kik Németországból szakadtak vala oda s kiket habánoknak nevezték. Sz. Jánostól északkeletre Sasvár m. város van, melyben valami 3000 német és tót ember lakik s hol híres csodatevő Mária-kép van, melyhez 1594 óta messze vidékről búcsúra járnak. 1817-ben a búcsúsok száma 80,000, a ráforduló évben 100,000-re rugott. A kolostor melletti templom hajdan a pálosoké volt. A helységtől nyugatra sánczokkal kerített várkastély van, melyben darab ideig kártongyár volt. Északnyugatra Egbe, odább északra épen a morvai határszálon Holics m. városok vannak, melyek a cs. k. család egyik nagy és szép urodalmának fő helyei. Holics 4000 német és tót lakossal bíró, csinos helység, melynek legnagyobb dísz a cs. k. mulatókastély, melynek három emelete van, s melly hajdan árokkal és kőfallal volt kerítve. Most az árkot már behányták. A kastély előtt szép gyepek és gyümölcsösök terülnek, mellette fáczános kert van; a konyhakertben kis tócsát találunk, melyben ritkaság kedvéért néhány hódót tartanak. A városból gyönyörű, kettős hársfa-sor vezet a kastélyhoz.

Holics hajdan erős várral bírt, melly az elhírhedt Sűbor vajda, azután pedig a Révayak tulajdona volt. Bakics Péter, Detrekővár ura, egyszer fölkerelkedvén éjnek idején meglepte a várat s elragadta Révay Ferencznek, a holicsi vár birtokosának feleségét, Forgács Zsuzsánnát. — Bocskay hadai nem boldogultak Holics vívásával, de Bethlen alatt megszálltatott a vár s puskapor és tűz által tetemesen megrongáltatott.

Mária Terézia idét a holicai urodalom gr. Czoboré volt ki I Ferencz császárnak eladta. Ettől fogva folyvást a cs. k. család bírja, mellynek tagjai gyakran meglátogatják, részt veendők az ottan rendezett nagy udvari vadászatokban. A holicai urodalom arról is nevezetes, hogy a finom gyapjas nemesített juhok ott honosítottak meg legelsőbb; tenyésztésük azután csakhamar az egész országon elterjedt.

Holicától északkeletre Szakolcza sz. k. város fekszik, mellynek 6200 lakosa többnyire tót ajkú. Köztük kivált sok posztós van. Kath. anya-temploma igen réginek mondatik; nevezetesek még az egykori jezsuita-templom és kolostor, a városháza, a Stibor alapította vagyonos ispotály, stb. Szakolczát állítólag már II Béla keríttette kőfalakkal; I Lajos kiváltságos levelet adott neki. A husszita-háborúban s utóbb a Bocskay, Tököly és II Rákóczy Ferencz alatti belháborúkban Szakolcza is sokat szenvedett; a császári hadak két ízben dúlták s perzselték föl.

Szakolczától délkeletre Szobotiszt mváros van; ettől keletre valami egy mfdre magában álló hegynek tetején Berencsvár romjait találjuk. Ettől északkeletre Miava Nyitramegye legnépesebb helysége fekszik, messzire szétszórva a hegyek között, valami 9000 tót lakossal, kik jobbára evangélikusok. Miavától északkeletre Ótura szintén tót mváros van, majdnem 6000 lakossal. Miava és Ótura gyakran említetnek a magyar protestánsok egyházi történelmében.

A Kárpátok keleti oldalán elsőben Récsse jelentéktelen mvárost érjük, mellynek lakosai leginkább bor-és gyümölcstermesztéssel foglalkoznak. Récsétől keletre, félóránnyira az országúttól, Prácsa vagyis Szöllős falu van, mellynek lakosai szintén sok bort termesztenek. Egy órával odább keletre Cseklész mváros van, mellyet a nyugati végiben egy dombon álló urasági kastély ékesít. E kastély gr. Eszterházy család tulajdona, három tornya rézfedele meg van aranyozva, belső felszerelése igen drágalatos. Ezelőtt válogatott olajfestvény-, könyv-és más gyűjtemények is voltak ott, de ezeket a grófi család néhány év előtt Bécsbe szállíttatta. A cseklézi kastélyt gr. Eszterházy József rakatá 1722-ben. Déli oldalán szép kert van.

Egy órával odább északkeletre Magyar-Bél falu van, hol igen nagy kastélyt találunk, melyet Csáki Imre kalocsai érsek és bibornok 1727-ben építtete. A kastélynak négy szöglettornya s közepett óratornya van; szép kápolnát is találunk benne, s nagy kert környezi. Most Góka család bírja.

A vasúton a Pozsonytól mintegy 3 mfdre levő Sz. György sz. k. városba jutunk, melly szőlőtőkékkel beültetett két hegyág között fekszik; kelet felé síkság terül, nyugat felé a bükk és tölgyfákkal fedett Kárpátok sötétlenek. Sz. György hosszukás négyszöget képez s jobbára még kőfallal és bástya-tornyokkal van kerítve. A város nyugati oldalán egy dombon a Sz. Györgyről nevezett plebánia-egyház áll, melly gót modorban, de torony nélkül épült. A főoltár mellett úgynevezett szentségház van, szép gót ékesítvényekkel. Az egyház alatt az egykor igen hatalmas sz. györgyi és bazini grófok sirboltját találjuk. Magában a városban terjedelmes s magas tornyú templom van, melyet 1654-ben az evangélikusok építtetének de 1674-ben a kegyesrend foglala el, melly azután nagy szerzetházat építtetett hozzá. Az utca tulsó oldalán a mostani evang. egyház áll, melly 1783-ban épüle. Sz. György városában számos nemes udvar van; közülök említést érdemel az, melyet 1609-ben gr. Illyésházy nádor rakata.

A várostól keletre, csekély távolságra, eger- és bükkfa erdő terül mocsáros térségen; Súrerdőnek nevezik; számos vad kácsa és szárcsa népesíti. Ez erdő előtt, épen a vasút mellett, hideg kénfürdő van, csinos lakházakkal; István főherczeg fürdőnek nevezik.

Nyugatra a várostól domb emelkedik, mellyen az egykori szentgyörgyi várnak, melyet Fejérkőnek is nevezték, omiadékai láthatók. Azon vár csaknem végkép összeomlott már; a romhalmazból még csak az egykori kapu, egy része az erős kerítőfalnak, a hátul állott kápolna s a hajdan igen erős és magas óratorony ismerhetők fel. A váromladék és város között Ujvidék falut találjuk bájos völgytorokban; azon falu a Pálffyak bazini urodalmához tartozott.

Sz. György már IV Béla idejében kiváltságos helység volt, s ekkor a szomszéd helyekkel együtt a cseh Ottokár által elpusztították. Utóbb Bazinnal, Vöröskövárral s Magyar-

óvárrel együtt a sz. györgyi és bazíni grófok birtokába jutott. E hatalmas nemzetség magvaszakadta után Sz. György a koronára szállott, de nemsokára új földesurat kapott. Pálffy Katalin Sz. György és Bazin bírtokáért 140,000 tallért fizetett vala a k. kamarának, de a városok magokat kiváltani akarák, s Rudolf 1598-ban sz. k. városokká tevé. Azonban gr. Illyés-házy István, Pálffy Katalin férje, felesége jogánál fogva a királynak azon eljárása ellen tiltakozott. Sz. György tehát valóságos sz. k. várossá, országgyűlési képviselettel, csak 1647-ben lón. Ekkor a város igen virágzó állapotban volt, számos nevezetes háza s alkalmasint több lakosa is volt mint mostanság, hol 4000 ember sem lakik benne. Sok nemes család lakott a városban, s a környék sok lakója, mikor pénzre volt szüksége, a sz. györgyi vagyonos polgárokhöz folyamodék. II Mátyás alatt kerítőfalai épültek fel. De Sz. György ezen virágzó állapota hamar letűnt. Miután a törökök Érsek-újbárt elfoglalták vala, 1663-ban a tatárok az egész vidéket eláraszták s különösen Sz. Györgyöt, Bazint, Modrát és Stomfát kegyetlenül feldúlák. Sz. Györgynek számos lakosa a tűzzel vassal dühöngő tatárok elől a régi várnak boltozatai alá menekült, mások a mocsáros, bajosan megközelíthető Súr-erdőbe vették magokat, hol a fákat egy rőnyi magasságban elvágták, a tőkékre erős gerendákat s ezekre deszkákat raktak. A boldogtalanok, kik a tatárok kezére kerültek, kegyetlen halált szenvedtek vagy pedig gyalázatos fogságra jutottak. Még a plebania-templom sírboltjait is feltörték a barbárok s kihányták a halottakat. E csapásból alig kezdett a város kiépülni s máris új sanyaruságok érték. 1704-ben II Rákóczy Ferencz emberei feldúlák s részint fel is perzselék. 1728-ban nagy tűzveszély volt, s a város legnagyobb része a lángok martaléka lón. Mindezen csapások s más különböző körülmények miatt, különösen a mindinkább csökkenő borkereskedés folytán is, Sz. György alább meg alább süllyedt s egykori jelentőségét teljesen elvesztette.

Kis órával odább éjszakkeletre Bazin sz. k. város fekszik; ennek kerítőfala és két tornyos kapuja még nagy részt fennáll. Bazin nyájas kis város, s fekvése igen kies; kelet, dél és éjszak felé termékeny síkság terül, nyugatra szép

szőlők vannak, s mögöttük bükkfa-erdővel fedett hegyek magaslanak. A csinos, pataktól szegett, város legnevezetesebb épületei: a kath. plebánia-egyház, a kápás barátok kolostora, az evang. egyház, a városháza s nyugatra a város kerítésén kívül eső kastély, mely a gr. Pálffy család tulajdona. A plebánia-templomban gr. Illyésházy István nádor remek sírköve van. A kastély régies külsejű, de különben említésre méltó dolgot alig találunk rajta és benne. Bazinnak majdnem 4000 lakosa van, kik úgy mint Sz. Györgyei nagyobb részt tótok. Főleg bortermesztéssel és földmíveléssel foglalkoznak, de műiparral és kereskedéssel is. Kézművesei között sok posztóst találunk. A várostól éjszakra nyíló kies völgyben némi arany-, ezüst- és piskoltbányák vannak, azért Bazinban bányahivatal is van. Azon gyönyörtű völgy elején, fél órányira a várostól, bájos fekvésű fürdőhely van. A víz különösen szénsavas meszet és vasat tart, mind ivásra mind fürdésre szolgál. A fürdőépület igen csinos, s néhány lak- és fürdőszobán kívül tágas tánczteremet is találunk benne. Az épület előtt régi fáktól árnyékolt szép gyepterűl. Az éjszaknyugatra kanyarodó völgy, melyet a pisztrángokban bővelkedő Feketevíznek nevezett patak öntöz, igen kellemes sétahelyűl szolgál. A fürdőtől balra hosszukás, erdős hegy emelkedik, melynek tetejéről bájos kilátás esik a szomszéd völgyre s a kelet felé elterülő síkságra Cséklészig, Szenczig s Nagyszombatig. Szép ösvény sok kanyarulattal egészen a hegycsúcsig kigyózik fel. A völgyben fölfelé menve Czajla, azután Zumberg faluhoz jutunk, hol papírgyárt s kallót találunk.

Bazinnak csaknem ugyanazon viszontagságai voltak mint Sz. Györgynek. Darab ideig a sz. györgyi és bazini grófokat uralta, azután Szapolyai János bírtokába került, utóbb a koronára szállott. Erre megint gr. Illyésházy Istvánt uralta, azután más urai is voltak. Végre 1626-ban Pálffy István koronaőr vevé meg 310,000 fton a bazini urodolmat, de Sz. György és Bazin városok kivételével, melyek 1647-ben sz. k. városokká lettek.

Odább éjszakeletre, alig egy órajárásnyira, Modra sz. k. város fekszik, még jobbára ép kerítőfalakkal s három tornyos kapuval. Ez erősítmények 1610—1646-ig épülének.

A belváros igen kicsiny, s a Modra patak foly rajta keresztül. Házai régies külsővel bírnak. A város közepén a nagy és magas toronnyal diszelgő kath. plebánia- templom áll; az alsó külvárosban egy kath. s két evang. egyház van. Ezek közül az egyik, t. i. a német evang. egyház 1680—1714-ig épült; építtetése alatt egy ízben II Rákóczi Ferencz csapatai, 1708-ban pedig a császáriak által forgattaték ki. A tót evang. egyház s a tanodaépület, mellyben most vegyes tót és német algymnazium van, 1826-ban rakaték. Modra városába már 1572-ben hívának meg egy evang. lelkészt, de utóbb az evangélikusok elvesztették egyházaikat. A 4500 lakosnak $\frac{1}{3}$ -da tót, $\frac{1}{3}$ -da német ajkú. Kézmivesei között kitűnnek a posztósok. Környéke a városnak igen kellemes. Nyugat és éjszak felé szép szőlőhegyek vannak, mögöttük bükk-és fenyőfákkal benőtt hegyek magaslanak, dél és kelet felé nyájas síkság terül. A hegység legmagasb csúcsa valami 3200 lábnyi; Kogelnek, azaz kúpnak nevezik.

A 13-dik század végén Modra a pozsonyi grófok birtokában volt, a 15-dik század elején a hatalmas Stibor vajda birtokába került, azután Ország családot uralta. Ennek magvaszakadta után a koronára szállt. Ekkor a polgárok, nehogy városuk ismét földesurat kapjon, 6000 forintot fizetének a k. kamarának s egyszersmind évenként 640 ft. lefizetésére kötelezék magokat. Ez évi adót 1610-ig a kamara szedte, azután egy ideig Pálffy család, végre 1687-ig az esztergomi érsek. A város már I Lajostól, azután Zsigmondtól, Ulászló- és II Ferdinándtól kapott kiváltságos leveleket. Rudolf sz. k. várossá tevő. De a nemesség sérelmet látott a sz. k. városok szertelen szaporításában s gr. Illyésházy István 1600-ban kirekeszté az országgyűlésből a modrai követeket. De néhány év múlva Modra csakugyan sz. k. várossá lett. 1619—20, 1663, 1682 s főleg 1705 években a belháborúk miatt sokat szenvedett. 1729-ben csaknem teljesen leégett.

Modrából a körülbelül két órajárásnyira éjszakra fekvő Vöröskőre teszünk kirándulást. Ez az erdő közepett kúp alakú, bükk- és fenyőfákkal benőtt hegy tetején álló várkastély, melly kerek szöglettornyokkal szárnyékolt nagy négyszöget képez. Déli oldala még jó karban van s 1857-ben is

kitataroztaték; de éjszaki része már dőledez. Ez utóbbi oldalon van a főkapu, mely előtt az árok át van hidalva. A kapun gróf Pálffy család czímere látható, fölötte angyalok s szűz Mária a gyermekkel ölében. A kapu alatt sajka függ, mellyen valamely Pálffy, ki török fogságba került vala, a Dardanellákon át evezett, s mint mondják, ekkép megszabadult. E kapun át négyszegletű udvarra jutunk, közepén szépen faragott vízmedencze s egyszarvú látható. A kút 48 öl mély; olly mesterséges készüllete volt, mellynél fogva a víz azonnal kilövellt az egyszarvúból, mihelyt a kút közelében valaki a földre lépett. Most a gépezet elromolva, s a kút vas ráccsal van fedve. Balra más kút van, mellybe a víz csöveken vezetetik. Az udvar éjszakkéleti sarkában toronyóra van. Jobbra az udvarból három bejárás széles folyosóra nyílik; a középső bejárás fölött kőtablán következő felírás olvasható: „Maria Fuggera 1640“. Széles lépcsőzetek a felső folyosóra visznek, mellynek oldalfalain fülkékben több mellkép látható. A kastély szobái egy részben szépen vannak bebútorozva, s némi régiség- és fegyvergyűjtemények is találtnak azokban. De egészben véve a vöröskői várkastély jelen állapotában, midőn félig lakható, félig rom, nem nagyon kellemes benyomást tesz a látogatóra. A külső kerítőfalakból még csak az éjszaki és keleti oldalon állanak egyes részek; az éjszaki oldalon különböző gazdasági épületek vannak. A kastélytól északnyugatra kanyarodó ösvényen szép fenyő, tölgy- és bükkfaerdőn keresztül s néhány kvarcz- és gránitszikla mellett elhaladva az úgynevezett kilátásra jutunk, honnan a kastélytól délnyugatra elvonuló kies völgynek egy részét látjuk, mellyen a Gidrapatak elkigyószik, s mellyben Pila falut, azután papírmalmot, odább rézhámort, deszkafűrész s néhány lisztmalmot találunk.

Vöröskő körülbelöl 6 mfldre van Pozsonytól s 2½ mfldre Nagyszombattól. Mondják, hogy Konstancia, III Béla leánya s Premisl lengyel király özvegye építteté 1230 — 1240. Konstancia 1240-ben meghalálozék s az általa épített vár a király birtokába került, ki valami Tamásnak ajándékozta. 1269-ben trencsényi Csák Máté vevé meg 290 márka ezüstön s egy szép vérten. Csák halála után 1319-ben ismét a királyra szálla. 1350-ben valami Wolfarth birtokába kerüle. Ennek

örökös leánya Judit a sz. györgyi és bazini gróthoz ment férjhez, s ekkép a vöröskői és magyaróvári urodalmak is azon grófok birtokába jutottak. Miután 1516-ban ezeknek azon ága, melly Vöröskövet és Óvárt birta, kihala, mindkét urodalom ismét a koronára szálla, s II Lajos nejének Máriának ajándékozta. De Vöröskő nemsokára Thurzó Elek birtokába került, ki az Ágostából való Fuggereknek eladta. Pálffy Miklós elvette Fugger Magdolnát, s így Vöröskő a Pálffy család birtoka lett, melly most is bírja.

Nagyszombat.

Bazinból a vasút Nagyszombatra viszen. E város északkeletre fekszik Pozsonytól valami 6 mfdre, a Tirma patak mellett, igen kies, termékeny síkságon, s egyik legregibb sz. k. város. Meglehető szabályossággal van építve s még olyan a millyen ép falakkal kerítve; de a volt árkok részint betöltvék s egyengetvék, részint szép árnyékos sétahellyé s kertekké változtatvák, mellyek most a várost környezik. Nagyszombatot sok temploma és kolostora miatt olykor Kis-Rómának is nevezték, s valóban a 9 kath. templom, mellyekhez még egy evang., egy görög egyház s egy zsidó sinagoga járul, és számos más középület nagyvárosi külsőt adnak neki, noha a magánházak többnyire kicsinyek s csak egyemeletesek. Széles utca a város éjszaki végétől majdnem egyenes vonalban déli végéig nyúlik el; közepén nagy piacczátágul ki, mellyet a sz. háromságnak és boldogasszonynak szentelt nagy szobor ékesít. A piacz egyik oldalán a városháza s városi őrtorony van; az utóbbinak karzatáról az egész várost s a környező, gyengén hullámos, termékeny, helységekkel sűrűn megrakott síkságot lehet átpillantani, melly a Kárpátok és Fehérhegyek s más felől a Nyitrai hegyek közt elterül. (E síkságot közönségesen Mátyus földének nevezik, mivel hajdan trencsényi Csák Máté birta). A városházával átellenben a mostani jezsuita-templom és lak van, alább következik a színházi épület, mellyben vendégfogadó és kávéház is van. A piaczról mellékutczáan az orsolyaszűzek vagyis magyar apácák temploma és kolostora mellett elmenvén a sz. Miklósról nevezett főegyházhoz jutunk. Ez a város

keleti oldalán kis dombon áll s két tornya van. Külsejében az idő folytában történt hozzáépítések és javítások által tetemes, és pedig nem dicséretes változtatást szenvedett, úgy hogy az eredeti gót modornak csak kevés nyoma maradt meg. A főkapu 1847-ben újíttaték meg, két ion oszlopon nyugszik s nem igen illik az egyház eredeti építéséhez; az oldalkapu azonban még megtartotta gót alakját. A templom falai kívülről lilafestékkel vannak bemeszelve. Belül kevesebb változtatásnak volt alávetve a templom. Három nagy hajója van; két oldalhajóját a jóval hosszabb főhajótól nyolcz hatalmas oszlop választja el. A boltozatok hevederívei és gerinczei szépen alkotvák. Négy kápolna s számos oltár van. A főoltár két oldalán a kanonokurak székei láthatók. A fő bejáratától balra szép keresztelő medence van, melly veres márványból készült; a jobb oldalfalon Forgács Ferencz bíornok márvány siremlékét találjuk. A templom alapját I Lajos vetette meg, ki 1380-ban Nagyszombaton meghalálozék; utódja Zeigmond alatt elkészült az építmény, de azóta sok újítást tettek rajta. Pázmány Péter bíornok 1629-ben 140,000 ftot rendele megújítására. A főegyháztól jobbra szabad tér van, balra halotti kápolna, egyszerű rotunda, ragasztatott hozzá. A templom mögött a város kerítőfalából nyúlik fel egy darab, omlatag tornyokkal.

Nem messze a főegyháztól az érseki palotát, melyet Forgács Ferencz bíornok rakatott, s a kanonokurak lakházait találjuk. Ugyancsak a főegyház közelében az 1754-ben épült nagy papnövelde is van, mellynek három kapujú homlokzata igen méltóságos. A középső kapu négy korinth oszlopon nyugszik s erkéllyel bir. E főhomlokzat a sz. János utczára szolgál; a másik homlokzat pedig a Sarkantyú utczába esik, szemben az orsolyaszüzek egyházával. A papnövelde mellett Szelepcsényi háza van, odább azon épület következik, melyet Lippai érsek az összes magyar kath. papság számára építtetett.

A sz. János terén a katona- kórházat s az aggastyánok templommal bíró házát találjuk. E terjedelmes épületet az egyházzal együtt Eszterházy Miklós és neje Nyári Krisztina

rakaták 1639-ben egy régi döméstemplom helyén, és pedig a jezsuiták számára. 1854-ben a templomot megújították.

A főpiaczról a színház-utcza a ferenczesek egyházához visz, melly a város nyugati oldalán van. E templom kívül elég izetlenül zöldre, veresre és fehérre van festve; Pázmány költségén épült a hozzátartozó kolostorral együtt. A város déli végén, az új kapu közelében más egyházat és kolostort találunk, mellyet szintén Pázmány építtetett a klára-apácák számára. Most ott katonai gyógyintézet van tébolyodottak számára.

Megemlítésre méltó épületek még: a vármegyeház, nem messze a színháztól, a takarékpénztár épülete (a takarékpénztár 1846-ban nyitatték meg), a városi kórház, a kis növelde. A várostól délre, néhány ezer lépésre, Pozsony vmegyének 1824-ben épített kórházát találjuk. Ez czélszerűn épített, csinos ház, s köröskörül konyha- és gyümölcsös kertek környezik.

A már említett növeldén kívül Nagyszombaton találunk állami főgymnaziumot, mintatanodát, az orsolyaszűzek vezetése alatt álló leányiskolát, katonanöveldét, stb.

Nagyszombat azelőtt Pozsony vmegyéhez tartozott, most az ujonnan alkotott Felső-Nyitra megyének fővárosa. Körülbelől 8000 lakosa van, kik többnyire tótok, de a németek és magyarok is számosak. A kereskedés meg műipar nem csekély, de különösen a gyümölcstermesztés igen virágzó állapotban van. Bort az egész Mátyusföldén nem termesztének.

Már II Géza és II Béla idejében jelentős hely volt Nagyszombat. Konstancia, III Béla leánya, kinek Vöröskő köszönheti eredetét, állítólag Nagyszombatnak megerősítését és csinosítását is gyarapította. IV Béla 1238-ban kiváltságlevelet adott a városnak s Gerinch földével (most Gerencsér falu) is megajándékozta. Az Ottokárral folytatott háborúban Nagyszombat több ízben elfoglaltatott s feldúlott a csehektől, de csakhamar kiépült s 1280-ban IV Lászlótól s azután ennek utódaitól új meg új adományokat és kiváltságokat kapott, névszerint Zill (most Nagy-Bresztován), Magyarád, Razma (most Rozindol) falvakat. I Lajos minden vámfi-

téstől mentette föl, megerősítette azon kiváltságát, miszerint egész a morva határszélig mindenütt vágthatott fát és fejthetett követ, s megóalmazta Vöröskő urainak s a sz. györgyi és bazini grófok hatalmaskodásai ellen. Zsigmond feljogosította a várost aert főzni s évenként két vásárt tartani. (Vásári kiváltságai 1463, 1508 s 1647-ben megújítottak és szaporítottak). 1432-ben a hussziták csel által megvevék a várost, feldúlák s fölperzselék; 1453-ban új kiváltságlevelet kapott; 1539-ben a zsidók, kik állítólag keresztyén gyermeket öltek vala meg, kiűzetének a városból.

Buda és Esztergomnak a törökök által történt elfoglalása után Nagyszombat ugyszólván a kath. papság fővárosa lett. 1543-ban az esztergomi főkáptalan oda meneküle s 1820-ig ott maradt. Az esztergomi érsekek Pozsonyba tették át székhelyöket, de gyakran Nagyszombaton is laktak. Az érsekek tehát sokféle módon munkálkodtak a város szénítésén. Oláh Miklós érsek 1554-ben megveté alapját azon intézetnek, melyet utóbb Pázmány bibornok egyetemmé alakított át. Oláh a jezsuitákat is behívá 1561-ben, de ezek már a következő évben ismét odahagyák az országot, miután nagyszombati házok leégett vala. Forgács Ferencz bibornok-érsek 1615-ben újra megtelepíté az országban, ellenkezve az 1608-ban szerzett törvénnyel, melly a jezsuitáknak megtiltotta a letelepedést és fekvő javak szerzését. Forgács utóda, Pázmány rendíthetlen pártfogója volt a szerzetnek, melyet kivált a protestánsok rossz szemmel néznek vala, s többi közt a turóczi apátság jövedelmeit adta néki.

Az 1566, 1586 s kivált 1590 években földrengések és tűzveszély pusztíták a várost. A Bocskai, Bethlen és a két Rákóczi által támasztott belháborúkban hol a fölkelők, hol a császáriak szállák meg és sarczolák; 1645 és 1679-ben a halálvész uralkodék, 1666 és 1683-ban ismét nagy tűzveszélyek voltak.

III Károly idejében, t. i. 1724-ben a kerületi tábla szervezték Nagyszombatban.

A jezsuiták, mint köztudomásra van, Mária Terézia idejében eltöröltetének, de 1855-ben újra behozatának Nagyszombatba.

Nagyszombat környékén is több urasági lakot találunk, így Cziffer helységben gr. Zichy Károly, Alsó-Kompán Brunszwik grófné kastélyait. Szomolyán határában s odább éjszakra Jókó mellett régi váromládok vannak.

Csallóköz.

Csallóköz, a legnagyobb dunai sziget, Pozsonytól délkeletre terül; hossza 11 $\frac{1}{2}$ mfd, szélessége pedig 2 és 4 mfd közt változik. Felső része igen sűrűn van behintve apró helységekkel, alsó részén ellenben sokkal kevesebb, de általában nagyobb helységek annak. Mindössze Komáromon kívül, mely a sziget legdélibb csúcsát foglalja el, 12 mvárost, 46 falut és 75 pusztát találunk. Hajdan, úgy mondják, Csallóköz igen termékeny volt: a gabna és gyümölcs felette díszlett, a rétek buja fűvet termettek, a Duna fővényéből jócska mennyiség aranyt lehetett mosni; egy szóval általános jólét uralkodott a szigeten. Zsigmond és I. Mátyás királyaink szívesen és gyakran mulattak ott, hol felséges nyaralóik és vadaskertjeik voltak. Az anyagi jólét mellett a művészet is felvirágzott, s az egész szigeten számos egyház épült, melyek a gót módor legszebb díszzeivel voltak ékesítve. Azért is Aranykertnek nevezték a szigetet. De most mindazon termékenység és gyönyörűség, a köz jólét, sőt még a művészetek is eltűntek a szigetről. Alsó részét számos mocsár borítja; a Duna és Vág árjai csaknem minden évben ellepték és tönkre tették a szántóföldeket és réteket, s nagyszerű töltéseket és zsilipeket kellett építeni, melyek csak a legújabb időben készültek el. Az alsó rész tehát tulnyomólag rétekből és legelőkből áll. A felső rész ellenben homokos és száraz s úgy látszik, a vízbályozások és töltésezések következtén, melyek által az elöntéseknek kitett földet megóvtalmazni törekedtek, évről évre szárazabbá és terméketlenebbé válik, úgy hogy ott már a gyümölcs sem igen díszlik s a gyümölcstermesztés is nagyon csökkent. A posványos vidékeken a golyva és más nyavalyák uralkodnak, melyek a népet testileg és lelkileg elsatnyíják. Nagyon jellemző tehát a nép ajkán élő következő rege: Hajdan itt

volt azon Aranykert, melyben a Tündérek honoltak, hol örök tavasz virít s arany gyümölcs terem vala. Fölemelkedve vízi palotáikból, hol mondhatlan fény és gyönyörűség uralkodott, többnyire a Kis-Duna közepén fekvő Ilka vagyis Jóka szigetén mulattak. Ott lakott királynéjuk, a szép Tündér Ilona, s onnét jártak át Macskaráven a Mogyorósi rétekre, hol agg fűzfa alatt megterítették asztalukat. A kinek kedve tartja vala, mindenki hozzá állhata és jól lakhaték; s ha a Tündérek távozanak, nyomukba még aranypor is hulla hajukból, s ki mennyit bír vala, annyit szedhete abból. Nem is volt akkor sem koldus sem szegény az egész Csallóközben. De miután egy gazember a Tündérek asztalánál jóllakozván, háladatlanul rácsunytott vala, a Tündérek eltűnének, és soha senkisé láttá többé őket. A macskarévi révész kompjában utánok arany patkót találá, s azzal ki volt fizetve. A vidéken azóta nyomor és inség uralkodik: a sziget Aranykert helyett Csallóközzé lett.

Csallóközt a magyarok mindjárt kezdetben szállák meg, s nevezetesen, úgy látszik, a magyarokkal vérrokon bessenyők és kunok telepítették meg. Felső része a pozsonyi, alsó része pedig a komáromi várhoz tartozott. A királyi várak jobbágyai idő jártában nagyobbára megneemesítették; onnan van, hogy Csallóközben számos község kizárólag vagy nagyjórészt nemesekből áll, noha ezek is csak földmivelők. Az esztergomi érsek hajdani hűbéresei, az úgynevezett praedialisták, is Csallóközben vannak, kik a III Bélától s az érsekektől kapott kiváltságoknál fogva szintén nemesi jogokat élveztek. Ezen egyházi nemesek a vármegyétől törvényes tekintetben független kerületet képeztek s külön nádoruk, alispányuk, jegyzőjük és szolgabírájuk volt. E kerület főhelye az Öreg-Dunánál fekvő Vajka mváros volt; azonkívül még 7 falu tartozott hozzá. Vajka, úgy regélik, nevét sz. István pogány nevétől (Vajk) kapta, mert ezen király gyakran mulat vala ott, midőn a szigeten a 12 apostol tiszteletére 12 egyházat alapíta s a keresztényen vallást hirdeté. — Vajkától délre Füss fekszik, melly a pannonhalmi főapát egyháznemesinek főhelye volt.

Csallóközben számos gót egyházat találunk, mellyek többnyire merő téglából épültek, mivel építésre való kő nincsen a szigeten, s mellyek nagyrészt Zsigmond és I Mátyás korából

valók. De ezen egyházak jobbára elvesztették már volt ékesítményeiket s későbbi újitások és bemeszelések által nagyon eltorzítottak. Illy gót templomokat találunk: Bruk, Csütörtök, Magyar, Sz. Mihályfa, Duna-Szerdahely, Egyház-Gelle, Somorja, Püspöki s más helységekb. Magyar helységben voltak Zsigmond nyaralói és kertjei, de nyomukat sem találni többé.

Csallóköz hazánk legszámosb s legrégibb nemes családnak szülőhelye; itt rengettek a Héderváriak, Kontok, Pálffyak, Dóczyak, Illyésházak, Eszterházak (eredetileg: Szerházak), Amadék bölcsei. Csallóköz népe még most is merőben magyar, Pozsony közelében fekvő néhány helység kivételével, mellyek lakosai németek. Somorja 3000 lakossal a felső, Guta pedig 6000 lakossal az alsó Csallóköz fővárosai. Gomba, Szarva, Eberhard, Majorháza s más helységekb. szép urasági kastélyok és kertek vannak.

A Vág völgye.

A Vág folyó Liptó megyében támad, hol Király-Lehotánál két forrásfolyója: a Krivánon fakadó Vázsecz vagyis fehér Vág s a Királyhegyről, két nyílásból, aláfoló fekete Vág egymással egyesül. Lehotától Gutáig, hol az érsekújvári Dunaágba szakad, a Vág 39 $\frac{1}{2}$ mfd hosszú; esése egyremásra 553 láb hosszú vonalon 1 lábat, sebessége pedig 7 $\frac{1}{2}$ lábat tesz egy másodperczben; mélysége 1 $\frac{1}{2}$ és 20 láb között változik, közepes mélysége körülbelöl 3 lábnyi. Csaknem minden évben kiárad partjaiból, mellyek rendesen vagy az egyik vagy a másik oldalon laposak, s elpusztítja a közel szántóföldeket és réteket homokkal és kavicssal árasztván el azokat. De rendkívüli kiáradások gyéren fordulnak elő; sok év óta csak két illy áradás volt, t. i. 1683-ban s 1813-ban. Ez utóbbi évben a legrettenesb árviz vala, mellyről általában emlékeznek; a folyó 14 lábnyi magasságra duzzada fel rendes vízállásán túl, s e magasságát 3 napig tartotta meg. Majdnem az egész völgy megváltoztatá arczatát; 287 ember a hullámokban

VASVÖLGEYI KÖLÖTVÁRA, GÁLDÓCSA S ERŐF. ERŐDINT VÁRÁVAL.
 MÁRKHÁZI DÉL-DEK. FELSŐTÖRTÉNETI, GÁLDÓCSA S ERŐF. ERŐDINT VÁRÁVAL.

László és Márk. Kéziratok és képek.

lelé halálát, s az árvíz által okozott kár 4,638,898 ftra becsültetik.

A Vágba számos kisebb nagyobb mellékfolyó szakad, melyeket az illető helyen meg fogunk említeni; mindazáltal nem hajózható folyó a szó szoros értelmében. Csak talpak s kis csónakok járnak rajta; kisebb talpak Hradec-vagyis Liptó-Újvártól, nagyobbak Rózsahegytől kezdve úsztathatnak lefelé a Dunába. Fölfelé csak Negyedig vontathatnak föl a hajók. Mind a mellett a Vág elég élénk forgalmat közvetít forrásai és felső futásának fában bővelkedő vidékei s a Dunamellékek között. Onnan felülről mindenféle épületfa és fa-eszközök, továbbá vas, réz, zsiradék, vaj, turó, gyümölca és egyéb termények szállítatnak le Komáromig, Pestig és odább; alulról pedig bor, dohány, gabna s mindenféle hüvelyes vetemények Árváig, Turóczig és Liptóig vitetnek föl, ha mindjárt nemis magán a folyón, tehát mégis partjain.

A völgy, melyet a medrét gyakran cserélő, szertebolyongó folyó elsőben nyugatnak azután délnek menő pályáján megfut, az országnak egyik legfestőibb s történelmi emlékezetekben leggazdagabb völgye.

Néhány mérföldnyire a Dunával való egyesülése előtt buja síkságon hömpölygeti habjait, mely különben alig mutat-hat fel érdekes dolgot. A lóerőre épített vasút Nagyszombatból Szeredre s az általellenben fekvő Semptére visz. Innen kezdve fogjuk a Vágot fölfelé követni.

Semptén alul a Vág bal partját kísérő hegyeknek végső kiágazásai is ellapulnak, s az egyforma síkság kezdődik. Sempte gyakran emlittetik a történelemben; I Mátyás idétt Rozgonyi László bírt; I Ferdinánd idejében Thurzó Elek, a Thurzók magvaszakadta után pedig Eszterházy László vevé birtokába, s ennek ivadécai a régi várat új urasági lakká változtatták s még most is bírják. Az egykori várból még csak egy széles négyszögletű torony áll, mely a szép kertültetvényekkel környezett új építmények fölött emelkedik. Szered és Sempte közt fa hid kapcsolja össze a Vág két partját.

E két mvárostól kezdve fölfelé a bal part mind halmosabbá válik, míg a jobb parton hullámos síkság a messzire visszavonuló Kis-Kárpátokig és Fehérhegységig terül; e síkságon

merül fel Nagyszombat számos tornyaival, a hegyek szélén pedig messze távolból Vöröskő s a Szomolyán és Jókó melletti váromladékok mutatkoznak, melyeket már megemlítettünk. Illy környezetben tovább haladva Galgóczot érjük, mely mvárosban több mint 4000 német és tót lakik. A helység piaczn kerek torony látható, melyet a nép Lehel tornyának nevez, mivel állítólag Lehel vezér sírját jelöli. De alkalmassint a törökök műve. Sokkal érdekesebb a helységnél az ennek déli oldalán, dombon épült, kastély, mely az Erdődyek tulajdona. Galgócznak vára már létezett, midőn őseink az országot megszállák; eredetileg királyi vár volt, de a 13. század végén trencsényi Csák Máté birtokába kerül. Ennek halála után ismét a koronára szállott, s V László 1456-ban Ujlaky Miklósnak adományozá. Az Ujlakyak magvaszakadta után II Lajos 1523-ban a galgóczy várat és urodamat Thurzó Eleknek ajándékozta, s a Thurzók 1621-ben történt magvaszakadta után Forgács Ádám vevé meg 180,000 fton. 1663-ban a törökök foglalák el, kik azután az országot egész a morvai határokig feldúlák. Forgács Simon részt vett Rákóczy Ferencz fölkelésében, azért elkobozták birtokait. Így 1715-ben Galgócz gr. Erdődy György birtokába kerül; ennek egyik ivadéka gr. Erdődy József a várat egészen újból építteté. Most a galgóczy kastély nagy s kétemeletes négyszöget képez. Megnézésre méltók különösen: a könyvtár, a kép- és aczélmetszet-gyűjtemények s a kápolna, melynek oltárképe egy darab fából van metszve domború s tarkára festett alakokkal. E kép a néptől mint csudatevő Mária-kép tiszteltetik; hajdan I Mátyás tulajdona volt, ki erdődi Bakács Tamásnak, az Erdődy nemzetség alapítójának ajándékozta. A régi várnak legszélső északi tornyát lebontották; lapos tetejéről gyönyörű kilátás esik a Vág völgyére*)

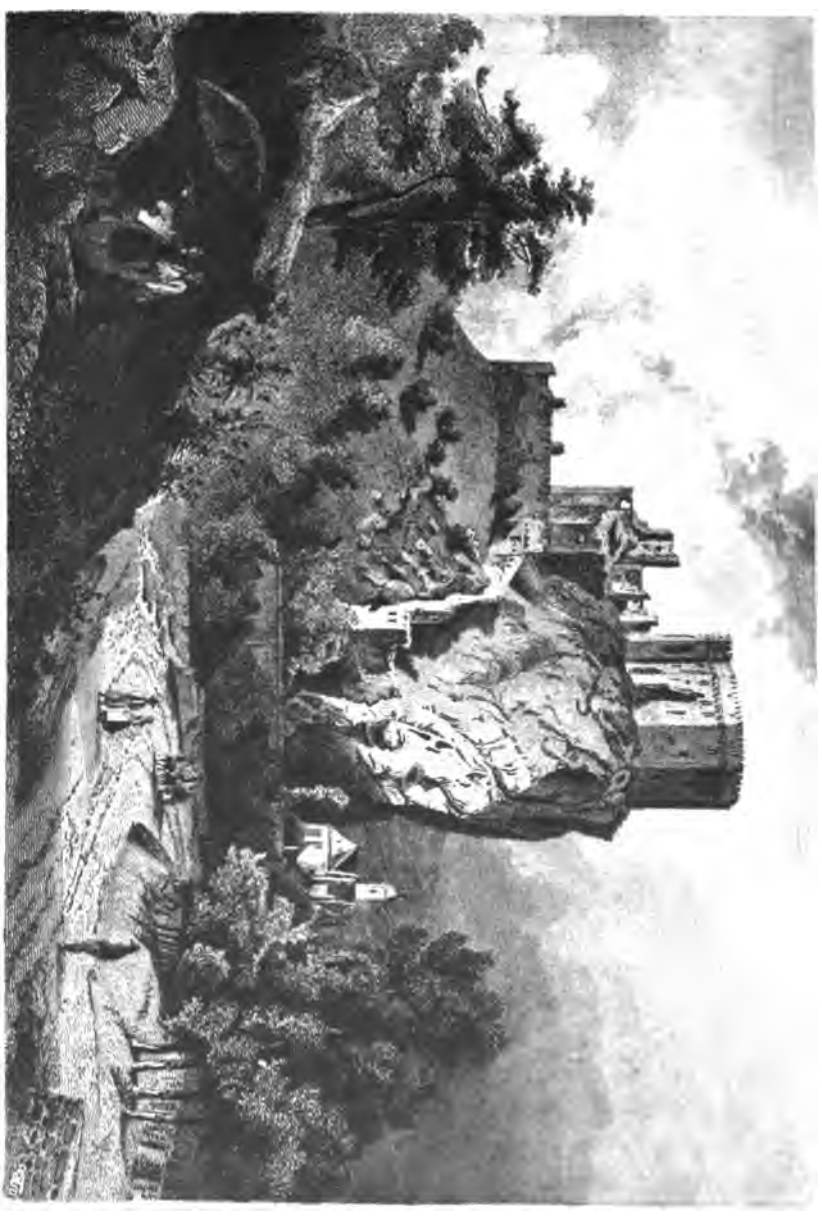
Galgóczyal átellenben, a Vág tulsó partján, Lipótvár fekszik, mely erősség mocsáros síkságon I Lipót alatt 1665-

*) E helyen az egyik aczélmetszet hibás aláíratát kell kiigazítanunk. Azon aczélmetszet t. i., melyen „Galgóczy“ áll, a vág-besztercei váromot ábrázolja, tehát „Galgóczy“ helyett azon aczélmetszeten ennek kellene állania „A vág-besztercei vár“.

L. Robbott, del.

Thick & Variegated Large in Darmstadt

1. Pigeon with a

[illegible]

Lauder és Stolp bizományában Pesten.

ben építették, miután Érsekújvár a törökök kezére jutott vala. Hatszöget képez, melynek több bástyaköröndje s két kapuja van. Nagy fontossága alkalmatlan fekvésénél fogva sohasem volt. A vár közelében Ujvároska jelentéktelen mváros fekszik, hol számos urasági lakot találunk.

A folyón fölfelé menve nemsokára a kies vidéken fekvő s 3400 tót lakossal bíró Pöstyén mvárost érjük el, melyben régi templom van, mely állítólag hajdan a templomvitézeké volt. A mvárostól délre a híres pöstyéni gyógyforrásokat találjuk. E hévizek hőmérséke 46 és 51° R. között változik; fő alkatrészeik: kénsavas kali, kénsavas natron, kén- és szénsavas mész, konyhasó, chlormagnézia, szénsavas magnézia, kovasav, szénsav és könkéneg. A számos forrás közül csak három használtatik; a főkút a Vág jobb partján valami 40 lépésre a folyótól van. Két fürdőház van; az újabb 1822-ben épüle s benne 18 kádfürdőt s egy nagy társas fürdőt találunk. A régi fürdőházban négy tükör- vagyis társas fürdő van, t. i. az úri, az iszap-, a zsidó- és közönséges fürdő. A vendégek számára terjedelmes lakház épült; e mellett más épület áll, melyben kávéház, tánczterem s a bérlő lakja van. Mögötte sétahely terül. A Vág bal partján Banka falu fekszik, mely mellett meredek sziklafal messzire kiszögellik s a folyót nyugati irányba szorítja. A hőforrások állítólag e sziklahegyben erednek s részint a folyó medrében részint jobb partján fakadnak ki. Onnan van, hogy a folyóban valami egy öl széles öv, mely a sziklától a fürdő fő kútjáig elhúzdik, a legkeményebb télben sem fagy be, midőn azon felül és alul a folyót merő jég hát borítja. Mondják, hogy egykor a bal parton is voltak fürdők, melyeknek nyomai azonban nem találhatók többé.

Pöstyén felett is zivataros napok vonultak el. 1599-ben meglepék a törökök épen akkor, midőn számos fürdővendég volt jelen, kiket részint levágának, részint fogságba hűrczolának. 1813-ban a Vág kiáradt hullámai borították el a helységet és fürdőhelyet, és pedig olly hírtelenséggel, hogy sok ember odavesze, s az elpusztult kutak és fürdők csak nagy erőmegfeszítéssel és költséggel állíttathattak helyre. Azonban ez árvíz után gr. Erdődy József, a fürdőhely tulajdonosa, szilár-

dabb épületeket rakata s az egészet egy czélszerű fürdőinté-
zetté alakíttatá.

Pöstyénhez nem igen messze Luka falut találjuk, a folyó-
bal partján; éjszakeletre azon helységtől erdős hegy emel-
kődik, melynek csucsán a temetvényi várnak maradványai
vannak. E várat egy ideig az Ujlakyak bírták; később egye-
bek között Bercsényi Miklós, II Rákóczi Ferencz fő hadve-
zére bírta, kinek javai azután elkoboztattak. Jelenleg Temet-
vény már teljesen összeomlott. A Vág jobb partján, Luka
falual átellenben, Brunócz falu van, s ettől északnyugatra,
a folyótól kissé nagyobb távolságra, az 1700 tót lakossal
bíró Csejthe mváros fekszik egy völgyben, melyet a Do-
ranka patak öntöz. Csejthehez északnyugatra mészhegy mered
fől, melyet a Doranka félkörben körülfolyl, s melly három oldal-
ról olly meredek, hogy csak az egyik oldalon megmászható. E
hegynék tetejét már nagyon omlatag vár borítja, melly messzire
alátekint a Vág és Ótura völgyeibe. I Mátyás idejében a csejt-
hei várnak vastag falai Svehla cseh rablókapitánynak börtönéül
szolgáltak. Később a csejthei vár és urodalom az Országok
birtokába került, kiknek utolsó ivadéka, Ország Kristóf,
1567-ben a csejthei várban halálozék meg. Csejthe tehát
visszaszállott a koronára, s Miksa Kanizsai Orsolyának adta
cserébe ősi váraért Kanizsáért. Kanizsai Orsolya fia Nádasdy
Ferencz cs. k. főlovászmester volt, ki Báthori György szatmári
és szabolcsi főispány és Báthori Anna leányát Erzsébetet vette
feleségül. Nádasdy halála után özvegye bírta a csejthei uro-
dalmat, s e nő az, ki a várnak olly szomorú hírt szerzett.
Erzsébet nagyon elnéző és engedelkeny férje életében kintozta
már iszonyatos kegyetlenséggel szolgáló leányait, sőt saját
sógornéját is. Férje halála után pedig kéje, melyet a vérengző
kegyetlenkedésben talált, örültségig fokozódék, s gyalázatos-
kodásait és gyilkos kínzásait olly határtalan dühösséggel gy-
akorlá, hogy gonosztetteit el sem hihetnők, ha törvényes okle-
velek és tanuságok be nem bizonyítanak. Embertelenségeit
csak hajadon szüzeken gyakorolta, kiket részint ravaszsággal
és erőszakkal kerített hatalmába s ragadtatott el szüléik házá-
ból. E végre több megbizottja és kerítője volt. Undok
vétkeinek hosszú sorát resteljük részletesen leírni; elég, ha

Handbook of the

Druck & Verlags-Office in Darmstadt

Alten, 1857

THE GAZETTE OF THE UNITED STATES

Printed at the State Printing Office.

megmondjuk, hogy valami 10 évi időköz alatt 300-nál több, sőt némelly tanúk vallomása szerint 656 lányt kínoztott saját kezével vagy kínoztatott mások által halálra, és pedig a legkikeresettebb kínokkal, miket elvetemült elme csak kigondolni képes. Az agyon kínozott leányok közt nemes előkelő családok tagjai is voltak. Erzsébet nemcsak csejthei várában gyakorolta kegyetlenkedéseit, de mindenütt, a hol megfordult. Birtokain e végre elkészített különös helyiségei voltak; így Csejthén, Beczkón, Sárváratt, Kereszturott, Pöstyénben, Varanón, Ecseden stb. Sőt külföldön, pl. Bécsben, is folytatta ördögi mesterségét.

Igen későn, az 1610. év végén lépett föl valahára Báthori Erzsébet ellen a közhatóság. Thurzó György nádor értesülvén az iszonyatos gonosztettekről, magához vevé az özvegy vejeinek, Zrínyi Miklós és Homonnai Druget Györgynek e végre kirendelt hű tisztjeit és Megyeri Imrét, Nádasdy Pál, a szörnyeteg fia, gondnokát s elegendő számú szolgák kíséretében a csejthei várba mene, hol a vérengző nőt tetten kapta, mert egy Dora nevű hajadon a kínoztatás következtében éppen akkor adta vala ki lelkét, két másik pedig halálra gyötretése miatt éppen haldoklék. A nádor a százszoros gyilkost legott a csejthei várban örökös fogságra kárhoztatá, három fő bűnsegédét pedig, egy embert s két nőt, törvényszék elé állíttatá. Ez 1611-nek elején Bicsé m. városban összeülvén, a bűnsegédek tüzmaglyára ítélé el. Báthori Erzsébet 1614-ben a börtönben halálozék meg. Sokan állították, hogy a híres, fejedelmi nemzetségből, származó nőt bűnös hiúsága tette a világ legnagyobb gonosztevőjévé, a legundokabb szörnyeteggé. Azt beszélték t. i. hogy Erzsébet valamelyik szobaleányát arczul csapván s néhány vércsepp kezére fecsenvén, a börtön azon helyen, melyről a vért lemosta, gyöngédebbnek lágyabbnak vélte találni. S ez költötte fel benne az ördögi gondolatot, hogy szűz leányok vérében fürödve ifjúságát tartósabbá tegye. De a törvényszéki oklevelekben semmi bizonyítékát sem találjuk annak, hogy vérben mosakodott volna.

Csejthétől éjszakra, valami egy órajárásnyira Vág-Ujhely m. város van, melyben 5800 német és tót lakik, kik csaknem felében zsidók. E városka, úgy látszik, már 1263-ban jelen-

tős helység volt, mert IV Béla a sz. mártoni apáttól Vág-Ujhelyért Német-Újvárt kapta cserébe. Utóbb Stibor lett annak urává, ki ott 1413-ban prépostságot alapíta. A nem egy tekintetből nevezetes kath. plebánia-egyház kapuja fölött még most is látható a Stibor készíttette felirat, melly nem a kőbe, de a kőből ki van faragva.

Vág-Ujhelynél odahagyjuk Nyitra megyét s Trencsén megyébe jutunk. Itt a völgy még festőibb és érdekesebb; mindkét oldalán az erdős hegységek a partokhoz közelednek. A jobb parton meztelen, meredek sziklahegy mered föl, egészen elválva a háttérben domborodó erdős hegyektől; a magas sziklahegy tetőjét festői várrom koszorúzza. Délre a hegy alatt elterülő lapályon gyümölcsfa erdő sötétlik, mellyben a több mint 2000 tót lakostul népesített Beczko mváros rejtelkedik. A sziklacsúcon fészkelő vár hajdan Stibort uralta, s a monda következőleg adja elő keletkezését. Egykor Stibor vadászat után hűbéreseivel, hajtóival és ebeivel a sziklaszállal szemben leheveredvén, udvari bolondja Beczko elbeszélésein és tréfáin gyönyörködött. Jó kedvben volt, s jó kedvben kinekkinek megengedé, hogy magának valami kegyelmet kikérjen. Egyik azt másik mást kére. A bolond, rákerülvén a sor, ezt mondá: „Építtess a nagy szikla tetején, melly amott előttünk magaslik, egy várat s add nekem!” — „Valóban bolondhoz illő kíváнат, csak bolond kívánhatja, mi lehetetlen“ gúnyolódának a hűbéresek. „Ki mondja, hogy lehetetlen?“ kiálta az úr; „egy év se teljék el, s a várnak ott kell állania, s Beczko legyen a neve!“

Az úr parancsára legott minden oldalról munkások sereglenek össze, hozzá látának a nehéz munkához s nemsokára, kőfalak és tornyok emelkedének a szikla ormain. Az utasok, kik arra jártak, megállítottak, s lovaik és szolgálk egy heti munkára szoríttatának. Még el sem telt vala az esztendő, s az ország egyik legbüszkébb vára ott álla a szikla tetején. A vár Beczko nevét viselte, és Stibor vajda kedves mulatóhelyévé lett; a bolond más ajándékkal érte be. Stibor halálát is ott lelte. Egykor egy öreg szolgálja legkedvesebb kuttyáját bántotta vala; Stibor e miatt annyira felbőszüle, hogy megparancsolá, ragadják meg hű szolgálját s lökjék le a szikláról.

A szolga csakugyan lelöketék, összezúzatva hömpölyge a mélységbe s átkot kegyetlen urára kiáltva adá ki lelkét. Egy év múlva Stibor nagy vadásztársaságot vendégtelt meg; a vendégség után kiméne a kertbe, melyet a legnagyobb erőmegfeszítéssel és költséggel a kopár sziklára varázsolt vala, s ott az árnyékos gyepre dőle, hogy mámorát aludva elpárologtassa. Álmában egy kigyó épen szemét mará meg. Stibor felriada s iszonyú fájdalmától úzve eszmélet nélkül rohana odább s így épen azon veszélyes helyre juta, mellyről szolgáját lelökték volt. Ott letántorodván, a mélységbe zuhana s fejét ugyanazon kövek zúzák össze, mellyeken még szolgájának vére látszott vala. A várrom éjszaki oldalán a legszélső torony keskeny nyílásán keresztül egy csúpra jutunk, ez azon hely, mellyről, mint állítják, a szolga és úr a mélységbe zuhantak.

Hihetőleg Stibor a várat csak megújította s terjedelmesebbre építtette. Mert a sziklahegyen már sokkal előbb állott egy vár, mellynek neve Bolondóc vagy Bolondvár volt. Ez eredetileg királyi vár volt; az alatta épült Beczko helység már 1228-ban kelt adománylevélben előfordul. I Lajos a beczkói urodalmat Bánffy Miklósnak adományozá 1397-ben. Zsigmond idejében 1388-ban Stibor vevé birtokába. Ennek unokája Bánffy Pálhoz ment férjhez, s ekkép a vár ismét azon család birtokába jutott, melly azt már előbb bírta vala. Az alsó-lindvai Bánffy nemzetségnek 1646-ban történt megvaszakadta után, Beczko birtokában hatan osztottak, kik a sziklafészket elhanyagolták, úgy hogy az lassankint omladozni kezdett, mígnem 1729-ben a lángok martaléka lőn. Hajdan a mezőváros is meg volt erősítve; a hegynek azon oldalán, melyen a vár megmászható, erős kőfalak és tornyok egészen a lapályig huzódtak alá, mellyen a helység áll. Beczko helységben született báró Mednyánszky Alajos, ki számos egyéb munkákon kívül azon német munkát is írta, mellynek címe: „Festői útazás a Vág folyón“, s mellyet leírásunkban mi is használtunk.

Beczkon felül a völgy megint kitágul Trencsény városáig, hol a hegyek nagyobbyszerű alakot öltenek s hol a város fölött emelkedő hegyet a fölséges trencsényi vár koszorúzza. A két parton közel egymáshoz fekvő falvak közzül

csak a parttól kissé távolabban levő Szedlnicsát említjük meg, mivel ott van azon falusi lakhely, melyben Lipszky ezredes, Magyarország jeles térképének szerzője lakozott.

A trencsényi vár már a régi őskorban épült. Némellyek első építtetését a jazügeknak, mások Terentius római hadvezérnek tulajdonítják, ki állítólag a hegy legmagasb ormán hatalmas tornyot rakatott faragott kőből. Annyi bizonyos, hogy a magyarok ama hegyen már kész erősséget találtak, mely I István alatt a róla nevezett vármegyének központjává s a főispány székhelyévé lett. IV vagyis Kún László Csák Pétert tette Trencsény várgrófjává. Csák Péter fia, a híres Csák Máté, az egész Vág völgyét kerítette hatalmába, s uralmát egész felső Magyarországra terjesztette ki Komáromig és Visegrádig, mignem 1312-ben Róbert Károly által megverették. E véres csata megtörte a hatalmas és büszke úr erejét, de teljesen meg nem semmisítette. Csák Máté még azután is daczolt a királylyal, háborut viselt a cseh királlyal is s egyre pusztitgatta a nyitrai püspök és káptalan jószágait. De azután hirtelen letűnt a történelem színpadáról, s 1321-ben Trencsény s az egész „Mátyusfölde“ Károly királynak hódola meg. A vár, melyben Máté fejedelmi udvart tartott vala, ismét megyei ispány és várnagy alá kerüle, az alatta terülő helység pedig királyi tulajdon maradt s 1342-ben a k. kamarának fizető városok közzé számláltaték. 1355-ben Károly magyar, János cseh királyok személyesen, a lengyel Kázmér pedig követsége által Trencsényben találkozáván, békeszerződést vetének.

I Lajos király gyakran fordult meg Trencsényben s a várost nem egy kiváltságban részesítette. Midőn 1362-ben háborúra készült IV Károly császár ellen, a magyar hadak Trencsénybe gyülekezének, innen Morvára ütendők. Nehány évvel utóbb Trencsényben igen fényes fejedelmi találkozás volt. IV Károly német császár, fia Zsigmond cseh őrgróf, Lajos magyar király, nejével, anyjával és leányaival együtt, azután Rupert rajnai nádorgróf, István bajor herczeg követei, végre számos magyar, cseh, német és lengyel úr gyülekezének Trencsénybe. Itt elsőben Zsigmond jegyet váltá Lajos leánya Máriával, azután több más ügy végezteték el. Öt évvel

J. Richter del.

Druck & Verlag v. G. F. J. in Tarnobrzeg

J. Richter sculp.

WILHELM CSENYI.

WILHELM CSENYI.

Lauter es Stolz büchsenwaben I. 1870.

később, 1377-ben Zsigmond és Mária ünnepélyes esketése is Trencsényben mene véghez a császárné s Lajos király jelenlétében.

Lajos kevéssel halála előtt a trencsényi várat Bebek György kincstárnoknak adományozá, ennek halála után Zsigmond király a lengyel származásu Stibort nevezé 1396-ban Trencsény, Nyitra és Pozsony vmegyék ispányává. A vár tehát elválasztatott a várostól, melly 1412-ben sz. k. várossá lön. Stibor hűségesen szolgálta Zsigmondot, ezért terjedelmes jószágokat nyert nemcsak hazánkban, hanem Morvában is. Fia az öröklött birtokokat új szerzeményekkel növelte. A két Stibor, Csák Máté példáját követve, Trencsény grófja s a Vág ura czímét vette föl. De e nemzetség hamar letűnt. A második Stibornak egyetlen leánya levén, összes jószágai 1434-ben viasszaszállának a koronára.

Ezidétt a cseh husziták kezdék hazánkat beköborolni és pusztítgatni; 1430—34 ismételve betörének s nemcsak a Vág völgyét dúlák föl, hanem egyfelől Árván és Liptón keresztül Kézmárkig, másfelől a bányavárosokig nyomulának. Trencsény falai alatt azonban Rozgonyi Simon által megverettek.

Albert király Trencsényt hat más várral együtt hitbérül feleségének Erzsébetnek kötötte le. Ez utószülött fia jogainak kivívására a cseh brandeisi Giskrát hívá be. Trencsény tárt kapukkal fogadá Giskrát, s ennek hatalmas ótalma alatt csöndes napokat ért, míg az ország többi részét pártviszályok rongálják vala. Giskra csaknem olly hatalmas úr volt Magyarországon, mint hajdan Csák Máté, s gyámoltja László halála után is sokáig daczolt még az ország többségével és Mátyás királlyal. Ez hosszas küzdelem után végre megtörte az országban megfészkelte cseheket s Giskrát is meghódoltatta.

1461-ben nagy mozgalom volt Trencsényben. Podjebrad leánya Kinga vagy Katalin, Mátyás király mátkája érkezék ide a cseh urak fényes kísérete mellett. A királyi ara elfogadására küldött magyar urak még nagyobb fényt fejtének ki. A trencsényiek még sokáig emlékeztek a ragyogó öltözetekről, lakomákról, játékokról, mellyeket ez alkalommal bámultak vala. De Kinga nemsokára sírba szállt; Mátyás és Podjebrad barátsága hamar kihűlt; majd hosszas háborúra keltek egy-

mással. E cseh háboru alatt Mátyás gyakran megfordult Trencsényben. 1475-ben Trencsényt hú harczosának, Szapolyai Istvánnak adományozá, úgy, hogy a korona csak 15,000 arany forinttal válthassa meg. Szapolyai István alatt Trencsény vára és városa legnagyobb fényét érte. A vár tetemesen megnagyobbíttatott s a leggazdagabb pompával felszereltetett. A termék áros szőnyegekkel és kárpitokkal, aranyozással, faragványokkal s mindenféle drága bútorttal ékeskedtek; a vár keleti részén szökőkutakkal, vízesésekkel, barlangokkal díszesített kert terült, melly kettős kőfallal volt kerítve. Szóval a trencsényi vár ekkor a budai és visegrádi királyi várakat is elhomályosította. Szapolyai István 1499-ben meghalozék; 72 erős várát és urodalmait két fia öröklé. Ezek közül György a mohácsi csatában esett el, János pedig magyar királlyá lett. Leánya Borbála a lengyel király Zsigmondhoz ment feleségül. Fényes lengyel küldöttség jött Trencsénybe a királyi mátkáért. Szapolyai István özvegye 1521-ben hala meg Trencsényben. Ennek szerencséje csakhamar hanyatlani kezdé. 1528-ban gr. Katzianer, Ferdinánd vezére szállá körül az erősséget, s leggyöngébb, délkeleti oldaláról vívá. De itt is nagy nehézségek gördültek útjába; csak nagy bajjal sikerült az ágyúkat a hegyre vonszolni s a futóárkokban felállítani. Ez megtörténvén 30 napig lödözteté a bástyákat és falakat; de az őrség Baracsay Pál és Kozár Benedek János vezérlete mellett vitézül ellentállott, mígnem tűz-golyó az egész várát lángba borítá. Szapolyai hada ekkor a leégett és elpusztult erősséget szabad elköltözhetés mellett füladá s kitakarodék.

Trencsény 1535-ig I Ferdinánd bírtokában maradt, ki azt tartozvényaival együtt 40,000 aranyért gr. Thurzó Eleknek adományozta. Thurzó helyreállítá a várát, de nemaokára a k. kincstár kiváltotta, midőn az 1542-ben Izabellával kötött szerződés szerint a Szapolyai nemzetség ősi javait vissza kellett volna adni. Azonban Izabella felbontá a Ferdinánddal tett szerződést, a trencsényi vár és urodalom tehát a k. kamaránál maradt, mígnem 1564-ben Szécsy Márgitnak, gr. Salm Miklós özvegyének adományoztaték 65,000 arany fiért. Szécsy Márgit azután 1582-ben gr. Forgács Imrének adá el. For-

gács nagy fénnel helyreállította a várat, de neje Szidonia szász-lauenburgi hercegasszony halála után gr. Illyésházy Istvánnak adá el, kit 1600-ban a király is megerősíte birtokában.

Illyésházy István Krussich özvegyét tartotta feleségül s vele a Krussich család birtokait kapta Árvában és Liptóban. Mint lipitói örökös főispány s Trencsény ura nagy tekintélyben állott. Gyanúba esvén, hogy az elégtűletlenekkel egyetért, Lengyelországba meneküle. De Bocskay nemsokára nyílt háborút kezdte a király ellen s az ország felső megyéit elárasztván Trencsényig jutta. Szilassy János és Károlyi István éjnek idején meglepék a gondatlan királyi őrséget s könnyűszerrel megszállák az erős várat, melyet aztán Bocskay Illyésházynek visszaerésztt. Ezt Mátyás főherceg megerősíté annak birtokában s egyszersmind Trencsény megye örökös főispányává nevezé. Az utóbbi zavarokban a trencsényi vár érintetlen maradt; de II Rákóczy Ferencz hadai által öt évig víváték. 1707-ben az őrség már kutya-, macska- és egérrel kényszerűle éhségét csillapítani. Végre Heister és Pálffy János cs. k. hadvezérek a szorongatott vár fölmentésére indulának 1708-ban, Rákóczy eléjük ment s a várostól délre valami egy negyed órányira, Biskupicz falu mellett, megütközék velök, de nagy romlást szenvedé, úgy hogy szétvert hadait Bercsényi Miklós csak Szécsénynél bírta összeszedni.

A nagyhrű Illyésházy család utolsó ivadéka 1838-ban meghalálozék. Trencsény régóta elhagyott s omladozó várát báró Szina már 1835-ben vevé meg az utolsó Illyésházytól. Szina nem engedi, hogy a tiszteletet gerjesztő váromok leron-tassanak s elhordassanak; de az idő folyvást rombolja. A termék és tornyok fedelei már a mult század végén tűntek el. Az alsó vár épületei azonban még csak nem rég lakható állapotban voltak s urasági börtönül szolgáltak.

Trencsény sz. k. városa a várhegy és Vág folyó közötti keskeny lapályt foglalja el s részben még ép falakkal van kerítve, mellyek az erősség falaihoz csatlakoznak. Egyetlenegy utcából áll, melly alsó végén kissé kitég. Hajdan a hegy egész oldalát házak borították, s a most különálló anyaegyház a város közepén volt. A külváros jóval nagyobb, mint a

tulajdonképi város, de az összes népesség csak 2600 emberből áll, kik jobbára tótajkúak. Mindjárt a felső kapu mellett van a megyeháza, mellynek teremét az Illyésházak arczképei ékesítik. Jóval terjedelmesebb épület a kegyesrendiek kollegiuma, melly a város déli részén van s hajdan a jezsuitáké volt. Lippai György érsek 1652-ben kezdé a kolostort és egyházat építeni, de az építkezés csak 1715-ben fejezteték be. Az egyház belseje márvány, faragványok, aranyozás és festmények által a jezsuiták ismert modorában van ékesítve. A kolostor három emeletes szép épület, nagy ablakokkal, márvány ajtófelekkel és lépcsőzetekkel. Átellenben Szécsényi érsek 1694-ben nemes ifjak számára nevelő intézetet építtete; ezt most a katonaság használja.

A város anyaegyháza a várhegy oldalából kidomborodó, elszigetelt magaslaton áll, a mostani városon kívül, mellyből 122 lépcsőnyi folyosó vezet a dombra. E régi egyház eredetileg gót modorban volt építve, de 1528-ban, Katzianer vivása alkalmával leéke, s most csak szentélyén látszik meg a régi építés, míg hajója, tornya s homlokfala a 16. századból való. Vas ráccsal elzárt egyik oldali kápolnájában az Illyésházak sírboltja van, s a bal oldali oltár mellett fekete márvány fülkében az 1648-ban elhunyt Illyésházy Györgynek életnagyságú képszoobra látható, mellyet özvegye Thurzó Ilona félig átlátszó alabastrombul készíttetett. II József intézkedései folytán a sírboltbul több fém koporsót kiemeltek, mellyek többnyire igen ékesen voltak készítve s aranyozott oroszlányokon nyugodtak, s mellyekben becses nyaklánczok, gyöngyfűzérek, gyűrűk, gombok, buzogányok, kardok s egyéb ékszerek találtattak. Ezeket gr. Illyésházy dubniczi kastélyába vitette, a koporsókbul pedig edényeket készíttetett a jószágain levő kórházak számára. Az egyház érdekes régiségeihez egy gót modorú szentségtartó s két régi kehely tartozik, mellyeket I Lajos ajándékozott az egyháznak, ki azokat állítólag IV Károly császártul az 1362-ben történt találkozás alkalmával kapta volt ajándékul. A szentségtartó aranyozott ezüstből készült s 24—28 hüvelyk magas; a kelyhek felül szélesek, lábaik sokszögletűek.

Az anyaegyháztul kezdve a sziklafal mentében lassan

emelkedő út csakhamar régi toronyhoz vezet, mely alatt jelenleg a várnak fő bejárása van. E kapu a várkerítés nyugati oldalán van, körülbelül annak közepén s mintegy fele úton a völgyből az erősség fő épületéhez. Attól följebb menvén s román modorban épült, valami 60 láb magas torony mellett elhaladván, jobbra buja fűvel benőtt, majdnem egészen lapályos tágas tért látunk, melyet körösleg erős védművek s omladékos épületek környeznek, s mely fölött a tulajdonképi várral koszorúzott hegycsúcs még mintegy 100 lábnyi magasságra emelkedik. Innen már meglátjuk a sokféle épületek terjedelmes romjainak általános alakját, jöllehet a legmagasb várrészeket még nem láthatjuk. A terület szabálytalan felületéhez alkalmazkodó mindenféle épületek együtt véve olly háromszöget képeznek, melynek leghosszabb oldala nyugatra a város felé, legrövidebb oldala éjszakra, előrenyúló csúcsa pedig délre fordul. E csúcsban van az építmény fő tömege, mely magas sziklán állva az egész erősségnek leghatalmasb védműve.

Ha a följebb említett torony mellett elhaladva éjszakkal megyünk, nemsokára a 456 láb mély kúthoz érünk, mely egészen a hegy kemény sziklájában van vájva, s melynek víztükre hihetőleg a Vág vizével egy szintű. E kút fölő torony szerű védmű volt építve. A nép a „szerelmesek kútjának“ nevezi. Építtetését illetőleg ezt regélik: Gróf Szapolyai István a török háborúból Trencsénybe gazdag zsákmánnyal s válogatott, tetemes váltságot fizethető foglyok egész seregével tért meg. Valamennyi fogoly közzől kellem és méltóság által egy szende hajadon tűnt ki, előkelő török leánya, kit társai nagy tisztelettel illeltek. Szapolyai e leányt feleségének, a büszke és szeszélyes Hedvig teseni herczegasszonynak ajánlódkozta. A szolgaságra jutott leány nem ugyan szépsége, de bús mélasága és szendesége által nemsokára megnyeré kevély úrnője akaratos kegyét, mi ritka s ezért irigylet szerencse volt. Szapolyai óriási erőket hozott vala mozgásba, hogy trencsényi várát a világ nyolczadik csudájává tegye s olly művekkel környezze, melyek megvívhatlanságának híret megállapítsák. Csak egyet nem tudott teremteni se építőmesterei leleményessége, se tulajdon zord indulatossága s minde-

neket leigázó akaratja: vizet. Mogorva boszuságában gyakran panaszkodik vala a várnak ez egyetlen hiánya fölött, melyet örömet több dézsa arannyal vásárolna meg, csak lehetne a kemény sziklát arannyal meglágyítani. Egy nap épen a mármár kész építést szemlélgeti vala, midőn hírért vevé, hogy török kereskedők érkeztek a városba, kiknek feje a vár urával beszélni ohajt. Omár, ez volt a főnök neve, szép, nemes magatartású férfiú, előadá a grófnak; ő mint előkelő nemzetségek küldöttje érkezett ide, hogy rokonaikat fölkeresse a gazdag váltságdíjon a rabszijakból kiszabadítsa; méltóztassék a vár urának a díjt meghatározni. Kevésbé zordon, mint szokása volt, válaszolá Szapolyai: ha megegyeznek a díjban, legyenek szabadok a foglyok, kivéve azokat, kiket udvari embereinek és hűbéreseinek ajándékozott a kikről többé nincs joga rendelkezni. Ez az eset bizonyos leányra nézve is áll kit a hercegeasszony magának kiszemelt és már megszeretett. Omár e szavak hallatára megrendül, esdve kéri, hadd láthassa a leányt. Fatima, ez volt a leány neve, odajön: minden tette-
tésnek legott vége szakad. Omár megtalált kedvesét forrón ölelve szívéhez szorítja. Fatimáját, imádott jegyesét valamely város vivatásakor vesztette vala el, midőn Szapolyai hadai már bonyomultak, de a törökök vitézsége által ismét kiszorítottak. Omár roppant díjt ajánla kedveseért; de a gróf hidegen megtagadja tőle, pénzért nem engedi oda hitvesének kedvencét. Az ifju török magán kívül lábához borúl; ekkor a haragos úr dörgő hangon kiáltja: „Fakassz vizet e sziklából, elébb nem fakasztod a könyörnek könyeit szememből!” — S ha sikerül a követ meglágyítanom? — „Ha sikerül, Fatima a minden fogoly váltság nélkül szabadon mehet.” — Omár felszökve odanyújtja jobbát; „Megfogadod-e lovagi szavadra?” Szapolyai oda veti kezét erősítve ígérését, melyet soha se ellenének se barátjának meg nem szegett. Omár legott hozzáfog társaival együtt a nehéz munkához. Bámulandó gyorsasággal halad a munka, a kút napról napra mélyebb lön. De mentől nagyobb a mélység, annál nehezebb a munka. Nap nap után múlik, sikert egyiksem hoz. Már három hosszú, örökségnek látszó esztendő telt vala el; hihetlen mélységre volt a szikla kivájva, a vizet mégsem találtak. Ekkor Omár

kimerült; elhagyta bátorsága és ereje; betegágyhoz szegezve borzalommal látá halálát közeledni, mivel föláladozása hiába történt, mivel Fatimája mégsem fogjá kedves szülőit, gyermek-kora játszótársait, hitének és prófétájának mecseteit látni. Fatima gondos ápolása nagynehezen még visszatartja elrepülő lelkét . . . egyszerre örömszózat hallatszik: „Víz! víz! dicsértessék Allah!” E szózat mint enyhítő varázsütés hat a szerelmesekre, kiket Szapolyai, mert legforróbb vágya immár bételjesült, királyilag megvendégel s gazdag ajándékokkal hazájokba ereszt. —

Igy tartja a monda; de úgy látszik, hogy e kút jóval előbb, már a 14-dik században ásatott.

Ha a „szerelmesek kútja“ mellett elhaladván, az ott terülő omladékokon keresztül lemászunk, a kerítőfalbul kiugró kerek alacsony toronyhoz érünk, melly ágyulóréseivel a vár nyugati oldalán uralg s hihetőleg az erősség legrégibb épülete. Ennek eredeti alakjára alig lehet már ráismerni, mivel különböző időben más-más végből többféle toldást és átalakítást nyert. Újabb időben a vármegye fegyvertárául szolgált. E torony alatt a szilárd, füstbarna és mészpat-erekkel átszőtt mészkőből álló sziklafal egyik síkáróltabb helyén római fölirást leltek, melly hihetőbbé teszi, hogy a vár csakugyan a rómaiaknak köszöni eredetét. E toronynál végződik az erősség nyugati oldala, mellyhez éles szöglet alatt a kerítőfal éjszaki része csatlakozik. Valamint a nyugati kerítés, úgy az éjszaki is meredek sziklalejtő szélén emelkedik, s több alacsony épületből állt, mellyekben kis kápolna, malom és cselédlakások voltak. Ez éjszaki oldal keleti sarkán tömör kerek torony, az „éhség tornya“ állt, mellyet állítólag Csák Máté várbörtönül építtetett. E tornyot az Illyésházyak egyik jószágigazgatója lőporral akarta szétbontani, hogy a dubniczi új kastély építésére anyagszert szerezzen. Azonban a föllobbantott lőpor nem igen ártott az erős toronynak; külső falai még most is rendületlenül ott állanak. Itt kezdődik az erősség keleti oldala, melly elsőben mély völgyszakadás mentében vonul el, azután a vár fő tömegéhez csatlakozva déli irányt vesz.

A vár belsejébe a várossal ellenkező, keleti oldalon levő bejárás vezet. A főkapu beomlott, s csak magasra halmozott

omladékon át lehet bemenni. Nem messze a bejárattól hosszú, kétemeletes épület van, melynek ablakai napkeletre szolgálnak, s melynek homlokfalán olly czímer látható, miből következtetik, hogy Cillei Borbála, Zsigmond király neje építtette. Annyi bizonyos, hogy a czímer a Cillei családé, s Borbála alkalmasint özvegye idejében élt e palotában, ha nemis sokáig. Borbála e palotájával éjszak felé kapcsolatban van azon várrész, melyet Csák Máté rakatott, míg nyugat felé a főtorony s I Lajos király építménye áll, melyhez megint Szapolyai építményei csatlakoznak déli irányban. Szapolyai építményeit a többi várrészekről mély árok választja el, s három oldalról félkörben futó hatalmas bástya környezi, melyen belül palota és erős kerek torony állott. Csak napkelet felől, az átellenben álló hegyről levén ostromolható a vár, e helyet leginkább erősítette, meg Szapolyai. A följebb említett főtorony 105 láb magas s hat emeletre van osztva. E torony tetejéről nemcsak a nagy-szerű váromladványok minden részökben áttekinthetők, hanem köröskörül messze kilátás esik a szomszéd vidékre is: nyugatra emelkedik a Javorina; éjszakra a nagy Manin, mely Besztercze mellett áll; keletre szép erdőségek domborodnak; alul a Vág völgye nyulik el Trencsény városkájával s az alább levő számos faluval, majorsággal, várral és egyházzal; sőt a messze távolban Bolondócz vagy Beczko és Vág-Újhely tornyai is mutatkoznak kétes szürkületben.

Trencsényen fölül a völgy mindinkább összeszűkül s éjszakkéleti irányban huzódik el. A folyó mindkét oldalán a partot szegélyező hegységek alján egyegy országút vonul el. A bal parton a Machmács hegynek szakadéka a folyóig közledek, a jobb parton pedig sötét bükkfa erdővel borított sziklás hegy mered föl, melynek meredek oldalán a sziklák a páttság maradványai, mármár dőledező kolostor és templom fehérlenek. A közel sziklabarlangban, a szent monda szerint, hajdan Bencze, Dalmátországból ide szakadt remete s tanítója és barátja Zöerard lakoztak. A barlang szájától hat ölnyi távolságra nagy teremmé kitágul, mely napkelet felé kőfallal van elzárva, s mely egykor kápolnául szolgált. A két remete darab ideig együtt élt hirdetve az evangyliomot s mivelve a szeretet műveit. Zöerard azután Nyitrába vette magát a

Zobor hegyre, hol hivatásának élve 1010-ben meghalálozék. Bencze magára maradt a barlangban s kettős buzgalommal folytatta kegyes munkáját. De a környék pogány népe közzül sokan megbotránykoztak a keresztyén vallás hirdetésén, s három gonosz pogány eltökélé magában, hogy az istenes embert megöli. Fölkerekedve gyilkos szándékkal a barlangba menének, hol Benczét térden állva s imádkozásban elmerülve találák. Meglátván a gyilkosokat, Bencze Istenben vetett határtalan bizodalommal megparancsolá a sziklafalnak, nyíljék meg s vegye őtalmába, s a mint a sziklát megilleté, csakugyan megnyílék az, s Bencze eltűnék a meghökkenve bámuló gyilkosok elől. Lányomok és néhány kerek lyuk, mellyek a sziklafalon láthatók, még most is tanúsítják a történt csudát. De a gyilkosok még se hagytak föl gonosz szándékukkal; minden lépten nyomon ólalkodának a remete után s egykor megfogák az úton, a sziklaorom szélére hurczolák s onnan letaszíták a folyóba. Ennek hullámai a holttestet a tulsó partra vivék; a sasok siralmas kiáltásokat hallatának, mígnem néhány jámbor ember a halottat megtalálá s eltemeté. 1013-ban Bencze testét fölvevék a sírból s Nyitrába, az ottani székesegyházba szállíták Züerard földi maradványai mellé, hol az ereklyék köz tisztelet tárgyai voltak. De trencsényi Csák Máté a két szent ezüst koporsóit elvitette, a bennök volt tetemeket pedig elszóratta.

Jakab nyitrai püspök 1222-ben azon helyen, hol Bencze élt és munkálkodott vala, a király megegyezésével kolostort építtete a benczések számára; Thurzó György pedig, a nádor nagyatyja, 1520-ban egyházat építtete a sziklaormon, mellyről a remete a folyóba taszítottatott. Mária Terézia a szkalkai apátságot a trencsényi jezsuitáknak adományozta, végre a rend eltöröltetése után az apátságához tartozó jószágok a tanulmányi alaphoz csatoltattak.

Szkalkával általellenben Apátfalva, ettől délre Kubra falu van, hol savanyuvizet találunk, mellyet Trencsénymegyében a legkellemesb izűnek tartanak.

Apátfalvától éjszakra a Tepla völgye nyílik, melly kelet felé kanyarodik. E völgyet festői erdős és sziklás hegyek környezik, s egyik leggyönyörűbb vidékén a tepliczi vagyis

trencsényi fürdőhelyet találjuk. E fürdőhely Trencsénytől éjszakra 2, s a Vág bal partját kísérő országúttól keletre egy óra járásnyira van. Már Vernherr György említi a trencsényi gyógyforrásokat 1551-ben Bécsben megjelent latin könyvében, melyet Magyarország csudálandó forrásairól írt. 1594-ben a trencsényi vár és urodalom a gróf Illyésházy család birtokába kerül. Az Illyésházak 6 medenczével bíró, állandó fürdőintézetet állítottak, s a fürdők használatát mindenkinek ingyen engedték meg. 1835-ben b. Szina György vevé meg a trencsényi urodat. Szina a trencsény-tepliczi fürdőhelyet annyira kitágíttatá, hogy 2—3000 vendég befogadására alkalmassá lett. Mostani birtokosa báró Szina Simon sem kimél áldozatot, mely a fürdők felvirágoztatására szükségesnek látszik. A fürdővendégek elszállásolására szolgálnak: az úgynevezett kastély, igen terjedelmes épület, 4 más urasági épület s néhány kisebb magánház. A sok forrás közül 5 a közfürdők táplálására szolgál, egy pedig részint ivásra, részint a kádfürdők megtöltésére használtatik. A források hőmérséke 28 és 32° R. között változik. Fő alkotórészeik: kén, mész, magnezia, kali és natron. Legújabb időben a jod- és fluornak is találták bennök nyomait. Ezek szerint a trencsény-tepliczi források a legjelesebb földes kénes hévvizekhez tartoznak. Jelenleg öt tükör- s több kádfürdőt találunk ottan, fűthető szobákkal; a kádfürdőkben hideg és meleg zuhanykészületek is vannak. A fürdőhely környéke gyönyörű.

Tepla falutól éjszakkeletre, egy fél óra járásnyira, Dubnicztől mezővárost találjuk, terjedelmes urasági kastéllyal, melynek azonban igen alkatmatlan fekvése van, s nagy kerttel. Az Illyésházak újabb időben rendesen Dubniczen laktak, s ottani kastélyukban szép könyv-, kézirat-, kép- és régiséggyűjtemények voltak, melyeket gr. Illyésházy István, nemzetsége utolsó ivadéka, 1825-ben a nemzeti muzeumnak ajándékozta. 1835-ben Dubniczet is b. Szina vette meg.

Odább menve másfél óra alatt Illavát érjük, mely nem jelentéktelen m. város; ott szép és nagy kastélyt találunk, melyet tulajdonosa gr. Königsberg legújabb időben a kormánynak adott el 200,000 ftért, mely azt fenyítőházzá változtatta. Ez épület fő homlokzata a Vág folyóra szolgál, s ez oldalon kétemeletes,

ellenben az udvar felé csak egyemeletes. Ablakaiból szép kilátás esik a mélyebben fekvő völgyre, a folyóra és ligeteire, a tulsó parton levő Pruszká m. városra s a túl rajta fölmerülő Oroszlánykőre. Illava vagyis, mint hajdan nevezetett, Léva a régi időben királyi birtok volt; I Mátyás vitéz hadvezérének s a híres fekete sereg kapitányának Magyar Balázsnak adományozta. Magyar egyetlen leánya férjhez ment Kinizsi Pálhoz, amaz óriási hőshöz, ki két karddal harczolt, s noha több mint negyven ütközetben részt vett, soha meg nem győzött. Utóbb Illava a horvát eredetű Osztrósics család birtokába jutott. Egyik tagja be hagyta magát bongyolítani az I Lipót ellen farralt összeesküvésbe, e miatt elkobozták javait, s Illava ekkor gr. Breuner Szigfried Kristóf birtokába juttatott 80,000 ftért. Breuner az alsó várat urasági lakházzá alakíttatta át, míg a felső várból Széchenyi György primás kolostort csináltatott, melyet a keresztes barátoknak adott, kik 1692-ben megszállák s II József által történt eltöröltetésökig birták.

Illava mögött a hegyes tetőjű Malenicza s odább a Moitin-hegy merülnek föl. Nem messze Illavától, a délkeletről jövő Zliechava patak mellett Kossa jelentéktelen m. város fekszik, hol régi vár volt, mely I Leopold idejében tövéből kiforgatott. Ekkor gr. Petróczy volt a vár birtokosa, egyik fő részese az úgynevezett Wesselényiféle összeesküvésnek. Ennek fölfedeztetése után Heister cs. k. tábornok Kossa alá szálla, hol Petróczy s a két Tököly megvonultak vala. A három gróf, midőn látták, hogy a várat nem lehet megvédeni, éjnek idején Likavára meneküle, az őrség pedig szabad elköltözhetés mellett földadá Kossát.

Ezzel általellenben, a Vág jobb partján, Pruszká kis m. város fekszik, melyet gr. Königsberg szép kastélya, ferenczskolostor és kórház ékesít. Éjszaknyugatra Pruszkától két fehér mészkő-szikla mered föl magasra; a kisebbiknek szédítő meredekségű ormán Oroszlánykő romjai vannak, melyeket alulról fegyvertelen szemmel alig lehet kivenni. E vár nem volt nagy kiterjedésű, de talán a legmerészebb építés, mely hazánkban előfordúl; mint csigalépcsőzet úgy futják körül a várépítmények a mind hegyesebbé, vékonyabbá váló kúptetőt, melynek legmagasb csúcsa alig terjedelmesebb egy négyszeg ölnél,

s még ott is egy szoba volt, kiugró erkéllyel, mely a szédítő mélység fölött lebegett. Oroszlánykő, úgy látszik, IV Béla idejében épült legelsőben. II Ulászló alatt a szomszéd Szlopna faluból eredt köz lovas lett urává, s ezért Oroszlánykőinek nevezte magát. Azután a vár visszaszállott a koronára s 1577-ben Jakusics Ferencznek adományoztaték; I Lipót pedig a várat és urodat gr. Breunernek adá 56,000 ftért, s ennek örökösei, a Königsberg grófok, most is bírják.

Lédecz és Horócz falvakban kastélyokat, Rovnyén kastélyt és szép kertligetet találunk. Ettől északnyugatra, szűk völgytorokban Lednicz mvárost találjuk, mely fölé magas, cukorsüveg-alakú sziklahegy mered föl. E hegynek csúcsát egy régi, összeomlott vár koszorúzza, melyben egykor két elhírhedt rablólovag, a két Podmanin testvér lakozott. I Ferdinánd e várat Telekessy Imrének, egyik hadvezérének adományozta; Telekessy unokájának két leánya volt, egyikök Rákóczy György hitvese lett. Ekkép a ledniczi vár és urodatom a Rákóczy család birtokába jutott. II Rákóczy Ferencz leánytestvére Julia a Németalföldről Ausztriába szakadt Aspremonthoz, Nándorfehérvár gyáva védőjéhez ment feleségül, s így a ledniczi urodatom az Aspremont család birtokává lett. Jelenleg gr. Erdődy Károly örökösei bírják. A vár már éktelen omladvány s a főbástyatornyon kívül, melyhez 80 hágcsából álló s a sziklaiba vágott lépcsőzet vezet, meg egy terjedelmes lakúregyen kívül semmi említésre méltót se mutat.

A ledniczi urodatomhoz Puchó mváros is tartozott, mely a Vág jobb partján fekszik. A 30 éves háború elején Prága mellett, a Fehér hegy alatt, történt csata után, mely az önálló cseh királyságnak véget vetett, Rákóczy György a Csehországból ide menekült protestánsokat készségesen fogadá s Puchóban megtelepíté, hol azok csakhamar külön utcát építettek. A csehek különösen posztókészítéssel foglalkoztak, s Rákóczy őtalma alatt ezen iparágok annyira felvirágzott, hogy a puchói posztó a legfinomabb belgiomi és hollandiai gyártmányokkal versenyezhetett. Rákóczy nyomdát is állíttatott Puchóban. Jelenleg az akkor beköltözött csehek ivadékaik semmi tekintetben sem különböznek a környék többi tótajkú lakosaitól s már csak közönséges kék posztót készítenek.

Pucho s a keletre levő Vág-Besztercze közt a Vág tetemes kanyarulatokat tesz, mellyeket csak a jobb parton kísér egy kocsit. Ez Orlove faluba visz bennünket, hol egy dombon a Balassa Zsigmond által épített nagyszerű kastélyt találjuk, mellyet egykor árkok és sánczok környeztek, s mellyet rendszeren Zsigmondházának neveznek. A bal parton az út elhagyja a folyót s Bellus mvárosba visz, mellynek közelében a Facsko hegység egyik kiszögellő szakadéka egészen a Vág vizéig elnyúlik s annak oka, hogy az út még nagyobb kerülést tesz s elsőben kies, magános völgybe ereszkedik, azután a hegy gerinczét szegi s végre Besztercze előtt ismét a Vág völgyébe száll. E völgy Trencsénytől kezdve Bellusig s Puchóig körülbelől fél mérföld széles, közép szerű magasságu, jobbára erdős hegyektől szegélyezett, sűrűn népesített nyájas térséget képez. Pucho és Besztercze között összeszűkül, s bal partja egészen lakatlan; Beszterczénél keveset kitágul, de nemsokára megint keskenyebbé válik. Nyugatra, a Vág tulsó oldalán, alúl igen meredek, felül sűrű erdővel fedett, hosszú hegyfal emelkedik, ezzel általellenben, a bal parton az ikercsúcsú magas Manin mered föl, melly a Bellusnál feldomborodó Maleniczával egész Trencsényig látható. Dél felé a láthatárt alacsony fokföld rekeszti be, mellynek tetejéről a csinos Ilona-templom tekint alá; éjszak felé a zöldellő völgy messzire kitarúl. A jobb parton föltornyosuló meredek sziklakúp tetején a vág-beszterczei várnak romjai láthatók. Ez igen tekintélyes, festőileg fekvő építmény; egykor a Balassa nemzetség bírta. A hegy lejtőjét szép kertliget borítja, melly csaknem egészen az újkori kastélyig elhuzódik, melly a hegy tövéen s épen a folyó mellett épült, s mellyhez Podhragy vagyis Váralja nevű falu csatlakozik*). A beszterczei urodlom most Ulmann Móricz örökösei birtokában van.

A hegy tetejét koszorúzó régi várban hajdan a Podmanin testvérek tanyáztak, kik több száz csatlósaiikkal rablójárataikat Morváig és Sziléziáig kiterjesztették. Haláluk után Vág-Besztercze s egyéb birtokaik a koronára szálltak, s I Ferdinánd Serédy Gáspárnak adományozta, ki a vág-beszterczei

*) Ide való azon aczélmetszet, mellyen hibásan áll „Galgócs.”

várat, mely a Podmaninok alatt leégett volt, ismét helyreállította. Serédy özvegye 1571-ben Balassa Endréhez mene férjhez, s a beszterczei vár ekkép a Balassa család birtokába került. A Vág bal partján fekvő Vág-Besztercze mezőváros, melyben valami 2500 ember lakik, kik élénk kereskedést űznek. A helység anya-egyházában, mellynek csúcsivű boltgerinczei vannak, de más egyéb^gót ékesítőkei nincsenek, nehány igen nevezetes szobrászati mű látható. A templom bal falába az 1558-ban elhunyt Podmanin Ráfael emlékköve van beillesztve. A levente életnagyságu képszoobra az, szakállja igen hosszú s az övön alulig ér, jobb kezében kivont kardot, baljában a családi czímmel díszesített paizst tart. Más helyütt veres márványból faragott három alakot találunk, mellyek szintén a falba illesztvék. Kettejük hermesz-alakú, remek készítésű s valami 24 hüvelyk magas szobor; mindkettő régi mű. De még régibb a közbenső szobor, melly Péter apostolt ábrázolja. Mégnézésre méltó az oltárasztal előrsze is; ez nagy, karrárai márványból faragott féldomború mű. Jobbra fölfegyverzett lovag térdepel, előtte négy fiú; balra egy nő s három leánya térdel. E mű a régi vár kápolnájából hozatott ide.

Beszterczén túl fölfelé a völgy újra kitágul, az út a hegy oldaláról lassankint a völgy fenekére ereszkedik alá. Nemso-kára a bal parton fekvő Predmért érzük el, melly csekély mváros. Itt nyílik a Vág egyik leggyönyörűbb oldalvölgye, t. i. a szulyovi völgy, mellyen egy patak kigyószik végig, s melly elsőben éjszakkeleti, azután délkeleti irányban huzódik el. Összevisszaszaggatott, számtalan csipkével, szirtekkel és tükkel szegélyezett sziklahegység rekeszti be. Szűk szoroson át, melly alig nyújt elegendő helyet a pataknak és útnak, jutunk a völgybe, mellyet kivált éjszaki oldalán a legfurcsább alakú sziklák határolnak. Ezek igen sajátos látmányt nyújtanak. Itt magas, nyulánk s vékony aljú oszlopok emelkednek; amott hegyes kúpok közvetlen a gyeptől merednek föl. Odább kővé vált helységet vélünk látni, az alacsony gunyhók között palota emelkedik ferde ablakokkal; más helyen mintha szószéket látnánk, ettől nem messze kerek asztal áll, melly körül három játékos ül. Itt megint félkörben elnyúló körszint képeznek a sziklák, amott kővé vált oroszlányt, farkast, kutyát

embert látunk fölemelt buzogánnyal. A sziklák sajátságos alakulatait azok minőségéből fejthetjük meg magunknak. Laza szerkezetű gyűlmények, mellyek mindenféle nagyságu, kerek kavicsokból állanak s mészmárgaféle kötszerrel össze-forrasztvák. Tehát a hőmérsékleti változások s a légbeli esedékek befolyása alatt a legkülönösebb alakzatokat és csoportozatokat öltik magokra, mellyek azonban nagyon mulandók és változók, úgy hogy majdnem minden évben más-más sziklaalakokat lelhetünk. E sajátságos alakú sziklák között a Rohács (szarvas hegy) mered föl, melly az egész környék legmagasabb hegye. Legmagasabb három csucsa úgy van helyezve, hogy háromszögöt képez, s egykor három szeglet-oszlopául szolgált egy kis várnak, mellynek maradványait pusztá szemmel alulról alig vehetjük ki. E várat I Ferdinánd valami szerémi Sebestyénnek adományozá, ki azután Szulyovszkynak nevezte magát. A várhegy délkeleti alján Szulyov, éjszaknyugati oldalán pedig Jablonov apró falvak fekszenek.

Predmértől nem messze a Vág jobb partján Nagy-Bicse mvárost látjuk, mellyben 3000 tót lakik, s melly mellett terjedelmea s tekintetes várkastély van, szeglettornyokkal s magas falakkal. E kastélyt 1581-ben Thurzó Ferencz rakatá csaknem egészen újból, 1605-ben Bocskay hajdúinak egyik kapitánya fölperzselé, s Thurzó György, a híres nádor, azután fejedelmi fénnel helyreállíttatá. Thurzó az ujonnan fölépített és föl-szerelt kastélyban már 1607-ben üllheté meg legidősb leánya Judit egybekelését Jakusics Endrével, és pedig roppant fény-nyel. A Thurzók Lengyelországból elsőben Ausztriába, azután pedig Magyarországba szakadtak. 1396-ban négy testvér Szepesben telepedett meg s itt Bethlenfalvát szerezte. Ezek között csak az egyiknek, t. i. Györgynek voltak mag-zatai. Györgynek két unokája 1470 tájban az Ágosta váro-sába való Fuggerekkal szövetkezve a koronától a felső-magyarországi bányákat vevé haszonbérbe. Ekkép nagyon megvagyonosodtak, s csakhamar a királyoktól is jószágokkal és méltóságokkal halmaztattak el. A nemzetség azután a szepesi és trencsényi ágakra szakadt; a trencsényi ág már 1621-ben, a szepesi pedig 1636-ban hala ki. A trencsényi

ág utolsó ivadéka, Thurzó Imre, özvegyét Eszterházy Miklós vette feleségül s e házassága által megvetette alapját az Eszterházy hercegek gazdagságának. Thurzók nagyon kedvelték a pompát, fényt és vendégséget. Thurzó György nádornak 1616-ban Nagy-Bicsén ült temetésekor a gyásztor alkalmával 10 ökör, 43 borju, 144 bárány, 341 liba, 691 csibe, 103 császárfajd, 55 csuka, 169 potyka, 100 pisztráng, 750 fejrkeszeg, 150 angolna, 100 czompó, 600 hering, 1600 tojás, 4 mázsa sajt és túró, 103 font olaj, 235 akó bor, 114 akó ser, stb. emészteték föl. Midőn Thurzó György hetedik s legifjabb leánya Anna lakodalmát gr. Szúnyogh Jánossal Árva várában ünnepelte, nádori körlevelei által az ország összes nemességét hívá meg e berekesztő figyelmeztetéssel: „A lakodalom egy álló évig tart; mindenkit szívesen látunk.“

Bicsével majdnem általellenben, a Vág bal partján, Hricso falu van, mellynél igen meredek, csipkés sziklahegy mered föl, tetején váromladékokat hordva. E várhoz is monda csatlakozik. A vár egykor Lahar nevű rablólovagokat uralta. Az utolsó Lahar özvegyet hagyott hátra, kinek kezét egvebek közt Thurzó Ferencz is kérte. Az özvegy hajlammal viseltetett ugyan a tüzes kérő iránt, mindazáltal vonakodott vele egybekelni, mivel már nem épen fiatal menyecske volt. Tehát a király jóváhagyásával fiául fogadá őt s a halála után hátrahagyandó összes javainak örökösévé nevezé. De Thurzó csakhamar úgy találá, hogy nagyon is sokáig kellene várakoznia, ha az özvegy halálát akarná megvárni; tehát éjszaka két legényével az özvegy szobájába törvén, erővel kihurczolá ágyából s valami félreeső tömlőczbe veté. E gaztett elkövetése után az egész vár rémitő lelkekkel telék meg, mellyek nyöszörgése, jajgatása és ördögi kaczagása a vár lakóit szakadatlanul ijesztgette. Ekkor öszfűrtű barát jelenék meg a várnak új ura előtt s szemére lobbantván háladatlan gonosztettét, mellyet titokban elkövetett vala, töredelmességre s javulásra inté. A vár ura nem igen épült a barát szemrehányásain és intésein s toronyba zárata őt. De más nap reggel a szerzetes kővé válva s óriási alakot öltve épen a vár kapuja előtt állott s még most is ott áll. A lelkek mind erősebben zaklaták és rémitgeték a vár lakóit, hogy utoljára senkisémet akart többé

ott maradni. Thurzó végre magába szálla s ki akará eresztetni az ártatlan fogolyt, de ennek már csak hült tetemeit találták. Most mindenki odahagyá a várat, mely azután legott lángba borúla s összeomlék.

Hricsón túl a hegységek mindkét oldalon ismét jobban közelednek a folyóhoz s helyel közzel annyira összeszorítják a völgyet, hogy épen csak a folyó medre talál elég helyet. E völgyesoros közepén a Vág megváltoztatja irányát s Marcsek falunál éles hajlásu térdet alkot, eddigi nyugati irányát hirtelen délnek fordítva. Ez éles szegletű hajlásától délkeletre Zsolna város fekszik, félóra járásnyira a Vág bal partjától. Zsolnának valami 2700 lakosa van, kik tetemes kereskedést űznek. A városka közepén tágas négyszegletű köztér, úgynevezett kör van, melyet emeletes, csinos házak környeznek; a piacz keleti, déli s nyugati oldalán a házaknak elől kiugró boltíveik, úgynevezett kőlugasaik vannak. A piacz fő disze a nyugati oldalán álló kéttornyú, kath. egyház, mely sz. Pálról neveztetik, s melyet Szelepcsényi primás segélyével a jezsuiták építettek. A mellette álló szerzetház a város legtekintetesebb épülete, s 1833-ban a nyitrai püspök árvaintézetet állított benne. A Pál templomán kívül még két egyházat találunk Zsolnán; a plebánia-egyház a város keleti oldalán van, 1848-ban leégett s még mostanig sem állíttatott helyre; a ferenczesek temploma pedig az északi külvárosban van. A volt gymnasium 1855-ben alreáltanodává lett.

Zsolnát a németek építették, nem tudni mikor. Annyi bizonyos, hogy már 1300-ban plebániája volt. I Károly 1321-ben a várost fölmenté a badaczini, jathasini (kisucza-újhelyi) sztrencseni és trencsenyi váмок és adózások alól s egy mér-földnyi téren szabad halászatot ada neki. Ugyancsak I Károly 1338-ban több napig tartó vásárokra ada szabadságot a királyi jogú városnak. I Lajos 1367-ben minden kiváltságait megerősíté, Mária pedig 1384-ben azon jogokat, melyeket a többi királyi városok élveztek, Zsolnára is kiterjeszté. Zsigmond 1405-ben meghagyá, hogy a város fallal és sáncczal bekerítettessék, s hogy 200 arany forintot a királynak, 6 pedig a királyi őrnagynak fizessen. Mégis utóbb földes urai voltak a városnak; 1384-ben Poscha fiai Miklós és István bírták,

1414-ben pedig Stibor lón urává. 1437-ben Szilágyi Erzsébet bírta, ki azután Albert királynak adta át. Utóbb Giskra foglalta el. 1590 táján a Derzsffiek pártfogása alatt volt, majd Thurzó György birtokába került. Ez itt 1610-ben nevezetes prot. zsinatot tartatott. Zsolna a 17-dik században az evang. egyház egyik fő bástyája volt. Az evangélikusoknak ott virágzó gymnáziumuk s 1670 óta könyvnyomdájok is volt, melly valami 100 évig állott. De majd megváltoztak a dolgok. Zsolna Eszterházy Miklós birtokába került ettől 1685-ben Szelepcsényi György esztergomi érsek kapta zálogba, ki azonnal jezsuitákat telepített oda, kiknek a sztrecsnói uroalmat, Roszina, Poluosie, Porubka és Csacza falvakat ajándékozta. 1686-ban a város Kollonics Lipót győri püspök birtokába kerüle, kitől Eszterházy Pál a sztrecsnói uroalommal együtt még ugyanazon évben kiváltá. Eszterházy lekötelezte volt magát, hogy az evangélikusokat a kath. hitre fogja téríteni. Ekkor a jezsuitáknak adatott át a plebania, s 1704-ben a ferencesek is behozattak; kolostoruk 1730-ban építették. 1712-ben gr. Erdődy György lón a város ura; számos protestáns kénytelen volt a városból elköltözni, nem akarván a kath. egyházba visszatérni. A hittérítés olly sikerrel folyt, hogy még most is a város lakosai között csak 36 evangélikus találkozók.

Zsolnával általellenben Budetin falu van egy félszigeten, mellyet a Vág és Kisucza folyók egyesülésöknél alkotnak. Budetinben gr. Csáky László kastélyát találjuk, mellyet 1848-ban fegyveres pór csapatok a környező gyönyörű kerttel együtt teljesen feldúltak, elpusztítottak s fölperzselték. A régi várból már csak egy torony áll fenn. Budetin eleintén királyi birtok volt, 1338-ban gr. Zeéch Miklós országbíró jószágaihoz tartozott a sztrecsnói, rajeczi, kisucza-újhelyi várakkal együtt. 1384-ben Sztrecsno, Lietava, Zsolna, Óvár és Budetin urai Poscha fiai Miklós és István voltak. A 16-dik században Budetin Thurzó György, a 17-dik század elején pedig Szúnyogh birtokába jutott. Gróf Szúnyogh Gáspár a régi várnak még fennálló tornyának fülkéjébe, úgy regélik, saját leányát, Katalint, elevenen falaztatta be. Forgács Ferenez t. i. Szúnyogh távollétében féltékenyen őrzött leányához érkezett s megnyerte

vala szerelmét. Midőn a hajthatlan jellemű apa haza érkezék, leányának Oroszlánykő urát, Jakusics Jánost, jelenté be rölegényül, kit ő maga szemelt vala ki. A reményeitől elütött Forgács még csak egyszer óhajta kedvesével találkozni, s módot is talála benne, hogy Katalin szobájába lopódzék. De midőn tőle megválni akara s a szobából kilépe, a vár folyosóját kivilágítva találá, s legott megpillantá az öreg Szúnyoghot, ki fegyveres csapattal elébe sietett, hogy elfogja. Forgács vakmerő ugrással megmeneküle, de a dühös atya most a szegény leányra rohana s legott a torony falának egyik fülkéjébe záratá. Midőn Forgács az apai boszuállás borzasztó hírét vevé, azonnal fölkerelkedék s összeszedvén annyi fegyveres népet, a mennyit hamarjában kaphatott, Budetin felé repüle; sötét éjjel meglepven a várat, kiszabadítá szeretőjét s vele együtt lovára kapva haza felé sieté. De útközben Jakusicsra bukkana, ki az eseményekről szintén némi hírt vett vala s fegyveres kíséretével épen Budetinnak tartá. Alig hogy a versenytársak egymást fölismerik, legott dühös harczra kelnek: Forgács halálos sebet vesz s lehanyatlik lováról, Jakusics pedig hatalmába ejti bús aráját s Oroszlánykőbe viszi.*)

Az utolsó Szúnyoghnak fia nem levén, Budetin királyi jóváhagyás mellett a múlt század végén leányára szállott, ki gr. Csáky hitvese lett. Ekkép Budetin a Csákyak bírtókába jutott.

Zsolna mellett a Vágba két legnevezetesebb mellékfolyója ömlik. Éjszokról a terméketlen, zord völgyön átfutó Kisucza, délről pedig a nyájas és tágas völgyet öntöző Zsilincza vagyis Rajcsanka szakad beléje. A Rajcsanka völgye sűrű népeséggel bír. Az út szép urasági lakokkal ékeskedő több helyséken viszen keresztül. Odább délre a rajecz-tepliczi fürdőhely van, mellynek hévvize kénsavas sókat, égvényeket és vasat tart, s mellyet festői sziklák környeznek. De a fürdő igen elhanyagolt állapotban van. Még odább délre egy óra járásnyira Rajecz mváros van. Lucska falunál mellék-völgy nyílik nyugat felé, mellyben Lietava helységet találjuk.

*) Arany János e regét költőileg feldolgozta. Lásd: kisebb költeményei I k.

A lietavai völgy helyel közel függőleges sziklafalaktól szegélyezett mély szakadást képez. Lietava fölé magas hegy tornyosúl, mellynek tetején régi várnak romjai s ezek környékén különös alakú gyűlménysziklák láthatók. A lietavai várat állítólag I Lajos idejében rakták 1360 tájban, s Bebek kapta adományba. I Mátyás alatt Szapolyai Imre birtokába jutott, ki Bebek Orsolyával házasságra kelt. Szapolyai azután a lietavai várat és urodalmat a lengyel eredetű Kosztka Miklósnak adta, ki utóbb János királynak egyik legbuzgóbb híve volt. Kosztkának csak egyetlen leánya volt, s ezt Thurzó Ferencz vette feleségül, miután a nyitrai püspöki méltóságról lemondván az evang. vallásra áttért vala. Ekkép Lietava a Thurzók birtokába jutott. A lietavai vár még vagy 100 év előtt lakható karban volt, de azóta az idő mostohaságai s részben a kincskeresők által is szétromboltatott. A vár kútja, melly a sziklába van vájva, sajátságos alakja miatt nevezetes. Szája igen keskeny s valami 2 öl hosszú, azután nagy földalatti üreg következik, s ennek közepén a tulajdonképi kút mélyedik alá.

Zsolnát és környékét 1858 jan. 15-kén estve tetemes földrengés látogatta meg, mellynek hullámrezgései mindenfelé igen messzire elterjedtek. A földrengései terület határait a következő helységek jelölik meg: Hammerfest, Boroszló és Hirschberg Sziléziában, Gewitsch és Brünn Morvában, Trencsény, Nyitra, Esztergom, Breznobánya, Sz. Miklós Magyarországon, Új-Szandecz és Krakó Gallicziában. Zsolna, Bicsicza, Visnyo, Roszina, Trnove, Moisz és Teplicz vagyis Teplicska helységekben legerősebben nyilatkozott a rengés s legtöbbször ujultak meg a földlökések, Zsolnán pedig legtöbb kárt tett. Nehány ház egészen lakhatlanná vált, a legtöbb ház pedig kisebb nagyobb repedéseket kapott. Az okozott kárt hivatalosan 40,000 ftra becsülték.

Budetintől nem messze, ugyancsak a Vág jobb partján, Teplicz jelentéktelen mváros van, hol szép kastélyt találunk, melly most b. Szina tulajdona. Nedecz és Gbelán falvakon keresztül, mellyek szintén szép kastélyokkal ékeskednek, Varinba jutunk, melly hajdan nevezetes mezőváros volt. Innen egy út az éjszakkeletre elhuzódo Vratna-völgyben

Robert del.

Fruck u. Wiegand in Göttingen u. in Darmstadt.

Robert del. sculp.

A VÁRIJNÉ VARRON.

RUJNÉ VARRON.

Jauffer es Slop bizonnyaban l'essen.

fölfelé menve a Pupor hegynék Rovna-Hora nevű, 3000 láb magas nyergén keresztül Arva vármegyébe viszen. A Vratnavölgy igen keskeny s elég meredekül emelkedik; a Varinka nevű hegyi patak kigyószik el benne, nagy morajjal szökdelve a szikladöcchkökön és mélységeken alá. A völgyet szegélyező hegyek sziklás ormai nagyon különös alkotásuak, meglepő hasonlatosságokat mutatnak mindenféle fejekhez, állatokhoz, ívekhez, s egyéb hasonló tárgyakhoz; s ez alakzatok körvonalai annál világosabbak, élesebbek, mivel a hegyek kemény mészkőből állanak. Valóban a vratnai völgy a természet felülről alkotásaira nézve némi tekintetben a szulyovi völgyet is felülmúlja. A Rovna-Hora nevű hegynyeregről az út a Zazriva völgyébe ereszkedik alá; ez hol keskenyebb hol tágabb hegyhasadék, mely roppant mésztelepet szakaszt ketté s Párnicza falunál az Arva tágas völgymedenczéjébe nyílik. — Más út a Vág bal partját kíséri, azután felhág a hegységre s onnan Turócz s azután Liptó vármegyékbe viszen.

Varintól nem messze, de a Vág bal partján, Sztrecsno vagy Sztrecsen falu van. Ettől délre délnyugati irányban csapó, magas hegyláncz húzódik el, mely Trencsén és Turócz megyék közt a határfalat képezi. E hegység legmagasb csúcsa az északi részén emelkedő Mincsov, mely 4162 láb magas s ágait Sztrecsnóig ereszti. Ettől északkeletre a Varini vagyis Árvai havasok vonulnak el, melyeknek legmagasb csúcsa 5132 lábnyi. A két hegyláncz mély völgyszakadás által van egymástól elkülönözve, a turóczyi felvölgyből jövő Vág tehát azon mély, szűk és tekervényes völgytorkon tör keresztül, éles szöglet alatt elsőben éjszakknak, azután pedig délnek kanyarodva. E szoros nyugati végén, magas és meredek hegyeken, két régi várnak omladécai láthatók: az egyik a Vágnak déli, a másik pedig északi partja fölött mered fel. Amazt sztrecsnói várnak,^{*)} emezt egyszerűen csak Óvárnak nevezik. A sztrecsnói várnak gyönyörű fekvése van; a folyó partján meredekül felnyúló sziklás gránithegyen áll s igen terjedelmes. Idő folytában sokféle urai voltak. A

^{*)} Az illető aczélmetészetben „A sztrecsnói várrom“ helyett hibásan áll: „A varini várrom.“

17-dik század első felében Wesselényi Ferencz nádort uralta, kinek neje, Bosnyák Zsófia, önfeláldozó szeretet, kegyesség és jótékonyág által tűnt ki, s, a rege szerint, sz. Máriához intézett buzgó imádságok által házassági hűségében ingadozó férjét magának és gyermekeinek megnyerte. Zsófia 1644-ben más világra költöze; midőn, körülbelül 50 évvel halála után, a sztrechnói vár s a szomszédos kápolna, mellyben az istenes asszony imádkozni szokott vala, a Tököli által támasztott zavarokban leromboltaték, testét, melly a kápolnában takarítatott vala el, még teljes épségben találák. Ekkor Tepliczbe szállíták, hol az a templom egyik oldalkápolnájában még most is ép, csak hogy kiaszott, s a néptől mint sz. erekleje tiszteltetik.

A rézsut irányban általellenben levő Óvár hegyrengeteg közepett meredekül kihajló szikla tetején ül; nem olly nagy mint a sztrechnói vár, de teljesen uralkodott a keskeny völgy-torkon, mellyen itt a Vág keresztül tör. Hajdan a Pongrácz nemzetséget uralta, melly darab ideig Sztrecsnót is bírta.

E várromoktól nem messze a Vágnak azon szakasza nyúlik el, melly azokra nézve, kik rajta száltalpakat aláosztatnak, a legveszedelmesebb. Csaknem minden évben néhány talp szétroncsoltatik s néhány ember a hullámokban leli halálát. Ugyanis ott elsőben hatalmas örvény van; odább a folyó egész medrén keresztül sziklagereblye vonúl, mellynek kiálló fogai között a nyílások olly keskenyek, hogy csak ketteje enged átjárást; végre lapos, függőlegesen elmetszett sziklafal, az úgynevezett dühös szikla (Besna skala), a folyó közepéig nyúlik be. E szikla alján, úgy látszik, mély feneketlenség van, mellybe a hullámok rettenetes erővel rohannak.

A Vág szorosának e veszélyes helyét Márgitnak nevezik, s a következő monda csatlakozik hozzá: Egykor a közel Sztrecsnón valami fiatal özvegy élt, ki a helység legszebb legényét akarta meghódítani. Az özvegynek sok pénze volt, a legényt pedig az ág is húzta. Mindazáltal az özvegy nem kellett néki, mert Márgita, az özvegy kellemdús mostohaleánya, bírja vala szívét. Midőn a szerelemvágó nő e titkot fölfedezé, leányát Turóczba küldé rokonaihoz. A leány tehát a Vág magas partján elvonuló keskeny sziklás ösvényen halada előre;

egyszerre ott terme gonosz mostohaanyja s a Vág mély vizébe tasztá. Most úgy vélekedék az özvegy, szerelme akadályá el van háritva s jobban fog boldogúlni; de a legény csak Márgitájára gondola, kinek elroncsolt testét a sziklagereblye felfogta vala. Nemsokára napvilágra jöve a magányban elkövetett gonosztett, s híre a törvényszékhez is eljuta, mely a gonosztevőt azonnal törvénybe idézé. Ekkor meglepék az özvegyet a lelkiismeret mardosásai, s őrltségre esve oda rohana, hol Márgitát a hullámokba lökte vala, s meggyilkolt leánya nevét kiáltva, a folyóba szökök.

Most elhagyván Trencsény megyét, Turóczba jutunk, mely az imént Árva megyével egyesítve volt. Alsó-Ruttkánál a turóczi felvölgyet öntöző Turócz folyó a Vágba ömlik. A szép turóczi völgyet minden oldalról magas hegyek környezik, s számos helység borítja. A Vágról néhány apró falu közzől megláthatjuk a megye főhelyét, Sz. Márton csinos városkáját, mely hajdan sz. k. város volt. Odább délre Znio-Váralja van, mely valamivel nagyobb mváros. Hajdan ott prépostság volt, melyet IV Béla alapított vala. Utóbb a prépostság javait a jezsuiták bírták, most pedig a pesti egyetem bírja. A helységtől nyugatra emelkedő hegyen Znio-vár omladéka láthatók; IV Béla a sajóparti szerencsétlen ütközet után oda menekült a mongolok elől.

Még odább délre Tót-Próna mvárost találjuk, melynek közelében nem igen használt ásványos vizek vannak.

A völgynek másik, bal oldalán Mosócz mváros van; ettől délre Ó-Sztubna falut találjuk, melynek közelében a megye egyetlen hévvize van. A források a Sztubna folyócska két partján fakadnak ki, fő alkatrészek kénsavas sók, azért a keserűsós hévvizekhez számítatnak. Három fürdőforrás van, melyek hőmérséke 29—33° R., s két ivóforrás, melyek hőmérséke 35—36° R. A fürdőhely Körmöczbánya városé, mely emelésével nem sokat gondol.

Mosócztól éjszakkeletre Blatnicza falu mellett meredek kőszál tetején régi várnak romjai láthatók. Délkeletre a Tiszta-hegy emelkedik, melyről igen szép kilátás esik.

A Vág bal partján Szucsán mváros van, ettől délre Szklabina falu mellett a hasonnevű vár mered föl. Ez, úgy

mondják, az ország egyik legrégibb vára. 1381-ben Bebek Györgynek adományoztaték; ennek unokája Zsigmond király elleneivel szövetkezett s ezért elveszté várát. Zsigmond gyakran fordult meg Szklabina falai között, s nagyobbra építtette a várat. Utóbb Szklabina a lipői herczeggé nevezetett Korvin János, Mátyás törvénytelen fia birtokába jutott, ki azt szépen megújította. II Ulászló Szklabinát s a vele egybekapcsolt turóczmegyei főispányságot 1495-ben Zsigmond Ernésztnak, pécsi püspöknek és testvére Jánosnak adományozá. Tíz évvel utóbb Szapolyai János vette birtokába a várat, de nem sokáig bírta. I Ferdinánd a szklabinai várat és urodalmat hűséges jobbágynak, Révay Ferencznek adományozta, kinek utódai most is bírják. Révay Péter volt koronaőr, ki mint író is kitűnt, 1610-ben a várhegy alján új kastélyt rakata, ivadéakai pedig Mosócson építettek magoknak lakot. A régi vár tehát egészen elhagyatott s éktelen rommá lett.

A Vág jobb partján, valamivel odább, Turán m. várost találjuk, honnan az út az északkelet felé nyíló Árvavölgybe viszen. Az Árva a Vág legjelentősebb mellékfolyóihoz tartozik s Kralován falun alúl egyesül vele. Zord, terméketlen havasi völgyön zuhog alá, melyet magas hegyek szegélyeznek. Nyugat felé a szép, gúlaalakú Sztocha mered föl; délre a meredek lejtőjű Szip s valamivel odább a Fáttra hegység sziklaormai látszanak; délkelet felé a hatalmas Chocs (kocsi) emeli föl nyeregalakú tetejét; északkeletre a Magura hosszú, zöldellő gerincze nyúlik el, s végre kelet felé az északdéli irányban elnyúló Tátra ormai tornyosulnak fel. Árvamegye főhelye Alsó-Kubin, hol többi közt azon gazdag könyvtárt találjuk, melyet Csaplovics a megye rendének hátrahagyott, s melyet néhány év előtt közhasználatra felállítottak. Irodalmi egyesület is létezik ottan, mely különösen a könyvtárnak is viseli gondját.

A megye legérdekesebb helye az árvai vár. Ez egy kúpalakú hegynek csúcsát és oldalát foglalja el, mely hegy az Árva folyó egyik rövid jobboldali mellékvölgyében, amattól nem messze, egészen elszigetelten emelkedik, nyugat, dél és észak felé csaknem függőleges lejtőjű, kelet felé pedig három fokozatban lejtősdik. A vár tulajdonkép három külön várból

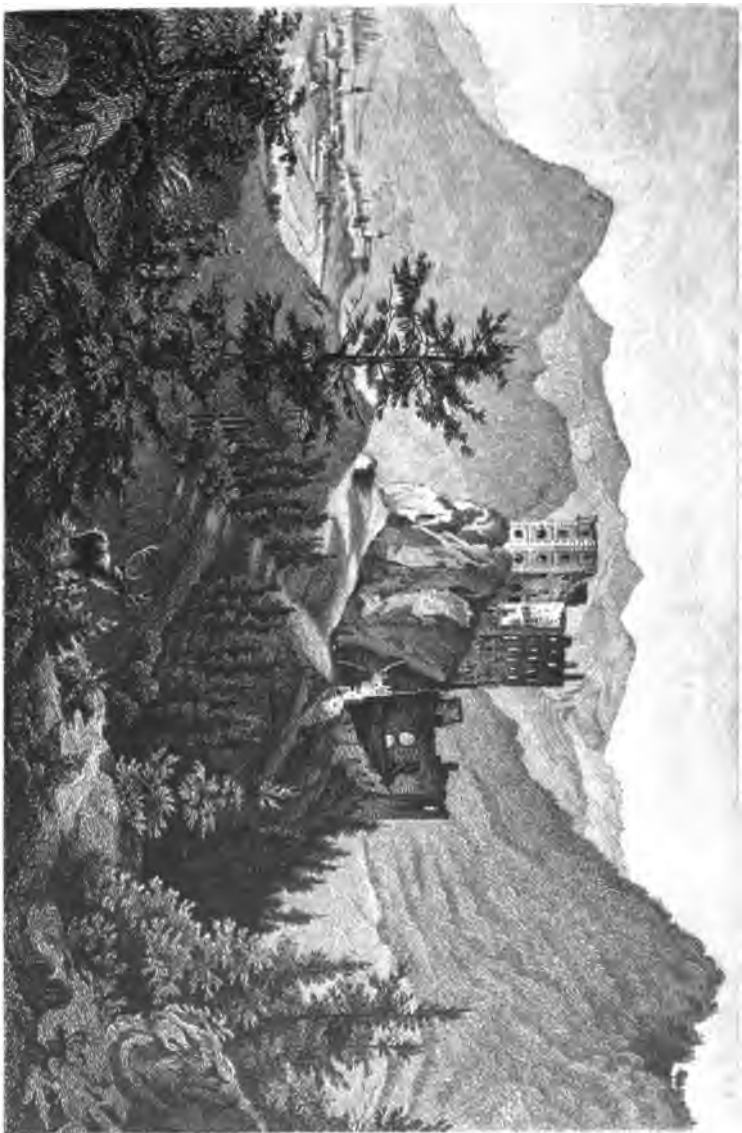

Druck & Verlag v. G. J. Larøe in Armsødt

АКТА.

STELLIOS ARVA.

Lawrence Stoltz, biznasmühürleri, Perfection

I. Boháč del.

Druck & Verlag v. G. G. Lange in Larnstadt.

G. Haeringer sculp.

LIKAVA VÁJEK. RUDNÉ LIKAVA

Uvítá se Skop bismantaban Pevon.

áll, melyek a hegyoldal három magassági fokozatán közvetlenül egymás fölé épültek. A nyugati hegyoldalon felfutó út a külső, legalsó kapuhoz viszen, mely nem nagy rekesztékbe nyílik. E kapu fölött még jó állapotban levő szobát találunk, mely most őrtanyául szolgál. Valami 30 lépéssel odább a másik kapu van, mely fölött szintén még lakható helyiségek vannak, s mely hosszú boltozott folyosóra nyílik. E folyosó homlokán felírás olvasható, melyből kitetszik, hogy a tűz által 1800-ban tetemesen megkárosult várat gr. Zichy Ferencz kijavíttatá. Mintegy 10 lépéssel odább a harmadik kapu van, melytől balra faragott kővel burkolt terjedelmes udvarba jutunk, melyből a második kapu fölötti helyiségekbe följárunk. A harmadik kapu az alsó vár belső udvarára vezet, melyet a tulajdonképi várépületek környeznek, t. i. a vártemplom, a várkaplán lakja, melyben most a börtönőr lakik, s más építmények, melyek börtönül szolgálnak. Ugyanott az egykori fegyvertár is van, mely azonban most üres, miután az ott volt régi fegyvereket 1848-ban elvitték. Egyik csinos s még jó karban levő lak ajtaja fölött fekete márványtábla van, melynek feliratából kitetszik, hogy az alsó vár s névszerint a vártemplom 1611-ben Thurzó György nádor költségén megújították s kitágították. A vártemplomban csinos oltárt találunk, ettől balra Thurzó György fejér márványból faragott, életnagyságu képszoobra van, mely alatt fekete márványtáblán hosszú felirat olvasható. Az alsó vár lapos sziklasíkot foglal el; még valamennyi építménye lakható s részben vármegyei börtönül szolgál. A családi levéltár is ott tartatik.

Följebb a középső vár terül el, melybe dobogón keresztül mentek be. A kaputól jobbra a hajdani őrhelyek, s ezekkel átellenben az istállók maradványai láthatók. A kis terjedelmű udvar egyik szögletében félig a sziklába vájta, félig téglából rakott boltozatot találunk, mely igen mély és dús vizű, de már omlatag kutat fed. Ettől jobbra a sziklába vájta, de már szintén beomlott üreget találunk. Ugy látszik, hogy a várnak e második részére a legtöbb gondot fordították, mert még most is nagy pompának nyomai láthatók rajta. A külső falakon még némi festések is láthatók, melyek tanúsítják, hogy a vár, valamint hazánk több más vára is, egykor kívül festve

volt. E középső vár néhány év előtt a tűz által nagyon megrongáltatott a leégett fedeleket helyreállították ugyan, de a falműveken nem tették meg a szükséges javításokat, s azok már dőledeznek.

A középső várból fa lépcsőkön a felső várba jutunk, mely egészen a 432 láb magas hegynek tetején épült. Elsőben terjedelmes helyiséget találunk ott, melyben víztartó van; ebbe az eső vize csöveken vezettetett. Mindjárt mellette a szélmalom állott, mely már eltűnt. Jobbra egy lépcsőzet boltozott szobába visz, melyet az ajtaja fölött olvasható felirat szerint Thurzó Ferencz építtete 1561-ben. Eszobából 12 lépcsőn alászállva pinczeforma, 6 láb hosszú és magas, de csak 3 láb széles helyiségbe jutunk, melynek vasrostélyos ablaka van. E kis szoba, úgy mondják, azon hely, hol I Mátyás 1484-ben Várdai Péter kalocsai érseket bebörtönözteté, s hol az a megsértett király halálaig fogva volt. A vár legmagasb épületébe csigalépcső vezet. A felső vár is leégett, de fedelei szintén helyreállítottak.

Az árvai vár eredetéről nincsenek biztos adataink. A monda szerint a templomosok építették. Eredetileg királyi vár volt, s Róbert Károly és I Lajos idejében mint Lengyelország elleni véghely nagyon megerősítettet. De a királyok ismételve zálogba adták nemcsak egyes magyar, de lengyel és sziléziai uraknak is. I Ferdinánd valami sziléziai embernek zálogosította el, Thurzó Ferencz kiváltotta, s I Ferdinánd ennek írta be. Így az árvai vár s a hozzá tartozó javak, 6 mezőváros és 75 falu, a Thurzók birtokába kerültek; György nádor királyi adományt kapott, melynek erejénél fogva a várat és urodalmat leányági ivadékaire is szállíthatta. Thurzó Ferencz és György a várat megnagyobbították s igen pompásan felszerelék.

Az árvai urodalmat még jelenleg is Thurzó György hét leányának örökösei bírják.

A várhegy nyugati alján Árva-Váralja kis, de csinosan épült mváros fekszik.

Innét visszatérünk a Vág folyóhoz követve az utat, mely Alsó-Kubinból egyenest délnek s a hegységen át Liptóba visz. Ez úton Likavát érintjük meg. A likavai vár hegynyílás

Frank & Volz

Frank & Volz, v. 10, p. 1, 1894

Frank & Volz

FRANK & VOLZ, v. 10, p. 1, 1894. ST. LOUIS, MO. 1894.

Land of the Living

mögletében fekszik egy sziklán, melyet köröskörül magasabb hegyek környeznek. E várat, úgy mondják, Róbert Károly egyik kegyencze, az olasz származású Donch építette, ki Nápolyból hazánkba költözött s itt terjedelmes jószágokra tett szert, melyek azonban magvaszakadta után ismét a koronára szálltak. Erzsébet, I Albert özvegye, brandeisi Giskrát, ama cseh vasgyúrót hívá igényei támogatására az országba s egyebek közt a likavai várat is ajándékozá neki. Csak Hollós Mátyás ragadhatá ki kezéből. Mátyás nagyobbra és szebbre építteté s törvénytelen fiának adá. Ennek és magzatai halála után visszaszállott a koronára, s I Ferdinánd elsőben Pekri Lajosnak, ennek magtalan halála után pedig Krussics Jánosnak adományozá. Krussics özvegye, Pálffy Katalin, Illyésházy Istvánnal kelt egybe, ki e házassága által a likavai urodalom megszerzését tetemesen megkönnyítette magának. Illyésházy Gábor Likavát Tököly Istvánnak zálogosította el. Ez a kemény sziklában kutat ásatott, melly a Vág színéig ér, a kút fölé faragott kőből két ölnyi vastagságú bolthajtást rakatott, melyet a legmegfeszítettebb munkával sem sikerült szétrombolni. E bolthajtás építése, úgy mondják, 70,000 tallérba került, mert a hozzá szükséges vakolatot nem vízzel, de tojásfejjel meg borral készítették. Tököly kevéssel a Wesselényi-féle összeesküvés fölfedeztetése után likavai várában halálozék meg, fia Imre Erdélybe meneküle. Onnan néhány év mulva hadat indított a király ellen s kis időre Likavát is hatalmába ejté; de fölkelése szomorú véget ért. Minden jószágai elkoboztattak s ő maga külföldre kényszerült bujdosni.

Likavát elhagyván nemsokára a Vághoz értünk; itt átkelünk a hosszú fa hidon, mellynél az oroszok 1849-ben, midőn kissé vigyázatlanul megtámadák, némi vereséget szenvedének, s így a folyó bal partján fekvő Rózsahegy mvárosba jutunk, mellyben valami 2500, jobbára tótajkú ember lakik. Rózsahegyen néhány nagyobbserű házat találunk, melyek közt főleg a kis dombon fekvő kegyesrendi zárda tűnik ki. Itt felső Magyarország két fő országútja szegi egymást, azért Rózsahegy, melyet kopár hegyek környeznek, nevezetes hadi pont.

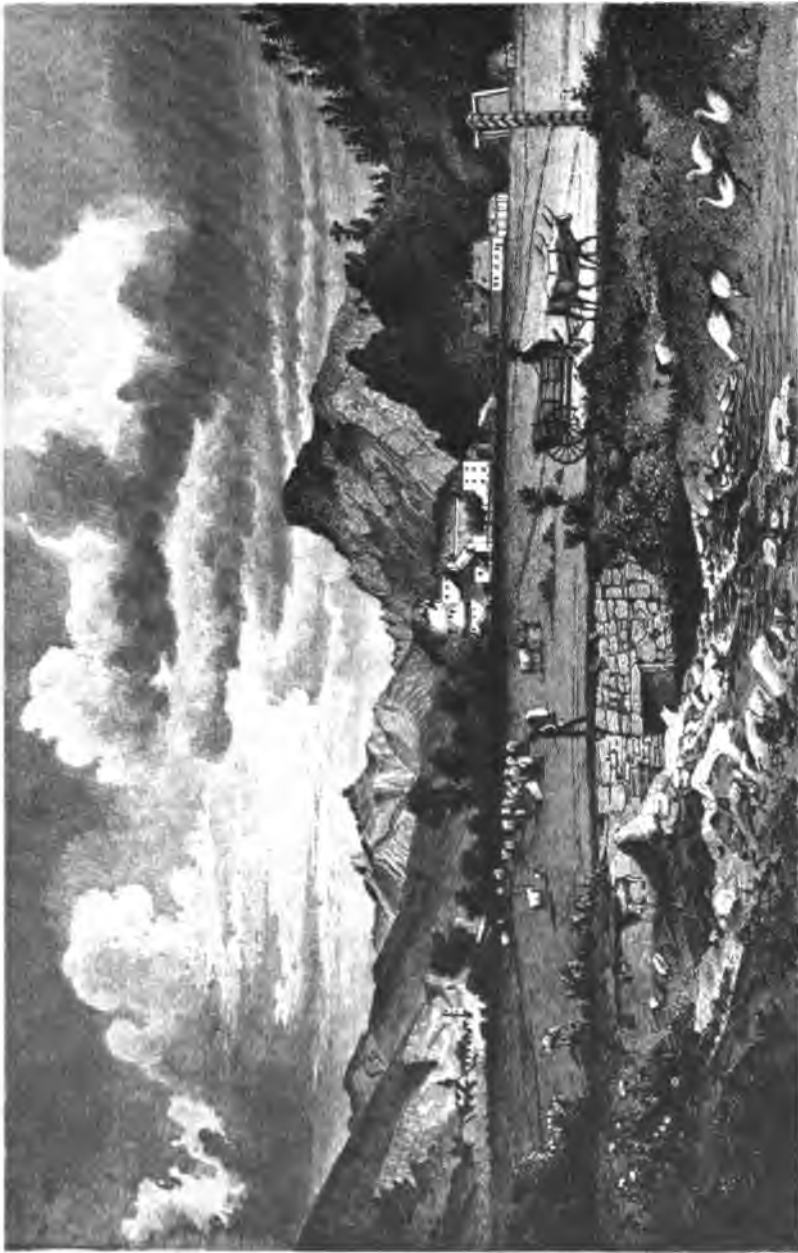
Nehány órajárásnyira délre a koritniczai fürdőt találjuk, egy magas erdős hegyektől környezett völgykatlanban. E gyógyhely a likavai cs. k. kamarai urodalomhoz tartozik, csak 1852 óta jutott nagy hírbe. Azóta csinos vendéglő s néhány szétszórt apró ház épült, valami 40 bútorzott szobával. Mindössze három forrás van, melyek befoglalvák, s ketteje körül oszlopokon nyugvó fedél is van, mely alatt a fürdővendégek kedvetlen időben sétálhatnak. A koritniczai ásványvíz fő alkatrészei szén és kénsavas mész és keserűs; Magyarországon hozzá hasonló más ásványvizet nem ismertünk; hatása számos betegségben kitűnő.

Rózsahegytől éjszakkeletre, valami 1½ mfdre más, t. i. a lucskii fürdőhely van. Ez a Chócs alatt, magas hegyekkel szegélyezett, vadregényes szűk völgyben fekszik. Még elég elhanyagolt állapotban van. A három melegforrás Lucski falutól félóránnyira fakad ki; fő alkatrészeik szabad szénsav, vas és konyhasó; a fő forrás hőmérséke 25° R. E fürdőhely is a cs. k. kamaráé.

Rózsahegytől nem messze, a Vág bal partján, meredekül emelkedő dombon kis templomot találunk, melyet körösleg házak és kertek környeznek. Ez Sz. Mária helység és templom, mely utóbbi, a monda szerint, a hazánkban állított első keresztyén egyház volt. De a régi épületet a sok javítás és újítás eredeti alakjából egészen kivetkőztette. Legrégibb része a hajó, de ebben is már csak három kerek ívet találunk, melyek nyolczoldalú s különös fejezetű oszlopokon nyugszanak. A szószerk gót ízlésű, s kis fülkéje igen gazdag cifrázatú.

A közel baráthegy tetején sz. Márton tiszteletére épült egyház van, hajdan kolostor is állt mellette; mondják, a templomos vitécek rakatták.

Immár Liptó megyének 11—12 mfd hosszú s 3—4 mfd széles völgymedencéjébe jutottunk, melyet éjszakra a Liptói havasok s a magas Tátra rekesztenek be, délre pedig azon magas hegygerincz határol, mely keletnyugati irányban a Királyhegytől a Fátáig elnyúlik. A kies medenczét keleti oldalán a Magaserdőnek nevezett, jobbára kopár vagy szántóföldekkel borított, hegygerincz, nyugati oldalán pedig a Kralován melletti völgytorok határolja. A medence középső

1844. évi kiadás.

Druck & Verlag v. G. H. Lang in Bern.

Druck & Verlag v. G. H. Lang in Bern.

BERNDORF VÁRA. SCHLOSS BERNDORF.

Laufen és St. Gallen között.

öve egészen lapos s Liptói síkságnak nevezetik. E síkság nyugati nagyobb fele Rózsahegytől Hradekig nyúlik el; termékeny és sűrűn van benépesítve. A megye főhelye Sz. Miklós, hol azonban nem sok nevezetességet találunk. Sz. Miklóstól délnyugatra, egy kis órajárányira, Déményfalva van, melynek közelében több cseppkőbarlangot találunk. Ezek közül legnevezetesebb az úgynevezett fekete barlang. A helységből kiindulva elsőben szép, vadregényes völgyben haladunk egy darabig, azután meredek, s görgeteggel borított mészkőhegy oldalán kapaszkodunk föl; e hegylejtő közepe táján három láb magas nyílást találunk, mely a barlang bejárása. E nyíláson bemenvén legott magas folyosóba jutunk, mely elég meredekül néhány száz lépésre a mélységbe szolgál s az első barlangba viszen, melynek talaja és padlata szép cseppkövekkel van megrakva. Ez első barlangból lépcsőkön a nagyobb barlangba szállunk le, melyből alacsony folyosó a jégbarlangba viszen. Ez nem nagy; közepén valami 7 láb magas, merő jégből álló oszlop emelkedik, melyre a padlatról folyvást vízecseppek hullnak s azonnal megfagynak. A barlang talaját is csupa jég borítja. Még lejjebb menve sokkal nagyobb üreget találunk, melyben apró, szabálytalanul gömbölyített jégöcökből álló hatalmas jégoszlop a földről egész a padlatig nyúlik fel. Kevéssel odább megfagyott vízesés gyönyörű látmányát élvezhetjük, más helyen a jég felette ékes redőzetekben csüng alá, s még más helyen a jég csinos gótféle építményt utánoz. E második jégbarlangból hosszú üregbe jutunk, melynek padlatát a legfelségesb cseppkövekből alkotott gót bolthajtás képezi. E barlang talaját azonban nem cseppkő vagy jég, hanem száraz mészkőpor fedi. Ebből még más két nagy barlangba juthatunk, melyeknek kiterjedését és magasságát a szövétneknek bágyadt világa mellett egy tekintetre át sem láthatjuk. Végre szűk folyosóra jutunk, melynek fenekét mind mélyebb és járhatlanabb híg anyag, az úgynevezett hegytej borítja.

Déményfalvától nem messze, délkeletre, mely hegyhasadék torkolatában Sz. Ivány falu fekszik, melynek közelében szintén nem egy természeti nevezetességet találunk. Elszigetelt mészkő dombon régi templom áll, melynek sírboltjában

nehány holttest van, melyek több mint 300 év óta épségben maradtak meg. Sőt öltözetök sem rothadt meg s csak színet vesztette el. A templom hátulsó falától valami 10 lépésnyire emberkar vastagságú forrás bugyog fel, melly kénes-kögyantás szagot terjeszt s kis madarakat megbódít, ha nap kelte előtt a forrás felett elrepülnek. A falu legazsóló végén a völgy közepén 5—6 láb magas sziklaszál van, mellyből valami 20 nyíláson vízsugarak löveltetnek ki. A szomszéd dombról hatalmas savanyúvíz forrás rohan alá. A templommal átellenben emelkedő lankás lejtőségű magaslaton pedig nevezetes viszhang hallatzik.

Sz. Iványt elhagyva folytatjuk utunkat s nemsokára elérjük a helyet, hol a rohanó Bela a Vágba ömlik. A két folyó egyesülésénél Hradek vagy Liptó-Ujvár van, melly az ottani vidéken találtató királyi erdőgazdaság főhelye. A kormány a fekete Vágon különböző helyeken zsilipeket építtetett, melyek segítségével a faszálakat a hegyekről Hradekig lehet úsztatni. Itt nagy mennyiségű faszálát deszkákká fűrészelnek, melyek aztán a fel nem fűrészelt faszálakkal együtt a Vágon leszállíttatnak. Hradek igen nyájas és szabályosan épült kis mezőváros, mellynek főútczáját kettős fasor szegi be. Jobbára csak a sokféle hivatalnokok laknak benne. A mezővárostól éjszakra egy negyedóránnyira régi, már nagyon omlatag, kis vár fekszik, mellynek neve Liptó-Újvár; mondják, hogy IV Béla alatt épült; erődítése csak mély árokból állott.

Hradektól keletre, épen az országút mellett, szép és nagy-szerű vashámoz van, melly Albrecht cs. k. főherczeg tulajdona, s az ottani vidék egyik fő disze. Általában Hradek környéke nagyon kies és érdekes. Közelében mosolygó rétségek és szántóföldek terülnek; odább roppant terjedelmű fenyűerdőségek sötétlenek, melyek fölé éjszakra és délre magas hegytetők tornyosúlnak. Az éjszaki hegységek sziklacsúcsai közül felöltik a 7588 láb magas Kriván, éjszaknyugati oldalán kihajló, hegyes szarvával; dél felé az úgynevezett Ördög lakodalma (Csertova Szradba) mered föl, mellynek 3696 láb magas gerinczén át egy igen rossz út Zólyom megyébe viszen. E hegynek éjszaki tövén Bóczabánya város van, 2540

F. H. H. H. H.

Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt.

F. H. H. H.

HELANDER, HANNOVER.

HELANDER, HANNOVER.

Lauffer's Stolp bizományaban Pesten.

lábnyi magasságban, mellynek közelében egykor gazdag, de most a költséget is alig megtérítő arany és ezüst bányák vannak. A valamivel odább éjszakra levő Maluzsina falunál szintén néhány bányát s igen nagy rézhámort találunk.

A Nyitra völgye.

A Nyitra völgye a Vág völgyével egyenközűleg éjszokról délre csap, némileg nyugatra elhajolva. Nem olly festői mint a regényes Vág völgye, mindazáltal neki is vannak kies vidékei s történelmileg nevezetes helyei. A Nyitra azon hegyeknek déli aljáról ered, mellyek Turócz megye déli oldalán a Facskói hegységet a Zólyomi havasokkal egybekapcsolják. Második forrásfolyója, t. i. a kis Nyitra, odább nyugatra, a Trencsényi hegyek déli lejtőségén támad.

A Nyitra alsó folyásánál, néhány mfdre azon helytől, hol a Dunába szakad, Érsekújvárt találjuk, mellyben 7000, jobbra magyarok lakik, kik gabnával és barommal élénk kereskedést űznek. Hajdan nevezetes erőssége volt, mellyet köröskörül a Nyitra mocsárai környeztek. Ez erősséget a helység birtokosai, az esztergomi érsekek, építették, névszerint Várday Pál. 1605-ben Bocskay hadvezére Rhédey Ferencz vevé meg; nemsokára ezután Bethlen hadvezére Szécsy György szállá körül. Koháry vitézül védelmezé, de végre fölzendült őrsége által fogságra vették. Ekkép Érsekújvár Bethlen birtokába kerüle. 1621-ben Bouquoi császári hadvezér visszafoglalni akará, de a szerencsétlen kísérletben életét veszté. A rákövetkeztet békekötésnél fogva Érsekújvár a császár birtokába jutta s azután sok ideig legyőzhetlen bástya volt a törökök ellen. 1663-ban Köprili Ahmed nagyvezir számos hadsereggel megvervén a keresztyénséget Párkánynál, aug. 15. Érsekújvár alá szálla. Az élelmi és lőszerrel elég hiányosan fölszerelt várnak kapitányai Forgács Ádám és Piso őrgróf voltak. Habozás nélkül elutasíták a nagyvezir felhívását a vár átadására. Köprili tehát aug. 18. a vár vivatásához láta: szept. 22., 23., 24. háromszor egymásután ostromoltatá, de az

őrség mind a három ostromot visszaveré. Köprili ekkor a negyedik ostromhoz készülé, most az őrség szept. 25. fölzendüle kapitányai ellen s a vár átadására kényszeríté. Azomban 1695-ben roppant erőködésekkel kiűzetének a törökök Érsekújvárból, s mikép ennek bukása bel- és külföldön nagy szomorúságot gerjesztett vala, úgy most visszavételének híre is általános örömet okozott. A keresztyénség e győzelmét a törökségen megünnepelék: Norimbergában, Frankfurtban, Boroszlóban, Stuttgartban, Regensburgban, Hamburgban, Brüsszelben és Nápolyban. 1703-ban Érsekújvár árulás következtén Rákóczy Ferencz hatalmába kerülé s 1709-ig ott marada. Végre 1725-ben az erősség, melly másfél század alatt tíz vivatást ért vala, mellyekben valami 100,000 ember odaveszett, III Károly parancsára leromboltaték, és pedig annyira, hogy most nyomát sem láthatni.

Érsekújvártól északnyugatra, két órajárásnyira a német és tót lakosokkal népesített Tót-Megyer falu van, mellyet gr. Károlyi Lajos szép kastélya ékesít; éjszakra, a Nyitra bal partján, Nagy-Surány tót mváros van, hol gr. Károlyi Lajos hengeralmát találjuk. Suránynak hajdani várát a törökök dúlák fel 1663-ban. Odább éjszakra, Komjáthi (a Nyitra jobb partján), Ürmény és Mocsonok mvárosokban szép urasági kastélyokat találunk. Az ürményi kastély gr. Hunyadyé, kinek a félórajárásnyira délre levő Keszi faluban híres ménese van. Mocsonok a nyitrai püspöké, kinek újabb időben ott épült kastélya egyik legszebb urasági lak Nyitra megyében.

A Nyitra völgye legérdekesebb helye Nyitra püspöki város. Ez festői vidéken épült, hol a völgyet éjszokról délre kiséő hegyeket terjedelmes lapály váltja föl. E síkság éjszaki szélén kopasz sziklahegy mered föl, melly déli oldalán lankás, éjszaki oldalán pedig nagyon meredék lejtőjű, s mellyet éjszokról és keletről a Nyitra vize félkörben locsol. E hegynek csucsát a vár koszorúzza, alján a város terül, mellynek házsorai a hegy oldalán fél magasságáig felnyúlnak. A Nyitrán túl, a várostól északnyugatra, a hatalmas, ikercsúcsú Zoborhegy tornyosul, mellyhez északkeletre a nevezetes virányzattal

J. Hubert del.

Druck & Verlag v. G. G. Lange in Parnstadt

J. Hubert sculp.

NYITRA .

NEUTRA .

Laufer : Stoly bizoma nyaban Pesten

ékeskedő Zsibriczehegy csatlakozik. A Zoborhegy lejtőit szőlőtőkék és gyümölcsfák borítják, melyek között cseres nyárilakok és présházak elszórvák. Feljebb erdőségek sötétlenek, melyeken túl kopár sziklaormok merednek föl. A város déli oldalán magábanálló hegyen a kalvária van. Odább délre és délnyugatra dombvonalok nyulnak el, melyeken szőlők és erdők díszlenek, keletre terjedelmes síkság terül.

Az alsó város hajdani erősítvényeiből már csak az úgynevezett török kapu áll fenn, melyet két oldalán egyegy alacsony torony szárnyékol. A tulajdonképi város nem igen szabályosan épült, s belül szép látványt sem szolgáltat. Mindazáltal számos tekintetes épülete van; ilyenek: a kegyesrendűek kéttornyú egyháza és kollegiuma, ez utóbbiban a kath. gymnasium van; a ferencesek egyháza és kolostora; a papnövelde; a püspöki kórház, a vmegyeház, mely a várhegy alján s a Nyitra partján épült; a várfalnál levő prépostlak s a káptalanbeliek házai, végre a nagy kolostor, melyet nem rég Palugyai Imre püspök az irgalmas apácák számára építtetett.

A várba, melyet még erős kőfalak és bástyák kerítenek, kettős kapun és dobogón át kell menni. Ott találjuk a püspöki palotát melyet a mult század első felében gr. Erdődy László helyreállíttata és szebbíttete; a székesegyházat; azon épületet, melyben a püspöki könyvtár s igen gazdag levéltár van. A várban levő legrégibb építmények: a szent Emeramnak szentelt templom; a torony, melyben állítólag I István rokonát Vazult fogságra vetették; a kúpad tetővel fedett várkút s a püspöki sírbolt. Az ősrégi templomba 36 széles lépcsőn juthatunk; mondják, hogy azt egy morva herceg 824-ben Emeram püspök és vértanú tiszteletére rakatá s hogy Gizella, I István felesége, helyreállíttatá. E templom román modorban épített kis, sötét épület, melyben szép oltár alabastromból s néhány egykori püspök régi emlékköve van. A főoltár mellett kis ajtó van gótféle csúcsívvvel, mely egy sötét boltba nyílik, hol a kő üléseket mutatják, melyeken egykor a káptalanbeliek isteni tisztelet alatt ültek. Ugyancsak ott mutatják az ezüst tartót, melybe sz. Zoerard lábezombja van foglalva. E régi templom mellett a mostani székesegyház

van, melybe 12 széles márványlépcső vezet, s melyben néhány becses s igen régi edényt találunk.

Nyitra a hasonlónevű vármegye fővárosa, lakosainak száma 6000-ra sem rúg; ezek jobbára tótajkúak s leginkább mezeti gazdasággal és szőlőműveléssel foglalkoznak, némi kereskedést is űznek. Nyitra az országnak egyik legrégebbi városa; mondják, hogy ott Fritigilda, a markomannok királynéja, püspökséget alapít 380-ban. Utóbb a Vág és Garan közötti egész földdarabot a marahánok szállták meg, s Nyitra marahán vagyis morva hercegségnek fővárosává lett. Moymar 824-ben püspökséget alapít s hihetőleg a régi Emeram-egyházat is ő építteté. Nyitrán Moymar rokona Privinna uralkodott; ez néhány év múlva elüzeték, de Moymar halála után ismét visszatért. Rasztiszlav másodszor üzé el Privinnát s a nyitrai hercegséget unokaöccsének, Szvatoplugnak, adományozá. Ez azután a németektől szorongatott nagybátyját elérvén, a német császárnak hódola meg. De nemsokára függetlenné tevén magát, 871 óta hatalmas szláv országot alapít meg. Ekkor Arnulf az ország határain épen megjelent magyarokat hívá segítségre. Szvatoplug vitézül védelmezé magát, de végre is legyőzeték. Halála előtt birodalmát három fia között felosztá. Zobornak a nyitrai hercegség jutt. Nemsokára az Árpád által kiküldött magyar hadvezérek, Zoard, Kadocsa és Huba jelenének meg a Nyitránál. Zobor eléjük szálla. Három napig csatáznak, negyednapra a szlávok a várba menekülének. A magyarok nyomban utánuk törve átkelének a folyón s a futamodókat a városig üldözik, majd a várat is megvevék. Zobor fogságba kerül s a szomszéd hegyen, mely azután az ő nevéről neveztetett el, felakasztaték. E győzelem következtén a föld népe egészen a Vág vizéig a magyaroknak hódola meg, kik azonnal a semptei, galgóczi, trencsényi, bolondóczi és banai várakat is megvevék. Árpád Nyitra s a többi várak urává Hubát tevé, kinek terjedelmes földterületet a Zsitva vizénél is adományozá.

I István idejében Nyitra mindenesetre már nevezetes erősség volt, melyben nyugtalan rokonát Vazult fogságra veté. Fia Imre halála után Istvánnak szándéka volt rokonát kiszabadítani s utódává tenni. De felesége Gizella megghiúsítá

ebbeli szándékát, midőn kedvenczét Seböst, Buda fiát, Nyitrára küldé, hogy Vazulnak szemét kitolja s fülébe olvasztott ólmot öntsön, s ekkép a gyűlölötes Péternek biztosítá a királyi koronát. I Géza alatt Nyitrát IV Henrik német császár szállá körül, midőn süvének Salomonnak az elvesztett királyi méltóságot visszaszerezni akarta. Géza hadai vitézül védelmezek a várat. Báthor Opos, az óriási hős, Salamon táborából a város kapujáig rúgdatván ott számos harczt levága, mígnem minden oldalról megtámadtatván a tulnyomó ellenség elől hátrálnia kelle. A császár bámulva Opos tettét kérdi: van-e Géza táborában is illy vitéz ember? Salamon igennel felel a kérdésre. „Ha így van“ mondja a császár, „akkor birodalmadat sohasem szerzed vissza“, s legott fölszedi táborát.

A sz. Emeramról nevezett társas káptalan Nyitrán 1000-ben alapíttaték meg ujra, 1133-ban II Géza által a nyitrai püspökség is helyreállíttaték. A vár ezentúl a püspöké volt, a város pedig egy darab ideig még királyi város maradt. IV Béla alatt a várost elsőben a mongolok, azután 1271-ben Ottokár hadai dúlák és perzselék föl. Ekkép Nyitra mind alább szálla s végre függetlenségét is elveszté. III Endre helyreállíttatá erősítvényeit, új kiváltságokkal is felruházá s 1296-ban a püspöknek adományozá. II János, nyitrai püspök, Róbert Károly híve volt, trencsényi Csák Máté azért a püspök és káptalan javait elpusztítá s 1311-ben hosszas harc után Nyitrát is megszállá. A püspököt lánczra vereté, palotáját, kincseit s a székesegyházat feldúlátá s leégeté. Ez alkalommal sz. Benedek és Zoerard ezüst koporsóit az egyházból elvivék s a holttetemeteket elszórák. Utóbb csak Zoerard egyik lábczombját lelék meg, s ezt még most is mutogatják. A kár, mellyet a püspök és káptalan Csák Máté dúlásai következtén vallott, 1317-ben Tamás esztergomi érsek által 2000 ezüst márkánál többre becsülteték. Csák Máté mind haláláig Nyitrán uralkodott s pénzt is veretett ottan.

A következett püspökök 1464-ig a vár és város bírtokában nem háborítottak. De az akkori püspököt, Debrenthei Tamást, azon gyanú terhelte, hogy okleveleket hamisított. I Mátyás ezért megfosztá püspökségétől s lefoglalá jószágait;

azomban néhány év múlva meg visszaállítá hivatalába és jószágaiba, sőt Nyitra vmegye főispányává is tevé. 1471-ben néhány elégületlen úr Mátyás ellen összeesküvést forralván a koronával a lengyel király fiát, Kázmért, kínálá meg. Ez be is jöve az országba s Nyitrán tárt karokkal fogadtaték. De egyszerre ott terem Mátyás, Kázmér rövid ellenszegülés után kénytelen magát megadni s örül, hogy haza sompolyoghat.

A mohácsi csata után Podmanitzky István nyitrai püspök elébb az egyik felekezet által királyul megválasztott Szapolyai Jánost koronázzá meg, de azután Ferdinánd fejére is tevé a koronát s ennek híve maradt. Szapolyai ezért Nyitrát vivatá s ezt megvevén elüzeté a püspököt s javait egyik hadvezérének Török Bálintnak adományozá. Török keményen uralkodott Nyitrán, mígnem azt a Szapolyai és Ferdinánd között vetett békekötés értelmében Ferdinándnak kényszerüle átengedni. Ez Nyitrát Thurzó Eleknek veté zálogba, ki 1543-ban testvérjére Ferenczre szállítá. Ez, ugy látszik, már akkor papnak volt felavatva, s Ferdinánd által nyitrai püspöknek nevezteték ki; de nemsokára Luther hitvallását vevé be s a szép Kosztka Borbálával házasságra kele. Tehát elveszté a püspökséget, s 1557-ben Bornemisza Pál nyeré el.

1605-ben Rhédey Ferencz, Bocskay vezére, szálla Nyitra alá s felhíyá akkori püspökét, Forgács Ferenczet, adja meg a várost és várat. Forgács vitéz védelemre készüle, de Rhédey nemsokára árulás segítségével hatalmába keríté Nyitrát, melyet aztán két év múlva megint a császáriak szállának meg. 1620-ban Bethlen hadai vevék meg, noha Telegdy János püspök vezérlete mellett a császáriak vitézül ótalmazták. Bethlen Nyitra erőstvényeit helyreállítá s megszorítottá, de őrsége már a következő évben Bouquoi császári hadvezérnek adá át, szabad elmenetelt kötvén ki magának. Rákóczy György is megszállá Nyitrát; de csak kis időre. 1663-ban a törökök jelenének meg s rövid harcz után megvevék a várost. Erre a vár kapitánya annyira elrémmüle, hogy a várat is legott átadá. A következő évben Souches császári vezér a lakosok segítségével a várost heves harcz, a várat pedig négyheti vivás után vevé el a töröktől. De nemsokára Tököli száll meg, 1704-ben pedig II Rákóczy Ferencz hadai szállák körül.

Bercsényi a várost mindjárt az első rohammal, a várat pedig kemény ostrommal vevé meg. Miután 1709-ben Rákóczy Trencsény mellett teljes kudarcot vallott vala, Révay Gáspár a nyitrai várnagy mindaddig védelmezé magát, mignem minden reményétől a fölmentésre elesék, mikoris a várat és várost Heister cs. k. tábornoknak általadá.

Innen tova Nyitrát hadi bajok nem érték többé, s az 1848 és 49-diki évek viszontagságai sem rázkódtatták meg. A város falait mindjárt a törökök eltakarodása után lebontották s csak a már feljebb említett „török kaput“ hagyták meg.

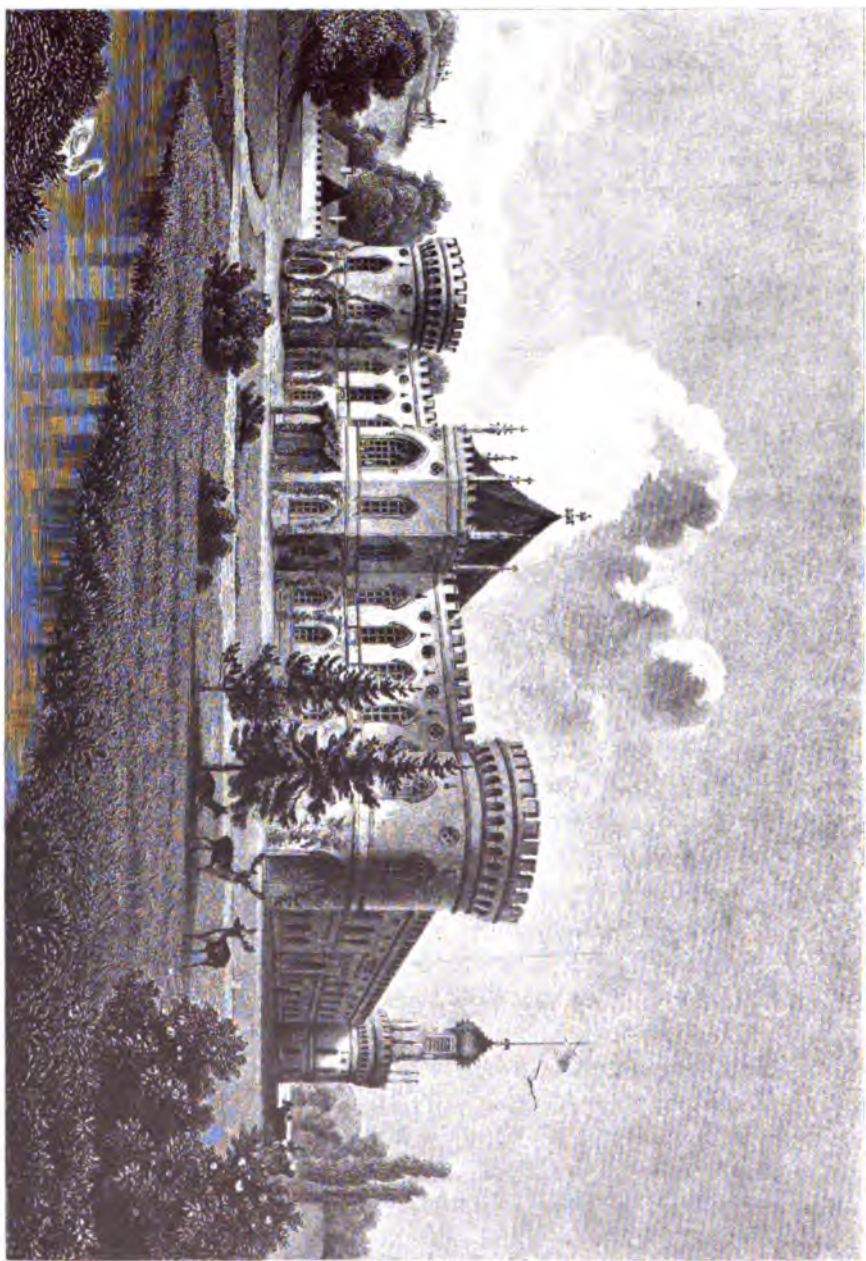
A közel Zoborhegyen már ősrégi időben remeték lakoztak. Mondják, hogy az Arnulf császár és a magyarok által megaláztatott Szvatoplug is ott végezte életét mint remete. Utóbb a hegyen a benzerendnek sz. Ippolyról czimzett apátsága létezett, melyet állítólag I István alapított vala, s mellynek birtokához, mint Kálmánnak 1111-ben kelt megerősítő okleveléből látjuk, Galgócz, Trencsény, Bajmócz a hévízzel együtt, Szucsán, Kosztolán, Ghimes, Elefánt, Sarló és más helységek tartoztak. Ez apátságot Csák Máté s ujjabb időben a törökök dúlák fel. A szerzetesek a törökök elől Nyitra várába menekülének, s az apátság azután egészen elhagyták. Jaklin Balázs nyitrai püspök az elpusztult kolostort Zobor hegyén a kamalduli barátoknak ajándékozá, kik 1782-ben történt eltöröltetésökig bírták. Ekkor a hajdani apátság javai a vallási pénzalaphoz csatoltatának. A kolostor egy része még most is áll, omladékokkal környezve, s vendéglőül szolgál, hova a nyitraiak nyáron gyakran kikirándúlnak. Zobor hegyén sziklás barlang is van, ebben állítólag egykor Zoerard remetéskedett.

Nyitrától éjszakkeletre, két kis mőldre, Ghimes magyar mváros van, melyet a Forgács grófok kastélya, kertje és czukorgyára ékesítnek. A helységtől éjszakra, félórájárásnyira a régi Ghimesvár van, melly a Forgács grófi nemzetség őse fészke. Szép gesztenyefa erdő által környezve valami 1600 láb magas hegy tetején áll, mellynek nyugati oldala igen meredek roppant sziklafal, míg keleti oldala lankásan emelkedik. A vár még ép és lakható karban van. Alsó részében

az őrség lakai és istállók, középső részében az uraság szobái vannak, a felső részt az erősít vények és őrtornyok foglalják el. A középső emeleten többi közt teljesen felbutorzott nagy ebédlőterem van, a hozzácsatlakozó szobákban Forgács grófok arczképeit, ósdi székeket, asztalokat és egyéb bútorokat láthatunk. Említésre méltó a várkápolna, mely sz. Loyola Ignácznak van szentelve. Ott egy miseruhát találunk, mely arany-szálak helyett hajjal van kivarrra. Forgács Pál megvált feleségétől, született Révay bárónőtől, s a papi rendeket vevé föl. Felesége tehát apáczává lön, elvágá szép, hosszú haját s kivarrrá vele a miseruhát, melyet a várkápolnának aján-dékoza. A kápolna alatt a grófi család sírboltja van.

Ghimes várából szép kilátás esik a sűrű erdőségekkel fedett hegyekre, melyek köröskörül s messzire terjedezve emelkednek. A várhegy tövéen nyugatról keletre csapó kis völgy van, mely szép ligetet és vadast képez.

II Endre 1226-ban a ghimesi urodalmat Ivánkának adományozá, ki a még I István uralkodása előtt beköltözött Hunt és Páznán sváb lovagok maradéka volt. IV Béla 1253-ban Ivánka fiát Endrét megerősíté az urodalom birtokában. Ezen Endre, ki 1256-ban erős várat építtete, a Sajó partján a mongolok elleni csatában vitézkedett s testvérjével együtt a futamodó királyt is megmentette vala a végveszélytől. Ő a ghimesi Forgács grófi családnak tulajdonképi megalapítója. Ghimes vára a 14 század elején Csák Máté által foglaltaték el, azután a királyra szállott, s csak Mária királyné adományozá ismét Forgács Balázsnak, ki a budai várban a királyné versenytársa, II Károly, fejét hasította vala meg. Azontúl Ghimes sok ideig szakadatlanul a Forgács nemzetség birtokában maradt. A törökök nehányszor megrohanták, de siker nélkül. 1613-ban gr. Forgács Zsigmond, az ország nádora, a ghimesi várat nagy költséggel helyreállíttatá, de már 1618-ban Bethlen hadai dulák föl. Egyszer a törökök is leégették. Gróf Forgács Zsigmond Rákóczy Ferencz fölkelésében vett részt, ezért elesett jószágaitól, s I József Ghimest Wratislaw cseh grófnak adá el 130,000 ftért, ez azomban 1712-ben ugyanezen összegért ismét Forgács Pálnak engedé át. Ez azon Forgács, ki azután a papi rendeket vevé föl s rosnyói püspökké lön. Ő meg fia

THE END OF THE WORLD

THE END OF THE WORLD

THE END OF THE WORLD

THE END OF THE WORLD

THE END OF THE WORLD

THE END OF THE WORLD

helyreállttaták a várat s különösen az említett kápolnát is építtették.

Ghimestől északkeletre, a Zsitva egyik mellékvölgyében Veltsicz falunál egy régi várkapu, az úgynevezett avarkapu vagy fekete vár (csernigrod) maradványai láthatók. Lehet, hogy e maradványok csakugyan az avarok idejéből valók. — A ghimesi vár közelében, Aranyos-Maróthtól másfél mfdre, a 27 évvel azelőtt Jeszenszky József által 100,000 pfnyi költséggel egy erdő helyén létesített nagy gyümölcsös kert van, melyet Roszkosnak neveznek; 300 holdnyi terjedelmű s 19,000 gyümölcsfa van benne.

Nyitrától éjszakra egy órajárásnyira, a folyó bal partján, Darázs falu van, ósrégi templommal. Odább éjszakra kivált a folyó jobb partja sűrűn van megrakva kisebb nagyobb helységekkel, melyekben azomban semmi uevezetességet nem találunk. A bal parthoz közel Felső-Elefánt falu van, a pálosok 1369-ben alapított kolostorával, mely egykor egész urodalmat bírt. Ugyancsak a bal parton Nagy és Kis Appony van, gróf Apponyi Antal nagy kastélyával, melyben gazdag könyvtárt és képgyűjteményt találunk. A helységtől délkeletre, egy hegynék oldalában, régi várnak omladéakai láthatók. E vár Zsigmond idejében a király birtokában volt, s ő Eöry nemzetségnek adományozá, mely azután régi nevét elhagyva magát a várról Apponyinak nevezé. Appony várát a 17. században a törökök hányták szét.

Nyitrától éjszakra 4 mfdre, a folyó jobb partján, Nagy-Tapolcsány mváros van, 3000 tótajkú és zsidó lakossal. Ez hajdan sz. k. város volt, most gróf Erdődyek egyik urodalmának főhelye. A helységtől nyugatra egy órajárásnyira a régi tapolcsányi várnak romjai láthatók.

Tapolcsánytól északkeletre 2 mfdnyire Nyitra-Zsámbokrét tót mváros van, régi kastélylyal. Ettől keletre Oszlán mváros van, melytől délnyugatra félóránnyira erdők közepett Nagy-Ugrócz tót falut találjuk. Ezt gr. Keglevich János gót ízlésben épült kastélya ékesíti, mely 1845—1850 egy olasz építő terve szerint rakaték. Főhomlokzatán 22 láb magas nagyszerű kapu van, az építmény tömegéből három

torony nyulik fel. A fölépcső almási veres márványból készült, a lépcsőház falai tölgyfa színre festett fatáblákkal kirakvák, s régi fegyverek csoportozataival díszesítvék. Az első emeletbe érvén ajtóhoz jutunk, melly mellett vas páncélba öltött apród látható. Az ajtó szép előszobába nyílik, mellyből a családi képekkel díszesített s ószerű butorokkal és edényekkel felszerelt ebédlőbe jutunk. A többi szobák és teremek is nagyon gazdagon vannak kiékesítve és bebútorozva s különösen mindenféle becses műtárgyakkal és ritkaságokkal is felszerelve. Sok tekintetben igen érdekesek: a várkápolna, az egyik bástyában levő könyvtár s a másik bástyában levő fegyvertár. Általában a nagy-ugróczy várkastély hazánk legszebb urasági lakaihoz tartozik s mind belső el- és berendezésére nézve tökéletesen megfelel a jó ízlés meg kényelem igényeinek. A kastélyt szép kert környezi.

Zsámbokrétól északnyugatra Bán m. város van, hol régi várnak maradványai láthatók s honnan egy órányira Zay-Ugrócz csinos falu van, mellyet köröskörül rengeteg fenyűerdőkkel fedett magas hegyek környeznek; ezek közül a Rokos hegy 4000 láb magas. Zay-Ugróczon terjedelmes, három emeletre épült, régi várkastély s egy posztógyár van. A kastélyban az evang. templomot, mellyet a helység evang. lakosai a reformáció óta használnak, gr. Zay szép könyv- és képtárát s Zay és Garay grófi családok levéltárát találjuk. (Garay nemzetségének férfiága a 15. század másik felében kihalt.) Érdekes fegyvergyűjtemény is van a kastélyban; többi közt egy nagy ágyu látható, mellyet 1550-ben bizonyos Horvát Endre Debreczenben önte. A várkastély keleti oldalától balra a falu kath. temploma van, két sírbolttal, mellyek közzül az egyik Zay grófok családi sírboltja. Mintegy 20 percznyire a helységtől szép kertliget van, hol balastavat árnyékos szigetkével s a hegy lejtőjén épült kéjlakot találunk. A kert bejárásánál, a sziklafal előtt furcsa alakú kőszál ötlük fel, a monda szerint egy cigány asszony változott el e kőbálványnyá. A kertet a környék lakosai is gyakran szokták meglátogatni. 1855 óta vadaskert is létezik, hol számos szarvas, őz, nyúl és fogoly van. A szomszéd erdőkben általában sok őz, róka, nyúl, vadmacska, hiúz, császárfajd és egyéb vad tartózkodik. A

posztógyár négy külön épületből áll, melyek hosszukás négyszöget képeznek. Zay-Ugrócz lakosai régóta foglalkoztak a posztókészítéssel, gr. Zay Károly, a buzgó hazafi, 1845-ben a posztógyárt állítá fel, mely csakhamar sikeres versenyre kelt a régibb gyárakkal.

Ugrócz vára már 1089-ben említettik. 1295 óta különböző urai voltak. I Ferdinánd 19 helységgel együtt állhatatos hivének, Zay Ferencznek adományozá, s 1547 óta az ugróczy urodalmat folyvást gróf Zay család birtokolta, mely állítólag még Árpáddal az országba költözött nemzetségtől származik egyenes vonalban. Ugróczytól északra, a hegység oldalában még meglehetősen épséges vár van, mely hihetőleg a huszsziták korában épült s az oklevelekben Macharnuk és Szovko várának nevezetik. Ott meguészésre méltók: a kápolna, Zay nemzetség régi sírboltja s a két udvaron találtató víztartók.

Bán és Zay-Ugrócz a Radissa pataknál vannak, mely a Machnácskába ömlik, ez meg az éjszaknyugatról jövő Nyitrával egyesül. —

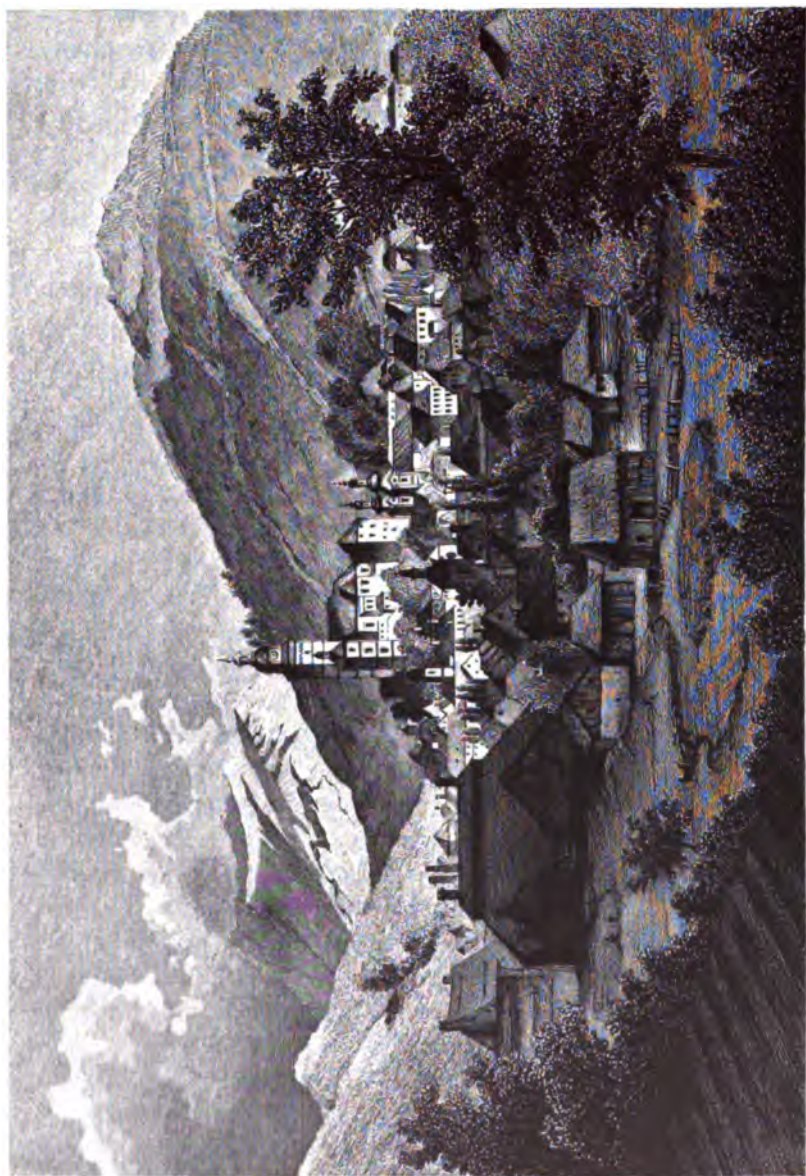
Most azon helyre érkezünk, mely Nyitra városa után az egész völgyben a legérdekesebb. Ez a Nyitra jobb partjához közel eső Bajmócz m. város és kies vidéke. A csinos és nyájas helység fölött még épségben levő tekintetes lovagvár emelkedik egy hegyen. E várnak, a monda szerint, 365 ablaka van, még most is valamennyi helyisége lakható. Előtte százados nyársfa terjeszti ki terebélyes ágait, ennek árnyékában hajdan nehányszor a haza sorsa felett nyilvános tanácskozások folytak. A bajmóczy várat I Károly valami Zelotusnak adományozta volt, ki azután bajmóczy grófnak nevezi vala magát. Utóbb valami Onofrid gróf bírta, ki ott 1479-ben a még most is meglevő prépostságot alapítá. I Mátyás a bajmóczy várat fiának Jánosnak adományozá. Azután Szapolyai bírta, ettől Ferdinánd vevé el s Thurzó Eleknek adományozá. A Thurzók férfiágának magvaszakadta után a bajmóczy urodalom a Pálffyak grófi nemzetségére szállott, mely most is bírja. A bajmóczy várat több ízben szállták körül és vívták ki, neveztesen Bocskay és Rákóczy mozgalmaiban. 1533-ban s 1599-ben a törökök áraszták el a Nyitra völgyét s Bajmócz m. városát is feldulák, de a várat meg nem vehették.

A helységtől délre, a kényelmesen átkelhető dombon túl a bajmóczi hévvizek vannak. A forrás, mely a fürdőben használt vizet szolgáltatja, magában a fürdőépületben van, de a környéken még számos más hőforrás bugyog ki; ezek közül a legnagyobbik jókora tócsát képez, melyet tengerszemnek neveznek. A várhoz tartozó kertben hasonló források bugyognak fel, melyek kisebb nagyobb tócsákat képeznek. A fürdői forrás hőmérséke 40° R. s a sós földes hévvizekhez tartozik. A fürdői épület egykor csinos és elég nagyszerű lehetett, hosszukás négyszög, melynek szép főhomlokzata nyugatra szolgál. Benne a haszonbérlo lakásán kívül csinos táncsterem s 11 vendégszoba van; déli része négy külön tükörfürdőt foglal magában, melyekben közösen fürdenek. Jelenleg az egész épület, de főleg azon része, hol a fürdők vannak, igen elhagyott karban van, tulajdonosa azomban, t. i. gróf Pálffy János nemsokára meg fogja tétetni a szükséges javításokat. A bajmóczi fürdő már a 16. században nagyon elhíresült, ekkor Thurzó építtete egy házat. Egy ideig a magyar nemesség legkedveltebb fürdője volt. De idő jártában elveszté egykori hírét, fényét s mindinkább hanyatlani kezdett, úgy-hogy most távolabb vidékről csak gyéren látogattatik meg.

Nyugatra csak negyedóránnyira Privigyé mváros van, hol sok posztókészítő lakik s hol a kegyesrendűeknek kolostoruk van. A közel Csausa falu határában a legritkább numulitok és más kagylókövületek fordulnak elő; az egész környéken a mészképzemény uralkodik. Bajmóc és Kis-Bélicz falu között dolomit hegység húzódik el, Lelócz és Kosztolán helységek közelében igen szép borsókövek található. Kis-Bélicz határában a bajmócziakhoz hasonló hévforrások vannak egy posványos réten; nyomorult fürdőintézetet is találunk ottan, mely Zsámbokréttől csak egy negyed méfnyire esik, a kis Nyitra jobb partján.

A bányavárosok s a Garam völgye.

Privigyéről keletnek fordúlva a hegyeken át Kőrmöczbányára megyünk. Csakhamar a bárom oldalról magas s

Z. A. M. d. 21.

Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt.

O. H. v. 1847.

KÖRNER.

BREITENBURGER VERLAG.

Laifer es Stolz bismannanban Pesten.

felette meredek hegyfalak által bezárt handlovai völgymedenczébe jutunk, hol kőszéntelepet fedeztek föl. Külömben ásványos faszén mind a Nyitra mind a Garam völgyében található.

Körmöczbánya magas, erdőtlen hegyek közötti völgymedenczében és oldalain terül el. Nyugatra a kápolnával ékesített Kalváriahegy emelkedik, melynek éjszakkéleti oldalán elhagyott s bcszakadt régi bányák vannak; éjszakra a Revolta hegy van, melynek hátán a II József által 1764-ben tett látogatás emlékezetére állított kőtábla négy hársfa árnyékában van; a Kalvária és Revolta hegyek között éjszakknak kanyarodó, Sturz nevű völgyben számos bányatelep és műhely van; a Revolta keleti oldalán a körmöczi völgy huzódik el, melyet a Turóc vmegyéből a hegynyergen fekvő Perk falun át vezetett víz a körmöczi csermellyel egyesülve átfut; a körmöczi völgy bal oldalán a Dörnstein és blaufuszi hegyek (Stoss) emelkednek; a blaufuszi hegy és úgynevezett Stossrétek közt az érdekes sólyomi völgy huzódik el éjszakkéletre, a rétek fölött kopár és sziklás hegygerincz emelkedik. Dél felé a kanyarodó körmöczi völgy két oldalán más hosszukás és kúpdad, erdős hegységek merednek föl, melyek közül a jobb oldalon az Ördöghegy, a bal oldalon az Osztrahora vagyis csúcsos hegy tűnnek fel. Szép kilátás esik a város éjszaki oldalán emelkedő Revolta tetejéről, de még messzibbre látni a Stoss-rétek fölötti sziklatetőkről, honnan a Garam völgye egyes részeit is az erdős hegyek előterén szürkellő szászokói váromladékkal együtt s a Selmeczbánya mellett emelkedő Szitnát is kivehetjük. Körmöczbánya a Revolta déli tövén, az ennek keleti és nyugati oldalán s a Kalvária és Stoss hegyek között elnyúló völgyekben terül el. A belváros éjszakkéleti oldalán, a keleti hegyek egyik aláereszkedő fokán a kettős fallal és tornyos kapukkal megerősített vár van, hol külsőleg eredeti gót építésének kevés nyomait mutató, belül oszlopok által két hajóra osztott, szép boltozatú és régi festvényekkel ékesített templomot találunk, melyben a nyári hónapok alatt minden harmadik hétben, a téli hónapok alatt pedig egyszer sem tartanak isteni tiszteletet. A templom falaiba több sírkő van illesztve. Elejéhez újabb időben egy hatalmas óra- s egy karzatos óratornyot építettek.

A templom mellett a várfalak mentében több ház van, melyeknek falai igen vastagok. A várhoz, melynek két kapuja van, a belvárost a külvárosoktól elválasztó s Zsigmond idejében rakott kerítőfalak csatlakoznak, melyek már omladoznak, míg a három tornyos és czimeres kapú még ép karban van. A belvárosnak csak 40 háza van, melyek a tágas hosszukás piacz két oldalán épültek. Az alsó kapu közelében, a nyugati oldalon a ferenczesek egyháza és kolostora van, melyet 1653-ban Lippay esztergomi érsek rakata; ezzel átellenben az 1557-ben épült, 1642 s 1769-ben megújított nagy kath. plébániaegyház áll, minden oldalról szabadon, elején kettős toronnyal, s alatta sírbolttal; a plébániaegyház előtt, a piacz közepén, az 1773-ban fellállított, igen sok alakkal ékesített nagyszerű, de újítást igénylő sz. háromsági szobor áll, odább medenczés szökőkút s a piacz éjszaki oldalán kisebb szent szobor van. A piacz keleti oldalán a régies városháza áll, ebben a takarékpénztár is van, s végre a piacz éjszaki oldalán a pénzverde van. A külvárosok jóval terjedelmesebbek s gyümölcsös kertekkel környezvék; különösen az alsó külvárosban sok csinos épületet találunk. Ott van a jelentéktelen evang. egyház is. Az érczúzó, érczművek s egyéb bányatelepek mind a külvárosokban vannak s a völgyek mentén messzire elterjednek. Körmöczbányának 5000 lakosa sincs, kik nagyobb részt németek s a bányászaton kívül holmi műiparral és kereskedéssel is foglalkoznak, de általában véve elszegényedtek. A felső külvárosban egy fehércserép-gyár, papírmalom és festékgyár van. A bányászat igen kevés nyereséget hajt, sok bánya egészen el van hagyva. A hajdan nagy hírből állott körmöczbányák a völgy jobb oldalán vannak, hol a zöldkő-képződmények uralkodnak, míg a bal oldalon a trachitok és néhány helyen a bazaltok fordulnak elő. Aranyon és ezüstön kívül Körmöczbányán némi rezes, ólmot, vasat, szürke és fehér piskoltot találnak; az úgynevezett tigrisérczet is. De az évi aranytermelés legfeljebb 2, az ezüsttermelés pedig 14 mázsát tesz. Tehát a régi közmondás, miszerint Körmöcznek arany, Selmecznek ezüst és Beszterczének réz falai vannak, most már nem áll. Az újabb időben szép gépekkel felszerelt pénzverdében most rendesen csak réz és ezüst pénzkeket vernek ki.

Körmöczbánya s a szomszéd Turócz megyében levő Sztubna állítólag már 770-ben alapították, és pedig beköltözött thüringiaiak által. Annyi bizonyos, hogy Körmöczön már Kálmán idétt a bányamivelés szépen virágzék. I Károly 1328-ban kiváltságlevelet s terjedelmes földeket adományozta a városnak. A mongolok 1241-ben e hegyes vidéket is elpusztították, de Körmöczbányát, úgy regélik, a várban tartott pávák kiabálása megmenté.

Körmöczbánya környékén, hol Nyitra, Turócz és Bars megyék egybeszögellenek, a következő falvak: Gajdel, Majzel, Besztercze, Vriezko, Német-Próna, Handlova, Szkleno, Felső-Sztubna, Felső-és Alsó-Turcsek, Kunosó, Janó-Lehota vagyis Trézelhaj, Perk, Honesó, Prochot, Litta, Új-Lehota, Magasrét, Pila lakosai mások előtt érthetlen német szójáráson beszélnek. Beköltözésök ideje és körülményei egészen ismeretlenek, miértis némelyek úgy vélekednek, hogy ők a kvádok vagy pedig a későbbi gepidák maradékai. Annyi bizonyos, hogy azon vidékeken a kvádok már Krisztus születése előtt laktanak s bányászattal foglalkoztak. Utóbb egymásután a rómaiak, gótok, húnok, gepidák, marahánok vagyis morvák s végre a magyarok hódoltaták meg azon vidékeket, de a bányamivelés, úgy látszik, folyvást kivált az ős idő óta ott lakozott, vagy később, főleg a keresztes háborúk idejében, Szászországból, Thüringia, Tirolból, a Rajna mellékeiről s más tartományokból beköltözött németek dolga volt.

Körmöczbányáról a délre nyíló völgyet követjük, melyben több bányát és ronda falut találunk. A zöldkő-képződmény dél felé Hornavészig tart a völgy jobb oldalán, s odáig a hegyek többnyire kopaszok vagy csak gyér bokrokkal borítvák. Odább már erdős hegyek következnek. Az úgynevezett mély örök tárnából vasételes földdel kevert víz folyik ki, melynek üledékét gerébművek segítségével kiszedik s az ottani színekben megszáritják. Ebből az úgynevezett ásványos festéket készítik. Ők örmöcznél, melyet a morvák állítólag még Körmöczbánya előtt alapítottak, s mely most igen ronda tót helység, a völgy kiöblösödik, azután az út két hegy között elmenve, melyek közzül a jobbfelöli bazaltból a bal-

felőli pedig gömbkőből áll, a Garam völgyét éri. Itt van a Ferdinánd-örök-tárna szája, e tárnát Körmöcbányaig akarják vinni. A körmöczi völgy torkolatával szemben, a Garam bal partján elszűzódó hegység előterén, egy hosszúkás erdős trachithegy déli sziklás végfokán, Szász-kővár maradványai ötlenek föl. A négyszegletű várnak falai és bástyái még nagyobbbrészt fennállanak, de a falakon belül rideg pusztaság uralkodik. E várat állítólag Kálmán idétt valamelly német vitéz rakatá, ki a Harz vidékéről szakadt hazánkba. Utóbb Szász-kő királyi birtok volt, s várnagyai olykor igen zsarnokilag bántak a szomszéd bányavárosokkal. Így 1351 táján a szász-kői várnagy Selmezbánya területéhez tartozó néhány helységet elfoglala. A selmecziek magok akartak magoknak igazságot szerezni s a ráforduló évben a tőlük elvett helységek visszafoglalásához készülének. De Zubonya, a vitéz várnagy, csatarendben várá a völgyben közeledő polgárságot s a 9-dik században épült Karlik helységnél megütközék vele. Mindkét részről vitézül és sokáig harcolának, végre is Zubonya teljes győzelmet vón s fölperzselvén Karlikot, diadalmas seregével visszavonúla erős várába. A kudarcot vallott selmecziek most I Lajos királynak panaszkodának a rajtok elkövetett erőszak miatt, a király meghallgatá panaszait s még 1352-ben meghagyá a várnagynak, hogy az előde, Bessős mester, által Szász-kőhöz jogtalanul kapcsolt hat falut Selmecz polgárainak és vendégeinek visszaeressze. — A szász-kői urodalom most is a k. kincstár birtoka.

Most a Garam jobb partján a Szmolnik és más erdős hegyek alján keletnek tartó országutat követjük, a bal partot is folyvást erdős s ittott sziklás hegyek szegélyzik be. Bucsá előtt az út jobbra hagyja a Garamot s egy kis hegyszoroson keresztül a kies zólyomi völgymedenczébe száll alá. Itt gyönyörű kilátás nyílik előttünk. Jobbra a Garam bal partján Zólyom városa terül el, kelet és dél felé mindjárt a város közelében erdős s egyes kőszirtekkel borított hegyek emelkednek, melyek a keletről jövő Szaltnával egyesült Garam folyásának nyugati irányt szabnak, hol az magának a hegyek között tört utat. Éjszak felé tágas, zöldellő, lapos, hosszúkás völgymedence terül, mellyen az éjszacról jövő Garam külöm-

bőző kanyarulatokkal átkigyózik; a folyó két partján alacsony dombvonalok s ezeken túl mind kelet mind nyugat felől magasabb erdős hegyek emelkednek. A völgymedence éjszaki oldalán magasabb hegyek rekesztik be a láthatárt, megfelelő a Zólyom mögötti hegyeknek. A folyó bal partján elhúzódó dombosor lejtőjén a szliácsi fürdőt pillantjuk meg, mely részint a fák közé rejtezik.

A síkságba érván s a Garam hídján átkelven csakhamar a bájos képpé össze csoportosuló hegyek előtt épült Zólyom városába érünk. Ez a balparti dombosor déli, már majdnem egészen lelapult végén terül el; igen kis városka, alig van 300 háza és 2000, jobbára tót lakosa. Főutczája vagyis piacza igen széles s gyepvel van benőve. A piac felső részén a gót építésnek némi nyomait mutató s nagy tömeges toronnyal ékeskedő kath. plebániatemplom áll; odább az 1857-ben megújított evang. templom van, az utczával egy vonalban hatalmas és díszes toronnyal. A piac egy része fákkal van beültetve és sétahelyül szolgál. A széles utca alsó vagyis délnyugati végén a vár büszkélkedik. A várost bekerítő, 4 öl magas kőfalak még nagyobb részt megvannak, a tornyos négy kapu is még áll. A vár pedig fő épületeire nézve még ép karban van s csak ékesítményeit veszítette el. Némi költséggel és gondnal teljesen lakhatóvá tétethetnék. A zólyomi vár a Garam és Szalatna összefolyása által képezett félszigeten, kis magaslaton épült. Királyi vár volt s első építtetését 1350-be teszik. A főépítmény magas négyszög, fedele alatt igen kis ablakai vannak, négy szögletén a fal felső része egyegy kúpdad tetővel fedett kerek toronykává dúzzad ki. E négyszöget kerítőfal környezi, mellynek négy szögletén kúpdad fedetű, kerek, vastag, de alacsony, tornyok vannak. E tornyokhoz a cselédek lakásaiul szolgált melléképületek csatlakoznak. A második, külső kerítőfalnak is voltak bástyatornyai, de ezek már részint összeomlottak, részint egészen átalakítvák. Most a város felé a vár alatt gyümölcsös kert terül. E kert mellett s két régi omlatag torony között elmenve a dobogóra s azután a két kapujú bolthajtás alá jutunk, melly fölött hatalmas négyszögletű torony emelkedik, s melly az egyetlen bejáratot szolgáltatja a várba. Ez oldaláról a vár

hajdan a város kerítőfalaival volt kapcsolatban. Más kapun át a várnak belső terjedelmes udvarára jutunk, melyet kő s most már részint fa oszlopokon nyugvó nyílt folyosó fut körül. Az udvaron néhány csinosan készült, gazdagon ékesített gót boltívet és egyéb faragványt találunk, különösen a balra levő kápolna kapuja és ablaka gót ívezetei szépek; belül a kápolna át van alakítva. Az első emelet még lakható, többi közt a szolgabírói hivatal volt ott. Néhány más szobán kívül nagy teremet találunk, melynek mennyezetét a magyar vezérek és királyok életnagyságú képei díszesítik. Az egykor Mátyás király által lakott szobák most részint holmi raktárul szolgálnak. A keleti oldalon lévő utolsó szoba padozata alatt egy kis titkos szoba van, súlyos vas ajtókkal és hatalmas zárreteszekkel; ez azon szoba, melyben Bethlen Gábor a Pozsonyból Zólyomba szállított magyar koronát egy ideig őrizteté. A nyugati bástyában mély börtön van. Most a várnak más helyiségei is börtönül szolgálnak. A dombmagaslat mellyen a vár áll, a Szalatna partján meredekül lejt alá, a másik oldalon, t. i. a Garam felé, lankás s odább sík rétek terülnek. Ez oldalról tehát a vár legkönnyebben volt meg-mászható s ezért ott hatalmas külművekkel volt megerősítve, mellyek már romba dőltek; a külső bástyafal egész odáig nyúlt el, hol a két folyó egymásba ömlik.

Odább délre, a Szalatna torkolata fölött emelkedő hegyen, a régibb Zólyomvár állott, melyet némellyek szerint 745 táján a marahánok építének föl; de a névtelen jegyző szerint azon várat Bors vezér rakatá, s a határos erdőt még most is Bors hegyének nevezik (Borsova hora). Bucsá és Zólyom közt, a Garam partján, egy harmadik várnak némi maradványai vannak. Ezt is a névtelen jegyző szerint Bors vezér rakatá.

A zólyomi vár királyi birtok volt, de a város már az első királyoktól holmi kiváltságokat vett. A mongolok elvonúlta után IV Béla gyakrabban mulata a zólyomi várban s innen több bányavárosnak új kiváltságleveleket osztogata; 1244-ben decz. 28. Zólyom városa polgárainak kiváltságait ujítja meg. I Lajos az újabb zólyomi várat rakatá s szintén gyakran fordult meg ottan; különösen 1382-ben a lengyel urakkal találkozó zólyomi várában, hogy Lengyelország egye-

sülését hazánkkal megszilárdítsa. A lengyelek hosszas alkudozás után beléegyezének, hogy a Lajos által vejéül kiszemelt Zsigmond örgrófnak meghódoljanak s azután vele együtt haza menének; Lajos Libetbányáig elkíséré őket, onnan Nagyszombatba mene, hol nemsokára elhúnyt. Zsigmond halála után leánya a cseh Giskrát hívá az országba s neki 1440-ben egyebek közt Zólyom várát is átadá. Giskra még Erzsébet halála után is megmaradt az általa elfoglalt várak birtokában; Hunyadi János 1451-ben számos várat elvón a csehektől, de Zólyom tovább is Giskra kezén maradt, s Mátyás király megerősíté annak birtokában. Giskra halála után a zólyomi vár ismét a koronára szálla, ekkor Mátyás által fényesen megújították, s a királynak egyik kedves mulatóhelyévé lön. Mátyás azután zólyomi várát fiának adományozá. Ennek halála után Zólyom mint özvegyi birtok Mátyás özvegye kezére juta. Később egy ideig a Frangepánok birták, 1520-ban pedig II Lajos saját nejének Máriának adományozá. Ennek várnagya Thuri Kristóf a mohácsi csata után mint független úr az egész környékre kiterjeszté zsarolásait és rablásait, végre 1542-ben megaláztaték s engedelmességre szorították. 1605-ben Homonnay Bálint, Bocskay egyik vezére, vevé meg Zólyomot, 1616-ban meg Szécsy György Bethlennek hódoltatá meg. II Ferdinánd Dersfynek adá zálogba, azután Eszterházy Miklós vevé birtokába, miután Dersfy leányával, Orsolyával, egybekelt vala. Nehány év múlva Rákóczy György, 1678-ban Tököli Imre s azután megint Rákóczy Ferencz szállaták meg Zólyomot s a bányavárosokat. A zólyomi vár a sok vivatás következtén nagyon megkárosult, azután elhanyagoltaték vagy holmi kiigazítások által elrontaték. 1802-ig gróf Eszterházyak birtokában volt, ekkor a k. kincstár két más urodalomért becserélé.

Zólyomból délre az országút Dobrona tót mvárosba visz, balra hagyván Dobróvára omladékait. E várat a hozzátartozó urodalommal II Lajos Verbóczy Istvánnak adományozá, ki, mint mondják, ott írta meg az ugynevezett Hármaskönyvet, melyet az 1514-ki országgyűlés elé terjeszte. Ugyancsak Zólyomból keletre az erdős hegyek között menvén, Szalatna mvárost érjük, melly a hasonló nevű folyó jobb

partján épült; hozzá nem messze keletre, a folyó bal partján, a véglesi vár romjait találjuk. E vár is hajdan királyi birtok volt, s I Mátyás gyakran mulata benne, midőn a határos erdőkben vadászgat vala. Most a véglesi urodalom gróf Eszterházyaké. A Szalatna jobb partján, szemben a váromladékkal, Végles helység van, délre csekély távolságra Kalinka falu határában nevezetes kénbányát találunk, melyet valami 16 év előtt feltárának s mellyből évenként 5—600 mázsa ként nyernek. A bánya a faluhoz mintegy félórányi távolságra trachit hegyekkel körülvárt, szűk völgyteknőben van, melly csaknem szabályosan tojásdad, s mellybe csak éjszokról lehet keskeny völgytorkon keresztül bejutni. A kalinkai kénbánya kialudt szolfatara s erről is nevezetes, hogy benne új ásványt találtak, melly kettedkéses mangán, s mellyet haueritnak neveznek.

Zólyom környékén sok ásványvíz van, mellyek részint savanyú források vagyis borvizek, részint kénes, részint pedig meleg és hő vizek. Maga a város határában 12 forrás fakad, mellyek jobbára kellemes italul szolgáló borvizek. A város éjszaki oldalán emelkedő domb hátán medenczealakú mélyedés van, mellyben 23—25° R. mérsékletű számos forrás van. Odább éjszakra, a Garam bal partján emelkedő ugyanazon dombsoron, melly Beszterczebánya felől délnek csap s gyér erdővel van borítva, a ribári vagyis szliácsi fürdő van. Pettko szerint Selmech- és Körmöczbánya környékén igen nagy kiterjedésű trachitkör vagyis emelkedési kráter van, a szliácsi források már ezen kráter területébe esnek. A hasadékos és repedéses trachittuffból álló dombnak, mellyen a fürdőház, áll, tetején közel egymáshoz 8 erős forrás fakad, mellyeknek vizét lyukacsos fenekű négy víztartóban vagyis tükörfürdőben felfogják. E víztartók közvetlenül a források felett, az úgynevezett nagy fürdőházban vannak; ezeken kívül ugyanazon épületben még két kádfürdő, s gáz-, gőz- és zuhanyfürdők is vannak. A források részint vízzel megtelt, természeti, nagyon mély aknák vagy kutak; az 1. számú tükörfürdő forrásának fenekét valami 450, a 3. számú fürdő forrásaét pedig 102 lábnyi mélységben éri a mérőn. Az ivóforrások a fürdői forrásoktól délnyugatra valami 600 lépésnyire, a dombnak

alacsonyabb lejtőjén vannak; ezek: a József-, Dorottya-, Ádám- és Lenkeyforrások; hőmérsékük 9 és 20, a fürdői források hőmérséke pedig 20 és 26° R. között változik. A Józsefforrás leghidegebb, az első tükörfürdő legmelegebb; amannak hőmérséke 9°, emezé 25. 8° R.

A szliácsi források fő alkotórészei: kénsavas és szénsavas mész, keserű sók és vas. Mindegyik forrásból igen sok szénsavas lég is fejlík, s kivált az első tükörfürdő vizéből olly nagy mennyiségben száll fel azon lég, hogy a fürdőben levők fejei fölött egy asszonynak folyvást zászlót kell lengedeztetnie s ekkép a támasztott légvonallal a szénsavas gázt eltávolítua. E gázt kaucsuk csövek segítségével a gázfürdőkbe vezetik. A szliácsi hévvizek gyógyító erejét sokféle betegségekben rendkívüli sikerrel tapasztalták, miértis Szliács hazánk leglátogatottabb fürdőihez tartozik. Nehány év óta több csinos és terjedelmes épület raktak, melyekben összesen vagy 140 vendégszoba van. Legszebb épület az úgynevezett Pesti ház; ebben nagy elédlön és szép tánczteremen kívül 33 lak-szoba van. Mindezen építményeket a délre terjedő erdőhöz csatlakozó kertliget környezi, melyet a nem rég épült kápolna sz. Hildegarde képével ékesít. A fürdőnek legközelebbi környéke elég kopasz, kivált a Garam felé s éjszaki oldalán, de távolabbi vidéke igen bájos, s kellemes kirándulásokat tehetni Zólyomba, a kissé távolabb Beszterczebányára és más érdekes helyekre. Szliács a bányakincstár birtoka volt, 1860-ban bizonyos Kétschnek adaték el 60,000 ftért.

Szliács irányában a Garam jobb partján Hajnik tót falu van, ezt s még egykét más falut éjszakra menő utunkon elhagygyán, Királyfalvát (Kralova) érjük, hol vasedény- és kardpenge-gyár van s hol régi omladékos házat találunk, melyben, mint mondják, egykor Mátyás király lakott, midőn azon vidéken vadászgatott. Azután csakhamar Radvány tót mvárosba jutunk, melyet Radvánszky Antal szép kastélya és kertje ékesít. E kastély szeglettornyokkal szárnyékkolt, rovátkos falazatú négyszög, s részint a 16., részint a 17. században épüle. Benne egyebek közt jeles hazafiak arczképeivel díszesített gazdag könyvtárt s néhány érdekes régiséget

és más emlékeket találunk. Radványban más csinos épületek is vannak, s házsora kapcsolatban van Besztercebányával, úgyhogy tulajdonkép annak egyik nagy külvárosa. A Bisztricza hidján átkelvén csakhamar Besztercebányának tornyos, czímeres s még teljesen ép kapujához, s ezen bemenvén s a menedékes utcán felhaladván, tágas és szép házakkal környezett piaczára jutunk.

Besztercebánya hazánk legcsinosabban s legrendesebben épült városaihoz tartozik. A belvárost még nagy-részt fennálló kőfalak és öt tornyos kapú kerítik be. Kivált főutcája vagyis piacza valóban diszes. Felső végén, keleti oldalán a két alacsony toronnyal ékesített, kívül belül egyszerű s nem nagy székesegyház van, alább, ugyanazon oldalon, a városháza, azután a posta s a terjedelmes kamaraépület következnek. A másik, nyugati, oldalon a sólyomi takarékpénztár, a püspöki palota, a vendégfogadó s más csinos épületek vannak. A piacz közepén medenczés kút s a székesegyház irányában szűz Mária szobra áll, e mögött a városi őrtorony van. A piacról kelet felé menő s tornyos kapuval végződő Garamutczában két háromemeletű és terjedelmes épület csatlakozik a székesegyházhoz, azokban a káptalanbeliek laknak; nyugat felé a Plebániaútca terjed, melyet az 1858-ban épített csinos reáltanoda ékesít. Ez utca északi oldalán szép fasorok vannak, melyek mögött a régi várnak maradványai láthatók. E falromhoz a tót plebániaegyház támaszkodik, melynek külsejében az eredeti gót építésnek még némi nyomai láthatók, míg belseje egészen át van alakítva s elég dísztelen. Kissé odább a német plebániaegyház van, mely eredetileg szintén gót modorban épült, de az 1661-ki tűzvész által történt megrongáltatása után újabb ízlésben helyreállították. Most hajdani gót idomai már csak külső alakjában, különösen ablakaiban, még némi faragott alakokkal ékesített oldaltámlaiban, tornyában s oldali kápolnáiban ismerhetők fel. Ez utóbbiak egyikében, t. i. a Borbála-kápolnában egy nagy gót szárnyoltár van, mely 20 lábnál magasabb, egészen fából faragott; középmezéjén és két szárnya belső lapjain sok díszes szobormű látható, felső részeit szép gót alkatok ékesítik; építményi vonalai megaranyozvák, alakai kifestvék. A tem-

1874

St. Peter's Church, Zug, Switzerland

1874

THE TOWN OF ZUG, SWITZERLAND. NOTED FOR ITS

1. and 2. The Town of Zug, Switzerland

plomnak szép s alakokkal gazdagon ékesített keresztelődemen-
czéje is van. E templom előtt, az utca felé, a kath. gymnasiumi
épület van, melly azelőtt börtön volt. Odább éjszaknyugatra,
már a külvárosban, az evang. paplak és egyszerű templom van;
a vármegyeház a plebániautczát szegő, délnek forduló, utczában
van. A város éjszaknyugati oldalán, a Bisztricza mellett, szép
rét terül, melly fasorokkal lévén beültetve kellemes sétahelyül
szolgált, de 1852-ben egy tűzérsegi tiszt a legtöbb fát kivágatá,
hogy ott a katonai gyakorlatok tétethessenek.

Beszterczebánya Zólyom vmegyének fővárosa, valami
6000, jobbára tótajkú lakossal. Nevezetes bányái vannak,
mellyekben kivált rezes és vasat, de némi ezüstöt is találunk.
Sok kincstári bányaműhely van Beszterczén és közelében, a
selmeczi bányákból kerülő ezüstérczet is részint Beszterczén
olvasztják ki, hol még valami 12 négyszeg mföldnyi erdő van,
melly a különböző bányászati munkálatokhoz szükséges fát
szolgáltatja. A fát gerébművek segítségével a Garamon úsztat-
ják le. Beszterczebánya nevezetes forgalomnak is központja
s általában a legvirágzóbb s legvagyonosabb bányaváros.

Fekvése igen kies, nyugatról a Bisztricza, délről s dél-
keletről a Garam locsolja, melly két folyó a város délkeleti
oldalán egymással egyesül. A város a két folyó által képezett
lapos félszigeten éjszakkeletről délnyugatra és délre terül el;
külvárosait szép gyümölcsös kertek környezik; ezeken túl
alacsonyabb dombok emelkednek, mellyeket szántóföldek fog-
laltak el, s mellyek odább mindinkább magasodnak s a távo-
labb erdős hegyekkel összeolvadnak. Keleti s déli oldalán,
mindjárt a Garam bal partján, a részint erdős részint gyepes
Urpin hegy emelkedik, melly a várost legközelebből be-
keretezi, s melly délnek fordúlva hova tovább alacsonyodik
s mindig a Garam bal partját beszegélyezve mint alacsony
dombhát egész Szliácsig és Zólyomig elhúzódik. E hegy
oldalain mészkőbányák vannak, tetején a kalvária-kápolna áll.
Onnan igen bájos kilátás esik kelet, éjszak és nyugat felé.
Délnyugatra az erdős körmöczy hegyek rekesztik be a látha-
tárt. Egykor Körmöczbányáról e hegyken keresztül lehetett
Beszterczebányára jutni, s ott egy járható alagút is volt.

Most már csak gyalog ösvény van ottan, mellyen, különösen a Szalkán keresztül menve, a legbájosabb kilátásokat élvezhetjük. Görgey 1849 elején hadseregének egy részét azon hegyeken vezeték át s ekkor az elpusztult alagútát is némileg járhatóvá téteté. Nyugatra a turóczi hegyek sötétlenek, mellyek közül az úgynevezett Csúcsos hegy (Osztri Wrh) kitűnik; éjszak felé a lipthói hegyek vannak, ezek közt a Baranova, Krisna, s előttük az Óhegy melletti alacsonyabb hegyek, mellyek között a Bisztra és Hermanecz zöldellő völgyei felnyúlnak. Éjszakkelt felé a magas Prasiva, odább keletre a még magasabb Djumbír, közelebb a libetbányai csúcsos hegy, még idébb, a Garam bal partján, az Ó és Új Kopa emelkednek. Ez utóbbi hegy tetején őrház áll, úgy mint a Selmeczbánya melletti Szitnán. Mondják, hogy e hegyen a tatárjárás idejében raktak egy őrházat s ott lesték a Szitna csúcsán adott jelt.

A német plebániaegyház Borbála-kápolnájának oltárán e felirat olvasható: „1202 sz. Ipoly napján“. Ebből némellyek azt következtetik, hogy már az említett évben német telepek voltak Besztercebánya környékén. Mondják, hogy e várost a Harz vidékéről beköltözött német vitézek építették föl, kik az odább éjszakra levő Urakvölgyén a bányákat szegődött emberek által miveltették. Thurnschwamb ezért Besztercebánya első lakóit nemeseznek mondja. Annyi bizonyos, hogy Besztercebánya már 1222-ben létezett. Ugy látszik, leginkább thüringiai jövevények szállták meg; a városnak 1255-diki szabadságlevelében csakugyan az akkori thüringiai jognak befolyása felismerhető. Ez a királyaink által kiadott első szabadságlevelél, mellyben a bányatized megemlíttetik. A beszterczei polgárok e kiváltságuk szerint mindenféle érczetek cserkészthettek, de az aranytól tizedet, az ezüst- és réztől pedig nyolczadot köteleztettek a kincstárnak beszoolgáltatni. III Endre a város birtokait növelé. I Mátyás gyakran mulata Besztercebányán és környékén. 1542-ben országgyűlés vala ott. A 17. század elején a város kerítőfalait építék föl; a vár sokkal elébb épült. A Bocskay, Bethlen és utódaik által támasztott belháborúkban Besztercebánya is sokféle viszonytagságokon esett keresztül. 1620-ban országgyűlés vala ott,

mellyen Bethlen Gábor Magyarország királyául választaték. 1776-ban a besztercebányai püspökség létesítették.

Több hazánkbeli sz. k. városban, névszerint Besztercebányán is, a német polgárság olly türelmetlen volt, hogy a magyar- és tótajkú lakosokat a városi polgárok közzé sem akarta fölvenni. Ezért az 1608-diki országgyűlés meghagyá a városoknak, hogy a magyar és tót lakosokat is fölvegyék a városi polgárság kebelébe, s minthogy Besztercebánya az országgyűlés azon rendelete ellen berzenkedék, 2000 ftnyi birságban marasztaltaték el. Azon jogot, miszerint a városi tisztkar és tanácsnak is tagjai lehessenek, a magyarok és tótok csak 1650-ben nyerék meg.

Besztercebányánál az éjszokról jövő Bisztricza vagyis Besztercze folyó ömlik a Garamba, melly itt eddigi nyugati folyását megváltoztatva térdforma kanyarúlattal délnek fordul. A Besztercze völgyéből szépen és jól készített országút az Óhegyen és Stureczen keresztül Liptó vmegyébe viszen. Sz. Jakab és Ulimanka között két oldalvölgy nyílik: az egyik, t. i. a hermaneczi völgy, éjszaknyugati, a másik, t. i. az Urak völgye éjszakkéleti irányban húzódik el. A csudálatos szépségű éjszaknyugati völgyben Hermanecz falu terjed el hosszú vonalban kies erdős hegyek között; balra bányászati műhelyek vannak, a meredek, repedezett mészsziklák között és tetejökön hárs-, bükk-, juhar-, tölgy-, fenyű-, szől- és kőrisfák zöldellenek, a völgy mélyében hatalmas kődöczkökök keresztül egy tiszta, pizstrángban bővelkedő, patak szökik alá zajongva és mormolva. Hermanecz falutól éjszakra a magas Hermanecz hegye töviben Tufna falucska van, mellynek határában csak 1842-ben jobban megvizsgált két barlang van ősvilági állatok maradványaival. Az első barlang 1—2 öl széles, igen alacsony, s helylyel közzel cseppkövekkel van kirakva. Ha benne vagy 200 ölnyre tovább megyünk, a második nagyszerű barlangba jutunk. Ennek boltozatja mindjárt az elején szép cseppkőalkotmányokkal van megrakva, odább 6 öl széles és 8 öl hosszú, de igen alacsony, oldalüreg nyílik, mellynek nyírkos iszapos talajába mindenféle ősvilági állatok, kivált pedig a barlangi medve csontjai vannak eltemetve.

A hermaneczi völgyben papírgyár van, melyben igen jeles papírt készítenek.

A keletre levő Urak völgye s az odább éjszakra eső Óhegy helységek bányászati műhelyeikről híresek. Urak völgye mvárosban majdnem csupa bányász lakik, határában évenként valami 17 márka aranyt, 660 márka ezüstöt s 1500 mázsa rezet aknáznak ki. E bányákat legelőször thüringiai lovagok miveltették, kik hihetőleg II Endre idejében költözének be. A meglevő oklevelekben az urak völgyebeli bányák 1251-ben említetnek legelőször. IV Béla az ottani bányák ezüstöt tartó rezéből bizanti pénzverők által az első rézpénzeket vereté. Urak völgye cementvizéről is híres; e víznek azon sajátága van, hogy a belétett vas darabokat 4—5 hét alatt rézzé változtatja. Ugyanott az úgynevezett bányazöldet is termelik.

Óhegy Zólyom megyének egyik legérdekesebb tájéka. A patak mentén a szép országút kigyószik fölfelé, jobbra és balra sűrű fenyűerdő sötétlik. A völgynek egyik tágulatában Óhegy falucska terül, melynek határában rézolvasztók, réz- és ezüstbányák vannak. Urakvölgyéből alagút a hegy alatt viszen Óhegyre, mely csudatevő Máriaképe miatt híres bucsuhely. Óhegy falu fölött sz. Jakab hegycsúcsa nyúlik fel, az Óhegység mögött pedig a szaggatott meredek Sturecz emelkedik, mely kopár mészkő tornyaival s mély feneketlenségeivel regényes vad tájképet tüntet föl, s mely a Fátra hegylánczot a lipői Kárpátokkal kapcsolja össze. A rengeteg sziklákba vágott gyönyörű országút majdnem 3 óráig folyvást fölfelé kanyarodik, míg nem a Sturecz (azaz meredek hegy) tetejét eléri, hol a Zólyom és Liptó közötti határjel áll, s honnan azután Revuczára creszkedik le.

Besztercebányától délkeletre Pojnik tót mváros van, erdős hegyek közt, hol vasbányákat, hámorokat és olvasztó hutákat találunk; északkeletre pedig, a Garam jobb partján, Tót-Lipce mváros van, mely fölött a sziklatetőn épült lipcei vár mered föl. E vár még jó karban van s részint börtönül, részint némelly kormányi tisztviselőknek lakásául szolgál. Igen magas földbástyái vannak, kerítő falai torony-

nélküliek, apró szeglettornyait czukorsüveghez hasonlító fedelek fedik, ablakai kicsinyek, fedele csúcsos. A kapu fölött sötét boltívű, régi torony nyúlik fel. A vár belsejébe vivő bejárás a bástya közepén van s csak falépcsőn lehet oda jutni. Az első szoba egyik ajtaja titkos lépcsőzetre nyílik, melly a várnak külső bástyájára vezet; mondják, hogy Szécsi Mária e titkos lépcsőzet segítségével közlekedett alattomban kedvesével, Wesselényi Ferenczczel. A lépcsőn fából faragott, roppant ökörfej látható; ezt Wesselényi azon vitéz tettének emlékezetéül tették oda, miszerint a szomszéd erdőkből egy vad ökröt saját kezével elejtett. Hihetőleg bölény volt, melly hajdan hazánkban is előfordult, de most már régóta kiveszett. A lipcsei vár egyik szobájának talaja alatt helyiség van, mellybe csak titkos csapóajtón lehetett jutni. E titkos helyiségben, mint mondják, egykor három levente éhségből oda-vesze, miután a várnak hirtelen történt kivivatása alkalmával az ellenség elől menekülők ott felejtették vala őket. A várnak ugyanazon részében a gót kápolnácska is van, melly még eredeti alakját megtartotta. A fedél alatt néhány szoba van, mellyek hajdan igen szépek lehettek; e szobák egyikének a vár sarkán kinyúló nagy íves ablaka van, mellyből a Garam szép völgye messzire átlátható.

A lipcsei vár s a hozzátartozó urodalom most a k. kincstáré. Darab ideig a Wesselényi nemzetségé volt, mellytől az I Lipót idejében forralt összeesküvés következtén 1670-ben elkoboztaték. A mváros a 13. század elején Pleiszen környékéről beköltözött németek által alapittaték meg, s 1340-ben királyi szabadságlevelet vón. Éjszakra, Liptó vmegyében, Német-Lipcse mváros van, ez már 1260-ban veve k. szabadságlevelet, mellynél fogva lakosai egyéb kiváltságok mellett azon jogot is nyerték, miszerint az arany, ezüst és rézérczeket szabadon kereshették s aknázhatták s e végre az erdőket és vizeket is szabadon használhatták.

Tót-Lipcsetől délkeletre, a Garam bal partjától kissé nagyobb távolságban, a Vízokahegy töviben, Libetbánya sz. k. és bányavároska van, mellyet beköltözött százszok alapítottak. De mostani lakói csaknem kirekesztőleg tótok. A városka legnevezetesebb épülete az annak közepén emelkedő

vár, melynek négy tornya van. Mondják, hogy I Mátyás által építtették. A városon kívül néhány érczűző és olvasztó van; azelőtt határában aranybányák is voltak, most különösen csak vasat és rezet bányásznak. Czementvizet is találunk ottan. Tót-Lipcsénél a Garam völgye kis, zöldelő lapályt képez, azután összeszűkül s itt ott komor völgytorokká válik, melyet, ismét mosolygó tágulat vált föl. A völgy azon részében több falu és vasműhely, többi közt egy nagy cs. k. vaspántgyár is van. Odább menve Volaszka falut érjük, mellynél a Liptóból Zólyomba vivő országot a Biaztra völgyét követve a Garam völgyét éri. Azután nemsokára Breznobánya sz. k. város tűnik fel, melynek mohosult, nagy kaputornyai azt hirdetik, hogy hajdan kerítőfalakkal volt megerősítve. Terjedelmes, négyszegletű piacza, melynek közepén a díszes kath. templom s a város háza áll, kellemes látványt nyújt. Említésre méltó a nagyszerű tanodaépület és a nagy városi malom is. A város éjszaki oldalán meredek erdős hegy emelkedik, e mögött a hatalmas Djumbir tornyosul fel, mely 6253 láb magas csucsával a vidék minden más hegyein uralkodik.

Breznobánya 1380-ban nyeré kiváltságlevelét, 1588-ban kerítőfalakkal erősítették meg s 1655-ben sz. k. várossá lön. Hajdan bányászata is volt.

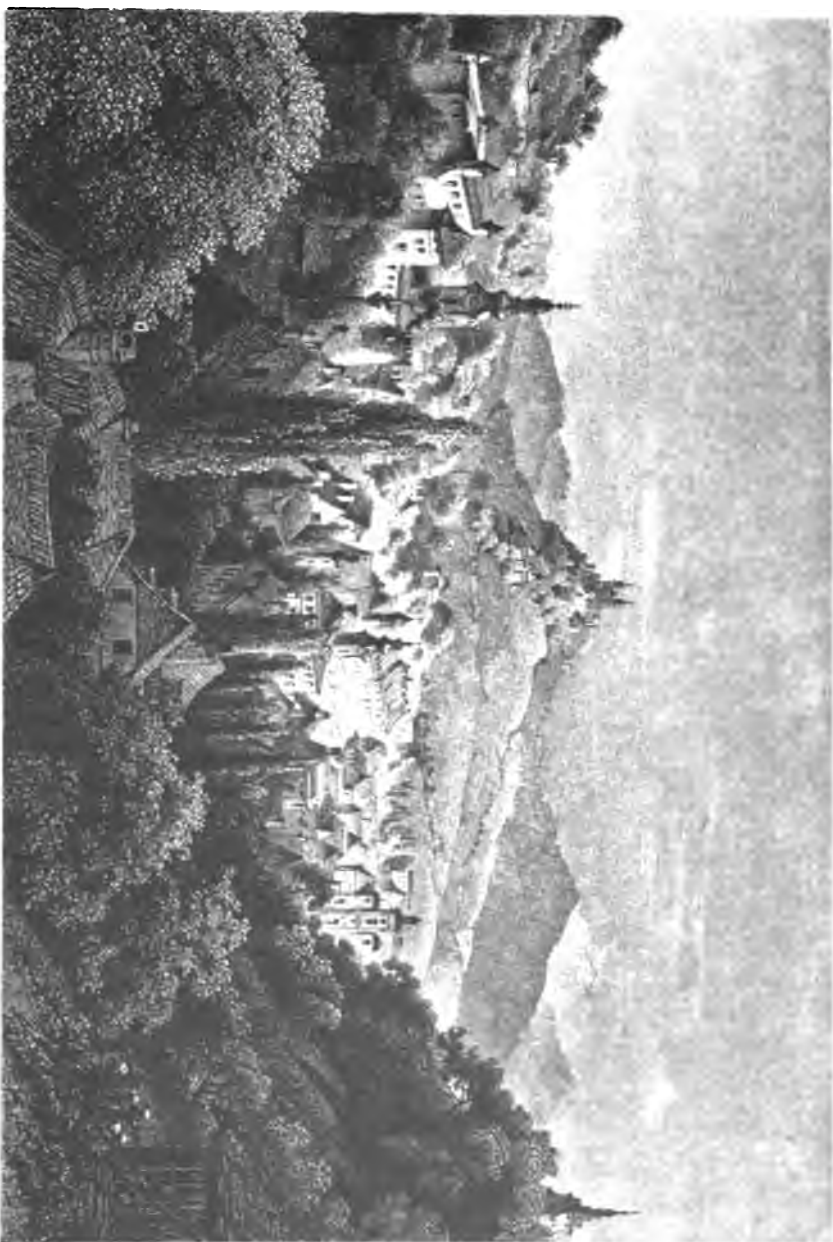
Breznobányán tul a Garam völgye csaknem még bájosabbá válik. Bal oldalán alacsony előhegy ekvonulnak el, melyek sötétzöld rengeteg erdőkkel borítvák, jobb oldalán a parttól valamivel nagyobb távolságban kerek hegykúpok emelkednek 5—6000 lábnyi magasságra s komoran tekintenek alá a mosolygó völgyre, hol csupa zöltség és derűtség, csupa változatosság és élet van. Egyik falucska a másik után következik, fekete szén-szekerek, oldaluk mellett ép oly fekete szénégetőkkel, ide oda járnak, magas kürtők, melyekből sűrű füstgomolyok szállnak felfelé, itt is ott is fölmerülnek, s a levegő a kalapácsok ütéseitől reng. Így tart ez a magas fekvésű Sumjácza faluig. Ez Koburg herczeg vashutáinak területe, melyeknek igazgatósága az országuttól kissé félreeső Pohorella faluban létezik. Azon vasműhelyek, építésök czélszerűsége és egyszerű csínjánál fogva, nemcsak a vidéknek, melyben vannak, de az egész országnak ékességeül szolgálnak. Kivált a tiszték

lakásai csinos kertjeikkel és ligetkéikkel kis palotáknak vagy pedig szép nyaralóknak mondhatók.

Pohorellától délre, 3 órányira, a Garam völgye déli oldalán elhúzódó hegységen túl, Gömör vmegye egyik legérdekesebb helye, t. i. Murányvára van. Ezen már egészen összeomlott vár egy magas, meredek lejtőjű, alul szép bükkfákkal, felül pedig részint fenyvekkel benőtt, részint kopasz mészkő-hegyen látható, melynek keleti töve mellett a Szepesből jövő országút elhúzódik. Murányvára eredetét hihetőleg az Ilva vagy Jolva nemzetségnek köszöni, melly a délkeletre elnyúló határos Jolva völgyében is két erős várat bírt, melyeknek omladécai Jolva mváros közelében láthatók. Annyi bizonyos, hogy e vár IV Béla idejében már a Jolsvaiak birtoka volt. A 15. században a csehek szállák meg, s ezeket csak I Mátyás hadvezére Szapolyai István tűzé el onnan 1461-ben. Utóbb a murányi vár a Tornaljai család birtokába jutta. Tornaljai Jakab halála előtt Baso Mátyást rendelé kiskorú fia János gyámjává. Baso visszaélván a benne vetett bizalommal, gyámfiát elejté javaitól s évekig sivár rabló életet folytatata Murány várában. Végre az 1548-diki országgyűlés által rablónak bélyegeztették, s megfenyítésére Salm Miklós királyi haddal küldeték a gömöri rengeteg erdőkbe. A királyi hadvezér az erős és nehezen megmászható sziklavárat hosszas vívás után néhány áruló segítségével éjnek idején megvevé, az őrséget meglepé s legyőzé. Baso az éji harc alatt elosonván Telgart közelében valami juhásznál kerese menedéket. De a juhász ráismere s legott megköttözvén a királyi hadvezérhez vivé, ki őt kivégezteté. Murány ezután egy ideig királyi birtok volt. Rudolfeladá, még pedig a német Rottal grófnak, mit az 1608-ki országgyűlés igen rosza. Bethlen Gábor az 1620-ban Beszterczebányán volt országgyűlésen a tót-lipcei és murányi urodalmakat Szécsy Györgynek adományozá, kit azután II Ferdinánd ez adomány birtokában megerősített. Szécsy Györgynek 1625-ben történt halála után a két urodalom özvegvére, Drugeth Máriára szálla. Ez Rákóczy György részére állott, ezért Wesselényi Ferencz mint királyi hadvezér megjelené Murány előtt s egy ideig minden foganat nélkül lödözteté. A vár asszonyának bájoló leánya Szécsy Mária már azelőtt szerelmeskedett vala Wesselényivel,

mikor ez még Bosnyák Zsófiának férje volt. Szécsy ezért felbontá a tilos viszonyt s leányát akarva nem akarva Bethlen Istvánnal házastá össze. De most a kegyes Zsófia már sztrechnói várkapornájában nyugodott, s Bethlen is elhunyt vala. Wesselényi és Szécsy Mária tehát szabadok voltak s kölcsönös hajlandóságukat nem kellett megfékezniök. As zerelem lángja csakhamar lobot vete sziveikben: Wesselényi módot találá Máriával alattomban találkozni és társalkodni, segítségével kezére keríté a várat. E történet számos népdal és egyéb költemény tárgya lett s a költők által sokféleképp kiékesítették. Wesselényi Ferencz egybekelt a magasratörő és becsvágyó Szécsy Máriával s ekkép urává lön a várnak, melyet inkább a maga mintsem a király érdekében igazgatott. 1655-ben az ország nádorává lön. Azután nemsokára számos hazafival, kik vele egyértelműek voltak, titkos találkozásokat és szövetkezéseket kezdé s az elégtelenségekkel murányi várában is tanácskozáék. Szerencséjére meghalálozáék, mielőtt a dolog megérlelődött s kitört volna. Halála után az összeesküvés fölfedezteték. Lotharingiai herczeg Károly legott Murány kivivására küldetéék. Szécsy Mária hosszas ideig makacsul védelmezé a várat, de végezetre a neki tett ígéretekre hajtva általadá. Ennek megtörténte után a bűszke Mária mint fogoly Bécsbe vitetéék s ott a fogságban meg is hala. Leányát kolostorba adák. Murány várával az összeesküdtek névjegyzéke és egyéb irományai is a kormány kezébe kerülének.

Murány darab ideig megint a király birtokában volt. 1683-ban Tököli, 1706-ban pedig Bercsényi által vivoték ki. A sok vivotás s különösen az 1702-ben történt égés folytán a vár már nagyon megkárosult vala, midőn 1720-ban a hozzátartozó urodalommal együtt Koháry Istvánnak adományoztaték. Nemsokára a vár egészen lakhatlanná lett s mindinkább dőledezett. Most már csak külső falainak, melyek részben felette meredek sziklákra rakvák, némelly darabjai és tornyai állanak, s ezek igen terjedelmes udvart övedzenek. A várhegyre csak délnyugati oldalán lehet felmászni. Délkeleti oldalán rémítő mélység tátong; a monda szerint ebbe lökték a vétkeéseket. Ugyanott egy faldarab is áll azon ablakkal, mellyen át Wesselényi, mint regélik, a várba eresztetéék, miután a sziklán egy

L. Hübner del.

S. J. M. J. C. Z.

Printed & Published by J. C. Z.

Verlag des St. J. M. J. C. Z.

S. J. M. J. C. Z.

C. H. H. H. H.

leeresztett kötélhágcsó segítségével felmászott vala. Jelenleg a murányi urodalom a szász- koburg- góthai herczegé, ki leányágon Koháry ivadéka.

A Garam folyó a Gölnicz és Sajó forrásai közelében, Muránytól éjszakkeletre, a Királyhegy délnyugati lejtősegein támad, nyugatra s délnyugatra folyván Zólyommegyét, azután megint nyugati, Sz. Keresztől fogva pedig déli irányt követvén Barsmegyét hasítja. Forrásai vidékéről most középfolysáshoz viszszatérünk s Zólyomból egyenest Selme cz bá ny á ra megyünk.

Bucsán alul az országút az áthidalt Garamon átkelve a keskeny, elég kopár és unalmas kozelniki völgybe fordul be, mellyben a régi, de igen ronda Kozelnik falu fekszik. Ezt elhagyván s néhány bányatelep, különösen az út szélén levő kincstári érczúzó mellett elhaladván, a mély völgyben ülő Béla- bá ny á ra jutunk, mellyet hajdan Fejérbányának neveztek. E város hol önálló, hol Selme cz bá ny á val egyesítve volt, most külön községet tesz. Elég rendetlenül épült, alig van 1500 lakosa, kik tótok és németek; nevezetességet nem igen találunk benne. Bélabányától délre az aknák, tárnák, érczúzó és más bányatelepek szakadatlan sorban egész Selme cz bá ny á ig következnek. Az út jókora hegyre kanyarodik fel, mellyről három oldalra igen érdekes messzelátásokat élvezhetünk: mindenfelé hegyek, völgyek, elszigetelt csúpok s terjedelmes hegy-sorok mutatkoznak. Balra, az út keleti oldalán, a felsikből magánosan fölmeredő Kalváriahegy ötlik föl, szép erdőkoszorúval övezett kúpján kettőstornyú templom áll. Tovább menvén a magasságról rövid mélyúton leereszkedünk, s midőn ismét szabad kilátást nyerünk, már egész Selme cz bá ny a bontakozik ki szemünk előtt. Délnyugati oldalán egy alacsonyabb kúphegyen toronyszerű kis vár van, melly a város fölött az átellemben levő Kalvária felé tekint; odább délnyugat felé az Erőshegy (Mocna hora), még odább a Popalenahegy húzódik el, tul rajta a környék legmagasabb hegye, a Sztefulto és Szélakna fölött emelkedő, 3500 láb magas Szitna sziklás fala mered föl, tetején egy kis őrházzal. A város éjszaknyugati oldalán a kopasz Paradicsomhegy s mellette a sánccokkal barázdált Óváros hegy, déli oldalán a sz. Háromság-hegy emelkedik; a Kalvária keleti oldalán az úgynevezett

Gieszhübel, odább délre a Bukova hegy van. A Paradicsom-hegynak 2500 láb magas tetején kereszt áll, mögötte az ugynevezett vereskút, egy terjedelmes tó van; gerincze patkóforma görbületet képez, melly keletnek s délkeletnek van fordítva. Délkeleti ága s az odább keletre levő Óváros hegy között délkeletre csapó, igen menedékes s egyenetlen területű völgyteknő nyúlik el, melly délkelet felé mindinkább összeszűkülván, mint mélyen bevágott völgy terjed el, mígnem a város alsó kapuján túl, Sz. Antal felé ismét kitágul. Selmeczbánya már e menedékes, felső részén, a közepén, némileg feldomborodó völgyteknőben és oldalain épült; a házak a tektonének mintegy 2000 láb magas, felső szélétől kezdve lefelé körszínileg fekszenek, nagyobhrészt fákkal és kertekkel környezvék s a rendkívül egyenetlen területen tarka rendtelenséggel elhintvék. Ha a városba belépünk, akkor a ház- és kerttömkeleg némiképen kibontakozik ugyan, egyes utczáik és utczacskák mutatkoznak, de alig találunk néhány négyszeg ölnyi asfk területet; az utczáik általában véve olly lejtősök, hogy meg nem foghatjuk, mikép lehessen azokon téli időben fel s alá járni. A tulajdonképeni város alakja félholdhoz hasonlít, mellynek görbülete a völgy mélyedése, a sz. antali út felé van irányozva, szárai pedig fölfelé huzódnak. Körülbelül a görbület közepén, a Paradicsomhegy csúcsa alatt, a régi vár áll, melly magas kőfal, s négy bástyatorony által bekerített, omladékos építmény; ennek falai egy régi templomot foglalnak be, mellynek kívülről csak szentélye látható. E templom alapját talán II Endre idétt veték meg, de kiépíttetése hihetőleg a 14. századba esik, mert tiszta gótmodorú. A vár négy szegletén, a fal felső részén, kúpfedelű toronykák vannak, mint a zólyomi váron. Keleti oldalán, a múlt század közepén, őrtornyot építének hozzá. Ujabb időben a vár városi fegyvertárul és börtönül szolgált. A Paradicsomhegyről lemenvén néhány mellékutczán keresztül a város főutcájába jutunk, melly a vártól keletre esik. Ez útca felső része felső körnek neveztetik. Ott a sz. háromságnak szentelt nagyszerű képszobrot, az evang. lyceum magas épületét, a Hellenbachféle házat, mellyben Ferencz császár 1751-ben s József és kisérte 1764-ben szállásukat vevék, -s a bányatörvényszék házat

találjuk. A felső kör alsó végén a tót kathol. plebániaegyház áll, mely sz. Katalinnak van szentelve. E templom 1443-ban építették gót modorban, 1656-ban rézzel fedeték be, 1667-ben, 1727-ben és 1732-ben belül diszesítették ki. Mindjárt mellette a városháza van, mely 1488-ban építették, szép tornya 1731-ben rakaték. A városháza három emeletű, levéltára gazdag, de rendezetlen; a benne találtató nevezetességekhez az ezüst vésű és kalapács tartozik, mely bányászati jelképeket hajdan ünnepélyes körmenetek alkalmával körülhordoztak. A városháza mögött az 1498-ban épített sz. Anna-templom van; a Katalin-templommal átellenben pedig, már az alsó körön vagyis piacon az evangélikusok díszes homlokzatú temploma áll, az utczasorral egy vonalban. Innen kezdve a főutca alsó része, az alsó kör, délkeleti irányban huzódik el az alsó vagyis korponai kapú felé. Ez utcától balra, egy magaslaton a német egyház van. Ez a 16. század elején a dömések hajdani temploma helyén építették s 1671-ben a jezsuitáknak adaték át, kik azután melléje terjedelmes lakházat építettek. Most a templom és kolostor a kegyesrendűek birtokában van. A templom új modorú, homlokzatán két alacsony torony van. Az alsó körön többi közt a terjedelmes kameraépületet találjuk, melyben a bányakerületi főigazgató lakik. A bányászati akadémia épülete a szélaknai kapu közelében van, képekkel befestett régies ház; néhány tanári lakás, tanterem s a vegyműhely van benne. Az akadémia ásvány-, földtani és géptüjteményei más házban, a városi kórházban vannak, az erdőszeti intézet és kert pedig a város másik szélén, a bélabányai kapu mellett van. A museum és erdőszeti kert most jó rendben van, amannak Pettko, emennek Schwarz tanárok a felügyelői. A bányászakadémia 1760-ban létesítették, hamar elhíresült; 1809-ben az erdőszeti tanoda kapcsoltaték hozzá. A szélaknai kapu közelében a temető s egy kis templom van, ugyancsak ott a híres selmeczi pipák gyárát is találjuk.

A város kerítőfalaiból már csak néhány omladék maradt meg, kapui közül csak egykettő tűnt el, a többi, nevezetesen az alsó, vagyis korponai, a bélabányai és az asszonyhegyi vagy szélaknai vagyis bécsi még megvan. Külvárosai és sokféle bányatelepei a kapukon kívül terjednek el a völgyek

mentén; azelőtt a szomszéd falvak is Selmeczhez számítottak. Mostani terjedelmében a városnak 14,000 lakosa van; azelőtt ezek három osztályra szakadtak: a bányabirtokosok vagyis bányapolgárok, a közönséges polgárok s a bányamunkások vagyis hevérek osztályaira. A bányapolgároknak külön kiváltságaik voltak s mintegy külön községet képeztek. A bányák mostanában keveset jövedelmeznek, ezért a bányabirtokosok s kivált az igen rosszúl fizetett bányamunkások, kiknek száma 4—5000-re rúg, nagyon elszegényedtek. Nyelvre nézve a selmeczbányaiak most nagyobbbrészt tótajkúak, kik leginkább az I Lipót alatti vallási üldözések óta elszaporodtak, de vannak köztük németek és magyarok is. Vallásra nézve hajdan többnyire evangélikusok voltak, most ezek száma csak 3114-re rúg, a többiek katolikusok. Különösen a hevérek nagyon vallásosak, sőt babonások, igen sűrűn járnak a bucsúkra, kivált az úrvölgyi Máriaképhez, még pedig trombitások kíséretében; a bányák mellett, bányatelepeken, az utczákon és házakon, mind Selmeczen mind a szomszéd helységekből, mindenütt sok szentkép látható. A selmeczbányaiakat az is jellemzi, hogy a virágokat nagyon kedvelik; a legtöbb ház mellett csinos virágkertet találunk, s majdnem minden ablak rakva van szép virágokkal. A polgári leányok testi szépség által is kitűnnek.

A selmeczi bányák mind a bányászra mind a földbuvárra nézve nagyon érdekesek. Számos akna és tárna magában a városban s közvetlen határában van. Így az alsó kapunál a sz. Háromság-tárnának, feljebb a kamaraépület mellett a Glanzbergi öröktárnának szája van; a szélaknai kapu mellett a három sz. király-tárna, Szélakna közelében a Miksa-akna, a bélabányai kapu mellett a Mihálytárna van, mellyből különösen sok ólmot nyertek; egyéb bányák: a Pachi tárna, e fölött a Teréz-akna, ettől balra s fölött a Ferdinánd és Amália-aknák; a Paradicsomhegyen az új akna van, stb. A város és Szélakna között a következő kincstári főbányák vannak: Szélakna, Terézakna, Pecséthegey, Zsigmondakna és Pachi tárna, e bányákat közösen Felsőhód-tárnának nevezik. Szép tárna az Ispotályjárt, melly a város alatt megyen el s mellyből lóerőre készített vasút viszen ki. Jelenleg legjobban jövedelmez a Zöldjárt, melly a Ferencz- és Máriaégbemenetele-aknák segítségével mí-

veltetik, s melly délnyugatról északkeletre esap, a bazaltból álló Kalváriahegy felé, míg a többi bányák mind keletről nyugatra csapnak. — A selmeczi bányák legalább már 2000 év óta műveltetnek. Ezt bizonyítja a sok tárna és akna, mellyek csak vésűvel és kalapáccsal vagy tűz segítségével vannak áttörve és kivájva, s melyek részint meddő hulladékokkal telvék; mert hajdan csak a tiszta ezüstöt vették át a munkásoktól, a hulladékokat pedig a bányában hagyták; bizonyítja továbbá a sok beszakadt és beomlott bánya. A selmeczi bányák hossza egyenes vonalban már legalább hat mfídet tesz. Egy tárnát a víz elvezetésére Selmecztől kezdve egészen a Garam völgyéig építettek, ez a nagyszerű II Józseftárna, melly 4 millió ftnál többbe került. Hasonló tárnát, a Ferdinánd-öröktárnát, a Garam völgyéből Körmöczbánya felé kezdtek építeni, de az olasz háború óta felhagytak továbbépítésével.

Delius szerint 1740—1773-ig a selmeczi bányákból 70 millió ftnig való arany és ezüst került ki. 1779-ben a selmeczi és körmöczi bányákból 2429 márka arany s 92267 márka ezüst szállítottat a körmöczi pénzverdébe, melly belőle 3,043,000 ftnot vert ki. 1690-ben Selmeczen 172,425 aranyra való arany és 3,651,815 ftna való ezüst nyereték. Most az évi jövedelem talán 500 mázsa ezüstöt s 4 mázsa aranyt tesz, s a tiszta nyereség általában csekély. Kivált a kincstári bányák alig fizetik ki a költséget.

Selmeczbánya környékén a hegyek már többnyire kopaszok; már 300 év előtt panaszkodának az erdők pusztulása miatt. Mintegy 200 év előtt az akkora nagyon fellendült vastermelést szorították meg, hogy az erdő az arany- és ezüstbányászat számára megkiméltessék. De ez nem sokat segített a bajon: Most a fahiány miatt sok érczet Beszterczebányára kell kiolvasztás végett szállítani. Hodrusbányán és Zsarnoviczán is van egyegy kincstári olvasztó. Selmecz határában a kincstárnak 31 érczüzótelepe van 1100 zúzóvassal; ezekben, ha a tavak és víztartók elegendő vizet szolgáltatnak, évenként valami 1,680,000 mázsa érczet zúznak össze s ebből mintegy 320 font malomaranyt, 5400 font aranytartalmú ezüstöt és 18—20,000 mázsa ólmot nyernek. A magános társulatoknak is vannak zúzótelepeik.

Selmeczbánya és Kőrmöcz vidékén a trachit képződmények hosszukás kört alkotnak, melynek hossza 9—10 mfd s mely 5—6 négyszeg mfdnyi területet fog be. Ezen egész szakadatlan körnek kerületén a trachit felmagasló csúcsokat, gerinceket és hegyhátakat képez, melyek a kör belső területébe minden oldalról elnyúló völgyek által vannak áttörve s egymástól elválasztva. E harántvölgyek patakjai mind a Garamba ömlenek; ez a trachit hegykört két helyen t. i. Jalnánál és Szénásfalunál áttöri és félbeszakasztja. Az említett hegykör, Pettko véleménye szerint, emelkedési krátert tesz, melynek belső területe azomban az utóbb bekövetkezett hatalmas porfir- és dioritkitörések által nagyobbbrészt szintén nagyon hegyessé lett, úgy hogy az egykori térségből csak a sz. keresztí lapos fenekű völgymedence maradt meg. Selmeczbánya azon kráternek délkeleti, belső szélén fekszik, s egésszörnyékén a zöldkő uralkodik, mely éjszakra és délre hosszú és széles területet foglal el. E zöldkő-terület több helyen mész- és kovarczkő-szakadékok által van félbeszakítva, a selmeczi kalváriahegy s ettől keletre már a trachitképződményben két hegykúp bazaltból áll. A többi hegyek Selmecz közelében mind zöldkőből állanak, így az éjszakra levő Óváros, mellyen a régi város állott s mellynek tetején régi árkok nyomai még most is láthatók; az éjszaknyugatra emelkedő Paradicsomhegy; a délnyugatra levő Erőshegy (Mocna hora); a délre levő Háromsághegy. Az érczek, melyek ezüstöt, aranyt, ólmot, s néha rezet, vasat, horganyt és arsenikot tartanak, leginkább a zöldkő-képződményben fordulnak elő. A trachitban, melly mindjárt Selmeczbánya keleti s azután déli oldalán is uralkodik, s mellyből a nyeregforma Szitna, a környék legmagasabb hegye, is áll, már nincsenek bányák. Ellenben a gnájsz, gránit és szienit-képződményben, melly Selmecztől keletre a zöldkő-képződmény közzé van beékelve, s mellyet a vihnei és hodrusbányai völgyek átszegnek, szintén sok tárna és akna van. A kráter belső területén az említett kőzetek kívül több helyütt a porfirképződmények is előfordulnak, különösen a Garam felé, de ittott a trachitterületen is; néhány helyen, a pálakő is mutatkozik, a Garam két oldalán pedig tetemes özőnyi agyag és görgeteg-

képződmény van. A gyöngy-, tajtkő és egyéb kőzetek csak egyes szakadékokban fordulnak elő.

Bármely oldalról érkezzünk is Selmeczbányára, legelsőben is a város éjszakkéleti oldalán emelkedő híres Kalváriahegy s délnyugati oldalán levő új vár vagyis leányváracska ötlík szemünkbe. Amott a hegy tetején a németek csinos, kéttornyú templomát, alján árnyékos facsoport alatt a tótajkúak templomát s a hegyre felvivő fasorok közt a szokásos kápolnácskákat találjuk. A leányváracska még lakható, négyszegletű, toronyalakú kis épület, széles, kerek, alacsony támokkal négy sarkán. E váracskához a következő monda csatlakozik.

Selmeczbányán sok év előtt, mikor még a bányák igen gazdagok s a bányászok igen vagyonosok voltak, hogy ezek még csizmájok talpát is ezüst szögekkel verették ki, egy ember él vala, ki még gyorsabban gazdagodék meg, mint szomszédai, s ki annyi pénzre tőn szert, hogy elvégre meg sem bírta olvasni. Társai csóválák fejüket s gyanúba fogák, hogy szertelen gazdagságát nem igen becsületes úton módon szerezte meg. E gyanú még inkább növekedék, midőn fia hirtelen halállal kimúlék, s erre csakhamar ő maga is sírba dőle. Halála után roppant sok pénze egyetlen leányára, Borbálára szálla. Ez az atyja által igen szigorún és szerényen tartatott vala, de most ennek halála után féket ereszte szenvedélyeinek s legott vígan kezdé élni világát. Csakhamar sok barátja akada, kik vele, a gazdag bányászleánynyal, igen örömet mulatnak vala. Némellyek közzőlök utoljára olly kicsapongásokat mivelének, hogy a törvényszék elé kerülének s halálra ítéltetvén, épen a Borbála házával szemben levő hegyen felakasztatának. Borbála szerencsétlen társait megsajnálá ugyan, de hamar elfeledé bánatát s életben maradt társaival újra vigadozék. Mindazáltal az akasztófán függő s ablakaiból látható holttesteknek szemlélése ollykor mégis megzavará vigalmait, azért kérve kéré a bírákat, vétessék le azokat. Esedezéseire a bírák nem hajtának, mert az elítélteket épen a bűnös asszonyiállat megjobbulása és üdve végett akasztatták fel azon hegyen. Borbála végre megfogadá, hogy ama hegyen erős várat rakat s halála után a városra hagyja, ha kérélmait meghallgatják és teljesítik. Ekkor a bírák megtevék kívánságát, s Borbála

a várat építteté. Az napon, melyen a torony alapkövét megveték, barátjainak a Garam partján nagy lakomát ada; midőn a lakoma javában foly vala, Borbálának egyik rokonától, ki pap volt, levelet hozának, melyben ez megjósolá neki, hogy nyomorú koldusbotra fog jutni, ha kicsapongó életével föl nem hagy. „A milly bizonyos, hogy e gyűrűt soha meg nem látom többé“, mondá egy áros gyűrűt a folyóba dobva, „olly bizonyos, hogy pénzem el nem fogy, valameddig rá szükségem leend.“ A vártorony felépüle, ekkor ismét lakomát ada Borbála. A zajos vendégeskedés közben egyszerre reszketni és sáppadozni kezdé; mert midőn az eleje tett halat föl vágá, meglátá tányérán a gyűrűt, melyet a Garamba dobott vala. E percztől kezdve Borbála pénze megfoghatatlanul fogyni kezdé. Hozzájárult, hogy kedves ölebe megdöglék; ezen nagyon búszult s mindent elkövete, hogy kutyáját egyházi szertartásokkal tisztességesen eltemettethesse. Nagy bajjal csakugyan el is éré célját. A kutya tisztességesen eltemetteték; de a ráforduló éjszaka rettenetes vihar kerekedett, a kutya sírjából rémítő tűzláng szálla föl s reggelre kelve a sír helyén feneketlen mélységet találának. A szegénység, a veszteség, a gyalázat, melylyel most magok az egykori barátjai is elhalmazták, megtöré Borbálát: megbetegedék s olly hirtelen meghala, hogy bűneit sem gyónhatta meg. Nehány jószívű jámbor megkönyörüle szegényen, s egész csendességgel a temetőbe akarák vinni. De rögtön fergeteg támadá iszonyatos jégesővel, villámlással és mennydörgéssel, úgy hogy a koporsó vívői kénytelenek valának a halottat ott az úton letenni s hajlék alá menekülni. Alig hogy a hajlék alatt voltak, erős sikoltás hallatszék a levegőben, a jégzemek megannyi kutyákká változának, melyek a holttestet megragadva a feneketlen mélységbe hurcolák, hol vele együtt eltűnének, s azután semmitsem lehetett többé látni.

Selmeczbánya legközelebbi környezete zord és rideg látványt nyújt. Délkeletre kies völgy nyílik, melyben a Selmecz patak csörgedez az Ipoly felé. E völgyben Sz. Antal m. város van, hol a koburg-góthai herczeg csinos kastélyát és kertjét találjuk. A selmeczi völgytől keletre s vele egyenközűleg a krupinai vagy korponai völgy nyúlik el, melyben az igen

régi, de kiaded Korpona sz. k. város van. Ez hajdan nagyon meg volt erősítve s a bányavárosok főbástyáját tette a törökök ellen. Kies fekvése van, szőlők és gyümölcsösök környezik. Német jövevények alapították meg, s még a 15. században is németek laktak vala; de most 3600 lakosa csaknem mind tótajkú. Korponától délre Bozok tót m. város van régi, még lakható várral; odább délre Varbok falunál Csábrágh vára látható egy meredek sziklahegyen. Csábrágh hajdan igen erős volt, s nagy urodalom tartozott hozzája, melly a 16. század óta Koháryék birtokában volt, kiktől Koburg-Gótha herczegére szállott. A szitnai urodalom is Csábrághhoz kapcsoltatott.

Mindjárt Selmecezt mellett, délfelé, a bánya-műhelyektől környezett, hegyen völgyen elszórt, Szélakna és Pecsét-hegy (Windschacht, Siegelsperg), valamivel odább Hodrusbánya van. E helységek azelőtt Selmecezbánya külvárosai voltak, most önálló községek. Hodrusbányához nyugatra ugyanazon völgyben, melly Zsarnóczánál a Garam völgyébe nyílik, Alsó-Hámor falut találjuk, mellynek közelében a Kojatyin-hegy oldalán a Zapolenka nevű kiégett tűzhányó van.

Az éjszaknyugatra huzódó vihnei és szklenói völgyek még érdekesebbek. Vihne és Szkleno helységek határában jeles hévizek vannak, mellyek a szliácsiakhoz hasonlítanak, s mint ezek a leírt trachitkör belső szélén bugyognak fel. Vihnén csak egy forrás van, melly 29° R. meleg s kivált szénsavas meszet tartalmaz. A vihnei fürdő Selmecezbánya tulajdona s most némileg elhanyagolt karban van. A szklenói fürdő a k. kincstár birtoka, újabb időben díszes és czélszerű elrendezést nyert, s most az öt épületben 70 vendégszoba van. Szép kertligetttel is környeztetik. Az ott kibugyogó forrásokból nyolczat használnak; ezek főleg kénsavas magnéziát, kén- és szénsavas meszet tartalmaznak; hőmérsékök 35 és 44° R. között változik.

A szklenói völgy torkolatánál fekvő Goletnek (Hlinik) falu mellett egy magas porfirhegy mered föl, melly a híres goletneki malomköveket szolgáltatja. Szkleno közelében, Pricsinán felül, egy régi várnak némi omladékaí találhatók.

Selmecezt a legrégibb oklevelekben Vaniának neveztetik. Kachelmann e nevezetet a kvádok királyától Vanniustól

származtatja, ki azon vidékeken Kr. u. 21-től 51-ig fejdelemkedett, s neki tulajdonítja a város megalapítását, miután ő a kvádok között üzérkedő és letelepedett számos rómaiak által több várat építtetett. Az első keresztes háborúk alkalmával, úgy látszik, sok német jövevény telepedett meg a bányavárosokban. Számos helynév van, melyek a Rajna mellékén, Alzáciiában, Lotharingiában, Flandriában, Frankföldrön, Thüringiában és a Harz vidékén előforduló helynevekre emlékeztetnek. II Endre idejében az új jövevények, úgy látszik, az Óváros nevű hegyen épült, magasan fekvő Selmecezen már nem találtak helyet s ezért a völgyben telepedének le. Hihetőleg ekkor vetették meg a várbeli Máriatemplomnak alapköve. 1241-ben a mongolok a bányavárosokat is elpusztították. Miután a kevéssel előbb fölépített Korponát s a régi zólyomi várat felperzselték vala, Béla- és Selmecezbánya előtt jelenének meg s mindkét várost teljesen felforgaták és elhamvaszták; az új Máriatemplomot is, melybe sokan a lakosok közül menekültek vala fölperzselék. Ezért a bányák három esztendeig egészen el voltak hagyatva és pusztúlva. A mongolok elmente után Selmecezt különösen a Miszniából hazánkba szakadt alszászokkal népesülete meg, s innen tova már Sebnitznek nevezetik az oklevelekben. Úgy látszik, a szászok kíséretében számos cseh is beköltözött és letelepedett Sebnitz környékén. IV Béla 1244-ben meglátogatta a bányavárosokat: a korponai vendégeknek új kiváltságlevelet ada s megerősíté a selmeczi vendégeknek az elődei által adott szabadságleveleken alapuló, német nyelven szerkesztett, városi s bányai törvénykönyvét. Ez igen szoros viszonyban van Freiberg és Goslar városi és bányai törvénykönyvével, IV Béla idejében csak meg bővítették, érvényes volt más bányavárosokra nézve is, melyek tehát a közös törvény alapján bizonyos városi szövetséget alkottak. Selmecezt csakhamar ismét felvirágozták, s már IV László idejében a városi birón kívül 12 esküttje volt. I Lajos 1352-ben megparancsolá, hogy a város birtokaihoz régtől fogva tartozó Gerode, Karlik, Siegelsperg, Béla vagyis Fejérbánya, Zsakil és Goldpach helységek, melyeket a szászokói várnagy a vár urodalmához vetett vala, minden szolgálmányaikkal és haszonvéteikkel Selmecezt polgárainak és vendégeinek visszaadattassanak.

De 80 év múlva e helységek többnyire újra elvették a szász-kői várnagy által a selmecziéktől s többet vissza sem adtak nekik; csak Karlik maradt a város birtokában. Hodrusbánya 1352-ben építették föl, gyors virágzásnak indult s már 1387-ben saját pecsétet kapta.

A husszitaháborúk, a csehek által okozott zavarok s a későbbi polgárháborúk alatt a bányavárosok s különösen Selmecz is sokat szenvedtek, mindazáltal az utóbbi város, úgy látszik, tetemes vagyonszágnak és jóllétnek örvendett, mivel a bányák mind a polgárságnak mind a bányamunkásoknak többet jövedelmeztek mint jelenleg. A lőport a bányákban a sziklák repesztésére legelsőben Selmeczen kezdék használni, még pedig a 17. század első harmadában.

A vihnei völgy Szénásfalunál (Zenicz) nyílik a Garam völgyébe; Szénásfaluvá szemben, a Garam jobb partján, festői s magas hegyekkel környezett vidéken Revistye régi várának regényes romjai láthatók. I Mátyás idejében a revistyei vár igen pompásan vala fölszerelve s az egri püspök birtokaihoz tartozék. Később Dóczyék birtokába jutva s ezeknek magvaszakadta után a koronára szálla. Jelenleg a revistyei urodalom a k. kincstáré. A várhegy tövében a hasonló nevű falucska van.

Szénásfalu és az északkeletre levő Sz. Kereszt között a Garam igen nyájas és térszerű völgymedenczéjében folyik el. Sz. Kereszt m. város a 8. században keletkezett, a Garam jobb partján agyagfokozaton épült. A besztérczébányai püspök rendszeren Sz. Keresztben lakik, szép palotája és kertje van ottan. A palotával átellenben a két tornyú templom van. A helység északi oldalán s a Garam partján két bazalt-domb emelkedik, környezve trachittal. A sz. kereszti medenczéből már a Garamot lefelé követjük. Nemsokára a jobb parton fekvő Zsarnócza m. várost érjük, hol rézolvastókat találunk, azután Újbánya sz. k. város határába jutunk. E város I. Lajostól 1345-ben kapá szabadságlevelét. I. Mátyás idejében, ki gyakrabban mulatott benne, úgy látszik igen vagyonos vala; aranybányái olly gazdagok voltak, hogy a közbeszéd szerint a bányamunkásokat csak a ruhájokra és szerszámaikra szállott aranyporral fizették. De utóbb a bányanyeresség mind inkább

csökkene, s most a legtöbb bánya el van hagyva. 1664-ben Újbányát a törökök pusztították el, lakosait nagyobb részét rabszolgára fűzték, vagy a bányákban vetett s meggyújtott szalma füstje által megfojták. Jelenben Újbányának valami 3000 lakosa van, kik csaknem mindnyájan tótajkúak. Újbánya kissé távolabban esik a Garam jobb partjától s kopár magas hegyekkel van elrekesztve, melyek igen komor látványt nyújtanak.

Alább a hegyek hátravonulnak s lassankint lelaposulnak. Még csak egy alacsony dombsor kíséri a folyót valami 2 mfdnyire, Sz. Benedeken alúlig, hol azután a bal part egészen lapossá lesz. Sz. Benedek valami 1200 tót lakossal népesített mváros, melynek gót modorban épített szép temploma van két toronnyal. A templom trachittörékből álló dombnak tetején épült, mely a Garam tükre fölött valami 130, a tenger fölött pedig 760 lábnyira emelkedik. E helyen I Géza (1074—1077) sz. Benedek tiszteletére építtete templomot és kolostort s alapíta apátságot, melynek terjedelmes földeket adományozta, az erdőkkel és vadászati jogokkal, a vizekkel, halászatokkal, tizeddel s minden jövedelemmel és haszonvétellel. E földterületet a Garam kétfelé osztotta. Géza alapítmányi és adományi oklevele még eredetiben megvan, és pedig a primási levéltárban. II István 1124-ben megerősíté ez adományt s visszaadá a sz. benedeki apátnak az erdőket, vadászatosokat, vizeket és halászatokat, melyeket a Garam mentén a barsi gróf lefoglalt vala. II Endre Sz. Benedek mvárosának Székesfehérvár, Pest és Buda városi törvényeit és igazait adá, hogy azokban minden ott letelepedő szász, magyar vagy tót egyaránt részesüljön, s fölmenté őket a kolostor javára, melynek a törvénykezésre nézve is alávetettek, minden adótól és vámtól. A sz. benedeki apátság hiteles hely volt s 1565-ig virágzott, ekkor még megvolt jóságai az esztergomi főkáptalan birtokába kerülének. A mostani templom alkalmasint I Lajos idejében épült, az alatta levő sírboltban az egykor híres Koháry nemzetség több tagja van eltemetve, névszerint a lévai csatában 1664-ben a törökök által agyonlőtt hőselelkű Koháry István holttestemei nyugosznak ottan. A templom melletti kastélyban most a főkáptalan jószágigazgatója lakik.

C. Heringer sculp.

Druck & Verlag v. C. Langbe in Darmstadt.

SZARASZT-1838 SZÉKESZÉKI TITELMESTER. KIRCHLE ZU ST. BENEDIKT.

Laufer és Stoll buzományában Pesten.

Alább a Garam völgye mindinkább kivetkőzik érdekes és festői jelleméből, s itt még csak az egymással szemben levő s csak a folyó által elválasztott két Bars mvárost említjük meg. A balparton, az áradmányi képletből szigetként kiemelkedő trachitdombon épült Ó-Bars hajdan sz. k. város volt régi várral, melyet állítólag Árpád hadvezére Bors építtetett vala, s mellytől a vármegye neve eredt. Most e várnak már csak némi omladécai láthatók még. Ó-Bars lakossága jobbára tót, Új-Barsé ellenben magyar. Ó-Barstól délkeletre nem messze az 5000 magyar lakossal népesített Léva mváros van a Peretz folyócskánál. Egy kis dombnak tetején az egykor igen erős lévai vár omladécai búsulnak. E vár talán a 16. század elején épüle. Külömböző urai voltak, végre az Eszterházyak birtokába juta. Sokáig nevezetes végvár volt a törökök ellen, kik 1663-ban megszállák, de már a ráforduló évben elveszték.

Lévának szép szőlőkertei vannak, úgy az éjszakkeletre levő Báth tót mvárosnak is. Ennek hajdani lakosai németek valának, kik a bányászattal foglalkoztak s tetemes kiváltságokat élveztek. Báthtól éjszakra, csekély távolságra Bakabánya van, az alsómagyarországi bányakerület hetedik sz. k. bányavárosa. Selmecztől délre 2 mfdnyire esik, egy arany-és ezüstérczetek gyomrában rejtő hegynek töviben épült, kies vidéken, hol még a szőlőtőke is díszlik. Délfelé a börsönyi hegylánczig valami 6 mfd hosszú síkság terül. Bakabánya legnevezetesebb épülete az 1510-ben, gót ízlésben, épült kath. templom, melly hajdan kőfallal volt kerítve. Előtte négyoldalú s négyemeletű toronyféle építmény áll, melly régi városházának nevezetik s most börtönül használtatik. Az egyház előkapuját képezi. Az evang. templom 1784-ben épüle. Az elegendő nyereséget hajtó arany-és ezüstbányákban, mellyek részint a szőlőhegyek alatt vannak, több mint 200 bányamunkás foglaltos. Bakabányának is egykor német lakosai voltak, de mostani 3100 lakosa jobbára tótajkú. 1569 óta erős kőfallal keríték a várost, még pedig Bars, Hont, Turóc, Liptó, Árva és Zólyom megyék költségén. A kerítőfalak kijavításához is az említett vmegyék közül hol többnek hol egynek kelle hozzájárulnia. Mert Bakabánya az egész környék más-

tyája volt. Mindazáltal 1654-ben a törökök által megvéteték és elpusztították. A mult század végén le kezdék rombolni a kerítőfalakat, s most már csak egy kapu áll fenn.

Az Ipoly völgye.

Az Ipoly Nógrád vmegye éjszaki szögletében ered, Szécsény tájáig déli, azután Szetéig nyugati, végre ismét déli irányban folydogál s Szobbnál a Dunába ömlik. Torkolatához közel, a hegyek közepett, Mária Nostra tót falu van, hol I Lajos által alapított s a törökök által feldúlt pálrendi kolostor volt, melly még 1809-ben a hadrakelt hontmegyei nemességnek kórházul szolgált. A falu mostani kéttornyú templomát Széchenyi György érsek rakatá. Odább éjszakra, nem messze az Ipoly bal partjához, Börzsöny mváros van, mellyben magyarok, németek és tótok vegyesen laknak. E városka veres gránátokkal behintett zöldkőporfirból és trachitból álló hegycsoport alján épült s hajdan német jövevények által alapított nevezetes bányaváros volt. Bányáiban többi közt a tellur fém is előfordult. Legnagyobb nevezetessége régi szentegyháza, melly román modorban épült, állítólag már sz. István idejében. De ezen kis román templom több ujttatáson esett által, s az eredeti építésből már csak a torony alsó része, a szentélykörönd egyszerű kerekívi párkánnyal s három kerekívféle egyszerű ablak van meg.

Börzsönytől keletre régi váromladék van, mellyet Pogányvárnak neveznek. Odább keletre, a határos Nógrád vmegyében, Nógrád magyar mváros van, mellynek határában erdőséggel környezett, elszigetelt trachítomb tetején az egykor híres Nógrád várának romjai hevernek. Még csak az ötszegletű bástyák állanak imitt amott, s a vár alján két kút, a „királyi“ és „magyar“ kút van meg. Novigrad vagyis Újvár már a magyarok bejövetelekor állott, s Árpád hadvezérei-nek minden ellentállás nélkül hódola meg. I Géza által 1075-ben a váczy püspöknek adományoztaték. Giskra s a hussziták dúlongásai alatt nagyon megrongáltaték; Szilassy Vincze (1457) s Báthori Miklós (1474—1505) váczy püspökök kijavíttaták. Az utóbbik Tragurini Jakab építő és szobrász terve szerint

nagyszerű új épületekkel bővítetté, nevezetesen magát a várat a sziklába vájta sánczczal kerítetté, kutat ásata s új tornyot építetté. A mohácsi csata után Nógrád vára 1527-ben Ferdinánd birtokába került; de már 1544-ben a törökökébe. A vár ekkor közepén magasra felnyúló terjedelmes toronnyal, több kisebb toronnyal és bástyával ékeskedett. 1594-ig a törökök kezén maradt. Ekkor Pálffy Miklós a dunai részek főkapitánya heves ostrommal megadásra kényszeríté a török őrseget, s Nógrád ismét a keresztyének birtokába került. Ezután az országgyűlés újra meg újra gondoskodék a vár kiigazításáról és megerősítéséről; 1602-ben Zólyom megye köteleztetéék a nógrádi és drégelyi vár kijavítására, 1604-ben Nagy-Hont, 1608-ban Zólyom és Árva, 1609-ben Pozsony, Trencsény, Bars és Nagy-Hont, 1613-ban Pozsony és Trencsény, 1618-ban Trencsén megyék köteleztetéének Nógrád vára körül teendő munkára. E közben 1605-ben Bocskay hadai, azután a törökök szállák meg a várat, de a zsitvatoroki békekötés visszaadá a császáriaknak. 1619-ben Bethlen foglalá el, azután 1626-ban a törökök szállák körül, míg az erdélyi fejdelem Fülel várát vivatá. De Eszterházy Pál elűzé a törököket s a következő évben kijavíttatá a várat. Még ezután is az országgyűlések rendeletéből több ízben igazítták ki és erősíték meg; 1659-ben a vár alatt fekvő mezőváros fölépíttetéese is elrendeltetéék. De 1663-ban az Apaffi Mihálylyal szövetekezett törökök foglalák el s 1685-ig tarták megszállva. Ekkor a löporos toronyba villám csapván be, azt iszonyú rombolással fölveté; az elrémült törökök azután az épen maradt részeket is felgyújták s eltakarodának.

Visszaforodulunk az Ipoly partjaira. A folyó jobb oldalán, a Korpona patak torkolatához közel Ipolyság-ht találjuk, melly magyar m. városban a 13. században a premontréiak számára prépostság alapíttatéék, újabb időben pedig Hont-megye gyűlései voltak. Ipolyságh-htól keletre, a folyó bal partján, Hont, Palánk és Drégely most jelentéktelen falucsákak vannak, mellyek hajdan jeles erősségek voltak. Hont vára, mellyről a megye neveztetett el, egészen eltűnt, Drégely várának pedig még némi omladéakai láthatók. Ez omladékok

a falu déli oldalán valami 1400 lábra felnyúló, erdős, kúpadag hegy tetején hevernek. Keletre sziklába vajt kapu és lépcsőzet látható. A várhegy csúcsáról szép kilátás esik. Déldélkelet felé a Naszál, keletdélkelet felé a Szandahegy s a Cserhát, keletéjszakkelet felé a nevezetes Karancshegység, éjszak felé a magas Osztrozsky hegyláncz, éjszaknyugat felé a selmeczi hegyek, különösen a Szitna láthatók; végre a közelben kerek alacsony homokbuczkák domborodnak. Drégely vára az esztergomi érsek birtoka volt. 1552-ben Ali budai pasa kerekedék föl számos hadsereggel, hogy a szomszéd várak megvételeivel magának utat nyisson a bányavárosok és Eger felé. Drégely ócska várfalai nem sokáig állhaták meg az erős agyuztatást; az erősség kapuját fedező torony csakhamar összeroskada s a várnagy Szondy Mihály hú bajtársát Zoltay Jánost romjai között temeté. Ali pasa jul. 9. a szomszéd Orosziból Márton papot Szondyhoz küldé azon felhívással, adja át a külömben is már megvédhetlen erősséget, mert fájlalná, ha a vitéz várnagy is életét veszítené; távozzék tehát békében. „Későn költ ahhoz,” válaszolá Szondy s meggyónván a papnak, általa két ifju török foglyot s két énekes apródját küldé a pasához, hogy amazokat nevelje vitézekké, emezekkel pedig mondasson éneket sírja fölött, mert ő, Szondy, védeni fogja a várt és meghalni. Szondy azután összehordatá a hasonló érzelemtől lelkesített parányi őrséggel mindazt, a mit becaben tartott vagyonából, s felgyújtá, délczeg paripáit is elővezetteté s agyonszúrta. Most a falakon mármár berontó törökök közzé rohan; jobbik térdén megsebesítve a másikkra esik s küzd és vív, mígnem fején, mellén golyók által érve lelkét kiadja. — Ali a hőst az erősséggel szemben egy domb tetején eltemetteté s zászlót és kópját tüze sírjára. Szondy halálát Szécsény, Hollókő, Buják, Ság és Gyarmat bukása követé.

Balassa-Gyarmat az Ipoly bal partján épült, mindinkább emelkedő és csinosodó m. város, melly Nógrád vmegye fővárosa, s mellyben valami 6000, jobbára magyar, ember lakik. A törökök dúlongásai alatt várával együtt egészen elpusztult vala s csak 1690 óta kezde újra épülni s népesülni.

Most már több csinos magánháza van; középületei közül pedig legnevezetesebbek a vmegyeház s a cellarendszer szerint öt emeletre épült börtön. Balassa-Gyarmat fölött az éjszakáról jövő Kurta patak ömlik az Ipolyba, azon pataknál Kékkő jobbára tótoktól népesített mváros van, mellynek régi várát a Balassa nemzetség 1273 táján rakatá. E várnak omladékai a helység felett egy kősziklás hegyen láthatók, egyik része még ép karban van s lakóhelyül szolgál; mély sáncczal van körülkerítve, mellyben a kősziklába vágott pinczék s rejtékhelyek vannak; egyik pinczében forráskút található. A helység házai meredek nagy hegyek között elnyúló völgyben elszórvák.

Odább keletre közel az Ipolyhoz, ennek egyik mellékvizéből partján, igen kies termékeny dombos síkságon Szécsény mvárosa terül el, hol szép urasági kastélyt és kertet találunk, melly gr. Forgács, utóbb Pulszky Ferencz birtoka volt. A kastély alatt egy dombnak oldalán elterülő kert azelőtt igen szép volt; mesterséges dombok, sziklák, pihenőhelyek és kéjlakok, a legkülömbfélébb fák, nagy üvegház, halastó, a kert aljában csörgedező patak, szóval minden volt benne, mit csak egy nagyszerű kerttől megkívánhatunk. Most a kert nagyon el van hanyagolva s már pusztulásnak indult. A csinos és tiszta vároaska közepén egy ócska négyszögletű toronyféle épület áll, mellynek igen erős vastag, lőréses és ablakos kőfalai vannak. Mögötte szintén erősen épített, lőrésekkel fülkésült, magas téglafal nyúlik el 30 ölnyi hosszúságra. Ezek a régi híros szécsényi várnak egyedüli maradványai. A torony most városi magtárul szolgál, azért nem rég új fedelet raktak rá. A városban a ferenczesek nagy kolostora van.

Szécsénytől délkeletre, a Cserhát nyugati aljában Hollókő régi várának romjai láthatók, magas hegyek közepett. E várat 1552-ben a törökök szállák meg, 1593-ban elveszték, de 1663-ban újra elfoglalák. Végre 1683-ban a császáriak vették meg, de többé ki nem igazították. Hollókőtől keletre, a Cserhát másik oldalán, egy kúpdad hegy ormán Sámson vára vagy Fajérkő omladékai vannak.

Szécsénytől északkeletre több dombosor nyúlik el, mely-

lyek fölé a Karancs hegységnek gránátokkal behintett zöldkőporfirból álló csúpjai emelkednek. Ez elszigetelt, csekély terjedelmű hegycsoport csúcsai csak valami 3350 lábnyi magasságot érnek, mindazáltal róluk igen szép kilátás esik nyugat felé az Ipoly lapályára, éjszak felé a füleki térségre s kelet felé a Bükk hegységig elhúzódó alacsony fővénydombokra. A Karancs hegységtől keletre és éjszakra köröskörül komokbuczkáktól környezett, egyes bazaltdombok nyúlnak fel, melyek Somos-Ujfalútól éjszakra az Ipoly és Rima vizéig terjednek. E bazalt dombok közül a Somos-Ujfalu közelében, a Tarján völgyének éjszaki szélén, emelkedő Salgó, Medves és Somoskő hegyek a legnevezetesebbek. Köztük legmeredekebb a 2000 láb magas Salgó, melynek oldalai alul cser-és bükkfákkal fedvék vagy salakos bazaltdarabokkal borítvák, felső része pedig fölfelé nyúló, elkülönözt oszlopos bazalttömegekből áll. Meredek keskeny csúcsát már nagyon omlatag régi várnak maradványai koszorúzzák. A szomszéd, kissé magasabb s menedékes térséget képező Medves majdnem csupa bazaltsalakból, az 1644 láb magas Somoskő pedig a legszebb bazaltszlopokból áll, melyek részint vízszintesen települnek, részint délnyugat felé hajlanak; ez oszlopok többnyire ötszögletűek, felső végükön $\frac{1}{2}$ — 1 lábnyi vastagságúak, alsó végükön vastagabbak. A festői Somoskő csúcsán terjedelmes várnak omladécai láthatók.

Somoskőtől éjszakra a homokkőből és gránátokkal behintett zöldkőporfirból álló Sátoros hegycsoport emelkedik, melyet a regényes sátorosi szoros vagyis Vaskapu kettéhasít. E völgyszoroson a keletre, Gömör vmegyében, levő Ajnácskő faluba jutunk, hol magában álló magas bazalt kúpon egy régi várat találunk. Almágy és Ajnácskő helységek közt délről éjszakra elhúzódó keskeny, s lomha folyású patak által öntözött, völgy van, melyben egy mocsáros réten földes vasas savanyúforrás fakad ki, melynek orvosi hatása igen nagy. De az ott levő fürdőhely elhanyagolt, karban van; környéke igen szép. A Ragácshegy alján, a vízmosásokban különbféle ősvilági csontokat lelnek.

Visszasietünk az Ipoly partjára. Szécsénytől éjszakra

Litke és Terbeléd falvak között, a folyó bal partját alacsony kopár agyag- és homokdombok szegik be, melyek fővenykővel és békasó torlattal váltakoznak. Tarnóczytól délkeletre az ugynevezett kőmedencze terül, melyben 1837-ben 138 láb hosszú s $3\frac{1}{2}$ —4 láb vastag megkövesült cserfát lelének. Ennek fája sárgabarna, kérge feketés s ittott kovarcz-amethiasztekkel van megrakva. Egyik része most a nemzeti múzeumban látható.

Tarnóczyról északkeletre menve Füleket magyar m. várost érjük, mely az Ipoly egyik kis mellékvizénél bazalttuffból álló dombokkal környezett térségen épült. Hajdan kőfallal volt kerítve s a helység nyugati oldalán, elszigetelt dombon épült nevezetes erősség volt, mely már 1262 táján híresedett vala el. E vár három részből állott: középső részében terjedelmes víztartó, a sziklába vájt kút, lőporos torony és borzasztó börtön volt. Különösen Bebek Ferencz munkálkodék 1551 táján a vár kijavításán és megerősítésén. De már 1553-ban a törökök szállák meg a füleki várat, mondják, hogy egy szerecseny rab árulása segítségével ejték hatalmukba. A törökök a füleki várból gyakran kicsaptak a bányavárosokra s egész Dobsináig terjesztették ki rabló járataikat. 1584-ben a Dobsináról és környékéről Rimaszombaton át Fülekre hajtott foglyokat mint rabszolgákat elárulák. 1593-ban Pálffy Miklós és Tiefenbach megvevék Füleket, mely azután nevezetes véghely volt a törökök ellen. Azon időben Pest, Nógrád és Heves megyék nemessége vármegyei gyűléseit rendszeren a füleki várban tartá. 1604-ben két hónapi vivás után Bocskay szállá meg Füleket, 1682-ben pedig Tököli, az erdélyi Apaffi és a török szultán szövetséges hadai szállák körül. Tököli Kassa megvétele után aug. 16. indulá Füleket alá, hol ekkor Kohári István, az 1664-ben Lévánál elesett hősnek fia parancsolt, ki a várat 1678-ban a bujdosók ellen szerencsésen megvédette vala. Most is megtörhetlen lélekkel járt el a vár oltalmában s kész vala inkább ronjai alá temetkezni, mintsem a gondjaira bízott kincset, a bányavárosok előfokát Tökölinek általadni. Két hét alatt a 100,000 vivó közzül valami 3000 hulla el, de más részről a város is odalón s a vár is mármár összeroskadt. A beszorult nemesség elégli vala az ellentálást,

s az őrség is a megvédhetlen erősség további oltalmában hiábavaló makacsságot látott. Alkudozáshoz fogának, s örök és lakosok szept. 16. vagyonukkal vállaikon bántás nélkül oda hagyák a várat. Kohári vonakodék az alkut aláírni s Tökölit szemben is pártosnak, török pribéknek szidá, ezért vasra vereték s foglyul a regéczi várba küldeték, melyből csak 1685-ben szabadúla ki. Az erdélyi segédhadak Füleek vivásában nem vettek vala tetteges részt, de azután a vezír parancsára kerítőfalát három nap alatt földig leronták, úgy hogy benne félől alig maradt a föld színén felül. Most tehát e várnak nyomait is alig láthatni.

Fülektől nyugatra az éjszaknyugatról jövő Losoncz patak ömlik jobb felől az Ipolyba. Ott hol a Losoncczal a Tugár patak egyesül, Losoncz csinos magyar m. város fekszik, melly hajdan árkokkal és falakkal meg volt erősítve. A piaczon álló református templom állítólag már 1128-ban épült először. Losoncz azon helységek között való, mellyek 1849-ben a háború viszontagságai által legtöbbet szenvedtek. Aug. 1-jén a városba érkezett kis orosz csapatot a közel fürdőben tanyázó magyar guerilla csapat véletlenül meglepé s jobbára elfogá; 3 orosz tiszt és 3 közlegény a harcban elesék. Ezért a város ártatlan lakosainak borzasztón kelle lakolniok. Aug. 7. déltájban Grabbe orosz tábornok valami 30,000 emberrel jelenék meg s a szomszéd Apátfalván úté fel tanyáját. A kozákokból álló előcsapat hirtelen körülkeríté a várost s a menekülni akarókat korbáccsal kergeté vissza. Nemsokára egy orosz őrnagy jelenék meg a város házánál s egyáltalában megbírhatlan sarcot vete a városra, azon fenyegetéssel, hogy ha másnap reggelig ki nem szolgáltatják, a várost kegyelem nélkül fel fogják dúlni. Nehány polgárból álló küldöttség, békejelül fehér kendőt lobogtatva, Grabbe tábornokhoz indúla, hogy a polgárság ártatlanságát bebizonyítsa s kegyelmet kérjen. De mindenféle bántalmak és szorongattatások között csak egy ezredeshez juthata az orosz táboron keresztül. Az ezredes szavai kegyelmet ígérének. De még azon nap délután rabolni kezdének az oroszok a végutcákban. Éjjel 10 óra után hirtelen egy kozák csapat vágata be a városba, s az utcákon bolyongó lakosságot körbe fogván a temetőbe, az

elesett oroszok sírjához hajták. Itt folytonos kancsukázással a boldogtalanokat arra kényszeríték, hogy a sírt pusztán kezeikkel ássák ki, s ez iszonyú munka alatt a legbarbárabb bántalmakkal illeték őket. Aug. 8. éjjel után a trombiták harsogására az általános rablást és dúlást kezdék meg. Az orosz ezredek bizonyos időközökben egymást felváltva jövének be a városba s egymással vetekedve dúlakodának és kegyetlenkedének a lakosokon. A rendszeres rablás másfél napig tart; azután midőn a város már mindenből ki volt fosztva, csakánnyokkal, furkókkal és dorongokkal mindent összezúzódnak, a mit el nem vihettek. Fájdalom, a rablásban, sőt a kegyetlenkedésben is az orosz tábornak előfogatokkal szolgáló környékbeli parasztok is résztvevének. A várost azalatt folyvást bekerítve tartották, hogy senkisémen menekülhetett. A lakosokat folyvást üték verék, sokat halálig gyötrének, még a rajtuk levő ruhától is megfoszták. Végre aug. 9. fölperzselék a várost, csaknem minden házat külön gyujtának meg, még pedig tábori zene s vad hahota kíséretében. Csakhamar egy lángtengerré lőn a város. Estve felé a hőség tűrhetlenné válék, s ekkor a szegény, mindenéből kifosztatott, megyaláztatott, elgyötörtetett lakosságot kárörvendő hahotával és iszonyú fenyegetéssel Apátfalvára hajták. Másnap az oroszok zsákmánnyal rakodtan Zólyom felé iudulának, s a losoncziaikat magokra hagyák.

Losoncztól éjszaknyugatra egy órányira Gács magyar mváros van, hol hazánk egyik legjelesebb s nem rég újolag fölszerelt s kitágított posztógyárát találjuk. A helységtől éjszakra magasra felnyuló sziklahegyen egy még jó karban levő várkastély látható, melyet gróf Forgács Zsigmond a régibb összeomlott vár helyén 1612-ben építtete. Hosszukás, háromemeletű négyszög s kettős kerítő fallal és mély árokkal van megerősítve.

Odább éjszakra Divény tót mváros van, egy mély völgyben, mellyen a Losoncz folyó egyik mellékpatakja átkigyózik. A városka legnevezetesebb épülete a kerítőfallal s négy erős bástyatoronnyal megerősített várkastély, melyet 1694-ben az elhírhedt Balassa Imre rakata. A helység nyugati oldalán számos elszigetelt sziklahegy mered föl; e hegyek elsején a

Balassa nemzetség régi várának omladéakai láthatók. Az említett Balassa Ímre I Lipót idejében féktelen kicsapongásai és erőszakoskodásai miatt elűzeték várából, ekkor az elébb említett várkastélyt rakatá s onnan folytatá rablásait; a sziklafészket is újra birtokába keríté. De ebből másodszor is elűzeték, s I Lipót azután széthányatá. Egy más hegyen a kalvária van', honnan szép kilátás esik a környékre. Divénnytől keletre Lónyabánya és Turicska helységek mellett holmi bányák vannak.

Eger és vidéke.

Eger szép szőlőhegyek között éjszokról délre nyúló, nyájas völgyben van, mellynek keleti oldalán a Bükk, nyugati oldalán pedig a Mátra ágazványai emelkednek kisebb nagyobb magasságra. A város éjszakkeleti oldalán az Egyedhegy nyúlik föl; tágas és nyílt ormáról szép kilátás esik az egész környékre, kelet felé a Tiszáig. Eger a környező dombokról tekintve bájos városnak látszik; sok nagyszerű épülete, a lyceum a templomok és tornyok s a vár maradványai szép képpé csoportosulnak, mellynek keretjét a hegyek alját borító szőlők, s az ezeken túl sötétlő lombos erdők teszik. Közelebből tekintve a város nem mutatkozik olly szépnek, rossz kövezetű utczái jobbra csavargósok, szabálytalanok. Legszebb része az, mellyet az érseki székesegyház, a lyceum épülete s az érseki palota ekesítnek.

A mostani székesegyházat a régi Mihály-templom helyén Pyrker János László érsek rakatá (1831—1837), Hild József tervezete szerint. Az egyház minden oldalról szabadon áll; 8 korinth oszlopon nyugvó csarnokába két szakaszra osztott, széles lépcsőzet visz, az első szakasznál sz. István és László, a másodiknál sz. Péter és Pál képszoirai állanak. A csarnokcsucs mögötti oromfalon a hit, remény és szeretet képei és két kherub vannak. A templom kereszt alakjában épült, közepén 120 láb magas, 12 ablakú kupola, a szentély fölött 168 láb magas kettős torony nyúlik fel. Nemes egyszerűség és szép arányosság jellemzi a templomot mind belül mind kívül. Belseje, mellybe a csarnokból három ajtó nyílik, korinth feje-

L. Rothsch. del.

Druck & Verlag v. G. Lange in Darmstadt.

K. G. R. R., D. K. R. O. L. L.

HERLAND, NITTFAGSSERIE.

Lauffer es Stolz bromanyaban Pesten

zetű oszlopok által elválasztott 3 hajóra oszlik. A kupolát 4 boltív s ezeket egyenkint egy vörhenyeges s két zöldes márványzatú korinthfőle oszlop tartja, a középhajó mindenik oldalán pedig 8 márványzott oszlop van. A karzat 8 kisebb oszlopra épült. A csinos szószéket féldomború aranyozott, s keresztelő sz. Jánost ábrázoló faragvány ékesíti. A főoltáron sz. János evangelista képe, az oltár mellett fehér gipszből készült két kherub látható. A szentély két oldalát a kanonokurak székei fölött szép domborművek ékesítik gipszből. A jobboldali hajó kápolnájának oltárául a hit, remény és szeretet gipsz szobrai szolgálnak; a kápolna mellett sz. Anna oltára áll; a kupola irányában a sz. kereszt oltára látható arany keret között. Még több oltár és kép is van. A szoborműveket Casagrande Márk, az oltárképeket pedig különböző olasz és bécsi művészek készítették.

Az érseki palota a főegyház északi oldalán van, terjedelmes épület, egyik szárnyát szintén Pyrker építteté; hozzácsatlakozik az érsek házi kertje.

Keletre a főegyháztól a roppant lyceumi épület áll. Ezt gr. Eszterházy Károly, az utolsó egri püspök rakatá (1765 — 1786) igen nagy költséggel és fénnel. Az épület hosszukás nagy négyszög, kétemeletű, kívülről 212 nagy ablakkal; főhomlokzata valóban nagyszerű. Tetejéből karzatos, félremozdítható fődéllel befedett csillagvizsgáló torony nyúlik föl, mely 28 ölnyi magasságu s mellynek csúcsára 320 lépcsőn juthatni. A milly tiszteletparancsoló a lyceumi épületnek külseje, olly díszes, sőt nagyszerű belső berendezése és felszerelése is. A tanteremek és tanári lakok kényelmesek, a kápolna, a könyvtár helyisége s a vitázó terem fölségesek s nevezetes festményekkel ékesítvék. A lyceumi csillagda mostanság hazánknak egyetlen csillagdája, 1786-ban szerelteték föl gr. Eszterházy Károly püspök költségén s Hell Miksa intézkedései mellett. De mind-egyének hanyagsága miatt nem igen gyarapította a tudományt. A mostani érsek, a nemeslelkű Bartakovics Béla, Monte-De-gói Albert Ferenczet hívá meg csillagászul, ki talán többet tesz majd, mint elődei. A vitázóterem szomszédságában színterem is van, hol azelőtt a tanuló ifjúság, utóbb mások is színi elő-

adásokat adtak. A könyvtár főtereme igen tágas és díszes, két emeletre szolgál. A könyvtárnak is Eszterházy püspök veté meg alapját; utódai közül kivált Pyrker érsek növelé; most valami 31,000 kötet van benne; a káptalan könyvtára még nem egyesítettett vele. Könyvnyomda is van a lyceumi épületben, melyre, mint mondják, Eszterházy két millió ftot költött; szilárd, 8—9 láb vastag falait leginkább a lerombolt vár faragott köveiből rakatta.

A forradalom előtt az egri főtanodában 14 rendes tanár a bölcsészeti, hit- és jogtudományokat adta elő, most csak a bölcsészeti és hittudományokat tanítják, s csak a növendékpapság hallgatja. Ezenkívül a lyceumi épületben a néptanító-képezde is van; ezt Pyrker érsek alapította.

Egyéb nevezetesebb épületek: a ciszterciaták kéttornyú temploma a hozzácsatlakozó kolostorral, melynek egyik szárnyában a főgymnázium van; a minoriták temploma két sugár toronnyal s kétemeletű nagy kolostorral; a ferenczesek szintén kéttornyú temploma; a szerzitáké; az irgalmas barátoké, kiknek gyógyszerházzal egybekapcsolt kórháza 1726-ban gr. Erdődy Gábor püspök által alapították; a Barkóczy püspök által két emeletre épített vmegyeház; a városháza; a papnövendék háromemeletű épülete s az 1852-ben megnyitott felsőbb leánynövelde.

Nem kath. templom Egerben csak egy van, t. i. az óhitűeké, mely a város éjszaknyugoti oldalán áll, honnan az Egert feltűntető egyik képünk fölvetetett.

Egernek egyik legszebb építészeti műve az irgalmas barátok egyházával szemközt, magánosan álló minaret, mely tizennégyszögletű, 104 láb magas s egészen faragott kőből épült. Aljának átmérője 9' 9", felső faláé 5' 6"; déli oldalán egymás fölött 4 keskeny nyílás van, melyeken a világosság belső szűk üregébe hat; ebben 99 lépcsőn lehetett fölmenni s a 79 lábnyi magasságban levő nagy nyíláson keresztül a most már töredező karzatra jutni, melyet vas rács környezett. A bejárás alul az éjszaki oldalon van. A minaret mellett mecset állott, mely azonban szétromboltatott. Pyrker érsek 1829-ben bádóg kupolával födeté be a minaretet, s a félhold

fölé keresztet tűzete föl. E földéllal együtt az egész torony magassága 128 lábat tesz.

A város éjszakkéleti oldalán, az Almagyar hegy kiugró sarkán az egykor híres egri várnak omladékai láthatók. A nagyszerű bástyaromok, kapuk és egyéb maradványok között és alatt, valamint a földalatti üregekben is nem egy nevezetes műemlék rejlik, melyek részint kő- és földhalmazok alatt eltemetvék. Ilyen műemlékek egy töredék oszlop és egy ablak a sz. Jánosról nevezett hajdani székesegyházból, mely gót modorban volt építve. A márvány oszloptöredékre Durcsák János néhai egri kanonok 1835-ben sz. István képszo brát állíttatá, melyet Casagrande készített. A két műemléket Pyrker érsek ásátá ki. — A vár egyik kapujának boltozott üregében Dobó emléke van, melyet szintén Pyrker állíta s vasrácsos kerítéssel befoga. Más kapu-üregben Dobó sírkövét találjuk; ezt Pyrker érsek a hősnek dobó-ruszkai sírjáról viteté Egerbe 1833-ban. A képszo bor Dobót fekvő helyzetben ábrázolja, jobbában zászlóval, baljában bibliai mondattal beírt irhappal; a sírkőről letört márvány sisak most a szobor lábainál van. Pyrker a várdombot szép sétahelylyé alakítá, kalváriát rakata és fasorokat ültete.

Az egri főpapok és káptalanbeliek általában sokat költöttek vallási, tudományos és jótékony sági intézetekre s mindenféle építkezésekre; 1808 — 1847-ig az érsekségi pénztárbol építkezésekre és jótékony czélokra 1,320,282 ft. adaték ki. Bartakovics Béla, Pyrkernek utódja az érseki székbén, a tudomány és művészet legbuzgóbb ápolója s áldozatra való készsége által legjelesebb elődjeit is felülmulni igyekszik, noha az érsekség jövedelme 1848 óta tetemesen megcsökkent.

Az alsó vagyis maklári külvárosban a várost áthasító Eger folyó két partján számos melegvizű forrás van; egyik forrás egy timár házában, másik a Csillaghoz címzett vendéglőben bugyog fel, mindkettő mivességi czélokra használtatik. A harmadik forráscsoport a fürdőintézetben s az ezzel határos tócsában van, mely uszodául szolgál. A fürdőintézetben különösen két forrás bugyog fel, egyik a tükörfürdők alatt, másik egy kútban; ennek vize ivásul s a kádfürdők megtöltésére szolgál. Az egri források igen bővizűek, 25 R. foknyi melegék

s kevés szilárd alkatrészöknél fogva a közömbös vizekhez tartoznak. Már a törökök használták e forrásokat, s a nyolcszegletű fürdőmedenceze, melly most több tükörfürdőre van osztva, az általok épített fürdőház maradványa. Elűzetésök után az egri fürdő el volt hanyagolva, mignem Eszterházy Károly püspök a romba dőlő török épületet kijavíttatá s hozzá még két fürdőszobát építtete. Pyrker érsek 1827-ben a régi épületet tágtíttatá ki, 1838-ban pedig a mostani csinos fürdőházat rakatá, mellyben 7 tükörfürdő s 6 szoba kádfürdőkkel van. A fákkal beültetett udvaron nyári mulató és étkező hely van födeles színnel. Mindjárt a fürdő mellett a szép séta-helyül szolgáló érseki kert terül.

Egernek több mint 17,000, majdnem kirekesztőleg magyar és kath. lakosa van, kik leginkább bortermesztéssel foglalkoznak. Az egri veres bor a leghíresebb magyar borokhoz tartozik.

Ugy látszik, hogy az Eger vize mellett már a magyarok bejövelekor egy helység állott; I Ístván új épületekkel bővíté 1009-ben terjedelmes jószágokkal megajándékozott püspökséget és káptalant alapita benne s a várban sz. János tiszteletére székesegyházat rakata. Mondják, hogy a vártól éjszakra eső hegyen, mellyet Királyhegynek vagy Királyszéknének hívnak, magának a királynak is volt hajléka. Ístván utódai szintén gyakran fordulának meg Egerben s a püspökségnek új meg új javakat adományozának. Ímre király ott halálozék meg s az ottani székesegyházban temetteték el. A mongolok Egert és várát földig leronták s lakosait jobbára leöldösek; a város néhány évig pusztán maradt, mignem 1261-ben IV Béla által helyreállíttaték s megerősítteték. Béla a nevezett évben költ oklevelében Egert városnak nevezi, a püspökséget jószágai birtokában megerősíti, azon kikötéssel, hogy ezentúl az egri püspök a király negyedik fiát a maga költségén nevelje és tartsa.

A mohácsi vész után Egert is sok viszontagság érte; végre Perényi Péter foglalá el. Szalaházy Tamás és Frangepán püspök már elébb kiszorultak vala székkelyökből. Perényi a hitújítást, mellynek buzgó híve volt, terjeszté el Egerben és környékén; a régi várat helyreállíttatván még jobban erősítteté meg. De Ferdinánd parancsára 1542-ben elfogaték,

fogságából csak hatodfél év múlva szabadúla ki, miután neje és fia 40,000 aranyat fizettek vala érte s már 1548-ban kimulék a világból. Özvegye és fia ekkor az általok váltságdíjúl fizetett 40,000 arany visszafizetése után általadák az egri várat és püspöki javakat, s Ferdinánd a püspöki méltóságot Oláh Miklósrá ruházá, ki a vár kapitányaivá Zay Ferenczet és ruszkai Dobó Istvánt tevő. Dobó kikicsapva fészkeből ismételve a vidéket bekóborló törökökre támada s nagy kárt tön bennök. Ezért a törökök boszút forraltak s miután az 1549-ben nagy költséggel épített szolnoki várat megszállták vala, 1552-ben Amhád natoliai beglerbég, Ali budai, Hannivár nándorfehérvári, Arszlán székesfejérvári, Dervis pécsi, Mehemet szendrői pasák és mások valami 150,000 emberrel Eger alá szállának. Amhád szept. 9. tihaméri táborából Egerbe levelet küldö, mellyben ígérekkel és fenyegetésekkel az őrséget a külömben is megvédhetlen várnak általadására inté. Dobó a levél vi-vőjét börtönbe veté s nemis válaszola. Tudta, hogy a török a felföld bástyafokát meg fogja támadni, s kitelhetőleg készült vala. Ferdinándtól és vezéreitől a sürgetett segélyt nem vette; kapitánytársa Mecakey István a felső Tiszavidék urai, megyei és városai gyűlésén Szikszón szorgalmazott vala se-gélyt, s onnan csakugyan jött is némi segítség, összesen 1535 ember, ugyhogy a vár őrsége 1935 emberre szaporodott. Kü-lömben Dobó mindent elkövetett, hogy a várat védelmezhető karba tegye, a város malmait és magasabb épületeit, különösen az egyházakat is felgyujtatta, nehogy az ellenség hasznukat vegye. Az őrséget megesküdtette, hogy az ellenséggel alku-dozásba nem bocsátkozik s a várat utolsó csepp vérig véde-mezni fogja. *) Szept. 11. a török fővezér ágyulövés által jelt

*) Az őrség, úgy mondják, a következő pontokra kötelezé magát: hogy ki közülük a törökkel békélni akarna, halállal bünhődjék; hogy élve egy se adja meg magát; hogy az ellenség felhívására, kérdéseire csak lö-véssel felelnek; hogy ha az élelem elfogyna, inkább egymásnak húsát essik meg, semhogy magukat megadnák; hogy reggeli imádság után fér-fiak és nők egyaránt hadi munkára mennek, a rombolásokat helyreállít-ják, a sebesülteket gondosan ápolják; hogy minden eleség közösen s egyen-lőn osztassék ki közöttük; hogy minden titkos találkozást kerülni fognak; hogy az ellenségtől nyert zsákmányt egy helyre összehordván kinekkinek érdemei szerint fel fogják osztani.

ada, hogy a vár vivatása megindúl, s innentova csaknem szakadatlanul folya a harc és ágyuzás. A várbeliek nagy busgalommal azon voltak, hogy a nappali vivás rombolásait éjjel meg helyreigazítsák; ismételt kirohanások s ügyesen viszonzott ágyuzások által sokfélekép háborgaták a vívók munkálatait s rongálák ágyutelepeiket. Mindazáltal már szept. 29. a püspöklak előtti várfal olly rongált állapotban volt, hogy Amhád ostromot rendele. Az ostrom reggeltől délig három ízben újíttaték meg s három ízben visszavereték: 1000 török a bástyákon és árkokban marada, de az őrségből is négy hadnagy és számos közvitéz elesék. A sikertelen ostrom után a székesfejérvári bég Sári Endre nevű magyar foglytól küldé levelet a várba: Dobó vasra vereté Sárit, s a levélnek egyik felét elnyeleté vele, a másik felét pedig megégeté. Visszatorlásul a törökök a szomszéd hegyen néhány magyar foglyot végezének ki nagy kegyetlenséggel; de ennek látása sem csüggeszté el Dobót és társait. Hegedűs István hadnagy árulást forralt, de szándéka kitudódék, s Dobó felakasztatá az árulót. Okt. 4. a templom sekrestyéje alatt tartott lőpor felgyuladván, számos épület, ember és marha fölveteték s a szomszéd két malom is tönkre juta. Amhád látván a tüzet, embereit a falak alá indítá s újra szabad elmehetést ígértete az őrségnek, ha a várat átadja. De Dobó kürt- és dobszóval s Jézus neve kiáltásával elfojtatá az incselkedő szózatokat s a tüznek oltását a pórokra és némberekre bízván, a vitézeket a várfalakra parancsolá. Néhány nap alatt helyrepótoltatá a lőport s új száraz malmot is építtete. Amhád a vár árkat kezdé betölteni s a töltést a falak magasságáig emeltetni; aknákat is ásata. De Bornemisza Gergely leleményessége az ellenség ezen kísérleteit is megghiúsítá. Okt. 13. a törökök három oldalról rohanák meg a várat, az egymást felváltó új meg új hadoszlopok késő alkonyig folytaták a vívást, mind hasztalan; más nap megújíták az ostromot. Mecskey, Dobó és Bornemisza vagy Gergely deák nehéz sebeket vőnek, mindazáltal nem tágtának s egyre buzdíták bajtársaikat. A törökök hiában tódulnak a falakra, a golyók, kövek, gerendák, az égő kén és szurok, a forró víz és olaj iszonyú romlást tesznek bennök. A nők és leányok is vívnak apáik

és férjeik mellett s a legmagasztosabb lelkesedéssel irtják az ellenséget. Sok magyar elhull, de a törökök halottjai ezernyi számmal hevernek az árkokban: minden oldalról hátravonódnak, a vezérek hiában parancsolják buzdtják előre: „Ísten nem arkarja” így felelnek s elhányják fegyvereiket.

A vár éktelen omladék, mégis megtörhetlen, Amhád még négy napig ott táboroz, szidja s gyalázza Alit, hogy olly vakmerő vállalatra buzditotta, azután okt. 18. éjnek idején szekerekre rakatja a nehéz táborszereket s virradóra egész seregével elpironkodik. Az őrség a hála és öröm imádságait bocsátja az égbe s lövöldözéssel ünnepli a megszabadulás napját. Dobó a várba lőtt 12,000 nagyobb golyót a székesegyház előtt rakásra hordatja s küldöttséget indít Bécsbe három elfoglalt török zászlóval s a sikeres védelem örvendetes hírével.

Eger vára és városa pusztá kőhalommá lett e rettenetes vivatás alatt. Oláh Miklós s püspöki utóda Verancsics Antal a város felépítésén és megnépesítésén munkálkodának. Az utóbbi püspök 1563-ban a királlyal ugy egyezkedék, hogy ez az egri és szarvaskői várak- és püspöki javakért a püspöknek a turóczi prépostságot adá s hozzá még évenként fizetendő 8000 f. ígére. A király az egri vár és püspöki javak igazgatását Magócsy Gáspárra bízá, ki valamint utódja, Ungnad Kristóf is, a püspökkel vetett egyesség ellenére Egerben és vidékén a reformált vallás elterjedését mozditá elő. — 1596-ban III Mohammed szultán valami 200,000 emberrel szálla Eger alá. Az őrség a török közeledtére fölperzselé a várost s a várba vonúla, 4000 magyar, német, cseh és belga emberről állott, s kapitányai gróf Nyári Pál, gróf Thurn Jakab s a cseh Terecsko voltak. Nehány napi ágyuzás után a törökök ostromot intézének, viasszasorittatának ugyan, de a németek és belgák alkudozásra eredének velök s általadák a Dobó által olly vitézül megvédett erősséget. Ekkép Eger is a törökök kezére juta, kik azután az egész környéket büntetlenül s ismételve feldulák. Az egri káptalan Kassára, 1604-ben Jászóra s 1650-ben ismét Kassára költöze, a püspökök meg sem látogathaták megyéjüket. Eger 1687-ig volt a török birtokában. Ekkor Caraffa, Doria tábornokok, Koháry István, Gombos István putnoki s Vécsey Sándor ajnácskői várnagyok

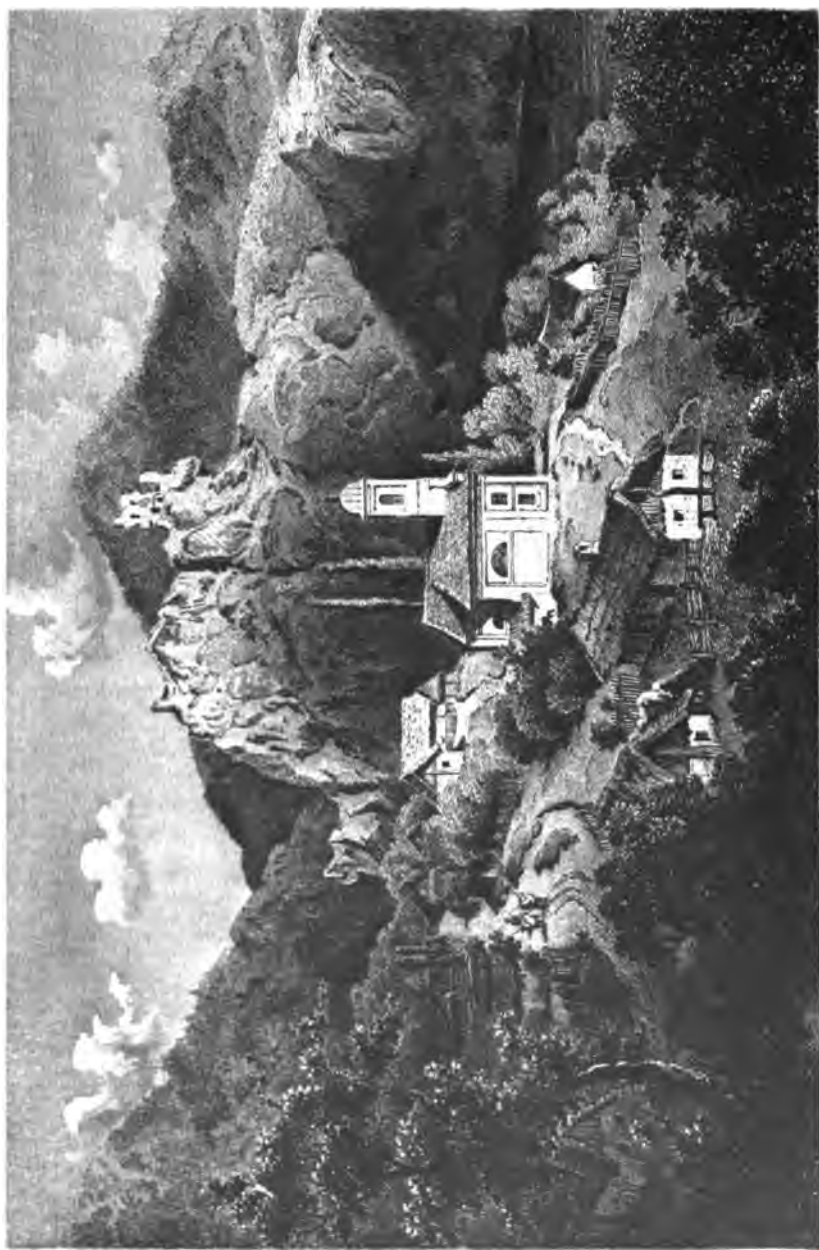
vezérlete mellett 12,000 ember szállá körül a várat. Rusztán pasa vitézül ótalmazá, de elfogyván elesége általadá, szabad olmehetést kötvén ki őrségnek és lakosoknak. Valami 1000 török ott marada, kik lassankint mindnyájan megkeresztelkedének s megmagyarosodának.

A vár azontúl királyi birtok volt; II József idejében pusztulásnak indúla; végre gróf Eszterházy püspök 10,000 fton megvevé s nagyrészt leromboltatá. Fuchs Ferencz egri érsek azután a várnak még megmaradt építményeit is lerontatá.

Ferencz király az egri egyházmegyéből nagy részt elszakasztván, ebből a kassai és szatmári püspöki megyéket alkotá, az egri püspökséget pedig némi kárpótlásul érsekséggé emelé 1804-ben.

Egernek érdekes környéke van. Ha a sokféle erdős hegyekkel szegélyezett kies egri völgyben éjszakra megyünk, félóra mulva Fel-Német falut érjük, melytől keletre az Egyed hegye nyúlik föl, északkeletre pedig bájos völgy nyílik a hegyek között. E völgyben Felső-Tárkány falu fekszik. Hajdan a gyönyörű tárkányi völgyben a némabaratok egyik kolostora állott, némi romjai még most is láthatók. A múlt században Barkóczy püspök s néhány egri kanonok azon völgyben szép nyaralót építtetének magoknak, melyet szép kertliget és halastó környezett. Most már csak a kertliget létezik, meredek márványsziklák alatt nagy tó is látható, s ennek szélén mulatószobák és tánczterem vannak, a közel sziklából két bővizű forrás bugyog ki. A szomszéd Peskőhegy sziklacsúcsa alatt tágas barlang van, a helység déli oldalán pedig az úgynevezett Várhegy nyúlik el, melynek tetején bástyaforma építmény látható. Mindezeknél fogva a szürke márvány- és palakőbányáiról is nevezetes tárkányi völgy az egriek kedves kirándulási helye.

Fel-Némettől éjszaknyugatnak szép hegyes vidék terül, mellyen keresztül Pyrker érsek Apátfalvára vivő országutat készíttete. E hegyvidék legfestőibb Szarvaskőnél. A rongyos falucska délnyugotra menő völgyben terül, temploma magasodáson áll; a falutól éjszakra kopár szagगतott sziklahegyek emelkednek, mellyek közt mély völgyesorosban egy patak csörgedez. E patak bal oldalán meredek kopár szikla

L. Rohlfen & Sohn

Druck-Verlag G. Lange in Darmstadt.

Ed. Kurz sculpt.

SZARVASKÖ.

SZARVASKÖJÉ.

I auffer és Stolz bizományában Festen.

tetején Szarvaskő várának igénytelen omladécai láthatók; a jobboldali sziklafal szélén Pyrkernek, jobbra a sziklába vajt útja kanyarodik el. Az út melletti sziklafalon, épen a várom irányában, e felirat olvasható: „Míg e kőszirt áll, dicsőítettű fog nagy neved, Patriárka s egri érsek Pyrker János László, Ezen út létrehozásáért 1841.” A váromladékon túl keletre s éjszakra a Bükk hegység nyulványai emelkednek. — Szarvaskő mindig Egervár sorsában osztozott. Caraffa 1686-ban vevé meg s csak ezután indúla Eger alá. Telekassy püspök, midőn Rákóczy Ferenczhez való szítása miatt hivatalától elesék, a szarvaskői várba vevé magát s itt készíté védiratát, melynek következtén méltóságát megint visszanyeré.

Szarvaskőről néhány kopár vidékű palócz falun keresztül Apátfalvára jutunk, melly mváros kies völgyben három mfdnyire éjszakra Egertől a Bükkhegység nyugati szélén fekszik. A helység déli oldalán egy hatalmas mészkőszikla, az 1200 láb magas Bélkő mered föl, melynek tövén Kletus egri püspök 1232-ben a czisztercitáknak a beeli három forrásról nevezett apátságot alapítá. A mongolok elpusztíták, Csanád püspök meg helyreállítá az apátságot, de a mohácsi vész után Perényi Péter elűzé a szerzeteseket. Ekkor az apátság épületei, kertje s egész környéke pusztulásnak indulának, javai 1562-ben a szarvaskői várhoz csatoltatának, utóbb a kincstár birtokába jutának s végre Telekassy püspök kérelmére 1700-ban az egri papnöveldének adományoztatának. Hihetőleg román modorban épített temploma igen szép lehetett, a rajta tett ujítások által azomban csaknem egészen kivetkőzött eredeti alakjából s most csak előrésze s különösen a főkapu oszlopszata és ívezete gyaníttatják hajdani szépségét. A Bélkő alján három szentelt forrás van, melyek részint kőfallal részint földgáttal bekerítvék s melyekhez, valamint a Boldogasszonynak szentelt templomhoz, Borsod, Heves és Gömör népe még most is bucsúra jár. A kolostor romjaiból Baranyi István remete buzgó törekvései folytán a szomszéd sz. mártoni szentegyház épüle 1726-39-ig; helyén most kőedény-gyár van.

Egertől keletre nem egészen két mfdnyire Cserépváralja falu éjszaki oldalán egy hegyen a régi Cserépvár omladécai

láthatók, melyet Rákóczy hadai 1703-ban elpusztítának. A cserépvári urodalomhoz a szomszéd Cserépfalu is tartozott, melynek szőlőhegye fölött a regényes Hórvölgy végződik. Az e völgyet bekerítő hegyoldalon, rengeteg erdő középett, a régi Ódor várának romjai láthatók egy meredek sziklacsúcson.

Nyugatra Egertől, két mfdre, Sirok magyar falu van, a Tarna vize mellett. A falu felett éjszaknyugatra valami 1000 láb magas, tajtkő-gyűlményből álló, kopár, fehéresszínű, vízmosságokkal kiárkolt sziklafal emelkedik, melyet az Országgh Kristóf által 1562-ben épített siroki vár omladéka koszorúznak. E vár igen terjedelmes lehetett, falai ugyanazon tajtkőből rakvák, melyből maga a hegy áll, néhány szobája a sziklába van vájva. Még meg lehet különböztetni a pinczékét, árkokat, udvarokat, de az egész vár már annyira összeomlott, hogy eredeti alakját sem lehet többé kivenni. Egervár bukása után a siroki várat kapitányai Kátay Benedek és Helenecz János 1596-ban odahagyák a töröknek zsákmányul.

Siroktól éjszaknyugatra, a Tarna jobb oldalán, Pétervására mváros van, hol gróf Keglevich derék kastélyát találjuk; délre a Tarna bal partján a híres dohányt termesztő Verpelét mváros, még odább délre Kápolna van, hol 1849-ben nagy csata esett; nyugatra tágas völgy nyílik a Mátra hegység éjszaki ágai között, e völgyben Recsk falu határában réz, arany és ezüst bányákat lelünk; odább furcsa kősziklai tetején keresttel, túl rajta régi várnak oszlopfa ölik föl.

Még odább nyugatra menve a Mátrahegység éjszaki lejtősegein keletről nyugatra csapó kellemes völgybe jutunk, mely közepe táján kitágul. E völgy tágulatában Parád falu terü, el egy pataknál, mely a Tarnába ömlik; egyenest éjszakra ugyanazon völgyben Bodony falu van. E két falu határában számos ásványos forrás bugyog ki, melyek közül a parádi határban levők három külön csoportra oszlanak. A csevicze vagyis savanyú kénforrások a helységtől valami fél mfdre nyugatra, a parádi völgy nyugati szélén; a timsós vagyis inkább timsós vasas vizek Parádtól keletre részint a völgyben, részint kis magasodáson bugyognak fel; végre a vasas vizek a völgy déli részében fakadnak ki, még pedig az egyik Ó-Huta falucskán

J. V. K. K. K. K.

J. V. K. K. K. K.

Druck & Verlag G. G. Lange in Darmstadt.

SURDEK VÁRROM. RUINE SURROK.

Traufner es Stoip bizományaban Pesten

tul egy dombon, a másik az Ílonavölgyben. Parád környezete nagyon kies: köröskörül a Mátra kisebb nagyobb ágai emelkednek körszínileg s dél felé a hegység legmagasabb csúcsa, a 3190 lbnyi Kékes nyulik fel. Mindezen hegyek buja növényzettel, szép lombos erdőkkel, kivált bükk- és cserfákkal fedvék. Az ottani ásványos vizek orvosi ereje számos betegségben igen hathatós. A csevicze források vize részint italul használtatik s évenként valami 100,000 üveg küldetik szét belőle, részint pedig fürdőül. A nagyobb fürdőház elég egyszerű, két szárnya s összesen 32 vendégszobája van. Egy másik épületben 8 vendégszobát s azonkívül a fürdőhely közelében még 13 külön házikót találunk. De sétahely nincsen, még padot sem találunk a fürdőházak és kutak mellett. A fürdőhez közel az erdőben üveghuta van.

A másik, úgynevezett timsós fürdő kellemesb benyomást tesz. A patak jobb oldalán, a hegy alján terülő kertliget közepett gróf Károlyi György, a parádi fürdő birtokosának kastélya van, ehhez néhány gazdasági épület és tisztak csatlakozik. Általellenben, a patak bal oldalán, a fürdőhely van, melly két nagyobb s egy kisebb épületből áll. Az egyik nagyobb fürdőház dombon épült, kétemeletű, a fürdőszobákon kívül 25 vendégszobával; a másik ujjb épület az út mellett áll, 20 vendégszobával; a harmadik épületben az ebédlőterem és konyha van. A források a nagyobb épület keleti oldalán emelkedő dombon vannak, hol kőfallal bekerített tócsát képeznek; délre egy negyed mfdnyire Hagymás új telepítvény mellett bájos völgytorokban egy más hasonló forrástócsát lelünk. Mindezen források vizében sok vasélecs, azután agyagföld, mész, magnézia és kali van, tehát sokkal több vasgálicz mintsem timsó; Európában alig van hozzájuk hasonló forrás. A parádi vasgáliczos timsós forrásokat csak fürdésre használják. Az ilonavölgyi nagyon erős vasas forrás épen nem használtatik, az Ó-Huta melletti vasas forrás vizét pedig a környékbeliek közönséges víz helyett sokták inni, egészségök ártalmára.

A timsós furdótól keletre az út két oldalán néhány házikót találunk, mellyekben az urasági tiszték s a Hagymás mellett néhány éve felállított új timsógyár munkásai laknak.

A Mátra hegység déli oldalán, igen kies vidéken Gyöngyös magyar miváros épült, Pesthez 9, Egerhez 5 mfdnyi távolságra. Parádról kocsin csak nagy kerüléssel Verpeléten át, de gyalog a hegységen át 3—4 óra alatt mehetünk oda. Gyöngyös jelentékeny város, számos templom és urasági lakház ékesíti; lakosai 15,400-ra rúgnak, a föld-és szőlőmívelésen kívül iparral és kereskedéssel is foglalkoznak. A város nyugati végén, a kalváriahegy közelében, báró Jeszenákné tégla- és téglavetőjében a parádi vasgáliczos timsós forrásokhoz hasonló kút van, 1858-ban egy kis fürdőt építének.

Gyöngyös vidéke földtani tekintetben igen érdekes. A Mátra hegylánca a Zagyvánál, Pásztó, Tar és Szurdok-Püspöki helységeknél, kezdődvén 8 mfdnyi hosszúságban s 3 mfdnyi szélességben nyugatról keletre a Tarna vizéig nyúlik el, hol Verpelétnél megszakad. Középgörinczéből számos ág terjedez éjszakra és délre. Az egész hegység szép lombos, különösen bükkfa-erdővel van borítva. Törzse szilárd trachit, melyet keleti és déli oldalán trachit és tajtkő-konglomerátok vagy perlitek vesznek körül, éjszaki oldalán ezeken kívül neogen-homokkő is van, nyugati oldalán pedig a bazalt uralkodik, mely a nógrádmegyei bazaltképzőményekkel folytonos kapcsolatban van. A legmagasabb hegycsúcsok, a Kékes és Saskó trachitból, a nyugatra levő Muzslai hegy bazaltból állnak, Sólymosnál szép perlitkúp emelkedik, a Gyöngyös és Sólymos közt elnyúló széles Sárhegy pedig trachitporfirból áll. A nyugati Mátrában lajtamész- és menilit-szakadékokat is találunk a vulkáni kőzetek közzé beszorúlva. Végre mind a hegyekben mind a patakokban igen szép jegöczköveket is találunk: gránátot, jászpist, ónikszot, kalcédont, ágátot; a homokkőben és porfirban timsó, kén, rézfakond, rézkovand, ónsényle, ezüst s némi arany is előfordul. Hajdan a Mátra körül számos lovagvár volt, melyek már nagyobb részt egészen elpusztultak. — Gyöngyöstől keletre Visonta van, a híres bortermő hegy alján; nyugatra Pata van, régi gót templommal s váromladdékkal, odább nyugatra Apcz van, mely jeles bortermeszt. Apcztól éjszakra szintén a Zagyva bal partján Pásztót találjuk, czikkás festői hegy alatt; keletre Hasznos van festői

váromladékkal. Hasznos közelében még öt más várromot találunk.

Miskolcz és környéke.

Miskolcz a diósgyőri völgynek keleti szélén terül el nagyobbbrészt azon széles völgyben, melyet éjszokról a Tetemvár, délről az Avas nevű dombhátak szép szőlőhegyei fognak be; kisebb része, különösen sok borpinczéje a nevezett két dombhát oldalain épült. Nyugat felé a rengeteg lombos erdővel koszorúzott Bükk hegység sötétlik, mely alatt a diósgyőri várnak tornyai fehérlenek, keletre a Sajó által átbarázdált, nagy kiterjedésű síkság dús szántóföldei és rétjei zöldellenek, túl rajtuk a tokaji hegy könyököl.

Miskolcz városán és határán két patak foly keresztül: a diósgyőri völgyből jövő Szinva s a bábonyi hegyekből eredő Pecze, melyek egymással egyesülvén Felső-Zsolca alatt a Sajóba ömlenek. A város főbb utczái tágasak és rendesek, különösen a piacz-utczán és környékén derék csinos házak vannak. Nevezetesebb épületek: a három kath. templom: sz. Anna egyháza a város felső részében, a minoriták kéttornyú egyháza s a mindszei templom a város délnyugati szélén Mindszentben, mely azelőtt külön helység volt; a három reformált s egy evang. templom; a görög templom; az 1727-ben épült vármegyeház; a magyar színház. A reformáltak templomai között az egyik a Tetemvár alatt a temetőnél van, csak fából épült; a másik sokkal nagyobb 1808-ban épült a város közepén; a harmadik az Avas oldalán van. Ez régi épület, eredetileg sz. István tiszteletére épült gót modorban, némelyek úgy vélik, hogy az Ákos nemzetségből való Ernő fia István, Miskolcznak birtokosa, Borsod vmegye főispánya s az ország nádora veté meg alapját a 13. század vége felé. A reformáltak 1554 óta bírják az avasi templomot. Mint az elébbi kettő úgy ez is toronytalan, de az utóbbi előtt egy őrtorony áll. A görögök temploma a város közepén magasabb helyen épült, igen díszes s fényes sugártoronyval ékeskedik. A magyar színháznak 1847 szept. 3. István főherceg veté meg alapját az országban tett körútja alkalmával.

Néhány évi félbeszakadás után részvényes társulat keletkezék, melly kiépítését és felszerelését eszközölé s 1857-ben a kész intézetet ünnepélyesen megnyitá. Ugyanazon épületben a kaszinó helyiségei is vannak. Kár, hogy előrése a külömben sem széles utczára nagyon előrenyúlik.

A város főbb utczái úgy a hogy ki vannak burkolva, de a piactól távolabb eső utcák szemetesek s kivált ősszel és tavasszal felette sárosak. A Tetemvár alatt terülő, felette terjedelmes gabnapiacz s az erre nyíló utcák esős időben ropant sártenger képét mutatják. Általában Miskolcz azon részei, mellyek a város közepétől távolabb vannak, faluhoz hasonlítanak s többnyire gyümölcsös kertekkel környezett, nádfedelő gunyhókból állanak. Sajátságos látványt szolgáltatnak az Avason és Tetemváron egész útca-sorokat képező pinczeházak; a borpinczék többnyire terjedelmesek és szárazak.

Miskolcznak az 1857-diki népszámlálás szerint 2972 lakháza s 17,913 lakosa van, kik közzül 441 távol volt, 1818 pedig idegen, úgy hogy tisztán miskolczinak csak 15,654 marad, ezekből 8407 nő van. Vallásra nézve 4066 kath., 7188 reformált, 1171 evang. s 3412 zsidó. Nyelvre nézve kevés kivétellel magyarok. Miskolcz, mint a felföldi megyék egyik fő kereskedő helye, kivált gabnával igen élénk kereskedést űz; azelőtt borkereskedése is virágzott, kivált Lengyelországgal, de most nagyon megcsökkent, s a szőlőmivelés alig hajt némi nyereséget. Azelőtt a kereskedés leginkább a görögök kezében volt, most ezek helyébe a zsidók léptek.

A Pestről Kassára vivő országút Miskolczot érinti, innen más országutak Putnokon át Csetneknek, Rosnyónak s Rimaszombaton át a bányavárosok felé mennek. Most már a Pestről Debreczenbe s innen Nyíregyházán s Tokajon át Miskolczra vivő vasút is elkészült, utóbbi része 1859-ben adták át a forgalomnak. Már a vasút folytatása Kassáig is elkészült.

Nevezetesebb intézetek Miskolczon: a reformáltak lyceuma, melly most 8 osztályú gymnasium; ugyanazoknak 1846-ban állított felsőbb leánytanodája; a katolikusok nagy s az evangélikusok kis gymnaziuma. A miskolczi takarékpénztár

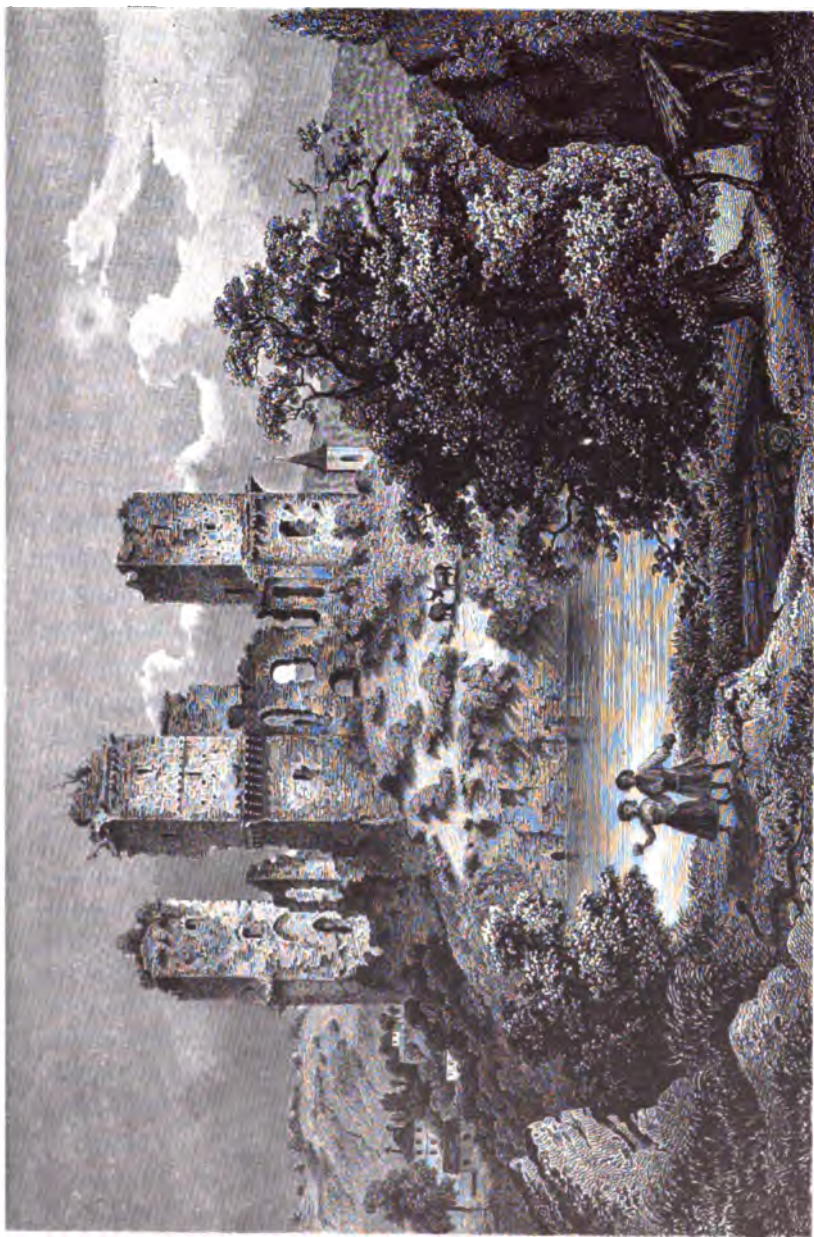
1847, a kisdedovóda 1842 óta létezik. Kaszino kettő van: a nemzeti és polgári.

Miután Miskolcz a tatároktól szenvedett pusztulásából kiépült vala, az Ákos nemzetségből való István, a 14-dik században pedig a Bolug nemzetségből származott Zéchyek birtokába jutta; 1368 óta a diósgyőri várhoz tartozott. Zsigmond 1405-ben királyi várossá tévé, 1411-ben kelt adománylevelében a Szinva jobb partján levő várost ó, a bal partján épültet pedig új városnak nevezi. Mátyás király 1461-ben meglátogatta Miskolczot s a diósgyőri várban mulatása alatt két kiváltságlevelet ada neki, melyek erejénél fogva a miskolcziaiak a diósgyőri várkapitánynak addig tett munkáktól és fizetéstől fölmentettek. Harmadik kiváltságlevelében, melyet utódai újra meg újra megerősítettek, Mátyás a miskolcziaikat minden díj-, adó- és vámfizetéstől mentette föl. 1471-ben Mátyás ismét megfordúla Miskolczon, s ekkor lakosait új oklevél által az egyházi bíróság alól is fölmenté. Ulászló, Anna királyné, II Lajos új meg új kiváltságokat és jogokat osztogattak Miskolcznak, földesurai mégis voltak. A 16-dik század elején Bot Endre és özvegye bírták zálogul, II Lajos 1519-ben kiváltá s nejének adományozá; Szapolyai Balassa Zsigmondnak adá, kit I Ferdinánd is megerősíte birtokában. Balassa özvegye végrendeletében I Ferdinándra hagyá, de Miksa király már 1564-ben Perényi Gábornak zálogosítá el. Ennek özvegye gúthi Orzágh Ilona végrendeletében testvérjének Borbálának hagyományozá, kinek férje enyingi Török Ferencz a reformációt hathatósan előmozdította Miskolczon. Török után leányaira szállott a diósgyőri urodalom, mellynek bírtokában tehát sokan osztoztak. Ezen kívül Miskolczon sok kisebb nemes birtokos is volt. 1586-ban nagy inség szorongatá a várost; 1596-ban Egervár megvétele után Miskolczot is feldulák a törökök, s ezóta folyvást zaklatták és sanyargatták a szegény lakosokat. Milly nyomorúságos idők jártak akkor, már csak abból is megítélhetjük, hogy a főbírótságot senkisem akarta felvállalni, s 1679-ben törvényt szerestek, melly szerint azt, ki a bíróválasztásra meg nem jelenik 40, azt pedig, ki a bíróságot fel nem vállalja, 200 ftban marasztalták el. Utóbb azt rendelték, hogy, ki a főbírótságot fel nem vállalja, minden javaitól fosztassék

meg. Mikép bántak a törökök a városi tisztviselőkkel, mutatja a városi jegyzőkönyv következő pontja: „1682-ben a törökjárás miatt igen nagy inségben volt az egész város; bíráinkat, predikátorainkat, deákinkat szekerekre rakatván, a táborra gyalázatosan hurczolták, onnan is nagy kedvkereséssel szabadultak; itthon városunkban néhány hites embereinket erősen megkötöztvén, ló mellett pórázon egész éjjel hurczolták, kínozták, melly nyomorúságtól isten jóvoltából oltalmazza a következőkötő bírákat.“ A kuruczok és labanczok nem kevesebbé szorongatták Miskolczot. Így 1685-ben Murányi nevű hadnagy feldulá a várost, a szolgabíróét esküdtjeivel s néhány tanácsbelivel együtt elfogató, rutul megveré, illetlenül szidalmazá s magával vivén mindaddig odatartá, míg nem a városra kivetett pénzt utána vitték. S ugyanakkor a császári hadsereg számára kenyeret és bort kelle Kassára szállítani, s a marhák és szekerek odavesztek. A lakosság annyira kifogyott marhajából, hogy a szántóföldeket kapával kelle kapálnia s az erdőből való fát hátukon hordták seregestől; a bírák Egerbe s más helyekre gyalog jártanak.

I Lipót 1703-ban Miskolczot 25 évre minden urodalmi jövedelemmel együtt 41,000 ftért magának a városnak zálogosítá el. III Károly 1731-ben 37,000 ftért ismét 25 évre terjeszté ki a zálogosítást. Mária Terézia 1744-ben 40,000 ftért a zálog tartásának idejét egész 1796-ig terjeszté ki. Mindazáltal 1755-ben a városnak nemes és nem-nemes lakosai kénytelenek voltak külön szerződni a kamarával s olly kötetést tenni, melly a város fejlődését és emelkedését tetemesen megakadályozá. 1717-ben Miskolczon még boszorkányper fordult elő, s a bíróság bizonyos Sigó Katát elsőben hóhér által megűtögteteté, hogy boszorkány-társait kivallja, s azután elevenen megégetteté.

Miskolcz környékének legérdekesebb része Diósgyőr s a diósgyőri völgy. Ez Miskolcztól kezdve Diósgyőrig széles és sík, éjszaki oldalát szőlőhegyek szegélyzik, mellyek alján ittott sok kövületet, kivált osztrigát és halat, letünk, déli oldalán mély vizmosásokat feltüntető, gyeppel és cserjével fedett agyaghát domborodik, mellyen túl erdős hegyek sötétlenek, nyugot felé a Bükk hegység emelkedik. Diósgyőr

JOHN STOR. MILES STOR.

JOHN STOR. MILES STOR.

JOHN STOR. MILES STOR.

mváros csak egy órányira van Miskolczhoz. A helység előtt a diósgyőri várnak roskadozó tornyai merednek föl, melyek bár végpusztulásnak indultak, egykori díszes voltukat még most is hirdetik. A győri várat már a névtelen krónikás is megemlíti, ezt mondván: Miután Árpád vezér a Sajó vizén általkelt vala, tábort jára egész a Tiszáig s egy hónapig mulata e vidéken s a Tapolcza és Sajó közötti miskolczi földet Bors atyjának Bungerek adományozá a győri várral együtt. Bors pedig e várat a maga várával, melly Borsodnak nevezetik, egy megyévé alkotá. — De azon várat, mellynek romjai most is láthatók, Nagy Lajos király leánya Mária kezdé rakatni. Utóbb Mátyás özvegye bírta a diósgyőri várat, II Lajos a nejeének adományozá, ki ott darab ideig lakozott is. A vár faragott kövekből s igen díszesen volt építve, éjszaki oldalán a királyné szobái, déli oldalán pedig a két emeletre épült kápolna voltak. A vár alatt most nagy terjedelmű mozsáros hely van, mellyből a víz soha ki nem apad; közel hozzá a királynék fürdőhelye volt, mellynek némi maradványai most is láthatók. Az egykor szép várkertben halastó is volt.

A tatárok Diósgyőrt is elpusztiták s közel a várhoz tábort jártak, ezért a völgy azon részét ma is tatár árkanak nevezik. Később a törökök dulták fel. 1602-től 1681-ig több törvénczikk intézkedett a diósgyőri vár kijavításáról és fölépítéséről. A mohácsi vész után hosszabb ideig magánosok bírták, végre ismét a k. kincstár vevé birtokába.

Diósgyőr hajdan kőfallal kerített város volt, most néhány csinos épülettel ékeskedő kis mezőváros. A róla nevezett gyönyörű völgy nyugatnak huzódik az erdős és sziklás hegyek közzé, s mindinkább összeszűkül. Mindjárt a mezővároson túl Felső-Győr falu van, hol szép és terjedelmes gyümölcsösöket találunk. Odább Alsó, s még odább nyugatra rengeteg erdőség közepett Felső-Hámor falvak vannak. Felső-Győr és Alsó-Hámor között a diósgyőrinek nevezett jeles papírgyár, az utóbbi helység mellett pedig nagyszerű vasgyár van, mellynek főbirtokosa a kincstár. A hámor-épületek, tiszti lakok s a munkások házikói az út mellett a hegység tövében huzódnak el, s a szűk völgyben ittott csak zöltség- s gyümölcskertek vannak. A hámor mögött gyönyörű tó van

melly szép erdős hegyekkel környezett hosszukás medenczét alkot, szélessége valami 50 ölnyi, hossza fél-órájárásnyi, nyugati szélén az úgynevezett Ómassza telep-van. A tó keleti szélén István főherczeg s nádor vasból öntött emléke áll, egyszerű gúla, mellyet 1847-ben tett látogatása emlékeztére állítottak. Alsó-Hámor mély völgye fölött kopasz sziklacsúcs nyúlik fel, mellyen egy kereszt áll. Ehhez a következő népmonda csatlakozik; volt egyszer egy vagyonos öreg molnár, ki özvegy állapotát megúnván, a környék legszebb menyecskejével, egy falusi bíró fiatal leányával kele házasságra. De boldog napjai csakhamar eltűntek. Az öreg molnár észrevevé, hogy szép Mariskája mást szivel, de semmikép sem tudott nyomába jönni annak, hogy kiért lángol. Most csak ezt akarta kilesni. Malma a diósgyőri völgyben egy meredek kőszikla tövében állott; egy ünnepnapon az ősz molnár elbucszók menyecskéjétől, mintha a városba akarna menni, s fölkapaszkodék a sziklahegy tetejére, honnan mindent megláthatott, a mi malma udvarában és kertében történik. Alig mászott vala fel az öreg a meredek hegyre, s már is a völgyben egy hetyke paraszt legény ólálkodék malma körül. A menyecske legott kiüté fejét az ablakon, s szobájába hívogatá a legényt, ki azonnal bémene. Ennek láttára az öreg molnár szörnyű dühre fakada s e felkiáltással: „Így jár a vén bolond, ki fiatal nőt vesz feleségül;“ az alatta tátongó mélységbe rohana. Azon helyre, honnét leugrott, rokonai keresztet állítottak, a szomorú eset emléketül.

Beljebb a hegységben Ómassza fölött, hova a tó szélén sziklába vágott út viszen, Sz. Lélek hegye emelkedik, mellynek ormán jókora terjedelmű sík rétség s ennek közepén bővizű forrás van. Ennek közelében a pálosok régi kolostorának némi omladécai, néhány gót csúcsív s egy kapu darabja láthatók. E kolostort 1313-ban Erne bán fia István alapítá, ki a pálosok számára Diósgyőr városában is építtetett egy kolostort, mellyet azután Lajos, Erzsébet, Zsigmond és Mátyás nagyon meggyarapítottak jószágokkal, de mellynek nyomai már rég eltűntek. A sz. Lélek hegye legmagasb pontja, az Odvaskő vagy Könyöklő meredekül felnyúló kopasz sziklaorom, honnan szép kilátás nyílik a Sajó és Rima völgyeire a Tiszán

tul nagy measszire terülő szíkságig s másfelől a magas Kárpá-tokig. Azért Látó-kőnek is nevezik. Különösen szép látványt nyújt az éjszaknyugatra eső dédesi váromladék és érde-kes környéke. Dédes magyar falu, a Bánvölgy közepén kies nyílt vidéken épült, a helység déli szélén elnyúló szik-lafal összeszorítja a völgyet, melly odább ismét kitágul. A falu közelében gazdag rétek, szép szőlőhegyek és szántóföldek terülnek, odább erdős és sziklás hegyek magaslanak. Leg-magasabb a falutól délre felnyúló Várhegy, mellynek tetején az egykor híres dédesi vár omladéakai, az erős várkapu oszlopai s ittott a bástyák romjai búslakodnak. E vár hajdan Peré-nyinek egyik legerősebb vára volt. 1566-ben Haszán pasa által szállaték körül, s erősen vivaték. A vár kapitánya Ká-vásy László azomban az ostrom alatt meghalálozék, s az őrség nagyobb része e miatt elcsüggede s elszélede. De a meg-maradt rész Bory Istvánt választá kapitányúl, s eltökélé a várat utolsó csepp vérig ótalmazni. Hasszán most 15 napig szakadatlanúl ágyuztatá a várfalakat, mellyek csakhamar om-ladozni kezdenek. Látván Bory, hogy a várat többé meg nem védheti, éjszakának idején megmaradt seregével csendesesen kivonúla, miután a várnak alsó részeibe puskaport rakatott vala. Másnap reggel a törökök akadály nélkül megszállák az elhagyott várat s zsákmányolni kezdek. Ekkor az elrejtett puskaport kilobbana s a várat a törökökkel együtt fölveté. Hasszán most boszujában teljesen széthányatá a várat, melly azután föl sem épült többé.

A dédesi Várhegygyel szemben a Dezsőkő nyulik fel, mely-nek alján a Dezsőlyuk van. A várerdő keleti részén az ugynevezett Szúnyogos lyukot találjuk. A falu délkeleti részén emelkedő Nagyhó hegye oldalában is van egy barlang. A diósgyőri hámorok környékén kisebb nagyobb cseppkőbar-langokat is találunk. Mind Dédes mind Diósgyőr körül a hegyek különböző mészkövekből állanak, s itt is ott is jó meszet égetnek. Dédes mellett vashámor is van. Diósgyőrtől délre az úgynevezett Gyertyánvölgyben üveghutát találunk.

A miskolcziak fő mulatóhelye a másfél órányira levő tapolczai fürdő, melly délnyugatra esik. Az oda vivő út a szép szőlőhegyek alján s a csabai erdő szélén vonul el.

A tapolczai melegforrások roppant mésskő sziklák alján fakadnak ki; a fürdőzés előtt kis tó van, mellynek fenekén szintén meleg források bugyognak. Tapolcza a munkácsi görög püspök birtoka, környezete igen kies, de a fürdő nagyon elhanyagolt állapotban van. A fürdőtől éjszakra nyíló völgyben kőszénbányák vannak.

Miskolcztól délkeletre két mfdnyire Ónod magyar mezőváros van, a Sajó jobb partján, melly mindjárt a városon alul a Hernád vizével egyesül. A m. város keleti részén az egykor híres ónodi vár romjai láthatók. E vár hajdan négyszegletre s nagy fénnel épült; 1492-ben Ulászló király foglalá el, bár ónodi Czudar Jakab örökösei, mint a várnak törvényes birtokosai, a király ezen tettének ellene mondanak. 1585-ben az ónodi vár Báthory István, utóbb a Rákócziak birtokában, 1768-ban nagyobb része már omladék volt. 1845-ben a Sajó a vár északi részét, 1855-ben pedig annak közép falát is lerombolá. Egyik részét még a mult században magtárrá alakították át. Most már e magtár is roskados s az ezt környező éktelen omladékok mindinkább fogynak s elenyésznek a Sajó rombolásai miatt s annak következtén, hogy gr. Erdődy György, ki a várat mint a Rákóczy család örököse bírja, megengedte, hogy a vár köveit a városi kath. templom építésére használják. Ónodtól délre a Mohi vagy Muhi puszta terül, hol 1241-ben a mongolok elleni csatában állítólag 85,000 magyar elesék. 1582-ben Ónod mellett a törökök keményen megverettek. 1707-ben Rákóczy Ferencz Ónodra országgyűlést hirdetve híveinek, hogy újabb segílyt nyerjen az I József ellen folytatandó háborúra. A szövetségesek a hosszas háborúba mármár beleúntak vala, s Turóc vmegye Okolicsányi Pál és Rakovszky Menyhért indítványára körlevélben felszólítá a megyéket, gondolkodjanak a leendő gyűlésen arról, hogy törvényes királyukkal kibéküljenek s ne hajtsanak azoknak szavára, kik a háború által csak a magok hasznát keresik. Rákóczy tehát keményen megróván a turóczi körlevelet, Okolicsányi Kristófnak, Pál fiának, s Rakovszkynak, Turóc megye követeinek, éles szemrehányásokat tón s az egybegyűlt rendektől elégtételt kívána. Szavait mély csend váltá fel. Ezt a fejdelem arra magyarázá, hogy a rendek is javallják Turóc

THE HOUSE OF THE MONK

House of the Monk, near the top of the mountain

tettét s panaszokra fakadván, vezéri tisztéről lemondani s a gyűlésből távozni akara. Erre nagy zaj támad, Bercsényi Miklós kardot ránt, példáját követi Károlyi Sándor s több más: Rakovszky halva rogy le, Okolicsányi több sebet vevén kimenekül a teremből, de más nap lefejeztetik. Azután végzést hoznak, miszerint Turócz a szomszéd megyék közt felosztassék, pecsétjét legott széttörik, zászlaját szétszaggatják.

Miskolcztól éjszakra 3 mfdre, a Bodva kies völgyében Edelény s még odább éjszakra Szendrő magyar m városok vannak. Edelényben herczeg Koburg szép kastélyát, melyet 1720 — 27-ig gr. Luiller egri várkapitány nagy fénnnyel építtete, s nagyszerű czukorgyárát találjuk. Szendrőt gr. Csáky kastélya ékesíti. Hajdan Szendrőnek erős vára volt, de Rákóczy Ferencz idejében egészen elpusztula. E vár két hegyerincz között magában emelkedő meredek hegyen állott, még némi faltöredékei s roppant földgátak láthatók; úgy látszik inkább megerősített tábor volt 15—20,000 ember számára. Szendrő határában Mártonyi, a templomos vitézek rég lerombolt székhelye maradványai is láthatók. Az egyszerű szendrő-reformált templomban a 15. és 17. századból való ezüst seri legeket és kelyheket találunk, mert Szendrő azon helyekhez tartozott, hol a protestánsok nyilvános istenitiszteletet tarthattak, tehát a prot. nemesség leginkább oda járt templomba. Egy török csótár és turbán is látható ottan, ezt allítólag bizonyos Zákány ajándékozta. Ez t. i. egy előkelő törököt, talán magát a szendrői pasát, a közel erdőben, a Zákányréten, párbajban megölé, ki szép arája után ólálkodott vala, s a nyert zsákmányt a templomnak adá. A csótár oltártakaróul szolgál. A kath. templomban igen szép régi szentségtartó van, gróf Csáky ajándéka. Szendrő a törökök által egy ideig bírt legéjszakibb hely volt.

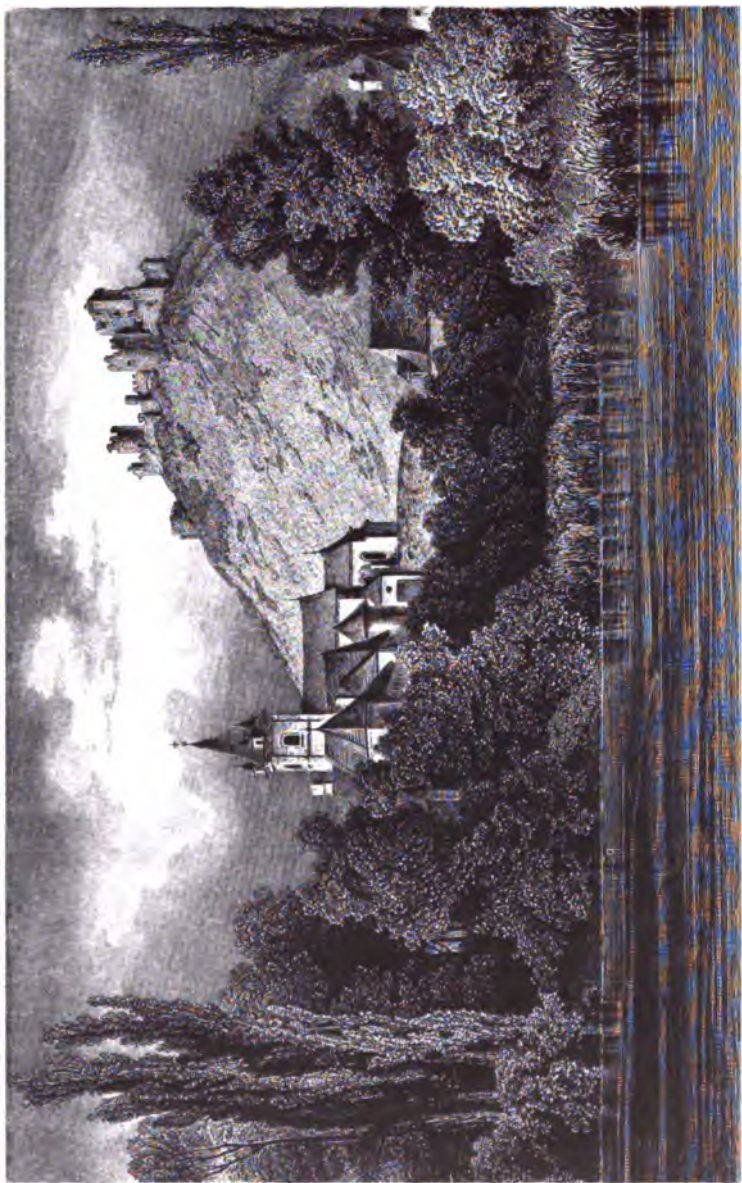
Torna. Szádelő. Lednicze. Baradla.

Szendrőről a Bódva bájos völgyében fölfelé menve Torna vármegyébe jutunk, hol a legszebb tájképeket találjuk. A nyugat felől határos Gömör megyéből 2—3 mfd széles, juramészből álló hegylánczolat csap át Tornába és ezen keresztül

Jászóig Abaújban nyúlik el. E hegységhez éjszokról és délről más hegyágak csatlakoznak, úgy hogy a kis Torna megye csupa hegy és völgy. Fővárosa a Bódvától éjszakra valami egy órányira levő Torna mváros, melly magában véve alig mutathat föl valami nevezetességet; de vidéke igen kies. A városkától éjszakra magas kopasz hegy mered föl, mellynek caucsát a tornai vár festői romjai koszorúzzák. E várnak első építője hihetőleg valamellyik Bebek volt. Utóbb a Magócsiak bírták, kik közül Magócsy Gáspár a törökök elleni vitézkedéseiről híresedett el. 1678 — ban a kuruczok szállák meg, kiktől Lesley császári hadvezér kemény harcz után elvevé, I Lipót azután leromboltatá. A Magócsiak fiága hihalván, a tornai urodalom b. Keglevich Miklós birtokába juta házasság által s most is a gróf Keglevich nemzetség birtokában van.

Tornától éjszaknyugatra Szádeλλő magyar falucskát találjuk, melly a természeti szépségeiről híres szádeλλői völgynek kellő közepén épült. Ez éjszokról délnek csap s a nyugatról keletre nyuló tágas tornai völgybe nyílik. A Szár patak kigyódzik el rajta. Lombos erdők, különösen agg bükkfák, s hol rovátkos és csipkés, hol nyulánk és tülakú kopasz kőszirtek övedzik. Itt ott a regényes völgy sziklafalai és oszlopai összeszorulva szűk szorosokat képeznek, másutt meg széttágulnak s derült alakot öltenek. A szádeλλői völgy növény- és állattani tekintetben is nevezetes. A helységtől éjszakra, csekély távolságra a Felső hegy déli lejtőjén terjedelmes barlang van, mellyben, úgy mondják, IV Béla a Sajónál történt veszedelme után menedéket találta, s melly különösen arról is nevezetes, hogy benne ősellati csontok vannak.

Kassáról Rosnyóra az országút a Torna vizétől öntözött tágas és dús termésű tornai völgyben huzódik el, mellyet éjszokról a Felső-, délről pedig az ezzel egyenközűleg elnyúló Alsó - hegység szeg be. Azon országút azelőtt Almásról a meredek szoroskői szorúlaton ment keresztül, most nagy munkával a kősziklába vágatván be igyenest Hárskútnak tart. Ehhez közel éjszakkeltre Dernő falu van, hol gr. Andrassy György szép kastélyát s nevezetes vasműhelyeit találjuk. Almásról délnyugatra fordulván Jablonczán át Sziliczére jutunk. E kis magyar faluhoz közel, nyugatéjszakra a sólyomkői he-

Die Welt ist eine! Kunstschöner ansich!

Druck & Verlag v. O. Lange in Dinstadt.

TORNA.

№ 11

Lauter eis St. olp. bizományabani P. sten.

Die Welt ist eine!

gyen régi várnak omladéka látható. De ennél nevezetesebb a Sziliczétől délnyugatra eső sziliczei vagyis Lednicze barlang.

Szilicze körülbelül 4 négyszög mfdnyi magas hegysíkon fekszik, melly részint sziklás, részint erdős, s mellynek felületén különböző lapák, s kisebb nagyobb tölcseralakú horpadások, úgynevezett töbrök fordulnak elő. Mindenütt földalatti üregek is vannak, mellyekbe felülről a víz beszivárog, ennek aztán a lapákból és töbrökből nincsen lefolyása. Szilicze helyégtől délnyugatra egy tisztás s valamivel emelkedettebb dombon bokrokkal és fákkal elborított töbr van, ha ebben a meredek sziklás ösvényen vagy 70 lépést lefelé haladunk, a Lednicze barlang szájához jutunk. Két különvált nagy szikladarab egy keskeny, de hosszasan elnyúló kősziklát szorítván közbe, képezi a barlang kapuját, mellynek íve 45 láb magas és 110 láb széles. Az üreg a roppant sziklaboltozat alatt menedékesen nyúlik be, s boltozata 35—45 láb magas. E barlang különösen arról nevezetes, hogy benne nyáron át is nagy jégtömegek vannak, mellyek a boltozatról lehulló vízcseppekből képződnek, beljebb a barlang lejtős talaját egészen elborítják, s ittott nagy vastagságra növekszenek. A barlang hátuljában a sziklaboltozatról emberderéknyi, hosszú, szép fehér jégcsap nyúlik alá, e jégcsap alatt pedig kürtösrüleg leszolgáló üreg látható, mellybe még senkisem ereszkedett alá. E mélységtől jobbra a kősziklába vésett magyar felirat olvasható, mellyből kitetszik, hogy a barlangot 1832-ben gr. Revitzky Adám is megnézte. A barlangnak azon része, mellyet eddigelé megvizsgálni lehetett, 180 láb hosszú. Ugy látszik, hogy egykor az egész barlang be volt boltozva s tehát földalatti üreget képezett, de hogy boltozatjának egyik része beomolván a barlang mostani szája keletkezett.

Sziliczétől délre az elébb említett hegység tövében, a Lófej nevű völgyben egy forrás van, melly időről időre, rendszeren 24 órai köz után, de néha hamarabb vagy később oly erővel fakad, hogy vizét 3 lábnyira is fölveti s hogy ebből egész patak keletkezik; ez körülbelül egy óráig tart, azután a forrás ismét lecsendesedik. Ugyancsak a sziliczei határban a Horpata nevű, mintegy félholdnyi, kerek, gyepes sík terület van,

melyet magas meredek kősziklák foglalnak be, úgy hogy csak két igen szűk és menedékes övénen lehet lejutni.

Sziliczétől keletre s Jablonczától délre Derenk falu van, ettől keletre magas kősziklás hegyen a szádvari váromladék látható. Szádvárt a hajdan híres Bebek nemzetség rakatá. György a pelsőczy Bebek család utolsó fiasarjadéka, atyja Ferencz példáját követve rablásai, erőszakoskodásai s a törökkel való czimboráskodása által tűntette ki magát. Egyedül csak a maga érdekét hajhászván hol Ferdinand, hol Szapolyai felekezetéhez állott. Végre János Zsigmondhoz szegődvén, Erdélyben mint főkapitány szerepelt. Ezért Miksa király fővezérc Schwendi Bebeknek szendrői várát elfoglalá 1566-ban s azután Szádvár alá szálla, hol ekkor Bebek hitvese a lelkes Patócsi Zsófia négy leányával együtt múltat vala. Schwendi hogy Szádvárt jobban berekeszttesse Jablonczán és Szigligeten erődöket építtete. Bebek mindenkép segítségére igyekvék lenni szorongatott várának és hitvesének, de semmire sem mehet. Azomban hitvese férfiasan védelmezé a várat, s midőn 1567 elején Forgács Simon, ki nevezetes haderővel és nehéz lövegekkel érkezett vala Szádvár alá, levélben sürgeté, adja át a várat, ezt válaszolá: „Rajta nem uralkodik annyira a női természet, hogy levél által elrettentessék s a vár átadására birassók.” De miután 5 napig nagyobb ágyúkból lövetett vala a vár, az őrség elcsüggedé, s Zsófia kénytelen vala jan. 14. a várat átadni s gyermekei-cselédei- és ingóságai-val Tornára költözni. Utóbb Bocskay és Tököli foglalák el Szádvárt; az utóbbinak őrsege a bécsi győzelem után hazamenő Szobieszkzy János ostromlásait meg-hiusítá. Végre a császáriak szállák meg, s I Lipót parancsára széthányák Szádvárt.

A Gömörből Tornán keresztülvonuló egész jura-hegylánczolatban sok cseppköves barlang van, mellyek nyílásait vagy mély aknák és besüppedt töbrök, vagy a hegység aljában tátongó s igen sok barlangvizet kieresztő torkolatok képezik. Eddigelé a sok barlang közül még csak a már leirt sziliczei jégbarlangot s a jászói és aggteleki cseppköves barlangokat lehetett megjárni s megvizsgálni.

Az aggteleki barlang vagyis a Baradla Gömör megyé

ben, Aggtelek magyar falutól északnyugatra van. Számos ágra oszlik s a legnagyobb barlangok közül való, mert eddig megvizsgált hosszúsága több mint egy mérföldnyi. A helység fölött emelkedő magasabb erdős hegyek sorából előréből a kopasz és lapos felületű Baradlahegy, oldalain csak helyvel közel látható néhány törpe fa, mélyebb hasadékait és horpadásait pedig sűrű cserjék fedik be. A hegy eleje mint valami kőfal mered föl s hasadécai között most kissé kitágított lyuk tátong, ez a barlang szája. Mindjárt a bemenetnél kis ereszkedő van, ezen alászállván tágas üregbe jutunk s legott a legszebb s legváltozatosabb alakú cseppköveket látjuk a falakon és boltozaton. Ez a barlang pitvara; jobbra a csontház, Mózsos oltára s a rókalyuk vannak, melly utóbbi egy külön ágat képez; azután a nagy és kis templom következik, balra a bűdöstői ág nyúlik el Palmúra omladékaival. Az ő ágban még a nagy terem és Mória hegye vannak. A nagy templom, nagy terem s Mória hegye a barlang legtágasabb térei. Hol egyenes, hol völgyes és dombos talajon tovább haladva jutunk a különböző üregekbe, mellyek a legsajátosabb cseppkőképződményekkel kirakvák. Itt roppant szobrokat, amott emberi alakokat vélsz látni, majd terem- és templomforma üregek, majd keskeny sikátorok és folyosók következnek. Nevezetes a nagy terem; talaja olly sima, hogy rajta tánczolni lehet, s néha valóban táncz multságok tartatnak benne; falai erősen és százszorososan hangoztatnak vissza minden hangot. A kistűtött pisztoly vagy puská úgy szól, mintha ágyú volna, s mennydörgéshez hasonló visszhangot idéz elő. Sokan csak a Mória hegyéig mennek; odább bajosabb az út. Itt sziklárakások rekesztik el az utat, a nyirkos sikamlós sziklákon könnyen elcsúszik az ember. Gyakran a vizen kell átgázolni, melly néha s néhol elég mély. Az úgynevezett paradicsomba csak hason s négy kéz láb csúszva lehet bejutni. Az úgynevezett Parnasszusnál az út ketté válik, s ott az 1825-ben fölfedezett új ág kezdődik.

A mellékágak közül a denevérbarlangot említjük meg, melly közel a bejáráshoz balra esik s mellyben tömérdek sokaságú denevér szokott mulatni.

A Baradlának legszebb ékességei a függő csepegő kő-csapok, melyek többnyire igen tiszták, sárgás színűek. Jellemzi a Baradlát, hogy vízszintes kiterjedése igen nagy, t. i. a 4000 ölet meghaladja; hogy üregei igen tágasak, menetei többnyire vízszintes irányúak, szintén téresek s alagúthoz hasonlók; hogy talaját többnyire kőmolványok és tiszta fűvény borítják, s hogy egész hosszában egy csavargós folyású patak futja keresztül, mely beljebb néhol mély tócsákat képez, s melynek ágai a Styx, Acheron és a Rókalukyú csermely soha meg nem szűnnek folyni.

Legújabb időben az „aggteleki barlang közbirtokossági felügyelősége“, mely 1860 jun. 29. aggteleki „baradla-ünnepelet“ is rendezte, a barlangot megjárhatóbbá igyekezett tenni.

Rosnyó. Krasznahorka. Dobsina.

Aggtelekről nyugatra fordulunk a Sajó völgyébe, mely a hegyes völgyes, gyönyörű vidékeiről, sokféle ásványairól és terjedelmes bányászatáról nevezetes Gömör megyének keleti szélén nyúlik el. Itt a Sajó jobb partján Sajó-Gömör magyar m. várost találjuk, melynek legdíszesebb épületei az evang. templom s a Szentiványiak kastélya. A városka felső végén éjszokról az úgynevezett Várhegy emelkedik, a régi gömöri vár annak kúpadat tetején állott. E várat a törökök elpusztították, köveit azután a városbeliek elhordák s helyén most gyümölcsös van. Közel a Várhegyhez az úgynevezett Istenhegye van, hol az Alokna-vagy Szentkútnak nevezett forrást találjuk, melynek a föld népe különösen a közsvényben gyógyító erőt tulajdonít. A város nyugati oldalán elhúzódó Bedőn és Várhegyen holmi arany és ezüst régiségeket találtak. A nyugotra és délre magasló dombokat szép cseresznyés erdő lepi el.

Gömörtől éjszaknyugotra, a Turócz patak mellett Harkács falu van, melyet Draskóczy kastélya ékesít.

Beretke falunál a Jólsva vize szakad a Sajóba. A Sajó völgyével majdnem egyenközű jólsvai völgyben két nevezetes tót m. várost találunk: Jólsvát, több mint 4000 lakossal, herczeg Kóburg szép kastélyával és jól mivelt gyümölcsös ker-

View of the town of Rognan, France.

ROGNAN

FRANCE

tekkel; s Nagy-Rőczét, nevezetes vasműhelyekkel. Ettől délre s Jólsvától nyugatra a fémekben különösen bővelkedő Zeleznik hegy emelkedik. Nagy-Rőczétől nyugatra Tiszolcz tót mváros fekszik, a Rima folyó egyik patakánál, mély völgyben, mellyet magas, többnyire kopár, de fémekben s kivált vasérczekben igen gazdag hegyek rekesztenek be. A régi tiszolczi vár már egészen elpusztult, a Hradova hegyen állott. A Rima völgyében, mellyet mindenütt vasbányák és vasműhelyek ellepnek, Tiszolcztól délre 5 mföldnyire Rimaszombat magyar mvárost találjuk; ez Gömör megyének legvirágzóbb, legnépesebb mind inkább csinosodó városa, 7500 lakosa élénk kereskedést és műpart üz. Ott találjuk Gömör újabb vmegyházát. Az egyesült evang. és reform. gymnasium szépen gyarapodik.

Visszatérvén a Sajó völgyébe Pelsőcz magyar mvárost érjük, melly a csetneki és rosnyói Sajó összefolyásánál, az éjszakra emelkedő pelsőczi hegy alatt elterül. Gömör megye rendei azelőtt ezen inkább faluhoz mintsem városhoz hasonlító helységben tartották gyűléseiket. Hajdan erős vára volt, mellyet Bebek nemzetség rakatott. Bebek Máté bányász fiai Detre és Fülöp a Sajónál saját költségekön harczoltak Kálmán királyfival a tatárok ellen, azután a futamodó királyt Ausztriába és Dalmátországba, innen pedig vissza a hazába kísérték vala; ezen hűséges szolgálataikért IV Bélától 1243-ban Berzéte királyi birtokot, Pelsőczöt, Csetneket s az örökös nélkül meghalt Bors grófnak volt más birtokait kapák meg. Bebek Detre unokái azután 1320 tájban megosztzkodának s Bebek Domokosnak a pelsőczi, a többinek pedig a csetneki urodalom juta osztályrészt. Így a nemzetség pelsőczi és csetneki ágra szakada. A pelsőczi várat 1567-ben Schwendi császári vezér Bebek György hűtlensége miatt széthánytá.

Az éjszaknyugatra nyíló csetneki völgyben sok ipartelep, bánya s különösen vashámor van, azelőtt jeles dohányt is termesztettek. Csetnek most tót mváros, német lakosai a 17. században eltótosodtak. Három oldalról hegyekkel van környezve. Régi vára elpusztult; az evang. templom régi nevezetes épület.

Csetnektől éjszaknyugatra Ochtina falu határában vashámorokat, vashámorokat s papírmalmot, Nagy-Szlaboson vashámorokat s jeles gép-papírgyárt találunk.

Pelsőczről a Máriássy család három kastélyával ékekedő Berzéte falun keresztül Rosnyó vagy Rosnyóbánya püspöki városba jutunk, mely Gömörmegye éjszakkéleti határszélén délre egy tágas térségen, éjszakra pedig egy alig 200 lépésnyi széles, az úgynevezett csucsomi völgyben épült.

Rosnyó kőrnyéke sokféle fémekben bővelkedik, különösen a Kalváriahegyben számos aknát és tárnát s a régi olvasztók helyén egész dombokat találunk salakokból. A rosnyói bányákban kivált vaskéneg, vasas agyagpala, vasgálicz, piskolcz, barnakő, cinnóber, kobalt, nikl s rézérczek fordulnak elő.

Rosnyó szabályosan épült s mindinkább emelkedő és csinosodó város, 1776 óta kath. püspöknek székhelye. Kivált tágas piacát csinos épületek, ezek közt a kanonokurak házai környezik. A város legnevezetesebb épülete a püspöki székes-egyház.

A püspöki kastély hajdan a jezsuiták háza volt. Rosnyón a ferenczieknek is van kolostoruk és templomuk. A kath. gimnáziumban a prémontréiak tanítanak. Van 8 osztályú evang. gimnázium is.

Rosnyó talán német jövevények által alapították s hajdan királyi bányaváros volt. III Endre 1291-ben az esztergomi érseknek adományozá, s innentova érseki városnak nevezték. Zsigmond 1418-ban nevezetes szabadságokkal ruházá fel, ezeket Ulászló 1496-ban megerősíté. Mária Terézia 1776-ban az esztergomi érseki megyéből három új püspökséget szakasztott ki, t. i. a besztercebányait, rosnyóit és szepesit. A rosnyói püspök káptalanja számára különösen azon javaknak egy részét nyéré, mellyek hajdan az ipolysággi prépostsághoz tartoztak volt. Rosnyónak eredetileg német lakosai idő jártában megmagyarosodtak, most 6000 lakosa, néhány tótot és németet kivéve, mind magyar. Müiparral, kereskedéssel, bányászattal s földmíveléssel foglalkoznak, különösen mézzel, viasszal, viaszgyertyával és méhsérrel is kereskednek. Néhány liszt-

L. Richter del.

Druck & Verlag v. G. Lange in Darmstadt.

mit Popelmann.

KIRAS%NAJERKA VÁJR. SÖCELOSS KIRAS%NAJERKA.

I szűlő és Söly bizományában, Pesten.

malmon kívül jó papirmalmot és kőedénygyárt találunk Rosnyón.

A várostól félóránnyira éjszakra a csucsomi völgyben, a Kalváriahegy tövében három ásványos forrás van; az egyik mellett közfürdő van, melly a püspök költségén 1854-ben épüle. E fürdő környezete igen kies, két-hat óránnyi távolságra a legérdekesebb kirándulásokat lehet tenni. A fürdői forrás vasgáliczos tartalmú.

Rosnyótól keletre egy óránnyira kies völgyben Krasznahorka Váralja magyar m. város terül el; a helység fölé éjszakra tetemes magasságu kúpad mészkőhegy emelkedik, mellynek tót neve Krasznahorka, azaz Feketehegy, a rajta álló várra is ragadt. Némellyek e várnak első építését Bebek Máténak tulajdonítják, ki állítólag e vidéken hét várat rakatott. A nép azt regéli: a Krasznahorkától egy óránnyira levő Somhegyen egy juhász legelteté nyáját s egérlyukat feltúrván nagy rakás arany pénzt lele; a megtalált kincsnek egy részét nagy sajta tévén az épen azon környéken vadászó IV Béla királynak vivé meg, ki köszönet fejében megengedé neki, hogy megszorodott nyájai számára hét juhaklot építsen. E juhaklok helyén nemsokára hét vár keletkezett: Krasznahorka, Torna, Szádvár, Csetnek, Pelsőcz, Berzéte és Sólomkő, s a szerencsés juhász Bebek vagyis Bubek család törzsatyjává lett. A juhász az első várat a Somhegyen akarta építtetni, de a mit nappal építenék, éjjel láthatlan kezek által a szomszéd Krasznahorka hegyre hordaték.

Annyi bizonyos, hogy a krasznahorkai vár három századon át a hatalmas Bebek család birtokában volt; valami húsz évig a csehek rablófészkeül szolgált; mígnem ismét Bebek István kezére juta. Ennek ivadéka Bebek Ferencz igen garázdá életet viselt, hol Ferdinánd, hol Szapolyai és Izabella részén volt, majd megint a törökkel czimboráskodott. Egész éltében hűtlenkedés, féktelen erőszakoskodás és rablás által tüntette ki magát. Mint az elhírhedt rabló Basó Mátyás Murány várában, ugy ő is Krasznahorkán pénzt verete eleintén Ferdinánd, azután Szapolyai képevel. E pénznek egy márkájában a törvény szabta 8 lat helyett alig 1 lat ezüst volt. A szomszéd helységeket harangjaiktól fosztá meg s ezekből

részint silány pénzt verete, részint ércz ágyúkat öntete. Szapolyai halála után néhány évig állhatatosabb híve volt Ferdinándnak, noha ragadozásaival akkor sem hagyta föl, s 1549-ben egykori czimborája Basó Mátyás és Balassa Menyhért ellen indula a királyi hadsereghez csatlakozván. 1554-ben a törökök a füleki várat foglalák el, melly a hozzátartozó urodalommal együtt Ráskai Baláznak Dóra nevű leányával került vala Bebek Ferencz birtokába. A törökök árulás segítségével ejték hatalmukba a füleki vár alsó részét s a mezővárost, Bebek legott a magát elszántan védelmező felső vár fölmentésére siette, de a budai basa közeledtére odább állá s magára hagyá az őrséget. A törökök azt állíták, hogy Ferdinánd beléegyezésével szállák meg a füleki és salgói várakat, s Bebek Ferencz ezentúl a királynak legmegátalkodottabb ellensége lön. Izabellához csatlakozék, ezért s más büntetetei miatt is fiával együtt az 1556-diki országgyűlésre idézteték, s minthogy meg nem jelene, mint hűtlen párttűző száműzeték. Puchaim és Detrik tábornokok küldtek a kiátkozott Bebek Ferencz és György megfenyítésére s a tarkói, újvári és nagyidai várakat megvevén 4000 gyaloggal, 1200 lovassal és számos ágyúval Krasznahorka alá szállának. De Bebek török segítséggel 1556 szept. 1-jén rutul megveré a királyi hadakat, Rosnyóig üldözé s másnap a Lőcsére futamodók hátrahagyott ágyuit és egyéb táborszereit is elfoglalván nagy zsákmánynyal visszatére ősi várába. E győzelme után csakhamar Erdélybe költözködék Izabellához, hol fondorlatai következtén orozva megöleték. Fia György hasonló életet viselt, s végre szintén Erdélybe vevé magát. Egyéb váraival együtt Krasznahorka is elkoboztaték. Fiúgyermek nélkül halván meg, vele a Bebekek fiága sírba szálla.

Krasznahorka most darab ideig királyi vár volt; 1580-ban az Erdélyből száműzött s Magyarországba menekült vitéz Andrassy Péter lön annak várnagyává. Utóbb Andrassy Péter Krasznahorkát és a hozzátartozó jószágokat feltételesén, unokája Mátyás pedig 1642-ben föltétlen királyi adománykép kapá meg. Tököli idejében Krasznahorka ura báró Andrassy Miklós volt, ki hosszabb ellenszegülés után 1678-ban kénytelen vala a fölkelőkhez csatlakozni. 1685-ben Schulcz királyi

hadvezér Eperjes megvétele után Krasznahorka alá szálla, ennek ura egy évi ellentállás után tisztos föltételek mellett megadá magát. Ezután csendesebb időket ért a vár, folyvást az Andrásyak birtokában maradt s még most is lakható állapotban van. A vártemplom szépen van kifestve s többi közt az oltáron Boldogasszony képe látható, mellyhez évenként sokan bucsúra járnak. A sekrestyében üveg korporsóban Serédy Zsófia, Andrásy István hitvese tetemei láthatók, melyek, noha nincsenek bebalzsamozva, épségben megmaradtak. A templomhoz közel eső szobákban régi becses bútorok és arczképek, a többi szobákban is mindenféle régi fegyverek és arczképek vannak, az udvaron még egy régi ágyu is látható, mellyet Bebek Ferencz 1547-ben készíttete, mint a rajta levő latin felirat mutatja. Krasznahorka mostani birtokosa, gr. Andrásy György a baza javára szolgáló békeművekben tünteti ki magát, mint ősei a had műveiben.

Rosnyóról a Sajónak bal, majd jobb partján éjszaknyugotnak menő országúton Betlér tót falúba jutunk, mellyet gr. Andrásy György csinos kastélya és kertje ékesít. Betlér s kivált a szomszéd Nadabula határában sok vashánya és hámor van. Alsó-Sajó határában kénesőbánya, odább éjszakra Oláhpatakán ismét vasműhelyek vannak.

Oláhpatakáról csakhamar a Rosnyótól két mfdre éjszaknyugotra, magas meredek hegyektől övezett mély völgyben épült Dobsinára érkezünk. E régi bányaváros fekvése a szomszéd hegyekről tekintve nagyon festői. 1326 óta német jövevények építék föl; lakosai még most is csaknem mind németek, kik sajátos szójáráson beszélnek; köröskörül csupa tót helységek vannak, s Gömör megyében nincs is más német község. Dobsina határában sok vas, kevés réz, azután piskolcz, kobalt, nickl, czinnóber, kéneső, viszmüt, aszbeszt, gránát, chrysolit, márvány s más fémek és ásványok fordulnak elő, s a város 5000 lakója leginkább bányászattal foglalkozik. Hajdan gazdag ezüstbányák is voltak. A város elég szabálytalanul épült, jobbára fa házakkal, mellyek, gyakran agyaggal sincsenek betapasztva, miért is sötétbarna színűek s igen komor külsejűek.

Dobsináról szép országút a sűrű erdővel borított Csautaván keresztül a regényes sztraczenai völgybe viszen, melyet a Gölnicz forráscsermelye fut keresztül, s melly Gömör megyének talán legszebb völgye. Ez nyugat felé mindinkább szeszszűkül, úgy hogy a csermely, mellynek tulsó partján ittott mészégető kemenczék vannak, alig talál helyet, hogy rajta elkigyózdzhassék; egy helyen a sziklák alá rejtezik s darabig a föld alatt csergedez odább. A keskeny és mély völgynek két oldalán mészkő sziklák merednek föl, mellyek oldalukon többnyire kopaszok, míg tetejüket szép bükk- és fenyűfák borítják. Sztraczena tót falunál, melly Koburg herczeg terjedelmes urodalmához tartozik, a völgy kiszélesedik, s az erdő közepett emelkedő csinos lakházak és más épületek új érdekes látványt nyújtanak. Sztraczena és a nyugatra levő Pusztopolye között a Koburg herczeg költségén készült út a sziklafalon van keresztül vágva, s így támadt a festői sztraczenai sziklakapu.

Szepesmegye.

Szepesmegye nyugatészaki oldalán hazánk legmagasb hegysége, a gránit- és gnájszból álló Táttra emelkedik, a hullámos síkságból mint óriási, rovátkos kőfal meredvén föl. A Táttrához a sokkal alacsonyabb Magura nevű mészkő-hegység csatlakozik, mellynek főgerincze nyugatról keletészakra csap. Másfelől a szintén gránit- és gnájszból álló Királyhegy huzódik el, melly két alacsony, jobbára mészköves hegyvonalt ereszt ki, az egyiket a megye közepén nyugatról keletre és északkeletre, a másikat pedig odább délre nyugatról keletre. E hegylánczokból számos mellékág nyúlik el mindenfelé; Szepesnek tehát hegyes és völgyes területe van. Az északi fővölgyet, melly nagyszerű kerthez hasonlít, a Poprád folyó hasítja keresztül, melly a megye nyugati szélén támadván s délkeletre, azután pedig északkeletre folyván a Dunajeczbe ömlik; a középső termékeny völgyet a Hernád, a déli fővölgyet végre a Gölnicz folyók futják keresztül s a megye délkeleti szélén egymással egyesülnek.

Szepesmegye városaiban leginkább németek laknak, kik mint az erdélyi szászok az alnémet törzshez számíttatnak. Összes számuk valami 60,000-re rúg. Öseik részint a 12. században II Béla s II Géza idejében, részint a tatárjárás után IV Béla alatt költözének be. Királyaink a német jövevényeket, kik leginkább a bányákat mivelték s holmi miveségeket űztek, tetemes kiváltságokkal ruházták fel. Már II Endre megerősíté a szepesi szászok kiváltságait, miután sokan közülök keresztes hadjáratában részt vettek vala. A tatárok a szepesi városokat is feldulák; ekkor „a szászok grófja“ a városok biráival s az egész kerület népével mindenestül egy erdős sziklás hegyre meneküle, melyet három oldalról két patak környezett. E hegyet, melyet maiglan menedék-vagy látókőnek (Letánkő, Lapis refugii, Schauberg) neveznek, kőfallal megerősíték s a kerítésen belül templomot is raktak; nagy ínséggel küzködve majdnem három évig ott maradának. Végre a tatárok elköltözése után 1245-ben Lőcse városát építették fel, a Káposztafalva közelében levő Letánkövet pedig 1290-ben két karthauzi szerzetesnek ajándékozá, kik azután ott szűz Mária, keresztelő János és szűz Márgit tiszteletére kolostort építettek. A kolostornak már csak alapfalai láthatók, de a templom falai még nagyrészt fennállanak; vakolat nélkül csak földdel és mohhal illesztvék össze. Dél felé üregek és mélyedések vannak, mellyek egykor tán pinczék voltak.

IV Béla idejében új jövevényekkel szaporodának a szepesi németek s ekkor elpusztult helységeiket újra fölépíték s új városokat is alapítának. Kiváltságaikat a királyok, kivált V István 1271-ben s Róbert Károly 1328-ban és 1336-ban, új meg új oklevelekkel erősíték és bővíték meg. Károly, miután Rozgony mellett trencsényi Csák Mátén, Demeteren, Miklós fián, és Amadé volt nádor fiain főleg a szepesi szászok segítségével győzelmeskedett vala, ezeket a megyei ispány és várnagy hatósága alól teljesen fölmenté; 1328-diki oklevelében már a 24 szepesi várost minden birtokaikkal együtt névszerint előszámálja. E városok következők: Lőcse a kerületnek főhelye, Szepesváralja, Velbach (Eulenbach), Olaszi, Igló, Csütörtökhely, Káposztafalva, Poprád, Felka, Nagyszálók, Mühlenbach, Matejócz, Szepesszombat, Sztrázsa, Zsákócz, Ménhárd,

Béla, Kézsmárk, Lajbicz, Ruszkinócz, Duránd, Odorin, Kurimján (St. Kirn) és Íllyésfalva (Sperndorf) *). E „királyi városok“ a fejedelmektől nyert kiváltságlevelek szerint külön s egyúttvéve önálló törvényhatóságot képeztek, közigazgatási és peres ügyeiket a városi bírák és esküdt polgárok intézték el, kik a szász törvény szerint mondanak vala ítéletet. Pereiket a kerületi székhez, mellyben a kerületi gróf a 24 város bíráival együtt bíraskodott, onnan pedig a királyhoz vitték feljebb. Saját bíráikon kívül sem nádor, sem országbíró, sem fő- sem alispány ügyeikbe be nem avatkozhatott. Földjeiket szabadon és korlátlanul birták, s minden királyi és határbeli haszonvételeket is élveztek. Királyi telekadó fejében V István szabadalma szerint 300, Róbert Károly szabadalma szerint pedig 1200 finom ezüst márkát fizettek, egyéb adótól, vámtól és tehertől mentek voltak. Háború idejében 50 láncsaát köteleztettek kiállítani. Fémeket szabadon cserkészhettek s a megnyitott bányákat akadály nélkül mivelhették. Papjaikat, kiket magok megajándékoznak a tizeddel, szabadon választották. Az országgyűlésre képviselőket küldtek, noha saját törvényekkel éltek.

Zsigmond Kézsmárknak vásári szabadalmat s árumegállító jogot ada, de a 24 város szövetségét felbontá, midőn közülök tizenhármat **) Lubló, Gnézda és Podolin városokkal s a lublói és podolini várakkal és várjavakkal együtt 1412-ben Zágrábban kelt oklevelénél fogva Ulászló lengyel kiralynak 37000 cseh garas hatvanasért (Schock), vagyis a mostani pénzérték szerint 740,000 pftért elzálogosíta. Míg a két ország egymással békében élt, a szepesi városok darab ideig még közösen intézték el ügyeiket, közös grófjok is vala. A felfmerült kérdéseket 1422-ben a lengyel és magyar követek Lajbiczon, 1423-ban pedig Zsigmond és Ulászló királyok Kézsmárkon egyenlített ki. De csakhamar háborús idők követke-

*) Egy 1298-diki névjegyzékben Harigócz, Svábócz, Húnfalva és Lomnicz fordulnak elő Kézsmárk, Matejócz, Nagyszálók és Sztrázsa helyett.

**) Az elzálogosított városok a következők: Igló, Lajbicz, Szepesváralja, Olaszi, Béla, Szepesszombat, Poprád, Felka, Matejócs, Sztrázsa, Ménhárd, Duránd és Ruszkinócz.

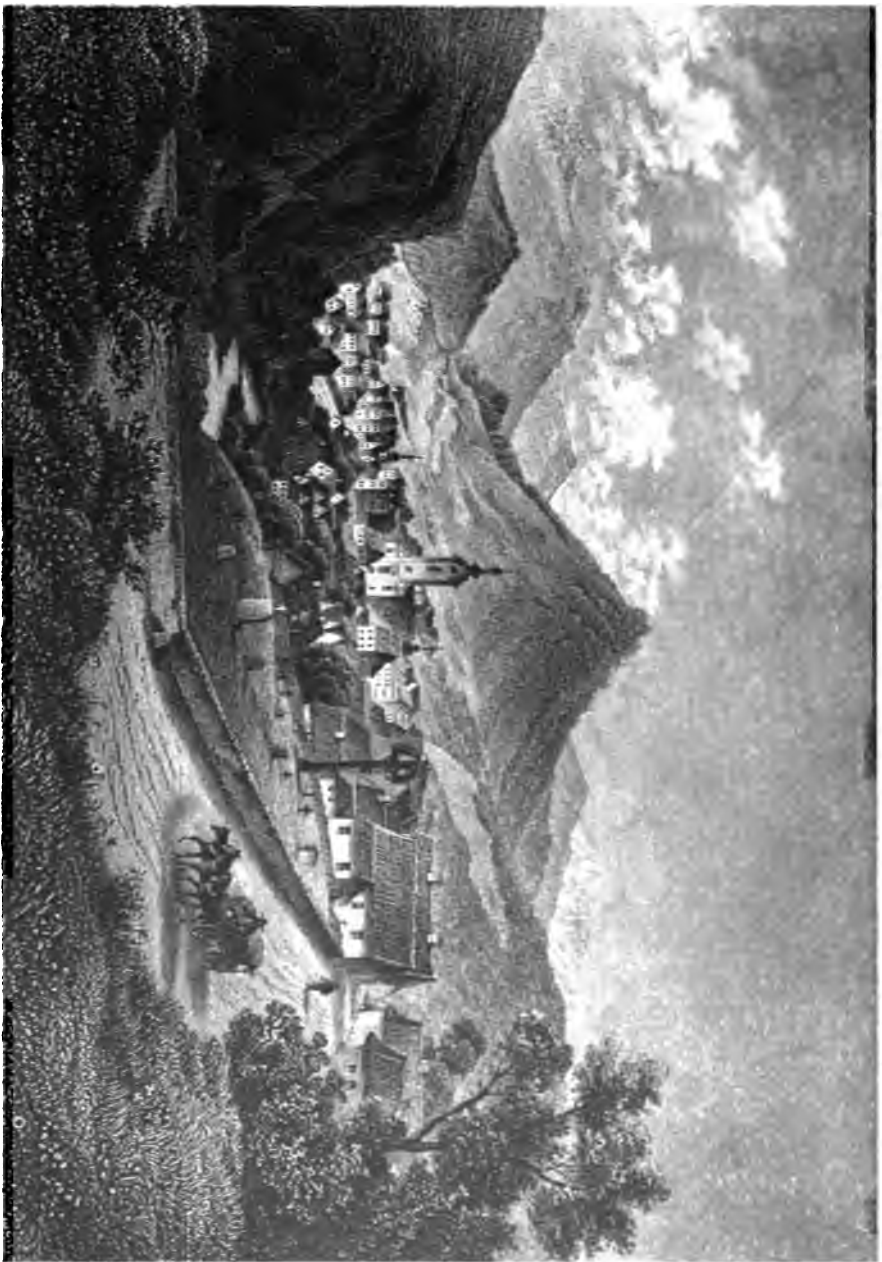
zének. Midőn a lengyel Ulászló magyar királlyá választatván az országba jöve, Kézsmárkon igen fényesen fogadtaték. Koronázás előtti oklevelében megígéré, hogy a zálogba vetett szepesi városokat vissza fogja az országnak adni, koronáztatása után pedig meghagyá a városoknak, hogy Káposztafalvát kivéve, melly ekkor már Rozgonyi István zálogbirtokában volt, magoknak ismét ősi szokásuk szerint közös gróft választassanak s hogy Kézsmárk legyen kerületök székvárosa. Lőcse t. i. Erzsébet részén állott. Ez a cseh Giskrát hívá meg az országba, ki csakhamar Kézsmárkot is megszállá. Giskra féktelen hadnagyai, különösen Axamith azután 17 esztendeig rablák és dulák a szepesi városokat. Kézsmárk s a többi el nem zálogosított városok 1465-ben Szapolyai Imre birtokába kerülének; az 1514-diki és 1525-diki országgyűlések hiában rendelkezék, hogy a földes úri hatóság alá jutott szepesi városok visszaeressztessenek, ezek tovább is Szapolyai birtokában maradvának. Midőn Szapolyai János király Ferdinánd hadvezérei elől Lengyelországba meneküle, Szepest Laszky Jeromos lengyel úrnak ajándékozá; de a nagyobb rész Ferdinánd kirtokában maradt, ki 1531-beu Thurzó Eleket tevő Szepesmegye örökös ispányává. Szapolyai szepesi birtokai tehát a Thurzókra szállának; Kézsmárk visszanyervén hajdani kiváltságait 1655-ben mint sz. k. város becikkelyezteték, a többi el nem zálogosított város pedig megyei és földesúri hatóság alatt maradván, lassankint minden hajdani kiváltságait elveszté s időjártában jobbára el is tótosodék. A Thurzók fiága 1636-ban kihalván, III Ferdinánd 1638-ban Szepesmegyét Csáky Istvánnak adományozá.

Az elzálogosított városok helyzete sokkal kedvezőbb volt; a lengyel fejedelmek ótalma mellett megtarták ősi törvényeiket és önálló szervezetöket, sőt nyelvöket is. Tanodáikban a lengyel fejedelmek meghagyásából a magyar nyelv is taníttaték.

A szepesi városok ősi hazájokkal, Németországgal folyvást közlekedének, ezért a hitujítás is hamar elterjede bennök; papjaik, kik 1248 óta testvérséget képeztek vala, melly László királytól 1274-ben külön kiváltságokat kapa, már 1545-ben mindnyájan az új hitvallást vevék be. A testvérség egyik tagja az új vallást már 1529-ben tanítá Lőcsén, Iglón és Sved-

lérben, majd hozzácsatlakozának Leudischer György Kézmárkon, Reitner Tamás Lócsén, Bogner Bertalan Iglón, Serpilus Lórlincz Bélán. Miután az új vallást gróf Thurzó, báró palocsai Horváth, Görgey, Mariássy s más urak is bevették vala, a király és esztergomi érsek is megerősíték a szepesi papok által benyújtott hitvallást. De nemsokára a vallásos üldözések időszaka áll be, s a szepesi protestánsok kivált I Lipót alatt sok sanyarúságot szenvedének. 1674-ben elszedék tőlük a templomokat, lelkészeiket pedig elűzék. Ekkor Klesch Kristóf szepesszombati lelkész a papi testvérség irományaival Németországba meneküle. Bárony György szepesi prépost a lengyel helytartót, Lubomirszky Szaniszló herceget is felhívá, hogy az elzálogosított 13 városban szedje el a protestánsok templomait, de a herceg 1682-ben megengedé, hogy az új vallás követői békében éljenek, 1685-ben isteni háznak való helyeket is ada nekik s még 1694-ben is megtiltá, hogy őket valaki háborgassa. De valahányszor új papot választának, 100 aranyat kelle fizetniök; innen keletkezék a 100 aranyos papok nevezete.

Több ízben kísérletek történtek az elzalogosított városok visszavételére. Báthory István lengyel király halála után egyik felekezet Miksa főherceget hívá meg a lengyel királyszékre, ekkor a Lengyelországba induló magyar hadsereg 1587-ben megszállá a szepesi városokat s a lublóí várat is elfoglalá. De Miksa csakhamar az ellenféltől megvereték s elfogaték; hogy szabadságát visszanyerje, kénytelen vala igényeiről lemondani s a szepesi városokat is visszaereszteni. A magyar országgyűlések sokszor tanakodának a városok visszaváltásáról, több ízben a végett alkudozások is folyának; 1681-ben Széchenyi György kalocsai érsek az országgyűlésen ajánlkozék, hogy saját költségén váltja vissza az ország javára a városokat, de a politikai tekintetek nem engedték, hogy ígérétét beváltsa. Az 1708-diki országgyűlésen valami Csebroszky Fülöp ajánlkozék a városok kiváltására, azon kikötéssel, hogy 20 évig ő birtokolhassa, ezután pedig ingyen átadja az országnak; de a rendek ez ajánlatot el nem fogadák. Végre Mária Terézia 1770-ben, midőn Lengyelországot a belzavarok dúlják vala, megszállatá a szepesi városokat s az 1772-ben tett péter-

THE GARDEN OF THE FOUNTAIN

THE GARDEN OF THE FOUNTAIN

THE GARDEN OF THE FOUNTAIN

THE GARDEN OF THE FOUNTAIN

THE GARDEN OF THE FOUNTAIN

THE GARDEN OF THE FOUNTAIN

vári egyezkedés, valamint az 1773-diki varsói alkudozások következtén az orosz, porosz fejedelmek s magának a lengyel királynak beléegyezéséből az elzálogosított városokat visszakapcsolá az országhoz. Ideiglenesen a megyei igazgatás alá veté őket, de kérelmök folytán már 1774-ben visszaállítá régi önálló szervezetöket és kiváltságait új oklevéllel megerősíté. A 13 városhoz most a velök együtt elzálogosítva volt Lubló, Gnédza és Podolin is csatoltatának, s így a 16 szepesi város keletkezék; kerületök főhelye Igló lón. Az egyes városoknak, s az egész kerületnek a megyétől független igazgatásuk és törvénykezésök volt, de országgyűlési képvisellel nem bírtak. Visszacsatoltatásuk után 1774-ben önkényt elállának a szász törvénytől, mellyel addiglan éltek vala s jövődre az országos magyar törvényt fogadák el.

II József 1786-ban a 16 szepesi várost ismét a megyei hatóságnak rendelé alája, eltörölvén helyhatósági szervezetöket, de az 1790-diki országgyűlés elébbi állapotukba helyezé vissza, mellyben 1850-ig megmaradtak. Csak a lublói és podolini urodalmak választatának el 1827-ben a városoktól s a megyének rendeltetének alája.

Hajdan a szepesi városok nemcsak bányászattal, földműveléssel, de műiparral és kereskedelemmel is foglalkozának s tetemes jóllétnek örvendettek. Most főleg a poprádvölgyi városok nagyon alászállának és elszegényedének, csak a hernádvölgyiek, mellyek tetemes bányai part úznek, dicsekedhetnek még némi vagyonossággal. De az új állami és társadalmi viszonyok rájuk is igen sorvasztólag hatnak.

Tizennégy más szepesi helységben az úgynevezett királyi láncsások laktak, kik IV Béla és Zsigmond királyoktól vevék kiváltságait. A Poprád és Lőcse közötti országút két oldalán levő azon helységek szintén külön helyhatóságot tettek, s kerületök rendesen kis megyének neveztetett; székhelye Bethlenfalva volt. A láncsások kerülete háború idején 10 fegyverest köteleztetett kiállítani, kik a király testőrségéhez tartoztak. Időjártában a láncsások helységei földes urak birtokába kerülének, s kerületök a megyével olvasztaték össze.

A Hernád és Gölnicz völgyeiben levő bányavárosok, mellyek nem tartoztak a 24 s illetőleg a 16 koronai városok-

hoz, t. i. Szomolnok, Stósz, Remete, Gölniczbánya, Svedlér, Vagendrüsszel és Krompach szintén német lakosokkal bírtak s birnak jobbára jelenleg is, kik azomban a többi szepesi németekétől nagyon eltérő nyelvjáráson beszélnek; egyenkint különböző kiváltságokat kaptak a magyar királyoktól, de együtt külön helyhatóságot nem tettek. E bányavárosok közül Szomolnok és Gölniczbánya a legnevezetesebbek; amannak valami 4000 lakosa, pénzverdője, híres rézbányái s a vasat rézzé változtató cementvize, Gölniczbányának pedig 5000 lakosa s gazdag vas és rézbányái vannak. Ez utóbbi várostól délnyugatra egy órányira Prakenndorf német falucska van, hol gróf Csáky nevezetes vas-műhelyeit találjuk.

Szepesmegye fővárosa Lőcse sz. k. város, melly egy magaslaton épült. Legszebb része az úgynevezett kör vagy piacz, mellynek közepén a sz. Jakab tiszteletére épült kath. anyateplom van. Ez egyház a szepesi székes egyház mellett építési tekintetben Szepesnek legjelesebb s a benne megmaradt régi szobrászati és festészeti műemlékek miatt hazánk legnevezetesebb templomaihoz tartozik. Nem tudjuk bizonyosan mikor épült; de miután a város 1245 táján alapították, a templomépítés kezdetét is a 13. század másik felébe kell tennünk. A templom legrégibb, t. i. a középhajó alsó részei még román és átmeneti idomokat mutatnak, későbbi részei pedig szép gót modorban készítvék. Eredeti alapterve tágas háromhajóju bazilikára mutat, mely kelet felé a nyolcszögnek öt oldalából alakított szentélybe (apsis) végződik. Középhajója 30 láb magas hat pár négyszegletű oszlopon nyugszik. Csucos boltozatai szépen alkotvák s tág öblűek. Szentélye a legnemesebb s legkedvesebb gót idomokban épült. Az oltárok a régi művészetnek becses maradványai. Nevezetesek a Thurzók s mások sírkövei is. Az éjszaki oldalhajóhoz két kápolna ragasztatott, t. i. sz. György s a „bélpoklosok“ kápolná; ez utóbbik hihetleg a bélpoklosok számára a 14. század első felében épüle s most sekrestyélül szolgál, az előbbik néhány évtizeddel később rakaték. Az éjszaki előcsarnok és kapuzat a legkülömbözőbb építési idomokat mutatja, de a csarnok csinos reczés boltozata a kései gót ízlésben készült. Utóbb a 15. század utolsó negyedében a templom déli oldalához is

ragasztának előcsarnokot, és pedig az éjszaki előcsarnokkal általellemben; ezzel a templom legalább kívülről a kereszt alakját nyeré meg. A templom külseje elég egyszerű, kopasz falait csak a 3—4 szakaszban egészen az ereszig érő táмок szakasztják félbe. Külömben csak déli oldala szabad, s ez nagyszerű ablakainál fogva megható látványt nyújt. Éjszaki oldala jobbra hozzáépített újabb művekkel van eltakarva, az előcsarnok és sz. György kápolnája fölé t. i. a 16. és 17. században új emeletet rakának, mellyben a levéltár s a ropant orgoná fuvói vannak. E nagyszerű orgonát 1626-ban a protestánsok készítteté Komitz Kristóf által, 1300 magyar ftért. A templom több ízben leégett, különösen 1550-ben, ekkor régi tornya is bedőle, s 1599-ben. Mostani alacsony és éktelen fedelét újabb leégés után 1849-ben rakák fel, újlag megsérült tornyát csak a legközelebb múlt években állíták helyre.

A piac vagyis kör éjszaki oldalán egy terjedelmes régi épület van, melly hajdan árúrakoda volt, most pedig az elemi kath. tanodák vannak benne. Kapuja felett a város czímere látható.

Nem messze a templomtól délre a városháza van, szintén régi épület. Odább csinos sétány van s ezentúl a szép ízlésben épült vármegyeház emelkedik. A piacot környező magánházak is csinosak és terjedelmesek.

Sz. Jakab egyházán kívül a katolikusoknak még két más egyházuk van; egyik a minoritáké (a felső kapunál), a másik hajdan a jezsuitáké volt, most az állami kath. gymnasium van a hozzácsatlakozó épületben. Az evangélikusok e század első negyedében építenek egy nagy, de idomtalan kupolájú templomot.

Lőcse hajdan falakkal, árkokkal és 13 bástyával volt megerősítve; bejárásul két fő- és egy mellékkapu szolgált. Most a falak- és bástyáknak már csak némi maradványai láthatók; az árkokat kiegyengették s szép gyümölcsös kertekké alakították, mellyek a várost csaknem köröskörül környezik. A város környéke kies; a szomszéd völgyeket és dombokat termékeny szántóföldek, a távolabbi hegyeket pedig szép fenyő-, bükk- és tölgyerdők foglalják el. Éjszakra mindjárt a város mellett az úgynevezett Máriahegy emelkedik, mellyen szűz

Mária kápolnája s kalvária van, s mellről a városra és környékére a legszebb kilátás esik.

Lőcse, a város krónikája szerint, a Látókőre menekült szászok által 1245-ben építették föl, még pedig egy hegyen, melly azelőtt tölgyerdővel volt fedve. Mások szerint már előbb épült volna a városi hegytől délre eső völgyben, mellyet most pusztá Lőcsének neveznek, minthogy a tatárok 1241-ben elpusztították. A város régi történeteiből keveset tudunk, a krónika legfőbb csak a gyakori égésekről és halálvésekről emlékezik. Szerinte a város 1332-ben először hamvada el, azután megint kivált 1431-ben, 1550-ben, s 1599-ben. A két utóbbi tűzveszély alkalmával csaknem az egész város a városházával, templomokkal, iskolákkal együtt a lángok martaléka lőn; 1550-ben csak 118 ház marada épen s valami 60 ember is odavesze, 1599-ben pedig csak 45 ház mentették meg. Az 1550-diki égés után I Ferdinánd király a város fölségelésére 600 forintot küld s a Bártfa, Eperjes és Szeben k. városok által fizetendő királyi adót is Lőcsének utalványozá, hogy elpusztult középületeit fölépíthesse. Utóbb még néhány mázsá rezet is ajándékoza neki a templom fedelére. E rettenetes tűzveszély alkalmával a város levél- és pénztára is elpusztula, s Ferdinánd 1551-ben neki új kiváltságlevelet ada, mellyel régi igazait megerősíté. 1558-ban régi kiváltságait még az árumegállító joggal is megtoldá. 1580-ban kelt oklevél a város főbb szabadalmait újlag megerősíté. A halálvész is gyakran uralkodott; 1560-ban 2500, 1622-ben 1600, s ismét 1645-ben 2214 ember hanyatlék a sírba. Midőn ezeket olvassuk, kénytelenek vagyunk következtetni, hogy a 17. században Lőcse jóval népesebb lehetett, mint jelenben, mikor alig van 6000 lakosa. Annyi bizonyos, hogy akkor tetemes bányá- és szőlőmívelése s egyszersmind virágzó műipara és kereskedése volt. Spillenbergs Sámuel lőcsei orvos Teplicskán, melly falut a város a scsavniki apáttól zálogba vett vala, 1613-ban papírgyárt állíta, melly első volt Szepesben; még jelenben is fennáll. Ugyancsak a 17. század elején Lőcsén már könyvnyomda is volt. Utóbb 1630-ban Breuer Lőrincz olly jeles nyomdát állíta fel, hogy a belőle kikerült számos nyomtatványok az akkori legszebb hollandiai és német nyomtatványokkal ver-

senyezhettek. E nyomtató intézet egy századnál tovább virágzott, de az 1746-ban s 1754-ben volt égések alkalmával legnagyobb része elpusztúla, maradékát pedig a Breuer család örökösei Nagy-Szebenbe, Nagy-Károlyba s másfelé eladák. A múlt század vége felé Podhoranszky Mihály új nyomdát állíta fel, melly most is létezik, de sokkal csekélyebb, mint Breueré volt.

Cyriaci Márton lőcsei már 1522-ben a vittenbergi egyetemre méne, hol Melanchthon tanításait hallgatta. Hazájába visszatérvén, az új vallást nagy sikerrel hirdeté, s nemsokára egész Lőcse bevév. A protestánsok lőcsei gymnaziuma már 1544-ben keletkezék; első igazgatója Turk Dániel vala. — A 17. század polgári háborúi Lőcsét is érték, de szellemi és anyagi jóllétét meg nem semmisítették. Többet ártottak neki az I Lipót alatt megindított s úgyszólván II József-ig tartott vallási üldözések. 1687-ben elszedék a protestánsoktól a templomokat és iskolákat, s darab ideig a városon kívül a fák alatt hóban kellett isteni tiszteletöket tartaniok. Az erőszakos üldöztetések megszűnte után is sokáig zaklattatának az evangélikusok, s különösen a megyei és városi hivatalokból majdnem egészen ki voltak rekesztve.

Lőcsétől délre másfél órányira Iglót találjuk, a Hernád bal partján, igen nyájas falvakkal és tanyákkal sűrűn elhintett, tágas völgyben. Igló, melly az újabb időben a 16 városok székhelye lett, Szepesnek legcsinosabb s legvirágzóbb városa; különösen hosszú és széles főutcáját szép köz- és magánépületek ékesítik, a városon kívül pedig több szép gyümölcsös és virágkertek vannak. Lakosai németek, kevesbbé kevervék tótokkal, mint a lőcseiek; tetemes műipart űznek, különösen bányászattal is foglalkoznak s kivált sok és jeles vasat meg rezet termelnek. Újabb időben a szepesi városok népessége vagy állandó marad, vagy épen évről évre fogy, Igló lakossága azomban rendesen szaporodik s máris több mint 6000-re rúg. Valamennyi szepesi német helység magyar szellemű, de Igló talán valamennyinél magyarabb. Az evangélikusoknak Iglón is van algymnaziumuk, mellyet a vagyonos gyülekezet saját költségén tart fenn — A várostól éjszakra félóránnyira kies liget terül, mellyet hajdan gróf Csákyak szép mulató-

helylyé alakítottak vala; e „Sanssouci“ régi dicsőségére azomban már csak egy magános gúla emlékeztet.

Délkeletre két órányira Lőcsétől a szepesi káptalan és várromot találjuk, Szepesnek legérdekesebb s legfestőibb helyét. Az éjszak felé mindinkább kiszélesedő s erdős hegyekkel környezett, termékeny völgynek keleti oldalán jókora magasságú mészszikla emelkedik, három oldalról meredeken és szabadon, csak délfelé ereszkedik lassan alá hosszukás dombbá laposodva. E mészsziklán Szepesvár mindinkább pusztuló maradványai búslakodnak; a terjedelmes vár falai egyre dűledeznek, tágas udvarait fű és bozót borítja, teremeit csak az ég boltja fedi, de hajdani jelentőségét és nagyságát még az omladékok is hirdetik. E várromok gyönyörű vidékre tekintenek alá: kelet felé Szepes és Sáros határfala, a gnájszból álló Branyiszko huzódik el, sötétlő erdejével; köröskörül kies dombok és völgyek terülnek, dús szántóföldekkel, rétekkel, és erdőkkel váltakozva, mellyek között itt ott helységek, urasági lakok és tanyák merülnek fel; a várhegy nyugati oldalán elterülő völgyben Szepesváralja van, tul rajta széles dombhát emelkedik, mellyet a szepesi káptalan, a székesegyház és püspöklak koszorúznak; délfelé Biaczócz és Hotkócz, gr. Csáky szép birtokai, odább Szivabrada és Baldócz fürdők vannak; végre nyugat felé a messze háttérben a hatalmas Tátra ködlik, havas csucsait magasra felnyújtva.

Legrégibb krónikánk szerint Bors, Bunger fia, az ország határait Lengyelország ellen megerősítvén alkalmas helyen várat rakata; ez talán Szepesvár, melly legalább már 1120-ban létezett, miután ekkor II István öccse, Borics, lón urává. 1207-ben a szepesi vár ispányává Ruttker vagy Rüdiger, a Berzeviczy család ősatya, 1220-ban pedig a vár ispányává és Szepesmegye herczegévé a Halicsból kiűzött Kálmán, II Endre öccse, lőnek. Kálmán, úgy látszik, Jordánt tevő várkapitány-nyá, ki utóbb a megye főispányságát is elnyeré. Ezen Jordán meneküle a szászokkal a Káposztafalva közelében levő Látókőre, midőn a mongolok Szepest elgázolák. A 14. század elején a cseh Venczel hadai szállák meg Szepesvárt, de a szászok nemsokára Róbert Károly részére visszafoglalák. Ennek uralkodása alatt Szepes ispánya és várnagya egy ideig

J. Kollár del.

Druck & Verlag v. G. L. L. in Wien.

J. M. Kollár del. & G. L. L. in Wien.

SZEPESVÁRALJA.

KAPITEL IN KRUCHORAU.

Verlag v. G. L. L. in Wien.

szienai Péter aranymives, a Jóny család ősatja volt. A 15. század közepe táján, 1444-ben Szepesvárt a csehek szállák meg s ekkor a káptalani levéltárt is, melyet Rozgonyi Simon, egri püspök, a várba vitetett vala, nagyrészt megsemmisíték. Axamit azután büntetlenül zsarolá és pusztította Szepest, mignem Hunyady László Szepesvárt megvevén a cseh rablókat a palocsai várba szorította. 1457-ben Giskra újra elárasztá Szepest, de bethlenfalvi Thurzó Márton szepesi várgróf elszéleszté a cseheket. Mátyás király 1465-ben a szepesi várat javaival s 8 helységgel, melyek egykor a kiváltságos 24 városhoz tartoztak vala, Szapolyai Imrének adományozá, ki egyszersmind Szepes örökös főispányává is lön. Méltósága és birtokai 1487-ben történt halála után testvérjére Istvánra szállának, ki a szepesi várat a legnagyobb fénnel felékesíté s benne 1491-ben János Albertet, a későbbi lengyel királyt, 1492-ben pedig Ulászló magyar királyt és testvérjét Zsigmondot fejedelmi módon megvendégelé.

1528-ban Thurn Miklós és Katzianer János, Ferdinánd vezérei, foglalák el a szepesi várat, melyet azután 1531-ben Thurzó Elek nyere meg a főispányi méltósággal együtt. Ezen-tul Szepes urai a hatalmas Thurzók voltak, de férfiakok már 1636-ban Thurzó Mihállyal kihala. Így azután 1638-ban gróf Csáky István és utódai lőnek Szepes uraivá. A vár még 1703-ban és 1710-ben erős hely volt, ezután is még néhány évtizedig királyi őrség lakozott benne. Végre tűzvész által lakhatlanná lön, s többé helyre sem állították.

A várral szemben, a csinos mezőváros nyugati oldalán emelkedő dombon Szepeshely vagyis a szepesi káptalan épült. Ez magában foglalja a sz. Mártonról nevezett székes-egyházat, a püspöki lakot, melyhez szép kert csatlakozik, a papnövelde s tíz kanonokházat; mindezen diszes épületek egy utcát tesznek s kőfallal meg apró bástyatornyokkal vannak körülvéve, úgy hogy az egész megerősített városkához hasonlít. Régi hagyomány szerint már I István rakata e helyen sz. Márton tiszteletére egy templomot, mások szerint a szepesi egyház és prépostság III Béla alatt 1189-ben létesítették; annyi bizonyos, hogy a prépostág 1209-ben már létezett. A mongolok feldulák Szepeshelyt, kanonokjai részint a várba,

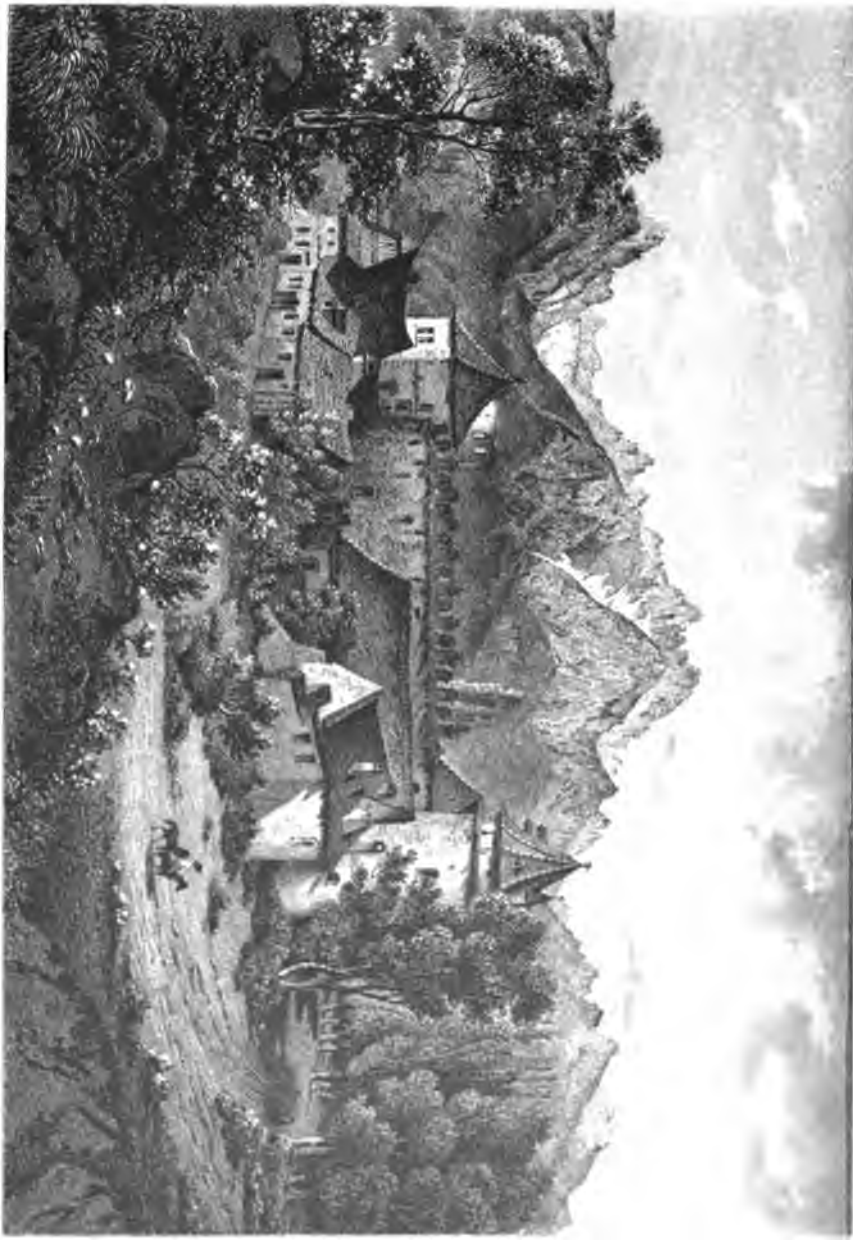
részint Mátyás prépostjok társaságában a szászok által megerősített Letánköre menekülének. Később a kálok és huszíták dúlák föl. 1598-ban Pethő Márton az egész káptalant bástyákkal véteté körül; Bocskay hadai leronták azokat, 1665-ben a prépost ismét helyreállíttatá. 1776-ban a szepesi prépostság püspökséggé emeltették, javai különösen a csavavnikai urodalommal is növeltetének.

A szepesi székesegyház hazánk egyik legnevezetesebb temploma. Több ízben ujítták meg. Kettős tornya és szentélye nagyon régi, hihetőleg a 12. századból való, többi részei a 15. században épültek Stock János és berendi Bak Gáspár prépostok alatt; a templomhoz délről kapcsolt kápolna, melly Űr testéről neveztetik s melly a legszebb gót modorban faragott kőből rakatott, a 15. század végén Szapolyai István nádorispány és neje Hedvig teseni herczegasszony költségén épült. Sírköveket a kápolna szentélye falában látható, remekül faragott, veres márvány emlék jelöli meg. A templomban számos egyéb sírkő, czímer és halotti zászló is látható.

A szepesi vár és káptalan főleg a Branyiszko hegyéről tekintve, midőn Sárosból Szepesbe megyünk, csudálatosan gyönyörű látványt nyújt; a nagyszerű tájképet a nyugati háttérben büszkén emelkedő Tátra rekeszti be.

Szepesváraljától félmérföldre délnyugatra Baldóc falu közelében csinos fürdőhely van, mellynek birtokosa gr. Csáky Rudolf; különösen a szepesváraljaiak szokták látogatni. E fürdőtől negyedóránnyira a Szivabrad nevű mészsík van, melly nyugatra esik Szepesváraljától. E terjedelmes sziklahegy tetején két kénes és kettedszénsavas forrás bugyog ki, alján fürdőhely van, mellynek birtokosa a szepesi káptalan.

Lőcsétől délnyugatra másfél óránnyira a Poprádon át Lip-tóba vivő országút mellett Csütörtök hely van, melly hajdan a 24 szepesi városhoz tartozott, de most jelentéktelen tótvároska. Itt nevezetes egyházi építményeket találunk. A szent László tiszteletére épült plebániatemplom egy elszigetelt dombon áll s egyszerű építmény, melly részint még a 13. századból való; csak egy lapos boltozatú hajója van; déli oldalán egy, szentélyén pedig két gót ablakocska látható; nyugati oldalán hatalmas, de már omlatag torony van. A templom

ГОРОДЪ ВАКА КРАВАРОН

ГОРОДЪ ВЪ ВЪСХОДѢ

mellett temető van, ehhez pedig a csinos és terjedelmes minoritakolostor csatlakozik, melyet gr. Csáky Ferencz 1668-ban építtete. A templomból Giskra erős várdát készíttete; később az evangélikusok bírták, migsem I Lipót parancsára tőlük elszedék. Igen nevezetes a templom déli oldalához ragasztott kápolna, melly szűz Mária mennybe viteléről neveztetik. Már messziről is felötlik igen szép idomai miatt, a hazánkban találató legdíszesebb gót építményekhez tartozik. Egyik saját-sága abban áll, hogy egymásra épített kettős kápolna. Különösen a felső kápolna idomai és arányai nagyon szépek, oszlopai felette karcsúk, boltozata remek. Még fölségesebb a kápolna külseje, teljesen megfelel belső elrendezésének, déli oldalán 3, szentélyén pedig 2 ablak látható, az ablakok közt a legszebb arányú táмок nyúlnak fel. Az összes ékesítékek nagyon tisztán és szabatosan készítvék. E kápolna alkalmasint a szepesi székesegyház azon kápolnájával, melly úr testéről neveztetik, egykorú s talán ugyanazon jeles mesternek műve. Kár, hogy fentartására semmi gond sem fordíttatik.

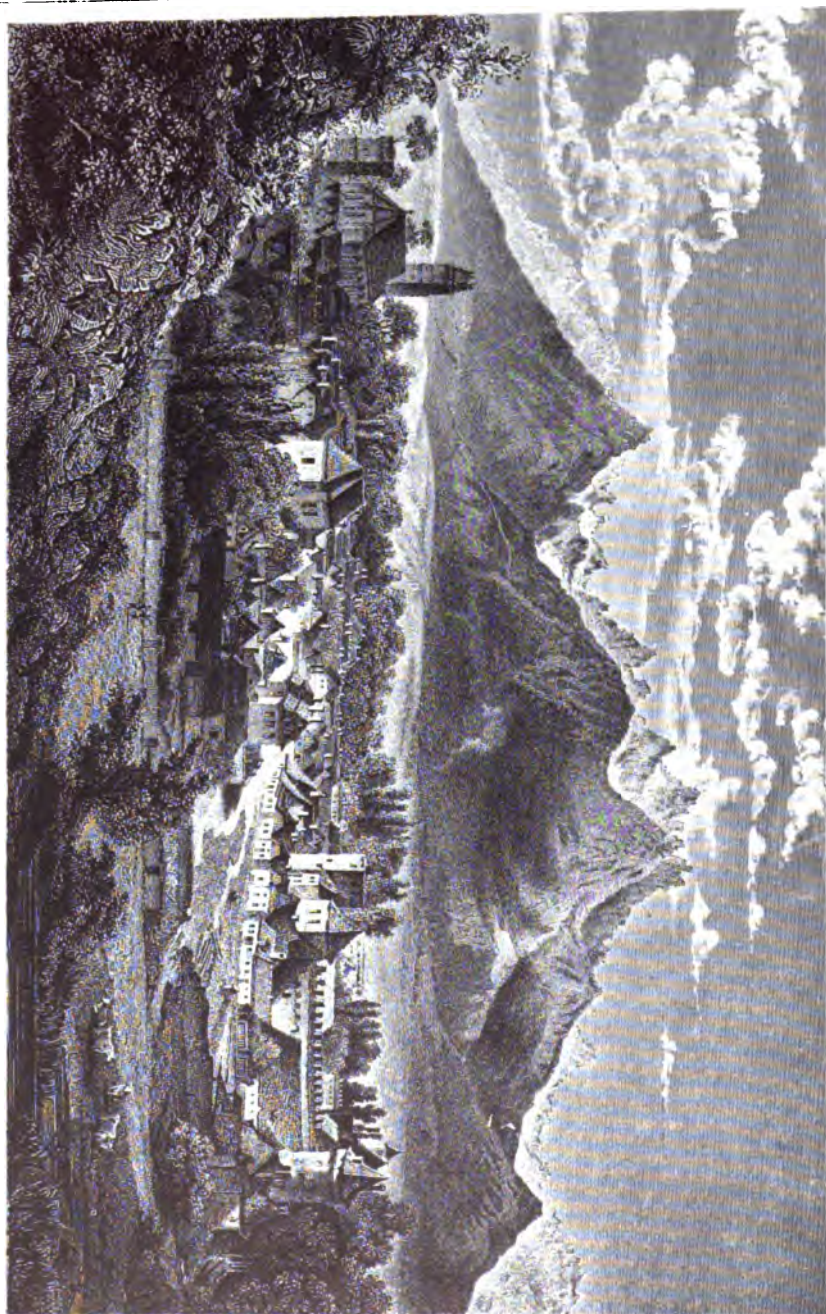
Odább nyugatra az országút bal oldalán, egy terjedelmes mészsztikla alatt elterülő mély völgyben Gánócz tót falu van, közelében langymcleg forrást és csinos fürdőt találunk, melly csak néhány év előtt építteték föl.

Csütörtökhely előtt az országút szétágadzik; egyik ága nyugatra Liptóba, a másik pedig éjszakra Ménhárd és Lájbicz városkákon át Kézsmárkra viszen.

Kézsmárk sz. k. város a Poprád jobb partján Lócsétól 4 s a Tátrától 1½ órányira épült. Helyén állítólag már 1190-ben apáczakolostor volt. Hihetőleg mindjárt a tatárjárás után német jövevények szállák meg e helyet, IV Béla már 1269-ben kiváltságlevelet ada nekik. A későbbi királyok ismételve megerősíték a késmárki vendégek jogait és ujjakkal is megtoldák. Hogy a kézmárkiak már korán védúri joggal is éltek, bizonyítja többi közt azon adománylevelél, mellyel 1348-ban a város alsó részén, kerítőfalai mellett, volt Erzsébet-templomot a sz. sír keresztes vitézeinek adományozák, kiket II Endre 1212-ben Keresztes-Komlón telepített, s kik azután Landokra vették vala magokat. Zsigmond 1404-ben a kézmárkiaknak 12 évre elengedé a királyi adót, azon kikötéssel,

hogy a következő 6 évre adót a város falai és erősítvényei kijavítására fordítsák; utóbb törvénykezési jogukat szabályozá. 1431-ben Kézsmárkot a hussziták dúlák fel, a többi szepesi városok attól tartván, hogy a csehek Kézsmárk erősítvényeit megszállhatnák s onnan azután a többi városokat is megtámadhatnák, a város falait le akarták rombolni, de Zsigmond 1433-ban inté őket, ne hajtsák végre e szándékukat, hanem igyekezzenek inkább Kézsmárk erősítvényeit helyreállítani és szaporítani. A várról az itt megérintett oklevelek még nem emlékeznek. 1441-ben Giskra csapatai szállák meg Kézsmárkot s nagy kárt mivelének benne. Giskra azomban igen sallangos oklevéllel 1447-ben megerősíté a város szabadságait. Mátyás király is megerősíté Kézsmárk kiváltságait, czimert ada neki s arra is feljogosítá, hogy veres pecsétviaszkal élhessen. De azzal, hogy Szapolyai Imrét Szepes örökös urává tette, alkalmat szolgáltatott arra, hogy Kézsmárk a sz. k. város jogaitól hosszabb időre, az el nem zálogosított városok pedig hajdani kiváltságaiktól örökre megfosztattak. Szapolyai Imre s öccse István, mint a felső részek kapitányai, a Sárosban és Szepesben még folyvást garázdálkodó cseheket több ízben megverték vala, de végkép ki nem pusztíthatták őket. A csehek különösen Kézsmárkra, Gölniczbánya, Vagendrüsszel, Scsavnik, Csütörtökhely s a többi 9 városra tartottak jogigényeket. Szapolyaiék tehát 1461-ben 16,000 fton kiválták tőlük az említett városokat s a magok birtokába kerítették. Alkalmassint ők építék vagy tágíták ki a kézsmárki várat, melly ezentúl a várostól, noha kerítésén belül volt, a szomszéd házakkal együtt elválasztatott. A város tulajdonkép csak arra köteleztették, hogy a vár urának a szokott királyi adót fizesse. Szapolyai János a lengyel Laszky Jeromost tevő 1528-ban Szepes örökös urává. Kosztka 1530-ban Kézsmárkot csakugyan Laszkynak hódoltatá meg, ki azután egyéb birtokokon kívül a scsavniki urodalmat*) is elfoglalá.

*) Scsavnikon már 1216-ban a ciszterciták kolostort állítanak, IV Béla bizonyos földet ajándékoza nekik s 1260-ban a kolostor leégése után megújítja adományát. A scsavniki apátság a 16. században megszűnt, ja-

THE MOUNTAIN

THE MOUNTAIN

THE MOUNTAIN

THE MOUNTAIN

THE MOUNTAIN

THE MOUNTAIN

Lőcse és Kézsmárk között régóta surlódások és versengések voltak, főleg a Lengyelországból behozott árúk lerakása, vagyis az árúmegállító jog miatt. E versengések annyira növekedtek, hogy utoljára a két város valóságos hadat viselt egymás ellen. 1531-ben a lőcseiek egy éjjel hirtelen Kézsmárk alá szállanak s tüzes golyókkal lődözik. Erre a kézmárkiak felriadnak, fegyvert ragadva a már eltakarodó lőcseieket üldözőbe veszik s nyolczat közülök leterítenek. A ráforduló évben a kézmárkiak Laszky 400 emberével erősödve a lőcseiek ellen indulnak, Igló mellett megütkeznek velök, sokat közülök leejtenek, száztizennégyet pedig elfognak. E kudarczért bosszút akarnak venni a lőcseiek s Kézsmárk falvait megrohanván a lóménesekeket és tehéncsordákat hajtják el. De a kézmárkiak legott fölkerekednek, Kis-Szálok mellett összecsapnak a lőcseikkel s megvervén őket ötvennégyet elfognak. Ezek közül a kézmárki tanács nyolczat lefejeztete.

Laszky utóbb Ferdinánd részére állá s így kézmárki, scsavnikai s egyéb szepesi birtokait megtartotta. Fia Albert, ki utóbb egy ideig az elzálogosított városok kapitánya is volt, 1571-ben a kézmárki várat, majd a scsavnikai urodalmat is Ruber János császári hadvezérnek adá zálogba, ez meg 1579-ben mindkét birtokot azon zálogjoggal, mellyel maga bírja vala, Tököly Sebestyénnek adá 42,000 ftért. Ez csak 1572-ben kapott vala nemességet, most mindent elkövette, hogy magát a zálogul kapott urodalmak örökös tulajdonosává tegye. Mind Laszky mind Ruber és ennek örökösei elleneztek szándékát, de Tököly pénzzel és ravaszsággal oda vivé a dolgot hogy szerzeményeit mint örökséget fiára szállíthatá. 1580 óta már Kézsmárk urának, fia Tököly István kézmárki bárónak, ennek utódai pedig kézmárki grófoknak irták magokat. A két Tököly István a kézmárki várat igen nagy fénnnyel építé ki és szerelé föl. A várnak akkoron öt tornya, kettős kerf-

vai Laszky, utóbb a Tökölyek birtokába kerülének; időb Tököly István várat rakata Scsavnikon, fia Zsigmond pedig a várat nagyobbá és ékeesebbé téteté s templomot is csatola hozzá, melly 1669-ben fölszentelteték. A Vesselényiféle összeesküvés után Tököly Zsigmond scsavnikai urodalmát a kincstárnak adá oda, 1674-ben, mellytől az egri jezsuiták kapták.

tőfala és mély árka volt. Különösen szép volt az 1628-ban megújított azon tornya, mely a városi piac felé nézett s mely a főkapu felett emelkedett. A kapu felett a Thurzók és Tökölyek egyesített címere látható márványba faragva. Annak, ki a terjedelmes várudvarba lépett, különösen a vártemplom ült fel, melyet kívülről több magyar király kőszobra s igen díszes toronyka, belül pedig márvány talaj, pompás oltár, szép festvények, s jeles készületű szószék ékesítettek. A templom jobb oldalához felséges teremek csatlakoztak, melyek márvánnyal, arannyal, ezüsttel, szobrászati és festészeti művekkel ékeskedtek, s melyek között a szélső nagy terem színi előadásokra is volt berendezve. Különösen szép volt a grófnak lakszobája, melyből a szomszéd kertekre és mezőkre a legkellemesb kilátás esett. A majdnem négyszögletű várudvar közepén igen szép kút volt. Nevezetesek a várnak borpinczéi is, melyek olly magasak, hogy bennök lóháton lehetne menni. A vár mellett az istállók voltak, fekete márványbol faragott jászolokkal. A vár falain belül felséges vadas és virágos kertek s halastavak is voltak.

A városbeliek e gyönyörű várat nem jó szemmel nézték, mert uraival folytonos surlódásban és perlekedésben voltak. Tökölyék t. i. be nem érven a királyi adóval, melyet a város nekik fizetett, mindenkép azon voltak, hogy azt kiváltságaitól megfosztván úri hatóságuk alá vessék. Végre 1651-ben a város szerződést vete ifjabb Tököly Istvánnal, s III Ferdinánd ez egyességet 1654-ben megerősíté. E szerint Kézsmárk Tökölynek a királyi adó fejében egyszer mindenkorra 50,000 ftot s azonfelül még 1000 aranyat, a királynak pedig szintén 50,000 ftot fizete, s így régi kiváltságai megerősítettven ismét a sz. k. városok közzé juta. 1680-ban Tököly Imre ugyan újra megszállá Kézsmárkot, de szerencséjének csillaga hamar leszállá. Tököly Imre minden ősi jószágaitól elejtetven a kézsmárki vár ismét Ruber maradékaira szállá, de 1702-ben a város vevé meg és szántszándékkal elhanyagolá, sőt ékeségeit eladá. Most a vár már egészen elhagyott és omladozó állapotban van; még csak külső falai állanak, s ezeket felette ékes rovátkozat koszorúzza. Belső építményei már jobbára omladékok, kivéve a még használható pinczéket s a keleti

homlokzatot, melyben a községi kórház van. A fényes renaissance-modorban épített vártemplom még 3—4 évtized előtt ép volt, most az is már omladozik. Legujabb időben a vár mellett katonai laktanyát építtete a város.

A város kettős kerítőfalai, melyek a várhoz csatlakoztak, árokkal és több bástyatoronnyal voltak megerősítve. A három kapu közül különösen a szepesi városok segítségével a hussziták ellen rakatott felső vagyis déli kapu igen nagy és erős építmény volt. Ezt valami 15 év előtt lebonták s ugyanakkor a felső árkot is behányák. A vármelletti alsó kaput csak néhány év előtt bonták le. A várnak egykori díszes kertjei rég elpusztultak, s most helyökön többnyire káposztát termesztenek.

Kézsmárk egyébiránt most is csinos és nyájas városka, főbb utczái rendesen épült szép házakból állanak. Tágas piacza közepén a városháza áll, mely 1461-ben először épüle, 1543-ban megújították s 1642-ben a hozzáépített díszes toronnyal ékesítették föl, melyet 1779-ben történt leégése után rézzel fedeztek.

A sz. keresztről nevezett kath. anyateplom, mely majdnem a város közepén áll, 1444- 1486-ig épüle, gót modorban három hajóval; kivált boltozatai s a főoltár jobb oldalán levő szentségház igen szépek. A 16. század harmadik tizedében az egész polgárság az új vallást vevé be, tehát 1533 óta az anyateplomot is az evangélikusok birták, de 1673-ban elvevék tőlük. A harangtorony a templom közelében külön áll; 1591-ben épüle, s őrtoronyul is szolgált; négyszegletű nagy építmény karzattal, melyről a város zenészei bizonyos időkben zenélni szoktak.*) A várutczában is van egy kath. templom, ez 1748-ban épüle s azelőtt a pálosok birtokában volt. Az evangélikusok egyháza a városon kívül a volt felső kapu közelében van; 1717-ben épüle, és pedig fából, mert akkor az evangélikusoknak még nem volt szabad kőből építkezniök; nagy s a maga nemében igen kitűnő épület. Mindjárt mellette az 1776-ban épült lyceumi épület van, melyben most a fő-

*) Illy négyszegletű külön álló, román modorban épített harangtoronyot többi közt Poprádon és Szepesszombaton is találunk.

gymnazium tanteremei s az intézet gazdag és jeles könyvtára vannak. Kézsmárkon egy felsőbb tanoda mindjárt a hitujtás elterjedésekor keletkezett; eleintén csak a városi község tartotta fenn, 1760-ban a környék nemessége, 1839 óta a három szepesi esperesség összes gyülekezetei is hozzájárultak a költségek fedezésére s a védjog gyakorlatában is részt vettek. A gymnaziumi osztályokon kívül a bölcsészeti és theologiai tanfolyamok is léteztek, 1805 óta a jogtudományok is adattak elő. De 1852-ben a lyceum nyolczosztályú gymnaziummá lön.

Kézsmárknak hajdan igen virágzó műipara és kereskedése volt, alkalmasint lakosai is jóval számosabbak voltak mint jelenleg. Most összes népeassége 4400 lélekre rúg, 1800-ban pedig 3969 ember lakott benne. Lengyelország földarabolatása óta Kézsmárk kereskedése borral és más árukkal mindinkább csökkent, műipara is hanyatlott. Még a mult század végén a vászonszövéssel, festéssel és kereskedéssel igen sokan foglalkoztak, miként a szomszéd Lajbiczon posztókézfűtéssel. Most az iparnak és kereskedésnek azon ága is mindinkább hanyatlik. A város, mint jelenben legtöbb sz. k. város, el van adósodva, lakossága elszegényedett.

Kézsmárkról igen érdekes kirándulásokat tehetünk. A Poprád bal partját követő országúton Béla, Podolin és Gnédza városkákon keresztül Lublóra jutunk, hol hajdan a lengyel kapitányok székeltek. Mindezen városkák között Béla most a legvagyonosabb. Hajdan, a lengyel uralkodás idejében, Podolin igen gazdag és szép város volt, de most sok emeletes nagy háza üres és elhagyatott, a főutcája közepén álló várkastély pedig romban hever. Lubló fekvése gyöngyörrű s még most is szépen épült; de mikép Szepesnek s a szomszéd Sárosnak sok más városa az egykori jóllétnek és fénynek már csak szomorú foszlányait mutathatja fel, ugy Lubló is hajdani dicsőségéről nagyon leszállt. Főpiaczán egy nagy emletes, külsejében még most is díszes épület elhagyatva ablak és ajtó nélkül áll, más épület ugyanott már teljesen összeomlott. Lublótól éjszakra egy magas kúpdad mészhegyen a hajdan híres vár látható, még jobbára ép és lakható állapotban, de egykori díszéből kivetköztetve. Itt különösen herczeg Lubomirszkyak, kik 1596-1745-ig kevés félbeszakadással

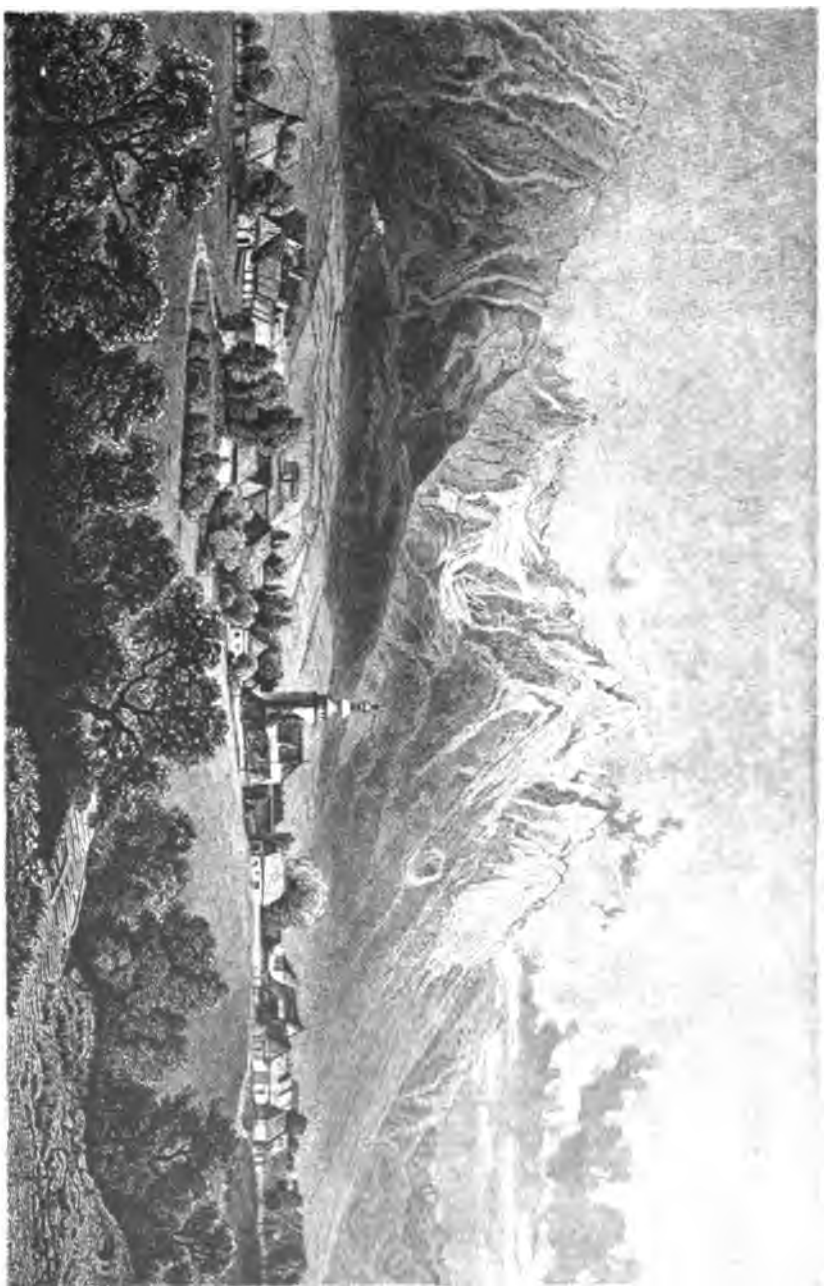
az elzálogosított városok kapitányai voltak, igen fényes udvart tartottak. A várhoz két helység és szép erdőségek tartoznak. Újabb időben Rajsz György vevé meg a kincstártól. Lubló mvárostól délre, egy mfdre, Új-Lubló tót falu határában a híres lublói fürdő van. Magas hegyektől környezett keskeny völgyben s nagy fenyűerdőség közepett fekszik, melly dél felé számos hegyeken majdnem Lőcséig elterjed. Az ott találtató három forrás vize főleg szénsavas vaséleccset és szénsavas sókat tartalmaz, számos betegségben igen hathatósnak tapasztaltatott. A fürdőépületek mellett gyönyörű kertliget van. A fürdő mostani tulajdonosa Probstner Adolf.

Podolin és Gnézda között Alsó-Ruszbach s ettől éjszakra Felső-Ruszbach falvak vannak. Ez utóbbi helység közelében egy magaslaton szintén fürdőt találunk, mellynek vize kivált szénsavat, szénsavas meszet, nátront, vaséleccset és kénsavas meszet tartalmaz s mindent mészkéreggel bevon. A ruszbachi fürdőt a lengyel herczeg Lubomirsky építteté föl igen fényesen; egykor nagyon sokan látogatták, most hajdani fényének még csak némi maradványait találjuk rajta. A vendéglő mellett a legszebb mésztuff fordul elő; a völgyben levő zuhanyba vivő ut melletti magaslaton több medenczealakú mélyedést találunk, mellyek a helyöket változtató meszes források lerakódásából támadtak. Mészfalaik hasadékaiból szénsavas gőzök szállnak fel, mellyek a kisebb állatokat megölik. Ezért a nép mérges vagy bűdös lyukaknak nevezi. A fürdőépület folyosójáról, de még inkább a fürdő mögött elnyúló hegylánczolat batteriának nevezett kúpjáról, hol a podolini, ruszbachi és lipniki határok egybeszőgellenek, gyönyörű kilátás esik az egész felette szép környékre. Délnyugatra a Tátra hatalmas falazata és hófedte ormai merednek föl, éjszaknyugat és éjszakra 5—8 hegyláncz vonul éjszakkeltre, mellyek részint szép fenyvesekkel borítvák, részint kopárak, mint a lipniki szaggatott és furcsa alakú sziklacsúcsok. E tar hegyeken túl még a Vörös klastrom fölött, a Dunajecz bal partján, emelkedő Koronahegy is felmerül. Délre és keletre a helységekkel s a lublói és palocsai várakkal ékeskedő poprádi völgy terül el, mellyet egyfelől a távolban kékelő sárosi hegyek, másfelől pedig a Királyhegy rekeszt be.

Béláról az országút egyik ága a Magura hegységen keresztül Ófalura, hazánk ottani határszéli városba, s a Dunajeczen át Galicziába viszen. Az Ófalutól balra emelkedő erdős hegyek egyikén a hajdan híres Nedecz vagy Dunajecz vára épült. Ez már 1330-ban állott; Drugeth Villermus ez évben költ végrendeletében új várnak nevezi s egyéb váraival egyitt testvére Miklósrá hagyja. Utóbb a nedeczi vár Laszky birtokába kerül, ki 1589-ben palocsai Horváth Györgynek eladá. A nedeczi vár egy része még fedél alatt van, falai és tornyai általában még csaknem épek, környezete gyönyörű. Általában, a Dunajeczen túl Galicziában, egy meredek kúpadag hegy tetején a csorstini váromladék látható; a két vár igen festői látványt nyújt.

Ófalutól keletre a Szepesmegye és Galiczia határszélén kanyarodó Dunajecz völgye mind festőibb lesz, legbájosabb azonban a Veres klastromtól kezdve a Scavnicza nevű galicziai fürdőig. Ki a dunajeczi völgynek szépségeit látni akarja, annak a folyón, kivájt faszálon vagyis indiánféle ladikon, kell lefelé csónakáznia. A Dunajecz a sajátos alkotású Pienini hegységnek hoszában majdnem épen kellő közepén vájt magának utat: jobbról és balról 2—3000 láb magas hegyek emelkednek csaknem függőlegesen, mellyek lejtői és gerincei részint fenyvesekkel borítvák, részint kopárok; szaggatott s a folyó partjain hirtelen és meredekül emelkedő csúcsok a legfestőibb csoportosulatókat képezik.

A sz. Antal tiszteletére épült Koronahegyi vagy Vörösklastrom a Dunajecz jobb partján, Lechnicz falu határában, s a folyó tulsó partján emelkedő, ötcsucsu Koronahegy irányában fekszik. Kőfallal van kerítve s két kapu viszen udvarába; a kolostor közepét a gót modorban épített templom foglalja el. A kerítőfal, a templom és tornya, mellyről szép kilátás esik a regényes vidékre, s a klastrom derék épülete még meglehetősen épségben áll, de a czellák már omladékok. Jelenleg a hozzátartozó erdőségekkel és mezőségekkel az eperjesi görög püspök tulajdona. Márton a menhelyi vagy letánkői karthauzi kolostor harmadik perjele 1319-ben Kakas mestertől Rikolf ispány fiától szerzé Lechnicz falut, hogy ott a Dunajecz szélén a karthauziak számára kolostort építhessen. Az

V. R. 1840

Print & Verlag v. O. Langen in Darmstadt

Handwritten note

A. TRAPPRA, SZALÓK:RÓL. DIE TRAPPRA VON SCHILLAGENDORF GEBIRGEN.

Landt d. d. S. d. h. v. w. i. h. a. n. 2. d. e.

új kolostor javait azután János perjel Ófaluval és más birtokokkal növelé, melyeket Róbert Károly és I. Lajos megerősítének. 1351-ben a Veres klastrom függetlenné lőn a letánkövi kolostor perjelétől, s javai mindinkább szaporodtak. De 1431 óta a csehektől és más rablóktól több ízben feldulaték. Utóbb majd Szapolyai majd Ferdinánd hadai pusztíták birtokait; 1543-ban a letánkövi kolostor leromboltatván, szerzetesei előbb Lőcsére, azután sz. Antal lechniczi klastromába menekülének. Ekkép a Szepesben volt két karthauzi kolostor egybeolvada. De nemsokára a Veres klastrom is a sokféle háborgásokban mindinkább pusztula, a nagy inségre jutott szerzetesek lassankint elhalának vagy Lengyelországba menekülének. Az elhagyott kolostor javai 1563-ban világi urak kezébe kerülének; sokféle viszontagságok után, a mult század elején, a kamalduli szerzet nyeré meg, de ez sem bírta sokáig. Végre a klastrom és még megvolt javai az eperjesi egyesült görög püspökre szállának.

A Vörös klastromtól néhány száz lépésnyire ugyanazon regényes völgyben egy roskatag vendégfogadót s két más faépíletet látunk; ez a szmerdsonkai kénfürdő, melynek tulajdonosa szintén az eperjesi görög püspök.

Kézmárkról délnyugatra az országút a Poprád jobb partján Húnfalura visz, melynek határában, mint mondják, a rómaiak Macrinus és Tetricus vezérlete mellett a húnoktól 441-ben megveretének, azután a folyócska bal partjára fordulván Kakas-Lomniczon át Mathejócz, Szombathely és Poprád városkáknak tart. Ez útról Mathejócz előtt letérünk s az éjszakyugati mellékutat követve Mühlenbach és Nagy-Szálok falvakba érünk. Lomniczon túlig a Tátra folyást jobbra esik s nagy-szerű, bámulandó látványt nyújt. Nagy-Szálok felől tekintve a hullámos lapályból közvetlenül, minden előhegyek nélkül fölmeredő óriási gránitfal hatalmas ormaival és rovátkaival bámulatos nagyszerűségben és zord vadságban mutatkozik. Középen az alul igen széles s fölfelé mindinkább keskenyedő, lapos kúpszelet gyanánt felnyúló nagyszáloki csúcs ütlik fel, három-águ villához hasonlító árkával, más kis völgyeleteivel, s roppant sziklakidudorodásával, melyet Királyornak neveznek; balra hozzácsatlakozik a gerlachfalvi csúcs, melly mögé számos kisebb

csúcs rejtezik; jobbra a rémitő meredekségű Középorom (Mittelgrad) által kettéosztott tarpataki vagy kahlbachi völgy, hóval borított horpadásával, melynek keleti oldalán a vékony kúphoz hasonló lomniczi csúcs s hátul a jégvölgyi csúcs nyúlik fel. A lomniczi csúcs oldalához a húnfalvai és kézsmárki csúcsok támaszkodnak, az utóbbihoz azután alacsonyabb hegyek csatlakoznak. A gránitfal tövét egész hosszában a fenyűerdő sötétzöld öve takarja, ez övön túl a henye-fenyű öve következik, ezen felül pedig a csak némi mohhal és zuzmókkal bevont gránitsziklák ridegen és kopáran szürkellenek. A gránit és gnájszból álló Tátra egész hossza 3 — 3½, szélessége 1—2 mföldnyi; hozzácsatlakoznak keletre a szepesi Magura, nyugatra pedig a lipitói Havasok. — Nagy-Szálók irányában az erdőből néhány fehérítő épület tűnik ki, ez Tátrafüred, s a mezőn, azután darabig az erdőn egyenest felvonuló út oda viszen.

Tátrafüred a nagyszálóki csúcs széles tövén a Királyornak nevezett roppant sziklagörcs alatt 3150 lábnyi magasságban épült. Házai egy kis völgy körül, az ugynevezett Serkut-hegy oldalán csoportosulnak, mindenfelől közönséges, szurkos és veres fenyűkből álló erdővel köryezve, melyet kavicscsal és homokkal kirakott ösvények szegnek keresztül kasul, s melly tehát a leggyönyörködtetőbb, nagyszerű parkhoz hasonlít. Mindjárt az elején jobbra a táncz- és étteremek vannak, mellyek egymásba nyílnak; a tánczterem előtt fedett folyosó van, melyről a Poprád völgyére és környezetére bájos kilátás esik. Hátul az étterem után a haszonbérő lakja s egy sor vendégszoba következik. A völgyben elnyúló hosszú épületben vendégszobák és hideg fürdők vannak. A baloldali vagyis nyugati dombháton több kisebb nagyobb épület s egy kis kápolna van. Ugyanott a többi faházaknál csinosabb és kényelmesebb három új épület is van. Odább balra, az erdőben elrojtva, az 1857-ben épített, igen csinos és czélszerűn berendezett új zuhany van. A hidegvízgyógyításra való intézkedések már 1839 óta léteznek Tátrafüreden, s a víz még hidegebb mint Graeffenbergben. Az ivásra és melegfürdésre szolgáló ásványos forrásokból kettő a tánczterem alatt, más kettő pedig néhány száz

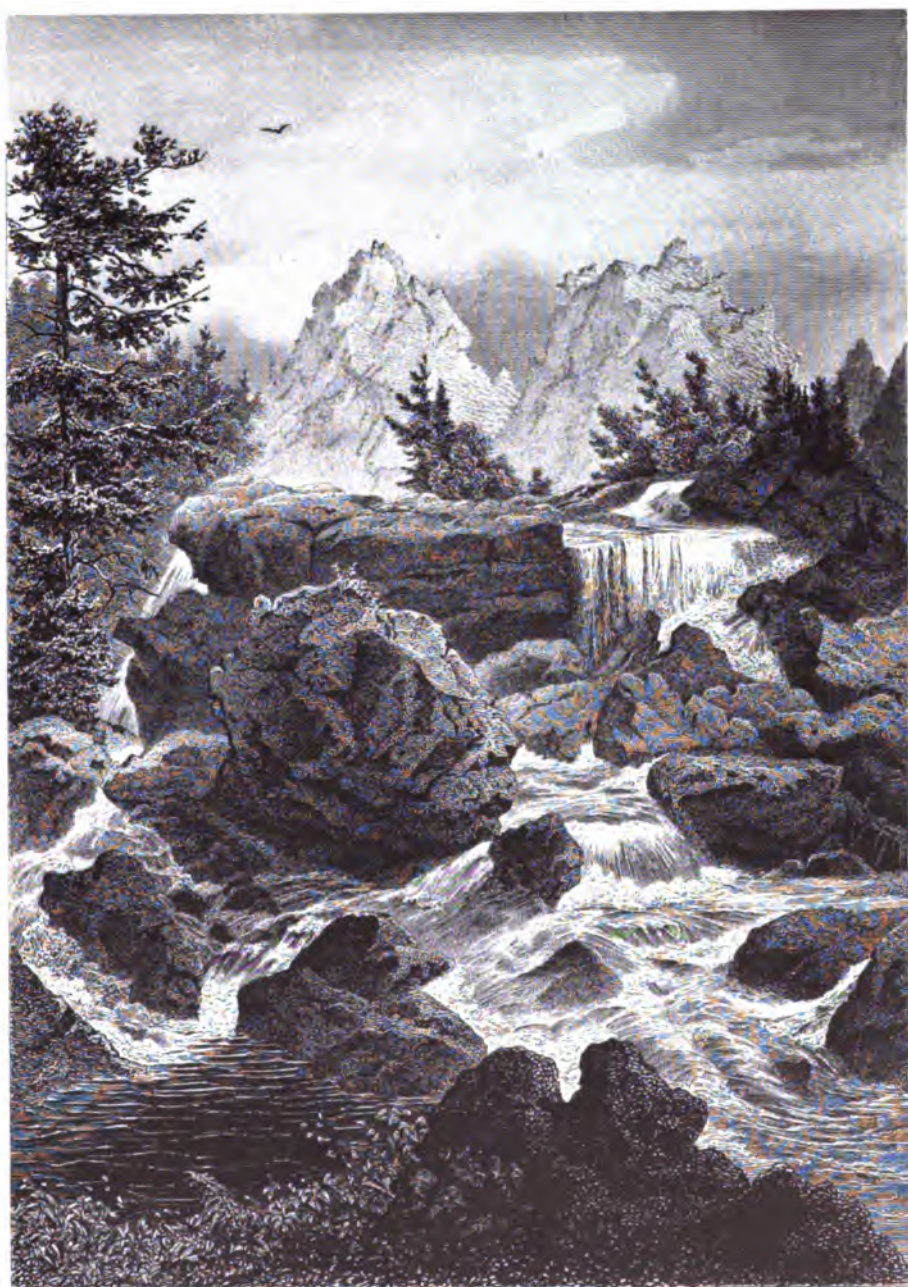
lépésnyire az épületek mögött van. Vizök leginkább szénsavas és sósavas natront, szénsavas magnéziát, de kivált sok szabad szénsavat tartalmaz; igen kellemes, kissé csipős ízű s a fenyves kigőzölgése meg a tiszta fris levegő hozzájárulásával az emésztést nagyon előmozdítja.

Tátrafüred csak 1797 óta kezde épülni, ekkor az ottani források mellett gróf Csáky István három fa házikót és egy kápolnácskát rakata; Csáky Károly, ki utóbb a terület birtokosa lett, néhány új házat építtete; 1833 óta pedig Reiner, ki előbb a földes uraságtól, azután Mühlenbach helységtől (melly magát kiváltván a fürdőhely területét is megszerezte), a fürdőhelyet haszonbérbe vette s még most is bírja, tetemes építkezéseket és javításokat tőn s még folyvást tesz. Jelenleg Tátrafüred már hazánkban leglátogatottabb fürdőihez tartozik, s ezt főleg nagyszerű, regényes környezetének köszönheti. A vendégek, kik egészségök helyreállítása vagy csak a természet szépségei élvezése végett a bel-és külföldről oda sereglenek, a Tátra különböző völgyeibe és csúcsaira a legérdekesebb kirándulásokat tehetik. A kik messzire nem bírnak vagy nem akarnak menni, legalább a Kisgerinczig (Kæmmchen) s a tarpataki vizesésig mennek, hogy ott a nagyszáloki csúcs keleti oldalán s a két tarpataki völgy között rémitő zűrzavarban és vadságban fölmeredező sziklaormokat, tornyokat, szarvakat és omlékokat bámulják; vagy alább a fürdőhelytől keletre eső rablóköhöz sétálnak, hogy egyfelől Kézsmárk irányában a Poprád kies völgyterületein és számos nyájas helységein, másfelől a tarpataki völgy sziklarengetegein és meredek tornyain legeltessék szemeiket. A kik nagyobb kirándulást akarnak megtenni, vagy a tarpataki völgyön fölfelé a 6309 lábnyi magasságban levő öt tóig, vagy a nyugatra eső felkai völgybe mennek. Ebben a felkai tó felett nevezetes csillámpala fal emelkedik, mely gránátokkal van behintve, e falon túl a havasi vidékeken bámulatra ragadó virágos kert van, e fölött pedig a lengyel nyereg emelkedik, melyről derült idő mellett mind Magyarország mind Galiczia felé szép messzelátás esik. A kik a fárasztóbb hegymászástól nem félnek, a magas csúcsokra, különösen a nagyszáloki és lomniczi csúcsra, kalauzol-

tatják magokat. Ez utóbbi csúcsról a Tátra fő-és mellékgerinczei s a rajtok ülő hegytetők nagyobb részét lehet belátni. Főnséges sziklatömkeleg, vadul szaggatott és hasgatott tetők és tornyok mutatkoznak, itt ott a horpadványokból kisebb nagyobb tócsák csillámlanak fel. S ha a hegytetők sokaságáról szemünket elfordítjuk, tekintetünk a ködlő végtelen távol-ságban vész el úgy dél, mint éjszak felé. Igen érdekes a javorinai és bialkai völgyben, a kies környezeti nagy Halas-tóhoz s az e fölött levő tojásdad alakú Tengerszemhez tett kirándulás, de ez már több időt kíván. Így a menguszfalvai völgyben a Poprádi és Béka-tóhoz s az ezen tó meg az imént említett Tengerszem között emelkedő, felette merdek Tengerszem-csúcsra tett kirándulás is két napot kíván. De fárad-ságunk meg is jutalmaztatik; mert a Tengerszem-csúcs csaknem a Tátra kellő közepén van s tetejéről nagobbszerű kilátás esik a javorinai és bialkai meg a menguszfalvai völgyekhez legyező alakjában csatlakozó gerinczekre, völgyekre, roppant szikla-falakra, tetőkre és ormokra, mint a jóval magasabb, de a Tátra délkeleti szélén álló lomniczi csúcsról; az egész Tátrának minden magasabb tetőjét nyugati szép alkotásu bástyájától, a Krivjántól kezdve a lomniczi és kezsmárki csúcsokig, sőt nyugatra a lipthói Havasok kopasz gerinczeit is meglátjuk.

Eperjes és környéke.

Eperjes sz. k. város Sáros vmegye székhelye, a Tarcza bal partján, az ezen folyó és a Szekcsó által befogott, igen kies síkságon épült, mellyet erdős, nem magas hegységek bekereteznek. Nyugat felé, a Tarcza mentén elterülő kerteken, réteken és szántóföldeken túl csekély magasságú, részint szintén kertekkel s a csinos kalváriával ékesített, részint erdős hegysor húzódik el; keletre s délkeletre a Sávári hegyek sötétlenek, mellyek Kőrösfőtől Ránk felé hosszú vonalban elnyúlnak s azu-

J. Rothrock del.

Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt.

A. Pesce sculp.

KOHLBACH ZICHANAGOR.
KOHLBACHER WASSERFÄLLE IN DEN KARPATHEN.

Lauffen am Neckar, Kitzbühel, Pöchlarn, Pösten

Digitized by Google

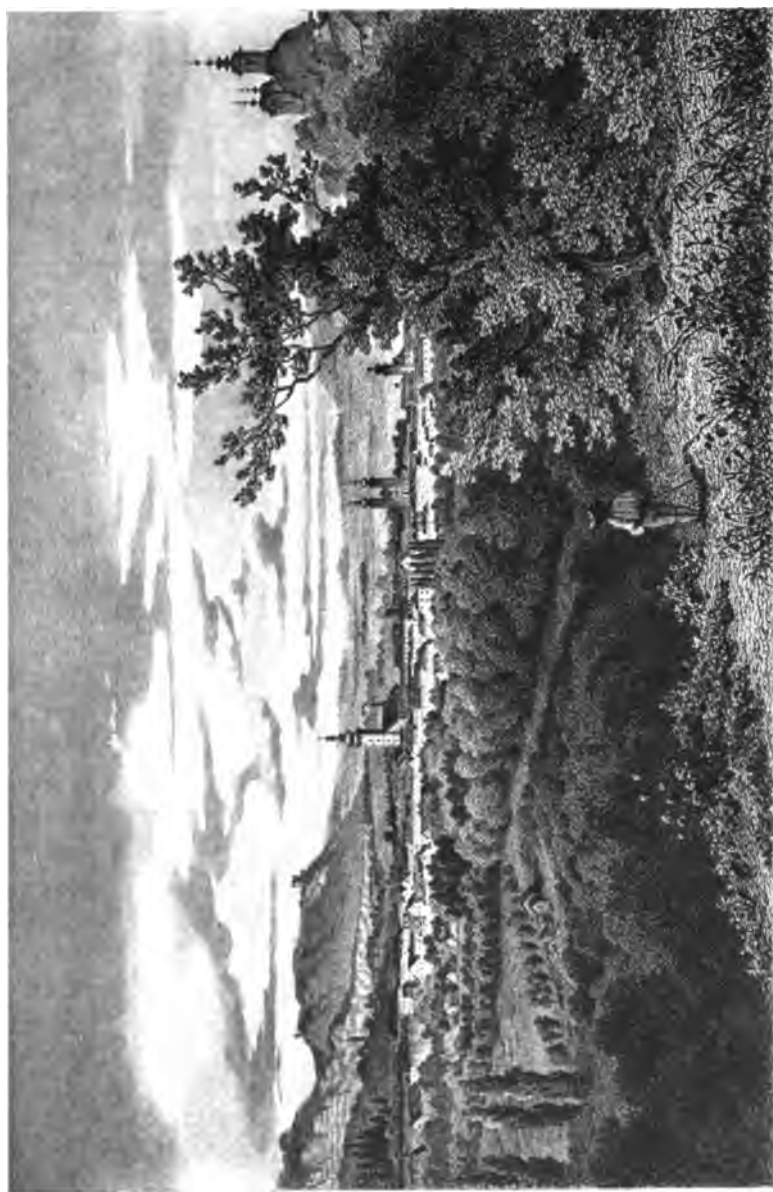
lán a Tokaji hegyekhez csatlakoznak; éjszak felé három kup-hegy áll egymás mellett, mint megannyi űr, az első Sárosvár romjait hordozza tetején, a középső kopár, a harmadikhoz két hosszúra nyult, felül kopár, hegy csatlakozik, délkelet felé terjedve, keleti végfokán Kapivár romja ül; keletre és keletészakra az említett hegylánczok tövéig hullámos térség nyúlik el több helységgel. Miként vidéke, úgy a város is nagyon kedves látványt nyújt s hazánk legcsinosabb városaihoz tartozik. A belváros tojásdad alakú, csak három, hosszúra nyuló utcából áll; legszebb s legtágasabb a középső vagy főutca, mellynek mindkét oldalán csinos, emeletes házak vannak. Középe táján jóval szélesebb mint alsó és felső végén s ott hol legszélesebb, épen kellő közepén, egy csoportozatban, a két legnevezetesebb templom s az iskola-épületek emelkednek. A sz. Miklósról nevezett kath. anyateplom igen díszes, gót modorú épület, melly Ulászló idejében megújították; 216 láb magas tornya újabb ízlésben 1750 táján épüle. Mellette a szerény külsejű kath. gymnaziumi épület áll, azután az evang. templom és kolostorforma, szilárd, tekintetes kollegiumi épület következik. Odább a sz. háromság kőszobra áll. Végre a főutcán, melly egyszersmind a piacz is, néhány medenczés kút is van. A főutca alsó részén, keleti oldalán, egy épületben a belül elég csinos színház, tánczterem és kávéház van; még alább egy nagy katonalakat, a másik oldalon az egyesült görögök vagyis oroszok czifra templomát, melly azelőtt a minoritáké volt, s a görög püspök palotáját találjuk. A magánházak közül csak azt említjük meg, melly az utca felső részén, a nyugati oldalon, a kollegium irányában van, s melly azelőtt Pulszky Ferenczé volt. Míg Pulszky bírja vala, különösen belseje a legékesebben volt berendezve; teremeiben a legválogatottabb könyvtár s a legbecsesebb műgyűjtemények voltak felállítva. E kitűnő muzeumot Pulszky s főleg anyai nagybátyja, Fejérváry Gábor, leginkább 1830 óta gyűjtögették vala össze a legkülömbözőbb országokból; 1848-ban elszállították Eperjesről.

Az úgynevezett tót utcában, melly a főutca keleti oldalán fut el, a szép vmegyeházát s a ferenczesek templomát és

kolostorát találjuk. Az árokutcza, a főutcza nyugati oldalán, jobbra csak apró házakból áll.

Hajdan a belvárost magas kőfalak, tornyok és árok övezték s választották el a terjedelmes külvárosoktól; most az erősítvényeknek már csak némi nyomai láthatók, helyökön lakházak és szép kertek támadtak, melyek csaknem az egész várost környezik. A város keleti, magasabb oldalán szép fasoros sétány húzódik el hosszukás félkörben; e sétány mindkét oldalán kertek terülnek el.

Eperjes lakossága nagyon kevert, a köznép tótajkú, s a felsőbb osztálybeliek is összevissza tótul, németül és magyarul beszélnek; tisztán magyarul vagy németül beszélő ember aránylag kevés van. Az eperjesieknek azon hírek van, hogy a vigadozást és fényűzést nagyon, ellenben a szellemi munkásságot nem igen kedvelik. Annyi bizonyos, hogy a múlt évtizedekben nagyobb részők a magyar nemzetiség iránt közönyös volt; 1848-ban különösen az alsóbb néposztályokban vallási türelmetlenségnek is mutatkoznak jelei. Most megváltoztak a dolgok, s Eperjesen valamint egész Sárosban a nemzetiség érzelme sokkal erősebb, mint 1848 előtt volt. — A szellemi míveltséget előmozdító intézetek közül kivált az evang. kollegium említendő. Ezt az evang. rendek különösen a felső magyarországi öt város, t. i. Kassa, Eperjes, Bártfa, Szeben és Lőcse, részéről tett ajánlatok s az egész országban valamint a külföldön is gyűjtött adakozások alapján 1666-ban kezdék építtetni s már a következő évi okt. 18. beavatták és megnyiták, hogy hazánkban az evang. egyház szövétneke legyen. Az intézet igazgatójául a híres Pomarius Sámuel-t hívták meg Magdeburgból; összesen 10 tanosztálya volt. De az evangélikusok a szépen felvirágzó intézetnek nem sokáig örvehdettek, már 1673-ban elveszték s csak 1783-ban nyerék vissza. Ezután az intézet lassankint újra felvirágzott, a gymnaziumi, bölcsészeti és theologiai osztályokon kívül 1815-ben a jogtani osztállyal is megbővítették. Es utóbbi 1850-ben eltöröltették, 1861-ben újra felállították. A kollegium könyv-, természettani, természetrajzi és érmegyűjteményei igen nevezeteseek.

na zava mupé

Druck Verlags v. J. C. Lange Darmstadt.

J. B. B. B. B. B.

JE. P. E. R. R. I. E. S.

Laufen der Stille by J. C. Lange, Festschrift

Eperjesen a helyőrségen kívül valami 8000 ember lakik; kereskedése és műipara nem épen csekély, mégis hajdan sokkal virágzóbb volt, s a közvagyonosság is nagyobb volt mint jelenben.

A város déli oldalán elterülő szántóföldeken római és görög érmekeket, Theodozius, Jusztinianus és III. Valentinianus korából való aranypénzeket, a nyugati dombokon Hadrianustól, Markus Aureliustól és Fausztinától denárokat leltek; 1843-ban Abos határában, Eperjestől délre 2 mfdre, bronz kerekű quadrigát is találának. Lehetséges tehát, hogy e vidéken már a rómaiak korában holmi telepedmények és erősítvények voltak. A mostani város keletkezése legalább is a 13. század elejére esik, nevét az ott termő eperről származtatja a monda. A mongolok elvonulta után a hihetőleg elpusztult helységet német jövevények szállák meg, s Eperjes már 1247-ben tetemes, 1288-ban pedig jelentős kereskedést űző helységnek mondatik. Ez utóbbi évben a karmeliták telepedének le ottan, kik azután a városnak sok bajt adtak, úgy hogy 1437-ben római főnökük által a városi tanács felügyelése alá vetetének; a 16. század elején eltűntek. A német vendégek által megszállt Eperjes bizonyosan már IV. Béla alatt lett királyi tulajdonná, földesúri hatóság alól felszabadított várossá. I. Lajos 1374-ben csak megbővíté kiváltságait, midőn azt nevezetesen a kereskedelemre nézve azon mentességekben és jogokban részesíté, mellyekkel akkor Buda városa élt. E kiváltságokat ezért adá neki, hogy fölépülhessen, gyarapodhassék s kőfalakkal, bástyákkal és árkokkal megerősíttethessék. 1378-ban Nagy-Sáros és Szeben városoknak is meghagyá, hogy Eperjes megerősítéséhez hozzájáruljanak. Zsigmond 1404-ben 12. évre az adót engedé el, 1411-ben pedig bizonyos sómennyiséget ajándékoza Eperjesnek, hogy erősítvényeit felépíthesse, s midőn a hussziták az országba becsapának, Julian bibornok-legatus az eperjesieknek 1433-ban megengedé, hogy erősítéseiken ünnepnapon is dolgozhassanak. Mindazáltal a terjedelmes művek csak 1435 után készültek el.

A valóságos sz. k. városok, államjogi szempontból, úgy mint azok 1848-ig léteztek, Magyarországon csak Zsigmond

alatt keletkeztek, midőn általa 1405-ben az országgyűlésre meghívának s ekkép az alkotmányos rendek közzé mint negyedik rend fölvetetének. Zsigmond alatt az ország akkori legjelentősebb 9 városa, köztük Eperjes, külön gyűlésre is meghívattaték. A városok tehát némi tekintetben külön állammó képeztek az államban, midőn a tárnok elnökle mellett külön gyűléseztek, s ezért, valamint idegen eredetők s a nemzetiség iránt az újabb időig mutatott idegenkedésök miatt is, az ország többi három rendje által nem szívesen láttattak. Zsigmond alatt a jobbágyok szabad költözését megengedő törvény is keletkezék, melly szerint a jobbágyok különösen a sz. k. városokban telepedhettek le s ekkép földesuraik hatósága alul felszabadúlhattak. Eperjes népessége ennek következtén annyira megsaporodott, hogy a város falait 1435-ben nyugat felé tetemesen ki kelle tágitani, s ekkor a Tarczából a város mellé vezetett malompatak melletti tér is beépítették. A városok jelentősége növekedett, midőn nemesi javakat, pusztákat és falukat is szereztek. Eperjes időjártában különböző jogcímmel 6 egész falut, 56 faluban részbirtokokat, 3 egész pusztát s 7 más pusztán részbirtokokat szerzett; más városok, mint pl. Kassa még terjedelmesebb javakra tettek szert. A királyok már saját érdeköknél fogva is a városok hatalmát növelték; de néha az ellenkezőt is tették. Zsigmond uralkodása elején Eperjest Kapi urának, Poharosnak, veté zálogba, II. Ulászló 1490-ben testvérjének János Albertnek adá biztosított, II. Lajos Perényinek adá zálogul. Eperjes a hussziták-tól is sokat szenvedett. Mindazáltal műipara és kereskedése következtén szépen virágzott. Kereskedését többféle kiváltság gyarapította. Zsigmond 1434-ben vámmentességet ada neki, különösen Krakóval űzött kereskedésére nézve; Ulászló e kiváltságát megújítja; Giskra is 1444-ben több-évre fölmenté a harminczad alól; 1567-ben az árumegállító jog adaték neki. Heti vásárok 1435, országos vásárok pedig 1514 óta tartattak Eperjesen. Posztókereskedése Krakóval és Sziléziával már a 14. században virágzott, Danzig városával főleg a 17. században volt élénk közlekedése. A vászonkereskedés is régóta

virágzott, ezt a 18 század közepén Eperjesen megtelepedett rácok ragadták magokhoz.

Az anyagi tevékenységgel és jólléttel a szellemi műveltség karöltve járt. A vallási újítás magvait felső Magyarországon már Husz követői hintették vala el. Ezért Luther tanításai is korán elterjedtek, s Eperjesen 1530 óta hirdették azokat. A hitújítás következtén támadt városi tanodának Wernher György már 1540 előtt vala igazgatója; utóbb ez iskola igazgatója darab ideig a híres Bocatius János vala, ki azután Kassára menvén városi jegyzővé lőn. 1656-ban Eperjesen könyvnyomda is keletkezék. Ekkor az egész város az új vallást követte. De csakhamar nagy változások történtek. Rudolf és utódjai az ország alkotmányos és vallási szabadságát veszélyezteték. Ezért az egész ország lángba borúla s száz évig majdnem folyvást a belháború által emészteték. Eperjes különösen I Lipót idejében szenvedé sokat. 1673-ban a „pártütő“ várostól elvevék a sóárulhatási jogot, mindennemű fegyvereit Kassára szállíták, erősítvényeit nagyobbára lerombolák s 11,000 ftnyi sarcot vetének ki a polgárookra. Ugyanezen évben, mint említők, az evangélikusoktól mind a három templomot, (t. i. a mostani kath. anyateplomot, melly akkor a németeké volt, a mostani orosz templomot, mellyet akkor a tótok használtak, s a mostani evang. templomot, melly akkor a magyaroké volt) s az 1667-ben [felépített] kollegiumot is katonai erővel elvevék; az evang. városi tanácsot elmozdíták s helyébe „külföldi nemeseket, sőt parasztokat és napazámosokat rendelének“. 1682-ben Tököly Imre szállá meg a várost s a templomokat és kollegiumot ismét viszaadátá a protestánsoknak; de már 1687-ben megint elvevék tőlük. Tököly t. i. 1684-ben Eperjes mellett megvereték, s a ráforduló évben Schulz császári hadvezér vivá a várost 10,000 emberrel. Az 1000 emberből álló őrség a polgárok segítségével vitézül harczola s 7 hétig minden megtámadást visszavere. Végre a város alku mellett megadá magát; megígérék, hogy a város kiváltságait, vallási szabadságát, birtokait nem bántják s hogy a multakért teljes bűnbocsánatot adnak. De Schulz megazállván a várost azonnal megszegé az alkut, a polgárokat lefegy-

verzé s 200,000 ftnyi sarczot vete ki rájok; ezt azután a császár 14,000 ftra leszállítá. A következő 1686-ik évben a város erőstvényeit akarák lerombolni, s a város ezt csak 52,000 ft lefizetésével háríthatá el. 1687-ben febr. elején a nápolyi szülletésű Caraffa mint teljes hatalmu biztos érkezék Eperjesre. Legott 12 tagból álló vértörvényszéket alakíta, melly a felségsértőket kinyomozza és megbüntesse. Caraffa rettenetes összeesküvést kohola s a börtönöket a legjelesebb emberekkel tölté be, kiket a kihirdetett bűnbocsánat értelmében már kérdőre sem lehetett volna vonni, s kiknek főbűnök az volt, hogy az evang. egyház tagjai s többnyire vagyonosak is voltak. Caraffa nem érte be az áldozatok egyszerű kivégeztetésével és jószágaik elkobzásával, de előbb a leghallatlanabb kinzátásoknak is veté alája. Nem akarjuk a kegyetlen zsarnok iszonyatos tetteit elősorolni, csak megemlítjük, hogy 18 vagy, némellyek szerint, 21 embert borzasztó kinzátás után a collegium éjszaki oldala előtt, a mai sz. háromság szobra helyén, felállított vesztőpadon kivégeztete, néhányat halálig kinoztata, sokat nyomorékká és koldussá tétete. Az „eperjesi mézárszék“ hírére az egész ország feljajdula, I Lipót végre az országgyűlés kérelmére megszünteté a kivégeztetéseket s elhivatá Caraffát. De az evangelikusok üldöztetése még meg nem szűnt. Eperjesen még 1687 táján is számok három annyi volt, mint a katolikusoké, mindazáltal miként 1673—1682-ig, ugy most sem volt szabad nyilvános istentiszteletet tartaniok. 1693-ban felsőbb rendelet megengedé nekik, hogy a felső külvároson egy kertben tarthassanak isteni tiszteletet, de az idegenekből álló várositanács sürgetésére csakhamar visszavéteték az engedély. 1704 decz. 4. Rákóczy Ferencz szállá meg a várost, ekkor az evangelikusok a német és magyar templomot visszakapák, de 1711-ben újra elveszték. A magyar templomot a collegiummal együtt mint azelőtt ugy most is a jezsuitáknak adák át, kik ezentúl eltöröltetésökig birták.

Az evangelikusok ekkor a malomárkon túl egy szántóföldön állíták föl templomukat és iskolájokat, de ez nagyon aláütyede a sok zaklattatás és üldöztetés miatt. A megyei és

városi hivatalokra csak katolikusok alkalmaztattak, s ezek nem győzték az evangélikusokat zaklatni. 1749-ben helytartósági intézmény meghagyá nekik, hogy iskolájokban csak az elemi és grammatikai tudományokat tanítsák, s a városi hatóság ismételve rájuk parancsolá, ne merészeljenek a syntaxist, rhetorikát és poesist, vagy épen a philosophiát és theologiát tanítani. Mária Terézia azomban 1752-ben kegyelemből megengedé nekik, hogy a philosophiát és theologiát is tanítsák. Végre a jezsuitáknak 1773-ban történt eltöröltetése után 1783-ban a collegiumot s a vele boltiv és folyosó által összekapcsolt templomot nyilvános árverésen eladák, s az evangélikusok 6000 fton megvevék. E vétel felsőbb helyen megerősítették 1784-ben, s a következő évben az evangélikusok külvárosi fa épületeiket odahagyván, ismét ősi épületeikben nyiták meg iskolájokat s tarták isteni tiszteletöket.

E sokféle viszontagságokban a város nagyon lehanyatlott. 1679-ben nagy halálvész is uralkodék benne s 3000 embert dönté a sírba, 1710-ben, midőn Eperjes Virmont császári hadvezér által elfoglaltaték, ismét halálvész dühöngé. 1696-ban a városnak fele leége. Végre a békés időkben Eperjes lassankint fölépüle és emelkedék. A nemesség visszatére a városba, s 1767 óta herczeg Radziwill és sok más lengyel úr is Eperjesen telepedék le. 1788-ban majdnem az egész város a lángok martaléka lön, de nemsokára fölépüle, és pedig szebben mint azelőtt. Ekkor kivált a borkereskedés virágzott, s midőn Napoleon a varsói nagyherczegséget teremté s a szárazföldi zárrendszert behozá, Eperjes a kereskedésnek egyik főhelye lön. A lengyel, orosz és magyar urak, kik akkor a bártfai fürdőt igen sűrűn látogatták, a telet gyakran a szomszéd Eperjesen tölték, s teli marokkal szórák a pénzt. Így meggazdagodtak az eperjesiek, de a fénytüzést, játékot és ledérséget is megkedvelték.

Eperjes közelebbi és távolabbi vidéke egyaránt szép és érdekes. Egy mfdre éjszakra magában álló, trachit kúphegy tetején a régi sárosi vár omladékai láthatók. E vár hajdan igen erős volt, nyolcz ölnyi magasságu kerítőfalán kívül toronyalakú, részint kerek, részint három- és négyszegletű váracsok-

kal volt szárnyékolva, közepén a 90 láb magas belső vár emelkedett. Hajdan királyi vár volt, s az egész megye róla neveztetett el. A királyok néha rokonaiknak adományozák, pl. I Lajos öccsének Istvánnak, ki Sáros és Szepeamegyét mint herczegséget bírta. Róbert Károly csak erős vívás után ragadhatá ki ellensége kezéből. Később a husziták szállák meg. Azután darab ideig Rákóczyék, utóbb gróf Aspremont bírták, végre a gróf Szirmay család kapá. 1660-ban a toronyban volt lőpor meggyulada, s ekkép az egész vár fölveteték. Ezóta föl sem épüle többé. A várhegyről s a nehezen megmászható romokról gyönyörű kilátás esik a környékre; Eperjes és Szeben városokon kívül 20 helységet láthatni. A várhegy alatt elterülő völgyben Nagy-Sáros tót mváros van, nagy emeletes kastéllyal, melyben többi közt Rákóczy Ferencz szokott lakni s 1701-ben éjjel a császári katonaság által elfogták, s néhány más nemesi udvarral. Nagy-Sáros hajdan jelentős sz. k. város volt.

Eperjes legközelebbi környékén sok kénés savanyúforrás van, s a város lakosai, mert az édes víz nem igen jó, rendszeren a szomszéd Borkútról s más forrásokból cserép korsókban behordatni szokott savanyuvizet isszák. E források a Tarcza jobb partján emelkedő Sz. László hegyének lejtőin fakadnak. Az említett Borkúton kívül, mellynek igen regényes fekvése van, különösen a várostól délnyugatra egy órányira levő Czeméte pusztán vannak illy források; lombos erdőkkel borított hegyek által övezett ingoványos réten bugyognak ki. Csinos új fürdőházat és vendéglőt is találunk ottan, s az eperjesiek gyakran járnak oda mulatni. A Tarcza melletti hegyesg keleti oldalán, csak félóránnyira a várostól, más fürdő, Viletzhurka van, melly szintén leginkább mulatóhelyül szolgál. Harmadik fürdő a Szekcső mellett elterülő sebei réteken van, oda is járnak mulatni. — Éjszakkeletre egy óránnyira Alsó-Sebes tót mváros van, hol gróf Haller díszes kastélyát és szép angol kertjét találjuk; ettől éjszakra csak egy negyedóránnyira az ugynevezett Magyar Ischl van. Itt sok sósforrás bugyog ki, s gróf Haller Ferencz újabb időben fürdőházat és vendéglőt építtete melléjük, egyszersmind szép

kertligettel környezteté. A használt négy forrás vizében kivált sok kénsavas nátron, chlornatrium és szénsavas magnesia van. — A lipóczi fürdő már távolabb esik, mert Eperjestől 3 mfldre nyugatra van, Színye-Lipócz falutól $\frac{1}{2}$ órányira. A Branyiszko hegység keleti oldalán egy üstforma, vadregényes völgy van, melyet a legbujább erdővel ruházott mészkőhegyek környeznek; itt ott a legsajátságosabb alakú kősziklák meredeznek föl, mint a Baba nevű kőszirt, mely gyermekét ölében tartó anyához hasonlít. Egy tágas rétség közepén valami 20, igen bővizű forrás fakad ki, részint messzire hallható robajjal; e források vize leginkább szén- és kénsavas nátront, meszet, magneziát, chlornatriumot és chlorcalciumot, továbbá sok szénsavas és kénköneggázt tartalmaz, tehát számos betegségben ajánlatos. De a fürdőépületek rossz karban vannak. Ha a völgyben a fürdőtől nyugatra, Lacsó felé megyünk, nemskára jobb felől függőlegesen felnyúló mészsíklát pillantunk meg, az úgynevezett Váracsát, rajta két kőfalnak omladéka, egy régi várrom látható, mely várát a karthauziak vagy, mások szerint, a templomos vitézek raktak. Mögötte roppant szikla tornyosul, mely gót templomhoz hasonlít. A völgynek kősziklái közt több csermelyke szökik alá, számtalan kis vizesét képezve. Színye-Lipócztól éjszakra egy órányira igen bajos bemeneteli barlang van, mely odább kitágul és 30—40 ölnyi mélységben tágas boltozatot képez, melynek feneke kőmorzsalékkal és csepegőkővel van elborítva. A boltozat falain mindenfelé hasadások látsznak, melyek más, még át nem kutathatott barlangokba nyílnak.

Eperjeshez délnyugatra $\frac{1}{2}$ mfldre Sóvár elegyes tót és német mváros terül el, egy lassankint emelkedő hegyláncz alján. A helység összesen valami 2700 lakossal bír s a tulajdonképi Sóvár, Sóbányára meg a Sváb vagyis Német utczára oszlik. Legrégibb telepedmény Sóvár, mellette egy dombon, a mostani téglavető kemence közelében, a hasonló nevű régi vár állott, mely a hagyomány szerint már a magyarok bejövetelekor létezett, s melynek helyén újabb időben, sz. István tiszteletére templomot építének. Közel hozzá egy más templom van, melyet a sz. háromságról neveznek. Ezt 1413 táján a

Sóos nemzetség rakatá. Több kincstári épület is van ottan. Sóbánya a 16. században keletkezék, az akkori kőszobánya közelében; most ott egy templom, a sóskút, sófőző intézet, sókraktár s egyéb terjedelmes kincstári épületek vannak, s leginkább csak a kincstári tisztviselők s a sófőzés- meg kereskedéssel foglalkozó munkások laknak. Ez tehát a város legszebb része. A Sváb utca csak 1785-ben keletkezék, s az akkor beköltözött német jövevények telepedének le benne.

A névtelen jegyző szerint Sóvár már Árpád idejében állott, tehát a sós forrásokat is ősmerték, de úgy látszik, a sós vizet ki nem főzték s csak úgy használták. 1228 táján Sópatakot s a sóskútnak egy részét, mennyit t. i. belőle használni akartak és tudtak, két lengyel testvérek, Chyekarcy Ármin és Bogamir, bírták. Kún László 1285-ben Sóvárt, Sópatakot és Delnét az ott létező sóskutakkal együtt Mitzbán György várispánnak adományozá. Ezen György egyike volt Mitzbán Simon hét fiainak, kikről a következő rege van: Egykor Simon úr feleségétől alamizsnát kére egy szegény asszony, ki egyszerre három gyermeket szült vala. Az úrnő ezért szegényt keményen megdorgálá mint feslett erkölcsű asszonyt, máskülömben egyszerre nem szült volna három gyermeket. Történt azonban, hogy nemsokára az úrnő, kinek eddig egy gyermeke sem volt, egyszerre hét fiut szüle; ezen elrémülvén s megemlékezvén a szemrehányásról, mellyet a szegény asszonynak tett vala, hét gyermeke közzül csak egyet szemele ki s tarta magánál, a többi hat fiucskát pedig egy vén banyának adá át, azon meghagyással, hogy mulassa ki a világból. Az anyó elviszi a hat csecsemőt, hogy az úrnő parancsát végrehajtsa, de történetesen a mezőről haza lovagló úrral jön szembe. Ez kérdi, mit visz batujában, s gyanús feleletére leszáll lováról: ekkor meglátja a halálnak szánt csecsemőket s megtudja az egész dolgot. Legott parancsolja a banyának, mondja az úrnőnek, hogy akaratját megteljesítette, a csecsemőket pedig hat dajkának adja, hogy felnöveljék. Midőn a fiúk némileg felserdültek, felöltözteti őket, mint otthon maradt testvérjök s a várba hozatván bemutatja nejének. Ez nagyon megőrül a szép fiúkon, különösen ezért is, hogy mindenben annyira

saját fiához hasonlítanak. Ekkor az úr kérdi tőle, mit érdemelne az, ki hat illy gyermeket meg akarna ölni? Halált! mond az asszony. Magadra mondád az ítéletet, szól az úr, te vagy azon bűnös, mert meg akarád öletni gyermekeidet. — Az asszony férje lábához borúl s bocsánatért esdekel. — Mitzbán György tehát egyike azon fiúknak s utóbb Sóosnak nevezvén magát a Sóos család ősatya lön, testvéreitől pedig a Csapi, Bocskay, Szörtey, Raskay, Eszényi és Kövesdy nemzetségek származtak. Kún László 1288-ban a Mitzbán vagyis sóvári Sóos Györgynek tett adományt megerősíté s a Tapoly folyóig terjedő erdővel megtoldá, egyszersmind megengedé neki, hogy várat építhessen magának. Ekkor talán a Sóvár mellett állott régi vár már el volt pusztúlva, s György úr a maga várát alkalmasint a sósújfalvi sziklán építteté fel, hol még most is nehezen megközelíthető, erős várnak omladékai láthatók. Ez volna tehát azon Sóvár, melyre a későbbi események vonatkoznak. III Endre 1291-ben újlag megerősíté Mitzbán György adományát. Ez terjedelmes birtokaiból egyes részeket idő jártában elajándékoza; Enyiczke falu egy részét valami Piros Péternek, Salgót szolgálinak Péternek és Tamásnak, Harságot s 100 márkát a sóvári sósikutak jövedelméből Sinkának, testvére férjének adá. Sinka a Harsági és Sebesi családok ősatya. A Sebesi családnak tehát birtokrésze volt a sósikutak jövedelmében, e miatt a Sóos nemzetséggel hosszas perlekedésbe keveredett, mignem 1470-ben a sósikutakra tartott igényeiről 450 arany ftnyi kárpótlásért lemondá. 1525-ben Sóvárat az eperjesi polgárok ejték hatalmukba, s Katzianer császári hadvezér parancsára minden fűlszerelésétől megfoszták, de 1528-ban felsőbb parancsra kénytelenek valának a várat, úgy a mint volt, Sóoséknak visszaereszteni. Ezután Szapolyai emberei szállák meg, 1537-ben Ferdinánd vezérei eredmény nélkül vivák, de nemsokára Fels tábornok elfoglalá, s Ferdinánd 5521 ftért minden javaival és jövedelmeivel együtt Eperjesnek elzálogosítá. Azomban az országgyűlés rendeletéből Sóos Albertnek az őt illető birtokokat vissza kelle adni, Sóos Ferencz javait pedig a kassai kapitány szállatá meg. Ekkép Eperjes elveszté a sóvári uroalmat s a zálogösszeget sem kapá meg.

A sóvári várat Ferdinánd 1547-ben széthányatá. A helység 1575-ben az ott fölfedezett kősóbánya miatt a sárosi királyi vár birtokaihoz csatoltaték, de Sóosék ellentállának s még megtarták a sóbányát és kutakat, s 1580-ban ternyei Bornemiza Györgynek és feleségének haszonbérbe adák. De csakhamar Sóvár s az ottani sós források birtoka teljesen a királyi kincstárra szálla, s ezentúl már csak az igazgatásra és kezelésre nézve történtek még változások. A 16. században kősót fedeztek fel s bányát nyitottak, azelőtt hihetőleg csak a források vizéből készítették vala a sót. A sóbánya egy részét már a 17. század végén önté el a berohanó víz, 1752-ben pedig az egész bánya megtelék vízzel. Ezóta csakis a sósvizet főzik ki. Most a sósvizet egy 81 ölnyi mélységű s 50 ölnyire vízzel megtelt aknából vagyis kútból meritik ökörbőr tömlőkkel, csatornák segítségével hat medenczébe s innen a főzőházba, a katlanokba vezetik. Az új sófőző intézet 1800-ban készüle. A sósvíz kifogyhatatlan s olly telített, hogy 25 százalék sót ad; évenként valami 100,000 mázsa só nyeretik, de 150,000 is termeltethetnék.

A sárosi várhegy, a szomszéd, szintén kúpalakú, kis és nagy Strázshegy s az ezekhez csatlakozó, délnek, Kapi helység felé, csapó hegycsoport a trachitképződményhez tartoznak. Oda tartozik az odább délre emelkedő Sóvári hegyláncz is s az összes hegycsoport, melly kelet felé Sátoralja-Újhelyig és Tokajig elterjed. A Sóvári hegyláncz derekát szilárd trachit teszi, lejtői és előhegyei pedig sokféle trachitgyűlményből, gyöngykövekből, malom- és tajtkövekből állanak. E trachitos előhegyek előtt a homokkő terül el, s a sóvári sós víz ezen homokképződményben van. Ez bizonyosan nagy kősó-telepet foglal magában, melyet a víz fölereszt s magába fölvesz. A trachitos előhegyekben pedig az opálnak sokféle válfajai fordulnak elő, és pedig mindig telérekben, ereken és fészkekben. Opálokat nemcsak a Libánka hegyen, Vörösvágás határában, de a Dubova, Huviz, Simonka, Jedlovetz hegyeken, továbbá Bunita, Erdőske, Hermány, Kemencze faluk határában, s a hegység keleti oldalán Zamutó falunál is találnak. De a szivárványzó nemes opál leginkább csak Vörösvágás

környékén fordul elő, rendszeren fészkekben. Vörösvágáson már 1400 tájban valami 300 ember foglalkozék az opál és kéneseő kiaknázásával. Sokáig azon helyek magánosok birtokában voltak, de később az egész peklini urodalom az opálbányákkal együtt a k. kincstár birtokába kerüle. Ez darab ideig az opált a maga rovására keresteté, azután abban hagyatá, végre haszonbérbe adá a bányákat. Egy ideig báró Brudern, azután Fejérváry Gábor bírták haszonbérben, néhány év óta bécsi zsidók bírák.

Eperjeshez éjszaknyugatra 2 mfdre Sze ben sz. k. város van. A Tarcza bal partján igen kies vidéken fekszik. Belvárosa nagyon kicsiny s még jobbára épen megmaradt tornyos kőfállal van bekerítve, mellynek két kapuja s a Tarcza felé egy verőczeje van. A külvárosok nagyobbak mint a belváros, de az összes népesség csak 2600 lélekre rüg. A belváros csinosan épült, a piaczon a kath. anyatemplom áll, melly a 15. században gót izléssel rakaték, ettől nem messze a kegyesrendűek temploma, kollegiuma és gynnaziuma van. Az evangelikusoknak a felső külvárosban van két egyházok, az egyik a német-, a másik a tótajkuaké. Szebenben sok és jó gyümölcs terem, s az egész városka szép kertekkel van környezve. Hajdan Szeben nevezetes város volt. Eredetéről a következő rege van: III Béla idejében fia Endre a sárosi várbán lakozván megszereté Tarczynak, Tarkó urának Szabina nevű bájos leányát. Elmenvén Tarczy úrhoz mégkére leányát, de az atya megtagadá tőle. A szerelmes királyfi tehát eltökélé, hogy Szabinát atyja ellenére is magáévá teszi. Gergely és Bodó nevű hívei csakugyan az apai várból elragadák a leányt, s ezért díjul Nagy- és Kis-Lakot vevék, melly helységeket azután Gergely és Bodó Lakának neveztek el. Midőn III Béla meghalálózék, Endre királyfi hitvese emlékezetére egy várost építetté, melly azután Szabinának vagyis Szebennek nevezetett. — Az új város csakhamar a tatárjáráskor elpusztula, de nemsokára ismét fölépüle. Zsigmond 1406-ban szabadságot ada neki, hogy magát kőfállal bekeríthesse. Ezután a Sáros várában fészkelő csehek által sanyargattaték, végre megveretvén a csehek, ismét kiépüle. 1453-ban kiváltságai megerősítettének,

1461-ben Mátyás király megígérte neki, hogy a koronától el nem idegeníti, s temploma fenntartására évenként 80 aranyat rendele. Utóbb a lengyel Albert szállá meg Szebent, midőn a magyar királlyá lett bátyjával hadakozott. A hitújítás Szebenben is korán elterjede, 1560 óta a felsőmagyarországi városok papjai és tanítói több ízben gyűléseztek ott. 1591-1599-ig Szebenben évenként egyremásra 150 gyermek keresztelteték meg, tehát benne 4—5000 ember lakozott. De a 17. században a város sokat szenvedett, és lakosainak száma a vallási üldözés miatt is megfogyott. A város felváltva Bocskay és utódjai s a császári hadak birtokába került.

Eperjesről egy országut Szebenen keresztül is viszen Szepes megyébe s Palocsánál a Poprád völgyét éri. Palocsától éjszakyugatra valami két órányira, Szulin helység határában egy porfirhegység északi lejtőjén, vadregényes völgyben, egy sziklahasadékból a híres két forrás fakad ki, melyeknek vize felette sok szabad és kötött szénsavat, chlornatriumot, szénsavas nátront, magnezíát, mészföldet, vasélecsot, mangánélecsot és kováföldet tartalmaz, s tehát Europa legjelesebb szénsavas vizeilez tartozik. Fürdő ott nincsen, annál nagyobbyszerű a víz berakodására és szétküldésére való intézet. Évenként egy fél milliónál több tüveg szulini víz küldetik szét. Az tüvegek a szomszéd lipniki tüveghutában készülnek. Baj, hogy a Popr-., melynek bal partján a források vannak, ezeket gyakran alárasztja. A szomszéd helységnél, mely szintén Szulinnak nevezetik, de már Szepesmegyébe esik, legújabb időben hasonló vizű forrást fedezének föl.

Eperjeshez 5 mfldre éjszakra, a Tapoly déli vagyis jobb partján, a Galicziába vivő országúton Bártfa sz. k. városát találjuk. A belső várost még kettős kőfalnak maradványai és részben megmaradt tornyai övezik, a hajdani árok helyét kertek foglalják el. A terjedelmes piac közepén a régi városháza áll, északi oldalát pedig a sz. Egyedről nevezett templom foglalja el, mely az egyemeletű magánházak föle magasra felnyúlik. E két építmény az egykor olly mozgalmas és élénk, de jelenleg alászállt és csendes városnak legnagyobb nevezetessége. A városháza hosszukás négyszögöt képez, kicsúcsosodó

fedéllel, a 15. század gót modorában épült. Két ormója mezejének mindkét oldalán kőből faragott, képzelmes alakok nyúlnak fölfelé, a csúcsot pedig kőből faragott keresztvirágok ékesítik. Déli oldalának pártázatán az állatkör jegyei, odább egy rakás képmásos, féldomború alak látható. A kapu oldalát erkélyforma, kőfaragványokkal ékesített kiugrás díszesíti, s a kapu kőfoglalványa is nagyon szép. Szóval a városháza nem ugyan nagyszerű, de minden tekintetben igen tőkéletes és szép épület. Külső falain még friss mészbéli festmények nyomai is láthatók. Egyik sarkában régi kőmértékek vannak, melyek hajdan a vásárlásoknál használtattak. A felső emelet pitvarában egy tölgyfából idomtalanul faragott s vaslemezekbe öltöztetett lovag öltik szemünkbe, mindjárt a lépcsőnél fából faragott Sámson áll, a mint az orosz lányt széttepi. Sok más régiségeket is találunk: régi fegyvereket; a törvényszéki teremben egy gót idomú, bronzból készült, hatkarú gyertyatartót, felül kétfejű sassal s 1544 évszámmal; a tanácsteremben szép szekrényt a 15. századból; a jól rendezett levéltárban sok érdekes könyvet és régi oklevelet.

A szentegyház ugyan sem belül sem kívül nem mutat kellő egyarányosságot és összhangzást, részint mert sohasen volt teljesen kiépítve s most már roskadozni is kezd, részint mert tulságosan meg van töltve mindenféle régiségekkel, de mégis nagyon nevezetes építmény. Rajta a gót modor átmeneteit a 31. századon kezdve a 15. századig láthatjuk: kapuzata félkörded ívekből áll, mindkét oldalán pedig gótféle gúlaalakú ékesítmények vannak; szentélye a 13., hajója a 14., jól megmaradt s igen szép gót szentségházacska a 15. századokban épültek. A templom déli oldalához támaszul rakott melléképület szintén a 15. századból való. A torony hajdan igen magas volt, de már leroskadt. Tíz, még jól megmaradt, festett és faragott, gót modorú oltár ékesítékeivel a nem igen terjedelmes hajó oszlopain nyúlik fölfelé. Ez oltárokon kívül sok más régiséget találunk, művésziesen készült gót gyertyatartókat a 14. és 15., három igen becses miseruhát a 13. és 14., gyönyörű imádkozószékeket a 15. és 16. századokból, több síremléket, stb. A legszebb síremlék Serédi Györgyé 1657-ből; kőkoporsó s egykor vala-

mellyik kápolnában állott. Igen nevezetes még a harangfémből öntött s holmi szentek domború képeivel ékesített keresztelő is, melly a 15. században készült. — Valóban a bártfai szentegyház műkincseire nézve valami muzeumhoz hasonlít, s a város sem e becses régiségeket sem magát a templomot nem bírja kellő karban tartani. Sz. Egyed egyházát hihetőleg a ciszterciták kezdék építeni, kiknek bártfai apátsága már 1247 előtt állott. Most Bártfán még a ferenczeseknek van kolostoruk és szentegyházok. Az evangélikusok temploma a külvárosban van.

Bártfa népessége most az 5000 sem éri el, s leginkább tótajkú. Hajdan sokkal virágzóbb és vagyonosabb város volt. A mongolok a ciszterciták bártfai kolostorát és templomát elpusztították, s a város újabb felvirágzásának alapját Róbert Károly veté meg 1320-ban. I. Lajos köfállal és tornyokkal kerítetté be s 1365-ben azon jogban részesíté, mellyel akkor Kassa és Buda élt. Zsigmond 1410-ben megerősíté kiváltságait. Ezek következtén a város hamar gyarapodott s különösen Lengyelországgal igen élénk kereskedést űzött. A lengyel kereskedőknek már 1435-ben voltak Bártfán borrházák. A borkereskedésen kívül különösen a vászon-, csipke és fonalkereskedés is virágzott. Ez így tartott Lengyelország feldarabolásaig. A 16. században a tanácsurak római köntösben jártak a városházába. Ekkor a város legnagyobb fényét érte vala el. A hitújítás különösen Stöckel Lénhárd munkálkodása folytán már 1539 óta terjedezé. Stöckel a virágzó evang. gymnasiumnak is volt megalapítója és igazgatója s 1549-ben az öt sz. k. város által a királynak benyújtott hitvallást szerzé, melly azután német, magyar és latin nyelven kinyomaték. Bártfán könyvnyomda is volt, de utóbb Kassára tétetett által. Az ellenreformatio, s más okok következtén a város, melly több ízben, különösen 1774-ben, le is égett; a 18. század folytán mindinkább hanyatlott, most még csak vászonkereskedése virágzik némileg; az ottani vászonfehérítő intézetből még nem rég évenként legalább 300,000 rőf került ki.

A bártfai jeles fürdő a városhoz félórányira éjszakra az ugynevezett Kőhegy alján van. A Kárpátok hegylánczából

kiágazó, elmállott porfirból, fehér agyagból és mészkőszakadékokból álló, gyönyörű fenyvesekkel borított dombcsoportok egy üstforma, kies, virágos, $\frac{1}{4}$ órányi hosszúságú s valami 200 lépésnyi szélességű völgyet rekesztenek be, e völgyben számos konyhasós, égvényes, vasas és jódtartalmú forrás fakad, melyeknek vize legalább már negyedfél század óta van használatban. A terület Bártfa városi birtokaihoz tartozik. A város meggyőződve a források gyógyító erejéről, 1777 óta fürdőintézet létesítéséhez látta s csakhamar számos épületet rakata. Hogy az építkezést siettesse, mindenkinek háztelket ajándékozza, ki magát leköteli, hogy három év alatt beépíti. Ennek következtén Haller, Csáky, Szapáry, Bärkóczy, Szirmay, Wolkenstein magyar grófok, Czartoryszki Ádám lengyel herceg s más magyar és lengyel urak palotaszzerű házakat és villákat építtetének, s a bártfai fürdő nemsokára a legfényesebb, legkényelmesebb fürdők sorába emelkedett. A leggazdagabb magyar, lengyel és orosz családok a bártfai fürdőben sereglettek össze, még pedig inkább mulatság, mintsem orvosi használat végett, pazarul szórták a pénzt, nagy fényt űztek s ekkép a szomszéd városok, Bártfa és Eperjes jóllétét is gyarapították. De a bártfai fürdő dicsősége hamar elmúlt. Századunk második tizede óta a vendégek száma mindinkább csökkent; ezt részint az állami és társadalmi körülmények, részint a változó divat okozták. A gazdag vendégek elmaradása folytán a fürdőintézet hanyatlani kezdte; az 1849-diki háborús viszonyok s azután az 1856-diki tűzveszély sok épületet rommá tettek s a fürdő hajdani fényességének maradványait is jobbára eltörlék. Mindazáltal a bártfai fürdő még most is nagyszerű, s legújabb időben vendégeinek száma is újra növekedék.

Az épületek részint a városi részint magánosokéi, együttvéve három szabályos utcát képeznek, melyek a főterre vagyis a sétányra szolgálnak; éjjel megvilágíttatnak; az egész igen csinos városkához hasonlít. A városi épületek között legtekintetesebb az úgynevezett terem vagyis fürdőház, mely a sétány szélén egy magaslaton áll; benne igen dűsan ékesített nagy terem van, 16 oszlopon nyugvó karzattal; más terem ebédől szolgál, melyben 200 ember elfér; továbbá még cukrász-

bolt, kávéház, tekéző, játszó és olvasószobák s egyéb helyiségek is vannak azon épületben. Más épület a városi étkező, hol pompás tánczteremet, tekéző- és étteremet és sok vendégszobát találunk. A magánosok épületei, 40-nél több, jelenleg részint már omladozó s elhagyott állapotban vannak. A völgy keleti végén csinos templom van; a városi étkező mellett pedig a már teljesen rommá lett színház áll.

A számos forrás közül négy be van foglalva s tetőzve; ezek leginkább ivásul szolgálnak s következők: a főkút, a sétányon a fürdőintézet közepén, 8 oszlopú szép pavillonnal; az orvoskút, amattól délre; a pezsgő vagy felső forrás, amattól éjszakra; végre Kéler kútja vagy az alsó forrás a völgy déli végén. Ez utóbbinak vize csakis szétküldésre szolgál, évenként legalább fél millio tüveggel küldetik szét. Ezeken kívül három más forrás a fürdőkben szükséges vizet szolgáltatja. Mindezen források főleg szénsavas szikéleget és meszet, chlorkaliumot, chlornatriumot, szénsavas magneziát és vasélecsét, jódnatriumot és igen sok szénsavat tartalmaznak.

A meleg ásványos fürdőkön kívül 1839 óta hidegvízgyógyintézetet is találunk; ki savóval akar élni, azt is kap.

Kevés fürdő van, melynek olly bájos vidéke, olly sok és szép sétánya, glöriette-je, pavillonja és egyéb látó- és mulatóhelye volna, mint Bártfának. Ha a szomszéd Kőhegy tetejére felkapaszkodunk, ott igen hideg és jóvizű forrásra akadunk s a legszebb messzelátást élvezhetjük. Ha a Breznik patak által öntözött völgyön felfelé éjszakra megyünk, az igen érdekes zborói vagy makoviczai várnak romjait találjuk, melyek nem messze a galicziai határhoz, Zboró m. város déli oldalán emelkedő erdős hegynek csúcsán búslakodnak. E várat Serédiék bírták; Serédi Gáspár a hozzátartozó nagy urodalommal együtt I Rákóczy Györgynek 20,000 darab aranyért eladá. Ezóta a Rákóczyak egyik fényes lakhelye volt. Utóbb gr. Aspremontra szálla, ki Rákóczy Ferencz leányát elvette vala. Most a zborói urodalom a gróf Erdődy és Szirmay családok birtokában van. Zboró m. városban két kastélyt találunk a felső bástyákkal van bekerítve s egy kéttornyú templomot foglal magában; udvarán kívül 100 régi hársfa áll, Rákóczy György

leveleit gyakran e szavakkal végzé: „kelt Zboróban a száz hársfa alatt.“ E várkastély most gr. Erdödyé. A másik kastély mellett szép angol kert terül.

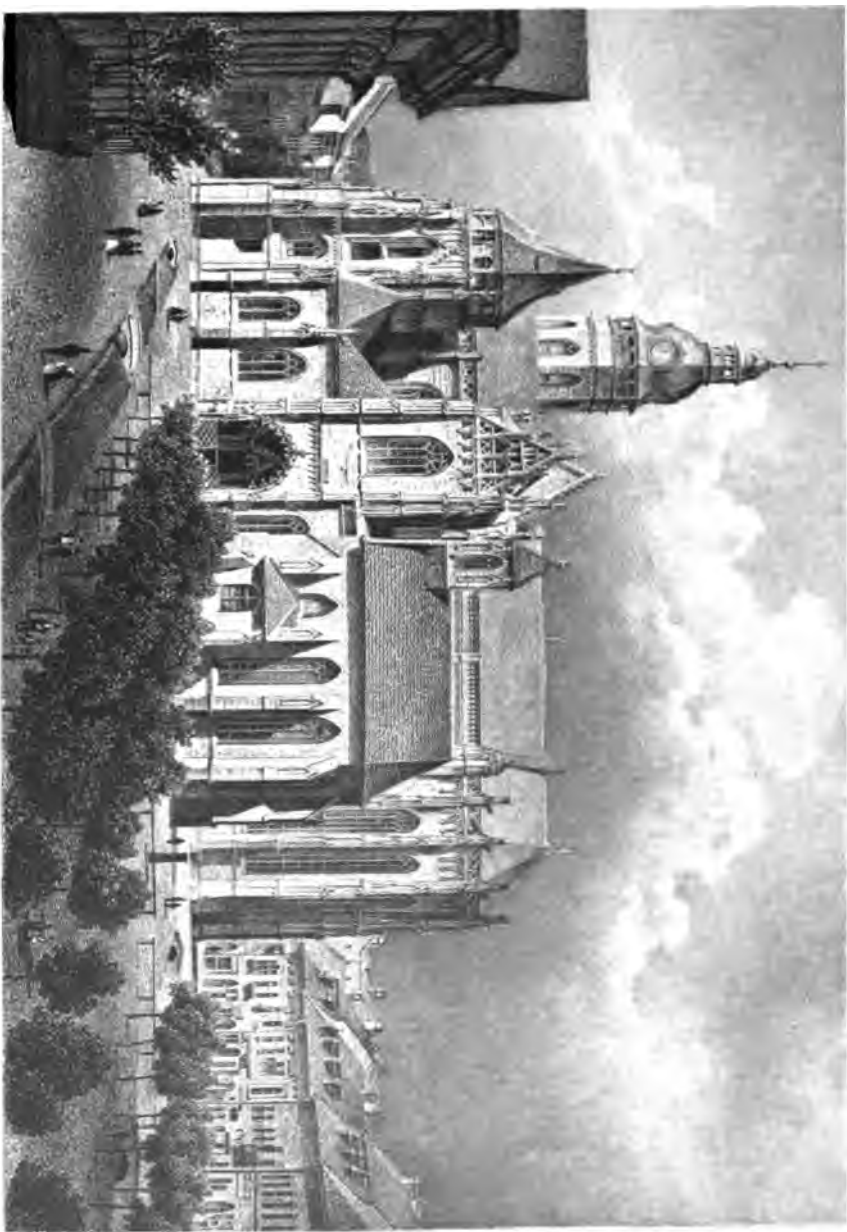
Zboróhoz északnyugatra, a Kőhegy keleti oldalán s a Laczkova hegy alján, az igen nevezetes czigelkai források buzognak fel, messzire hallható zörejjel. Ezek az égvényes konyhasós jódos brómtartalmú forrásokhoz tartoznak, aránylag igen sok szilárd alkrész van bennök. Csak egy forrás vize van használatban 1839 óta.

Kassa és környéke.

Kassa Abaúj megyének székhelye, a felföld legjelentősebb s hazánk egyik legszebb városa. Az újabb időben teremtetett öt közigazgatási kerület közzül az egyik kassainak neveztetett, s a kerület polgári és katonai főhatóságai Kassán székeltek, kivévén a főtörvényszéket, melyet Eperjesre tettek át, hol azelőtt a kerületi tábla is volt. 1860 jul. elsején a külön helytartósági osztályokat ismét egyesíték és Budára tévék át, 1861 október óta a közigazgatási kerületek egészen megszűntek, s a hajdani rend állíttaték vissza. Kassa Eperjeshez délre 4 mfdre van, a Hernád s az alább vele egyesülő Tarcza folyók által vízesített tágas völgynek éjszaki végén épült s három oldalról részint szőlővel betűtetett hegyektől környeztetik. Fekvése nagyon kies. Keleti oldalán, közel a városhoz, a Hernád folyik, mely a szőlővel betűtetett dombcsoport alatt délkeletnek tart; északnyugatról a hegyek közzül lerohanó Csermely éri a várost s két ágra oszolván az éjszakáról délre elnyúló város közepén hosszukás szigetet képez, az alsó kapunál pedig ismét egyesül s azután a Hernádba ömlik. A Csermely keleti és nyugati részre osztja a várost, melynek főutczája épen partjai mentén a felső kaputól az alsóig elhuzódik. E főutczában a város legszebb épületeit találjuk. Mindjárt a felső kapunál, a bal oldalon, 1726-ban épült katonalak van, odább következnek a

ferenczesek egyháza és kolostora, a jezsuiták hajdani egyháza és kollegiuma, mellyben most a k. akadémia és könyvnyomda van, a főrhely, a városháza, a vmegyeház, a volt „Feketesas“- vendéglő, melly 1849-ben börtönné lett, b. Luzsinszky háza, az utczasor alsó végén a polgári kórház. A másik oldalon a felső kapunál a fegyvertár van, odább következnek a katonai kórház, a katonai parancsnokság épülete, gr. Dessewffy és gr. Mesko házai, az orsolyaszűzek temploma és kolostora, a püspöki palota, gróf Forgács palotája, melly most Kassa legszebb magánháza. De az említetteken kívül sok más szép magánház is van. A főutczza közepén, a Csermelysziget felső végén Nepomuk János, azután a bold. szűz Mária díszes szobra áll, ezt 1776-ban b. Mednyánszky Pál kamaragróf állíttatá, 1850-ben megújították; azután nem nagy, de szép sétahely következik, ennek alsó végén a színház és kávéház áll, odább a terjedelmes piacz van, mellyen egy nagy torrony, sz. Urban tornya, a sz. Erzsébet tiszteletére épült székesegyház és sz. Mihály temploma áll, ennek déli oldalán ismét sétahely van. A főutczából több mellékutczza más utczákra vezet, melyek amavval egyenközüleg futnak. Azokban is néhány nevezetes épületet találunk. A mészárosutczában a dömések temploma és terjedelmes kerttel környezett kolostora van, kelet felé a molnárutczában a díszes evang., odább éjszakra a reform. templom van. A város éjszaknyugati részében, a vársíkon túl, az új katonanöveldét találjuk, melly a most divatos modorban rakott terjedelmes szép épület. A nevezetesb vendégfogadók közzül az egyik a felső kapu felé a főutczza keleti oldalán, a másik az alsó kapu felé a nyugati oldalon, s a harmadik az alsó kapunál van. A szállókkal beültetett keleti hegysor kissé távolabb esik a várostól s a Hernádon túl vonul el éjszakra délre, ellemben a nyugati hegycsoport mindjárt a város mellett emelkedik s lejtőről szép kilátás esik az egész városra és környékére. Több mulatóhelyet is találunk ottan. Éjszaka felé a Rozáliahegy van, azután a szép Kalváriahegy, odább a Vargahegyecske s az Akasztóhegy következnek.

Az említett építmények közzül különösen a sz. Erzsébet-ről nevezett székesegyház érdemel bővebb leírást, mert ez

L. Richter del.

Druck & Verlag von O. Janke in Darmstadt

Joh. Bögel sculp.

KASSEL FÜRSTENBERG. DOM IN KASSEL.

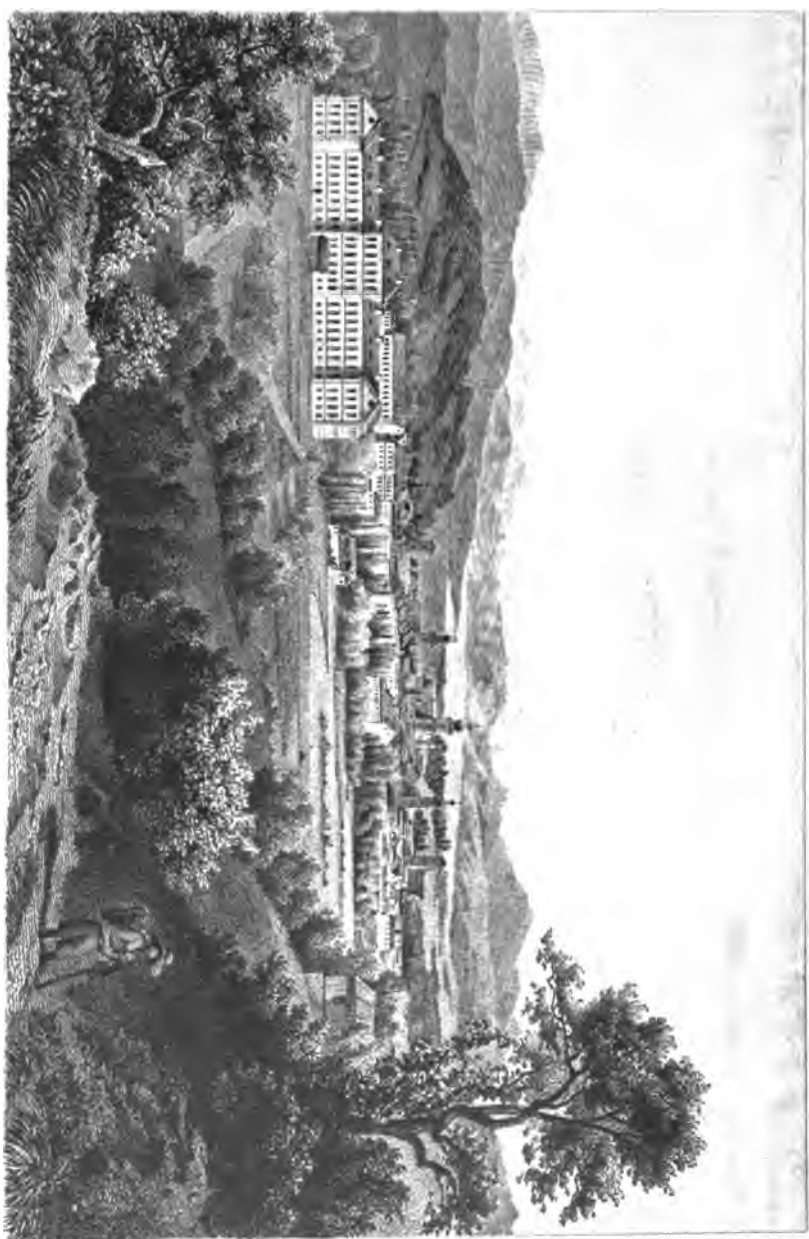
Verf. es Stolz bismarckian Festen

hazánk legszebb s legnevezetesebb gót temploma. IV Béla fiának Istvánnak felső Magyarország nevezetes részét, melyben Kassa városa is volt, mint külön herczegséget adá. István Kassát különösen megkedvelé s 1261-ben a tatárjárás után ott megtelepedett thuringiai jövevényeknek a Hernád folyó és Caermely patak között elterülő földet Hradova hegyének egy részével ajándékozá, királysága első évében, 1271-ben, pedig Kassát a megyei hatóság s a katonáskodás terhe alól fölmenté s így szabad várossá tevé. A thuringiai jövevények Erzsébet, IV Béla testvérje, régi hazájok 1235-ben szentté jelentetett herczegasszonya, iránt különös tisztelettel viseltethettek, István pedig ugyanazon Erzsébetet, ki nagynénje volt, bizonyosan szintén tisztelte. István tehát a Thuringiából ide szakadt kassai lakosokkal egyetértve megveté alapját a sz. Erzsébet tiszteletére épült kassai főtemplomnak. IV Béla idejében Honnecourti Villard, az akkoron igen híres francia építőmester fordula meg hazánkban s alkalmasint ő készíté a kassai templom tervét, onnan van, hogy az a franciaországi Braine városában levő szentegyházhoz olly nagyon hasonlít. V István idejében a templomnak csak egy része készüle el, építtetése azután Róbert Károly és I Lajos idejében, különösen amannak lengyel származásu neje s emennek anyja, Erzsébet, gyámolításával folytattaték, s nagyobb része 1330—1380-ig épüle. A templom építtetése harmadik korszaka a 15. századba, I Mátyás korába esik; ekkor elsőben a város költségén az éjszaki torony épüle, a Mátyástól kirendelt költségén pedig a déli torony, melly azomban sohasem épült fel egészen, a déli bejárás csarnoka s a szentségház rakatának. A templom egy része tehát s a hozzákapcsolt kórház már 1283 előtt megvolt. Legrégbben kiépített részei pedig az oltárhely s az ennek éjszaki oldalához közel fekvő két kiszökő építmény, mellyek most sz. István kápolnáját teszik, az alattok levő altemplommal együtt, melly azután sírboltul szolgált. Azután az éjszaka és nyugat felé levő kapuk következnek, mellyek hihetőleg Róbert Károly neje Erzsébet költségén a 14. század első felében építtetének. A két meglevő homlokzat oromsúcsai a 15. század végén Kromb vagy Krummholz által nagy részben megújíttatának, miután

Ulászló öccse, a lengyel Albert, Kassát vivatván azokat tetemesen megrongálta vala. Ugyanazon időben a templom boltozatai is megújíttatának.

A kassai templom csaknem egészen faragott kőből épült, a jelképes kereszt alakját tünteti fel. Két tornya közül az egyik csak a tetőig ér s a másik sem építettett olly magásra mint eredetileg tervezve volt. A három kapu igen eredeti és szép, az ablakok, oszlopok, párkányzatok, oldaltámok a legjelesebb faragványokkal ékesítvék, a falak felső részét a fedél alatt áttört művi kőkarzat koszorúzza. Legszebb részei a templomnak az oltárhely és az éjszaki kapuzat. Amaz gyönyörű egyszerűséggel a legnagyobb kecsét, dísz és megható egyszerűséget egyesíti; a tizszög öt oldalaival végződik, 50 lábnál magasabb ablakai között igen nyulánk és karcsú táмок nyúlnak fel, melyek egymás fölé emelkedő, s a mint magasabbra fel-szöknek, a legtetszetesb átmeneti vonalokkal mind beljebb vonuló, öt szakaszra osztott tornyocskákkal vagyis fialákkal ékesítvék. Az ablakok feletti díszes karzat az oldaltámok kinyúló hegyeivel mintegy koronát képez, s a kevésbé domború ékesítékek mintegy annak lefüggő szalagjai. Az éjszaki kapu képszo-bor befogadására való horonyt mutató s két gyönyörűn faragott angyallal ékesített választékoszlop által két részre van osztva, zárkövéül igen szép wimperg szolgál, mellynek oromcsucsában az utolsó ítélet van ábrázolva domborműben, a wimperg körül négy, szintén domború képcsoport látható, mellyek sz. Erzsébet életéből jeleneteket ábrázolnak, felül pedig idvezítőnk a kereszt-fán látható. A kapu felső részén nagy ablak van, melly alatt és fölött egyegy karzat vonul el, a felső karzat fölött ha-rangalakú cifrázatok s ezek között három alak láthatók.

A szentegyház belseje szintén igen díszes, öt hajóra van osztva, azért aránylag igen széles, ugyanis az egész templom 20 öl hosszú s 15 öl széles. Mindössze 27 ékes oltárt találunk benne. Műértők csak a mellékhajók gyámoszlopai s a boltoza-tok igen mesterséges, sőt részint bonyolódott gerinczeze-ten tesznek kifogást. De az oltárhely-bejárás bal oldalán levő, majdnem 60 láb magas s 5 emeletre osztott szentségházat mindnyájan dicsérik, mert ez mind alaptervére mind ékesíté-

Reisebuch

Truck & Verlage v. G. G. J. in der Dammstraße.

Reisebuch

KATONNANÖWELDE KASSÁN. WILHELM FRIEDRICH ENGELHARDT ZU KASCHAU.

Leipzig, in der Buchhandlung des Verlegers.

keire nézve remekmű s bizonyos tekintetben minden más ismert efféle építményt felülmúl. E szentségházat I Mátyás idejében Kromb István hazai művész építé föl, ki egy ideig a bécsi sz. István templománál is dolgozott. Igen nevezetes még a templom belsejében, jobb oldalán levő, toronyalakú lépcsőzet is, mely az egyház tetejére viszen.

Sz. Erzsébet temploma az idő viszontagságai folytán sok sérülést szenvedett, s a szükséges javításokat vagy épen nem vagy rosztól tették meg. 1776-ban igen éktelen és rosz tetővel fedezteték be. Az alapos javítások és megújítások már elmelőzhetlenek, ezért 1856 decz. 23. a városi tanács azt végezé, hogy a székesegyház helyreállítására a városi pénztárból évenként 6000 ft fordíttassék, továbbá egyesület támadt, melynek tagjai magokat évenkénti adakozásra kötelezik. Azon egyesületnek már 240 tagja van, kik évenként 2000 ftot fizetnek, azonfelül még 14,000 ftnyi összeget is gyűjtöttek. Végre az állami pénztárból is 5000 ft utalványoztaték, s a császárné 600 ftot ajándékozott a mondott célra. Most tehát a kijavításokhoz már hozzáláttak s legelsőben is helyes fedelet készítettek. Az építkezések vezetésével eleintén Gerstner Károly volt megbízva.

Mindjárt Erzsébet temploma mellett egy más régi nevezetes építmény van, t. i. a sz. Mihály tiszteletére épült kis szentegyház. Ezt 1250 előtt kezdék építeni s 1280 táján befejezék. Benne még számos kerekiv fordul elő, mindazáltal már az is szép gót modorban van építve. Különösen kapuja, a homlokzatán levő toronyka, s hegyes gerelyivű ablakai igen ékesek. Az épület alatt majdnem ugyanakkora altemplom van, mely sirboltul szolgált.

Kassa intézetei közül megemlítendők: a királyi akademia, melyben azelőtt az összes felsőbb tudományok taníttattak, most pedig csak előkészítő, két évig tartó jog-tanfolyam van; a főgymnazium; a papnövelde; a néhány év előtt felállított reáltanoda; a kaszinó; a takarékpénztár; egy könyvnyomda; három könyvkereskedés.

A felföldi nemesség nagy része rendszeren Kassán lakik; a város népessége az 1851-diki népszámlálás szerint 13,034 lélekre rugott, ezek közt 4738 tót, 2904 magyar, 2592 német, 729

zsidó volt; vallásra nézve a többség r. kath., 1392 evang., 898 reform., és 113 görög egyesült. Az 1857-diki összeírás szerint a népesség 16,400-ra rúgott. Az alsóbb osztályok többnyire tótajkúak, a polgári rend magyar és német, a nemesség magyar. De különben az összes kassaiak magyar szelleműek, s 1860-ban a kassai városi tanács első volt, mely tárgyalásaiban hivatalos nyelvvé ismét a magyart tévé. Példáját azután a pesti városi tanács követé. A lakosok nagyobb része műiparral és kereskedelemmel foglalkozik, kisebb része a föld- és szőlőművelésből él. De a kassai szőlőhegyek még igen savanyús bort adnak. 1860 augusztusban a tiszai vasútnak Miskolcz és Kassa közötti része adaték át a forgalomnak, Kassa tehát most Miskolczon, Nyíregyházán, Debreczenen és Szolnokon keresztül közlekedhetik vasúton Pesttel s illetőleg Béccsel.

Kassa területén hajdan két falu volt, Felső- és Alsó-Kassa, melyeket II Géza idejében német jövevények szállának meg. Ezek IV Bélát a Sajó melletti szerencsétlen ütközet után vendégszeretőleg fogadák, ezért szabadságlevelet vevének tőle. A tatárjárás után új német jövevények szállák meg a két falut, s V István új szabadságlevelet ada nekik. A két falu tehát egybeolvada s várossá lőn, mely már 1290 táján falakkal bekerítették. 1283-ban Prényi a ferenczesek számára templomot és kolostort építtette Kassán, s ekkor már sz. Mihály temploma is állott, és sz. Erzsébet nagyszerű egyháza is épüle. III Endre halála után a kassai polgárok elsőben Róbert Károly ellenfeleinek részén állottak, de azután a királyt segítve trencsényi Csák Máté ellen harcolának, s Károly még 1342-ben is hálásan emlékezik meg hűségükről. Erzsébet királyné a templom építtetését gyámolítja s a városnak Forró helységet ajándékozá és Szántón némelly szőlőket. I Lajos a pallosi joggal ruházá fel 1346-ban, továbbá a lengyel és orosz árúkra nézve lerakodó joggal, valamint vásári szabadalommal is 1361-ben. Kassa tehát mindinkább gyarapodott s felső Magyarország legjelentősebb helyévé lett. 1422-ben új kőfallal kerítették be, 1441 óta a cseh Giskra bővíteté erősítvényeit. A csehek uralkodásának Kassán s általában a felföldön csak Mátyás vete véget. Ez Kassát többi közt 1458-ban pénzverési joggal ruházá fel, mely-

el azonban a város csak addig élt, míg a szomszéd Aranykerti bányái nyereséggel műveltettek. Ugyancsak Mátyás 1472-ben Kassának 10 évre elengedé a szokott adót, hogy azt a templom kiépítésére fordítsa. Halála után a lengyel Albert vivatá 1490-ben a várost, de siker nélkül. Ulászló azután gyakran fordula meg ottan. A váci békekötés értelmében a felföld nagy része s Kassa városa is Szapolyai Jánosnak engedték át, ennek halála után özvegye és fia birtokában is maradt, mígnem a tett szerződés folytán Ferdinánd hatalmába kerüle. Ez tetemesen megszorította a város erősítvényeit, s kapitányai szerencsésen megvédek az erdélyiek megtámadásai ellen. Temesvár elbukása után Kassa a fő hadi kapitányság székhelyévé lett, majd a k. kamara is, melly 1557 óta a szepesi várban, azután egy ideig Csütörtökhelyen volt, oda költöze 1568-ban.

A hitújítás Kassán is gyökeret vere, s majdnem az egész község az új vallást vevé be. Ennek következtén a szellemi munkásság is új lendületet vőn. 1600-ban könyvnyomda keletkezék, melly nagy tevékenységet fejtett ki. De már 1604-ben az ellenreformáció vevé kezdetét. Belgiojoso-Barbiano Jakab, kassai főkapitány, a mondott évnék jan. 6-kán Rudolf parancsából a főegyház, mellyet a helybeli polgárságnak a hitújításhoz állása óta az evangélikusok használtak vala, fegyveres kézzel elfoglalá s az egri püspöknek és káptalannak adá által, kik Eger bukása óta Kassán székeltek. Valamennyi evangélikus kitűzték a városból, s ennek 20 falva büntetésül a polgárságnak eretnek tanokhoz s a főegyház birtokához ragaszkodásaért, a kincstár számára elkoboztaték. Hasonló más helyeken is történék. Erre Bocskay fölkelése következék, s Kassa már okt. 28. kapút tára Lippay Balázs hajdú elött, nov. 12. pedig bírāja, a költeményeiről elhíresült Bokácz János, a tanács s az összes polgárság Bocskayt ünnepélyesen a városba vezeték. Ez kivíván a vallási és állami szabadságot 1606 decz. 29. Kassán meghalálozék. Kassa a következő fölkelésekben is nevezetes szerepet vitt, mert kulcsa volt a felső megyéknek s a császáriak elleni hadműködés sarkpontja. Bethlennek 1619 szept. 5. hódola meg, ekkor a támadt zavarban két

jezsuita s velök egy kanonok megöleték. Bethlen azután gyakran mulata Kassán s 1626-ban fényes menyekzójét is ott üllé brandenburgi Katalinnal. Halála után Kassa ismét a császár birtokába kerüle, de már 1644, marc. 12 Rákóczy Györgynek hódola meg, miután Forgács Ádám, nem levén semmi ereje, melly mellett keménykedhetnék, s a lakosság is ellene fordulván a várost általadta vala. Eszterházy Miklós nádor s Pucháim ca. hadvezér ugyan nemsokára Kassa alá szállának, de két hétnél tovább tartott vivás után kénytelenek valának Eperjesre, s miután itt be nem bocsáttattak, Sárosvár alá menekülni. Rákóczy azután több ízben gyűlésezett Kassán, mellyet 1648-ban történt haláláig birtokában megtartott. Ezután Kassa 1670-ig meglehetősen csendességben maradt. De ekkor német őrség veteték a városba, s Spankau, a felső magyarországi főkapitány, azonnal elfoglaltatá az evangélikusoktól a főegyházát. Majd a reformátusok templomát is elvevék s 1696-ban az orsolyaszűzeknek adák át. A jezsuiták templomát és kollegiomát II Rákóczy György özvegye Báthori Zsófia és fia kezdék építtetni, I Lipót azután a Kisdy Benedek volt egri püspök által 1657-ben megalapított akademiát bizá rájuk. Keczér Sándor és hitvese 1713-ban új alapítvánnyal szaporíták s jezsuiták jövedelmeit, kik III Ferdinándtól a mislei prépostságot is kapták vala. Az ellenreformatio tehát mind nagyobb előmenetelt tőn; 1700-ban a dömések egyháza és kolostora is helyreállíttaték, miután vagy 100 évig elhagyatva s pusztán állott vala, mert a patyolatos szerzet és cseribarátok már 1556-ban költöztek ki a városból. Szentiványi László kamaragróf és báró Szentiványi János a jezsuiták számára könyvnyomdát alapítának meg, mellyet a löcsei és bártfai nyomdák-ból került betűkkel fölszerelének.

A belvillongások még újú lobbót vetettek. A kassai főkapitányok közzül némelyek nagy kegyetlenkedéseket követének el, így Kopp 100 embernél többet ölete meg Kassán és vidékén borzasztó kegyetlenséggel. A kuruczok, amikor lehetett, megtorolák. 1682-ben Tököly török segítséggel foglalá el Kassát, Kaprára vissza akará venni, de hiában lődözteté a várost, ez csak akkor adá meg magát, midőn megtudá, hogy Tökölyt a

törökök elfogták. Nemsokára II Rákóczy Ferencz hódoltatá meg a felföldet s 1704-ben Kassát is. Végre a szatmári békekötés után ismét a császári hadak szállák meg.

Kassa azon háborús időkben igen nevezetes erősség volt. Régibb erősítvényeit II Ferdinánd és I Lipót újakkal bővítették, Bethlen és Tököly szintén sokat tőnek a város megerősítésére. Kerítőfalain kívül tehát számos ágyutelepe, földgátja, árka és bástyája volt, I Lipót még külön fellegvárat is építtete. Ezt III Károly széthányatá, azután lassankint a többi erősítvények is elenyésztek, s most már csak a bel- és külvárosok között elterülő, még be nem épített várslk emlékeztet a hajdani erősségre.

Az egri püspök a káptalannal együtt Kassáról kiszorítván Jászóra költözött vala, de 1650-ben ismét Kassára vevé magát, s innen csak 1724-ben költöze végkép eredeti helyére Egerbe. 1804-ben Kassa is egy r. kath. püspök székhelye lőn, az új kassai püspökség megyéje az egri egyházmegyéből szakították ki. A jezsuiták eltöröltetése után akademiájok 1776-ban királyi akademiává lőn, e mellett főgymnázium is felállították, volt nyomdájokat Landerer vevé meg. 1781-ben a színház épüle, mellyben rendesen német színészek játszanak; de gyakran magyar társulatok is mulattatják a közönséget. Jelen századunk első tizedeiben Kassa a föléledő magyar irodalom egyik központjává lőn, s különösen gróf Dessewffy József mind az állami és társadalmi mind pedig az irodalmi téren nagy munkásságot fejté ki.

Még csak röviden megemlítjük, hogy Kassán 1564, 1674, 1702, 1712, 1795 és 1846 években nagyobb égések, 1679-ben pusztító halálvész, 1676-ki márcziusban nagy földrengés voltak. Végre 1848 és 49-ben Kassa közelében két ütközet esék, Schlik cs. hadvezér mindkétszer szétveré a magyarokat.

Kassa szép vidékén sok kirándulási és mulatóhelyet találunk. A közel Hernád partján fürdő van. Ennél nevezetesebb a malomfürdő vagyis Bankó, melly Kassához éjszaknyugatra egy órányira, a Csermely patak regényes völgyében van, s szőlőhegyekkel és erdőkkel környeztetik. Ott vasas savanyu-források vannak, de a fürdő leginkább csak mulatóhelyül szol-

gál. Ellemben a Kassához 3 órányira északkeletre, fasorokkal és sétányokkal szegett kies völgyben levő ránci vagyis herlányi fürdőt betegek is szokták fölkeresni. E fürdőhely a peklini kincstári urodalomhoz tartozik, s 1858 óta a kincstár sokat tett annak felvirágoztatására; a vendégek számára két csinos új épületet rakata s a régit kijavíttatá. Ezeken kívül sok magános embernek is vannak ott kisebb nagyobb kiadó házai.

Harmadfél mfdre nyugatdélnyugatra Kassához Jászó mvárost találjuk a Bodva regényes völgyében, 1600 lakossal s a premontréiak hircs prépostságával. Közepett a sz. János tiszteletére épült igen díszes szentegyház van, kettős toronnyal s kupolával. A templom belseje igen fényes, hét oltára márványból készült, s mindenik oltár előtt alabastromból faragott két szentnek szobra áll; a kupola belül szép festvénnel ékeskedik. A templom jobb oldalához a prépost lakja, bal oldalához pedig a kanonokrend kolostora csatlakozik. Mindkét épület díszes. A kolostorban gazdag könyvtár van; a prépostság levéltára még gazdagabb és nevezetesebb, mert ott, mint egykor hiteles helyen, a régi időtől fogva mindenféle oklevelek gyűltek össze. E terjedelmes építményekhez nagy kert csatlakozik. — A prémontréiak jászói prépostsága Kálmán és II Béla által alapíttatott. A tatárok feldulák s elpusztíták, IV Béla helyreállíttatá s az elégett okleveleket is megújítá 1255-ben. I Károly Jászó mellett egy sziklahegyen várat építtete, ezért a helység Jászóvárának is neveztetett. A csehek e várat hatalmukba ejték, a kassai polgárok elvevék tőlük s le akarák rombolni, de László 1456-ban letiltá őket szándékuk végrehajtásától. Nemsokára ezután a jászói vár csakugyan széthányaték, s most márcsak némi maradványait láthatni. 1436-ban Szaniszló prépost a kolostort is megerősítteté tornyos falakkal. Az újabb időben Jászó sokféle viszontagságokat ért; 1619-ben Szécsy György, Bethlen egyik hadvezére, által forgattaték fel. II József eltörlé a prépostságot, de Ferencz megint helyreállítá.

A jászói vár előtt a Kőszálnak nevezett meredek, százöles sziklafalak emelkednek a Bodva vize felett, e sziklák a gümöri jurahegylánczatnak végét képezik, magasságuk közepében a jászói vagyis kőszáli barlangnak keletéjszakra eső nyi-

lása van. E barlangot a prémontréi kanonokrend volt főnöke, Richter A., 1846-ban tetemes költséggel járhatóvá tétetvé; azért csak nagy bajjal lehetett benne előremenni. Mert iránya inkább függőleges, s több emeletben terjed a mélységre; még 18 ismeretlen ága van, melyekben a víz, kőhalmazok, agyag-torlódványok vagy tűrszűkülés miatt nem lehet tovább jutni; megjárható része tekervényeivel együtt valami 130 ölnyi hosszúságú. Menetei keringők, vakkémény- vagy kútalakúak, vagy szédtőleg magas és keskeny sziklahasadékokból állanak, többnyire lejtős, sőt meredek fenekűek, azért a jászói barlang inkább félelmet és borzalmat gerjeszt. Egyes részeiben, kivált az ugynevezett kis templomban s a szívkamrában, igen szép kőtej-alakzatok vannak, de általában nem olly tökéletesen alakultak, mint az aggteleki barlangban. A csepkövek inkább vastag lemezekben, borsós és szőlőszemű alakokban képződnek. A vidék lakói a régi időben a tatárok, törökök és más ellenségek elől néha e barlangba menekültek, s a nyílásánál levő falrom mutatja, hogy bejárást meg is erősítették. — Még meg kell jegyeznünk, hogy Jászó környékén jeles márványbányák is vannak.

Kassáról egy országút s most már vaspálya is a Hernád jobb oldalán Miskolczra visz, más országút a Tarcza s azután az evvel egyesült Hernád bal oldalán, a Sóvár felől délnek csapó trachithegyek nyugati szélén fut el Tokaj felé, s mind történelmileg mind földtanilag érdekes pontokat érint vagy közelít meg. A nem magas hegylánczolatból számos kúphegy válik ki, melyeknek tetőit hajdan fényes várak koszorúzták. Ezek részint már teljesen elenyésztek, többnyire a 17. század belháborúiban forgattatának ki, s most már csak omladékaikat láthatjuk. Illy várromot a hegyeken át Sátoralja-Újhelybe vivő út közelében, a Várhegy keleti oldalán épült Nagy-Szaláncz falu mellett találunk. A szalánczi vár talán már Zalán idejében állott, talán az Aba véreből származott Somos nemzetség által építteték a 12. században. E nemzetség ivadékai a szalánczi várat egyéb abaújmegyei birtokaikkal együtt 1330-ban Drugeth Villermus szepesi és újvári grófnak néhány sárosmegyei helységért elcserélik. Drugeth roppant birtokait testvérjére

Miklósa hagyá s 1346-ban meghalálozék. Drugeth Miklós fimaradékai a 14. század végén kihalának, egyik leányivadéka, Anna, Telegdi Lászlóval keze össze. Szaláncz tehát 1390 táján Telegdire, azután ennek vejére, a Bánffyak nemzetségéből származott Losonczy Lászlóra szálla. Míg a Losonczyakat uralja vala, a csehek által szállaték meg és dulaték fel, 1440 táján, de Losonczy Zsigmond által megújították. Ennek halála után fiai Antal és István birták a várat; amaz I Ferdinánd főpohárnoka volt s 1551 táján hűtlen felesége Báthory Klára ösztönzésére meggyilkoltaték; emez akarátja ellenére temesvári főkapitánnyá lön s a vár védelmében 1552-ben elesék. Fiúgyermoke egynek sem volt, Istvánnak egyik leánya, Anna, ghimesi Forgács Zsigmond neje, szintén magtalanul mülék ki. Rudolf tehát 1601-ben Forgács Zsigmond érdemeit a kihalt Losonczyak birtokaival jutalmazá meg. Ezen Forgács özvegye Szalánczot más birtokokkal együtt Bethlen Gábornak zálogosítá el, de fiai Ádám és Zsigmond visszaválták. Ezek birták, midőn Rákóczy György feltámadá és Szalánczot elfoglalván minden javaival együtt feldulá 1644-ben. Hogy a vár az előtte való évben jó karban volt, kitetszik a várúr által a várnagynak adott utasításokból. A vár alatt kastély is volt. Helyreállván a béke, a szalánczi vár ismét megújították, de 1678-ban Tököli Imre hatalmába esék. A következő évben a császáriak a vár visszafoglalásához készültek, ekkor Tököly emberei felgyújták s odahagyák. Ezóta pusztán áll, omladékaiból 1825-ben gróf Forgács József csak egy tornyot állíttata helyre. — Ha a Tokajnak tartó úton délfelé megyünk, nemsokára a Kassához 3 mfdre levő Alsó-Kéked falut érjük, mellynek keleti oldalán két langymeleg kénforrás mellé épült nyájas fürdőhelyet találunk; birtokosa Melczer András cs. k. altábornagy. Kékedhez keletre, a hegység keleti oldalán elvonuló völgyben, Füzér, délnyugatra pedig Újvár helységek vannak; mindkettőnek hajdan vára volt, mellyek már egészen elpusztultak; Újvárt, melyről a megye nevét vette, Aba Sámuel, sz. István utódja, rakatá. Délre folytatván utunkat, Göncz hajdan nevezetes s most is csinos m. városba jutunk, mellynek valami 3240 reform., 1400 kath. s összesen 5000 lakosa van. Hajdan a reformáltaknak

virágzó tanodájok volt Gönczön, s egyik papjok, Károlyi Gáspár, a biblia magyar fordítását készíté, melly először 1589-90-ben a szomszéd Visolyban nyomaték ki, s melly most is közhasználatban van. Göncznek hajdan nevezetes vára is volt, de ez már régen elpusztult; terjedelmes szőlőhegyein a hegyaljaihoz hasonló bor terem. Keletre, a hegyek közt, a régi Amadé vára állott, ez is már egészen elpusztult; éjszakeletre a földtani tekintetben igen nevezetes Telkibánya van, mellynek határában arany, ezüst és vasbányákat találunk. Az aranybányák a 17. században gazdagok voltak, de azután beszakadtak s elhagyattak; újabb időben ismét mivelés alá vétettek, nem igen nagy sikerrel. Telkibánya környékén a trachitképződmények uralkodnak, s az arany és ezüstérczek is azokban fordulnak elő; a szilárd trachiton kívül sokféle trachitos torolványokat, tajtkövet, malomporfirt, gyöngykövet, opált találunk; a falu déli oldalán levő Cserhegy-farka nevű hegy merő héjas gyöngykőből áll, s ott a gyöngykő-képződményben a mexikóihoz hasonló narancssárga és szürkés viaszopál is előfordul. —

Utunkat délre folytatván Visoly faluba jutunk, mellyhez keletre Mogyoróska és Regéczke között, a Szarkóhegy nyugati oldalán fölmeredő hegytetőn, a regéczi várnak omladékait találjuk. E régi várat és javait Zsigmond 1411-ben a szerb Brankovich Györgynek, Mátyás pedig Szapolyai nemzetségnek adományozák. I Ferdinánd Szapolyaitól elvevé s Tokajjal együtt Serédy Gáspárnak adá. Az idétt Alaghy János mint regéczi várnagy igen serénykedék a Szapolyai-párt ellen: saját költségén katonákat szede s a felvidéki várak oltalmára a magából valami 18,000 ftot költe. Ugyancsak ő Serédy Gáspár Veronika leányát vevé feleségül. Ferdinánd tehát 1560-ban neki és rokonainak, Alaghy György és Menyhértnek, adományozá a regéczi és tállyai urodalmakat. Később a regéczi várat Eszterházy Miklós nádor bírta, 1644-ben Rákóczy György hadai megrohanták s elfoglalák. III Ferdinánd azután a regéczi, tokaji és tarczali urodalmakat Rákóczy Györgynek adományozá 1645-ben örök jogon. Rákóczyék igen fényesen helyreállíták a regéczi várat. Darab ideig Tököly Imre bírta a Rákóczyház várait és urodalmait, miután 1681

jun. 15. Zrinyi Ilonával kelt vala egybe. Azután Regécz s a többi jószágok ismét II Rákóczy Ferenzre szállának, később Regéczet a k. kincstár foglalá le, végre századunk elején herczeg Bretzenheim nemzetségnek adományozák. A várnak egykor erős és pompás épületeiből csak omladékok maradtak meg.

Visolyhoz délre egy mfdre Boldog- vagy Bodókövár festői maradványait találjuk, hosszukás kúphegy tetején. Kőfalainak és épületeinek egy része még fennáll. Nem tudjuk, e vár ki által s mikor építették; némellyek szerint már a tatárjárás idejében állott, s a környék lakosai a tűzzel vassal pusztító ellenség elől benne találának ótalmat. Nemcsak kőfalai, de a sziklába vájt keskeny járásai és földalatti kamarái is ótalmat nyújtottak. A 17. században Boldogkövárnak is nevezetes szerepe s a szomszéd Regécczel majdnem egyenlő viszonytárságai voltak. Hajdan a Palocsai és Horvát nemzetségek bírták, azután Szelepcsényi György esztergomi érsek vevé zálogba, később egy részét az esztergomi káptalan, más részét pedig a lőcsei jezsuiták bírták. Ezek utóbb kifizeték az esztergomi káptalant, s így a várat és javait egészen ők bírták a 18. század elejétől fogva. A várnak ekkor még megvolt épületeit gabnatárul használták. A jezsuiták eltöröltetése után Boldogkö a kincstárra szálla, s ez Péchy úrnak 80,000 ftért eladá. — A vár alatt délkeletre levő Boldogkö-váralja magyar-orosz mváros, mellyet csinos úri lak és kert ékesít. A vidéken igen híres bor terem, s a várnak egyik része szállókékekkel van betöltve.

Odább délre Szántó mvárost találjuk, mellyben különösen sok zsidó lakik, s melly terjedelmes szőlőhegyén jeles bort termeszt. Szántóhoz délre másfél órányira, már Zemplén vmegyében, Szerencs mváros van, mellyben valami 2200 lélek lakik. Ez igen régi helység, neve már Béla névtelen jegyzőjénél előfordúl. Szerinte Árpád azt két kún vezérének, Ednek és Edömérnek ajándékozá. Későbbben Szerencs a Monaki nemzetség birtokába juta, ez pedig sz. Benedek szerzeteseinek ajándékozá, kik itt apátságot szerzének, mellyhez Új-Őr vagy Ingvár helység is tartozott. Ez most pusztá s a szomszéd Monak faluhoz tartozik. 1556-ban Némethy Ferencz a kolostort elfoglalá s az

apátot kiűzván erős várat csináltata belőle. Némethy Ferencz eleste után Szerencs Ferdinánd király birtokába jutta; 1583-ban Rudolf király azt az egri kapitány Rákóczy Zsigmondnak zálogosította el, s ettől fogva a Rákóczyak bírták, kiknek családi sírboltja is ott volt. A Rákóczyak ez ősi fészket 1644-ben Eszterházy Miklós nádor és vezértársai ostrommal megvevék, ez alkalommal az idegen zsoldosok a sírboltot is feltörék, Rákóczy György fejedelem atyja tetemeit a város egyházából kihányák, a sírokat és koporsókat ékességeiktől megfoszták. Ezért megtorolásul Rákóczy György Eszterházy várát, Regéczet, dúlata fel. II Rákóczy Ferencz elhagyván hazáját elveszté jószágait, de húgának, Juliannának, kit gróf Aspremont vett vala feleségül, meghagyattak az őt illető javak. Szerencsnek fele tehát Aspremontra, azután örökösére gróf Erdődyre szálla, másik felét pedig egymásután gróf Illyésházy, herczeg Grassalkovics, Szirmay Tamás és Almásy bírták. A régi várnak főépülete még most is áll s Almásy derék kastélya; ellenben a belső vár másik része, melly gróf Erdődyt illeti, már elpusztult vagy magházul szolgál. Hajdan a síkságban fekvő várat széles és mély árok övedzé, a kapu előtt, az árok partja mellett délfelelől a posványok által környezett külső várművek voltak. A vidéken sok melegforrás van, a szomszéd Előhegyen és Berkeczen pedig jó bor terem.

A Tisza völgye.

Szerencsről Tokajba, a Tiszához, a legsajátabb magyar folyóhoz fordulunk, melly a magyar nagy síkságot szeldeli. Ezt már megismertettük s itt csak a Tiszavölgy legnevezeteseb helyégeit fogjuk megérteni. Tájképi tekintetben a Tisza felső folyása s mellékfolyói sokkal érdekesebbek, mint annak alsó, egyhangú, völgye.

Tokaj mváros Zemplén megyében a Tisza és Bodrog összefolyásánál, egy tetemes magasságú, köröskörül szőlővel betül-

tetett, hosszukás, kúphegy keleti tövénél s jobbra a Bodrog partján terül ol, hosszú vonalban. Elég rendetlenül épült és szemetes városka, 3500 lakossal, kik között aránylag sok izraelita van. Hajdani híres vára azon földcsúcson állott, melyet a Tisza és Bodrog összefolyása alkot; most már kevés maradványa látható. Az egyesült folyón két híd viszen át; az egyik már régebben állott, a vasúthíd néhány év előtt készült el. E hidakról szép kilátás esik Bodroghözre, az éjszak és nyugat felé huzódó hegysorokra, s másfelől a nagy síkságra. Tokaj a legújabb idők nevezetes eseményeknek színhelye volt, de világra szóló hírért leginkább a határában és vidékén termő nemes bornak köszönheti. E bor az úgynevezett Hegyalján terem, melyet a Sívár felől délre és keletre vonuló trachit hegység végső ágazatai képeznek, s mellynek délkeleti végfoka a hatalmas tokaji hegy. Az egész Hegyalja*) 14 négyszeg mfdnyi területet foglal el, hossza 6—7, szélessége pedig 3—4 mfd; területének körülbelől egy harmada szőlővel van beültetve. A hegyaljai borokat rendesen tokaji boroknak nevezik, noha a legnemesebb borok Tarczal, Mád és Tállya határaiban teremnek. A közönséges asztali boron kívül van mászás, aszú s az úgynevezett essentia. Hajdan a hegyaljai borral való kereskedés igen virágzott, egy 87 itczés átalag jó aszúbor 50—70 aranyon is kelt. Újabb időkben részint a megváltozott kül- és belföldi államviszonyok; részint a termesztők s kivált a lelkiismeretlen kereskedők hibája miatt a hegyaljai bornak kelendősége nagyon csökkent. Egyébiránt a hegyaljai bortermés aránylag csekély, az évi termést egyremásra csak 12,000 akó aszúra és 6000 akó mászásra teszik.

A tokaji hegy nyugati oldalán Tarczalt találjuk, melly elég szabályosan épült városka. Odább nyugatra Zombor mvároska van, melly a 16. és 17. század zavarai alatt egészen elpusztult s csak 1732-ben kezdé ismét épülni és népesülni. Zomborhoz éjszakra Mád esik, melly 4600 lakosaival már a nagyobb hegy-

*) A Hegyaljához a következő helységek számíttatnak: Tokaj, Golop, Tállya, Rátka, Ond, Mád, Zombor, Tarczal, Liszka, Erdőbénye, Tolcsa, Bodrog-Keresztúr, Zadány, Olaszi, Sárospatak, Sátoralja-Ujhely, Kis-Tornya, mellyek mind Zemplénben vannak, s Szántó és Erdő-Horváthi Abaújmegyében.

aljai városokhoz tartozik; ott a szűret alkalmával népes táncvigalmak szoktak lenni. Odább északnyugatra Tállya van, 5300 lakossal s egy régi várnak omladékaival.

Tokajból az országút a Bodrog jobb partján viszen éjszak felé, Bodrog-Keresztúr és Liszka városkákat megérintve. Ez utóbbihoz közel egy kies völgy nyílik északnyugatra, e völgyben Tolcsva mváros van, melyet három oldalról szép hegyek környeznek, s melyet Szirmay kastélya ékesít. Dél-nyugatra egy más egyenközü völgyben Erdőbénye van, melyet kies erdők és szőlők környeznek. A helységtől délre, a völgy egyik tágulatában, melyet bükkes erdő foglal el, csinos fa házakból álló fürdőhelyet és szép parkot találunk. Az erdőbényei forrás, mely a timsós gáliczos vizekhez tartozik, egy elhagyott ezüstbányából folyik ki. 1860-ban társulat keletkezik, mely az Erdőbényén egykor létezett bányászatot ismét megindítani akarja. Erdőbénye határában nevezetes ősvilági, kivált növényi maradványokat, s mindenféle érdekes ásványokat lelnek. Általában a Hegyalja földtani tekintetben is nagyon érdekes.

Tolcsváról északkeletre menvén, Sárospatakra jutunk. E magyar mváros igen kies vidéken épült. Kelet és dél felé a Bodrog és Tisza által szeldelt végtelen síkság terül, nyugat felé szép alakú trachit hegység emelkedik. A város két részből áll: Sáros-nagy-patak a Bodrog jobb, Sáros-kis-patak pedig annak bal partján van, s a két városrészt kőlábakon álló, 34 öl hosszú, fa híd kapcsolja össze. Patak hajdan várral megerősített helység volt; a 15. században a csehek kezére kerülvén, kiktől Rozgonyi Sebestyén, I Mátyás vezére, elvevé. Várát az urodalom későbbi birtokosai közzül kivált I Rákóczy György öregbített és emelteté nagy díszre. I Lipót király 1702-ben a város erősítvényeit s a várat széthányatá. Jelenleg a sárospataki várból még egy magas négyszegletű épület áll, melynek három szögletén egyegy rovátkos bástyatorony emelkedik; a negyedik torony már leomlott. Ezen kívül még sok omladék látható, a Bodrog partján pedig a város kerítőfalának maradványa húzódik el. A vármaradvány a város déli végén van, hozzácsatlakozik az új várkastély, melyet herczeg Bretzenheim

rakata, ki századunk elején a pataki urodalmat a k. kincstártól szerzé. Az új kastély terjedelmes s mind kívülről mind belülről igen szép épület; szögleitein rovátkos, kerek tornyok emelkednek, oldalain több ablakerkély dudorodik ki. A kastély déli oldalán gyönyörű virágos kert terül, ehhez terjedelmes park csatlakozik, mely igen kellemes sétahelyül szolgál, s annál érdekesebb, minthogy itt is ott is a fák lombjai közzé rejtő rommaradványok Rákóczyék idejére emlékeztetnek. A pataki kastélyt és urodalmat most h. Bretzenheim Ferdinánd özvegye bírja, a város magát már 1836-ban váltá meg örökösén, 300,000 ftot fizetvén az uraságnak. A kastélytól éjszakra eső r. kath. anyateplom a boldogságos szűz tiszteletére épült gót modorban. Három hajóra van osztva, a két oldalhajót hat-hat oszlop választja el a középhajótól. A város volt urainak tetemei e templom alatt porlanak, s benne több sírkő látható. Különösen jobb oldalában h. Bretzenheim Ferdinánd gót ízlésben készült síremléke ötlik fel.

A város éjszaki végén a reformált kollegium épületei vannak. 1860 jul. 8-ka nevezetes nap vala e főtanodára nézve, mert azon háromszázados létezésének ünnepét ülték az egész magyar nemzet általános és lelkes részvéte mellett. A sárospataki tanintézet első alapítója Perényi Péter volt, ki a mohácsi csatában elesett Palóczy Antal után szerzé meg a pataki birtokot. Hihetőleg már 1530 körül hívá meg tanítókul Kopácsi Istvánt és Sztáray Mihályt. Perényi Gábor, Péternek fia, a sárospataki oskolát 1550-ben kollegiummá emelé, adván neki jövedelmet, hogy Kopácsi vezérleése mellett a latint, görögöt és theológiát taníthatják vala. Perényi Gábor meghala 1567-ben, még pedig örökös nélkül, a pataki birtok tehát a k. kincstárra szálla, de Miksa király 1569-ben helybenhagyá a Perényiféle adományokat és segedelmezéseket. A kincstártól ruszkai Dobó Ferencz szerzé meg a pataki birtokot, s az 1602-ben tett végrendeletében, mellyet Rudolf is megerősített, meghagyá a pataki schola-mestereket és deákokat eddigi jövedelmeikben. Dobó Ferencz fő örököse az ő mostoha leánytestvére Perényi Zsófia lett, ki a k. kincstárnak 100,000 ftot fizetvén, Patakot is birtokába vevé. Egyik férje vala kevendi Székely, kitől való fia

Jakab 1607-ben öröklé Patakot, de már két év múlva sírba szálla. Halála után Serkei Lórántfy Mihály szerzé meg a pataki urodalmat s tartá 1619-ig. Ennek egyik leánya, Zsuzsánna, I Rákóczy Györgyhöz mene férjhez, s így Rákóczy lett Patak urává, ki 1630 óta mint erdélyi fejdelem annak leghatalmasb védője és pártfogója volt. Halála után fia, II Rákóczy György lön fejdelemmé. De Lórántfy Zsuzsánna kisebbik fiával Rákóczy Zsigmonddal Patakra vevé magát, hol egész haláláig, 1660-ig, maradt. Ezen 12 év a pataki főtanodának aranykora volt. Zsuzsánna 1650-ben a híres Amos Comeniust hívá be Németországból, hogy Patakon az új tanmódszert meghonosítsa. Ugyancsak akkor könyvnyomdát állita, az épületeket kiigazíttatá és újakkal szaporítá, sok ifjat külföldi akademiákra járata maga költségén s a tanoda jövedelmeit új adományokkal növelé. Kisebbik fia Zsigmond különösen a könyvtárt nevelé. Comenius már 1654-ben bucsuzék el Patakról, hat tanárt hagyván a főtanodában. De ennek sorsa csakhamar rosra fordúla. II Rákóczy György özvegye, Báthory Zsófia, Ferencz fiával együtt elhagyá a reformált vallást s vakbuzgósággal üldözé birtokain a protestánsokat. 1671-ben a pataki kollegiumot a jezsuiták foglalák el, s a reformátusok csak 11 év múlva nyerheték vissza. A jezsuiták még 1711—1714-ig is azon törekednek vala, hogy kezeikre kerítsék a tanodát, de hiában. A pataki főtanoda fejedelmi pártfogók nélkül maradt ugyan, de védői és gyámoltói mindig voltak, s így folytonosan emelkedék s a nemzeti mivelődés és magyar tudományosság igen nevezetes tényezője és terjesztője volt. 1793 óta a bölcsészeti és theologiai tudományokon kívül a hazai jogot is tanították benne. A pataki főtanoda 1850 óta is nagy munkásságot fejte ki s az önkormányzást mind végig híven megőrzé.

Sárospatakhoz éjszakra másfél mfldnyire Sátoralja-Új helyt, Zemplén megye fővárosát, találjuk. Ez a Ronyva patak mellett van, melly keleti oldalán folyik el; nyugati oldalán szép alakú trachithegyek emelkednek, az egyiket alakja miatt Sátorhegynek nevezik s erről vette jelzőjét a város. A magyarok bejövetelekor Újhelyt egy kún vezér vevé birtokába, Kálmán király 1110-ben az Apuliából ide szakadt Ra-

toldo grófnak adományozá. A régi helységet a tatárok feldulák, s a mostani város csak 1250 óta kezdett épülni. Herczeg Koriatovics, I Lajos idétt, orosz jövevényekkel népesíté meg s a várhegyen egy várat építtete. Zsigmond Perényi Jánosnak adományozá Újhelyt, későbbben a sárospataki várhoz kapcsolták. — Újhely hosszan myúlik el a hegyek alján, s messziről, különösen keletről, tekintve a mögötte emelkedő, kúpdad hegyekkel szép látványt nyujt. Mindinkább csinosodó, de még elég rendetlenül épült és szemetes város. Főterén a katholikuskok nagy temploma, oldalt a kissé alacsony vmegyeház van. Több más templomot s két csinos kápolnát is találunk benne. Lakosainak száma valami 8000-re rúg, kik nagyjöbbrészt magyarok.

Újhelytől éjszaknyugatra mintegy félórányira Bányácska nevű igénytelen kis falu van, melly fölött egy dombtetőn Kazinczy Ferencz háza áll, mellyet kis kert környez. Kazinczy, az új magyar irodalom alapítója 1759 okt. 27. születék Érsemjén biharmegyei helységben, később Zemplénbe költözött át s Bányácska fölött, az általa Széphalomnak nevezett helyen, élt és működött fáradhatlan szorgalommal. Érdemeit csak 1859 okt. 27.-kén, az országszerte s különösen Újhelyben is lelkesen ültt Kazinczy-ünnepen méltányolák kellően. Az ünnepély alkalmával a magyar t. akademia elnöke által tett indítványára Kazinczy-alapítvány létesüle, melly részint az ünnepelt birtoka megtartására, részint ügyefogyott maradékai nevelésére rendelték.

Újhelytől éjszakkeletre, a Bodrog és Latorcza összefolyásánál, Zemplén mvárost találjuk, mellynek kőfallal megerősített régi földvára őseink bejövetelekor már állott, kik itt megállapodván egy ideig mulatának s Zalán követségét is itt fogadák el. E vár hajdan a róla elnevezett megyének főhelye volt; 1263-ban más megyebeli várakkal egytt Miczbán birtokába kerüle, 1331-ben a koronára szállván Róbert Károly által Drugethnek ajándékoztaték. 1557-ben Perényi Gábor foglalá el, de Telekessy Imre cs. k. vezér közeledtére odább álla. 1632-ben a zempléni vár még épen állott, s Drugeth János abban üllé beigtatási ünnepélyét mint főispány. 1685-ben

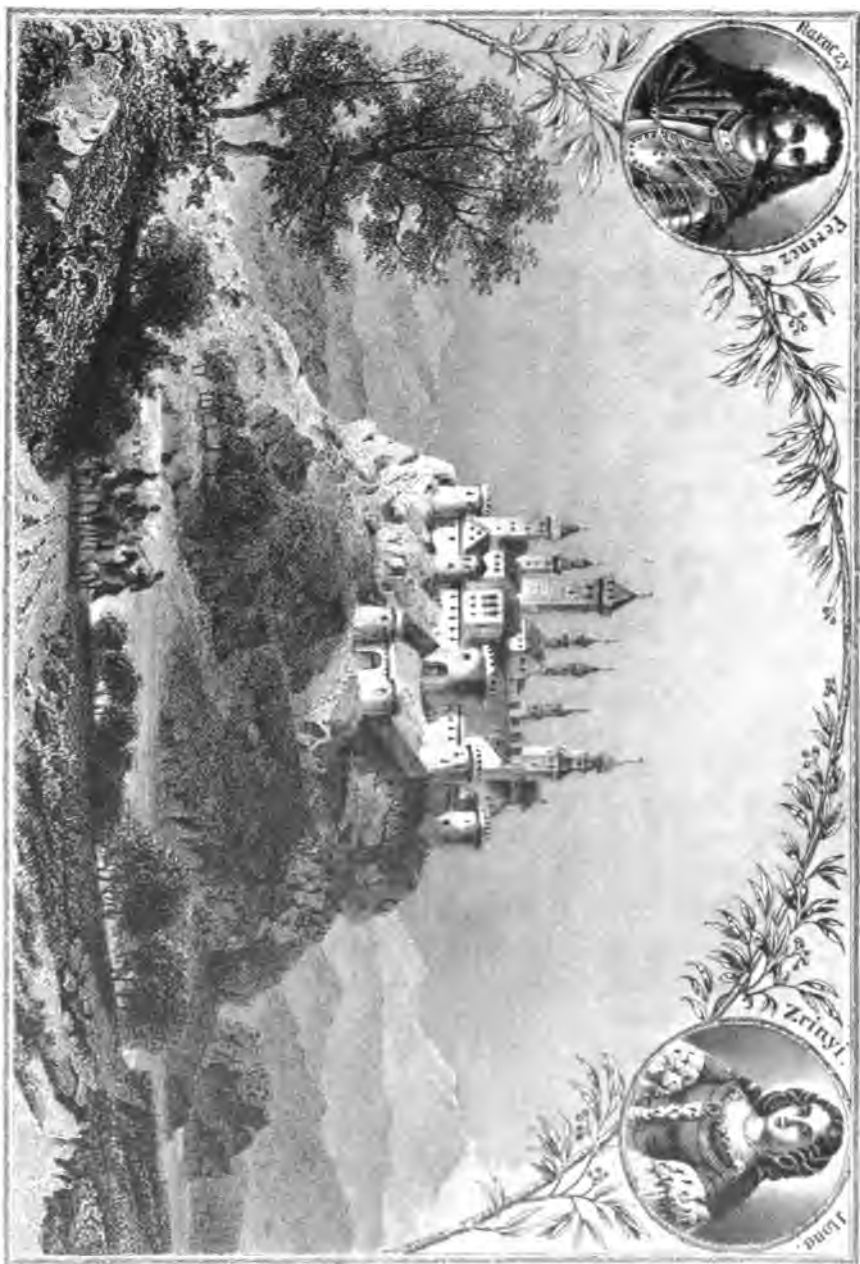
Tökölly által foglaltaték el, azután pedig lassankint pusztulásnak indult. A váromladék legnevezetesebb része a templom, melyet jelenleg a reformáltak bírnak, s melyet 1628-ban Bethlen Gábor megújított. Hogy e szentegyház a régi vár maradványa, azt ódon külseje s kivált gót modorú ablakai bizonyítják. A templomot környező tér temetőnek használtatik, s ásás közben gyakran találnak benne régi hamvvedreket, korsókat és érmekeket. Az erősség területén egy más templom is van, ez az óhitűeké s új építmény. A régi templom mellett bástyárom áll, melyről a nép azt mondja, hogy török mecset maradványa.

Zempléntől délre, Bodroghözön, Nagy-Kövesd falu mellett egy más sziklavárnak omladéka látható. A kövesdi várat 1247-ben Roland nádor építteté, örökösei 1280-ban Miczbán fiainak engedék át, ezektől pedig Sóvári Sós György szerzé meg. Utóbb a csehek szállák meg, kik csak nyolczévi bitorlás után tűzethettek el onnan 1459-ben. I Ferdinánd a kövesdi várat Serédi Benedeknek adományozá, miután azt 1558-ban Telekessy Imre Némethi Ferencz felkelő vezértől elvette vala. De a Csapi és Sós családok Serédi örökösei ellen pert indítának s ekkép újra megszerezék ősi birtokukat. Egyik ivadékuk, Sós György, a Wesselényiféle összeesküvésbe bonyolódván, vagyonvesztéssel lakolt, s Cobb császári hadvezér 1673-ban a kövesdi várat puskaporral fölverteté. Mindazáltal Sós György özvegye, Barkóczy Éva, 1690-ben visszanyeré a kövesdi uradalmat s az elpusztult várat, halála után veje Klobusiczky Ferencz öröklé. Jelenleg a kövesdi jószágokat többen bírják. A sziklatetőn dőledező várrom még most is festői látványt nyújt, alatta új csinos kastély áll, odább a helység temploma látszik.

Nagy-Kövesdhez délre Karcsa falucska esik, a Karcsaér mellett. E kis faluban igen nevezetes templom van, melly hajdan a r. katolikusoké volt; s melyet 1605-ben Alaghy Ferencz, Regécz ura, a reformáltaknak ada át. E templom nyilván román modorban van építve; elején négy négyszegletű gyámoszlop, néhány szoborművi alak, kissé nehézkes, kerekívű kapu s e fölött fülkeszerű oszlopos ívezetek láthatók. E homlokzat merő faragott kőből épült; egészen sajátos látványt nyújt, de

korántsem olly szép mint a jáki vagy libényi román templomok homlokzatai. Hátsó része állítólag régibb, mint az eleje. Nem tudjuk, hogy ki által s mikor építtetett a karcsai szentegyház; a rege a tündéreknek tulajdonítja építtetését. Zemplénhez északkeletre Lelesz magyar mváros van, épen Bodrogköz északi szélén. Itt a prémontréi rendnek régi híres prépostságát találjuk.

A Bodrog vize a Laborcza, Ung, Latorcza s Ondova folyók egyesüléséből támad. Az Ung vizénél, Leleszhez északkeletre, Ungvárt, a róla nevezett vmegye fővárosát, találjuk, több mint 8000 magyar és orosz lakossal. E város az Ung vizének egyik ága által egymástól elválasztott két dombon épült s mindinkább csinosodó mezőváros. Keleti részén emelkedő, kelet és észak felől igen meredek, nyugat és dél felől pedig a nagy és kis Ung habjaitól locsolt sziklás hegyen a régi várnak maradványai terülnek el. Az ungi vár a névtelen jegyző szerint már a magyarok bejövetelekor állott; Álmos fejdelem megszállá, miután akkori urát Laborczát a róla nevezett folyónál a magyarok elfogták s felakasztották vala, s győzelmes hadával négy napi áldomást tartá, azután Árpádra ruházá a fejdelemséget. A 14. század elején Ungvárt Róbert Károly a Nápolyból eredt Drugeth nemzetségnek adományozá. Drugethek megerősíték és sok ideig nagy fényben tartották. 1564-ben Szapolyai Zsigmond János hiában vivatá a Drugethek által nagy gonddal és költséggel fentartott várat, végre 1684-ben Tököly Imre megvevé, később pedig I József hadai foglalák el és rombolák szét. Mária Terézia e várat 1776-ban az egyesült görögök munkácsi püspökének adományozá, ki azóta Ungváron székel. A várat papnöveldévé alakították át, a káptalan is ott van. De a mostani vár sokkal kisebb terjedelmű, mint a hajdani volt; ennek helyét mindazon épületek foglalják el, mellyek az odább nyugatra levő püspöki palotától kezdve keletre terjednek, vagyis a dombon levő egész városrész, mellynek északi oldalán még több helyütt a várfal maradványa is látható. A püspöki palota s a mellette levő kéttornyú székesegyház hajdan a jezsuiták tulajdona volt; a munkácsi görög püspök Mária Terézia adományából bírja, nem rég a palotát egy szárnnyal megtoldatá s

МОНТАЖА СЪСТАВИ

ПРЕДСТАВЕНА Е МОУНТАЖА СЪСТАВИ

Всичко е дадено

Всичко е дадено

Всичко е дадено

mind azt mind az egyházat ékesebbre téteté. E püspöki templomon kívül még négy egyház van Ungváron. Diszesebb épületeihez tartoznak: a papi árvák konviktusa, a gymnasium, a néhány év előtt épült kétemeletes kórház, s kivált a két szárnynyal épült vármegyeház, melly a város nyugati dombján áll. Ungvárnak vidéke igen szép. Ha a régi várnak még meglevő bástyafalaira hágunk, gyönyörű kilátást élvezhetünk. Éjszak felé a hosszasan hullámzó mindinkább magasbodó, rengeteg erdőségekkel borított hegyeket s az ezek között elnyúló gyönyörű ungi völgyet látjuk, mellynek bal oldalán, meredek csúcsos hegynek tetején a régi neviczkei vár bús omladékaikandikálnak ki a sűrűségből; dél felé pedig az Ung vize csillámló kanyarúlatai által szeldelt, sűrű helységekkel s ittott festői erdőcsoportokkal borított síkságot szemléljük, mellynek nyugati láthatárán az újhelyi hegyek mint apró halmocskák kéklenek.

Ungvártól éjszakra két mfidnyire Szobráncz orosz-tótmváros határában, a trachitból álló Vihorlát hegység ágazatainak nyugati oldalán elterülő s a Horneja csermelytől nedvesített lapályon jeles fürdőhely van; közelében szép nyíresek terülnek. A szobránczi fürdő gr. Török Napoleon birtoka, hazánk leglátogatottabb fürdőihez tartozik. Az épületek elég csinosak s valami 100 jól felbútorozott vendégszobát foglalnak magokban. A források a földes konyhasós kénes vizekhez tartoznak. E fürdőtől érdekes kirándulást tehetünk az éjszakra nyíló völgybe, hol Felső Remete falunál nagyszerű vasműhelyeket találunk; még odább éjszakra az ország határszélén emelkedő „Szninszki Kamen“ hegy keleti oldalán a regényes környezetű „Tengerszem“ van.

Ungvárról délkeletnek menve a terjedelmes szőlőhegyekkel környezett s jó asztali boráról híres Szerednye mvároson keresztül Munkácsra jutunk. E mváros Bereg megyében a Latorcza bal vagyis déli oldalán, igen kies vidéken épült. Szép kilátást élvezhetünk a Latorcza hidjáról, melly a város éjszaknyugati oldalán van, de még szebbet a Lovácska hegyről, melly a város éjszaki oldalán a Latorcza jobb partján emelkedik. Ha azon, felül kopasz, lejtőin pedig, kivált dél felől, szőlőkkel beültetett, hegyen állunk, akkor előttünk a sok

jegenye és másféle fák között félig elrejtett város terül; ettől nyugatra az éjszokról délre lejtősödő, hosszukás kúphegy a híres munkácsi várral mered föl a síkságból, egészen magánosan; balra s a folyón innen elhuzódó hegyek egyikén, a Csernekhegy lejtőjén, a sz. Miklós tiszteletére épült vazulrendi görög kolostor mutatkozik; a városon túl délkeletre részint szőlővel betöltetett, részint erdős, alacsony dombor nyúlik el, mellyhez délre s nyugatra messzire terjedő sík erdőség csatlakozik, odább kisebb nagyobb hegysorok kéklenek; dél felé a beregzászi hegyek domborodnak a végtelen síkság szélén, mellyen kisebb nagyobb erdőcsoportok sötétlenek; nyugat felé az ungi hegyek kéklenek; végre éjszak meg éjszakkelet felé a munkácsi síkságot körszínileg bekeretező hegylánczok vonulnak el. E mind magasabbra emelkedő hegyek közzé a Latorcza szép völgye nyílik, mellynek egyik tágulatában Podhering, Sz. Miklós s más helységek vannak. Munkács tehát három oldalról hegyekkel környezett síkságon terül el; a város éjszaki oldalán a Gállishegy, Lovácska, Vereshegy, e mögött a magasabb Zsornóhegy, s a Csernekhegy emelkednek, ezzel átellenben, a Latorcza bal partján, a Szarkahegy van, melly a hegyek közzül kibontakozó Latorczának mintegy kapuját képezi,

A város maga nem sok nevezetességet mutathat fel. Templomai közzül a kath. plebániagyház a gót építésre emlékeztet. A piacon levő urasági kastély csak arról nevezetes, hogy hajdan Rákóczyék laktak benne. A több mint 4000 lélekből álló, mind nyelvre mind vallásra nézve igen kevert, lakosság többi közt szőlőműveléssel foglalkozik s a Gállis-, Lovácska és Nagyhegyen igen jó bort termeszt.

A várostól minthegy 2000 lépésnyire nyugatra levő vár 286 láb magas kúphegy tetején épült; a hegy oldalai szőlővel vannak betöltetve, alján házsorok és gyümölcsösök terjednek el, t. i. Palánka és Váralja falucskák. A vár felső területe 3873 négyzet ölet tesz. Maga a vár téglából boltozatosan épített, 5 öl mély, kettős sáncczal és nyolcz 7—9 öl magas bástyával van megerősítve, s a számos folyosókon kívül 126 helyiséget, részint igen nagy teremeket és börtönöket foglal magában. A várkápolna az 1834-diki tűzvész alkalmával beége. A munkácsi

vár már hosszabb idő óta csak állami börtönül szolgált, 1849-ben újra erősségül használták, de 1855-ben végkép kitoröltették a királyi várak sorából s jelenleg csakis fegyenczház.

A csernekhegyi vazulrendi orosz barátok kolostora régi várkastélyhoz hasonlít, némelly falai és magas bástyái mutatják, hogy csakugyan meg volt erősítve. A kolostor, mely 1766 óta épült, egyemeletes, az ebédlőn kívül 30 szobából áll, a kerítőfal nemcsak a kolostort és templomot, de a gazdasági épületeket és veteményes kertet is befoglalja. A templom kéttornyú és csinos, alapját Bacsinszky András munkácsi püspök 1798-ban veté meg.

Egy régi hagyomány szerint őseink Gácsországból a vereckei szoroson s a Latorcza völgyén jövének be az országba s azután 40 napig megpihentek (889-ben). Főpapjuk a magános hegyen telepedék le, mellyen most a vár van, fejedelmök pedig a Csernekhegyen üté fel sátorát. Reggel felkelvén Álmos az előtte elnyúló síkságot gyönyörködve nézdelé: ekkor észre vévé, hogy a magános hegy tetejéről sűrű füstfellegek szállnak fel. Legott száguldo csapatot küldé oda, mert úgy vélte, ellenséges őrtűzet lát, de csakhamar arról értesüle, hogy a hegyen a főpap hálaáldozatot mutat be. Tehát maga is elmene az áldozat helyére, s ez annyira megtetszék neki, hogy ott a maga sátorát üté fel, a főpapot pedig a Csernekhegyre költözteté. A magyarok azután a magános hegyen egy várat építének, mellyet Munkásnak vagyis Munkácsnak neveztek el, mivel építtetése nagy munkába került, vagy mivel Gácsországból a hegyeken keresztül nagy vésződséggel jutottak vala a választott földre. Munkácsról Ungvár felé vonulának; az így legelsőben megszállt földterület a fejedelem birtoka lőn. Salamon király 1064-ben Bereget több tiszavidéki megyével együtt Géza herczegnek adá. A 14. század elején Omode nádor és fiai, Róbert Károly ellenfelei, szállák meg Munkácsot, de a győzelmes király csakhamar ismét visszafoglalá. I Lajos a Kún László idétt Máramaros, Bereg és Ugocsa megyékben megtelepült oláhok vajdájának Bogdának és fiának Drágosnak adományozá. De ez utóbbi 1359-ben mindenestül fölkerekedvén, oláhjaival együtt Moldvába költözék. Lajos tehát Munkácsot s az

oláhoktól elhagyott földeket a hazájából száműzött Koriatovics Tódor litván herczegnek adományozá, ki azokat a Podoliából behívott 40,000 oroszszal megnépesité. Koriatovics a várost kőfallal kerítetté be, a várat pedig egészen megújítá, bástyákkal s a sziklába ástott árokkal környezteté s udvarán 38 ölnél mélyebb kutat ásata. Ugyancsak ő 1360-ban a vazulrendi orosz szerzetesek számára a Caernekhegyen kolostort is építtete, melyet gazdagon megalapított, míg neje a Szarkahegyen apácza kolostort rakata, melly már rég elpusztult. Koriatovics Podoliába menvén, 1365-ben megöleték, örökös nélkül hagyott birtokai tehát ismét a királyra szállának, ki Munkácsot előben édes anyjának, aztán nejének adományozá. Zsigmond király Munkácsot sok más várral és jószággal együtt Brankovics György szerb fejedelemnek adá, cserébe Nándorfehérvárért és más határszéli birtokokért. Brankovics azomban a törökökkel czimboráskodott, Ulászló azért a munkácsi birtokot 1440-ben elvevé tőle s Dobónak, azután Palóczynak adá. Hunyady Janos Brankovicsnak egyéb magyarországi birtokait is lefoglalá, majd ismét kibékülvé vele, de Munkácsot, Szatmár-Németit, Bösörményt, Nagybányát, Debreczent, Tokajt és Túrt nem adá neki vissza, hanem saját birtokaihoz kapcsolá. Munkács tehát Hunyady kezére kerülvé, halála után özvegyére szálla. Utóbb Mátyás király fia János bírta 1494-ig. Hunyadyék alatt a város több rendbeli kiváltságban részesülvé és szépen gyarapodék. II Ulászló alatt Munkácsnak több ura volt; 1514-ben a király el nem idegeníthetlen javaihoz kapcsolaték, mégis II Lajos nejének adományozá. A Szapolyai és Ferdinánd között folyt háborúban Munkács nagyon elpusztult. Szapolyai a várat tetemesen megerősítteté. Halála után a munkácsi urodlom a Martinuzzival kötött szerződés folytán Ferdinándra szálla, ki azt Petrovics Péternek adományozá; ennek halála után 1557-ben Izabella és fia János Zsigmond szállák meg, végre Svendi Lázár, Miksa király vezére, heves ostrommal megvevé, s Miksa 1569-ben Magócsy Gáspár beregi főispánnak veté zálogba 73,000 ftért. Rákóczy Zsigmond, Magócsy Ferencz mostoha és gyámtyja, 1591-ben még 82,350 ftot fizete a királynak, s ekkép Munkács az ő meg gyámfia közös birtoka lön; kettőjük

halála után Magócsy Ferencz özvegyére, Dersfy Orsolyára szálla, ki azután Eszterházy Miklóssal kelt egybe. Ennek fia Eszterházy István II Mátyástól új adományt vett Munkácsra. A 17. század elején Magyarország nagy része, s egyebek közt Munkács is, Bocskai, majd Bethlen birtokába juta, ki azt II Ferdinándtól 300,000 ftért vevé zálogba. Bethlen halála után 1633-ban Munkácsot Rákóczy György és neje Lórántfy Zsuzsanna vevék zálogba 200,000 ftért, III Ferdinánd azután 1647-ben örökös joggal adományozá nekik.

A hitújítás Munkácson már 1523 óta terjedez, Petrovics s utóbb kivált Rákóczy György ótalma mellett annyira meggyökerezék, hogy a r. kath. gyülekezet egészen megszűnt; az oroszok azonban tovább is a görög valláshoz ragaszkodtak. Rákóczy prot. tanodát alapított, mellyben felsőbb tudományokat is tanítottak; ugyancsak ő a várat helyreállítá s több új épülettel és védmfível öregbíté. Az urodalom tisztjei, úgy lát-szik, a csernekhegyi kolostorban székelő orosz püspökön némi hatalmaskodásokat követtek el, Rákóczy György, nem tudni mi okból, a püspököt 1640-ben elfogatá s a várba viteté, vég-re csak azon feltétellel ereszté ki, hogy javairól lemondva a kolostort örökre elhagyja. Parthenius püspökük alatt a görögök a római kath. anyaegház-zal egyesülének 1649-ben. — II Rákóczy György szerencsétlen lengyel hadjárata után a lengyelek betörének s Munkácsot, Beregszászt 300 más hely-séggel együtt fölperzselék, lakosaikat felkonczolák vagy el-széleszték. Majd a tatárok is elpusztíták e vidéket. II Rákóczy özvegye, Báthory Zsófia, a protestánsokat összes jószá-gaiban kegyetlenül üldöze, papjaik közzül sokat a munkácsi várban kínoztata. Fia I Rákóczy Ferencz enyhíteni töreke-dett a protestánsok sanyarúságait, a Wesselényiféle összeeskü-vésben is részt vett, de anyja s a jezsuiták közbenjárása bo-csánatot eszközölt ki számára. Rákóczy Ferencz fiatal özvegye, Zrínyi Ilona, gyermekeivel együtt férje kora halála után napá-jánál a munkácsi várban vonúlt meg. Utóbb Báthory Zsófia halála után Tököly Imréhez mene férjhez, s így 1682-ben ez lőn Munkács urává. Tököly azonnal helyreállítá új birtokaiban a prot. egyházakat. A császár ellen fölkelvén, a törökkel

szövetkezék s Bécs alá szálla. De a törökök ezen hadjárata szerencsétlenül tite ki. Tököly azután 1685-ben Nagyváradon eddigi szövetségesei, a törökök által elfogaték s Drinápolyba viteték; nemsokára kiszabadulván, török segéllyel ismét az országba jöve, de híveinek száma időközben nagyon megfogyott vala, s a császári seregek mindenütt győzelmesek maradtak. Már csaknem az egész ország meghódolt, csak Munkács vára, mellyben Tököly neje, a férfias Zrínyi Ilona parancsolt, még folyvást daczol vala. A munkácsi vár akkor terjedelmes lápok és rengeteg erdők között állott, mellyek most kiszáritvák és kiirtvák, s hosszan elnyúló kőfal-övvel és mély csatornával volt körülvéve. A palánk közepette meredek hegyen hatalmas kastély emelkedett, sziklába vésett árokkal; három erődből állott, mellyek árkokkal voltak egymástól különválasztva, de azonegy fal által bekerítve; mindhárom erődbe csak egy kapu, s ehhez keskeny szirtek közt kigyózdó ösvény vezetett. Caprara 5 hónapig vivatá e várat, de még csak Palánkát sem veheté meg, s végre kudarczot vallva elpironkodék. Zrínyi Ilona a vár dicső védelmeért a szultántól díszes öltönyt vőn ajándékol. De csakhamar az eperjesi mészárlásról elhírhedt Caraffa táborlá körül Munkácsot. Ilona vitéz védelemre készüle, noha segélyt sehonnan sem nyerhetett, s noha már férje is lemondott vala a győzelem reményéről. Eleintén Caraffa sem boldogult a várívással. Ekkor Ilona egy levelet vesz férjétől, mellyben ez felszólítja, küldjön egy papot Rómába s igyekezzék a pápa közbenjárását a császárral való kedvező kiegyezkedésre megnyerni, melly esetben ő kész volna a r. kath. vallásra áttérni. Ilona a titkos jegyekkel írt levelet titkárának, Absolon Dánielnek, adá át. Ez buzgó prot., de kislelkű és önző ember volt; a levél foglatatján elszörnyűködven, Radics Endrével, a várnagygyal szövetkezik: megüzénik Caraffának, hogy a fejedelemasszonyt a vár átadására kényszerítik, ha bizonyos jutalmat várhatnak. Caraffa örömmel kap az ajánlaton. Az árulók nagyban vesztegetik az eleséget, egy részét el is dugdossák, azután bejelentik Ilonának, hogy már csak két hónapra való élelem levén a várban, ideje kedvező egyezésről gondoskodnia, nehogy majd feltétlenül kelljen

meghódolnia. Ilona tehát alkudozásba bocsátkozik Caraffával: könnyező szemmel aláírja az alkut s 1688 jan. 18. átadja az olly sokáig vitézül védett várat. — Zrinyi Ilona gyermekeivel együtt Bécsbe vitették s az alku világos kikötései és saját tiltakozása ellenére az ottani orsolyarendi apácák kolostorába záraték. Három hónap múlva a Tököly fogságába került Heister tábornokért szabadon bocsáttaték, s ekkor férjéhez Törökországba mene. Gyermekeit és javait Kolonica bíbornok gyámságára bízták, ki őket kolostorban nevelteté.

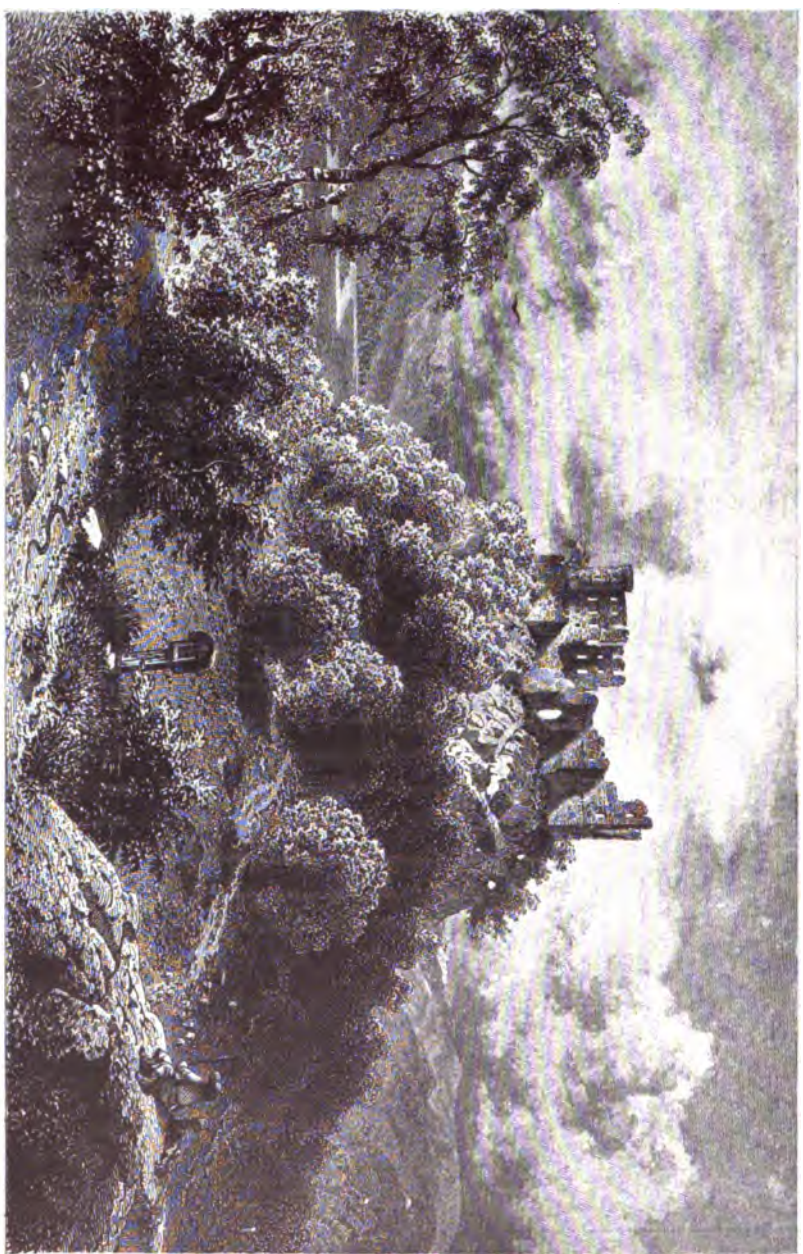
Munkácsra ekkor szomorú napok virradtak fel. A protestánsok ismét kegyetlenül üldöztettek, úgy hogy sokan közzülök elhagyák szülőföldjüket s kivált Erdélybe menekülének. Azalatt Zrinyi Ilonának első férjétől való fia, II Rákóczy Ferencz, felserdüle s megházasodván, sárosi jószágain élt megvonulva. Mindazáltal a bécsi udvarnál gyanúba esvén, elfogták. Börtönéből megszökvén, Lengyelországba meneküle, onnan némi katonasággal 1703-ban Beregbe jöve, hol a sok zaklatás miatt fölkelt nép már réá várakozott. Munkácson ősi kastélyába szálla, de csakhamar a véletlenül megérkezett császári katonaság lépé el a várost s bekeríté a piacon levő kastélyt. Rákóczy csak nagy ügygyel bajjal menekülhete az ország széleire a rengeteg erdők közzé. Itt Bercsényi csapatával egyesüle s azután ismét Munkács alá szálla. Most nemcsak a várost, de a várat is megszállá s innen mindenfelé terjeszkedvén, az ország nagy részét meghódoltatá. De szerencséje csak 6 évig tartott. A trencsényi és romhányi titkózetek után csüggedő hívei lerakák a fegyvert s 1711-ben békét szerzének a császárral. Rákóczy el nem fogadá a békekötés feltételeit s Lengyelországból Francia-, azután Törökországba bujdosék, hol mint anyja és mostohaatyja meg is halt.

A munkácsi birtokot 1762-ben a császár gróf Schönborn mainzi érsek és választófejedelemnek adományozá, még pedig a sz. miklósi urodalommal együtt; de a vár ezentül királyi birtok maradt. A munkácsi és sz. miklósi urodalmat most is Schönborn grófi család bírja; területe valami 42 négyszeg mfdet tesz.

Munkácshez éjszakkeletre, Podhering falu közelében s délre, Kerepecz határában, egyegy tímsó-gyárt, éjszakra a visznici regényes völgyben vasgyárt és hámorokat találunk. Az odább éjszakkeletre, a Latorcza völgyében levő Sz. Miklóst szép kerttel környezett kastély ékesíti, melyet Telegdy Mihály a 16. században építtete. Ennek leánya és örököse a sz. miklósi urodalmat testvérjének, Eszterházy Miklós feleségének, ajándékozta. Eszterházy azután első neje halála után Dersfy Orsolyával, Munkács asszonyával, kelt házasságra s ekkép az addiglan elkülönzött két urodalmat egyesíté. Sz. Miklóstól éjszakkeletre, ugyancsak a Latorcza regényes völgyében Szólyva és Hársfalu helységek határában ásványos források és fürdők vannak. A szólyvai víznek, mely igen kedves és egészséges italul szolgál, néhány év óta nagy kelete van.

Munkácsról délre az országút Beregszászra, a vmegye főhelyére viszen, mely azomban jobbra csak szalmával fedett apró házakból áll; figyelemre méltó a kath. plebániatemplom, mely gót modorban épült, s a város éjszakkeleti oldalán emelkedő, kúpdad tetőkből álló, hegyláncz, melyben hajdan bányák voltak. Beregszászról délkeletre menvén, a Tisza jobb partján, Ugocsa vmegyében, levő Tisza-Újlak mvárost érjük, azután keletnek tartva csakhamar Nagy-Szöllős magyar-orosz mvárosba jutunk, mely Ugocsa főhelye. Itt végződik a tiszaháti nagy síkság, s a város fölött hosszan elterjedő szöllős és erdős hegysek annak keretjét teszik. Szöllőshöz keletre egy meredek hegyen a hajdan Ugotának nevezett Kánkovár, délre pedig Ugocsavár maradványai búslakodnak; nyugatra valami 2 mfdnyi távolságra, a Tisza bal partján Cseke falu van, hol Kölcsy Ferencz egykori házat találjuk.

A Tisza jobb oldalán tovább menvén, csakhamar a máramosi regényes hegyek közzé jutunk. Midőn Veresmart fölött a harki hegytetőre értünk, onnan gyönyörű kilátásunk van a Tiszának erdővel borított, furcsa alakú hegylánczok által övedezett völgyére. Leereszködve a harki hegyről néhány óra alatt Husztra érkezünk. E magyar-orosz mváros a szerteágazó Nagy-Ág folyónak, s a Huszt és Baranya patakoknak a Tiszával

Southey del. & sculp.

Printed & sold by J. Johnson, in Pall Mall.

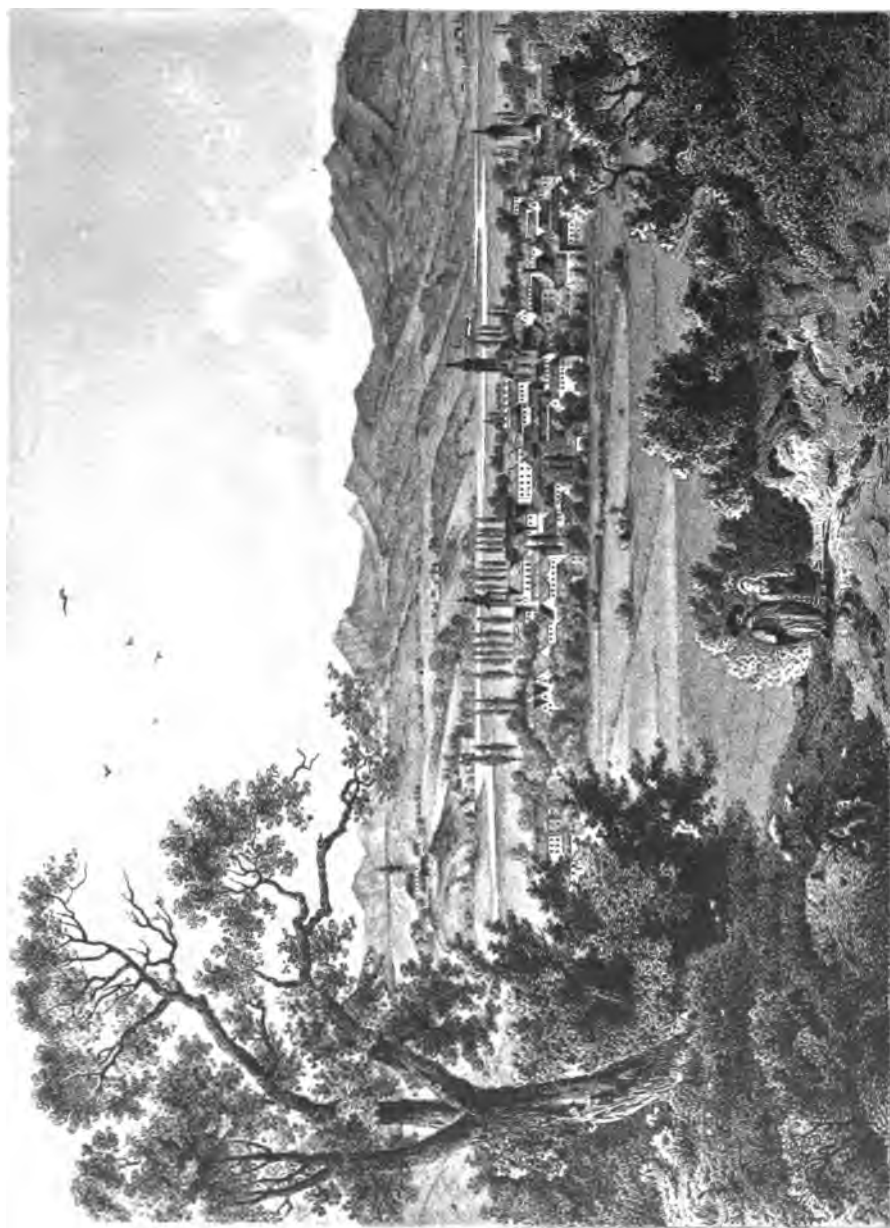
THE CASTLE OF THE MOUNTAIN.

By the Author of the "Rasselas."

való egyesülésénél, víz-járta völgyben épült. Déli oldalán a Baranya és Huszt csermelyek között egy magas kúpdad hegyen épült, egykor híres huszti várnak festői omladéakai láthatók. Ha a sűrű bokrokkal benőtt hegyre a tekervényes úton fölme-
gyünk, a nyugati oldalon levő egyetlen kapuhoz s ezen befordul-
ván, egy kis térségre érünk, melly talán előudvar volt. Azután
egy második, már egészen leomlott kapuhoz jutunk, melly
mellett a vár főépületének magas fala emelkedik. A vár falai
már nagyon töredezettek, részint egészen leomlottak, s csak a
nyugati oldalon állanak még nagyobb tömegben. Az egész vár
alapja hosszas, tojásdad alakot mutat. Belsejében két udvar
volt, s a főépület számos lakosztályt foglalt magában. Ha a
vár nyugati oldaláról lepillantunk, dél felé a Tiszát s a túl raj-
ta emelkedő, bükkessel borított komor velétei és kirvai hegyeket
látjuk; éjszakra a hegy alatt Huszt városa terül el, túl rajta
éjszakkelet felé a Nagy-Ág mentén Iza, Keselymező és Lipcse,
Huszt folyó mellett pedig Husztköz vagyis Nankova orosz
falvak szalmafedelű füstös házai mutatkoznak.

A huszti várat I László kezdé építtetni 1090-ben, III Béla
1191-ben befejezteté. Kivált a tatárjáráskor jó hasznát vették.
Később részint erősségül, részint állami börtönül használták.
Ulászló a huszti várat a máramarosi sóbányákkal együtt II
Lajos nejének adá jegyajándécul, s ez még férje halála után
is bírta egy darabig. Báthory Endre Ferdinándnak hódoltatá
meg, ettől Izabella vezérei vették el s azután annyira mege-
rősíték, hogy Schwendi cs. k. hadvezér hiában vivatá 1566-ban
s 1567-ben. Báthory István erdélyi fejdelem s lengyel király
idejétől fogva többnyire az erdélyi fejedelmek bírták. 1582
óta Kornis Gáspár kapitánykodott benne, ki 1594-ben a Lengyel-
országból berontott tatároktól megvereték, de a várat szeren-
csésen megvéde. Apaffy Mihály halála után Lipót a huszti
várat Bethlen Miklósnak adományozá, utóbb II Rákóczy Ferencz
foglalá el, s ennek száműzetése után a k. kincstár javaihoz
csatolták. 1766 jul. 3. iszonyú égi háború támadván, a villám
egyszerre három helyen üte be, minek következtén az egész
vár leége, néhány ember is odaveszvé.

Husztól délkeletre menvén, néhány orosz falun keresztül Técső koronai városba értünk, melynek lakói nagyrészt magyarok. A közel Kerékhegyen már sóaknák vannak. Huszt és Técső között, de a Tisza bal oldalán, Visk mváros van, melynek közelében egy kúpos hegyen vasas források bugyognak ki. Az ott épült fürdő hihetőleg a hajdani vár helyén van. Técsőnél átkeltünk a Tiszán s ennek bal partján folytatjuk utunkat, így jutunk a savanyú vízforrásáról híres Szaplonczára, azután Hosszumezőre, mely legkisebb az öt máramarosi korona városok között, s melynek határában a Tisza vaskapuja van. E szorosban őseink véres csatát vívtak a tatárokkal. Hosszumezőről délnek fordulunk s így csakhamar Szigetre, Máramaros fővárosába értünk. Ez tágas térségen épült, melyet keletről az Iza, éjszokról a Tisza foly körül, félszigetet alkotva; a két folyó a város alatt egyesül. Éjszak felé magas hegylanczok emelkednek, melyek alatt Szlatina falu és sóbányái terülnek el. Sziget mindinkább magyarosodó csinos kis város; főutcája tágas, s leginkább emeletes házakból áll. Legnevezetesebb épületei: a reformáltak temploma, mely a város alsó részén áll, eredetileg román és gót modorban épült s fallal van kerítve; mindjárt a templom mellett a reformáltak tanodaépülete áll, melyben 1846 óta a jogtudományokat is tanították, de most csak a gymnáziumi tanulmányok adatnak elő; a katolikusok nagy temploma a kegyesrendűek kolostorával és gymnáziumával, mely a város közepén áll s mely 1730-ban alapították; a görög kath. templom, mely a város felső részén épüle 1803-ban; továbbá a megye- és városház, a kincstári épületek s néhány úri lakházak. 1858-ban Sziget városának tetemes része, különösen a reformáltak temploma és tanodája is, a tűz martaléka lett. — I Lajos Szigetet a szabad koronai városok közzé emelte s tetemes kiváltságokban részesítette. Később a huszti vár birtokaihoz csatolták, azután ismét felszabadították. Igen vegyes népessége 7000 lélekre rúg. A megyei hatóságokon kívül a k. kincstári igazgatóság is ott székel. Máramaros megye csak hegyekből, melyek közzül többen 5 és 6 ezer lábnyi magasságra emelkednek s csaknem folyvást hóval borítvák, és regényes szűk völgyekből áll, melyek közzül az

G. H. Meyer

Druck & Verlag von G. Lange in Darmstadt.

L. Rothschilde

MAURMÄRDES - SZIGET.

L. uffi r et Stolp bizonyosítva. Pesten.

itt támadó Tiszának völgye legszélesebb s legtermékenyebb. A hegyláncokat rengeteg erdők, többnyire tölgy-és cserfák, azután bükk-, fenyő- és sokféle más fák borítják. A rengeteg erdőkben többféle vad: kivált medve és farkas is tartózkodik; a hegyek gyomrában pedig mindenféle fémek, kőszén és más értékes ásványok vannak; nevezetes a máramarosi gyémánt, melly a szomszéd Beregben is előfordul. De Máramaros legnagyobb kincsét a hegyeiben levő roppant kőótelepek teszik; az ottani sóaknák között legnevezetesebbek azok, mellyek Sziget közelében az éjszaknyugatra levő Szlatina és a délkeletre levő Rónaszék mellett vannak. A sót fatalpakon szállítják le a Tiszán; nemsokára vasúton is fogják szállítani, ha majd a tiszavidéki vasútnak Szigetig tervezett szárnyvonala elkészül. A szigeti országút Kapnikbányát balra hagyván, Felső-Bányára viszen. E sz. k. bányaváros szép lombos fákkal, részint terjedelmes gesztenyeerdőkkel, borított hegyek között, a Bányahegy tövében, a Szaszár folyócska két partján épült. A Szaszár s a Fekete hegy tövében levő Bódító nevű tó vize számos érczúzót, olvasztót, vashámort és malmot forgat. Felső-Bánya 1376-ban I Lajostól vőn kiváltságlevelet, mellyben régóta bányászattal foglalkozó községnek mondatik. A későbbi királyok ismételve megerősíték kiváltságait; II Lajos minden teher és adó alól menté fel a várost. 1689-ben a város a királyi kincstárral szerződésre lépe, melly szerint bányáit a kincstárnak engedé át azon kikötéssel, hogy az 25,420 ft fizetésén felül a városért minden rendes és rendkívüli adót fizetni és minden terhet viselni tartozzék. I Lipót, Mária Terézia s I Ferencz megerősíték e szerződést, mindazáltal most a városnak és magánosoknak is vannak bányáik. A lakosok több mint 6000-re rúgnak s nagyobb felében magyarok; az ottani bányákban tehát s a szlatinai sóaknában többnyire magyar munkások vannak. A Szaszár regényes völgyében nyugatnak menve, csakhamar az egy órányira levő Nagybányára érkezünk. E sz. k. bányaváros az ottani bányakerület főhelye; elég csinosan épült, s különösen négyzszegeletű piacát díszes házak környezik. A sz. Istvánról nevezett r. kath. plebániatemplom régi nevezetes gót épület, melly I Lajos, vagy, mások szerint, Hunyady János

idejében rakaték. Ezen kívül még sz. Márton és sz. Miklós templomai vannak, ez utóbbi egy polgár költségén az általa megalapított kórház közelében építették 1400-ban. Mindezen templomok hajdan a protestánsok kezén voltak, 1692-ben elvették tőlük, kik azután a hídkapu előtt új templomot építenek magoknak. A várostól délre jó szőlőhegyek vannak. A lakosság körülbelől 7200 lélekre rúg, jobbára magyarok s bányászattal foglalkoznak. A nagybányai pénzverde 1852-ben eltörölteték.

Nagybánya is I Lajostól vevé kiváltságait 1347-ben és 1370-ben. Asszonypatakának is nevezetett. Zsigmond 1425-ben a várost a szerb fejedelemnek adá cserébe. I Mátyás a bányamivelést és pénzverést a városnak 13,000 arany fiért haszonbérbe adá, s 1469-ben feljogosítá, hogy magát árkokkal és falakkal bekeríthesse. Hajdan a város mellett várerősség is volt, melyet többi közt Szilágyi Erzsébet, I Mátyás anyja birt vala. Balassa Menyhért, ki Nagy-és Felsőbányát 1560-ban szerzé, a várat jobban erősíté meg, Schwendi azután új művekkal szaporítá; 1567-ben az erdélyi fejedelem véres viadal után megvevé s földig lerontá.

Nagybányáról nyugatnak menvén Misztótfalu magyar mvárosba jutunk, hol a reformáltaknak régi nevezetes templomuk van, azután az Erdélyből jövő s idáig éjszagnak tartó, innentova pedig nyugati irányban kanyarodó Szamoshoz s a síkságra értünk, hol Szinyérváralja magyar mváros határában terjedelmes szőlőhegyeket, Aranyos-Megyes mvárosban pedig a régi Jákóvár s egy gót templom maradványait találjuk. Innen csakhamar a 2 mfdnyire levő Szatmár-Németi sz. k. városba érkeztünk.

E régi nevezetes város már egészen lapos síkságon fekszik, vidékének egyhangúságát csak ittott szakítja meg egyegy facsoport vagy erdő, s csak a keleti láthatáron kéklenek a máramarosi magasabb hegylánczok. Szatmárt Németitől hajdan a Szamos választotta el, melly most az egyesített két város déli oldalán folyik; Szatmárt már a magyarok mostani helyén találták, a Szamos éjszaki partján később épült Németit, II Endre oklevele szerint, a Gizella királynéval bejött németek szállták meg. Szatmár-Németi egy r. kath. püspök székhelye;

a székesegyház hat korinth oszlopon nyugvó homlokcsúcsával, karzatos, kupolás fedelfű két tornyával s nagyszerű kupolájával hazánk legszebb templomaihoz tartozik. Belsejében egy fő- s hat mellékoltárt s jeles orgonát találunk. Ez orgona 1852-ben Úrnapján összezúzaték. A templom homlokzatának ormóján t. i. három képszobor állott, a középső Krisztus urunkat ábrázolta, ezt az említett napon dühöngött szélvész feldöntvén a templom bolthajtására sodrá, mely a teher alatt beszakadván, az orgonát összerombolá. Ezt helyreállíták, de Krisztus lesodrott képszo-brát most csak egyszerű kőkehely pótolja. Szatmár és Németi között, a Szamos hajdani medre fölött, egy igen szép apáczakolostort találunk, melyet néhai Hám János püspök építtetett, ki nagyszerű áldozatkészsége által magának a város kicsinosítása körül igen nagy érdemeket szerzett. Ugyancsak Hám püspök építtette a díszes új püspöki palotát, papnővel-dét, az 1835-ben Németibe telepített irgalmas barátok csinos kolostorát és kórházát, az egykori vár helyén levő kalvária szép kápolnáját, stb. Most a jezsuiták egykori szerzetházának s volt püspöki palotának helyén, ugyancsak a jezsuiták számára, új terjedelmes kolostor építtetett. A görög egyesülteknek mind Szatmárban mind Németiben egyegy templomuk van. Egyéb nevezeteseb épületek: a megye- és városháza, a városi kórház, a kath. főgymnázium, a reform. algymnázium, a püspöki árva-nővelde, a katona-nővelde, az 1856-ban feldíszített állandó színház, stb. Sok csinos magánházat is találunk a városban, melynek 15,000 lakosai csaknem mind magyarok s föld- és szőlőművelésen kívül tetemes műipart és kereskedést is űznek.

Szatmáron már 1217-ben királyi vár volt. II Endre 1230-ban a Németiben letelepedett németeknek kiváltságlevelet ada, melyet V István 1264-ben új levéllel megtolda. Zsigmond 1425-ben Szatmárt a szomszéd bányavárosokkal és sok egyéb birtokkal együtt Brankovics György szerb fejedelemnek adá. A mohácsi vész után Szatmár-Németi János király kezére került, 1535-ben Bánffy Boldizsár, Ferdinánd vezére, által feldúl-aték, de csakhamar ismét János katonái által szállaték meg. János halála után Ferdinánd Szatmár-Németit a hozzávaló falvakkal együtt somlyai Báthory Endre, Kristóf és Istvánnak

adományozá, kik a Szamos szigetében a várat fölépítették és jól megerősítették. Báthory István azután János Zsigmondhoz állá, Szatmár-Németi tehát ismét az erdélyi fejdelem birtokába kerül. Izabella a vár főkapitányává Balassa Menyhértet tevő, ki azután Ferdinándhoz pártola. János Zsigmond 1562-ben török segédhaddal fölkerelkedvén erősen vivatá a szatmári várat, de ennek parancsolója Zay Ferencz megghiúsítá törekvéseit. Mindazáltal két év múlva Báthory István nagyváradi kapitány hirtelen Szatmár alá szállván, megvevé a várat, s Schwendi Lázár császári hadvezér közeledtére fölperzselé. A császáriak az elpusztult várat ismét helyreállították. Azután Bethlen Gábor és Rákóczy György birták Szatmárt, 1659-ben ismét I Lipótnak hódoltatták meg. Nemsokára az erdélyiek és törökök csatáztak Szatmár környékén, a tatárok pedig felgyújták a várost és sok embert elhurczoltak. 1670 óta a magyar bujdosók és Apaffy Mihály újra meg újra üttének Szatmárra, 1682-ben Tököly Imre véletlen megrohanással elfoglala, de már két év múlva ismét a császáriak szállák meg. Ekkor Caraffa Antal jöve Szatmárba s 1686-ban barbár szokása szerint öldökle és zsarola. 1703-ban Rákóczy Ferencz hadai fenyegeték Szatmárt, szept. 28. megvevék, miután a német őrsereg Németit már elébb felgyújtotta vala. A kuruczok és németek annyira pusztítottak tűzzel vassal a városban, hogy „egy tyúkol is benne nem maradt.” Az elszélesztett lakosok a városhoz délre, 3 órányira eső szőlőhegyekben bujdosnak, s csak 1706 óta szállingóztak ismét az elhagyott városba. A várat, melyet a lakosok Rákóczy ismételt parancsára sem akartak volt lerombolni, Károlyi Sándor hányatá szét 1711-ben. Ugyanezen évben a Debreczenben kezdődött s Nagy-Károlyban folytatott békealkudozások Szatmáron fejeztettek be; a békekötés kivált gr. Pálffy János nádor s Károlyi Sándor eszközzésére létesült. E békekötést, mely a nemzetnek majdnem két századig tartott küzdelmét vallási és alkotmányos szabadságaért új jogi biztosítékokkal jutalmazta meg, a szatmári mezőn egybegyűlt szövetséges rendek 1711 máj. 1-jén erősíték meg ünnepélyesen. Nagy-Majténynál 12,000 válogatott magyar vitéz letevő a fegyvert s I József hűségére esküvők.

Szatmár-Németi egy várossá olvadván össze, 1721-ben a sz. k. városok közzé iktattaték. 1804-ben az egri püspökség felosztatván, egyik részéből a szatmári r. kath. püspökség alakították.

Szatmár-Németiből délnyugatra menvén, N. Majtényon keresztül az ecsedi láp délnyugati oldalán épült Nagy-Károly m. városba jutunk, mellynek 12,000 többnyire magyar lakosa van. Itt találjuk a vmegyházat, gróf Károlyi Györgynek szép kerttel környezett kastélyát, melly a régi vár helyén épült, s egy nevezetes r. kath. templomot, melly gróf Károlyi Antal költségén 1769-1778-ig többnyire négyszögletű terméskőből, a kegyesrendiek számára épült. E szerzetet gr. Károlyi Sándor telepíté 1727-ben Nagy-Károlyba, miután számára tárházat s gymnaziumot építtetett vala.

Nagy-Károlyból délnyugatnak menvén Debreczenbe jutunk. E sz. k. város Pesthez keletre 24 mfdre, nagy síkságon fekszik. Hosszukás kör alakjában épült s körülete valami egy mfdnyi; utczái hosszúk és szélesek, esős időben felette sárosak, nyáron pedig porosak, a környéken nincs kő, mellyel kiburkoltathatnának; újabb időben a főbb utcák közepét téglával vagy fakockákkal kezdték kirakni. A széles és mély árokkal övezett ó vagyis tulajdonképi városba 8 kapu vezet be; az árkon kívül az Ispotály nevű külváros van, mellyhez az idegen kereskedők által részint fából részint kőből rakatott, rendes utcákra felosztott, vásári sátrak, boltok és rakodák csatlakoznak, mellyek csak a híres, egyegy hétig álló, négy debreczeni vásár alkalmával népesülnek meg. A tulajdonképi városnak házai többnyire csak földszintiek, cseréppel és zsindellyel fedvék, de még sok nádfedelű házat is találunk benne. Majdnem mindenik házhoz terjedelmes udvar és kert tartozik. Csinos magánházak leginkább csak a piacon vannak. A középületek közül legnevezetesebbek: a reformáltak főtemploma és kollegiuma; a kegyesrendiek temploma; a városház. Az első templom századunk elején épült, a tágas egyháztéren, majdnem a város kellő közepén van, igen nagy épület; széles homlokzatát két torony s korinth fejezetű féloszlopok ékesítik, de három kapuja aránylag igen kicsiny, s az egész építmény messze esik az építészet

remekművétől. Egyik tornyában régi ágyúkból öntött 94 mázsás harang függ, melyet Rákóczy fejdelem ajándékozott Debreczennek, s mely 1802-ben a torony égésekor leesvén egyik oldalán megrepede. A kollegium mindjárt a főtemplom közelében van, 1663-ban építették négyszegletre, de az 1802-ben leégett előrése 1803—1816-ig újból épüle föl. Ez most kétemeletes, aránylag igen magas, hosszú és keskeny építmény. Hozzácsatlakozik az ó épületnek megmaradt három oldala, mely csak egyemeletes s melyben most 25 lakható szoba van hosszú folyosóval. Az új épületben van a főtanodai imádkozó terem, melyben az 1849-ben Debreczenbe költözött nemzetgyűlés tanácskozott; továbbá a könyvtár, muzeum, a tanteremek s egyéb helyiségek. Az új és ó épület közt tágas udvar terül, az ó épület mögött szintén tágas tér van, melynek egyik részében 12 aprószoba (gunyhó) szállásokul szolgál, másik részében pedig a főiskolai kórház s odább a testgyakorló intézet van. A kollegiumi épület nyugoti végén csinos növénykert van, mely egyszersmind a városon belül az egyetlen árnyas sétat hely. A kollegiumi könyvtár 40,000-nél több darab könyvet foglal magában, a teremek az erdélyi és ausztriai fejedelmek arczképeivel ékesítvék.

E kollegium Debreczennek legnevezeteseb közintézete. A hitújítás a magyar alföld e nagy városában már 1531 táján kezde terjedezni, dévai Bíró Mátyás Luther értelmében hirdette, utóda Kálmáncsehi Sánta Márton pedig Zwingliében folytatta. Később Kálvin hitvallását vették be. Az új egyház létesülésével tanoda is keletkezett, melyben, úgy látszik, már 1556-ban felsőbb tudományokat is tanítottak, és pedig eleinte magok a lelkészek. 1577 óta már külön tanítók voltak. A debreczeni tanodát részint az akkori német, részint az angol tanintézetek mintájára rendezték el s a 17. század elején már kollegiumnak nevezték. Ez kivált az erdélyi fejedelmek ótalma és bőkezűsége mellett gyors virágzásnak indult s annyiival inkább megnépesült, mivel Nagyváradnak a törökök általi elfoglaltatása után az ottani tanoda 1660 óta egészen elpusztult, s a pápai, sáropataki és szatmári tanodák is sok háborgattatást szenvedtek s részint meg is szűntek. A debreczeni intézetben a felsőbb

tudományokat a 17. században 3, a 18. század elején 4, azután hol 5 hol megint csak 4, 1800 óta 6 tanár tanította. Az újabb időben még néhány új tanszék állíttatott fel. 1852-ben a gymnasium elválasztaték a felsőbb tanosztályoktól. A gymnasiumon kívül elemi osztályok is vannak a kollegiummal összekapcsolva; 1806-ban az összes tanulók száma 2195-re, 1851-ben pedig 1713-ra rúgott.

A reformáltak második temploma szintén a piacon van, majdnem átellenben a városházzal; ő templomnak nevezik; bádgos fedelfő tornya idomtalan. Harmadik templomuk az Ispótlály külvárosban van.

A r. kath. templom a Sz. Anna utczában van, csinos homlokzatát két torony s 12 képszobor ékesíti. E szentegyházat Csáky Imre bíbornok és nagyváradi püspök építteté a kegyesrendiek számára, kik 1719-ben telepedtek meg Debreczenben, hol 160 évig nem volt kath. gyülekezet.

A vaspálya-udvar a város déli oldalán, a nagyváradi-utcza kapu, ispotály-templom és katonai kórház közötti téren van, hol azelőtt szemét- és trágyahalmak, gödrös helyek és posványok voltak; 1857-ben építtették. A város éjszaki oldalán erdőség terül el s ott az 1849-ben alapított István-gőzmalmot találjuk, csinos kertliget közepett.

Debreczen népességét 1848-ban 56,739 lélekre tették; az 1851-diki népszámlálás szerint csak 29,844, az 1857-diki szerint pedig 36,283 lakosa és 4,995 háza volna. Sok ember a tanyákon, erdőkben és szőlőkben lakik, s ezeket alkalmasint a város népességénél nem vették számba. A város határa roppant, mert 18 négyszeg mfdnyi, éjszaknyugatra egész a Tiszáig, s keletre is messzire terjed, úgyhogy hossza 10 mfdnyi, szélessége pedig 1 és 2 mfd közt változik. A város legközelebbi környékét szőlőskertek s az úgynevezett belső legelő teszik. Ezen túl nyugat felé Ondód pusztája esik, melyet a háztelkek után járó, s többnyire egy tagban kihasított telkek elfoglalnak; az ondódi pusztán túl a nagy és kis hegyesi puszták terülnek el, melyeken, valamint a délnyugat felé eső Szepes és Ebcs pusztákon is a polgári tanyák vannak. Illy tanyákat még az ondódi pusztán túl éjszaknyugatra eső elepi, és a várostól

éjszaknyugatra levő maczi pusztákon is találunk. Az elepi puszta szélén a Kadarcs vize kigyószik el, melly nyáron egészen kiszárad. Tul rajta a híres hortobágyi puszta terül el, mellyet a Hortobágy vize átjár, de melly igen szikes s csakis legelőül szolgál; a Tisza szabályozása óta még szárazabb lett s még legelőnek sem igen járja. A zámi és oháti puszták is alig mivelhetőek. A város keleti oldalán jobbára erdőségek vannak, mellyeknek lapályai kaszállók; éjszak felé egy órányira a várostól a pallagi puszta, Nagyerdő s a folyási kaszáló van. Debreczen tehát túlnyomólag földmivelő s marhatenyéztető város, noha műipara és kereskedése sem csekély.

Debreczen 1405-ben Budának akkori kiváltságaiban részesítették, de városi joggal már azelőtt is bírt. Később hol zálogos, hol adományos joggal különböző urak birtokába került. 1450-ben Hunyady János elvevé Brankovics Györgytől; a nagy hős halála után anyja Szilágyi Erzsébet bírta, Mátyás Szapolyainak adományozá, az országos rendek pedig 1490-ben Korvin Jánosnak adák, ez meg elzálogosítá. Ezután is különböző urai voltak Debreczennek, János Zsigmond halála után többnyire az erdélyi fejedelmek bírták, kik szabadalmait több ízben megerősíték; 1600-ban Rudolf is megerősíté. Sok mindenféle sanyarúságot szenvedett vala már a város, midőn 1660-ban Szejdi Mehmet budai pasa által iszonyatos módon megsarcztaték. Ezután is 1676-ig csaknem minden esztendőben új meg új adózásokat és szolgálatokat kellett a töröknek tenni, 1685 és 1686-ban megint az embertelen Caraffa Antal szállá meg a várost s a töröknél is jobban nyomorgatta. I Lipót 1670-ben kiadott kegylevelében Debreczen korábbi kiváltságlevelleit egygyenkint felemlíté s megerősíté s 1693-ban sz. k. várossá tévé, 1715-ben az országgyűlésen is becikkelyezék. 1724-ben az előtte való évben Nagyváradon létesített kerületi tábla vagyis törvényszék Debreczenbe telepítették át, hogy az ottani r. katolikusokat megvédje. 1849-ben Debreczen egy ideig a magyar kormány és országgyűlés székhelye volt, s aug. 2. ott történt azon véres ütközet, mellyben hg. Paskievich és Konstantin főhg. személyes vezénylete mellett az oroszok Nagy Sándor hírtelen meglepett hadtestét keményen megverték.

Debreczenből a vasút egyfelől Nyíregyházán keresztül a Tiszához s Tokaiba, másfelől Püspökladányon keresztül tetemes kerüléssel Nagyváradra viszen. Nyíregyháza éjszakra 5 mfdre van, csak 1754 óta kezdett épülni és népesülni s most már több mint 18,000 lakossal bíró, mindinkább csinosodó és virágzó város. Nagyvárad délkeletre s egyenes vonalban csak 7 mfdnyire van. E város a magyar alföld keleti szélén, a Sebes-Kőrös partján fekszik; éjszokról és keletről szép szőlőhegyek által környeztetik, az éjszakkeleti oldalán emelkedő szőlőhegyek közepett a kupolás templommal ékesített kalvária van, honnan a várost és környékét legjobban lehet szemlélni. Éjszakra, keletre és délre a végtelen síkság terül, keletre a Rézhegység, odább délkeletre az 5000 lábnál magasabb Biharhegység ágai kéklenek. Nagyvárad hajdan úgy mint jelenleg egy város volt, a törökök elűzetése után egykori kiváltságait nagyobbreszt elvesztvén, 4 külön helysége szaksztaték: a tulajdonképi N. Váradra, Várad-Olaszira, Várad-Velenczére s Várad-Váraljára. Nagyvárad és Várad-Velencze a Sebes Kőrös bal partján terülnek el, közöttük a vár és váralja fekszik, végre Várad-Olaszi a Kőrös jobb partján van; a közlekedést két fahíd közvetíti. A tulajdonképi Nagyvárad csinos házakkal s meglehetősen renddel épült. Sz. László piactát három tornyos szentegyház ékesíti: a sz. Lászlóról nevezett r. kath. plebániatemplom, melly gr. Csáky Imre bíbornok, b. Luzsinszky nagyváradí püspökök s a káptalan költségén 1732-ben díszesen épüle, s melly 47 évig a püspök székesegyháza volt; továbbá az egyesült és a nemegyesült görögök templomai. Az egyesült görögök sz. Miklósról nevezett temploma egyszersemind püspöki székesegyház. Ugyanazon piacson az 1836-ban leégett s 1837-ben helyreállított szép városház van. Ezen városrészen a r. kath. akademiát és gymnáziumot, a kapuczinusok kolostorát és templomát, a reformáltak és evangélikusok templomait is találjuk. A Sebes Kőrös jobb partján s a keletnek nyúló szőlőhegyek alatt elterülő Várad-Olasziban a r. kath. püspök nagyszerű, négyszögletre, két emeletre s 365 ablakkal épült kastélya van, mellette a kéttornyú, díszes székesegyház áll, azután a papnövelde s a káptalanbeliek szép

kertekkel környezett emeletes házai következnek. A kastélyt b. Patachich váradi püspök kezdé rakatni 1778-ban, a székesegyház pedig gróf Forgács Pál s b. Patachich püspökök költségén 1752—1779-ig épüle. A püspöki kastély közelében a néhai Grosz Frigyes orvos által szegény vakok számára 1830-ban megalapított gyógyintézet van, szép kerttel környezett, 18 szobából álló csinos épület. Odább lejjebb a vármegyeház van, 120 egyes börtönaszobácskával, azután a prémontréink kolostora és kéttornyú temploma, a katonanövelde, mellette a r. kath. plebániaegyház, az irgalmas szerzet kolostora és kupolás temploma, az orsolyaszűzek kolostora és temploma, az egyesült görög románok új czifra temploma és növeldéje következnek. Ugyanazon városrészben számos szép magánház s különböző tan- és jótékonyági intézetek is vannak. Nagyvárad s Várad-Varalja között igen nagy vásártér terül el; ezen túl következik az erős védgáttal és széles árokkal környezett vár, melybe két kapu nyílik, udvarát terjedelmes épületek, laktanyák, templom stb. kerítik be. Várad-Velenceze legrendetlenebbül épült. Az egyesült városban az 1857-ki összeírás szerint 2694 ház s 22,443 lakos van, kik között majdnem 19,000 magyar.

Váradnak egyetlen egy mulatókertje van, melyet gr. Rhédey Lajos volt bihari főispányi helyettes a városnak ajándékozott, s melyben szép árnyékos fasorok és ligetek, vendéglő és fürdőház vannak. Ezenkívül a váradiak a csak egy kis órányira, Pecze sz. Márton és Hajó faluk határában levő, Püspökfürdőt és Felixfürdőt is sűrűn látogatják. Számos hévíforrás fakad ottan, melyekből a Várad mellett elfolyó Pecze patak ered.

Váradhoz éjszakra egy mföldnyire Bihar m. város mellett, a Székelyhídra vezető országúton egy régi négszegletű földvár van; a megye hihetőleg arról kölcsönözte nevét. Délkeletre Belényes m. város esik az egyesült görögök főgymnáziumával, még odább a Bihar hegység között a bányászatáról nevezetes Rézbánya van.

A nagyváradai püspökséget sz. László alapította meg, 1089-ben nagyszerű egyházat s mellé egy káptalant építtete. Némelly írók szerint még sz. István király szerezte volna a

Die Gegend bei Grosswardein

Die Gegend bei Grosswardein

A FÜZÖK PALOTÁJA NAGYVÁRADON.
 DIE GEÖFFENTLICHE PALAIS IN GROSSWARDEIN.

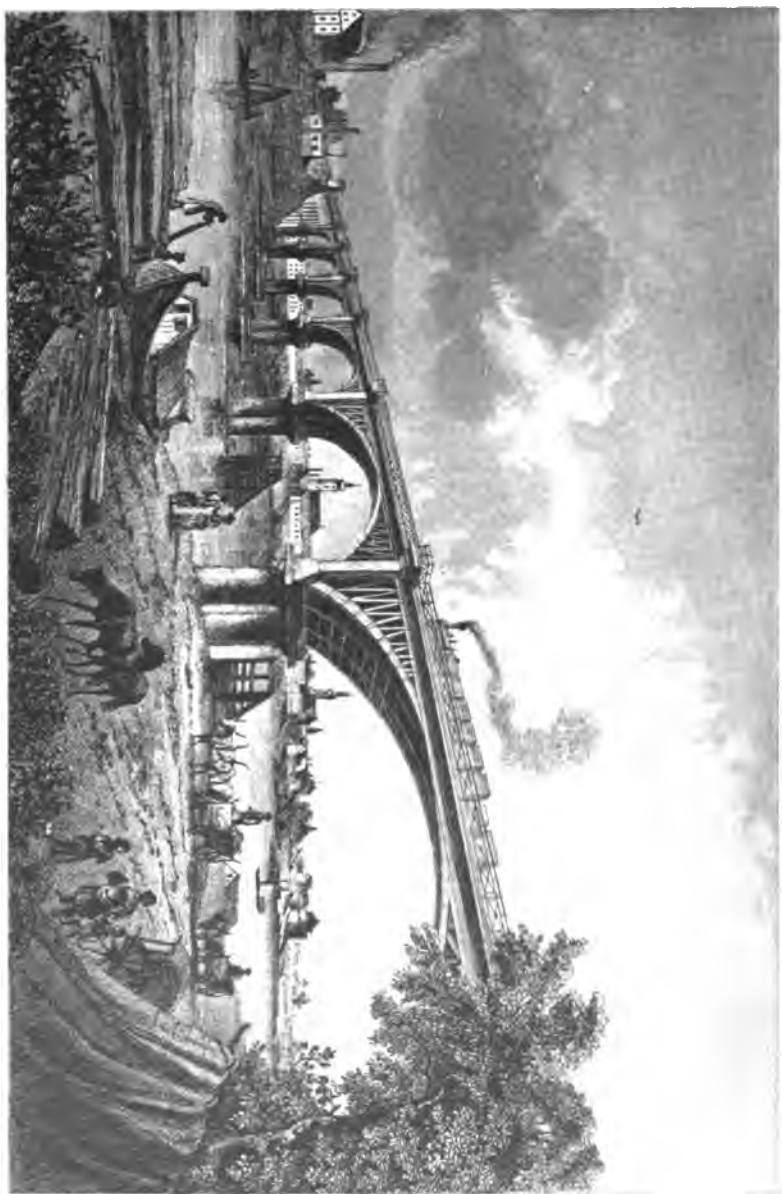
Die Gegend bei Grosswardein

várad püspökséget. Annyi bizonyos, hogy sz. László tetemei 1095-ben az ottani székesegyház sírboltjában takaríttatának el s azután II István, II Endre, IV László, Beatrix I Károly második hitvese, Mária Zsigmond király hitvese s maga Zsigmond is szintén oda temették. Nagyvárad tehát mindenesetre nevezetes város volt, némellyek szerint 70 — 72 kolostor és templom volt benne, de csakhamar a tatárok pusztításának esett áldozatul, kik a várat is birtokukba ejtván, lakosait mind leöldösték, úgy hogy csak Rogerius kanonok menekülhete meg, ki azután a tatárjárás iszonyatosságait leírta. I Lajos és Zsigmond alatt Nagyvárad ismét szépen gyarapodott s I Mátyás korában igen gazdag és boldog városnak nevezetethetett. De már 1474-ben a törökök dúlák fel. A mohácsi vész után Nagyvárad folytonos nyugtalanságok és sanyargatások színhelye volt; hol az erdélyi, hol a magyarországi fejedelmeknek hódolt, s a belvillongásokba csakhamar a török is avatkozott. 1598-ban a törökök igen erősen ágyuzták, de a vár vitéz parancsolója, Király György meghiúsítá erőködéseiket. Rudolf a városnak iránta tanúsított ezen hűségét megjutalmazandó 1600-ban a korábbi királyoktól s az erdélyi fejedelmektől kapott minden kiváltságleveleit egyenkint megerősíté. A város csakhamar ismét az erdélyi fejedelmek birtokába került, s különösen Bethlen Gábor a várat tetemesen öregbítetté. 1660-ban Ali budai pasa szálla Nagyvárad alá, s kemény ostrom után megvevé. A bevonuló török sereg a várban mindent feldúlt, sz. László királynak megaranyozott, lovas ónszobrát, mely a főegyház gádorában állott, valamint sz. István, Imre és László gyalog ércszobrait is összerombolta s ágyúkat öntetett belőlük. A törökök 32 évig birták Nagyváradot, 1691-ben Lotharingiai Károly hiában vivatá, végre 1692-ben a törökök kénytelenek voltak eltakarodni. Ezóta a város ismét folytonosan gyarapodott; 1777-ben Mária Terézia az egyesült görögök ottani püspökségét és káptalanját állította fel.

Nagyváradról délnyugatnak menvén Nagy-Szalonta népes magyar mvároson keresztül a Fehér-Kőrösnél levő Gyulára jutunk. Ez hajdan igen nevezetes helység volt. Némelly írók szerint itt állott volna Attila hún fejedelem fa palotája, s ennek

helyén utóbb a gyulai vár épült. E legrégibb várat 1241-ben a tatárok dúlák fel. Az ezután rakatott vár is megrongált karban volt, mignem I Ferdinánd alatt kiigazítottatt. Kerecsényi László 1560-ban még jobban erősíté meg a gyulai várat s vitézül védelmezte a törökök ellen. Mindazáltal Pertáf pasa 1566-ban 70 napi kemény ostrom után megvevé, s csak 1695-ben sikerüle a törököket belőle kihajtani. 1735-ben Péro pécskai rácz kapitány, ki a föld népét fellázította vala, szálla a gyulai vár alá, de ostromával nem boldogult. — Gyulát 1520 táján György brandenburgi örgróf bírta; a hitújítás már az ő idejében kezde elharapózni, Magócsy Gáspár várkapitány még nagyobb sikerrel mozdította elő. — A töröktől visszavett Gyula a kincstár kezére került, III Károly 1719-ben a várat a hozzávaló nagy urodalommal együtt egy Lincz városba való kenyérsütő fiának, Haruckern János Györgynek adományozá, ki magyar nemessé, majd báróvá s Békésmegye főispányává lett. Haruckern férfi maradékai már 1775-ben kihaltak, javait tehát a tőle származó leányág, nevezetesen b. Wenkheim, öröklötte. A vár hajdan igen terjedelmes épületekből állott, most sánczain kívül még egy hét ölnyi magas, négyszegletű építmény s keleti oldalán egy tömeges csonkatorony maradt meg belőle. E vármaradványokkal szemben a várudvar nyugati részén, 400 lépésnyi távolságra, a múlt század utolsó tizedében rakott Wenkheimféle kastély emelkedik, a vár és kastély közötti tér pedig csinos kertté van átalakítva. A kastélyhoz más terjedelmes angolkert csatlakozik, odább vadaskert s lovaglóhely van. Egyéb nevezetesebb épületek: a vármegyház, a kath., reform. és románok templomai s a kath. iskola mellett levő török fürdőház. Gyulának most több mint 16,600 lakosa van, kik nagyobbára magyarok, de németek és románok is vannak köztük. A város sokat szenvedett a Körös áradásaitól, a folyó egyik ága épen a várost hasította ketté. 1857 óta ezen folyóág elvezetésére egy csatornát ástak, melly a város éjszakeleti oldalán elmenvén, a fehér Körösbe szakad.

Gyulától éjszaknyugatra, 2½ mföldnyire, a fekete és fehér Körös egyesülésénél Békés magyar mváros van több mint 20,000 lakossal; vmegyeházzal, gr. Wenkheimféle urasági kas-

1847

Druck & Verlag v. C. Lang in Darmstadt.

1847

36.11.18.10.18.

36.11.18.10.18.

1. 1847

téllyal; hajdani erős várát 1595-ben Rudolf király és Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem hadai elvevék a töröktől s azután széthányák. A közellevő kigyósi pusztán, melly gr. Wenheimféle birtok, szép urasági kastélyt és gazdasági épületeket találunk. Odább éjszakra az egyesült fekete és fehér Kőrös a sebes Kőröst is fölveszi magába, s az egyesült három Kőrös bal partján Szarvas mvárost találjuk 19,000 lakossal, virágzó evang. gymnaziummal, gr. Boltza szép kastélyával és kertjével. Szarvastól a Kőrös darabig még nyugatnak kanyarodik, azután délnyugatra fordulván, Csongrád irányában a Tiszába ömlik. Csongrád mvárosban 16,000 magyar lakik. Közel hozzá a Kőrösből kiszakadó Kurcza vize mellett Szentés mváros van több mint 26,000 lakossal, s 6 négy-szeg mfdnyi határterfülettel. Odább délre Hódmező-Vásárhely van, 43,000 lakossal. E mindinkább csinosodó mváros a Tiszától keletre fél mfdnyire s a holdalakú Hód tó vagyis inkább mocsár éjszaki oldalán épült. Határa roppant kiterjedésű, lakosai nagyrészt reformáltak, derék magyar emberek, kiknek ott algymnaziumuk van. Még odább délre 2½ mfdnyire Szeged van.

Szeged sz. k. város Csongrád megyében, két hajózható folyó, a Tisza és Maros egyesülésétől alig egy negyedórányrig van; a Tisza jobb partján, annak nyugatra fordult, térdforma kanyarulatánál terül el, hosszúkás alakban keletről délnyugatra. Négy részre szakad: a felső városra, melly a város éjszakkeleti részét foglalja el; a Palánkra vagyis belvárosra, melly a Tisza nyugati oldalán elterülve a város közepét teszi; a Rókus városra, mely a belváros éjszaknyugati s a felső város nyugati oldalán terül el; s az alsóvárosra, melly Palánktól délre esik. A belvárossal átellenben, a Tisza bal partján, Újszeged mvároska van, melly már Torontál megyéhez tartozik; ott sok gabnahajót készítenek. Szeged igen nevezetes kereskedést űző, iparos és vagyonos város; összes lakossága körülbelől, 66,000 lélekre rúg, kik néhány német és szerb kivételével tösgyökeres magyarok s legnagyobbbrészt katolikusok. Egészen véve a várost nem mondhatni szépnek; széles, hosszú s esős időben igen sáros utczái jobbára csak földszinti s gyak-

ran szalmafedelű házakból állanak, de a belvárosban, kivált a búzapiacson s a vár körüli főtéren emeletes csinos házakat s szép kirakatú boltokat találunk. A vár épen a Tisza partján van, magas fallal bekerített szabálytalan négyszögöt képező épületekből áll s már hosszasabb idő óta csak katonai laktanyául és fegyházul szolgál. Az árkokat, mellyekkel környezve volt, behányták s fákkal ültették be, úgy hogy most kellemes sétahely van ottan. A vár éjszaki oldalán nagy sórakoda van. A belváros egyéb nevezetesebb épületei, a katolikusok és nem egyesült görögök templomain kívül, a tornyos szép városház s a kath. tanodai épület. A szegedi virágzó kath. gimnáziumban a kegyesrendiek tanítanak. A város legérdekesebb temploma az alsó városban levő r. kath. szentegyház, mellyet a ferenczrendiek bírnak. Ezt I Mátyás kezdé építtetni, s a ferenczrendiek azután 1503-ban saját költségökön befejeztették. A Rókus város legnevezetesebb épülete a polgári kórház. A belvárosban jól berendezett gőzfürdőt találunk. A vasúti pályaudvar az alsó város felé van, mellyet a Czegléd-ről Kecskeméten s a csinos és népes, 20,000 lakossal bíró Félégyházán keresztülmenő vasút megkerül, hogy az igen nevezetes, s az újkor remek építményeihez tartozó, hosszú tiszai hidon átmelve Temesvár felé forduljon. A vasúti hidon felül hajóhid van, mellyen a Tisza két partja közötti rendes közlekedés történik. — Szeged gyakran veszélyeztetik mind a lassú folyással kanyargó Maros, mind a Tisza kiáradásai által, s magas gátak által kénytelen magát a romboló árvíz ellen megvédeni. Környéke mocsáros; a város közvetlen szomszédságában szőlőhegyek, vagyis inkább lapályos szőlőkertek vannak, éjszak felől a nagy-tarjányi és franciahegyi szőlők, délfelől a ballagi szőlők stb. Roppant, majdnem 14 négyszegmérőföldnyi, határa egészen sík, s csak ittott vannak rajta domboszerű homokfűvások; teljes használható jó fekete föld leginkább csak a város körül van s a határterületnek aránylag csekély részét teszi. Legnagyobb területet a termő homok foglal el, de használhatlan szikes föld és sivány homok is van sok helyütt. A várostól távolabb eső földterületeken kertészségek, majorságok és tanyák vannak, mellyek szintén meg-

népesítvék s elszórt házakkal beépítvék. A tanyai népesség oktatására az újabb időben számos tanyaiskolát állítottak fel.

Szeged II Endre alatt kezdett gyarapodni; a tatárok által elpusztítottván, IV Béla alatt ismét megnépesült s azután tetemes virágzásra emelkedett. Zsigmond- és más királyoktól többféle kiváltságokat kapott. I Ulászló 1444-ben Szegeden tartá azon nevezetes országgyűlést, mellyen a Hunyady János multévi dicső diadaljáratán megdőbönt törökökkel igen kedvező föltételek mellett esküvel is megerősített békét kötött, de néhány nap mulva, főleg Julián bíbornok ösztönzésére esküjét megszegve, a békét felbontá, hogy a szerencsétlen hadjáratot megindítsa, mellyen a várnai gyászos csatában sok magyar vitézzel együtt életét veszté. 1458-ban I Mátyás hívá meg Szegedre az országos rendeket, mellyek ez alkalommal a ferenczesek kolostorának előudvarában gyűléseztek. Mátyás ez országgyűlés alatt a ferenczesek templomának gyöngyökkel ékesített, 16,000 ftra becsült köpenyét ajándékozá, mellyet azután papi palásttá átváltoztattak s még most is bírnak. Hogy Szeged hajdan nagy város volt, tanúsítja az, hogy 17 templom volt benne, s hogy az I Lajos idejében a bolgárok által fenyegetett Nándorfejérvár fölmentésére sietett 40,000 halász legnagyobb része Szegedre való volt. — A törökök már 1541-ben szállák meg Szegedet, s ők 1549-ben a várat is fölepítették, mellyből csak 1676-ban takarodának ki. A felszabadult várost az ausztriai fejedelmek új meg új kiváltságokkal örvendeztették meg, s 1715-ben sz. k. várossá tévék. — Jóllehet már Kálmán király a törvényben kimondotta vala, hogy nincsenek boszorkányok, mégis valamint a többi europai országokban úgy hazánkban is divatoztak az esztelen boszorkányperek. Szegeden 1728-ban hat férfit s hét nőt ítélének el mint a sátánnal czimboráskodó boszorkányokat a tűzmáglyára s az alsó város déli végének irányában levő szigeten, mellyet még most is boszorkányok szigetének neveznek, elégették őket. Még 1734-ben és 1747-ben is előfordultak boszorkányperek.

1849 febr. 11. a fölkelt ráczok fenyegeték Szegedet, a leginkább csak nemzetőrökből álló magyar sereg azomban gr. Hadik vezérlete alatt visszaveré őket a szőregi, sánczokkal

megerősített táborukba, majd Szőreget is fölperzselé s a tá-
bort is elfoglalá. Julius első felében a magyar kormány s az
országgyűlés tagjai Szegedre menekülének, hol julius 21-kén
az üléseket is megkezdek, de csak jul. 28-ig folytathatták. Ez
nap délelőtt az Újszegeden volt löporos torony meggyuladván
iszonyú robajjal szétvetették s 800 embert temete romjai alá.
Két nap múlva a magyar kormánynak már Szegedről is el
kelle távoznia, Haynau hadserege már aug. 2. bevonúla a
városba s azonnal az Újszegednél állást vett honvédeket támadá
meg és szorítá Szőreg felé. Aug. 5. Szőregnél vívaték kemény
csata, este felé a magyarok ezen elsánczolt állásukból is ki-
szoríttatának.

Szegedhez délnyugatra, 4 mfldnyire Szabadka sz. k.
város van, már Bács vmegyében. Ez szintén igen virágzó,
mindinkább csinosodó város, mellyben szép városházat, állandó
magyar színházat, díszes templomokat s 54,000 vagyonos la-
kost találunk, kik között 30,000 magyar van. Szabadkán
számos dalmát jövevény, úgynevezett bunyevác lakik, kik
mind magyar érzelműek s többnyire már meg is magyaro-
sodtak. —

Szegedhez keletre, 3 mfldre, Makó mváros van, a Maros
éjszaki oldalán, Csanád vmegye főhelye, vmegyházzal s a
csanádi püspök kastélyával és igen nagy kertjével. Makónak
26,000 lakosa van. Illy népesek a Tisza völgyében levő hely-
ségek! Makóhoz éjszakkeletre a mezőhegyesi pusztán ki-
rályi ménest találunk, keletre Csanád nevű három falu van,
hol a sz. István által megalapított püspökség volt, mellynek
székesegyháza és káptalana a Maros déli partján állott, de már
rég elpusztúlt. Odább keletre Pécska vegyes lakosú mváros
van, 14,000 lakossal, hol sz. György napján hires leány, vag-
is inkább cselédvásárok szoktak lenni, s mellynek környé-
kén úgynevezett római sánczokat, templom- és mecsetomladé-
kokat találunk. Még odább keletre Arad van.

Arad három külön helységből áll, t. i. a Maros jobb part-
ján elterülő Ó-Arad sz. k. városból, a Maros bal partján amav-
val átellenben levő Új-Arad német mvároshól s a két város
között, szintén a bal parton levő várból. A Maros itt éjszak-

nak menő s délre visszaforduló tetemes kanyarulatával hosszukás keskeny félszigetet alkot, a négyszegletre épült, erős sánczokkal és bástyákkal megerősített, két kapujú vár a félsziget déli részén van, lapályos síkságban, úgyhogy kívülről csak temploma s néhány házfedél látszik meg. Új-Arad a vártól délnyugatra, Ó-Arad pedig éjszaknyugatra esik. A Maroson átvívó hid mind a három helyet összekapcsolja egymással. Ó-Arad 1834-ben sz. k. várossá lett; azóta gyors virágzásnak indult s különösen 1850 óta nagyon megcsinosodott. Még sok szalmafedelű ház, ronda piszkos utcát találunk ugyan benne, a Maros partját szemétdombok éktelenítik, úgy a Katalin nevű gőz- és kádfürdő előtt elterülő Tököly-teret is; mindazáltal igen sok szép ház is ékesíti a belvárost. Különösen a széles és hosszú főter két oldalán diszes épületek emelkednek. A belvároson kívül hét külváros van. Arad tetemes kereskedelemnek, műiparnak és szellemi munkásságnak székhelye; van benne kath. gymnasium, nem egyesült görög pap- és tanítóképezde, és számos más tanintézet, állandó magyar színház, takarékpénztár stb. Ott vannak a megyei hatóságok, s a nem egyesült görögök egyik püspöke is ott lakik. A város kereskedését a Maros, mellyen Szegedtől Aradig gőzösök is járhatnak, s a vasút mozdítja elő, melly Aradot Szolnokkal s így Pesttel és Béccsel is össze kapcsolja. Népesége 29,000 lélekre rúg, kik között 10,000 törzsökös magyar van, a többiek németek, oláhok és szerbek, de a magyar nyelvet ezek is értik.

Arad megye hajdan Orod vmegyének neveztetett, s e nevet viselte a régi vár is, melly Ó-Aradtól keletnek egy mfdnyire, a mostani Glogovác német falu helyén állt. Ugyanott volt a gazdag orodi káptalan, szentegyházának romjai a glogováczi templom mögött ma is láthatók. E káptalan hihetőleg III Béla alatt alapították meg, prépostjai hajdan rendesen királyi alkancellárok voltak. A régi Orod városban II Béla 1135-ben azon országgyűlést tartá, mellyen hitvese Ilona indításából 68 főember felkonczoltatott. A tatárok Csanád várát lerontván, Orodnak fordultak s hihetőleg ezt is elpusztíták. Zsigmond alatt a törökök első berohanása történt s 1395-ben már Orodig száguldának. 1514-ben a pórlázadás Csongrád,

Csanád, Orod és Temesvár vidékein dühöngve legborzasztóbban. Nemsokára ezután a törökök szállák meg Orodot, s 1553-ban a régi Orod biztosítása végett Arad várát kezdék építeni. Zaberdin Mátyás váradi püspök ugyan 1554-ben a gyulai kapitányt Mágócsy Gáspárt küldé a várépítés meggátolására, de a török csakugyan fölépíté a várat s így Arad városának is megveté alapját. 1595-ben Báthory Zsigmond erdélyi fejdelem Rudolf királyhoz állván, az oláh vajda Mihály segítségével kiveré a törököt Tótvárad, Lippa, Sólymos, Világos, Pankota és Arad várakból, de ezek csakhamar ismét török kézbe kerültek. Ez után is több ízben Aradot s a többi szomazéd várakat a törökök hol elvesztették, hol újra elfoglalták. Végre 1688-ban Caraffa végkép kiveré őket Aradról és környékéről. Jenő szavojai herczeg 1698-ban a nagyon megrongált aradi várat kijavíttatá. Mária Terézia alatt a Maros bal partján, Arad városának átellenében, a most létező új vár építtették, a régi pedig teljesen lerontatott. A török uralkodás alatt keletkezett Arad városa lassankint annyira felvirágzott, hogy a megye székét oda tevék át, 1702-ben az addig Borosjenőben székelő nem egyesült görög püspök is oda költöze. Ezentúl a megyét is az új városról Aradmegyének kezdték nevezni. 1708-ban II Rákóczy Ferencz szállá meg az aradi várat s a várost is ágyuztatá. Ezután is még sok viszontagság érte Arad városát, kivált az 1848 és 49 évek is súlyosan nehezettek rája; erről alább. Most előbb az éjszakkeletre, 3 mfdnyire levő Világosra teszünk egy kirándulást.

Világos elég szabályosan épített, kertekkel köryezett m. város, 5000 lakossal, kik jobbára oláhok; a magyarok száma csak 1000 lélekre rúg. A helység házcsoportjai közzül két tornyos templom s három urasági kastély tűnik ki. A kastélyok nem nagyszerű, de csinos épületek, az egyiknek négyszegletű tornya, elől erkélye s oszlopos pitvara van. E kastélynak általellenében más kastély van, melly majdnem egészen a fák és virágok közzé rejtőzik; mellette igen szép kert terül, melly a helység fölött emelkedő hegy oldalán megszire felnyúlik. A helység egy magas, kúpdad hegy, a keletről benyúló erdélyi Kárpátok végfoka, alatt terül el, mellynek

St. Peter's church

St. Peter's church in the distance

St. Peter's church

V I L L A G E S .

Ludger's St. Peter's church in the distance.

tetején Világosvár romjai búslakodnak. A várhegy s a rajta fölmeredő oszlopforma falazat már messziről látszik. Midőn Világos felé közeledünk, az egy oszlopnak látszott fal szétválk, s ekkor már néhány külön faldarabot különböztethetünk meg. A keletről benyúló hegylánczolatokból három kúphegy válik ki, a váromladék a középsőn van, mely a legmagasabbik. A helységből a feljebb említett kastély kertjéből juthatunk a hegy tetejére s a kissé meredek hegyoldalon $\frac{3}{4}$ óra alatt felmászhatunk a romokhoz. A vár már helyzeténél fogva igen erős lehetett, három oldalról a hegy nagy meredeksége, keletről pedig rengeteg erdő, mély sánczok és hatalmas bástyatornyok szolgáltak oltalmául. Különösen nyugatra és éjszakra meredek sziklafal emelkedik. Nyugat felé a várfal már egészen leomlott s nagy nyílás van, éjszak felé még meglehetősen épségben van s még néhány ablakot is mutat, kelet felé a várfalnak már csak éjszakkeleti fala látszik, dél felé csak egyes faldarabok állanak. Éjszakkelet felé a várnak legmagasabb része van, s a kerítőfalak maradványai onnan ívszerűleg vonulnak lefelé a menedékes hegyhátón. A kerítőfalakon belül már csak kőhalmazok vannak. Csak felülről láthatjuk meg az egész omladékat. Három részből állanak a maradványok: a helység felé fordult nyugati rész, egy torony s a kerítőfal, szabálytalan háromszöget fog be; a keleti részen csak a kerítésnek némi maradványa látszik; végre a középső részen a kerítőfalon kívül még a belső épületeknek is megvannak némi maradványai. Hajdan a vár belsejéből a kősziklák közt nagy fáradsággal ásott földalatti járat a hegy aljáig vezetett le; ez utat a mult században berakták, nehogy a zsidványok és csavargók rejteklül használhassák. A várbeli szobákat 1784-ben hanyák szét és rombolák le, nehogy a szomszéd megyékben fölzendült pórok oda megvonúlhassanak.

Világosvár romjairól elragadtató kilátást élvezhetünk. A várhegy alját kies ligetek és szőlők meg gyümölcsösök övedzik, tövében Világos és Gálsa helységek terülnek el, s kivált amannak egyenes, rendezett utczái és kertekkel környezett házai kellemes benyomást tesznek. E helységeken túl a termékeny síkság zöldellik s a láthatár széliről Aradnak fehér

falai csillognak fel. Jobbra, vagyis éjszaknyugatra elől Sz. Anna, felette Simánd, Sz. Márton és Mácsa helységek sötétlenek, míg a láthatár homályában a békési puszták enyésznek el tanyáikkal. Dél felé a híres ménesi szőlőhegy-sorok huzódnak el, mellyek közzé szép fekvésű helységek: Gyorok, Ménés, Paulis rejtőznek, odább délre az ezüst szalagként kanyargó Maroson túl a Temesvárig szertefutó domborodások völgyezeteiből a szerb falvak és városkák tornyai csillámlanak ki; a várhegytől éjszakra terülő lapályt pedig a füstölő oláh falvak sokasága lepi el, mellyek közzül különösen a virágzásnak indult Pankota tűnik fel az elenyésző hegysorok végdombjáról. Odább a Kőrös által szeldelt, változatos erdőhát merül fel a csoportos fasoraik által felöltő, szépen rendezett jószágokkal, mellyek József nádor örököseinek birtokai, a csinosodó Kis-Jenővel együtt. Az erdőháton túl a bihari erdőségek sötétlenek. Végre kelet felé mind magasabbra emelkedő kúphegyek mögött a Királyhágói bérczlánczok kékellenek.

Világosvár 1190-ben már fenállott, ez kitetszik a római pápák leveleiből, mellyek szerint a várról elnevezett világosi völgy torkában az említett évben egy apátság alapították. Zsigmond király 1425-ben Világosvárt és tartozványait más birtokokkal együtt Brankovics György szerb fejedelemnek adá. György fejedelem 1441-ben hűtlenségbe esván, elveszté magyarországi birtokait, s Ulászló király Világosvárt Zarándmegye egy részével együtt Maróthi László orodi főispánynak adományozá. De nem sokára ismét Brankovics György jutt Világosvár birtokához, s 1444-ben ő engedé át Hunyady Jánosnak. Ennek halála után sógora Szilágyi Mihály lőn a vár ura. Ez főtenyező volt Mátyásnak királyul lett elválasztatásának, de azután uralkodási vágya miatt királyi unokaöccsével meghasonlék. Mátyás nyakas nagybátyját Szegedre magához rendelé, Szilágyi elmene s 1458 szept. 1-jén fegyveres kíséretét egy faluban hátrahagyván, a Tisza partján várakozó király elé sieté. De a helyett hogy hibáját elismerte volna, királyi öccse előtt sértő kifejezésekkel nyilatkozék s iránta való hálátlanságát lobbantá szemére. Erre a király méltósága érzetében felindúl s legott bátyja elfogatását rendeli. Bilincseket keresnek, Szi-

17. Kelták 222

Druck & Verlag v. C. F. Lang in Darmstadt

© 1892 Lang

VILÁGOSVÁR. SEBELŐS VILÁGOS.

Leírás a Selye bizománvában Pesten.

lági gúnyosan mondja: „ott vannak az én kocsimban béklyók, melyeket jótéteményeimről megfélelkezett öcsém számára hoztam magammal.“ E megjegyzés még jobban ingerli a királyt, parancsára Szilágyi csakugyan őrizet alá kerül s mint fogoly saját várába, Világosvárra, küldetik. Itt Lábatlan Gergely és Drach György várnagyok parancsot vesznek, hogy Szilágyit végeztessék ki. De ők ismervén a király természetét, azon tűrtgy alatt, hogy illy nevezetes dologban írásbeli parancs nem elegendő, ezt nem teljesítik, hanem egyikök személyesen átmegy Szegedre, hogy a királytól bővebb utasítást kérjen. Azalatt a pápai követ közbe vetette magát s a királyt parancsa visszavételére bírta, noha a fogoly szabadon bocsáttatását nem eszközlhetette ki. Idővel a király letette haragját s midőn a következő évben a törökök az alföldön berohantak, vitéz nagybátyja kieresztését forgatá elméjében. E szándékában a királyt Szilágyi hű szakácsa előzé meg. Ez t. i. a világosvári őrségből némelyeket megnyervén, hirtelen zajt üt: jön a török! A várnagy e zajra legott az őrsereg nagyobb részével kimegy a várból s a török fölkeresésére indul. Ezalatt a szakács kibocsátja urát, s mire a várnagy hazatér, a várat Szilágyi kezében, kapuit zárva találja. Vívni kezdi a várat, de visszaveretik. Ennek hírére a király a Tiszához siet, kiszabadult bátyjával találkozik s kibékülvén vele, Erdély és Magyarország alsó vidékeinek kormányát és védelmét rája bizza. — Szilágyi utóbb a török által elfogatván, Konstantinápolyban kivégeztetett. Világosvár Túrral és Tisza-Varsánnyal együtt özvegyénél Báthory Márgitnál maradt zálogkép, ennek új egybekelése után pedig Világosvár sok más birtokkal együtt öt fiútestvérje kezébe került Mátyás adományából. A mohácsi veszedelem után hol Ferdinánd, hol Szapolyai, hol pedig a török vívott Világosvár birtokaért. Végre is a török tartotta meg 1693-ig, midőn Heiszter Sziegbert által végkép kiűzeték belőle.

Világosvár alján hajdan két helység volt: Siri és Világos, amaz régibb s úgy látszik hajdan jelentős város volt. Midőn a törökök dúlásai miatt Siri városa, Világosvár és a világosi völgyben létezett apátság elpusztult, lakosai elszéledtek, de azután megint visszaszállingóztak, mihelyt a török uralom

megszűnt. Az oláhok Siriben elpusztult templomjok mellé, a magyarok pedig az apátság hajdani temploma körül telepedtek meg, ezek Világosnak, amazok Sirinek nevezték helységöket. Utóbb a két helység egybeolvadt, s most az oláhok az egészet Sirinek, a magyarok pedig Világosnak nevezik. — A világosi birtokot a Bohus család szerezte meg a kir. kincstártól.

Az 1849-diki honvédsereg a világosvári romok alatt elterülő síkságon rakta le fegyverét. Az orosz és ausztriai hadak által minden oldalról üldözött magyar hadcsapatok végre Arad környékére szorultak. 1848 okt. 8. a honvédelmi bizottmány a király és nemzet nevében minden hazabeli várparancsnoknak meghagyá, hogy 7 nap alatt a magyar lobogót tűzzék ki, külfömben mint honárulók törvényenkívüliekké váljanak. De az aradi várparancsnok Berger János nem engedelmeskedett s már okt. 7. a várost kezdé ágyuztatni. A város a magyar, a vár a bécsi kormány rendeleteit követte. Így csakhamar megnyíltak az ellenségeskedések. A városban többnyire csak nemzetőrök voltak, vezérük Máriássy János őrnagy vitéz, de ügyetlen ember volt. A vár őrsége a császárhoz szintén híven ragaszkodott Temesvárral s a környék fellázadt ráczaival és oláhjaival közlekedett. A magyaroknak sokáig nem sikerült a várat elzárni, ismételve megszállák Új-Aradot, de újra meg újra elveszték. Berger időről időre megújítja a város lödöztetését s nagy kárt tett benne, a magyarok kellő lövegekkel nem bírván, a vár ágyuztatásával nem boldogultak. Decz. 4. hajnalban a magyarok ostromra indulának, de nagy veszteséggel visszaveretének. Decz. 17. Gál Miklós ezredes vevé át az aradi magyar had vezérletét, de ő sem mehetett sokra. 1849 febr. 9. Új-Arad megszállása után az ausztriai hadak már a városba is benyomulának, de Gál kemény útczai harcz után tetemes veszteséggel visszaveré őket. Ápril havában b. Vécsey tábornok vevé át a főparancsnokságot, s most erélyesebben folytatták a vár vivását. Miután a vár néhány hétig egészen el volt zárva, az őrsereg élélmé fogyni kezdett, s Berger kénytelen volt a vár általadása iránt alkudozásba bocsátkozni. Az alkudozás jun. végeig folyt. Végre jul. 1-jén a magyar hadak szállák meg az aradi várat, miután 8 hónapig vívták

vala, s ott 61 ágyút, 2000 mázsa lőport, 1500 lőfegyvert s néhány 100,000 ágyúgolyót és töltést találtak. Az osztrák vár-
 őrség, 1300 ember, jul. 1. délelőtt vonula ki a várból; Ber-
 ger és Siliak tábornokok után s fegyvereit lerakván, Új-Arad-
 ról Stajerország felé kísértetett; az átadásnál Vetter, Guyon
 és Vécsey magyar tábornokok voltak jelen. Aradvár azonnal
 védelmi állapotba tétetett s parancsnokává Damjanics lőn. De
 a magyar fegyver szerencséjének csillaga ekkor már lettint
 vala. A magyar kormány s a Szöregnél megvert hadsereg
 egy része Aradra meneküle, Görgey is Nagyvárad felől oda
 vonula, hogy a többi hadakkal az utolsó eldöntő ütközet előtt
 egyesüljön. De a déli magyar hadsereg aug. 9. Temesvár
 alatt szétvereték, mielőtt az egyesülés megtörténhetett volna.
 Kossuth tehát az aradi várban letevő kormányzói hivatalát s
 a főpolgári és katonai hatalmat Görgeyre ruházá. Ez már
 hosszabb idő óta követségeket váltott vala az orosz hadsereg
 vezéreivel, most még aug. 11. Ó-Aradról kelt levelében felhívá
 Rüdiger orosz tábornokot, hogy hadtestével a magyar és osz-
 trák hadak közzé vonúljon: az orosz sereg előtt föltétlenül fog-
 ja a fegyvert lerakni, mit az osztrák seregek előtt sohasem
 fogna megtenni. A magyar hadsereg maradványa tehát, kö-
 rülbelül 24,000 ember 144 ágyúval, minden oldalról bekerítet-
 ték, zajos hadi tanács után kivonult s aug. 13. a világosi tér-
 ségen leraká a fegyvert. Az oroszok azután a honvédeket
 tábornokaikkal az osztrák sereg fővezérének rendelkezése alá
 adák. Damjanics Aradot Görgey meghagyása következtén
 aug. 19. minden védelem nélkül átadá. Sokan azt hitték,
 Görgey kedvező feltételeket eszközölt ki. De a honvédek csak-
 hamar az osztrák seregbe osztattak be, a főbb tisztek pedig hadi
 törvényszék elé állítottak. Aradon okt. 6-kán báró Vécsey,
 Aulich, Török, Lahner, Pöltenberg, Nagy-Sándor, Knezich,
 gr. Leiningen, Damjanics magyar tábornokok felakasztatának;
 Kiss, Dessewffy, Lázár, Schweidel főbe lővetének.

Világosról a hegyek alján délnek tartunk. A helységek,
 híres bort termő, szép fekvésű, szőlőhegyek s borházak egy-
 mást érik. A helységeket csinos urasági kastélyok ékesítik,
 különösen Győrök m. várost. Ennek s a szomszéd Ménes falu

határában a legjobb borok teremnek; a ménesi veres aszuszőlő-bort Edelspacher György, Gyorok hajdani birtokosa, kezdé a múlt század másik felében készíteni. A szőlőhegyek egész Radnáig tartanak.

Radna a Maros jobb partján, gyönyörű vidéken épült mváros, mely Aradhoz keletre 3 mfdnyire esik. Lakosai többnyire oláhok, de magyarok, németek és szerbek is vannak köztük. A város legnagyobb nevezetessége a mögötte emelkedő hegy oldalán levő kolostor és kéttornyú templom, melyet a kapisztráni sz. ferenczrendiek bírnak. Többnyire plátánféle juharfákból álló fasor vezet a templomhoz, melynek két tornya között szép ormó két képszoborral emelkedik. Belül a templom igen díszes, oltárai márványból készültek, sok drágaság s szűz Mária csudatévő képe van benne, melyhez népes búcsújárások történnek. A kolostor mellett és mögött a hegy oldala szép tölgyerdővel van borítva, sok helyütt mély vizmosások által kivölgyelve; 1856-ban épen a búcsú alkalmával nagy zápor és felhőszakadás volt, s az árvíz sok embert elsodra. A hegy hátáról szép kilátás esik a környékre. Ott csinos gúlát is találunk, melyet a szerzetes atyák emlékeztül tettek azon helyre, honnan II József a török háború alkalmával a bántást nézte.

Radna városa eredetét a szerzeteseknek köszönheti. Míddn Lippa városa a török kezére kerfűlvén, az ottani kolostor elpusztult: az üldözött szerzetesek más lakosokkal együtt a tulsó partra menekülének, melyet még akkor csupa erdőség borított. Itt Janics András barát őket egy kis fa kápolna körűl telepíté meg, melyet az erdő közepett egy szikla tetején valamely buzgó asszony építtetett vala. A kápolnácskát csakhamar valami bosnyák ember szűz Mária képével ékesíté. De a törökök a kápolnát lehányák s Janics barátot, ki azt újra felépítette vala, kegyetlenül megkínózák. Alighogy Janics sebeiből kigyógyult, Konstantinápolyba a fényes portához zárandokla, ott a szultántól levelet vőn, mely szerint neki megengedetett, hogy a lerombolt kápolna helyett újabbat, tágasabbat építsen. Janics tehát 1553-ban újra fölépíté a kápolnát s ezzel a mostani kolostornak s Radna városának veté meg

J. Rothert del.

Druck & Verlag v. O. Lange in Darmstadt

G. M. Kieritz sculp.

A RADNAI ZÁRTA. KLOSTER ZU RADNA.

Ítéllet és Sóp bizományában Pestén

alapját. A szerzetesek 1730-ban a kápolnához kolostort építettek, később pedig nagyobb és díszesebb templomot is raktak.

Lippa, melly Radnával átellenben a Maros bal partján elterül, élénkebb, nagyobb és csinosabb m. város. Körülbelől 7000 lélekre rúgó lakosai között 3000 német és magyar van, a többiek oláhok és szerbek; az előbbieket csaknem mindnyájan r. katolikusok, az utóbbiak pedig nagyjából nem egyesült görögök. Különösen a Maros partján csinos házak vannak; a többi épületek közül kivált a n. e. görögök 180 láb magas toronnyal ékeskedő temploma tűnik ki, azután tanodaépületek, a r. kath. anyateplom, paplak és tanoda, a nagy sóház. A sót Erdélyből szállítják le a Maroson Lippáig, Aradig és Szegedig. Lippáról szekeren szállítják a 6 mfdnyire levő Temesvárra. Sok fát is szállítanak a Maroson. A lippaiak tehát a földművelésen, különösen a bor- és gyümölcstermesztésen, s baromtenyésztésen kívül holmi kereskedéssel és mesterségekkel is foglalkoznak; kivált cserépedényeket készítenek.

Lippa hajdan nevezetes város volt s Arad megyéhez tartozott; erősítvényeiből már csak némi omladékok láthatók, mellyek a helységen keresztül, a Maros partján levő hajóslakok mellett elhúzódnak. I. Mátyás 1462-ben Lippa városát más birtokokkal együtt a cseh Giskrának adományozá; utóbb I. Mátyás fia Hunyady János bírta, ennek s hátrahagyott gyermekeinek halála után pedig özvegyének, a dús és szép Frangepán Beatrixnak férje, György brandenburgi őrgróf szerezte meg. Ez csakhamar nyakára hágott a felesége által kapott szép vagyonnak, azomban Lippa városát kőfallal, bástyákkal és sánczokkal vétette körül, minek következtén Lippa a legjelesebb erősségekhez tartozott. 1527-ben Szapolyai János foglalá el Lippát; midőn Lengyelországból, hova Tokajnál történt megveretése után bujdosnia kellett, hazájába visszatérek, egyenesen Lippára mene, hol szíves fogadtatásban részesült, miért is 1529-ben a városnak azon jogokat adományozá, mellyekkel akkor Buda élt. Halála után özvegye, Izabella kisdéd fiával együtt Budáról, honnan a török által kiutasítotték, szintén Lippára költözködék, s ezután is mind ő mind pedig fia gyakran fordúltak meg ottan. Midőn Izabella az országot Fer-

dinándnak engedé át, a török ismét bejőve s 1551-ben egyebek közt Lippát is elfoglala, nemsokára elveszté ugyan, de Temesvár bukása után újra megszálla, miután a Castaldo által otthagyott spanyol kapitány Aldana az erősítvényeket félelemből fölvertette s elhagyta vala. 1595-ben Báthory Zsigmond foglalá el a töröktől, 1605-ben a rácok ismét a temesvári pasának játszá kezére, majd ezt is megcsalák s Lippát Petneházy magyar vezérnek adák által. Rákóczy Zsigmond erdélyi fejdelem 1607-ben új kegylevelet ada Lippának, de hajdani jogait megnyírbálá. Tehát a lippaiak Báthory Gábor fejdelemtől az I János királytól vett szabadságlevél megerősítését kérték, s kérelmök meg is teljesítették. Bethlen Gábor fejdelem Lippát ismét a töröknek kényszerült átadni; 1691-ben a császáriak hosszas ostrommal elvevék tőle, de 1695-ben II Musztafa szultán újra elfoglala, ekkor őrseregét kardra hánnyatá, lakosait rabszíjra fűzeté, erősítvényeit leromboltatá. E sok viszontagságok alatt Lippa majdnem végkép elpusztult, s különösen egykori magyar lakosai egészen elenyésztek, helyökbe azután oláhok és rácok jöttek.

Radnáról a Maros jobb partján, az erdős hegyek közzé szorult völgyben keletnek menvén, az igen közellevő Sólumos faluba érünk, ennek templomát elhagyván, éjszának a hegy oldalára fordulunk, mellyen egy gyalogösvény kigyószik föl. Ha e kirándulást reggel tesszük, mikor a völgyben köd borong, igen érdekes látványt élvezhetünk. A mint a hegylejtőn feljebb és feljebb jutunk, a ködfátyol mind vékonyabb, átlátszóbb lesz, majd megszakadoz s egészen ellebben, s most egyszerre Sólumos várának regényes, festői omladékai tárulnak ki bámuló szemünk előtt, a kelő nap játási fényében ragyogva. Köröskörül harmatos gyepp és sötétzöld lomberdő terül, alul a völgy mentén a fehérő ködfátyol lebeg, mellynek nyílásain keresztül ittott a Maros hullámjai csillognak fel. A várromok a Maros jobb oldalán magasló hegysorok egyik előretolt, magas kúphegyét koszorúzzák, melly kivált kelet s dél felől igen meredek, déli oldalán a Maros sebes hullámjai rohannak, nyugati oldalán mély völgynyílás húzódik el, mellyben hegyi patak csörgedez s mellyben Sólumos falu némelly házi-

A. F. v. S. 1871

Druck & Verlag v. G. L. v. S. 1871

1871

A SÖKTEGÖZI VÁR KILÁTÁSÁBól LEPPA-ÉS RADNÁRA.
 R. GILBERT VON SOHRENDEN MIT AUSRICHTET AUF LEPPA UND RADNA.

Druck & Verlag v. G. L. v. S. 1871

kói vannak, e völgyön túl a változatos hegysor Radnáiig nyugatnak, azután éjszaknak Világos felé tart. A várhegy éjszaki oldalán laposabb völgyelés van, mellyen túl a gyepes hegy magasabbra emelkedik. E magasabb éjszaki pontról legjobban szemlélhetjük a várromot és környékét. Előttünk a vármaradványok terülnek el, balra a fiatal erdővel borított domborodás alatt szép gyep van, azután ismét erdős hegyek következnek, mellyek alatt a Maros folyik, túl rajta szintén erdős hegyek emelkednek. Jobbra vagyis nyugat és délnyugat felé Radna és Lippa, a két várost összekapcsoló híd s odább a nagy térség merülnek fel. Már Sóllymos falunál a Maros két partját szegélyző hegyek alacsonyodnak s hátrább vonulnak, a déli oldalon alacsony dombokká válnak, mellyek szőlőkkel és gyümölcsösökkel borítvák, s azután egészen lelapulnak. A radnai oldalon a várhegy előtt több más kúphegyek is emelkednek, mellyek részint sziklások. A várat három oldalról a hegyen körülfutó árok keríti be, azután a hegynek magasabb emelkedésén a tornyos kerítőfal következik, mellynek kisebb nagyobb maradványa még körüskörül huzódik el. E kerítésen belül a hegynek magasabb kúpján a belső vár romjai vannak. Az árok éjszaki oldalán felhuzódó ösvény megkerüli a vár keleti oldalát, honnan kelet felé a Maros szűk völgyébe gyönyörű kilátás esik. Bemenvén az ott találtató kapun hatszögletű udvarra jutunk, mellynek nyugati oldalán két négyszögletű, tetemes magasságú torony emelkedik, nyugatéjszaki szögletén pedig egy alul gúlaszerű, felül meg sokszögletű torony egy tömlőcz fölött nyúlik magasra. A várszobák az udvar déli, keleti és éjszaki oldalain voltak, mint ezt a megmaradt közfalak tanúsítják; az éjszaki oldalon nagy terem volt, mellynek ablakai nagyobbak mint a többi szobák meglevő ablakai, kőfogalványaik is szebben faragvák. Még a terem volt erkélyének öt faragott vállköve is kinyúlik a falból. Keletről nyugatra két kerek bolthajtású kapu van, a második kapu az udvarra nyílik; egy kapu a nyugati oldalon is látható. Az udvar közepén pedig vízmedence van. A vár kapuin és ablakain, meg a falak résein keresztül elragadó kilátást élvezhetünk, különösen ha a nyugati oldalon lévő két kapuiv alatt állunk,

vagy ha a Marosra szolgáló réseken keresztül nézünk a mély völgybe. A Maros bal partján, Sólymos várával átellenben levő Boszborda nevű meredek hegy csúcsán más vár állott, melyből már csak egy faldarab látható. A monda szerint e két vár a Maros alatt ásott földalatti út által közlekedésben volt egymással.

Nem tudjuk, ki által s mikor építtetett a sólymosi vár, mely a Maros völgyén, hol az a síkságba nyílik, teljesen uralkodott. Izabella királyné azt is megszállá, midőn Lippára vette magát. Később Castaldo hadserege szállá meg mind Lippát mind Sólymost s azután gyáván a töröknek adá által. 1595-ben Borbély György az erdélyi fejedelem vezére elvevé a töröktől, 1597-ben Józsika István erdélyi kancellár bírta, 1602-ben pedig Báthory Zsigmond fejedelem Székely Mózsának ajándékozta. Székely azután a törökök védelmére bizta, kik azomban nemsokára a Bástá. által a vár visszafoglalására kiküldött Borbély Györgynek általadák. Rákóczy Zsigmond fejedelem a sólymosi várat a hozzátartozott, de ekkor már teljesen elpusztult helységekkel együtt Lugosy Jánosnak, a lippai várkapitánynak zalogosítá el. Később megint a törökök szállták meg.

Sólymoshoz délkeletre, szintén a Maros regényes völgyében, nem messze Soborsin mvárostól a tótváradi sziklavár némi omladéka láthatók. Radnához északnyugatra Kladova helységnél meredek hegytetőn más vár állott, a fehér Kőrös völgyében Zaránd és Borosjenő, odább keletre Dezna várai voltak, az utóbbiból még tetemes maradványok láthatók.

Lippától délnyugatra s Aradtól egyenesen délre Temesvár, az úgynevezett bánság fővárosa van. A temesi bánság a Maros és Tisza bal partja, az alsó Duna és Erdély közötti területet foglalja magában, melyet a törökök 1552-ben szállának meg s 1716-ig birtak. A hajdan népes és jól mivelt országrész a török uralom alatt csaknem egészen néptelen pusztává lett, melyet állóvizek és mocsárok borítottak. III Károly a visszafoglalt tartomány igazgatását gróf Mercyre bizta, ki csatornák által az állóvizeket lecsapoltatá, számos gyarmatot letelepíte, egyszóval a bánság megnépesítésén és felvirágoztatásán nagy

buzgalommal és szerencsével munkálkodott. A bánság nagyobb része felette termékeny síkság, csak keleti és délkeleti része hegyes. Sokáig kincstári igazgatás alatt volt, 1778-ban végre Temes, Torontál és Krassó megyékre osztaték s az országba bekebelezteték. 1850-ben ismét elszakasztaték az anyaországtól s a szomszéd Bács megyével együtt külön koronaországga alakították, végre 1861-ben megint visszakebelezteték.

Temesvár a csatorna által szabályozott Béga folyónál, egyhangú, de nagyon termékeny síkságon épült; észak és nyugat felé a terjedelmes Vadász- és Csókaerdő által környeztetik. Részei a belváros vagy vár, s három külváros. A vár szabálytalan, bástyás kilencszöget képez s három védelmi vonallal bír. Mocsáros földön levén építve, a várfalak idő jártában tetemesen leüllyedtek, és pedig a fölerődítések jobban süllyedtek mint a külső művek. A vár sánczai előtt köröskörül széles sík terül, melly részint fasorokkal van betöltve. A külvárosok tehát elég távol esnek a belvárostól; és pedig délkelet felé, az erdélyi kapú előtt, a Gyárváros terül el, melly a legnépesebb városrész, s melly ismét illir és német részre oszlik; délnyugat felé, a pétervárad kapu előtt Józsefvárosa nyúlik el a Bégacsatorna két oldalán, végre dél felé a Majorok nevű külváros van. Éjszaknyugatra Mehala falu esik olly közel Temesvárhoz, hogy szintén külvárosának tekinthető. 1851-ben Temesvár összes lakossága 20,560, 1857-ben pedig 22,500 lélekre rúgott, a hely őrségét nem számítva, melly legalább 2000 emberből áll. A belvárosban mintegy 5000 ember lakik. A németek után, kik legszámosabbak, a magyarok és oláhok következnek. A belváros és Józsefváros legszebbek; egyenes, egymást derékszögben szegő, kiburkolt s néhány év óta gázzal kivilágított utcáik vannak. A belvárosban általában cseréppel fedett, emeletes, szép házakat találunk, számos kereskedői bolttal, mellyek szép kirakatokkal díszesítvők. Legszebb közterek: a főegyház-tér s a díszter. Amaz terjedelmes, négyszegletű tér, közepén szűz Mária szobra áll, egyik oldalán a kath. püspöki főegyház, másik oldalán a kath. püspök palotája s a nem egyesült görög püspök főegyházának szentélye van. A kath. püspöki egyház új modorban épült, két

nem magas toronnyal, tágas előcsarnokkal és szentélye előtt két oldalán kiugró szárnyal. Belseje csak egy hajóból áll, fehérre meszelt falain korinth fejezetű féloszlopok vannak, a fő és hat oldali oltárnak oszlopai is korinth fejezetűek, de a karzatnak és előcsarnoknak attikai fejezetű oszlopai vannak. A görög püspöki egyház szintén kéttornyú, belül aranyozásokkal és képekkel igen ki van cifrázva. A kath. főegyháztól balra a terjedelmes, kétemeletes, de külömben elég egyszerű helytartósági épület van. A főegyház-térről egyfelől a bécsi kaszárnya-utczába, másfelől a színház-utczába juthatunk, amott 1854-ben épült nagyszerű kaszárnyát, emitt pedig az ócska külsejű, de belül díszes színházat találjuk. Odább egy más utczában a kegyesrendiek kolostora és temploma van, e mögött az 1854-ben igen csinosan épült, kétemeletes ház emelkedik, melyben a távirói hivatal van; még odább a nagy katonai kórház és posta következik. Ez utóbival átellenben a cs. k. főparancsnokság kétemeletes szép háza van, mellette a katonai mérnökkar szintén szép épülete áll; a posta mögött pedig az irgalmasok kolostorát és templomát találjuk. A főparancsnoksági épület egyik oldala a díszterre szolgál. Ennek közepén az új emlék áll, melyet I Ferencz József a vár védelmének emlékeztére állíttatott föl, s melynek alapkövét 1852-diki körútja alkalmával jun. 15. veté meg. Az emléket Kranner József építő tervezte és építette, gót modorban. Egész magassága 66 lábat tesz. Sokszögletű, rovátkos pártázatú alja egy várat ábrázol, melyet ábrándos szörnyetegek környeznek; rajta a talpazat emelkedik, melynek négy kiugró saroktoronyán Max József szobrász készítette képmásos szobrok, kardos, pajzsos lovagok állanak, egyikök kürtöt, másikok koszorút tartva. A talpazat fölött kupolás mennyezet nyúlik föl, mely négy karcsú oszlopon nyugszik, s mely alatt a hűség szobra áll, kezében a vár kulcsával. Végre a mennyezet fölött a magasra felnyúló tető emelkedik, mely gazdagon ki van cifrázva s kettős virágba végződik. A mennyezet fölött a császári címer látható, a hűség szobra alatti párkányon pedig e szavak olvashatók (német nyelven): „I Ferencz József Temesvár 1849-diki hősiei védelmezőinek.“ — Ez emlékkal

átellenben a fő őrhely, a tér másik oldalán a főparancsnokság, mellette a várparancsnokság, a harmadik oldalon pedig a kormányzó épületei vannak. A fő őrhely mögött az igen szép, háromemeletes s három erkéllyel díszesített, szabadon álló négyszöget képező épület áll, melyben a takarékpénztár van. Ez épület főhomlokzata a papnöveldei térre szolgál, melyen a papnöveldei épületet és templomot találjuk, odább furcsa tornyú kaszánya van. A dísztérről a várútcza az új cs. k. fegyvertárhoz visz, mely az 1849-diki ostrom alatt egészen elpusztult Hunyady-vár helyén 1856-ban épüle. Ez sokszögletű, két bástyatoronnyal s rovátkos ormózáttal ékesített ház, előtte sétahely terül; a belváros déli végén áll s mindjárt mögötte a várfalak kezdődnek. A belváros tehát egészben véve jó benyomást tesz a látogatóra. De a külvárosokban is számos nagy és csinos épületet s templomokat találunk. Összesen 13 templom és 3 zsinagóga van Temesváron, magában a belvárosban 5 kath. 2 görög s 1 prot. templomot találunk. A tanintézetek között, legnevezetesebbek: a kath. papnövelde és gimnázium. A szellemi műveltséget néhány év óta a „Delejtű“ című magyar hetilap is terjeszti. Temesvárnak tetemes műipara és kereskedése van, s főleg a külvárosokban nagy élénkség uralkodik. A kereskedést a Bégacsatorna, a vasút s más intézetek mozdítják elő, mindazáltal a gabnakereskedés néhány év óta annyira csökkent, hogy a terjedelmes gabnaraktárak most többnyire üresek. A pályaudvar a Józsefvárosban van, a gázgyár is ott van. Temesvártól nyugatra a 18,000, többnyire szerb, lakossal bíró Nagy-Kikinda koronai mezőváros van, melyet a Szegedről jövő vasút megérint; délnyugatra Nagy-Becske város van, mely a Béga éjszaki partján épült és szintén valami 18,000 lakossal bír; odább éjszaknyugatra pedig, a Tisza partján, Ó- és Új-Becske városok vannak, s különösen az utóbbi fontos kereskedői hely; végre Temesvártól keletre, a Temes folyó két partján Lugost találjuk.

Temesvár helyén némelyek szerint a római gyarmat Zambara s az avarok Beguey nevű szállása volt. A magyarok bejövetele után csakhamar nevezetes várossá s egy gróf vagyis ispány székhelyévé lett. Róbert Károly idejében megerősítte-

tett s tetemesen gyarapodhatott, mert 1316 óta hosszabb ideig s ismételve a király tartózkodási helyéül szolgált. Zsigmond 1397-ben országgyűlést tart a Temesváron, Ulászló 1441-ben Hunyady Jánost tevő temesvári gróffá és nándorfehérvári kapitánnyá. Hunyady Temesváron szép kastélyt rakata, melyben pihenő idejét családja körében szokta tölteni. Halála után 1456-ban a végvárak védelmét idősbik fia Hunyady László vevé át, a király anyai nagybátyja Cillei Ulrik különösen Nándorfehérvárt akaró kezéből kivenni, hogy azután az általa „kutyanemzetségnek“ gúnyolt Hunyadyakat kiirthassa, s nov. elején a királlyal együtt Zimonyba ment. Majd a várba is bejutván, azon verembe esék, melyet másnak ásott vala. László király mindjárt Nándorfehérváron megbocsátá nagybátyja meggyilkoltatását s azután Hunyady László kíséretében Temesvárra mene, hol Szilágyi Erzsébet, a két Hunyady anyja őt gyászruhában fogadá, előtte leborúla s fiai számára kegyelmet kére. A király magasztalva elhunyt férje érdemeit főlemeli a zokogó özvegyet s mind ezt mind fiait arannyal himzett bíborruhákkal megajándékozza. November 23. a templomban az oltár előtt esküvel fogadja, hogy Cillei halálát sohasem fogja megboszúlni, hogy Hunyady Erzsébetben anyját, a két Hunyadyban testvéreit fogja látni, sőt ezekkel együtt az úr vacsoráját is veszi; végre még külön oklevél által is megerősíti fogadását. Ezután vendégségek, játékok és vigalmak következtek. Mindazáltal nemsokára Hunyady László lefejeztetett, Mátyás pedig fogságra vettetett. —

I Mátyás 1478-ban az erős Kinizsy Pált tevő temesvári gróffá, ki a már 1463 óta gyakrabban mutatkozó törököket egy időre visszariasztotta. 1514-ben Dózsa György a pórhad vezére fenyegető Temesvárt, mignem Báthory István s az Erdélyből segítségre jövő Szapolyai János által megveretett és társaival együtt elfogatván szörnyű halállal kivégeztetett. A mohácsi vész után Temesvár Szapolyai János birtokába került; ennek özvegye 1551-ben Ferdinándnak adá által, ki Losonczy Istvánt tevő a vár főkapitányává. Nemsokára Szokolli pasa szállá körül a várost, de visszavereték. A következő 1552 évben Ahmed beglerbég szálla Temesvár alá, Losonczy 2515

emberével sokáig vitézül védelmezé a rábízott erősséget, végre már igen megfogyott őrserege által kényszerítette alku mellett átadá az ellenségnek. Losonczy és vitézei tehát 1552 jul. 30. kivonulnak a várból, de a törökök megsebzik az alkut s véletlenül megrohanják a ziverné Losonczy és bajtársai a török hitetlenség áldozatai lettek, de több még életőknek, árát veszik meg a hitszegőkön. Temesvár és környéke tehát a török kezére került, s néhány meghírsült kísérlet után csak 1716-ban foglaltaték vissza szavojai Jenő által. A török uralkodás alatt a bánság csaknem egészen elpusztult, különösen a hajdan szép kastélyokkal és templomokkal ékeskedett Temesvár mocsárokkal környezett gunyhók csoportjává lett, melyből a keresztyén lakosok majdnem egészen kintek vala. Még 1582-ben számos kath. magyar élhetett Temesváron, mert a városi tanács és kath. község a római pápától magyar levélben magyarul tudó papot és tanítót kért, hogy a népet sikeresebben oktathassák s az anyaszent egyházban megtarthassák. De midőn a város a koronához visszakerült, egy magyar polgára sem volt többé. Lassankint újra megnépesüle s 1719 óta előlegesen megállapított terv szerint kezdé fölépíttetni. Mercy, a tartomány igazgatója, 1728-ban a Bégacsatornát kezdé építtetni, gondoskodásából mindenféle gyárak is keletkeztek, melyekről egyik külváros neveztetett el. 1732-ben a csanádi püspök és káptalan költözködék Temesvárra, 1736-ban a kath. főtemplom alapja veteték meg, 1748-ban a görög püspöki templom építteték föl, melly azomban mostani alakját utóbb nyeré meg. Az erősitvényeken sok évig építettek s 1765-ben befejezék. 1778-ban a bánsági három megye az országba bekebelezetvén a Temesváron addiglan létezett két külön városi tanács, t. i. a német és szerb egygyé olvasztaték. II József 1781-ben Temesvárt sz. k. várossá tévé s az 1790'-diki országgyűlés be is czikkelyezé. Az 1848-diki mozgalmakban Temesvárnak nevezetes szerepe volt. Báró Rukavina főváraparancsnok okt. 10. a várost ostromállapotba tévén, megtagadá az akkori magyar kormánytól az engedelmességet. A magyarok csak 1849 april havában kezdék a várat körülzállni, mellynek kapui april 26. bezárattak. A várvívás eleintén igen bágyad-

tan folyt, de jun. 11—17-ig, s kivált jul. 6—20-ig nagy eréllyel ágyuztatták az erősséget és belvárost. Az őrsereg s a városban megmaradt csekély számú lakosság mármár véginségre jutott vala, midőn aug. 9-kén épen Temesvár mellett az eldöntő csata vívatók, mellyben a magyar hadsereg teljesen szétveretett. Haynau még az nap este vonula be a 107 napig tartott ostrom után fölmentett erősségbe.

Temesvárhoz délkeletre $3\frac{1}{4}$ mérfnyire kies vidéken Buziá s m. város van, hol fürdőhelyet találunk, melly néhány éve nagyon emelkedett.

Az oláhok, szerbek, tótok, németek.

Az ország déli részében s különösen a bánszágban is a magyar lakosok a török uralkodás alatt majdnem egészen kipusztultak. Mostan a bánszágban az ország minden népségei előfordúlnak, de legszámosabbak a magyarokon kívül az oláhok, szerbek és németek.

Az oláhok tudunkra a bánszág legrégibb lakói, a közvélemény szerint a Trajan római császár által meghódoltatott dákok s az ezek közt megtelepedett római gyarmatok ivadékai, miért is magokat rumuny-knek, románoknak nevezik; Sulzer szerint pedig Makedoniából és Thesszáliából költöztek be. Most az ország délkeleti részétől kezdve az erdélyi határ mentén fel egész Máramarosig laknak; nyelvök csakugyan a latin nyelv rokona. Többnyire terméketlen hegyes vidékeken laknak s főleg csak kukoriczát, burgonyát, babot, kendert, lent és szilvát termesztnek. Fő eleségök a kukoricza-kása (mamaliga) és kukoricza-kenyér vagyis málé; fő italuk a szilvapálinka. Rendesen nagyon tunyák, miveletlenek és babonások, de tanulékonyok s egyesek kitűnő lelki tehetségeket tanúsítanak. Házaik, sőt templomaik is többnyire csak deszkából vannak elég durván készítve, és szalmafedéllel fedve, melly rendesen felette nagy és idomtalan. A házak ablakai nagyon

kicsinyek, a szobák majdnem egészen bútornélküliek és tisztátalanok. Szóval az oláh falvak többnyire nyomorútlak és szemeteseek. Csak a határőrvidéken találunk rendesebb és csinosabb oláh helységeket, s általában a végvidéki oláhok szorgalmasabbak, műveltebbek, mint többi testvéreik. Az oláh nők sokkal munkásabbak mint a férfiak, ők a háztartás körüli dolgokon kívül még a barmot is ápolják s a földet is művelik, lent, kendert és gyapjút fonnak és szőnek s az egész család ruházatáról gondoskodnak. Bárhova megyen az oláh nő, mindig magával viszi guzsalyát s járva kelve folyvást fon. Némelly vidéken, különösen Temesvár és Lugos vidékén is, csinos, érdekes arcokra találunk az oláhok közt. Öltöztük is festői. Az oláh nők rendszeren bokáig érő ünget viselnek, melly elől a mellen, alul a szegélyen czifrán van kivarrva, az üng újjai is többé kevesbbé hímezvék. Az üngre a derék körül széles, tarka, leginkább veresszínű övet kötnek, mellyről elől és hátul sávolyos szövethől készült, vagy pedig egyedül hosszú tarka czafrangokból álló kötény (katrincza) lóg le, úgy hogy két oldalt a csipkéekkel összefűzött üng kilátszik. A fejen színes vagy fehér kendőt, vagy pedig a fej hátulso részén ülő fejkötőt viselnek, mellyről lebernyeg lóg alá. Többnyire bocskort viselnek, vagy pedig meztláb járnak. A férfiak széles övvel vagy csak szíjjal a derékon lezorított, hosszú ünget és bokáig érő gatyát viselnek, fejökbe széles és felhajtott karimájú kalapot vagy bőr kucsmát tesznek, az üngre többnyire nagy gombokkal ékesített bőr mellényt s felső ruhául szűrt vagy bundát vesznek magokra.

A szerbek vagyis rácok nagyobb számmal csak az ország déli részein fordulnak elő, leginkább a török tartományokból költöztek be különböző időben s gyakran ellenséges indulattal viseltettek a magyarok iránt. Általában véve mozgékonyabbak, hevesebbek mint az oláhok, de szintén elég tunyák, tisztátalanok és könnyelműek; a szeszes italokat mód felett szeretik. Katonai vitézségük általánosan el van ismervé, a szellemi képesség is megvan bennök, jóllehet nagyobb részük még elég miveletlen. Költői tehetségüket különösen gyönyörű népdalaik tanúsítják. Jellemző szokásaiknál fogva mind a

velők rokon horvát, tót és orosz népektől, mind az ország többi lakosaitól külömböznek. Arczuk vonásai szabályosak, rendesen szebbek mint a többi szláv fajoknál; homlokuk nem magas, szemök többnyire barna, tüzes és szép, szemöldük dús; kipedert bajuszt viselnek, de a szakált leveszik. Testalkotásuk többnyire magas és izmos. Öltözköők pörge kalap, vagy báránybőr sapka, hosszú üng, bő gaty, szűr vagy rövid ködmön, bocakor vagy csizma. Kivált a nők szeretik a cifrázkodást s arcukat úgy mint az oláh nők kendőzni szokták. Hajukat fonadékba fonják s koszorú gyanánt a fej körül tekerik; nyáron virágokkal is ékesítik. Hosszú fülbevalót s nyakukon fűzérbe tűzött pénzdarabokat viselnek. Az oláh nők is szeretnek holmi pénzdarabokat magokra aggatni. A szerb nők szépen hímezett ünget, rövid derekat, hosszú czicz vagy selyem szoknyát, fekete selyem kötényt, a vagyonosabbak szép újjast vagy rövid bekest és csokros cipőt viselnek. Általában a szerb nők válogatottabb öltözetben járnak és csinosabbak mint az oláh nők. A szerbek házassági szokásai rendesen a következők: Őszkor az apák leánynézőbe mennek, s ha nekik a leány tetszik, kitűzik a leánykérési napot, melyre mindkét rész rokonai meghivatnak. A megkéréteskor gyűrűt váltanak, egymást és rokonaikat üngekkel, törülközőkkel és más efféle vászonneműekkel megajándékozzák, egyúttal az esküvés napját s a lakodalomra meghívandó vendégek számát meghatározzák, s a vőlegény a menyasszonynak egy piros almát ad. A lakodalomra való meghívásokat néhány nappal az esküvés előtt a vőfény (fifer) teljesíti, rozmaringgal felczifrázott kulaccsal és dudás (gajdás) kíséretében. Lakodalomban a koma vigyáz a rendre, s ennek mindenki föltétlen engedelmességgel tartozik; második személy a menyasszony vezetője vagy kis koma (dever), azután a vőfény (fifer) és dudás (gajdás) következnek. Ünnepeyes menettel s dudaszóval előben a menyasszonyért mennek, elől a koma (kúm), a vőlegény és dudás, utána a következő kocsin a dever és a vőlegény rokonai, azután több kevesebb kocsi a leányokkal és asszonyokkal következik, végre a vőlegény barátjai lóháton berekesztik a menetet. A menyasszony részéről hasonló menet indul el, a hol

a két menet találkozik, megállanak, a kocsikról és lovakról leszállnak, ölelkeznek, csókolkoznak, azután az út közepén körülállják a két dudást s a szerb nemzeti tánczot (kóló) járják. Azután ismét felülnek s a menyasszony házához mennek, hol az ott reájok várakozó vendégekkel ölelkeznek. Ekkor a menyasszonyt a devernek adják át, s miután leánybarátnéi elbucsuztatták, a kocsira vezetik, s most bús dalok, sirás és rivás között a templomba vonulnak, ott még egyet tánczolnak a templom előtt, s azután a dever a menyasszonnyal, a kúm a vőlegénnyel oltárhoz mennek, ott gyűrűt váltanak, azután a házasulandók keze a dever által vett selyemkendővel összeköttetvén, a pápa után az oltártól a templom közepére mennek, a kúm és dever égő viaszgyertyákkal ott az egyházi ereklyékkel rakott asztalnál a dever által vásárolt pohárból borral áldoztatnak. Azután a pápa a kúm és dever által vásárolt, egész ruhának való selyem vagy czicz kelmével a házasulandók vállát és fejét betakarja, fejök fölé virágkoszorúkat tart s elvégezi a többi esküvési szertartásokat. Esküvés után vig énekszóval a szülők házába mennek, hol azután nagy vendégségek és áldomások következnek. Ebéd után ismét szekerekre és lovakra kerekednek s a menyasszonyt a vőlegény házához kísérik, hol az ipa a menyasszonynak egy üszőt ajándékoz, a napa pedig csókok közt egy kis fiút és egy vég vásznat ad. A menyasszony a vásznat egyik végénél földre bocsátja s a ház küszöbéig húzza, itt elveszik tőle a fiút és vásznat s helyébe guzsalyt, hóna alá egyegy kenyeret, szájába czukrot, egyik kezébe üveg bort, a másikba vizet adnak. Ezekkel a mátká a szobába megy, s a sok holmit az asztalra lerakván, s magát meghajtván ipja és napa arczát kezét s azután a többieket is megcsókolja s a kúmot, devert és fífert üngekkal megajándékozza. Erre a vigságok kezdődnek s egész reggelig tartanak. Reggel a menyasszony vizet visz a vendégeknek, hogy mosdjanak, s azon edénybe, mellyből ő szolgált, pénzt vethessenek. Végre dudaszóval a kúm, dever és fífer által külömbféle süteményeken küldött selyemkendők, czipők, kötények, pénz s egyéb ajándékok

érkeznek meg a menyasszony számára, s ezt a vánkös-táncz és elbucsuzás követi.

A tótok nagyobb tömegben az ország éjszaknyugati részén élnek. Az egyes vidékek szerint testalkotásukban, jellemökben s lelki tehetségeikben, valamint ruházatukban is tetemes különbségeket mutatnak. Általában véve lassúk, de kitartók és munkások, beszédes, vig indulatúak, gyakran alázatosak s néha alattomosak. Némelly vidékeken igen rondák, s helységek szabálytalanul épült, tisztátalan, apró gunyhókból állanak, más vidékeken meg többet ügyelnek a tisztaságra, s helységek is rendesebbek. Arczvonásaik többnyire durvák, de egyes vidékeken szabályosak és szépek. Termetök hol közepszerű magasságu és izmos, hol magas és karcsú. Rendesen sem bajuszt sem szakált nem viselnek. Öltözköik rendesen: durva fehér posztóból készített magyar szabású nadrág, rövid üng, a derék körül széles bőrv, vagy kék posztóból készült mellény, bocskor, széles karimájú kalap s durva fehér posztóból való szűr vagy barna guba. A nők rendesen hosszú szoknyát, széles kötényt, mellényt vagy derekat, csizmát vagy bocskort, mindenféle szabásu fejkötőt vagy nagy fehér kendőt, s bekest vagy ujjast viselnek; sok helyütt különösen a magassarkú, veres csizmát szeretik. A thuróczi tótok talán legszebbek s legvállalkozóbbak. Az úgynevezett tót sáfrányosok és olajárosok, kik terpentín, kő, boróka, rozmaring, kömény, borostyán és fenyőolajokkal s egyéb szerekkel és orvosságokkal kereskednek, Europa nagy részét bebarangolva, többnyire Thuróczból valók. Mondják, hogy az olajkészítést a Znio-Váralján volt jezsuitáktól tanulták el. Más vidéki tótok helységről helysége járva a rongyokat vásárolják össze, holmi csecsebecsékért, némellyek vászonnal és egyéb árukkal kereskednek, még mások mint drótosok barangolják be az országot s a szomszéd tartományokat s egérfogókkal is kereskednek. Az ismert drótosok leginkább Trencsény megyéből, Rovne faluból s a Szepességből kerülnek. A felföldi pásztorok s különösen a juhászok rendesen szintén tótok. Felső Magyarországon többnyire a közönséges, durva gyapjújú juhöt tartják. A juhász oldalt lecsüngő, háromszoros

fonadékba szedi haját, fejébe szegekkel kivert pörge kalapot vagy báránybőr kucsmát tesz, zsírtól szennyes rövid, vászon tinget és gatyát, ősszel pedig szűr nadrágot ölt, derekát réz gombokkal és csattokkal ékesített széles bőr övbe szorítja, lábát bocskorba takarja, vállára szűrkanakót (halena) aggat, kezébe juhászbótot vagy baltát (vallaskát) vesz, így fölkészülve Sz. György táján a néhány száz darabból álló juhnyáját a havasi rétekre és ugarföldekre kihajtja. Ott magának gyalulatlan s faragatlan deszkából gunyhót vagy kalibát, a juhok számára pedig vesszőkből vagy vékony fenyvekből kosárt, azaz kerítést készít, mellyet rendszeren három éjen át egy helyen hagy s azután odább visz, hogy így a föld megtrágyáztassék az ott éjszakázó juhok által. A juhtejből ugynevezett zsendiczét és sajtot készít. Egyegy darab sajt 10—20 fontot nyom, ezt, miután a levegőn megszikkadt, összeapritják, megsózzák s meggyúríják s ekkép készítik a túrót. Sok helyütt kia, hosszukás gömbölyű sajtokat készítenek, ezeket ostepkinek hívják. A juhászok rendszeren csak kenyérrel és zsendiczével élnek; a főjuhász mellett néhány juhász bojtár van, kik a juhokat legeltetik s e mellett kanalat faragnak, szűrkeztűt és harisnyát kötnek s furulyázással mulatnak, néha mint dudások a lakodalmakra is eljárnak.

A tótoktól mind nyelvökre mind szokásaikra nézve különböznek a rusznyákok vagyis ruthének, kik Szepes, Sáros, Zemplén, Bereg, Máramaros megyék éjszaki hegyes részeiben laknak s kik hazánk legszegényebb népségeihez tartoznak.

A németek, kik hazánkban élnek, részint már az első királyok idejében, a keresztes háborúk alkalmával s a tatárjárás után beköltözött vendégek ivadékai, mint a bányavárosi és szepesi németek; részint a török uralkodás megszűnte után I Lipót, III Károly és Mária Terézia idejében s még újabb korban beköltözött jövevények származékai, mint a bánási s más vidékeken lakó németek. Kisebb nagyobb számmal majdnem az egész országban előfordúlnak, de vegyületlenül nagyobb területet seholsem foglalnak el. A sz. k. városok leginkább nekik köszönhetik eredetüket. Nyelvjárásaikra nézve nagyon különböznek egymástól. A németek általában véve kék vagy

fekete posztó ruhában járnak, nadrágjuk magyar szabású, mel-
lényök és újjasuk szabása a vidékekhez képest különbözik,
kalapjuk többnyire széles karimájú, csizmájuk bő és magas
szárú. A felföldi szegényebb németek már fehér szür nadrá-
got, bocskort és gubát is viselnek. A németek többnyire jó-
zan, meggondolt természetűek, ételben és italban mértéklete-
sek, szorgalmasok, iparosok; a katonáskodásra legkevesebb
hajlandósággal bírnak; a gyáripár leginkább az ő kezökben
van; a kereskedésben a zsidókkal, görögökkel, szerbekkel
versenyeznek. A régibb időben beköltözött vendégek ivadékai,
a felföldi németek, legjobban barátkoztak meg a magyarok-
kal; társadalmi és állami törekvéseik, nézeteik egészen azono-
sak emezekéivel.

A vallást illetőleg a rusznyákok mindnyájan egyesült gö-
rögök, a tótok részint r. katolikusok, részint evangélikusok,
a szerbek nagyobb része nem egyesült görög, de vannak köz-
tük egyesült görögök és katolikusok is; ez utóbbiakat so-
káczóknak nevezik, kiktől a Dalmátországból beköltözött,
magyar érzelmű s jobbára már meg is magyarosodott bunye-
vácók különböznek. Az oláhok leginkább nem egyesült
görögök, körülbelül egy harmaduk a kath. egyházzal egyesült,
nehány községök pedig r. katolikus. A németek között azok,
kik újabb időben beköltöztek, többnyire r. katolikusok, a
többiek részint katolikusok, részint evangélikusok. A magya-
rok végre nagyjából katolikusok és reformátusok, kisebb-
részők evangélikus. Más népekkel érintkezésben a németek
könnyen olvadnak össze a magyarokkal, a tótok között hamar
el is tótosodnak, de az oláhoktól és szerbektől idegenkednek
s ezekkel nem igen olvadnak össze. Az oláhok és szerbek igen
szívesen ragaszkodnak nyelvökhöz és szokásaikhoz, a tótok is
nehezebben vesznek föl idegen nemzetiséget. De mindezen
különböző népségek századokig barátságos viszonyban éltek
egymással, s csak a legújabb időben támadt bizonyos nemzeti
féltékenység és gyűlölség, melyet azomban leginkább idegen
befolyás gerjesztett föl, s mely az 1850 utáni tizedben lassan-
kint elenyészett. Minden népesség egyaránt ragaszkodik a hely-
hatósági alkotmányos élethez, melyet a magyar korona ótalma

THE

Book of the

of the

of the

of the

of the

alatt megszoktak, s mindnyájan készek a közös hazaért ál-
dozni és harczolni.

Székesfejérvár és Veszprém.

Székesfejérvár Budához délnyugotra $8\frac{1}{2}$ mfdnyire van, s kath. püspök székhelye s a róla nevezett vmegyének fővárosa. Mocsáros síkságon terül el, melynek keleti oldalán szőlővel beültetett és csinos borházakkal ékeskedő alacsony dombor, nyugati oldalán szintén részint szőlővel beültetett, részint szántóföldekből álló földhát nyúlik el, északi oldalán végre az erdős Vértes hegység húzódik el tág ívben. Hajdan a város környéke még mocsárosabb volt, mint jelenleg. Mindjárt kőfalain kívül az Ingovány, odább kelet felé a Sóstó, még odább kelet felé a most már tetemesen megcsökkent Velencei tó, nyugat felé pedig a Sárrét terül el. Éjszaknyugat felől a Gaja és Csurgó, nyugat felől a Sárvíz folyócskák folynak a város felé; mindezen vizek elvezetésére újabb időben csatornák készítették.

A belvárost még hajdani kőfalainak némi maradványai kerítik be. A régi tornyos épületből álló Nádorkapú a Nádorútczába nyílik. Itt mindjárt kéttornyos templom s kétemeletes kolostor ötlük szemünkbe; ezt hajdan a jezsuiták bírták, most a ciszterciták bírók, kiknek ott gymnaziumuk is van. Odább a püspök palotája következik. Ez emeletes nagy épület, kissé kiálló közepe szoborművekkel van ékesítve. Milassin püspök alatt rakaték 1800-ban. A palota mögött szép kert terül, melynek hátulsó magasabb részében, hol azt a város megmaradt falai kerítik be, római sírkövek vannak befalazva. A püspöki udvar és kert déli oldala is, mely a Fazekas térre szolgál, kőfallal van bekerítve; báró Barkóczy László püspök 1838-ban udvarán artézi kutat fúrata, melynek vize egy csatornán a Fazekastér befalazott kútjába folyik. E kút közelében 1848-ban a csatorna igazításakor ásás közben vörös márvány sírkövekre akadtak, a városi hatóság bejelentésére Érdy János muzeumi őr küldeték ki, hogy az ásatást felügyelete mellett

folytattassa. Miután a falvakolat, összevisszahányt tégladarak, faragott kövek, homok és nyers föld különböző rétegeit keresztülásták vala, végre sírgödrökre s egy homokkő, két márvány s egy fa koporsóra akadának, melyekben csontvázak s holmi ékszerek voltak. Különösen a két márványkoporsóban egy férfi és nő vázát s egyegy koronát meg különböző ékszereket találtak. Érdy János úgy véli, hogy ezek a sz. István alapította Máriatemplom omladékai s királyi sírjai, különösen pedig a két márványkoporsóban az 1196-ban meghalt III Béla s ennek 1183-ban elhunyt felesége Anna csontvázai voltak. 1863-ban az ásatások Henszelmann Imre felügyelete alatt megújítatván a főtemplom alapjait jobbra feltárták s új sírokat is felfedeztek.

A püspöki palotával átellenben a ferenczesek egyszerű temploma és kolostora van. Odább a belső piacon a régies külsejű városházát és a takarékpénztári épületet találjuk más csinos házakkal egyetemben. Más utcában a püspöki székesegyház van, mellynek két csinos tornya s homlokfalán három képszoبرا van; bal oldalához sz. Anna kápolnája csatlakozik. Ez igen csinos és tetszetős kőépítmény, hihetőleg I Mátyás korából. Főleg csillagboltozata nagyon szép. Odább a megyetérén a szép ízlésben épült kétemeletes vinegyeház van, mellynek homlokát az ország czímerét s az országot szűz Máriának felajánló sz. Istvánt ábrázoló dombormű ékesíti. A megyetér a város legszebb köztere, köröskörül szép magánházak vannak, egyik oldalán a karmeliták egykori temploma és háza van, mellyet most a papnövéndékek bírnak. A belváros északkeleti oldalán roppant vásártér terül el, ennek elején az 1857-ben épült nagy szálloda van. A vásártérhez terjedelmes külváros csatlakozik, mellyben szép kath. templom van sz. Sebestyén képszoברával; e templom előtt sz. Nepomuk János képszoברá áll. Más külváros a belváros nyugati oldalán van.

Székesfejervárnak 19,000 lakosa mind magyar s nagyrészt katolikus, kik a földmivelésen és bortermesztésen kívül holmi mesterségekkel és kereskedéssel is foglalkoznak.

Sz. István Székesfejerváron sz. Mária tiszteletére díszes templomot építtete, melly halála után beszenteltetett s melly

THE CASTLE IN GASTRO.

A GASTRO OF KAVAFIOT.

CASTLE IN GASTRO.

THE CASTLE IN GASTRO.

azután a királyok koronázási és temetkezési helye volt. Minden király tehát részint koronáztatásakor, részint mikor háborúba indult vagy a háborúból győzelmesen megjött, új meg új ajándékokkal növelte a templom kincseit és ékességeit. A szentegyház, úgy látszik, eredetileg bizanti modorban épített bazilika volt, gerendákon nyugvó fa mennyezettel. Nehánszor leégett. Róbert Károly azért 1318-ban a fa mennyezet helyett oszlopokon nyugvó bolthajtást építtete s ólomfedelet rakata a templomra. Mindazáltal ezután is tűzveszély rongálta több ízben. I Mátyás tehát nagyobb fénnel és méltósággal megújíttatá. A templom falai márvánnyal voltak borítva, oltárai alabastrommal, arannyal és ezüsttel ékesítve; mindenféle edényei és papi ruhái felette drágák és felségsek voltak. Az oltár előtti sírgödrökben és sírboltban összesen 15 magyar király tetemei voltak eltakarítva. A főtemplomon kívül még 10 szentegyház volt a kőfallal kerített belvárosban, más templomok és kolostorok a külvárosokat díszesítették. Székesfejerváron továbbá két nevezetes prépostság s a rhodusi vagy maltai vitézek szállása volt; IV Béláig a királyok rendszeren ott székeltek s később is ott koronáztattak és temetkeztek nagy ünnepélyességgel és tömérdek népsokaság jelenlétében. Mindezeknél fogva Székesfejervár igen virágzó város volt. De mindjárt I Mátyás halála után az ausztriai Miksa hadai által dúlalték föl, 1543-ban pedig a törökök által foglaltaték el, kik olly pusztítást műveltek, hogy még a levéltárakban volt okleveleket is megsemmisíték. A királyi temetőhelyet felbontván minden ékességeitől és kincseitől megfoszták. A várat helyreállíták s jobban megerősíték. Nehány sikertelen kísérlet után 1601-ben Merkurian császári hadvezér véletlenül megrohaná Fejervárt s heves harcz után megvevé. Ez alkalommal a belvárosba szorult törökök Boldogasszony szentegyházát lőporral szétveték s levegőbe röpték, más helyeket is fölvetének, ennek folytán a nevezetes főtemplom s az egész város lángba borula. Az elvesztett várost a törökök már 11 hónap múlva ismét megszállák s csak Budavár eleste után adák által. Ekkor a vár és város már csak éktelen romhalmaz volt. Lassankint fölepüle és megnépesüle, de az erősítvények 1702-ben felső parancs-

ra nagyrészt széthányatának; újabb időben a kerítőfalakat is lerombolák. Székesfehérvár a legrégibb sz. k. városokhoz tartozik, 1777-ben Mária Terézia új püspökséget állít fel ottan.

Fejér vmegyében számos szép urasági kastélyt és mezei lakot találunk. Székesfejérvártól éjszakkeletre 2 mfdnyire Lovasberény magyar mvárosban gr. Cziráky Antal díszes kastélya és kertje van; éjszakra másfél órányira, a Vértes ágazatai alatt kies vidéken Csákvár magyar mvárost találjuk gr. Eszterházy Miklós terjedelmes kastélyával s pompás kertjével, mellyhez nagy vadaskert csatlakozik; délkeletre 1¹/₂ mfdnyire Seregélyes csinos mvároskában gr. Zichy 1820-ban épült kastélyát és kertjét találjuk. Éjszaknyugat felé a Bakony és Vértes ágazatai közt gyönyörű völgy huzódik el Móorig. E völgyben Csurgó helységet s ennek bal végén emelkedettebb dombnak tetején gr. Károlyi Györgynek 1844 óta épített nyári kastélyát találjuk, melly hazánk legszebb falusi lakásaihoz tartozik. Több mint 100 szoba és terem van benne; a főépülethez két szárnyépület csatlakozik, az éjszaki szárny fölött 16 öl magas, négyszegletű torony emelkedik, melly alatt szép udvari kápolna van; déli részén igen tágas veranda van, mellynek karcsú bronz oszlopokon nyugvó mennyezete alól az egész völgyet Fejérvárig, a Bakony és Vértes erdőségeit, a dús szántóföldeket és kaszálókat, a kastélyt környező kertnek gyönyörű facsoportjait, halastavát és hattyúit s bel- és külföldi virágait gyönyörködtetve szemlélhetjük. Csurgó közelében viruló rét terül el, mellyen a Gaja csermely kigyózik át. E csermely egy átmetszett hegyen folyik keresztül, melyet Vaskapunak neveznek s melly a nép hagyománya szerint Mátyás király a mostani rét helyén volt halastavának zsilipjéül szolgált. Ugyancsak Csurgó mellett délnyugatra emelkedettebb fekvésű erdőben 9 félgömbalakú, 5—6 öl magas halom van, egymástól egyenletes távolságra; a nép kúnhalomoknak nevezi, 1858-ban Pados János az egyiket felásátá s összezúzott, fekete mázos cserépuernákat talált benne elégett embercsontok hamvával, szenekkel, állati csontok maradványaival, csatokkal, apró rézgyűrűkkel és láncsavassal. E hantoktól nem messze a híres

1. Bild aus der Reihe

Druck der Verlagsgesellschaft in Darmstadt

2. Bild aus der Reihe

A BODANKI KASTÉLY IS BÜCSÜS HILLY. SCULDESS UND WALLFAHRTSORT IN BODANKI.

Druck der Verlagsgesellschaft in Darmstadt

Országgh család ősi fészkeének, Gúth elenyészett falunak nyomai találtatók. Csurgóhoz északkeletre, a Vértes egyik kiugró csúcsán Csókakő romjai láthatók. Ez talán vadászkastély volt. Alatta szép szőlők terülnek. Éjszaknyugatra Bodajk magyar-német m. város van, a Kajunadi hegy, a Bakony egyik nyulványa alján, kies völgyben. Ezen, Fejérvártól éjszaknyugatra 2½ mfdnyire, Móortól pedig délkeletre egy mfdnyire levő városka közepén, a kalváriahegy alatt egy tócsa van, s ennek közepén kőfogalvánnyal teljesen elrekesztett ásványos forrás, mely soha be nem fagy, s mely főleg kettedszénsavas meszet és magneziát, szénsavas szíksót és szabad szénsavat tart. A bodajki víz mind fürdésül mind ivásul szolgál. 1855-ben svájci modorban csinos fürdőház építették.

Fejérvártól délre Kálóz m. város közelében a hörcsögi pusztán gr. Zichy Pálnak néhány év előtt Ybl tervezete szerint épített gyönyörű kastélyát, Annavárát, találjuk, melyet fiatal kertültetvények környeznek. Odább Felső-Alap pusztán vagyis inkább helység mellett a püllnaihoz hasonlító erős keserű víz forrás van, melyet 1851-ben fedezének föl. 1853-ban a szomszéd Alsó-Alap pusztán hasonló forrásra akadának. Fejérvárhoz nyugatra Palota m. város van, már Veszprém megyében. E városban valami 7000 magyar lakik, két urasági kastély ékesíti, melyek közül az egyik magaslaton, két szárnyal s egy emeletre épített nyájas falusi lak, a másik pedig lejjebb a völgyben van s igen komor és régies külsejű. Ez hajdan erős vár volt, melyet Ujlaky Miklós rakata. Négyszegletre épült, mindegyik szegletén egyegy torony nyult ki a fedélből, most még csak elől van két gúlás fedélű alacsony torony, s közepéből hosszú fedett folyosóféle bejárás nyúlik ki, melyhez két felől rácsozattal befogott kert csatlakozik, úgy hogy az élő fák s a vakolatlan kopasz falakat borító repkény a kastély komorságát némileg enyhítik. A törökök a palotai várat is megszállák 1593-ban s 1687-ig bírták. Palotán három csinos szentegyházat s egy szép homlokzatú zsidó templomot találunk, ez utóbbit 1840-ben építék föl. A városhoz éjszaknyugatra a Bakony szélén sűrű mogyorófa bokrok között

rejtve Pusztá-Palota romja látszik, ez hajdan I Mátyás kedvencz vadászkastélya volt.

Nyugatra nem messze Palotához, az út mellett, kettős kőfal látszik, mely közt egy kis csermely foly alá; a nép Kinizsi ugratójának nevezi s azt regéli róla, hogy az hajdan erős híd volt, s ha a Kikiritő zsilipjeit felhúzták s a tavat lebecsátották, csupán e hídon át lehetett Palotának menni. Kinizsi Pált egyszer nagy számú törökség szorítá meg e téren, ekkor a hős hirtelen felvonatá a tó zsilipjeit s míg bajtársai háta mögött a hidat letörték, azalatt egymaga harczol vala az ellenséggel, azután egy ugrással átszöktete rajta paripáján. A Kikiritő helyét most rétság foglalja el. Odább délnyugatra Öskü faluban kerek toronyhoz hasonlító építmény van, ez hajdan török mecset volt, most keresztyén templom. Innen csakhamar Veszprémbe, a megye fővárosába jutunk.

Veszprémnek igen sajátos fekvése van. Területe mély völgyekkel van kivölgyelve, mellyeknek tekervényei a Séd folyó völgyében egybeszögellenek. Ekkép több magas földhát és hegyfok támad, s a város részint e hegyfokokon, részint pedig a völgyek lejtőin és mélységeiben terül el. Közepett egy meredek mészkő-hegyfok nyúlik el hosszan, mellyet a Séd körülfoly, s melly alatt mély völgynyílások huzódnak el. E meredek falazatú, sziklás völgytorkok kivált éjszaknyugat felé nagyszerű, festői látványt nyújtanak. Az éjszaki, nyugati és keleti oldalán igen meredek hegyfokon a város legnevezetesebb része, a hajdani vár terül el, az alatta elnyúló völgyekben s a tulsó oldalukon emelkedő magaslatokon a külvárosok huzódnak el félhold alakjában, a város egyik jelesebb része pedig a várfok déli oldalán levő lankásabb lejtőjű völgyteknőt foglalja el. A vár falain túl éjszak felé még jó darabig nyúlik el a meredek s mind keskenyebbé váló hegyfok. Ott némi omladékok vannak rajta, s ez omladékok felől igen érdekes kilátás esik a város egyes részeire, a számos malmot hajtó Séd folyóra s a két partján a szűk völgyben elterülő kertekre; éjszak felé a Bakony erdős hegysora emelkedik, melly épen a város irányában legmagasabb csúcsait mutatja; nyugatra más dombok látszanak, mint a szőlőkkel beültetett

L. A. Schmitt

Druck & Verlag v. G. Langemann in Leipzig

L. A. Schmitt

VESZPRÉM. VESZPRÉM.

Lauter es Stolz bizományában Pesten

csatári kúpdombok, keletre és délre felsíkok terülnek, melyeket részint erdőség vagy szőlők borítanak.

Az említett keskeny, hosszukás hegyfokon levő vár hajdan igen erős volt, 1702-ben kerítőfalait felső parancsolatból leronták, s most már csak egyes maradványai huzódnak el a hegy három szélén. Ott van a püspöki székes egyház, mely sz. Mihálynak van szentelve. A veszprémi püspöki egyház 1099-ben szentelteték föl, de ez már rég eltűnt. A mostani főtemplom 1720-ban gr. Eszterházy Imre püspök által építteték jelen alakjában, Koller Ignác püspök azután belsejét ékesítette meg. Három hajója van, az öt ívhajtás által elválasztott két oldalhajó jóval alacsonyabb mint a középhajó, a szentély 9 lépcsővel magasabb a templom talajánál. E szentély alatt altemplom van, mely a főegyház legérdekesebb része. Talán a 14. századból való. Hossza 41, szélessége 22 lábnyi, három hajója nyolcszszegletű, szép karcsú 8 oszlop által választatik el, keresztboltozata hegyesívv. A főtemplom déli oldalán egy kanonokház van, ennek falában a régi székesegyház némi maradványai láthatók, t. i. oszlopcsomók, választóívek és holmi boltozatdarabok. E kanonokház s az odább következő püspöki palota közt az ugynevezett Gizella-kápolna van, némileg elrejtve. Ennek hossza 42, szélessége $10\frac{1}{2}$, magassága pedig $12\frac{1}{4}$ lábnyi, három egyszerű kerekívv keresztboltozata van. Falai be voltak festve, és pedig hat oldali lapján a 12 apostol életnagyságú képe, az oltár mögötti falon pedig sz. Mária és János képei voltak. E festések a 12. vagy 13. századból valók, később bemeszeltettek s most már alig kivehetők. Koller püspök e kápolnát némileg kijavíttatá s kaput készíttete hozzá 1772-ben. A mostani püspök Ranolder is igyekszik azt az enyészettől megmenteni. E kápolna a régi főtemplomhoz tartozott, s állítólag Gizella királyné rakatta sz. György tiszteletére. Benne többi közt sz. Istvánnak Gizella által készített palástja őriztetik.

A püspöki palota oszlopos csarnokkal, erkélylyel és szobornüvekkel ékeskedik. Egyik homlokzata a sz. háromság-nak sok aranyozott domborművel és állóképpel felkészült szobrával ékeskedő térre szolgál, másik oldala pedig a várhegy

keleti szélén áll. E palotát Koller püspök rakatá. Ugyanaz a várhegy keleti oldalán levő völgyben vízgépet is készíttete, melly a vizet az ott elmenő folyóból csöveken a 24 öl magas várhegyre felhajtja, úgy hogy az részint a püspöki palota egyik fülkéjéből bugyog ki, részint a palota előtti kútba, veres márványból készült víztartóba, folyik s ebből négy ágban kilöveltetik. A püspöki palota déli oldalán a kegyesrendiek háza és csinos homlokzatú temploma van, melly 1833-ban megújították. A székesegyházzal átellenben, a várhegy nyugati oldalán a ferenczrendiek kolostora s 1776-ban megújított, belül igen czifrán kifestett kis temploma van; a vár északi oldalát a kétemeletes, terjedelmes papnövelde foglalja el. Lejebb a vár nyugati oldalán az 1760 táján épült vármegyeház van, mellynek a várhegy nyugati szélén emelkedő hátsó része ötemeletes, ott a börtönök vannak; a várhegy déli, alacsonyabb oldalán a csinos, kétemeletes takarékpénztári épület van, közel hozzá a városháza áll s e mögött egy régi építmény emelkedik, melly most őrtoronyul szolgál, s mellyről szép kilátás esik a városra és környékére. A várral szemben, nyugat felé emelkedő dombon a reformáltak szép tornyú temploma látszik. A dél felé terjedő völgyben épült alsó város szintén számos csinos épületet mutathat fel, ez a városnak legélénkebb része. Ott egyebek közt egy régi templomocska omladékait találjuk, melly most egy kertnek falkerítéseül szolgál. Az alváros déli oldalán a püspöki kert terül el.

Veszprémben 11,000 ember él, kik csaknem mindnyájan magyarok, nagyobb részök r. katolikus, 2000 reformált, 1000 zsidó.

Mondják, hogy Veszprém helyén Rhispia római gyarmat volt, mások szerint Nagy Károly az avarok legyőzése után Weissbrunn nevű várost alapított azon helyen. A Pannoniába kijött magyarok a morvai Szvatoplug ezen birtokát 10 napi ostrom után vevék meg. 998-ban Koppány somogyi főnök támada fel sz. István ellen s e város alá szálla, melly azonban magát addig védelmezte, mignem Hunt és Páznán vezérek Esztergom vidékéről a fejdelem dandáraival megérkezének. Veszprém ezzel megnyeré sz. István tetszését és hajlandóságát,

THE CITY OF THE HISTORY OF THE CITY OF

THE CITY OF THE HISTORY OF THE CITY OF

s ennek folytán egy püspökség és káptalan székhelyévé lőn. Mondják, hogy Gizella királyné gyakran mulatozott Veszprém-ben, egy szóhagyomány neki tulajdonítja a város eredetét. A királyné a város építésére már minden pénzét elkötötte vala, a mint azon tűnődik vala, honnan szerezzen új költséget, szeme drágálatos prémes ruhájára esék. „Vessz prém!” kiálta fel s legott eladá saját köntösét s árán folytattatá az építkezéseket. István a környékbeli nemesség leányai nevelésére a várhegy nyugati oldalán elhuzódó völgytorokban, melyet mai napiglan apáczávölgynek neveznek, apáczakolostort alapított s beléje a vazulrendi görög apáczákat telepíté. E kolostort utóbb a benczerendi, végre a ciszterczitaapácák bírták. Most nyomát sem látni. A veszprémi püspökök a királynék főkancellárjai voltak, s ugyancsak ők meg is koronázták a királynékat, 1272-ben Erzsébet királynénak még fejére tették a sz. koronát, utóbb ezt a királynék jobb vállára szokták tenni. A királynék koronázására vonatkozó ezen jogot 1437-ben az esztergomi érsek el akará venni a veszprémi püspöktől, de kénytelen volt ebbeli igényéről lemondani. Veszprém sokáig bántatlan maradt, de Mátyás halála után az ausztriai Miksa hadai, 1552-ben pedig a törökök által szállaték meg. Ezek a város lakosait leöldösték vagy rabszíjra fűzték, sz. Mihály templomát pedig, melyet Lajos 1360-ban megújíttatott s magas harangtoronnyal, Újlaky Lőrincz püspök 21 fényes oltárral ékesíttetett vala, elpusztították s végre löistállóvá tevék. 1565-ben gr. Salm elvevé Veszprémet a töröktől, s ez alkalmmal a város legnevezetesebb épületei romba dőltek; 1593-ban már megint a törökök szállák meg, de öt év múlva Pálffy és Schwarzenberg ismét elűzők őket. 1663-ban még egyszer jelenének meg a törökök, az alsó várost fel is dülák s lakosait elhajták, de a várat meg nem vehették.

Veszprémhez éjszaknyugatra, a Bakonyban, nem messze a Séd folyó forrásaitól, Herend falu van, hol hazánk legjelesebb porcellángyárát találjuk. Herend és Bánd között egy váromladék van, melly Essegvárnak neveztetik s melyet némellyek Essetia minor római telep maradványának tartanak; mások meg azt mondják, hogy I Mátyás király Himfy nevű

udvarmestere egyik vejének, Essegvárnak lakása volt. — Délnyugatra három mfdnyire Nagy-Vázsony magyar mváros van; ennek közepén Kinizsy Pálnak omladozott várkastélyát találjuk. Négyszegletes vastag tornyon kívül, melly hajdan lakpalota lehetett, a bástyákkal környezett kastély omladéka látszanak. Most már a vár környéke házakkal van beépítve, az éjszaki oldalon bővizű források fakadnak. A város nyugati oldalán, a temető mellett a sz. mihályi kolostor és templom maradványai látszanak. E templom főoltára előtti sírban Kinizsy és társa Miszlenovics tetemei voltak eltakarítva. Az omladékokkal borított sír sokáig bántatlan maradt, végre kincskeresők feltörték s a testeket kihányták. Kinizsy tetemei réz sodronyból készült vértüngben voltak, mellettök kardja feküdt. A sírt Kinizsy és társa szépen faragott, domború képeivel ékesített, márványlap borította volt. A tetemeiket új koporsóba tették s a város mostani plebániái temploma mellé temették el, a márványlapot pedig a váromladék falába llesztették. — A városon kívül az uraság kastélya és csinos kertje van. Nehány év óta Tedesco bankár bírja a vázsonyi urodalmat, mellyet a gr. Zichy családtól megvett.

A Balaton és környéke.

Veszprém és Nagy-Vázsony már igen közel van a Balatonhoz, ama gyönyörű magyar tengerkéhez. Ha Veszprémből délkeletre a Lepcsénybe vivő országúton megyünk, csakhamar elérjük a tó éjszakkeleti szélét s Kenese helységbe jutunk. Kenese és Kajar helységek közt a tó partján 15—25 ölnyi magas, igen meredek földtorlasz emelkedik, melly a tó keleti szélén s egy darabig még nyugat felé is elhúzódik, s melly ittott szőlőkkel van betöltetve. E magaslatról felséges kilátás esik a Balatonra. Ez éjszakkeleti végén majdnem két mfdnyir. széles s délnyugati irányban terül el; szélessége nem sokat változik; de odább a tihanyi kopasz hegyfok nyulik be

Verlag von

Verlag v. G. Neumann, Darmstadt

Verlag v. G. Neumann, Darmstadt

"FÜR DIE ABALATION-FÜR DIE VOM PLANTENSTELLE."

Verlag von G. Neumann, Darmstadt

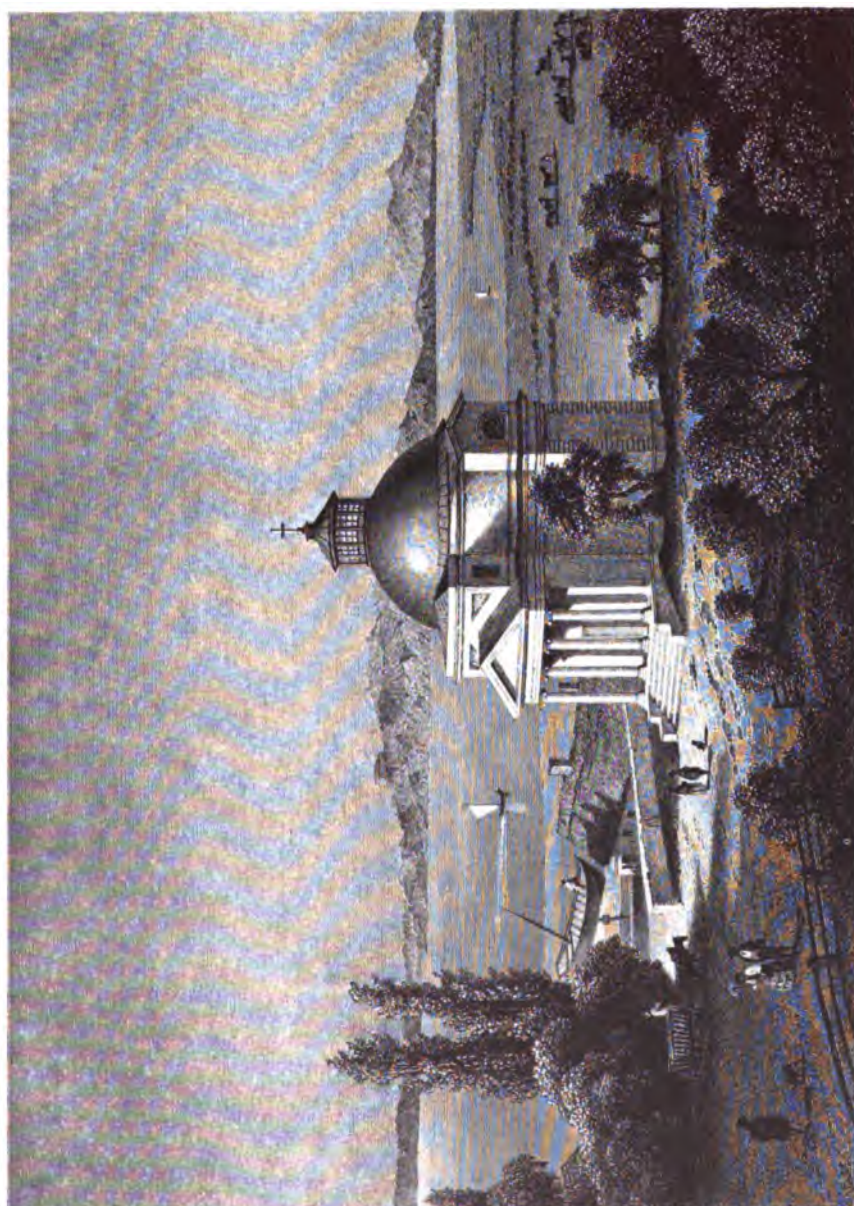
nyugatról a tóba oly messzire, hogy 300 ölnyre összeszorítja. E hegyfokkal szemben, a tó déli partján, Szamárdi helység mellett erdős földhát emelkedik, s az így képezett szoroson keresztül az ismét kitáguló tónak tükkrét folyvást délnyugatnak látjuk elterülni odáig, hol a láthatárral összeolvad. Déli partja többnyire lapos, ittott erdős, éjszaki partját pedig változatos hegykoszorú szegi be. Ha a kenesei magaslaton csendes nyári estve állunk, mikor az éjszaknyugati oldalon emelkedő hegysor mögött leáldozó nap pirosuló sugarai a tó tükkrét meggyújtják s később a kelő hold szende ezüstös sugaraival behinti, akkor a leírhatlan bájos látványtól valóban elragadtatunk.

Keneséről a „Kisfaludy“ gőzösön egy óra alatt jutunk a tihanyi fok előtt elterülő Balatonfüredre, Veszprémből pedig harmadfél óra alatt érünk oda. Elég kopár felsíkon keresztül szép tölgy- és bükkfa erdőbe jutunk, azután egy hegy lejtőjére érván két erdős domb közötti völgynyíláson keresztül egyszerre megpillantjuk a tó tükrének egy részét. Felső-Örs helységben, hol hajdan prépostság volt, mely már 1258-ban létezett, nevezetes templom köti le figyelmünket. Ez korai román modorban van építve, de később némileg átalakíttatott. Mária Magdolnának van szentelve. Különösen a nyugati oldalán levő, faragott kőből épített, kétemeletes torony nevezetes építményi emlék. A templom bejárása a torony alatt van. Örsön alul a tó partjára érünk, s Lovasnál délnyugatra fordul az út. Most már az egész bájos vidék tárul elénk. Balra a tó fodrozatos tükre terül, jobbra a völgynyílásokkal váltakozó hegysor húzódik el, lejtőit szép fekvésű szőlők és sűrűn elhintett nyaralók meg borházak foglalják el.

A Balaton hazánknak legnagyobb s legszebb tava, Veszprém, Szala és Somogy megyék közt terül el. Medenczéjének hossza 10 mföldnyi, szélessége 8000 és 3000 öl között változik, a tihanyi fok irányában csak 300 ölnyi; mélysége különböző, sok helyütt 6 ölnyi. A Szala folyón kívül 31 kisebb nagyobb csermely és 9 parti forrás ömlik beléje, de saját medenczéjében is bugyognak fel források. Lefolyása csekély, csak éjszaki felének déli partján ered ki belőle egy kis csermely, t. i. a Fok helységnél elmenő Sió, melyet csatorna által szabályoztak.

A Sió-csatorna a Balatont a Dunával kapcsolja össze s ásatása következtén a tó vize 3 lábnyival és 3 hüvelyknyivel le apadt. Mondják, hogy már a rómaiak hajózható csatorna által kapcsolták össze a Balatont a Dunával. A tó medenczáját mészkő és bazalt képezi, fenekét sok ásatag kagylótöredék borítja, különösen az úgynevezett kecskeköröm, mely nem egyéb mint megkövesült osztrigafaj, a „*Congeria Partschi*“ kopott darabjai. Partjain ittott, kivált Fok és Kajar helységek közt, igen finom porzót szednek, melyben sok vasrész, s apró gránát-, rubin-, amethiszt-, topaz- és más drágakő-töredékek vannak. A tó iszapjában aránylag sok szénsavas mész, szénsavas magnézia, kovaföld, homok, bitumen és szerves anyag, továbbá vas- és mangánéleg s végre kénsavas mész és sziksó van, azért a balatoni iszapot gyógyítási czélokra is használják. A tó vize keveset különbözik a közönséges édes víztől; kissé sós és összehúzó ízű, tiszta és nagyon átlátszó s rendesen kékes-zöld, nyáron többnyire 3—5 R. fokkal hidegebb mint a légkörny. Különös, hogy néha legnagyobb szélcsendben is elkezd háborogni, hullámokat hány s tajtékozva és harsogva csapkodja partjait. Mikor zivatar készül, színe fekete-zölddé, egészen sötétté lesz, csak szélei szegélyezvék fehér tajtékkal, hullámai mind erősebben háborognak. S mikor a felkavart tó sötétzöld tükrébe egyegy ciklázó villám becsap, oly tündéries lobbanás támad, mintha onnan alulról is egyegy villám csapna vissza.

A Balaton és vidékének szépsége önkénytelenül ragadja meg az ember figyelmét. Itt nem a természet óriási alkotásai, főnségesen nagyszerű jelenetei ragadnak bámulatra, de szép keretbe foglalt bájos képek tárulnak elénk, melyeknek tárgyai az egymással váltakozó hegyek, völgyek, lapályok s a felséges tükör, melyben azok visszatükröződnek. Szelídebb, nyájasabb jellemű vidéket alig képzelhetni. Még a legféltelenebb zivatar sem képes annak vad jellemet kölcsönözni. Az egész nagy panorámán bizonyos szendesség és lágyaság ömlik el, levegője leírhatlan enyheséget és kellemességet lehel. Ugyanazon képek a nap és felhőzet járása által eszközlött világítás örökké változó színompájában más-más kifejezést és jellemet nyernek.

Trick & Verlae, V. C. L. in Larnghut

BALATON-FÜR-ED BALATON-FÜR-ED

and the new museum in Berlin

Balatonfüred hazánk egyik leghíresebb s leglátogatottabb fürdőhelye. A tó éjszaknyugati partján, lapos térségen, fekszik. Mögötte mintegy félórányi távolságra a hullámosan emelkedő térséget kies hegysor szegélyezi be, bájos völgyeleteivel, szőlőivel, nyaralóival és pinczéivel, s gerinczét borító erdőivel; előtte a tónak hol csendes, hol zöldes hullámokat hányó tükre terül; dél felé pedig a sziklás, kopasz tihanyi hegyfok, tetején az apátsággal, nyújtja ki hosszú, óriási falhoz hasonlító hátát. A fürdői épületek valami 150 lépésnyire vannak a tó lapos partjától, hosszukás négyszegnek három oldalát foglalják el s mindnyájan egy-, vagy kétemeletes, díszes házak. Ez épületeket részint a fürdőhely birtokosa, a tihanyi apátság, részint ennek engedelmével más idegenek rakatták. Az urasági épületek közül legnagyobb a kétemeletes, új fürdőház, melyben 46 vendégszoba van, s mellynek főhomlokzata a sétányra, hátulsó része és oldala pedig a tóra szolgál. Odább a régi fürdőház van, 40 vendégszobával; a két fürdőház között néhány kereskedői bolt s a régi fürdőházon túl még néhány melléképület van. Az éjszaki oldalon a közkölségen épített színház van, mellynek dór oszlopokkal ékesített homlokán e szavak olvashatók: „Hazafiság a nemzetiségnek.“ A színház mögött egy kis liget terül el, mellyben nyílt nyári színház van. Nyugat felé az urasági nagy vendéglő van, 74 jól bebútorozott vendégszobával, terjedelmes ét- és tánczteremmel s földszinti részében tekézőteremmel és kávéházzal. E vendégfogadó déli sarka egy kis utczába hajlik be, ez utcácska végén az igen csinos kápolna van. A magánosok által épített házak közül legnagyobb a Horváthféle ház, melyben 84 vendégszoba van; a nyugati házson levén, homlokzatával a sétány és tó felé fordul, éjszaki részével pedig az említett utcácska egyik oldalát képezi. Jelenleg Füreden mindössze valami 270 vendégszoba van. — A Balatonparton a házak előtt egy virágos park terül el; ennek közepén egy több mint 4000 kocsi földből alakított dombterfű Kisfaludi Sándor, a Balatonvidék szerelemdalnoka, emlékszobra áll, melyet Zala megye állíttata 1860 jun. 11.

A sétány, mely a tó felé szabad kilátást enged, keleti oldalán a két fürdőház, nyugati oldalán a Horváthféle ház és vendéglő s északi oldalán a színház által környeztetik, 60 ölnyi hosszú, 30 ölnyi széles s 12 fasorral van betöltve. E sétányon a kutak is vannak; a fő ivóforrás majdnem annak közepén van, keletre néhány lépésnyire a második s még odább a harmadik forrás van. Az első forrásból leginkább isznak, s a szétküldésre való üvegeket is (évenként 60,000—80,000 üveg kel el) ebből töltik meg. Veres márvány hengerbe van foglalva, vasrostllyal és deszkafedéllel befedve s 12 oszlopon nyugvó pavillonnal betetőzve. A második forrás szintén kő hengerbe van foglalva s oszlopos fedéllel befedve, kevés vizet ad. A harmadik forrás vize leginkább fürdésre használtatik. Mindezen források leginkább kénsavas szikát, szénsavas meszet, szerves anyagot és sok szénsavas gázt tartanak; van bennök chlornatrium, szénsavas szikát, szénsavas magnézia, mangánélecs, agyag és kovaföld is. Tehát a füredi források a földes égvényes és glaubersós savanyúvizekhez tartoznak s számos betegségben kitűnő gyógyhatásuak. Egyébiránt Balaton-Füreden az ásványos melegített fürdőkön kívül gőz-, töl-, zuhany-, iszap-, savó- és a hideg balatoni fürdők is alkalmaztatnak. A fürdőhely déli oldalán a tó felett épített igen csinos fürdőházban mind a férfiak mind a hölgyek számára közösfürdők, uszodák és külön fürdők vannak, ez utóbbiakban zuhanykészületeket is találunk s ugyanott orvosi rendeletre az iszapfürdők is alkalmaztatnak. Szabadon is úsznak a tóban. — Balatonfürednek gyógyító tényezőihez bizonyosan a kedves vidék s balzsamos levegőjének szelidsége is tartozik.

A balaton-füredi ásványos források a 17. században említetnek először, 1743 óta holmi épületek keletkeztek a források körül, 1782 óta a sétányt és ligetet kezdék rendezni, 1802 óta mind sűrűbben látogatták az elhíresedő fürdőhelyet. De mostani virágzása csak 1834 után vette kezdetét, a legtöbb épület azóta keletkezett; 1853-ban a régi czélszerűtlen és ronda balatoni hideg fürdők helyett a mostani házat építék. Ugyanott a gőzös kikötőhelye is van. Füreden már régóta lakik rendes orvos, a fürdői orvosok s az apátság által kiküldött fürdői

А. ПУШКИНЪЮ А. ПУШКИНЪЮ. А. ПУШКИНЪЮ А. ПУШКИНЪЮ.

Издательство "Свѣтъ" въ Петербургѣ.

igazgatók sokat tettek és tesznek a fürdő emelésére, mindazáltal ez még korántsem felel meg azon igényeknek, melyek elsőrangú fürdőhelytől megkívántatnak.

Minden füredi vendég meglátogatja a tihanyi apátságot. Ez a többször említett magas hegyfok keleti végén van. E hegyfok hosszú keskeny félszigetet képez, melynek körülete egy mfdnyi, területe pedig több mint egy négyszeg mfdnyi. Nyugat felé, hol a szárazfölddel kapcsolatban van, lapos, azután lankásan domborodva kelet felé mind magasabbra emelkedik s végre mint felette meredek sziklafal szakad meg a Balatonban. A mosolygó zöld környezetben ez a kopár sziklafal igen különösen veszi ki magát, a tóból 50 ölnyi magasságra fölmeredő homlokán az apátság épülete s kettős tornyú temploma áll, tövét a tónak zöldes hulláma locsolja, a mesés kecskekörmöket hányva ki a partra. Messzűnne tekintve homlokán két magasló csúcs látszik, gerince hol magasabb, hol alacsonyabb. E hegyfok nagyobbára bazalt-tuffból áll. Hátán néhány horpadás látszik s két ily mélyedésben sással szegélyezett tócsa van, e tócsák körül kúpadombok emelkednek, melyek tetejéről gyönyörű kilátás esik. Feljebb a két magasabb domb emelkedik, az egyiket Nyárs-hegynek, a másikat, a nyugatit Csúcshegynek nevezik. A benczések apátsága egy harmadik domb tetejét koszorúzza. A kéttornyú templom és kolostor elég egyszerű, a templom belsejét három oltár és szép orgona ékesíti. Ezen templomot az 1740-ben meghalt Vilibald s az 1760-ban elhunyt Lécs Ágoston apátok rakatták. Nevezetesebb a szentély alatti altemplom, melly sokkal régibb épület. Ennek kerekízü boltzata két rendben álló 6 oszlopon nyugszik, az oszlopok alját és fejezetét egyszerű kőlap képezi. A falnak egyik oldalába I Endre király síremléke van beillesztve, ez márványlapba elég durván bevéssett egyszerű kereszt. A templom sekrestyéjében többi közt a jezsuiták alapítójának, Loyolának viaszképét mutatják. A kolostor ablakaiból bájos kilátás esik. A félsziget déli alacsonyabb részén Tihany mvároska van, melly elég nyomorult helység; északkeleti oldalán néhány sziklabarlang és kivájt üreg van, ezek hajdan a benczések imádkozó

helyeiül szolgáltak; a nép remetelakásoknak vagy leánylakásoknak nevezi; kár, hogy ez igen érdekes barlangokra semmi gond sem fordítottatik. Híres a tihanyi viszhang is; ezt a kolostor éjszaknyugati fala hangoztatja vissza. A helység gyermekei az idegent mindjárt elvezetik a remetelakásokhoz és a viszhanghoz s e mellett a Balaton partján szedett kecskekörmökkel is kínálgatják, melyek állítólag a tóban elveszett kecskenyájtol erednek. A félszigeten Tihanyon kívül még két helység volt: Apáti és Újfalu, most ez elpusztult falvak helyén már csak a volt templomok némi maradványai láthatók. A Csucshegyen, mely a félsziget legmagasb tetője, más régi rom látszik, némelyek ezt római őrtorony maradványának tartják. A félsziget éjszaknyugati oldalán egy csatorna nyomai vannak; e csatorna vagyis árok a félszigetet egészen elválasztotta a szárazföldtől.

A tihanyi apátságot I Endre alapítá 1054-ben sz. Mária és Anian püspök tiszteletére; I László és II Endre megszáporíták az apátság javait. 1276-ban világiak kezére kerültek az apátság javai, de 1327-ben helyreállíták a kolostort. 1417-ben a pallosi joggal, 1456-ban a vásári joggal ruháztaték fel az apátság. A 17. században erősséggé alakítottatott át s két ízben ostromoltatott a törökök által, mely alkalommal a régi kolostor és templom leégett és elpusztult. I Lipót és I József helyreállíták az apátságot II József ismét eltörölte, Ferencz pedig megújította. A tihanyi apátság 1710 óta a sz. mártoni főapátságnak van alárendelve.

Ha a gözösön Füredről Keszthelyre teszünk kirándulást, akkor megláthatjuk a Balaton szép vidékének általános képét. Figyelmünket különösen az éjszaki part köti le a maga öbleivel és hegykoszorújával. A hegyek oldalai többnyire szőlőkkel vannak beültetve; melyek alján itt is ott is apró falvak mutatkoznak, a hegytetők hol lombfa-erdővel borítvák, hol meztelenek és sziklások. Eleintén alacsony hegysorok mutatkoznak, odább magasabbra emelkednek s mind változatosb alakot öltenek magokra, hol folytonosok, hol elszigetelvék, s majd hosszúra nyúlnak, majd hegyes vagy elmetezett kúpoknak vagy nyuláns gulának alakjait mutatják. S e festői kúpok tetejéről

View of the town of St. Gallen, Switzerland.

Engraved by J. G. Schlegel.

Published by J. G. Schlegel, St. Gallen.

ittott egyegy ős váromladék fehérlik elő a zöldellő erdő közül. A változó halmok háta mögött a csobánczi szikla és váromladéka emelkedik ki, ötször tűnik el a szem elől s ötször mutatja újra magát. Azután a környék legtömegesebb s legmagasabb hegye, a boráról híres Badacson mutatkozik, majd két alacsonyabb kúphegy közül a szigligeti várrom int felénk, azután sz. Mihály hegye mellett haladunk el csodálva a lapos tetején magánosan álló házikót, végre a tóba benyúló földcsúcsot megkerülvén az éjszakra terjeszkedő öbölbe s az ennek éjszaki oldalán elterülő Keszthelyre jutunk, hol a partra szállunk. Midőn így az éjszaki partnak változatos jeleneteiben, s a Kisfaludy Sándor által olly kedvesen megénekelt váromladékokban gyönyörködünk, alig jut eszünkbe, hogy a déli parton messzire elnyúló öblök és mocsárok mögött Nikla helység van, melly 1860 jun. 14. szép nemzeti lelkesedés tanúja volt, midőn a somogyiak az ottani temetőn Berezsenyi Dániel koszorús költőnk sírján illő emlékül gránit gúlát állítottak; s hogy odább éjszaknyugatra Kéthely mvároska határában Somogy jeles mintagazdasága, gr. Hunyady János szép birtoka van.

Keszthely a Balaton partjain legjelentősebb város. Legnevezetesebb épületei gr. Fesztetics Tasziló kastélya s a kath. plebánia-templom. E szentegyház a 14. század végén épült, és pedig korai gót modorban. Szép keresztboltozata van. Homlokzatán egy gyönyörű gót kerek ablakot látunk, de a dór oszlopú előcsarnok rút újkori építmény. Keszthelynek egykori dísze, a gr. Fesztetics György által alapított Georgicon vagyis magyar gazdaképző-intézet már nem létezik. — Éjszaknyugatra, körülbelül félóránnyira a várostól, egy üstforma mélyedésben néhány meleg forrás bugyog, mellyek a Hévíznek nevezett tócsát képezik. E források a közömbös hévizekhez tartoznak. 1857-ben a volt ronda és dőledező fürdői épületek helyett új csinos vendégfogadót és fürdőszobákat építettek, és pedig a tó nyugati szélén, a vendégfogadó mögött emelkedő dombon parkot ültettek. Ezóta gróf Fesztetics Tasziló ezen fürdőhelye mindinkább emelkedik.

Kesztehelyről az éjszakra nyíló völgyön fölfelé menvén, Rezibe jutunk. A falu éjszaki oldalán szép mészköves kúphegy mered föl, tetejét régi vár omladécai koszorúzzák. E hegyről igen bájos kilátást élvezhetünk: éjszak felé a Zsid völgye nyúlik el keletről nyugotra Rezi mészkő-hegyeit elválasztva az odább éjszakra levő fővenyő hegyektől; éjszakkelet felé a Tátika mered föl festői váromladékával; éjszaknyugat felé a Vindornya-Szöllös mellett emelkedő bazalt-felsők, éjszakkelet felé más felsők, dél felé pedig több magasabb hegy mutatkoznak. Köröskörül tehát festői hegycsoportok és szép erdők tárulnak fel előttünk. A Tátika csak egy kis órányira van, Kisfaludy Sándor ezt is megénekelte. Bazaltból álló kúphegye egészen el van szigetelve s magasabbra nyúlik fel mint a környék hegyei. Tetején egy régi vár ül, melynek maradványai még most is tanúsítják, hogy hajdan nevezetes erősség volt. Tátikát az Árpádiak idejében valami Tadenka grófok birták, Rezit pedig a veszprémi püspökök rakatták; most mindkét vár gr. Fesztetics Tasziló birtokaihoz tartozik. Tátikától éjszakra Sümeg mvároska van, hol Kisfaludy Sándor született s kedves költeményeit írta. A város éjszakkeleti oldalán egészen elszigetelt s minden oldalról igen meredek sziklahegy emelkedik föl a síkságból valami 400 lábnyi magasságra s felül lapos kupolává gömbölyödik. Mögötte alacsony, szőlővel beültetett dombok húzódnak el, előtte, balra és jobbra tágas térség terül. A hegy tetejét a Balaton vidékének legterjedelmesebb s legépebben megmaradt várának maradványai borítják. E vár a veszprémi püspökök birtoka volt, igen ékes lehetett, ezt a sok faragott kő mutatja. Udvarain sziklába vájt pinczék és víztartók láthatók. A hegy alján a püspök újabb, csinos kastélya van. A sümegi hegy tetejéről gyönyörű kilátás esik; a hegy éjszaki oldalán Kisfaludy Sándor szülője és szerény hajléka köti le figyelmünket, odább nagy síkság terül, nyugat felé messze távolban dombok s azután mind magasabb hegyek, dél felé pedig a Balaton mutatkoznak.

Sümegről délkeletre menve Tapolczára értünk, mely mvároska síkságon épült. E síkságot nyugat felé a Balaton felől éjszaknak, Sümegnek menő mészkő-hogység, éjszak felé

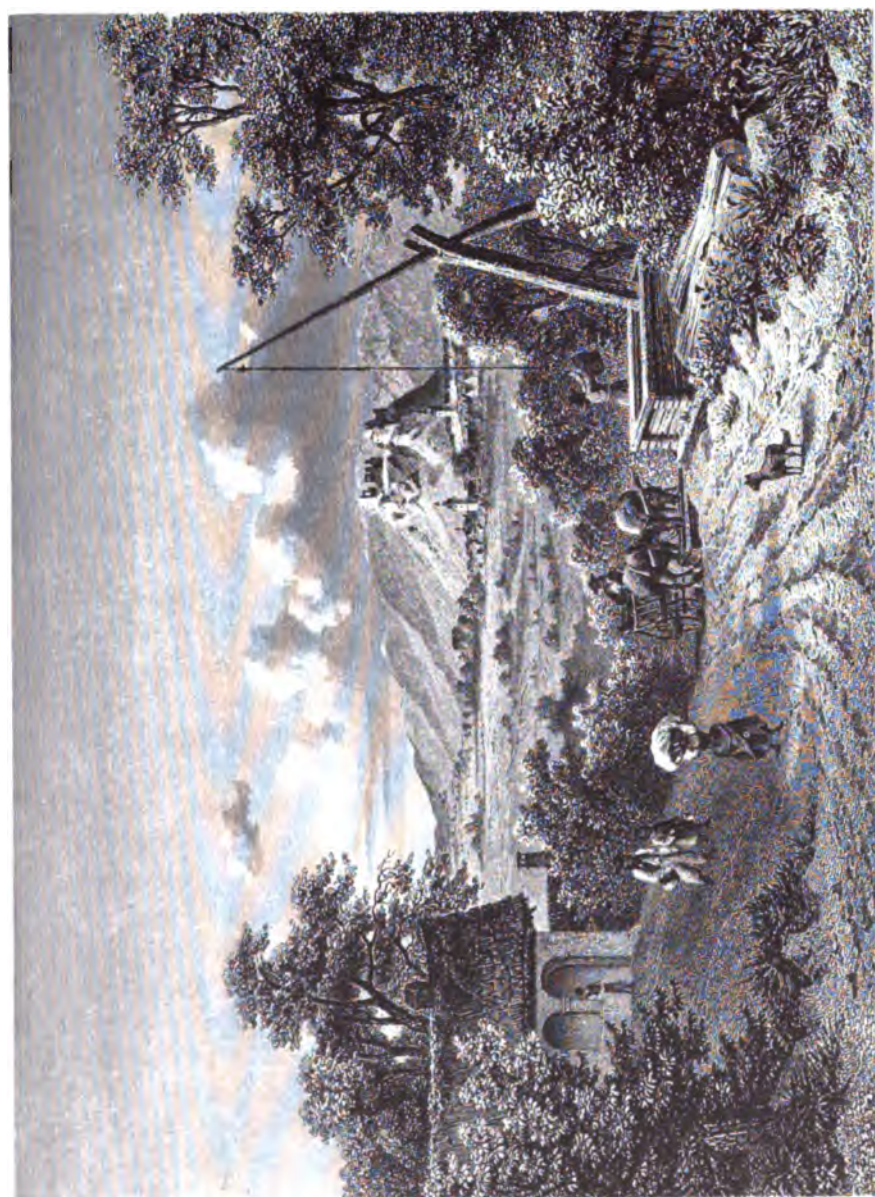
Druck & Verlag v. F. Schöner in Darmstadt.

Druck & Verlag v. F. Schöner in Darmstadt.

RUINEN DER ABTEI VON BALSACON. BALDACCION AN DER PLATZPENSILE.

Druck & Verlag v. F. Schöner in Darmstadt.

.

1872

Printed and Published by J. H. B. & Co., 10, South Street, New York.

1872

THE HISTORY OF THE

REIGN OF THE

a Dabas hegység, kelet felé a Balaton partja mentén elhuzódó hegyek határolják. Dél felé két völgynyílás van, egyik a Vas-hegy keleti oldalán huzódik el, s benne a Lesencze csermely folydogál a Balaton öblébe sietve; a másik keskenyebb völgynyílás a Szigliget és Badacson között nyúlik el s Eger folyócskának nyit utat a Balatonba. A tapolczai síkságból valami 14 elazigetelt bazalt kúphegy mered föl, melyek változatos alakjaiknál fogva elragadtató látványt nyújtanak. Lankás oldalaik szőlőkkel vannak betöltve, magasabb gerinceiket cserjés vagy erdő borítja. E kúphegyekhez tartoznak: kelet felé a csobánczi hegy, mellyhez hátul más hegyek csatlakoznak, éjszakkélet felé a hegyesdi hegy, melly valamennyi közzül a legszabályosabb kúp s mellyen némi várrom van; éjszak felé a halapi hegy, mellynek teteje lapos s melly alacsonyabb dombsor által a dabasi hegyekhez csatlakozik; a sz. györgyi hegy, melly csaknem a síkság kellő közepén mered föl legalább 300 lábnyi magasságra; odább közvetlenül a Balaton partján a még magasabb Badacson emelkedik. E két utóbbi hegy a legnevezetesebb. A sz. györgyi hegy oldalai nagyon meredek, a négy világtáj felé mintegy négy hatalmas támoszlop emelkedik, úgyhogy az egész hegy a síkságból felmeredő várerősséghez hasonlít. Aljára szőlőkkel betöltött fővénymombok borúlnak, oldalait oszlopos bazalt dőczkők borítják. A Badacson szintén bazaltból áll, kivált éjszaki oldalán hatalmas bazalt oszlopok tornyosúlnak egymás fölé s meredek falat képeznek, mellynek egyik nyílásán keresztül a hegynek tetejére juthatunk; ez két hegyorom közzé zárt, horpadásszerű mélyedést mutat, mellyet sűrű cserjés borít. A Badacson lejtői csaknem köröskörül szőlőkkel vannak betöltve, ott van Kisfaludy Sándor hajdani szőlője és hajléka is, mellyet most herczeg Eszterházy Pál bír. Ott teremnek a legjobb balatonvidéki borok. A Badacson keleti lejtőjén régi kolostor romjai terülnek el, alján Tomaj falu van, keleti és nyugati oldalán a Balaton egyegy öble nyúlik be a szárazföldre. Nyugatra a mocsáros völgyön túl három kúphegy látszik, mellyek egy alaphól emelkednek föl, egyikét a szigligeti vár omladéka koszorúzza; e vár terjedelmes lehetett, de most már csak néhány

falmaradványa s egy toronynak fele látható. A várhegy tetejéről szintén gyönyörű kilátás esik a Balatonra. A szigligeti út mellett két halom látszik, a megátkozott és megáldott halmak. Egykor egy fiatal vadász megszerete egy leánykát, de ennek szívét már egy paraszt legény bírta. A kitűzött napon a vőlegény násznépe átjőve Sümegről a menyasszonyért, csengős lobogós paripák vágattak a szánkákön ülő lakodalmas néppel. Az elutasított vadász ott leskelődik egy odvas fa mögött, s mikor az a szán közeleg, mellyen a mátká ül, elreptíti nyilát s keresztüllövi a leánykát. Ez legott meghal vőlegénye karjai között. A násznép utána ered a gyilkosnak, agyonveri s holttestét körakással hányja be. A meggyilkolt mátkát is ott temetik el az út egyik felére. Tavaszra kelve a szűznek sírján vadrózsa bokor kezde támadni, a gyilkos tetemeit elborító kőhalmon pedig, mellyet azóta minden elmenő egyegy rádobott kővel nevel, sötétkék iringó tövisek termettek, mellyeket őszkor a szél letépve maga előtt kerget, s mellyeket a nép ördögszekérnek nevez.

A Balaton délnyugati nyúlványa a környék legtetemesb folyóját, a Zalát veszi föl; ez igen érdekes völgyet öntöz, mellyben Zalavár, Zala-Apáthy, Hosszúfalú, Kapornak, Sz. Gróth, Túrje, Zalabér, Csács, Zala-Egerszeg s más nevezetes helyégeket találunk. Odább délre Nagy-Kanizsa, Zala megyének legnépesebb s legélénkebb városa van, 12,000 lakossal, kik tetemes kereskedést űznek. E város most még jobban fog gyarapodni, miután a Székesfejérvár és Kanizsa közötti vasút elkészült, melly által a Balaton vidéke a nagy forgalom körébe jut.

Zircz. Bakonybél. Pápa.

Veszprémtől éjszakra 2 $\frac{1}{2}$ mfdnyire, már a Bakony ágai által berekesztett völgyben Zircz m. városát találjuk. Ezt a cziszterczita szerzet híres apátsága díszesíti. A cziszterczitákat

1990

Prepared by: [Name] Date: [Date]

100-208

STACCHIETT A BALATONNAUL, STACCHIETT AM PLATTENENSEE.

...der es Gott nicht mehr aban lassen

II Géza telepíté hazánkba 1142-ben, zirczi apátságuk talán 1198-ban alapították. A mohácsi vész után az apátság javai Moré László, azután Bakics Pál kezére jutottak; Szapolyai János utóbb Podmaniczky János és Ráfael testvéreknek adományozá. Nemsokára ezután a kolostor és templom leégett, s midőn 1552-ben Veszprém a törökök hatalmába került, az apátság javai a pápai és palotai várakhoz csatoltattak. Utóbb megint egyházi személyek birtokába jutottak. Héderváry János győri kanonok a zirczi apátság javait I Lipót jóváhagyásával 1659-ben a lilienfeldi cisztercita apát kezére bocsátá vissza. Ez apátul Újfalusi Mártont ajánlá, kit a király meg is erősített. Miksa király az apátság javait Thury Györgynek adta s ennek halála után testvéreinek zálogosította volt el 8000 ftért, Újfalusi tehát apáttá lett kineveztetése után lefizeté Thuryéknak a zálogösszeget s Pápán vevé székhelyét, de 1678-ban lesből agyonlöveték. Ekkor a lilienfeldi apát a zirczi jószágokat a borsmonostori administrator gondjaira bízta, utódja pedig 1700-ban I Lipót beléegyezésével eladá 21,000 ftért, és pedig a henrichovai, sziléziai, apátnak. Végre 1802-ben a zirczi apátság ismét önállóvá lőn s ugyanekkor a pilisi és pásztói apátságok is vele egyesítettének, úgy hogy most hazánkban csak ez egyetlen cisztercita apátság van.

A mostani templom 1723-ban kezde építtetni Regnard Gergely henrichovai apát alatt, ennek második utódja Rieger Konrád alatt elkészülvén, 1752-ben a veszprémi püspök által felszentelteték. Regnard apát a kolostort is rakatta, első utódja Wiesner apát pedig kőfallal vétette körül. Az apát palotája 1725-ben kezde építtetni, az 1857-ben elhunyt Villax Ferdinánd apát által pedig megújították.

A templom a kolostor éjszaki oldalához csatlakozik, homlokzatát korinth oszlopú kapu, néhány szobormű s csinos két torony ékesíti. Belseje elég tágas, a boltozat be van festve, az oszlopok fejezetei megaranyozvák, a főoltár képe igen szép, a többi hét oltár is diszes, úgy az orgona és szószék is. A kolostor előtt tágas udvar van, melyet három oldalról melléképületek környeznek. Az apát palotája középen van, és jóval magasabb mint a két felől hozzácsatlakozó kolostor. Íves

előcsarnoka s két oszlopos erkélye van. A felső erkély fölött az apátság czímere látható. A pitvar ívezete négy dór oszlopon nyugszik, a folyosók s kivált a fő lépcsőzet felette díszesek. Egy lépcsőzet az épület közepéből toronyszerűleg felnyúló alkotmányának kőráccsal befogott lapos tetejére viszen föl, honnan szép kilátás esik a környékre. Ugyancsak az apát palotájában a pompásan felszerelt könyvtári terem van, mely csak 1858-ban készült el. A könyvtár körülbelül 50,000 kötetből áll. A kolostor déli és keleti oldalán igen szép és nagy kert terül el, a külső és belső udvaron is találunk kertültetvényeket. Az apátsági épületek előtt a helységnek fasorokkal beültetett köztere van. Zirczben most valami 1780 német lakik, e német gyarmatot Kallert henrichovai apát telepíté ide 1700-ban.

Zirczhez éjszakra, a győri út melletti erdős hegyek egyik kősziklás fokán a Gara Zsigmond által 1314-ben rakatott cseszneki várnak omladécai láthatók, nyugatra Bakonybél van. E kis falu épen a Bakonynak közepén, kúpdad hegyektől környezett keskeny völgyben fekszik. A helység fölött emelkedő Somhegy a Bakony legmagasabb csúcsa; éjszak felé a Gálhegy, délre a Kertes kő, keletre az Odvas kő emelkedik. A hegyeskői hegy tövénél egy hatalmas kőszikla, az úgynevezett Borostyánkő mered föl, ennek tetején Gunther remete, sz. István rokona, magának remetei lakást és Boldogasszonynak kápolnát épített. Gunther halála után Gellért, sz. Imre királyfi nevelője, az utóbb vértanúságot szenvedett csanádi püspök a Borostyánkőtől keletre eső helyen más remetei lakást készített magának. István király azután a völgyben a benczerend számára apátságot szerze, mely a mohácsi vésznapig szépen virágzott. Ezután az apátok és szerzetesek a mindent elpusztító törökök elől elszéledtek, s az elhagyott épületek egészen elpusztultak. Utóbb Vidlinczi Ferencz apát a helységet ismét megnépesíté s az apátságot is helyreállítá. II József eltörlé, Ferencz pedig ismét helyreállítá a bakonybéli apátságot, de ez most a sz. mártoni főapátnak van alárendelve. Az apátság mostani csinos kis temploma 1753-ban épüle, homlokán e felírás van: „Hét század leforgása után újra feltámadá sz. Móricz tiszteletére.“ A templomhoz kised, de szintén

L. Nordbeck del.

Wickham & Co. Ltd.

A ZURCZI APATSA'G. ABTTEI: ZURCZ.

Laffrey és Stoj, bizománybar!

csinos szerzház csatlakozik, hátul pedig szép kert van, mely a hegy lejtőjén is elterjed.

Bakonybélből az éjszaknyugatra kanyarodó Gerencze völgyét követjük, melyet gyönyörű bükk- és tölgyerdő szegélyez, s kiérvén a Bakonyból és néhány kis falut elhagyván, a Bakony nyugati szélén elterülő síkságon levő Pápára jutunk. Ez Veszprém megyének egyik legnevezetesebb városa. Legnagyobb ékességére a gr. Eszterházy család kastélya szolgál. A főépülethez két szárny csatlakozik, melyek tágas udvart fognak be, ez előtt rácsozattal kerített kisebb udvar van, a rácsozat kapuja két oldalán egyegy veres márványból faragott oroszlány látható. A főépület főhomlokzata a szép virágokkal, árnyékos facsoportokkal és zöldellő gyeptérekkel ékeskedő terjedelmes kertre szolgál, melyben a város nagy részét körül folyó Tapolcza néhány szigetet képez. A kastély, kert s a hozzátartozó melléképületek a város keleti oldalán vannak. Beljebb a városban a kath. anyatemlom áll, mely a környék legdíszesebb szentegyháza. Gróf Eszterházy Károly egri püspök rakatá 1771 óta; tizenöt évig dolgoztak rajta. Szép homlokzatát két szintén szép torony ékesíti. Az 1810-diki jan. 15. volt földrengés csak a két keresztet veté le a tornyokról, 1845 júl. 25. egy mennykő tett benne némi rombolást. — Az e templomtól délre vonuló főutczában a városház, lejjebb a vármegyeház van, ezzel majdnem átellenben a benczések templomát és kolostorát találjuk. A piacon, melynek egy részét fákkal ültették be, a reformáltak kollegiumának új épülete, odább az irgalmasok temploma és kolostora van. A két evang. felekezetnek is van egyegy toronytalan szentegyháza; az izraeliták temploma a szennyes és keskeny keresztútczájában a legszebb zsidó templomokhoz tartozik. — Pápa legnevezetesebb intézete a reformált kollegium. A reformáltak ottani tanintézete már 1531-ben kezdte virágozni, 1660-ban elvették minden épületeiket, de ők csakhamar új templomot és iskolát állítanak fel. 1718-ban ezeket is elvevék tőlük s csak 1783-ban engedék meg nekik, hogy új templomot és tanodát építsenek Pápán. Így a tanintézet lassankint helyreállott s 1797-ben a dunántúli h. h. egyházkerület anyaiskolává lőn, 1804-ben a

négy kerület végszése által a debreczeni és sárospataki főtanodákkal egyenlő rangra emeltették. De az 1793-ban szűkös helyen fölépített s utóbb megtoldott ház nemsokára alkalmatlannak találtatott, s végre 1849-ben a piacon vevének egy alkalmas telket, hol 1856 óta a mostani csinos épületet rakták, melyben kivált a könyvtár tereme igen díszes.

Nevezetes még Pápan Mátyás király hajdani lakháza s Párizspái születésháza. Ez utóbbi nagyon egyszerű házikó, amaz ódon külsejű emeletes ház, kapuja felett Mátyás czímere látható.

Pápa népességét 1847-ben 16,000-re tették, 1851-ben 14,000, az 1857-diki népszámlálás szerint pedig csak 13,500 lakost találtak benne. Tehát a népesség fogy, a helyett hogy szaporodnék. A lakosok magyarok, tetemes műipart és kereskedést űznek; különösen a pápai kőedény-gyár régóta virágzik.

Pápa 1439-ben Erzsébet királynétől vevé első kiváltságlevelét s ezóta nagyobb jelentőségre emelkedett. Egyik részét a Gara nemzetség bírta, s ez rakatá az ottani várat. Gara László után Szapolyai Imre lőn Pápa birtokosa 1487-ben, ki ott meg is halálozék. Szapolyai János a pápai és somlyói várakat enyingi Török Bálintnak adományozá. Nemsokára Pápát is megszállák a törökök, kik a várost vízzel telt nagy árkokkal s kettős sáncczal vétették körül s ezenkívül a vár és város közt 10 láb mély és 20 láb széles árkot ásattak. 1597-ben Miksa főherczeg hadai rövid harc után elvevék a töröktől, s ezután a Nyáry család bírta, melly azt a többi urodalmakkal együtt 1628-ban gr. Eszterházy Miklósnak engedé át. Ez néhány év múlva gr. Csáky Lászlónak zálogosítá el, kitől azután Eszterházy László visszaváltá. Ez után Pápa birtokában a herczegi czímmel felruházott Eszterházy Pál nádor következett, s ettől fogva a protestánsok sok mindenféle zaklattatást szenvedtek.

Vasmegyei képek.

Páparól délnyugatnak menvén, termékeny hullámzatos síkságot érünk, melyből a messziről látható Ság- és Somló-hegyek egészen magánosan emelkednek föl. Vasmegye határán átlépven, nemsokára Kis-Czel magyar mvároskába jutunk, hol a benczerendűeknek csinos kolostoruk és templomuk van, melyhez messze földről búcsúra járnak. Kis-Czel délnyugati oldalán a Ság-hegy domborodik, mely hosszukás bazaltkúp. Alja köröskörül szőlővel van beültetve, feljebb meredeken feltornynosult bazaltdarabok következnek, legfelül pedig még meredekebb lejtőjű felsík van, melynek szélén kőfal maradványai látszanak. Regélik, hogy IV Béla király e hegy tetején várat akart építtetni, de nem boldogultak vele, mert a mit nappal építenek, azt éjjel a hegymanók lerombolák.

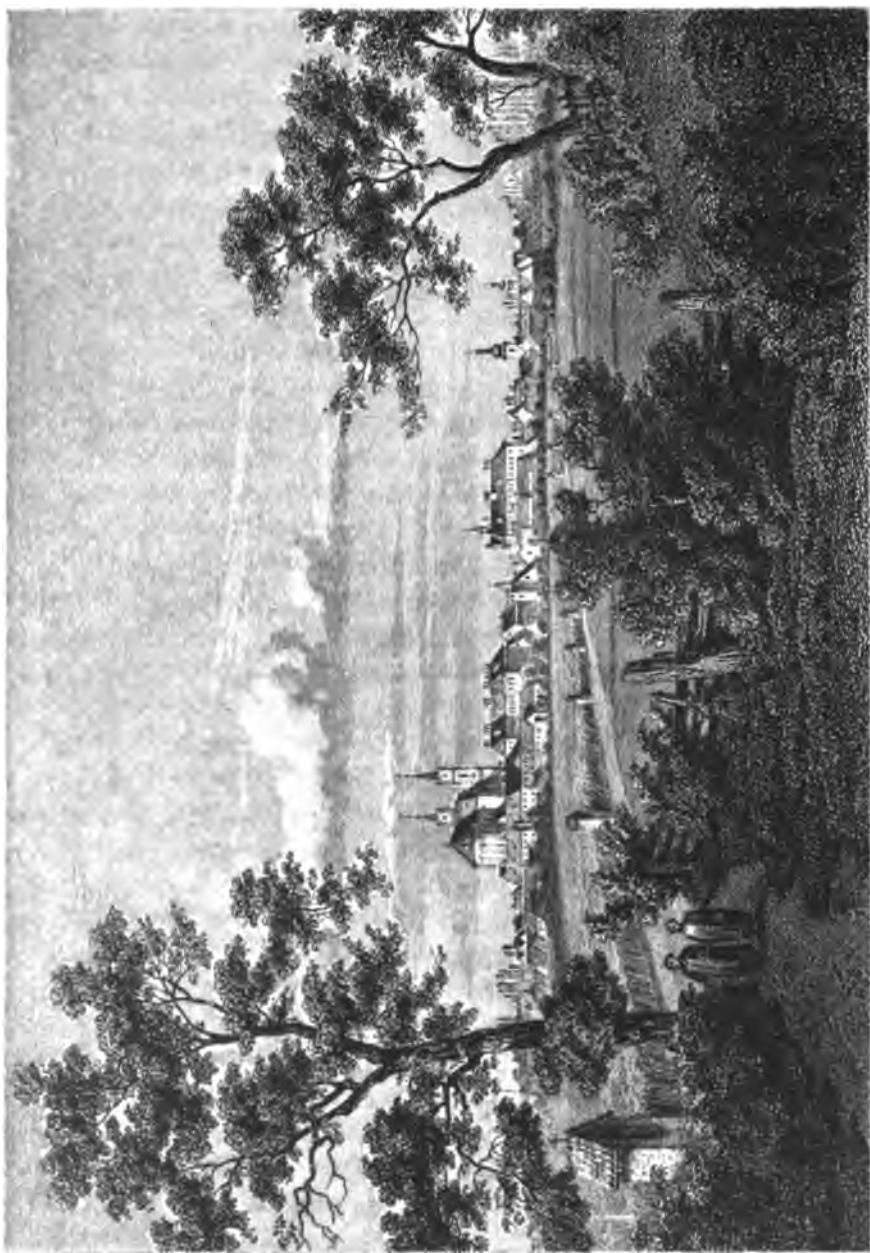
A Ság-hegy tetejéről messzire széttékinthetünk az egész környéken; éjszak felé egyenes síkság terül, délkelet felé a János-háza melletti dombok s ezeken túl a balatonvidéki érdekes bazaltkúpok látszanak. Ugyanezen irányban a mintegy négy órányira levő Somló-hegy emelkedik, Veszprém megyében, ez is teljesen elszigetelt bazaltkúp. Alsó részét szőlők borítják, melyekben igen jeles bor terem, feljebb a hegynek oldalai mind meredekebbek s kisebb nagyobb bazaltdarabokkal borítvák, tetején terjedelmes felsík van, melyet szántóföldek foglalnak el, s melynek közepén részint bazaltsalakokból álló domb emelkedik. E domb tetején hajdan vár volt.

Kis-Czel vidéke, az ugynevezett Kemenesalja, igen szép és termékeny síkság, ezen folytatván utunkat Kis-Sitke falut érjük, hol h. Batthyányi kastélyát találjuk. A falu mögött, a Rába folyó jobb partján, éjszokról délre vonuló, részint erdővel és szőlőkkel borított dombsor emelkedik, mellyen túl a Gyöngyös folyócska bal oldalán Sárvár csinos magyar mváros van. Itt várszerű kastélyt tornyos kapuval

találunk, mely az estei főhercegi család birtoka. Délre, a Rába bal partján, Ikervár m. város van, melyet a gr. Batthyányi Lajos által 1840 táján rakatott gyönyörű kastély és kert ékesít. Odább nyugatra Vép m. városkában a gr. Erdődyek ódon kastélyát találjuk. Vépen keresztül csakhamar Szombathelyre jutunk.

Szombathely a Gyöngyös és Perént vizek között terül el, hullámos síkságon, melyet éjszaknyugat felé a kőszegi és rohonczi hegyek, nyugat és dél felé kisebb domborok határolnak. A város nyugati oldalán alacsony dombhát húzódik el, mely szőlőkkel van betöltve. Szombathely egészben véve csinosabb városainkhoz tartozik; közepén a már messziről látható, igen nagy püspöki egyház emelkedik, melynek homlokzatát három kapu, oszlopok és képszoobrok ékesítik, két felől pedig egyegy rézzel fedett gúlatetejű torony nyúlik fel 30 ölnyi magasságra. A templom keresztben van építve, hossza 30 öl 3 láb, szélessége a kereszt szárnyainál 18, egyebütt 10 öl, magassága pedig 14 öl 2 láb. Belül a templom falait sok márványzott és megaranyozott oszlop, a boltozatot pedig szép friss mészben való festmények ékesítik. A főoltár oszlopai veres márványból készültek, a szószék és szentély rácsozata is márványból van. Mondják, hogy e nagyszerű és szép arányossággal épített templom 5 millióba került. Szili János, első szombathelyi püspök, kezdé azt 1797-ben építtetni, Somogyi Lipót püspök pedig 1821-ben befejezteté.

A székesegyházzal átellenben a prépost háza, balra vagyis délre a püspöki palota, odább a vármegyeház, a templom jobb oldalán a papnövendékek háza s végre a püspöki palota mögötti szabad tér tulsó szélén s a püspöki kert mellett az előregedett papok háza van. Tehát a székesegyház s a körülte levő épületek Szombathely legszebb részét teszik. A püspöki palota toskanai fejezetű oszlopokon nyugvó erkéllyel és többféle szobornívvel ékesített, kétemeletes épület, melyet szintén Szili püspök rakata. Ugyancsak ő az előregedett papok s a papnövendékek házait is építteté. A kétemeletes szép vmegyeház 1820 táján épüle. A nevezetesebb épületekhez tartoznak még a városháza s a dömések és ferenczesek kolostorai és

J. Reinick del.

Printed & Sold by George F. Pridmore

at the end of the street

ST. GEORGE'S CHURCH. ST. GEORGE'S CHURCH.

Printed & Sold by George F. Pridmore

templomai. A város nyugati oldalán emelkedő dombon a kalvária van, környezve római téгла- és kőtöredékekkel. A kalváriahegyről szép kilátás esik a városra és környékére.

Szombathelynek csak 4000 lakosa van, kik csaknem mindnyájan katolikusok és magyarok. Claudius Tiberius római császár uralkodása alatt Kr. utáni 48 táján római telepítvényesek szállák meg e helyet s alapíták a Colonia Claudia Sabaria gyarmatot, mely csakhamar felvirágozván Pannonia fővárosává lett. 193-ban Septimius Severus e városban kiáltott ki római császárrá a hadsereg által, Domitian császár, vagy mások szerint Constantius Chlorus e városban ünneplé diadalát, melyet az éjszaki barbár népeken vett vala, s az akkor épített diadalkapunak oszlottöredékei még most is láthatók. A szent regék szerint sz. Quirin vértanú Sabaria falai alatt fulasztatott a Sibaris (Gyöngyös) folyóba, 303-ban Rutilus és két társa szenvedé vértanaságot. Némelyek szerint a híres tours-i püspök sz. Márton e helyen született, mások úgy vélekednek, hogy Pannoniában két Sabaria volt, s hogy sz. Márton a róla nevezett hegy alján létezett györmegyei Sabariában született. A vasmegyei virágzó Sabariát 445 táján a hunok szállák meg és pusztíták el, 455-ben a városnak megmaradt vagy a hún pusztítás óta felépült része rettenetes földrengés által pusztult el. Később az ország ezen része a német császárok hatalma alá került, s Sabaria a 9. században a salzburgi főpápnak ajándékozták. A római városból számos emlékek maradtak meg, különösen érmek, koporsók, emlékkövek, egyiptomi gránitból készült oszlopok darabjai, mozaik- és téglatalajok, stb. Schönvisner e maradványokat még a múlt század végén ismerteté meg.*) Azóta még más emlékeket is felfedeztek, többi közt egész római temetőt leltek. Az újabb időben talált régiségeket József nádor és h. Batthyányi Fülöp megvették s a nemzeti muzeumnak ajándékozták.

1033-ban Szombathely a győri püspökök birtokává lőn.

*) Schönvisner munkáját, melynek címe: „Antiquitatum et historiae Sabariensis ab origine usque ad praesens tempus libri novem“, Szili János püspök nyomata Pesten 1791-ben.

Ezek közül II János püspök 1407-ben tetemes szabadságokat adott a városnak, e szabadságokat a későbbi püspökök s I Ferdinánd, Miksa és Rudolf királyok megerősíték s megbővítették. E szabadságleveleket a 17. század elején nagyobb biztonság végett a német-újvári várba vitték, de ez leégett s vele az oklevelek is elpusztultak. Napragy Demeter győri püspök tehát 1607-ben új szabadságlevéllel örvendezteté meg a várost, s II Mátyás király 1610-ben megerősíté. Mária Terézia 1777-ben új püspökséget állíta fel Szombathelyen, hova a vasvári káptalan már 1579-ben költözködött vala.

Szombathelyhez délnek 2 órányira, az országúttól jobbra nyíló völgyben Ják magyar mvároskát találjuk, hol a benczések egyik apátsága van, mellyet hihetőleg a sz. István idejébeli fővezér Venczellintől származó ják-nemzetségi Jakab, Opos fia, alapíta a 11. század közepe táján. Az ottani apátsági templom a román építészetnek hazánkban létező legszebb emléke, melly aránylag jó karban maradt meg. A törökök 1532-ben Kőszeg alól elvonultokban az egész környéket s egyebek közt a jáki templomot is elpusztították, ennek következtén a külömben is félreeső Ják ugyszólván feledésbe merült, s így az ottani egyház megtartotta régi alakját. Még a mult században a templom mellett omladozó kolostor is létezett, de ez most már eltűnt s helyét gazdasági épület foglalja el. A jáki templom keletről nyugatnak van irányozva, szabadon épült csupa faragott terméskőből egy magaslaton, mellyre a városka támaszkodik. Három hosszanti hajója van, a középső jóval magasabb a mellékhajóknál s kiebbálló köröndbe végződik. A főkapu a templom nyugati oldalán van s egy előcsarnokba nyílik, melly az egyház egész szélességén nyúlik el, s mellyet a homlokzat két oldalán levő két torony hatalmas falazata és oszlopai képeznek. A hajókat belül három oszlop pár választja el egymástól; a középhajónak újabb korban épített dongaboltozata van. Az előcsarnok és szentély boltozatai és oszlopai, ugy az éjszaki oldalhajó oszlopai is a régi időből valók. A templomnak legbecsesebb része a homlokzat s különösen a főkapu. A tornyok négyszegletűek s három emeletre osztvák; gúlaalakú tetőjük s az ez alatt levő párkányok

újabb készítmények. A kapu kissé kiáll a homlokfalból s téglából rakott oromfallal van betetőzve, melyen még a múlt században sz. Mária képszoبرا állott, most ennek helyét kereszt foglalja el. A kapunak mind alsó mind felső csarnoka a legszebb román modorban készült s a leggazdagabb ékesítékekkel van díszesítve. Különösen a felső csarnokban a kerek és hegyes ívek szerves kapcsolatban vannak alkalmazva. Az egész kapuzat igen szép maeanderrel van befoglalva, ezen ékesíték s a fal külső vonalai között összesen 15 fülke van, melyekben Krisztus s a 12 apostol képszoברai és egykét más szobormű láthatók. Igen szépek a három hajó köröndjei is. A főkapu rendkívüli szépsége, sajátos elrendezése s nagy tökélyvel készített ékesítékei által művészeti tekintetben a bécsi sz. István templomának román kapuját is felülmúlja; s általában kevés templom van, melly a tornyok és köröndök, a kapu s az egész alapterv jeles elrendezésére nézve a jáki templomhoz hozzáfogható. A templom mellett még egy kis kerek kápolna van, melly szintén régi, de elég durva építmény, A környező temetőn egyebek közt két egyiptomi gránitból készült oszloptöröredékei láthatók, melyek egészen olyanok, mint a Szombathelyen találtak, ebből némelyek azt következtetik, hogy Sabaria egész idáig terjedett.

Odább délre, a Rába bal oldalán Körmönd magyar m. város van, melly nevezetes forgalom központja. Legnagyobb ékességéül a herczeg Batthyány pompás kastélya és kertje szolgál. Batthyány Lajos nádor rendesen felváltva körmöndi és rohonczi kastélyaiban lakott. A körmöndi kastélyban nevezetes fegyver- és gépminta-gyűjtemény van. A hozzacsatlakozó kert egy a legszebbek és legnagyobbak között való, összesen 95 négyszeg holdat foglal el, szép csúcsoszolop és néhány szobormű is van benne. Körmöndhöz keletre Vasvár magyar m. város esik, mellynek hajdan nevezetes vára és apátsága volt, de a török háborúk alatt majdnem egészen elpusztult. Körmöndhöz éjszaknyugatra Németújvár m. város van. Ez Vas megyének történelmileg legnevezetesebb helységeihez tartozik. Hajdan itt a benczerendnek apátsága volt, IV Béla 1263-ban elvevé az erősségnek építésére igen alkalmas helyet s a benczé-

seknek Vág-Újhelyt adá érte cserébe. Az apátsági épületek tehát várrá alakítottak át, s a németújvári grófok csakhamar nagy szerepet vittek a hazai eseményekben. Zsigmond király 1428-ban Németújvárt Cseh László macsói bánnak, I Mátyás 1459-ben Ujlaky Miklós erdélyi vajdának, II Lajos pedig 1524-ben Batthyány Ferencznek adományozák. Ezóta a Batthyányok bírják. A helység egy elszigetelt magas hegynek alján épült, benne a kath. plebánia templomon kívül a ferenczesek kolostorát és egyházát találjuk, melyet Batthyány Ádám 1648-ban alapít, s melly alatt a Batthyány nemzetség sirboltja van. Az egész környéken egyetlen sziklás hegynek tetején a híres várnak maradványai láthatók: legfelül a templom s a még egészen ép karban levő magas torony áll, azután más építmények, bástyák, tornyok s kőfalak következnek, melyek a hegy lejtőjén lefelé a városkáig huzódnak alá. A toronyban három harang és óra van, alul pedig három csinos szobában néhány híres embernek érczből öntött mellképei láthatók számos kisebb festménnyel együtt. A még szintén jó karban levő családtermet 19 családi arczkép ékesíti; a fegyvertárban még néhány régi vasing, pajzs, zászló stb. van. A vár alsóbb részében a sziklába vájt, 45 öl mély kút, a felső részben pedig viztartó van. E vár a múlt század másik felében még tökéletesen ép volt, ekkor a birtokosok rendeletére jobbra széthanyattott. Hajdan nyugati részén terjedelmes posvány volt, melly szintén óltalmául szolgált; e posvány kiszárittatott s helyét most zöldellő rétek és szántóföldek foglalják el. Németújvárt a Batthyány család hercegi és grófi ága közösen bírja, a hozzátartozó nagy urodalom fel van osztva. A vár alatt herceg Batthyány csinos nyári kastélya van, mellyhez szép kert csatlakozik, mindjárt mellette a grófi ág kertje van. A török uralkodás idejében Németújvár derekasan megerősített s igen fontos végvár volt.

Ha Körmond felől a Rába széles, termékeny völgyét delnyugatra követjük, számos falun és Csákány m. városon keresztül Sz. Gothárd német m. városba érünk, melly Németújvártól délnyugatra esik. III Béla 1183-ban Sz. Gothárdon apátságot szerze a csisztercziták számára. E gazdag apátság a

mohácsi vész után lassankint elpusztult s a hozzátartozó jószágok felváltva világi és egyházi urak birtokába kerültek. III Károly 1734-ben az apátságot helyreállítá s az alsó Ausztriában levő sz. kereszti apátsággal kapcsolá össze. A régi templomot egy császári hadvezér hányatta vala szét, a sz. kereszti apátok azután újat rakatának, melly 1779-ben fölszentelték. E templom csinosabb egyházainkhoz tartozik; a kolostornak csak egy része van kiépítve. Sz. Gothárdnál 1664-ben az örökké késedelmeskedő Montecuculi cs. k. hadvezér majdnem akaratja ellenére keményen megveré a törököt s azután hirtelen a vasvári békekötést szerzé, mellynek pontjai akkor sem lehettek volna súlyosabbak, ha ő veretett volna meg. E békekötés nagy mértékben nevelte a magyarok elégedetlenségét, s egyik oka volt annak, hogy az ország nagyai a kormány ellen szövetkeztek s az úgynevezett Wesselényiféle összeesküvést forralták, mellynek olly siralmas következményei voltak.

Körmönd felett a Pinka folyócska egyesül a Rábával; a Pinka völgye sok helységgel és iparteleppel van megrakva s kivált felső része regényes jellemet ölt magára. Azon völgyben találjuk Gyepű-Füzes német mvároskát, melly Szombathelyhez délnyugatra s Németújvárhoz éjszakra esik, s melyt gr. Erdődy szép várkastélya és gyönyörű kertje ékesít. E kastély erkélyéről s a helység feletti magaslatról igen szép kilátás esik az egész változatos környékre, Borostyánkőig s a stájerországi Wexel hegyig. A kertet különösen gr. Erdődy György hitvese, született Aspremont Mária, ápolta volt nagy gonddal, ő rendeztette a múzsák ligetét, mellyben egyfelől Homer, Virgil, Horác, másfelől Gessner, Wieland és Schiller képszoibrait állatta fel; a magyar költőket nagyaink 20 — 30 évvel ezelőtt még nem ismerték. — Odébb éjszaknyugatra ugyancsak a Pinka völgyében Vörösvár német mvároska van, hol a gr. Erdődy családnak más szép kastélyát találjuk, mellyhez igen terjedelmes vadaskert csatlakozik. Vörösvárhoz éjszakra a Pinka egyik mellékvölgyében Szalonok vár és német mváros van. Mind a vár mind a helység magas meredek hegyen épült; átellenben a folyócska másik oldalán még magasabb hegyorom mered föl. A városkát még nem rég

kőfalak és bástyák vették körül. Terméskőből épült, vakolatlan, ódon külsejű házait többnyire repkény futja be; legnevezetesebb épületei: a sajátságos ízlésben épült kath. egyház, melyet egykor remete sz. Pál szerzetesei bírtak, s az evangélikusok bádoggal fedett s 28 öl magas toronnyal ékeskedő temploma. A város piacán igen szép szökőkút van, melybe a víz a szomszéd hegyről vezettetik mély völgyön keresztül. A helység délnyugati oldalán szintén meredek hegyen a szalonoki várkastély épült. Egy 12 nagy ívezeten nyugvó híd a meredek sziklahasadáson keresztül a vár dobogójához viszen. Ezen átmenvén az első udvarba s ebből egy magas ívű kapun át a belső várnak szintén csekély terjedelmű udvarába jutunk. Ez udvaron, a kapu melletti falon, bal felől, nagy kőtáblát találunk, mellyen egy lovag s feje fölött egy templom képe van domborművilleg bevésve. E lovag szalonoki Baumkirchner András pozsonyi gróf, ki, mint a lába alatti felírás tanúsítja, a szalonoki várat 1450-ben kezdé rakatni. A vár szabálytalan ötszöget képez, s még teljesen jó karban van; az erős kőfalakon és bástyákon belül egy négyszegletű, magasra felnyúló s egy alacsonyabb, kúpdad fedelű, kerek torony s terjedelmes lakóházak látszanak. A várépületek egyik szárnyát gr. Batthyány Kristóf bírja, kinek itt szép kertje is van, a másik szárny az 1849-ben Haynau által kivégeztetett gr. Batthyány Lajosé volt. — Hajdan Szalonok körül vas- és rézbányák voltak, a vár kútja is, úgy látszik, egykor akna volt, s a vár pinczéiben aknaforma üregek vannak.

Szalonokhoz északnyugatnak félórányira Tarcsa falucskát s Vas megye legcsinosabb fürdőjét találjuk. A falu és fürdő egy szűk, regényes völgyátlában van, melyet a nor-Alpok keleti ágazatai képeznek, s melyet köröskörül középi magasságú hegyek rekesztenek be, csak dél felé hagyva egy keskeny nyílást. A fürdő a falu nyugati oldalán van, három befogott kútforrása közzül a főforrást, mely az 1856-ban megújított csinos fürdőház előtt van, nyolcz oszlopon nyugvó tető fedi be. A második és harmadik forrás az igen szép kertligetben és ennek szélén van. A tarcsai források az égvényes, sós és vasas tartalmú savanyúvizekhez tartoznak, s

Fig. 1. The view from the top of the hill.

Fig. 2. The view from the top of the hill.

Fig. 3. The view from the top of the hill.

ВОССТАНИЕ В АЛТАЕ

С. П. ДАВЫДОВ

С. П. ДАВЫДОВ

gyógyító hatásuk különösen a női betegségekben igen sikeresnek tapasztaltatott. Az említett új fürdőházban tekéző- és társalgó terem s 30 fürdőszobácska van, a vendégek számára négy épület létezik az úgynevezett ó és új kastély s az ó és új épület, melyekben összesen 87 szoba van. De a vendégek gyakran annyira szaporodnak, hogy a szomszéd faluban is kénytelenek szállást venni. E fürdő gr. Batthyány Gusztáv birtoka; környéke nagyon szép, s a vendégek érdekes kirándulásokat tehetnek Szalonokba, Borostyánkőbe, Felső-Lőbe, stb.

Felső-Lő csinos német falu a szomszéd völgyben, éjszaknyugatra van. A hosszan elterülő s igen szabályosan épült helység fölötti magaslaton az evangélikusok szép temploma és nevelője van, környezve jegenye és fenyűfákkal. E nevelő- és tanintézet elemi, reáliskolából, algymnaziumból és tanítóképezdeből áll. Nehány év előtt Wimmer volt lelkész buzgó-ságából keletkezett s leginkább egyes hívek adakozásai és a Gusztáv-Adolf-egylet gyámolítása által tartatik fenn.

Szombathelyből a Gyöngyös szép völgyében, melynek sok helységei között különösen Apáti tűnik fel gr. Széchenyi Pál jól rendezett gazdaságával, éjszakknak menvén, három óra alatt Kőszeg sz. k. városba érünk. Egy kis kerüléssel Rohonczon keresztül is mehettünk oda. Rohonc sziklás hegység alatt épült német mvaros, melyben körülbelöl 5000 ember lakik, s melyet a Batthyányak nagy kastélya ékesít. E kastélyban valami 220 szoba van, s három oldalról szép kert környezi.

Kőszeg igen kies vidéken épült. Kelet felé alacsony hegyhát domborodik, alján szőlők terülnek, gerinczét tölgy-, bükk- és fenyűfák borítják; nyugatra magasabb hegyek emelkednek, aljokat szőlők és gyümölcsösök, különösen gesztenyések is, foglalják el, a magasabb lejtőkön és ormokon sűrű erdők zöldellenek. A Gyöngyös völgye dél felé mindinkább kitágul s ellapályosodik, éjszaknyugat felé pedig az erdős hegylánczatok közzé szorúl s mind regényesebb jellemet ölt. Kőszeg a Gyöngyös jobb oldalán terül el, ott hol az a hegyek között kiérve a keletnek terjedő síkságra lép. Még egykori

erősítvényeinek némi maradványai által környeztetik, nem nagy, de általában véve csinosan épült város. Háza többnyire régies külsejűek; legszebb utcája az úgynevezett árokkör, melly a városi piacra visz, erről az alsó tornyos kapun át a főtérre jutunk. A városi piacon a csinos, emeletes városházát találjuk, a piac közepén szép tetőjű kút s szűz Mária szobra van, odább nyugat felé a katolikusok két temploma áll egymás mellett. A magyar templomnak egy rézzel fedett nagyobb s egy bádoggal fedett kisebb tornya van; a német templomnak bádoggal fedett két kis toronykája van s hozzá egy kolostor csatlakozik. Ez utóbbi templom és kolostor azelőtt a jezsuitáké volt, most a benczéseké. Mindjárt a kolostor mögött a város dőledező bástyái s a várnak maradványai látszanak. A vár egykori árkait most gyümölcsfák foglalják el, építményeiből csak két torony s egy kapu maradt meg, helyén most holmi gazdasági s más nem épen szép épületek vannak, mellyek két udvart fognak körül. Az árokkörön emeletes szép árvaházat találunk, a város éjszaki végén pedig tornyos kórház s három emeletre épített terjedelmes posztógyár van, melly azomban néhány év óta üresen áll. Más utcában az evangélikusok csinos temploma, tanodaépülete és paplaka van, a város keleti oldalán pedig, a Gyöngyös bal partján a katonai főnövelvét találjuk, melly 1856-ban épüle s melly előtt kőfallal bekerített kert terül. A nyugati hegylánczolatok egyik dombján a kalvária van, csinos templomát három torony ékesíti. E templom mellől és tornyából, de még inkább a mögötte emelkedő hegylejtőről igen szép ki- és messzelátás esik a városra és környékére. Keletre a helységekkel behintett kies térség tárul elénk, rajta a gömbölyű Ság- és Somlóhegyek úgy veszik ki magokat, mintha roppant építmények volnának, odább a láthatáron a Vértes és Bakony erdős lánczolatai ködlenek; éjszakkelet felé a sopronyi erdős magaslatokon túl a Fertő tükre merül fel, mellynek háttérében a pozsonyi Kárpátok kéklenek s várának romjai fehérlenek; dél felé Szombathely látszik, s kivált székesegyháza vonja magára tekintetünket, odább szántóföldekkel és helységekkel váltakozó erdős hegyhátak látszanak, mellyeken túl a varasdi

hegyláncz homálylik messze távolban. — Ugyancsak a város nyugati oldalán, a kalváriától délre az Óháznak nevezett hegyorom mered föl, tetején régi omladékok látszanak. Mondják, hogy ott hajdan római őrtorony állott. Onnan csakugyan az egész vidéket bele lehetett látni. Nyugatra az óházi oromtól más hegytető van, ott az úgynevezett Hermann kútját találjuk. Midőn 1532-ben a törökök Kőszegét körülszállák, a városi tanács elhatározá, hogy a várost utolsó csepp vérig védeni fogják s e végzést Hermann tanácsos indítványára még azzal toldámeg, hogy az árulók elevenen megnyúzzassanak. A bekövetkezett vívás alatt épen Hermann tanácsos czimboráskodék az ellenséggel s midőn árulási szándéka kitudódék, a nép dühe elől az erdős hegyekbe meneküle. Nehány napi bujdosás után a később nevéreől nevezett forráskútnál fölfedezteték s az ő indítványára a tanácsban előre kimondott ítélet minden irgalom nélkül saját személyén hajtatték végre. Bőre s azon kés, mellyel lefejtették, maig is látható a városház régiségei közt.

Az 1532-diki vitéz védelem a város legnagyobb dicsőségét teszi. Kőszeg I Károlynak 1336-ban tett meghagyásából erősítették meg sánczokkal és árkokkal, I Lajos alatt kőfalakkal is bekerítettett, amaz 16, emez pedig 10 évre menté föl a polgárokat az adó alól, hogy költségük legyen az erősítési munkálatokra. Akkoron a kőszegieket terjedelmes kereskedést űztek, kivált a borral. I Lajos 1348-ban nekik kizárólagos jogot ada vidékek boraival a szomszéd német tartományokban kereskedhetni. De Zsigmond 1402-ben Sopronynak az árumegállítójogot adá, s ezen körülmény Kőszeg kereskedését érezhetőleg sujtotta. Vára és egyéb erősítvényei sohasem voltak nagyon jelentősök, s különösen 1532-ben elég rossz karban voltak. Mégis a törökök közeledtére az aggastyánok, nők és gyermekek oda menekültek, úgyhogy a városban és várban 1000 férfi, 1800 asszony s több mint 2000 gyermek volt, de a fegyverfoghatók száma csak 700-ra ment. Szulejman szultán s Ibrahim nagyvezir jul. 3-kán szállának 300,000-nyi seregökkel a város alá, hogy annak gyors megvétele után Bécs megvívására induljanak. A várban a hőselelkű Jurisics Miklós

parancsolt. A szomszéd szőlőhegyekben felállított török ágyúk néhány nap alatt tetemesen megrongálák a város és belső vár falait, Ibrahim nagyvezir ekkor ostromot rendel; a törökök tizenkétszer ujítják meg az ostromot, s mindannyiszor visszaveretnek. Tehát aknákat kezdenek ásni, de az ellenaknak ezen kísérletöket is megghiústják. Ekkor két toronymagasságú fasánczról ágyúztatják a várost, aug. 28. Jurisics levelet ír Bécsbe Ferdinándnak, ekkor mindössze már csak 1 mázsa lőpora volt. Alig rekeszti be levelét, mindön Ibrahimtól felhívást vesz a város átadására. A tagadó választ új ostrom követi, a jancsárok és aszábok végre felkapaszkodnak a falakra, nyolcz zászlót tűznek ki rajtok, de ekkor hirtelen félelem által ösztönöztetve lesietnek a falakról s ismét sáncaik közzé vonódnak, két zászló hátrahagyásával. Jurisics e véletlen fordulathat csudát lát, ő maga két sebből vérzik, bajtársainak több mint fele elhunyt, lőpora csaknem egészen elfogyott, új ostrom okvetlenül az ellenség kezére juttatja a várost. De az ostrom elmaradt. Ibrahim magához kéreté Jurisicsot, kezét nyújtva a belépőnek s hősz lelkét magasztalva csak annyit kívána, hogy a szultán iránti hódolatból színre, mintha a várat átadta volna, néhány törököt bebocsásson. Jurisics megengedé, hogy néhány jancsár a városba menván, a falakra egy török zászlót kitűzzön s onnan alláh-t lekiáltson. Szulejman és Ibrahim e bohózzattal beérék s más nap odább allának; Bécs alá sem mentek, ettől is elvette kedvöket a vitéz Jurisics.

Ferdinánd a kőszegieket vitézségök elismeréseül minden szárazsi és vízi vám alól fölmenté. 1649-ben Kőszeg a sz. k. városok közé igtattaték, de a vár s a hozzátartozó urodalom az Eszterházyak birtokába került. 1621-ben Bethlen, 1705-ben II Rákóczy hadai szorongaták a várost, 1777-ben nagy tűzveszély pusztitá. A vár s vele együtt 200 ház a lángok martaléka lön.

A városnak most valami 7000 lakosa van, kik között kevesebb a magyar, mint a német. Általában Vas megye nyugati hegyes vidékein leginkább németek és vendek laknak, míg a keleti lapályos vidékeken a magyarok teszik a többséget. A vas megyei németek egészen sajátágos nyelvjáráson

beszélnek s hienczeknek nevezetnek. Mindnyájan jóindulatú szorgalmas emberek. Kőszegnek tetemes kereskedése és műipara van, kivált a posztókészítéssel sokan foglalkoznak, de a nagy posztógyár megbukott. Most még a kőedénygyár virágzik.

Kőszegről az éjszakkéletnek feldomborodó hegyháton, a Máriahegyen keresztül a kies Máriavölgyben épült Borsmonostrára teszünk egy kirándulást. Az ösvény felváltva szép lombos és fenyőfa-erdőn visz keresztül; a nyílt helyekről igen szép kilátás esik Kőszegre, a mögötte emelkedő hegylánczolatokra az Ausztriában levő Hóhegyig, melly előtt a lanzséri várnak romjai. fehérlenek, egy helységekkel megrakott völgyet elzáró hegylánczolat egyik fokáról. A borsmonostrai cisztercita apátságot Dominik. bán alapította 1193-ban; a környék több faluja tartozott hozzá, 1530-ban a törökök elpusztították. Javai azután a Nádasdyak birtokába kerültek, ezektől Eszterházy vette meg. Végre a lilienfeldi főapát kérte, hogy perjeliséget alapíthasson, Eszterházy Pál nádor átengedé neki a klastromot, azon föltétellel, hogy a jószágokra ne tartson igényt. Az apát tehát 1711-ben a mostani templomot építteté, mellyhez két felől az 1837-ben megújított kolostor csatlakozik.

Kőszegen felföl a Gyöngyös völgye nagyon érdekessé válik, éjszaknyugatra s azután egyenesen nyugatra kanyarodik szép erdős hegyek közzé szorúlva, úgyhogy szélessége csak valami 400 lépésnyi. A zöldellő rétekekkel és viruló szántóföldekkel kallók, egyéb ipartelepek és helységek váltakoznak, jobbról és balról regényes mellékvölgyek nyílnak. A fővölgy azután egészen elzárulni látszik, a közelebb egymáshoz vonuló hegyek gyönyörű körszínt képeznek, mellynek közepén egy a Gyöngyös kanyarúlatára által félig bekerített, magas meredek szikláról a részint már romba dőlt részint még ép karban levő Léka vára tekint alá, míg a várhegy alatt a folyócska másik, jobb partján a 2000 lakosságú m. városka terül nyugotnak. A vár még meg van népesítve, mind ép mind omlatag részében laknak emberek. Legnevezetesebb részei a lovagterem, még csaknem egészen jó karban levő gót ívezeteivel, a tojásdad alakú börtön, mellybe szűk folyosón három nehéz

vasajtón keresztül lehetett csak jutni s mellybe a világosság egy kettős vasráccsal megerősített gömbölyű ablakon át szolgált be, melly a börtön kúpozatán van s a belső udvarra nyílik. A folyó vizét a völgy keleti részén levő magas töltés s erre alkalmazott zsilip által fel lehetett fogni s ekkép a vár körüli tért víz alá tenni. Mondják, hogy a lékai várat a templomos vitézek rakatták. — Az elég csinos városnak német lakosai ezelőtt különösen posztókészítéssel foglalkoztak. A város fölötti dombon csinos egyház áll, mellyet hajdan az ágostoni remeték birtak; e templom alatt a Nádasdy és Draskovics grófok családi sírboltja van, a holttemek csaknem teljes épségben maradnak meg. Itt nyugszik többi közt Nádasdy Lipót, az 1671-ben lefejeztetett országbíró, kinek kezén lábán még most is láthatók a bilincsek. Jelenleg Léka h. Eszterházy birtokaihoz tartozik.

Utunkat nyugatnak folytatván, egy darabig még a Gyöngös völgyében maradunk, azután ezt jobbra hagyván, egy mellékvölgybe fordulunk s számtalan hegycsúcs alatt elhaladván, a Kőszeghez nyugatra, 3¹/₂ mfdnyire levő Borostyánkő csinos m. városba jutunk, mellyben igen szorgalmas németek laknak. A városka fölött délnek egy szikla tetején a festői borostyánkői várkastély büszkélkedik. Még tökéletesen lakható állapotban van, udvara gyönyörű kertté van átváltoztatva, fegyvertárában sok régi fegyver és öltözék látható. A szikla-hegy éjszakkéletnek meredekül ereszködik alá a mély völgybe, mellyben már századok óta vannak réz-, kén- és gáliczkőbányák; szerpentinkő-törést is találunk ottan.

A várhoz körülbelől félóránnyira egy elhagyott régi réz- vagy vashányából gáliczos víz folyik ki, mellyből a lakosok különböző festékeket készítenek, s mellyet gyógyítási czélokra is lehetne használni. Általában Borostyánkő környéke földtani tekintetben igen érdekes. A várhegyről szép kilátás esik a stájerországi határszélen tornyosuló hegycsoportokra, különösen a Wexel hegyre is. A borostyánkői urodalmat a gr. Batthyá nyak bírják, néhány év előtt a derék Klauzál Imre bírta haszonbérben, kinek ott híres juhtenyészete s a szomszéd Tarcsán gyönyörű tővegőházai voltak.

BERGEN, NORWAY. 1890.

Soprony és környéke.

Kőszegről éjszakra követvén az országutat néhány falun keresztül Soprony sz. k. városba jutunk. Ez a róla nevezett vmegyének főhelye s hazánkban egyik legszebben épült városa. Éjszaknyugat felé táguló, lapos, szép völgynek déli felén terül el; a völgyet az itt egyesülő Spittel és Ikva patakok nedvesítik, délnyugat és nyugat felé a Brenn-, Léver és a hatalmasabb Rozália-hegységek, éjszak és kelet felé alacsonyabb hegyhátak határolják. A Rozália hegyláncz előtt külön hegyfokon Frakno vára látszik, mögötte a Hóhegy magas fala mered föl, melyhez délre a Szemmering, éjszakra más kéklő hegyek csatlakoznak. A Spittel és Ikva völgyében termékeny szántóföldek és rétek, a partokon és hegyeken szőlők, gyümölcsösök, gesztenyések és erdők terülnek el.

Ha Bécs felől a vasúton érkezünk meg Sopronyba, akkor mindjárt a pályaudvar közelében csinos és nagy magánházakat látunk, tovább haladva a jobbra nyíló utcán majdnem csupa új, palotaszerű házakat találunk. Odább egy többnyire platánfákkal beültetett kis sétátér ötlik szemünkbe, mely mellett szép épületek emelkednek. Ott van a színház, melynek előcsarnoka négy dórfejezetű oszlopon nyugszik, homlokzatát pedig három képszóbor ékesíti; a színházról jobbra a szép takarékpénztári épület van, ehhez a kaszinó-épület csatlakozik melyben egy nagy és csinos tánczterem van, de mely az utolsó években katonai laktanyává tétetvén, igen el volt hanyagolva és rondásodva. Ez épület mögött még régi bástyafal látszik. Tovább haladván a szép utcán, kéttornyú templomot és hozzácsatlakozó kolostort találunk. E templomot a dömések bírják, homlokzatát képszóbrok ékesítik, de más nevezetességet sem külseje, sem belseje nem mutat. E templomon túl a tágas útca fölfelé kanyarodik s itt több csinos vendéglőt találunk. Csak most vesszük észre, hogy ez útca hosszukás kört képez s a hajdani árok helyén épült s tehát

a belvárost köröskörűlfutja. Ennek utczái a széles külső utczával többnyire egyenközüleg futnak s átszegvők más kereszt utczáktól. Ekkép bizonyos útczatömkeleg támad, mellyben az idegen első pillanatra el sem tud igazodni. A belváros felső végén bolthajtásos kapu fölött a sugár és szép építésű városi torony emelkedik, mellyet a vidék legmagasb tornyának tartanak. A torony sok kis ablakot mutat, derekát oszlopos kőkarzat futja körül, teteje rézzel van fedve. E kapun átmelve a belváros főpiacára jutunk. Balra a városháza van, ódon, de nem díszes, egyemeletes épület; odább a benczések egyháza emelkedik, átellenben a katonai fő őrhely, a másik oldalon a vmegyeház. A benczések temploma gót modorban van építve, belül három hajója van, falai festetlenek. Az oldali hajókat a közép hajótól kétkét vastag kerek oszlop választja el; ez oszlopok felső részén duzzadnak ki a boltozat hevederei és keresztbordái, mellyek a szentélyben alább nyúlnak és sűrűbbek. A bal hajó oldalfalában Széchenyi Antal szépen faragott márvány síremlékét, a másik oldalon Zekei Györgyét találjuk. Az egyház tornya nem magas, de faragott kőből és csinosan van építve. Ez leginkább mutatja, hogy az egyház gót modorban épült. Mondják, hogy ez egyház török hadnak pénzén rakatott volna, mellyet a városon kívül egy dombon elástak vala, s mellyet a kecskebak kapargatása által figyelmessé lett pásztor meglelt. Természetes, hogy ez csak mese, s a templom hihetőleg a 15. században épült. A vármegyeház kétemeletes épület, homlokzatát háromívű csarnok s négyszlopu erkély ékesíti.

A belvárosban van még a sz. lélekről nevezett egyház, melly belül igen czifra. Az evangelikusok egyháza a város déli részén egy udvarban épült, kívül nem sokat mutat; belseje igen tágas s nyolcz hatalmas oszlop által három hajóra osztatik; oltára és szószéke igazán szép. Ugyanazon udvaron az evang. iskolaépületek is vannak.

Sopronynak legnevezetesb templomát a Fertő külvárosban találjuk. Ez a sz. Mihályról nevezett egyház. Magánosan áll egy magaslaton. Gót modorban épült, kereszt alakjában, két kőrácscsal környezett tornya, támpjai és ablakszélei faragott

Druck & Verlag von J. G. Lange in Darmstadt

1840

STA. BILCHANGS KIRCHENGEMEINSCHAFT
DIE ST. BILCHANGSKIRCHE IN OEDENBACH.

Laufen- und Stolz-Verwaltung

köbül rakattak. Belseje hat oszloppár által három hajóra osztatik, az oldalfalakon kisebb s kerek oszlopok vannak, a középhajó boltozatának hevederívei alúl emberfejbe vagy más ékesítménybe végződnek. Az e templomhoz csatlakozó sz. Jakab kápolnája érdekes román épület, nyolczszegletű, s köröndje háromoldalú. Nyolcz szegletéből egyegy hevederív fut ki, melylyek szőlőlevéllel ékesített zárkőbe végződnek. A templom külső fala rakva van síremlékekkel, mögötte a temető terül, melyben sok szép sírboltot és sírkövet találunk.

Keresztelő sz. János kápolnája, a bécsi kapu közelében, 1484-ben nyere mostani alakját; gót modorban épült. Az újtelepi kaputól balra, néhány száz lépésre a várostól, az evangélikusok új tanítóképezdáját találjuk, mely délkeleti oldalán egy, éjszaknyugati oldalán pedig két emeletre épült. Benne 3 tanító s 40 növendék számára vannak lakszobák, ezeken kívül egy nagy zeneterem, 4 tanterem, könyvtárnak való helyiség és étterem. Az épületet 1857-ben kezdék rakni, s 1858 okt. elején megnyiták az intézetet. Hozzácsatlakozik egy testgyakorolda, egy konyhakert, gyümölcs- és szőlőkert; a se-lyemtenyésztésben és méhészetben is adnak gyakorlati oktatást. Az intézethez közel a városi úszoda van.

Soprony a legújabb alkotmánytalan időszak alatt egy közigazgatási kerület fővárosa, tehát igen sok hivatalnak székhelye volt. Ennél fogva 1850 óta tetemesen gyarapodott és szépült. Hajdani erősítvényei, a hármass kőfal, 11 bástyatorony és árok, melylyek a belvárost környezték, jobbára már eltűntek, s most a belvárost a legszebb utcza, az úgynevezett árokkör futja körül, ehhez a négy negyedre osztott külső város csatlakozik s végre még négy kis külváros van: az Újtelep, a Bécsi, Győri és Fertői külvárosok. Az evangélikusok tanítóképezdájén kívül még a következő nevezetesebb intézcteket találjuk Sopronyban: evang. gymnasiumot és hittani intézetet, kath. gymnasiumot, melylyben a benczések tanítanak, kath. néptanítóképezdét, számos magán tan- és nevelőintézetet mind a fiúk mind a leányok számára, takarékpénztárt, bormivelő egyletet, több kórházat, egy evang. árvaintézetet stb.

A műipar és kereskedés meglehetősen virágzik Sopronyban, de az 1847-dik évi aug. 20 megnyitott vasút, mely a várost Ujhelyen keresztül Béccsel kapcsolja össze, mégsem hozta elő azon eredményeket, melyeket vártak vala. A várost környező gyümölcsösökben és szőlőkben igen jó gyümölcs és bor terem, s a lakosok szorgalmasan ápolják a kerteket és szőlőket; az aszalt gyümölccsel is tetemes kereskedést űznek. 1850-ben Sopronynak 16,726, 1857-ben pedig 19,943 lakosa volt; ezek nyelvre nézve legnagyobb részben németek, vallásra nézve pedig nagyobb felök r. katolikus.

Soprony helyén római telep volt, ezt bizonyítják az ott kincstört régiségek, érmek, lámpák, koporsók stb. A rómaiak után különböző népek váltakoztak a sopronyi vidék birtokában, míg nem azt a magyarok megszállták. Ugyáltszik, ahelység a sok viszontagság alatt egészen elpusztult, míg nem német jövevények által ismét megnépesült. IV Béla és V István alatt Soprony már megint jelentős helység lehetett, mert egyéb kiváltságokon kívül a pallosjoggal is felruházták. Kún László 1277-ben megerősíté a város igazait, Róbert Károly is gondoskodék felvirágoztatásáról. Zsigmond leánya Erzsébet 1441-ben más birtokokkal együtt Sopronyt is elzálogosítá III Frigyes német császárnak, Mátyás visszaváltá s 1464-ben arany bullával ajándékozá meg, mellyel régi kiváltságait megújította. Mondják, hogy a sz. Mihályról nevezett templomot III Frigyes császár építteté föl. Mátyás halála után ismét a németek kezére került Soprony, a felszabadult várost azután 1493-ban Ulászló néhány faluval ajándékozá meg. A 17. században ismét sok viszontagság érte Sopronyt, 1605-ben és 1606-ban Bocskay vezérei szorongaták, 1619-ben Bethlen Gábor hadai szállák meg és zsákmányolák ki, később meg Tökölly és II Rákóczy katonái zaklaták. A vallási viszályoktól sem maradt ment a város. A hitújítás korán terjedett el benne, s 1565 táján az összes polgárság az új vallást vevé be. De I Lipót alatt Sopronyban is megindult a vallási üldözés, 1674-ben elvették az evangélikusoktól a templomokat s megtölték isteni tiszteletöket. A külföldi prot. fejedelmek bécsi követei, azóta hogy Bécsben az evang. isteni tisztelet egészen megtiltatott,

rendesen Sopronyba jártak vala templomba, s különösen azoknak közbenjárására megengedé 1675-ben a bécsi kormány, hogy a sopronyi evangélikusok egy magánházban tartsák isteni tiszteletöket. Végre 1775-ben azt is megengedék nekik, hogy a leégett magánház helyén egy század előtt épített fa templomaikat újból s nagyobbra felépítsék. A jezsuiták 1636-ban egy külvárosban telepedének meg, 1682-ben a belvárosba költözének, de egy század mulva elűzettek s kollegiumuk az ujdon alapított sopronyi társas káptalannak adaték át. — Nehány országgyűlés s két koronázás is volt Sopronyban. 1622-ben II Ferdinánd neje Eleonora, 1625-ben pedig III Ferdinánd koronáztaték meg ottan. Az ott tartott országgyűlések közzül legnevezetesb az 1681-diki, melyet I Lipót több évig tartott önkényes uralkodás után személyesen megnyitá s mellyen az ismét fölélesztett nádori hivatalba Eszterházy Pál igttattaték.

Soprony környéke fölötte kies és mind történelmi mind tájképi tekintetben igen érdekes. Legelsőben a Fertő partjaira teszünk egy kirándulást. Az út délkeleti irányban visz s nemsokára erdei és gyümölcsfákkal borított dombhátra vezet föl, melly a tó nyugati partját szegélyzi. E dombhát keleti oldalán, melly szőlőkkel és gyümölcsfákkal van beültetve, Balf német falu terül el, csak egykét ezer lépésnyire a tó partjától. A faluban két ásványos forrást s egy fürdőt találunk, melly a város birtoka, de melly elég elhanyagolt állapotban van. Innen a Fertő délnyugati partján tovább haladván, nemsokára Boz faluba érünk. E helység mögött fővénység agyagtorlatú dombvonal emelkedik, melly a tó partját Balftól Eszterházáig fogja be. A Boz melletti magaslat tetején gr. Széchenyi István édesatyja József nádor tiszteletére egy kerek, kápolnaforma épületet rakata. Innen fölséges kilátás esik a Fertőre. A tó mint valami tenger egész hosszában és szélességében terül el szemünk előtt, éjszaki partjait, mellyek Boztól mintegy 5 mföldnyire vannak, világosan ki nem vehetjük, de tul rajtok látjuk nyugat felé a Lajta hegységet, odább keletre a pozsonyi hegyeket kéklenni. A tó nyugati partján szőlős és erdős hegyek húzódnak el, keleti oldalán pedig a végtelen síkság az ég boltozatával olvad össze. Mind

nyugat mind kelet felől számos helységnek tornya fehérlik felénk. Közvetlenül előttünk csinos fürdőépület, jobbra pedig a domblánczolat oldalában szép új épület van a fürdővendégek számára. A bozi tófürdőt 1855-ben egy részvényes társaság építteté, a vendégfogadót pedig 1857-ben egy sopronyi ács rakatá.

A Fertő a nyílt tóból s az úgynevezett hanságból áll. Alakja félholdhoz hasonlít, domború oldala Soprony megyének fordul, homorú része pedig Mosony megyében van. Ott hol a nyílt tó keleti oldalán a hanság kezdődik herczeg Eszterházy 1780-ban Eszterházától kezdve Pomogyig egy mfd hosszú töltést rakata, melly a tóvidéket majdnem két egyenlő részre osztja. A nyílt tónak legnagyobb hossza éjszakeről délre, Nyulastól Széplakig, 19,700 ölnyi, legnagyobb szélessége Balf-tól Bánfaluiig 6800, legkisebb szélessége Megyes és Ilmicz közt 3800 ölnyi; területe $5\frac{1}{2}$ négyszeg mfdnyi. A hanság legnagyobb hossza nyugatról keletre terjed s az Eszterházy-töltéstől keleti széléig 26,000, legnagyobb szélessége 10,000, legkisebb szélessége pedig 4000 ölnyi, s egész területe 6 négyszeg mfdnyi.

A Fertő éjszaki s éjszaknyugati partjain a Lajta hegység szakadécai emelkednek kisebb nagyobb távolságra a tótól; Sircz és Czokola helységeknel más dombsor kezdődik, melly a tó nyugati partján, számos kies völgyekkel váltakozva, Balfig terjed, azután keletre fordul s a bozi kies dombokhoz csatlakozik, Széplaknál pedig egészen lelapul. A tó keleti oldala s a hanság partjai egészen laposak. A nyugati domblánczolat, melly nagyobbára márgás és meszes homokkőből, kagylós mészből, márgából s a völgyekben agyagtelepekből áll, kevés kivétellel kelet és dél felé lejtősödik, ezért légméréskete igen szelíd, s a tó felőli lejtőkön a legjobb bor terem, a gesztenye- és mandola-fák is igen jól díszlenek. Soprony városa szőlőinek legjava szintén a tó mellékén terül el. A domblánczolat nyugati és éjszaki oldalain általában csak erdőségek és szántóföldek vannak.

A hanság egész kiterjedésében vizen úszó, többnyire csak 3 láb vastag föld- és növényrétegből áll, tehát süppedékes

Druckhaus des Verlags

Druck & Verlag von G. B. Lange in Darmstadt.

Druckhaus des Verlags

RÁKOS A PEREGRINIEL.

TEKONISBACH ANI NEDOSIEDLIERSTE.

Lauferes Stup vizomaryban katon.

nagy ingovány vagyis úszó gyeptő. Egyes helyei összehordott földdel kitöltvék, különösen ott, hol az ingoványba az Ikva, Répce és kapuvári Rába szakadnak, s ez összetorlasztott földterületeken erdőligetek, különösen égerfa-haraszatok vannak. Más helyeken meg az úszó földréteg is hibázik, s kisebb nagyobb nyílt tócsák vannak; ilyen pl. az úgynevezett Királytó. E tócsák az újabb időben készült lecsapolási csatornák segítségével többnyire már lecsapolattak. Külömben a hanság legnagyobb része sással, náddal és fűvel van borítva. A tulajdonképi Fertőnek szélein is nádasok terülnek el, melyekben számtalan vízi madár honol. A tó halakban bővelkedik, kivált potyákban, csukákban, harcsákban, kárászokban, márnákban. Vize csendes időben tiszta, szeles időben pedig zavaros és szürkeszínű. Kissé sós és lúgos ízű, különösen glauber-, konyha- és széksó van benne. Hogy a tó keleti oldalán elterülő lapályokon széksó van, azt már megemlítetük.

A Fertő kiterjedése időről időre változik. Hajdan, úgy látszik, kisebb volt mint jelenben; régi oklevelekből kitetszik, hogy hullámai a 14. században nyugati partján volt kilencz helységet elnyelének. A múlt század folytában is növekedett, századunkban pedig a lecsapolási csatornák és más körülmények következtén tetemesen csökkent. A néphagyomány szerint az egész tó csak a középkorban támadt az emberek gonoszsága miatt; azt is mesélik, hogy a Dunával földalatti csatornák által kapcsolatban van. 1749-ben két kapuvári halász a Királytóban egy már egészen elállatiasodott fiút fogott meg, kit majdnem egy évig a kapuvári várban őriztek, míg nem onnan megszökök.

Bozról a szép szőlőkkel beültetett dombokon keresztül s többnyire agg fasorok közt délre menvén Czenkre jutunk. Ez két helységből áll, Nagy-Czenk m. városkából és Kis-Czenk faluból. Boz, Czenk s más soprony- és vas-megyei helységek a gróf Széchenyi család birtokaihoz tartoztak, gr. Széchenyi Ferencz három fia számára meg annyi majoratust állított s mindegyikéhez alkalmas nyári és téli lakást csatolt. Az iványi majorátus a legnagyobb magyarnak, Széchenyi Istvánnak

jutott osztályrészül s hozzá a kis-czenki palota tartozik nyári lakásul. Ez a falu végiben áll, terjedelmes, egyszerű, de belül igen kényelmesen berendezett épület. A szomszéd Nagy-Czenken a Széchenyi-család sírboltja van, melyet gr. Széchenyi Ferencz 1807-ben építtete. Ez egyszerű sírboltban tizenhárom Széchenyi hamvadott már, midőn 1860 april 12. a „legnagyobb magyart“ is az egész nemzet könyhullatása mellett oda vivéék örök nyugalomra. A sírbolti kápolnában a húsvéti ünnepeken bucsu tartatik, most minden magyar járhat oda bucsúra, hogy Széchenyi István hamvainál hazafiságát fölélessze. Széchenyi Ferencz kis-czenki kastélyában állította volt fel ama gazdag könyvtárát és gyűjteményeit, melyeket azután 1802-ben a hazának ajándékoza. A család könyv- és levéltára Sopronyban van. Czenken az igen czélszerűn rendezett váltógazdaság is van, melly szintén a Széchenyiek okos hazafiságáról tesz bizonyosságot.

Czenkről keletre fordulunk a két mfdre levő Eszterházára. Bozról Hidegségen, Homokon, Hegykövön, és Széplakon át jutunk oda. Széplakról 450 öl hosszú fasor vezet Eszterházára a hercegi kastély felé. Elsőben több csinos ház előtt haladunk el, melyekben azelőtt a herceg szolgálatában volt kézmivesek laktak, azután a hercegi istállókat a kanczellária-épületet s az erdőszlakot elhagyván a kastélyhoz jutunk, melly bal felől van, míg jobb felől a kert nagyobb része terül. A kastély a versailles-i királyi palota modorában van építve, köröskörülfutó karzattal és számos szoborral és díszedénnyel ékesítve. Három emeletű, a főkapu fölött a hercegi czímer látható. A kastély belseje sokkal nevezetesebb mint külseje. Szép oszlopcsarnokon keresztül a főudvarra jutunk, mellynek közepén (most száraz) vízmedence van s mellyet számos képszobor ékesít. A kastély egyik oldalához épített melléképületekben a könyvtár, a porcellán- és szertár, a másik oldalon 16 konyha, melyek most többnyire szobákká vannak átalakítva, s a cukrászat van. A szertárban igen becses tárgyakat találunk. Ott vannak: a békateknőből való hegedű, melly Haydnra, a hercegi zenekar egykori igazgatójára emlékeztet; a borostyánkőből való nagy ékszer-szekrényke, a hegy-

Druck & Verlag von C. G. Lange in Darmstadt.

Druck & Verlag von C. G. Lange in Darmstadt.

RUSSST A FIERSTONIEL. RUSSST AM NIEDSTIEDLER SIEB.

Druck & Verlag von C. G. Lange in Darmstadt.

jegöcből készült mosdómedence, melyet egykor Mária Terézia használt, midőn Eszterházan mulat vala; alabastrom szobrok és faragványok s egyéb régiségek, képek és műdarabok. A porcellántárban sok sinai, japan és más drága porcellán és műdarab van. A könyvtárban sok könyv ugyan nincsen, mert legnagyobb része a herczeg bécsi palotájába szállíttatott, de nevezetes műdarabok és képek vannak benne; többi közt ott találjuk az 5¹/₂ láb magas halászt és halásznőt, melyek csiga-, kagyló- és gyöngyből vannak összerakva, s melyeket h. Eszterházy állítólag 12,000 fton vásárla egy olasztól, kinek Mária Teréziától volt ajánlólevele.

A főépület földszintjén elsőben a díszes zeneterembe jutunk, melly mellett a még díszesebb ebédlő van. Ennek műdarabjai, játszóórái, karrárai márványból készült díszedényei igen nevezeteseek. E teremről jobbra tájképekkel ékesített szobába jutunk, mellyben többi között becses csillagászati óra van, azután a sinai szőnyegszobába s végre a herczegasszony hálóteremébe, melly utóbbit sinai festmények díszesítik. A másik oldalon elsőben festményekkel ékesített előterembe, azután a társalgó, végre az edényterembe jutunk. A társalgó teremben a medicei Venus sikerült másolata karrárai márványból s nevezetes mozaik darabok vannak. — Az első emeleten a téli terem van, melly arannyal és drága fával van kirakva; azután a nagy társalgó terem, melly fölötte díszes a nagy képek, sok becses díszedény, szobor és nagy tükör miatt. A következő teremben is vannak nagy képek, melyek a Mária Terézia tiszteletére rendezett vadászatot ábrázolják. E mellett még egészen hajdani állapotában azon szoba van, melly Mária Terézia férjének hálóterméül szolgált. Azután számos más szobán keresztül Mária Terézia hálótermébe jutunk. A második és harmadik emeleten is sok szép szoba van. A harmadik emeletről az erkélyre juthatunk, honnan gyönyörű kilátás esik a kertre s a Fertő tavára.

A kert két órányi terjedelmű, egészen síkságon terül el. Egykor igen szép volt. Ott van, a kastélytól jobbra, a színház, mellyben egykor Haydn zenedarabjait adták elő. A színház mögött herczeg Rohan tiszteletére az igen felséges sinai

tánczterem építtetett föl, melly 1781-ben hirtelen leége. A kertnek mulatóházai többnyire már szintén pusztulásnak indultak, tavai kiszáradtak; mégis facsoportjai és fasorai, virágtelepjei és gyeptérségei most is elragadtatják az utast.

Hg Eszterházy Miklós építtette Mária Terézia idején a pompás kastélyt egy régi vadászkastély helyén; sok milliót költött rá s így hazánk paradicsomává tette, de e paradicsom hajdani dicsőségéről már nagyon leszállt.

A Fertő nyugati partján, Sopronyhoz 1 órányira éjszakeletre, Rákos m. várost találjuk, mellynek lakosai horvátok. A helység a győri püspök birtokaihoz tartozott, kinek ott csinos nyári kastélya és kertje van. Odább éjszakra egy órányira Egyes német falu van, hol a tó partján széksót sepernek, még odább éjszakra Ruszt van, melly hazánkban a legkisebb sz. k. város. Épen a tó partján terül el, s köröskörül szőlőhegyekkel van köryezve, mellyekben a Fertőmelléknek legjobb bora terem. A városka hajdan kőfalakkal és tornyokkal volt megerősítve, a két négyszegletű s gúlatefű toronnyal szárnyékkolt városi kapu még most is csaknem teljes épségben áll. Egyéb nevezetesebb épületei, a kath. plébánia-egyház; a sz. háromság egyháza, mellyet az evangélikusok építének 1651-ben, kiktől azután erővel elvették; az evangélikusok mostani temploma, a polgári kórház, a szegények háza. A tó partján fürdőintézet van. Ruszt 1681-ben vették föl a sz. k. városok sorába. Jelenleg összesen 160 háza s 1408 lakosa van, kik németek, magyarok és szlávok s nagyobb felében katolikusok. Rákos és Ruszt határában nagyszerű kőbányák vannak, mellyekből sok követ Bécsbe is szállítanak. A ruszti bányák az ugynevezett Legelőhegyen vannak, mellynek tetején egy kápolna áll, honnan gyönyörű kilátás esik: nyugat felé a változatos síkságra, mellyet a Hóhegy s a hozzácsatlakozó hegylánc berekeszt, éjszak felé a Lajtahegységre, éjszakelet felé Pozsonyig, kelet felé pedig a Fertő víztükrére.

Soprony éjszaknyugati végén, a pályaudvartól balra, nem nagy, de szép ültetvényekkel ékeskedő kert és mulatóhely, az ugynevezett Újudvar van. Ettől balra vagyis nyugatra az alsó és felső Lévernek nevezett dombor huzódik el, mellynek

L. Kerschke del.

Druck & Verlag von G. Lange in Darmstadt

L. Kerschke sculp.

NIEDEGES A PERSONNEL. NÖRREISCH AN NEUSIEDLER SIE.

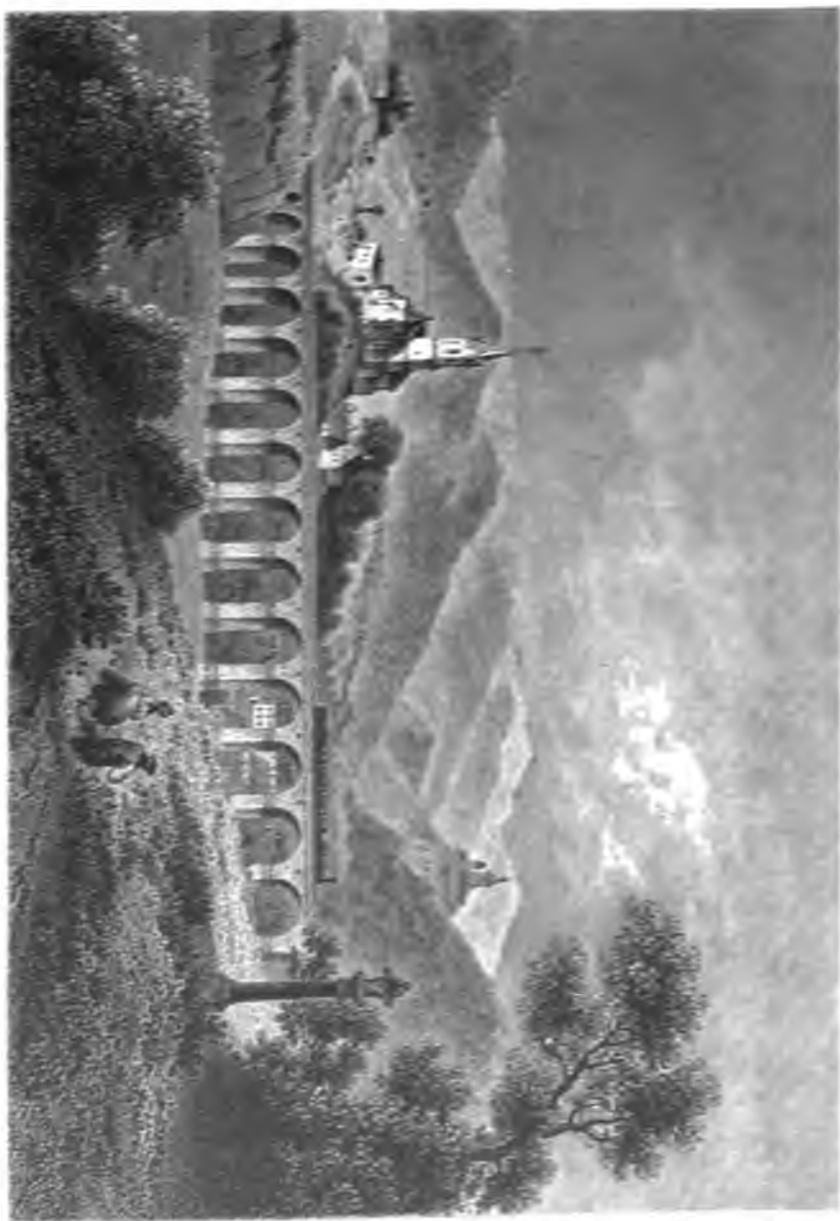
Verlag der Stadt in Darmstadt, Paderborn.

lejtőit gyümölcsösök és szőlők, különösen szép gesztenyések borítják, s mellyek mögött a Brennhegy erdős nyulványai sötétlenek. A szőlőhegyek alatt kies völgy terül, mellyben virágos rétek zöldellenek. Ha a szőlők és gyümölcsösök között felhuzódó ösvényt követjük, nemsokára a gyönyörű magányban bugyogó deakkúthoz érünk, innen jobbra fordulva a gesztenyefák és szőlők között tovább megyünk s így a felső Léver tetejére jutunk, honnan bájos kilátás esik Soprony-ra, legközelebbi környékére, a Fertőre, Széplakra, Eszterházára. Tovább menve árnyékos tölgyerdőbe, s azután Undrová cz német faluba érünk, melly egy három oldalról hegyektől környezett völgyben épült. A falu fölött egy magaslaton a pálosok egykori kolostora és építészeti tekintetben nevezetes temploma áll, mellyet Soprony városának tanácsa 1482-ben a pálosok számára alapita. A kolostor 1643-ban építették; igazán szép és regényes fekvése van. Délkelet felől szép gyümölcsös környezi, melly az erdőséghez csatlakozik, éjszaknyugat felé pedig szép kilátás nyílik a vidékre. A kolostorral átellenben vendégfogadó van, mellyet a pálosok a sopronyiak nem csekély botrányára építtetének. II József alatt a szerzet eltöröltették, s így az undrová czi kolostor és birtoka a vállá salaphoz csatoltatték. Jelenben a kolostor katonai kórházul szolgál, a vendégfogadó pedig serfőző házzá alakíttatott át. Undrová cz már régóta a sopronyiak egyik kedvelt mulatóhelye, különösen húsvét második napján, szoktak oda kirándulni s a falusiak mulatságaiban valamint a természet szépségeiben gyönyörködni. Azelőtt a falusiak a tánczon kívül versenyfuttatásokban is mulatoztak, és pedig mind a leányok mind az ifjak. A kolostor felett emelkedő dombnak tetején egy omlatag kápolna áll gesztenyefákkal környezve. Onnan is szép kilátás esik a környékre.

Undrová czról nyugatdélre igen kies völgyben, árnyékos éger-fák között a Brennhegyre, az ottani kőszénbányákhoz, rándulhatunk el. Az út igen kellemes s csak másfél óráig tart. A brennhegyi kőszéntelepet már 1760 táján fedezé föl egy Sopronyban letelepedett német kovács. 1765-ben a város kezdé a bányát-felső engedély mellett műveltetni, de csakhamar

felhagyott vele, mert akkor a kőszén még nem kellett senkinek. 1787-ben kormányi rendeletre kihirdeték, hogy mindenkinek szabad minden haszonbéri fizetés nélkül kőszénét fejtenie. De senkisémet találok, ki a bányát művelte volna. Végre 1789-ben egy bányász jelentkezék, ki a Bécsben lakott Falkenheim és Wrba grófok által pénzzel segítettve a bányát kissé rendszeresebben kezdé művelni, úgy hogy három év múlva a vállalkozók már 40 ftnyi haszonbért fizethettek a városnak. 1793-ban a régibb haszonbérlelőkhöz a Lajta folyó szabályozására alakult „kőszén- és csatornaépítő cs. k. részvénytársaság” csatlakozék, melly a várossal olly szerződést kötött, miszerint a kőszénbányát örök időre haszonbérbe vette, és pedig olly föltétellel, hogy minden nyert és eladott mázsa kőszénért a városi pénztárba 1 krajczárt fizet. Később Ferencz király, ki úgy is tagja volt a társaságnak, ezzel ekkép egyezkedett, hogy maga vállalta el a társaság jogait és köteleességeit, s azóta mind nagyobb mérvben művelték a kőszénbányákat. 1800-ban már 138,114 mázsa kőszén állítanak ki. Jelenleg a brennhegyi kőszénbányákat Miesbach Alajos művelteti, ki azokat a k. kincstártól alhaszonbérbe vette. Évenként 5—600,000 mázsa jó barna kőszén nyernek, 300 bányász dolgozik a bányákban.

A környező hegyeket sűrű cser- és tölgyfa-erdők borítják, ha ezek között haladva a hegytetőkre kapaszkodunk, ezekről hazánknak egyik legszebb részét láthatjuk be. Ha azután az egyik, délre nyíló völgyben aláereszkedünk, Ritzing faluba jutunk, mellynek éjszaki oldalán herczeg Eszterháznak egyik kőszénbányája van. Odább keletre, az ország határszélén Kabold német m. város van, hol egy még jó karban levő kis várat találunk, mellyet 1606-ban gr. Kéry János és neje Czobor Orsolya rakatának, s mellyben 1670-ben Zrínyi és Frangepán menedéket keresének, de gazdájok által elfogatva a börtönbe vitettek, hogy a hóhér keze által kivégeztessenek. E vár most h. Eszterházy birtoka. Kabold határában két égvényes, sós, vasas savanyúforrás van. E m. városhoz délnyugatra, csekély távolságra Lánzsér német helység van, melly fölött egy hegytetőn nagyszerű várnak omladéka látható, mellyet

VIEW OF THE GREAT BRIDGE AT
 BATH, IN THE DISTANCE, FROM THE
 GREAT BRIDGE.

már a kőszeg-sopronyi útról is láthattunk. E vár árokkal és kettős kőfallal volt bekerítve; 1772-ben a lángok martaléka lőn. Ekkor már h. Eszterházy birtokában volt. A vár alatt régi malom omladéka látható, melyet ördög malmának neveznek, a vár fölötti hegyen pedig egy régi kamalduli kolostor maradványai vannak. A kolostor főépületének falai még állanak, a czelláknak már csak alapjai láthatók.

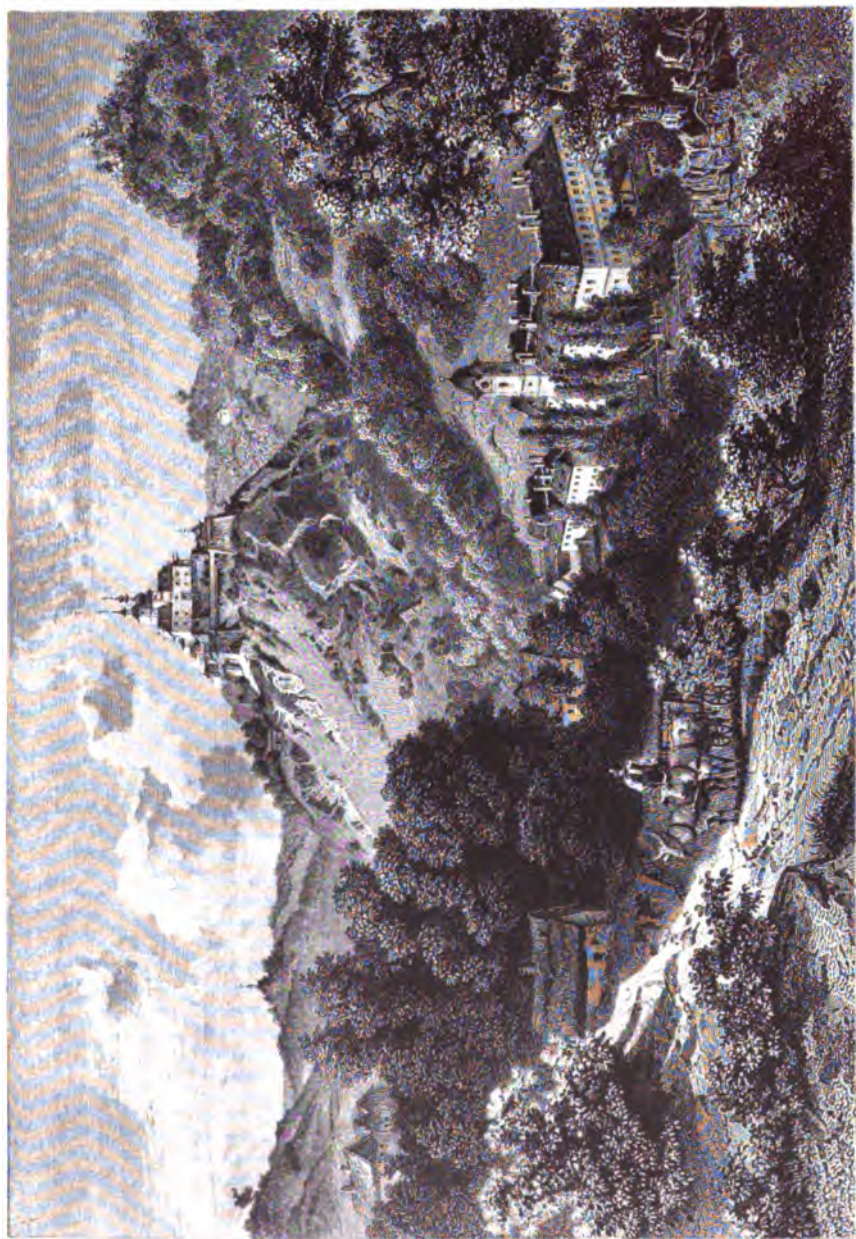
Most Sopronyból északnyugatra teszünk egy kirándulást, hogy vidékének egyik legérdekesebb pontját közelebbről megnézhessük, melyet már messziről gyakran láthattunk. Ez Fraknóvára, a h. Eszterházyak egyik regényes lakhelye. A vasúton Nagymártonig mehetünk, mely mváros közelében a Vulka völgyén átvivő vaspályai útvezeték van, mely 15 öl hosszú s $9\frac{1}{2}$ öl széles 20 ívezetből áll. Nagymártonból mezőkön és réteken keresztül egy óra alatt gyalogolhatunk a Vulka vize eredeténél, regényes völgyben épült Fraknóalja német mvárosba, mely mögött a sziklás várhegy emelkedik. Ez nem igen magas, mégis a fölkhanyarodó úton körülbelül fél óráig kell mennünk, mígnem a tetőre érünk, melyről szép kilátás esik a Fertő tavára, a Spittel és Vulka völgyeire. A hegytetőn a váron kívül még vendéglő s néhány gunyhó van. A várat mély árok környezi, mellyen hosszú dobogó vezet át. Ezen átkelven a boltozott kapucsarnokba jutunk, hol az őrhely s ezzel átellenben a börtönbe nyíló ajtó van, mellyen e jellemző felírás olvasható: „Hic discursus de praeteritis, praesentibus et futuris.“ A kapucsarnokon át az első udvarra jutunk, hol a katonák s hadszer-őr lakjai vannak. Az első udvarról a második külső udvarra jutunk, hol a völgytorok felé hegyes szögletbe kifutó bástyafoknak 3—4 láb vastag mellvédei, ágyú- és puskarései vannak. Innen azután hosszú hídon át a belső udvarra jutunk, melyet Eszterházy Pál herczeg lovas szobra ékesít. Ez udvar a tulajdonképi várba vezet, mellynek kapuüvezete alatt kitömött krokodil vas gyűrűkben függ.

A vár szobáiban ószerű bútorokat és képeket találunk; különösen az aranyos czifrázatú óriási kályhák ötlenek fel. Az egyik teremben az Eszterházyak arczképeit láthatjuk a 969-ben meghalt Paulus Christianuson kezdve, ki az Eszter-

házy-nemzetség állítólagos törzsatyja, a nem régen meghalt Eszterházy Miklósig. Más szobában az Eszterházyak feleségei és leányainak képei vannak; a legnagyobb teremben pedig az összes magyar királyok képei láthatók Attilától kezdve. Más teremben az Eszterházyak $9\frac{1}{2}$ láb magas s $7\frac{1}{2}$ láb széles nemzedékfája van. A bútorok a 17. század végétől valók; főleg a székek és pamlagok vánkosain látható hímvarrások s a selyem ágyfüggönyök vonják magokra figyelmünket. De a kép- és bútoraszobáknál még érdekesebbek a terjedelmes fegyvertermek, melyekben becses fegyvergyűjteményeket találunk. E gyűjtemények részint a legrégibb korokból, részint a török háborúk idejéből, részint a múlt századból valók. A bástyaboltokban még sokféle ágyuk is vannak.

Fraknóvárban az Eszterházyak családi kincsét is találjuk, melyet mindegyik herczeg tartozik növelni s mellyhez csak akkor volna szabad nyúlni, ha valamelyik Eszterházy török fogságba esnék s ki kellene váltani. A kincstárt csak az uralkodó herczeg irott engedélye mellett lehet megnézni. Ott láthatók többi között: a gyémántokkal megrakott sok kócsagtoll, kard és sarkantyú, azután sok drága török és magyar fegyver, becses serleg, lámpa, egyházi szer, gazdag magyar ruha, stb. A fraknói vár kincs- és fegyvergyűjteményei mindezenetre a leggazdagabb ebbeli gyűjteményekhez tartoznak. E fegyverek és becsességek őrzésére a herczeg külön gránátos csapatot tart.

A magasra felnyúló őrtorony még a régi várnak maradványa. Falai 18—24 láb vastagok. Belsejébe csak némelly falrések által juthat némi világosság, de a lépcsőzetten bátran lehet fölmenni. A torony ormról szép kilátás esik köröskörül. Alsó részében börtönök vannak s boltozott csarnok, melly alatt a tulajdonképi várbörtön van, ennek nincs kijárása s fenekét állítólag embercsontok fedik. A csarnok bejárásától jobbra más hegyesívvű bolt van, hol, mint regélik, egy fraknói gróf a feleségét falaztatta be, mivel távolléte alatt jobbágyain nagy kegyetlenségeket követett vala el. A fraknói vár nevezetességeihez még a 85 öl mély kút is tartozik, melyet török foglyok a sziklában vájtak ki. E kút a völgy talpán alulig

FRANKOVA. SCHLOSS FÜRCESTENAU.

Ansicht von der Höhe der Felsen.

ér, s vize 10 ölnyi; a veder láncza tehát 75 öl hosszú. E kútban csodálatos visszhang van, mely nemcsak egyes szókat, hanem egész mondatokat is visszahangoztat. A kéztapsolás oly morajt okoz benne, hogy az ember azt vélné, ágyútelepet sütöttek el.

Fraknovár mögött a Rozália nevű erdős hegyláncz nyúlik el, ennek tetején néhány gunyhó s lorettói Mária kápolnája áll, melyhez gyakran búcsúra járnak. A kápolna semmi nevezetességet nem mutathat fel, de a gyönyörű s igen terjedelmes messzelátás, mely ott kínálkozik, megérdemli, hogy felkapaszkodjunk. A Rozália hegység csak 2355 láb magas, mégis kevés pontról élvezhetünk oly nagy és változatos ki- és messzelátást.

Fraknovára helyén némelyek szerint már római őrtorony állott, melyet a húnok földig lerontottak volna. Sz. István idejében állítólag a Franciaországból beköltözött Gilet bírta Fraknót, s fia megújíttatá és megerősítteté a várat. Azután 1192-ben Gilet Miklós sok várost és falut kapcsola a vár birtokához. Később Frakno más határszéli birtokokkal együtt III Frigyes német császár kezére került; I Mátyás visszafoglalta ugyan, de Ulászló ismét odaadá Miksának. Ezóta Frakno 130 esztendőnél tovább volt az ausztriai ház birtokában, csak II Ferdinánd engedett végre az országgyűlés ismételt kérelmeinek s 1622-ben megígéré, hogy az országhoz tartozó várakat vissza fogja adni. Ekkor a fraknoi urodalmat gróf Eszterházy Miklós szerzé meg 500,000 fton, s ő azután a várat ujabbán felépítteté s kidíszítteté. Ezt a várnak három kapuin olvasható latin felírás bizonyítja. Eszterházy Miklós halála után 1645-ben második fia László lőn birtokosa a fraknoi urodalomnak, de csak néhány évig bírta, mert 1652-ben Verebéllynél a törökök ellen harczolván elesék. Ezután az urodalom birtoka László testvérijére Eszterházy Pálra szállott, ki 1681-ben nádorrá, 1687-ben német birodalmi herczeggé lőn, s ki leginkább szaporította a várban találtató becses gyűjteményeket.

Frakno nyugatra esik Sopronytól, de éjszakra is tehetünk érdekes kirándulást. A városbul kiérve terjedelmes és részint szép erdővel borított partra megyünk föl, mellyen túl más,

keletnyugati irányban terülő völgy tárul fel előttünk. Ezt éjszokról a Lajta hegység, nyugatról a Rozália hegység, a mögötte emelkedő Hóhegy s egyéb kisebb nagyobb hegylánczok, délre a Duller-erdő s némelly más magaslatok rekesztik be. E völgyben is számos helységet látunk, de legfestőibb alakban mutatkozik a Lajtahegy alján hosszan elnyúló Kismarton; nemsokára ott vagyunk, épen azon épületnél, mely már messziről leginkább intett vala felénk, t. i. herczeg Eszterházy Pál kastélyánál.

E kastély nagy négyszögöt képez; homlokzata a két végén kissé kiszökik. A közepén egyik kiszökő végétől a másikáig hét pár oszlopon nyugvó erkély van, mellynek rácsozata aranyos czímerrel ékeskedik. Az első emelet fölött négyszegletű fülkékben veres márványból készült 18 mellaszobor van. Az épület négy szögletén egyegy torony emelkedik, s ezeken kívül a tetőn még két kisebb toronyka látszik. A földéleresz vállkövei emberi torzalakokon nyugszanak. A kastély előtt tágas udvar terül, melyet szobros szökőkút ékesít; déli oldalán két csinos melléképület emelkedik, mellyekben az őrház, a cselédek lakásai, kocsiszínek és istállók vannak. Két herczegi gránátos áll őrt, egyik a küludvar nyugati kapuja mellett, a másik a kastély kapuja alatt. E gránátosok sárga zsinóros magyar veres nadrágot s kék kabátot viselnek. A belső udvaron a kapu felett két aranyzott grifmadár között felirásos márványtábla van; a földéleresz vállkövei itt is emberi torzfejekben nyugszanak s az első emelet párkányát is féldomború torzalakok ékesítik. Ezen belső udvarról a hátulsó átjáratba, mely 12 dórfejezetű oszlopon nyugszik, azután a nagyszerű kertbe jutunk. A kastélynak kert felőli homlokzatát gyöngyörfű oszlopcsarnok díszesíti, melyet két rendben álló húsz ion oszlop alkot. Ez oszlopcsarnok, s általában a kastély hátulsó része újabb építmény s más modorban épült mint az előrés, melyet Eszterházy Pál nádor 1683-ban építtete.

A herczeg évenként e kastélyban szokott néhány hónapot tölteni, azért csak ez van teljesen berendezve, míg Frakno és Eszterháza már félig meddig el van hagyva. A sok szoba és terem közzül kivált a nagy terem nevezetes. Ez 135 láb

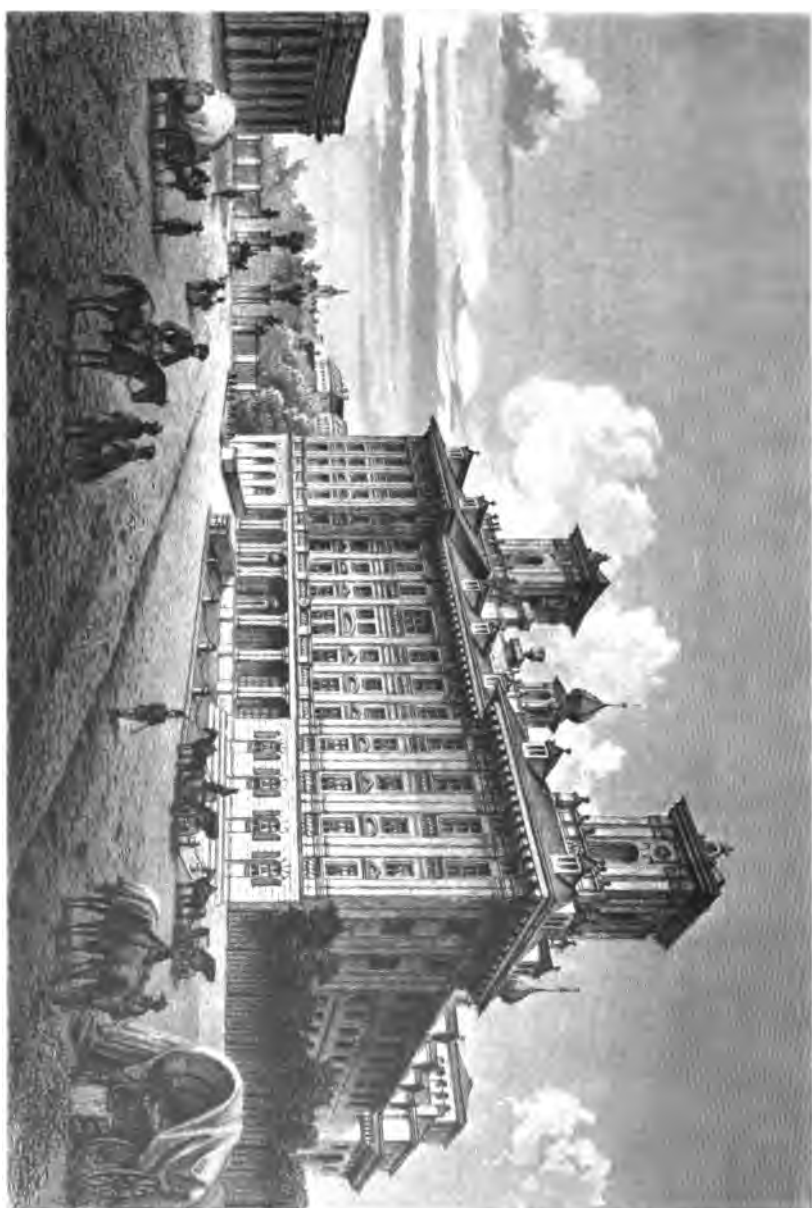
1. 6. 7. 8.

Druck & Verlag, von C. Lange in Darmstadt

Flabellastack soup^c

ERIKS MARBON, LILJENSTADT.

...aufter es Stolz bismarckian Pesten.

ИЗЪЕЗДЪ НА КИТАЙСКИЯ ПЪЛКОТЕЦЪ И ЕГО ОКОЛО
 ПОСЛАНИЕ НА ПЪЛКОТЕЦЪ И ЕГО ОКОЛО

hosszú s 54 láb széles; mennyezete középsikjén Amor és Psyche képei, a faloszlopokon a magyar királyok arcképei láthatók, párkánya fölött pedig allegorikus képek a magyar tartományokat ábrázolják. Megnézésre méltó a színház és vadászterem is; ez utóbbiban sok régi és új fegyver van. A várkapolna is csinos. Végre a gazdag családi levéltár is itt őriztetik.

De a kismartoni kastély legnagyobb díszül a Lajtahegy alján terülő roppant kert szolgál. Mindjárt a kastély mögött virágokkal szegélyezett gyeptér terül, melynek felső szélén az alsó tó van. Ennek partján mesterséges sziklaalkotmányon az úgynevezett Leopoldina-templom van, melyet 20 korinth oszlop ékesít, s melyben Eszterházy Pál néhai nővérének, herceg Lichtenstein Móricz özvegyének Canova készítette képszoira látható. A kert azután mind magasabbra emelkedik s mind kiesb és nagyobbserű látványt nyújt. Nemsokára a szép facsoportokkal környezett középső tóhoz jutunk, honnan gyönyörű ültetvények a rózsafa-sorba vezetnek. Ez 262 lépés hosszú, s több mint 160 rózsafából áll, melyek 6—7 láb magasak. A többi fasorok is gyönyörű sétahelyek. A három meleg és hat hideg növényházban összesen valami 7000 fajta virágot találunk. E roppant virágnövelés mellett a gyümölcs-termesztést sem hanyagolják el; s a felséges kő-, virág- és gyümölcskertekhez még roppant terjedelmű vadaskert is csatlakozik.

Ez igen nagy kertnek számos pontjáról bájos kilátás esik a környékre, kivált a felső tó mellől. Még terjedelmes kilátás esik a kerten kívül néhány száz lépésnyire levő Mária temploma mellől, hova a kert mellett felvonuló „hercegi“ sétasoron juthatunk. A ki még nagyszerűbb messzelátást óhajt, az kövesse a Maria-templom mellett elmenő s a hegyre vezető utat, melyen Szarvaskőre járnak, kik a rövidebb utat választják. Körülbelül egy órai gyaloglás után a szép Lajtaerdőn keresztül a Naphegyre érkezik, melyen deszkákból alkotott gúla van. E gúláról nemcsak az egész Lajtahegységet láthatjuk be, de szemünket a bécsi, pozsonyi, almási s másfelől a Hóhegy, Szemmering s más stajerországi hegyek között

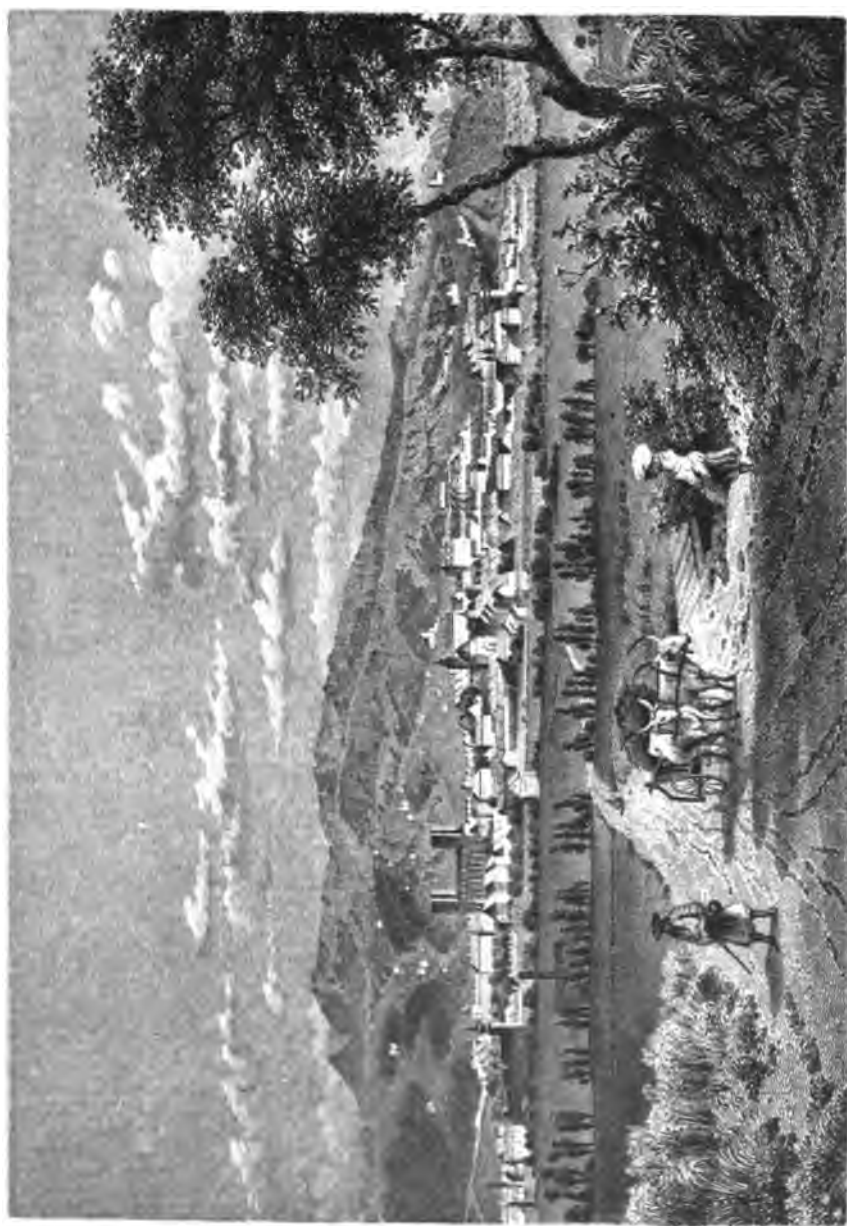
terülő egész vidéken gyönyörködtethetjük. A Fertő nyugati oldalát koszorúzó dombsorok egészen lelapúlnak, s a tómedence teljes nagyságában tűnik elő. Ebenfurt, Bécsújhely s az egész kömezői völgy, azután feljebb Bécsnek barnálló háztömege, sz. István tornya, a Fertőt szegélyző helységek, Soprony, Fraknó s a többi helységek világosan kivehetők. De Kismarton városát, mivel közvetlenül a hegy alján van; s a hegy másik oldalán levő Szarvkövet innen nem lehet látni.

Kismarton sz. k. város, kerítő falainak és bástyáinak némi maradványai még most is láthatók. A városka közepén az igen magas plebániai egyház áll, tornyát négyszegletű s felül hosszú csúcsba végződő fedél tetőzi, melyet négy kis toronyka környez. Ezen egyházban Haydn emlékköve van. A város legszebb utcája az Úriutca, hol a városházát találjuk; a Zárdautczában a ferencesek temploma és kolostora van, a hercegi sírbolttal. A város éjszakkeleti végén egészen magánosan az új katonanővelde van, melly elég nagyszerű, háromeletű s szoborművekkel is felczifrázott épület. Nagy udvar vagyis inkább kert környezi. A város ellenkező oldalán az irgalmasok kolostora van, melly 1760-ban épült, s odább a hegylejtőn a szép kalvária látható. Kismartonnak csak 2800 lakosa van, kik németajkuak.

Pécs és környéke.

Pesten alul a Duna két partja jó darabig meglehetősen egyhangú; ittott népes helységek mutatkoznak, mellyek azonban festői jellemmel épen nem dicsekedhetnek. A szabadalmazott gőzhajózási társaság egyik szép, nagy és kényelmes gőzösén egész Tolnáig utazunk, itt kiszállunk s a kies fekvésű Bonyhádon keresztül Pécsre megyünk.

Pécs város szelíd éghajlatú, gazdag és változatos növényzettel ékesített, gyönyörű vidéken épült. Szép szőlőkkel és gyümölcsösökkel, mandola-, birsalma-, fige-, gesztenye-, olaj-,

St. Peter's Church

Druck & Verlag v. J. Lange in Darmstadt

PÉCS VÁROSA. PÜNKIRCHEN.

Lauter és Stoll bismarckianisten

baraczk s másféle nemes gyümölcsfákkal betöltött előhegyek alján körszínileg épülvén, hosszan terül el keletről nyugatra. A város mögött emelkedő ezen előhegyek éjszak felé lankás lejtőjű, fokozatos felsíkot képeznek s a 2024 láb magas Mecsekhegyre támaszkodnak, melynek gerinczét és változatos völgyeit szép lomberdők borítják. Dél felé a hegyláncolat alján buja rétekkel és szántóföldekkel díszlő tágas völgy terül el keletről nyugatra, e völgytérségen túl délre lankásan emelkedő, terjedelmes dombhát duzzad föl, melyet gazdag vetések borítanak. E dombhát oldaláról nézve legszebben veszi ki magát a város, kivált mikor a reggeli nap sugarai által világosítottat meg. Ekkor minden szépségeit tárja fel előttünk, nevezetes templomait, takaros házait; ezeknek csoportjai mögött a szőlőhegyek elevenzöld koszorúja huzódik el, mely számos borházzal és csinos nyaralókkal van megrakva s melyből a kalvária, más dombon pedig a mindszentekről nevezett kápolna emelkedik ki. De különösen az éjszaknyugati oldalon büszkélkedő püspöki székesegyház, az ettől jobbra eső plebániaegyház s a nyugati szélén magasló karcsú minaret sajátos jellemet kölcsönöznek a városnak. Ha ezt közelebbről megnézzük s a sok szép, keleti szerkezetű, kővel befoglalt közutakat pillantjuk meg, melyekből a víz közvetlenül az utcára ömlik; azután a régi erősségek maradványai mellett elhaladva a keskeny s girbe görbe főutcán, mely az egész várost keletről nyugatra átszegi, a szögletes és meredek lejtőjű főtérre jutunk, melynek felső végén a plebániaegyházzá átváltoztatott török mecset áll: akkor azonnal érezzük, hogy Pécs birtokában különböző nemzetek váltották fel egymást, hogy nevezetesen a törökök is bírták s hogy a mostani keresztyénség a török maradványokon üttette fel tanyáját. Itt a török uralom előtti időből megmaradt templomok és kolostorok romjai, amott a török mecsetekből átalakított keresztyén templomok ötlenek szemünkbe; emitt a múlt század czikornyás modorában épült akadémiai épületet és katonai laktanyákat, amott megint az új izlésű vendéglőt s az üveges fedelfű bazárt látjuk. A tágas, menedékes főtéren a legtarkább népegyűlet tolong, árul és vásárol; a magyar, sváb, sokác, szerb stb. ruhára és nyelvre,

termetre és jellemre különböznek egymástól, de azért megértik egymást s barátságban élnek.

A belváros kicsiny, majdnem szabályos négyszöget képez; hajdan tornyokkal szárnyékolt, lőréses, magas kőfalakkal volt bekerítve, melyek alatt széles és mély árkok vonultak körül; a négy világtáj felől megannyi kapu nyílt a városba. E kapukat már régen széthányták, az árkokat betöltötték s jobbra házakkal beépítették, a kerítőfalakból is csak egyes darabokat hagytak meg. A belvároshoz csatlakoznak kelet felől a budai, dél felől a siklósi, nyugat felől a szigeti külvárosok; most már éjszak felé is támad egy külváros a kalvária körül évről évre nagyobb számmal keletkező csinos házakból. A belvárosnak 591, a budai külvárosnak 970, s az egész városnak 2520 háza van; lakosainak száma 1851-ben 15,821 volt, 1857-ben 18,079 tett, a katonaságon kívül. A belvárosban, a kalváriahegyen s a siklósi külvárosban a német, a szigeti külvárosban a magyar, a budai külvárosban pedig, melynek lakosai a törökök idejében leginkább Bosnyákországból költöztek be, az illir vagyis bosnyák nyelv uralkodik. De a míveltebb lakosok mindnyájan magyarul beszélnek.

Pécs nemcsak a természet szépségeivel, de a művészet emlékeivel is dicsekedhetik. Ez emlékek négy különböző korszakból valók, a római, román, gót építészet korszakaiból s s a török időkből. Az ősrégi keresztyén korból, az 5-dik század első feléből egy földalatti sacellium maradt meg, mely a főegyház délkeleti tornya mellett van. 1770-ben a káptalan házat akarván építeni, a főegyház mellett állott Szakmáry-féle házat lebonták, s midőn alapfalait kivevék, véletlenül a földalatti kápolnára találának. Ez valamint előcsarnoka is négyszegletű s félkerek boltozattal van fedve. Hátulsó oldalán rézsut uyílás van s e fölött meg a boltozat közepén az üdvözítőnek zöld koszorúval környezett névjegye látható. Az első névjegy alatt Péter és Pál apostolok képei vannak, arcaik görög modor szerint feketére festvék. A boltozat több síkra van osztva, melyeken Noe, a három király, Jónás, s négy szentnek képei láthatók, liliomokkal, koszorúkkal s más jelképekkel környezve. Az előcsarnok festéséből már keveset

látni. A kápolna közepén embercsontokat, közelében 13 római-kereszttyén sírt találtak. 1852-ben néhány illy sírt a főegyház alatt is lelének.

A pécsi főegyház a középkori építészet egyik legszebb emléke. Eredetileg korai román modorban épített, vízszintes fedezetű bazilika volt, melynek három hajója egyegy kerek szentélybe végződött. Lehet, hogy I István idejében épült, de 1064-ben leége s hihetõleg csak ezután keletkezett azon egyház, melynek nagyobb része még most is fennáll. 1345-ben újra leége, 1526-ban majdnem az egész város a lángok martaléka lön, de a vár s a főegyház sértetlen maradt. 1543-ban Szulejman a főegyházat más templomokkal együtt török mecsetté változtatá, s a törökök idõ jártában mecsetül, fõtanodául s erõsségül is használták. Hihetõleg a fõtemplom tornyait is õk csonkították meg, úgy hogy most valami vár tornyaihoz hasonlítanak. Sokat ujítottak és javítottak volt már a főegyházon, midõn 1805-ben egész külsejének helyreállításához és átalakításához láttak. E helyreállítással 20 évig voltak elfoglalva, Pollák pesti építõ vezérelte azt. A tornyok rovátkos ormot kaptak; a templom déli oldalán újjót homlokzatot építettek. Ezt 18 nagyszerû oszlop ékesíti, melyek közt kisebb oszlopok s keskeny magas ablakok vannak. Az oszlopok fölötti oromfalon a 12 apostolnak szépen faragott s 13 láb magas szobrai állanak.

A templom nyugati keskeny homlokán 8 oszlop, s ezek közt 4 ablak van; a kapu felett s a háromszögletû csúcsfal közepén is egyegy ablak látható. Keletre a három szentély-körönd van, kerekded tetõvel és szép román pártázattal. A négy torony a templom hosszoldalaihoz támaszkodik, és pedig ketteje úgy áll, hogy a homlokzatot is meghosszabbítja, másik ketteje pedig a mellékhajók végén a szentély köröndjei előtt van.

Az egész templom faragott kõbûl épült, hossza 216, szélessége 130 láb. A középhajó 69' magas, 30' széles és 115 láb hosszú, t. i. a szentély kezdetéig. A mellékhajók magassága 42 láb. A hajókat hat hatalmas pillérpár választja el egymástól. A szentély boltozata gót modorú s a 14. századból való. A karzat román íveken nyugszik. A templomnak 10

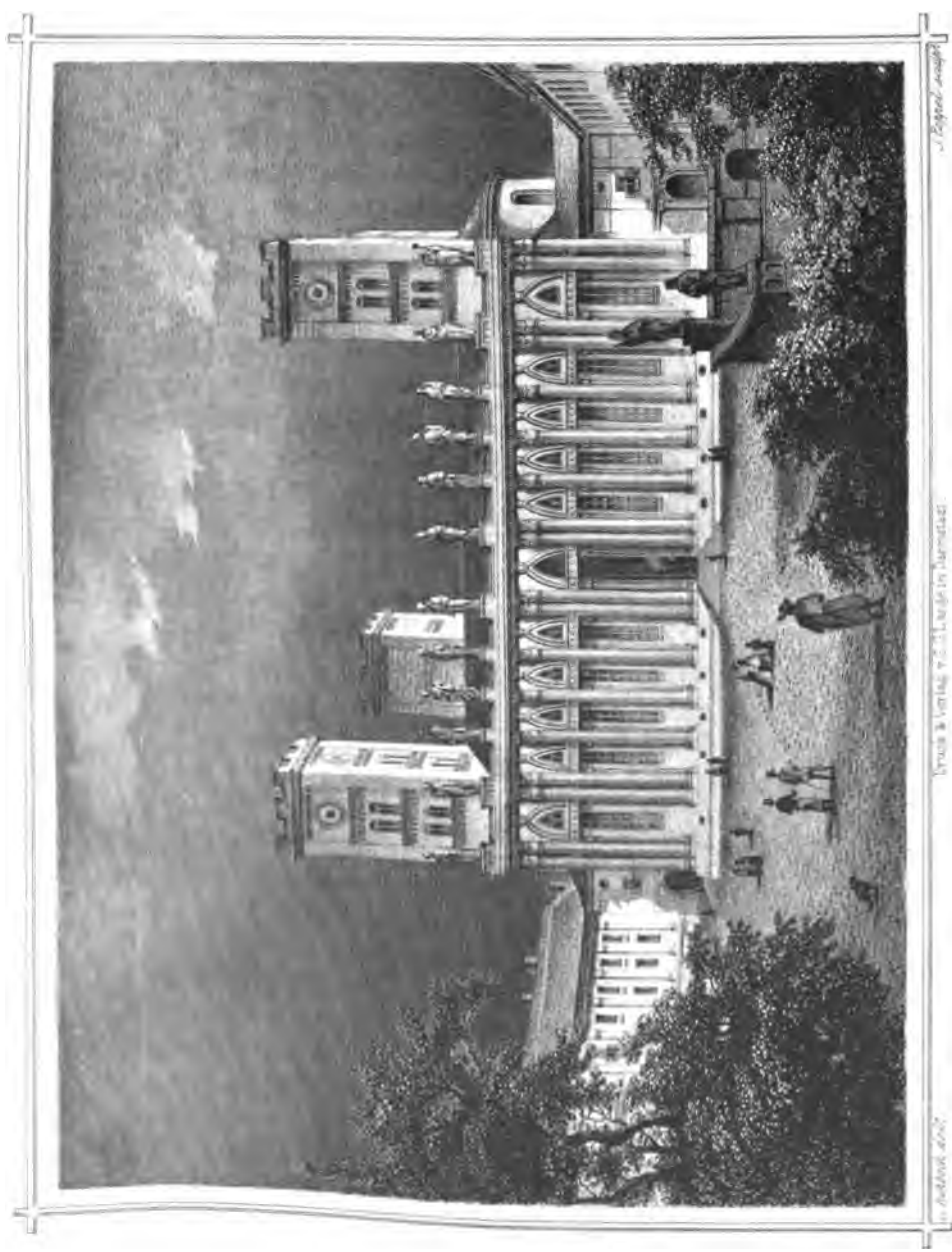
oltára s. oldalfalai mentén 5 kápolnája van, a sekrestyéken kívül. A török előtti időből csak egy oltár maradt meg, ez a Krisztus testéről nevezett kápolnának márványoltára, melyet Szakmáry püspök készíttetett.

A szentély két oldalán 18 lépcső az igen terjedelmes altemplomba vezet, mely a régi építkezésnek legjobban megmaradt s legérdekesebb emléke; 5 hajóra van osztva. Benne néhány igen régi szobormű látható. Általában a pécsi főegyházban sok századból való emlékeket, különösen nevezetes szereket, öltönyöket stb. találunk.

A főegyház keleti oldalán a paplak, nyugati oldalán pedig a püspöki palota van. Ez igen terjedelmes s a város legregibb épületeihez tartozik. Klimó püspök csillagászati tornyot építtetett hozzá, mely jelenleg püspöki levéltárnak használta-tik. Scitovszky, ki 1839—1849-ig pécsi püspök volt, az egész palotát tetemes költséggel megújíttatá. A püspöki palota és főegyház előtt akáczfákkal beültetett sétahely van, odább a tér déli oldalán az apácák új temploma és kolostora emelkedik. Ez 1848—1851-ig építtették föl, leginkább Scitovszky költségén, ki Pozsonyból a boldogságos szűzről nevezett apáczaszerzet néhány tagját telepíté oda a leányok nevelése végett.

A főegyházról keletre a káptalanbeliek házai vannak, még odább keletre az 1791-ben épült nagy papnövelde s az 1725-ben a város legmagasb helyén épült vmegyeház emelkedik. A főegyházon kívül még egy román templom van, t. i. a mindszentek egyháza, mely a 11. században épült. A temetőt új gót kápolna ékesíti, ez 1847-ben építtették. A kalvária kápolnája, mely a főegyház mögött emelkedő hegylejtőn áll, századunk elején épült.

A főpiacon levő plebániái egyház a törökök által épített mecset volt, a török birodalom legnagyobb s legszebb mecseteihez tartozott, s két magas minarettel ékeskedett. A törökök elűzése után a jezsuiták által keresztyén templommá alakíttatott, szépen kifestetett, szentéllyel, sekrestyével, kápolnával s két szép imádkozóval öregbítették. A jezsuiták eltörltetése után a templom a főegyházba kebeleztek, mely

AN PRAESENT ANTIKES EXHIBITION. TEMPLE OF CONCORDIA.

J. Russell sculp.

Printed & Published by J. Russell in the Strand

in the Strand, 1857

See also the engraving of the Temple of Concordia in the same work.

akkor plebániái egyház is volt, 1780-ban pedig a város plebániatemplomává lőn. 1846 7-ben belseje kijavították. Kupolája igen szép s oszlop nélkül 87 lábnyi magasságra emelkedik. A minaretek már eltűntek, s újabb időben egy tornyot építettek a templomhoz, mely azomban ennek építésétől nagyon eltűt. A templom előtt elterülő nagy téren szép kút, odább a sz. háromságnak szentelt nagy képszobor van. A piac keleti oldalán a nagy nádor-vendéglő emelkedik, átellenben a renaissance modorában épült katonalak van; a vendéglő közelében, a piac felső végén a csinosan fűszerelt városi színház találguk, mely 1839-ben épüle; a piac alsó végén, a főutca sarkán pedig az 1831/3-ban épített városház áll, csinos őrtornyának tetején a magyar korona látható. Odább délre az irgalmasok templomát és kolostorát találguk, melyet Nesselrode püspök 1706-ban a kapuczinusok számára rakata. A főutcában azon templomot és terjedelmes kolostort találguk, mely 1740-ben a pálosok számára építették, s mely ezek eltöröltetése után széna-, szalma- és sóraktárul szolgált, míg nem b. Szepesy püspök a k. kincstártól megvevé s 1833-ban az általa megalapított akademia számára pompásan helyreállítatá. Ez akademia a legújabb időig virágzott, míg nem az 1694-ben Széchenyi György primás által alapított gymnasiummal összeolvasztatván, 8 osztályú gymnasiummá lőn.

A város nyugati végén a második török mecsetet találguk, melyet Nesselrode püspök keresztyén templommá változtatott át. Ennek is szép kupolája van, mely 9 öl magas; mellette egy minaret nyúlik fel, mely hazánkban az egyetlen teljes épiséggel megmaradt minaret; még vas karzata is megvan, mellyről a hodzza az imádkozásra rendelt órákat hirdette ki a népnek. E templomhoz a városi kórház építettett, mellynek tágas udvara és szép kertje van.

A város mögött emelkedő szőlőhegyekben számos regevényes fekvésű kápolnát találunk. Ezek közül a legrégibb az, mely Havas-Mária tiszteletére a 17. században épült, s a város éjszakkéleti oldalán egy szőlős dombnak tetején áll. Igen meszsiről látszik, s mellőle gyönyörű kilátás esik a környékre. Éjszak felé egy kopasz mészkőszikla mered föl, mellynek tete-

jén kereszt áll; alatta részint kopár, részint szőlőkkel beültetett vagy cserjékkel benőtt, meredek dombblejtőkkel körbezett völmedencze terül, melyben az igen bővizű Tetye forrás fakad ki. E forrás omlatag kőfallal van bekerítve, a belőle eredő csermely a város felé folyik 1 papír-, 1 fűrész-, 16 lisztmalmot, 1 olajverőt s 4 pokróczkallót hajt. A forrástól keletre igen csinos nyárilak van, ezzel átellenben egy püspöki palota rommaradványa mered föl, jegenye-fákkal körbezve. E palotát Szakmáry püspök rakatta.

Pécs Baranya megyének fővárosa s nagy forgalomnak központja, a Duna jobb partjától 5, a Dráva bal partjától 4 órányi távolságra esvén s vasút által Moháccsal s így a Dunával levén egybekapcsolva. A rómaiak a város helyén nemsokára Kr. születése után állótábort alapítanak, melyből azután Sopianá, alsó Pannoniának fővárosa, keletkezett. Onnan van, hogy Pécsen és környékén sokféle római emlékeket találunk s még folyvást találnak. Ez emlékekből többi közt az is kitetszik, hogy Pécs vidékén a szőlőművelés már a rómaiak idejében virágzott. A népvándorlás, úgy látszik, a várost nem enyészttette el egészen, mert nevét gyakran emlegetik, különösen a 9. században. Nagy Károly a pécsi vidéket Privinna morva fejedelemnek adományozá, ki Pécsen 848-ban templomot rakata. A város német és latin nevét az öt templomról kapta, magyar neve alkalmasint a tót „pet“ — öt szótól származik. Sz. István püspökséget alapíta Pécsen, Péter király az ottani székesegyházban temetteték el. Ott találtató emléke a magyar középkori szobrászat egyik legnevezeteseb maradványa. A püspöki város kivált 1342 óta növekedett és emelkedett; híres főtanodája, valóságos egyeteme is volt, melyet I Lajos 1367-ben szerzett vala s melly a mohácsi vésznapi virágzott. A pécsi püspökök közül sokan kitűntek mint a művészetek és tudományok kedvelői és gyarapítói, nevezetesen Csingei János vagyis Janus Pannonius (1459 — 1472) korának híres költője, a sváb származású Zsigmond Erncszt (1472 — 1505) és Szakmáry György (1505 — 1524). Az utóbbi két püspök sokat építkezett, úgy-hogy a 16. század elején Pécs hazánknak egyik legszebb városa volt. A belvárost környező esősítésekén kívül magában

J. R. Beck del.

Druck & Verlag v. W. Lange in Darmstadt

A. Holmann sculp.

**BLAUDANI NECSIET MINARETTTEL PÉCS VÁROSÁBAN.
KIENIACZKI MOSCHEE UND MINARET IN FÜNFKIRCHEN.**

Landes-od Stoltz bizományában fészen

a belvárosban is egy erős vár létezett, mely a főegyház körül emelkedett magas kőfalaival és tornyaival, s melyet a püspök mint királyi hűbért bírt. A pécsi püspökség a leggazdagabbakhoz tartozott, javai Ulászló idejében 20,000 aranyat jövedelmeztek. A főtanoda növendékeinek száma akkora volt, hogy egész hadsereggel fölért, s a művészetek és tudományok anynyira virágoztak Pécsen, hogy a tudósok Athénéhez hasonlították. A lakosok kereskedést s mindenféle mesterségeket űztek s általában vagyonos miveltek emberek voltak. Nem ok nélkül támadt tehát az ismeretes közmondás: „németnek Bécs, magyar-nak Pécs“.

A mohácsi csata után a törökök azonnal elárasták Pécsét s fölperzselék. Azután birtoka felett Szapolyai és Ferdinánd versengtek egymással. 1541-ben a törökök Budáról hazatérven Pécs alá szállának, de Athinay Simon várnagy megghiúsította ostromaikat. Azonban Szulejman már 1543 jul. 20. megszállta Pécsét is, mely innentova török földesúrnak kényszerült szolgálni. Mindazáltal a török uralom alatt sem hanyatlott el egészen, továbbad is nevezetes város maradt mind hadi, mind kereskedelmi tekintetben. A törökök nagyon megkedvelték, kivált regényes fekvése miatt, s többi közt tíz mecsetet építettek, melyekből még most is öt létezik. — 1664-ben Zrínyi Miklós és Hohenlohe szállák körül Pécsét; a várost el is foglalák, de a várat a törökök vitéz védelme és saját katonáik fegyelmeletlensége miatt meg nem vehették. Ezért teljesen feldulak s felgyújták a várost s azután odább állának. Zrínyi az egész környéket is elpusztította, hogy a törököt a hadfolytatásra való eszközöktől megfosssa. — Végre Buda visszavétele után badeni Lajos herceg Pécsét is felszabadította a török járomtól 1686 okt. közepén. Ez ostrom alatt is sokat szenvedett a város; 1704 és 1708-ben pedig Rákóczy hadai s a szerbek pusztították el.

A török uralkodás alatt Pécs keresztyén lakosai jobbra protestánsok és óhitűek voltak, s az egyes vallásfelekezetek nagy türelmetlenséggel viseltettek egymás iránt. Még 1688-ban is kevés kath. lakos volt Pécsen. 1690-ben a Duna és Dráva között lakozott óhitűek a kath. egyházzal egyesültek; 1692-ben Pécsnek tanácsa s jobbra német és mindenféle más jövevények-

ből álló lakossága megfogadá, hogy a város határában ezen-
túl semmi lutheránust, kálvinistát, arianust, s egyéb eretneket,
zsidót és pogányt nem fognak tűrni; e fogadást XII Incze pá-
pa s I Lipót király is megerősíték. Ezentúl tehát a protestán-
sokat és nem egyesült görögöket valamint a zsidókat egyaránt
űldözték s kiűzték a városból. Jelenleg is a lakosságnak leg-
nagyobb része a r. kath. egyházhoz tartozik. — Mária Terézia
1780-ban sz. k. várossá tette Pécsét, miután ez a püspöknek
és káptalannak 62,888 ftot fizetett vala váltságul.

Baranya vmegyében egy tetemes hegylánczolat húzódik
el délnyugatról éjszakkeletre; éjszak felé majdnem egyenlőn
lejtőeső gerinczeket bocsát legyező alakjában. Szabolcs és
Mánfa helységek közt széles horpadás van, melly az egész hegy-
séget két csoportra osztja: a nyugati hegycsoport Pécs mö-
gött emelkedik s legmagasb csúcsai a Mecsek s az odább
nyugatra levő sz. Jakabhegy; a másik csoport kelet felé húzó-
dik, legmagasb csúcsai a Zengő és Háromhegy, mellyek
Pécsvárad mögött merednek föl. A nyugati hegycsoport legin-
kább veres fővenykő és sötétszínű triasz-mész, a keleti pedig
fiatalabb mész-és fővenykő-rétegekből áll, mellyek a liasz-
képződményhez tartoznak. A két csoport legmagasb feldom-
borodásai között a nevezetes főveny- és palakő-rétegek vannak,
mellyek a kőszéntelepeket foglalják magokban. A pécsvári
csoporthoz tetemes mellékcsoport csatlakozik, melly éjszak felé
Sz. László és Szász falvak körül emelkedik; ez részint liasz-
rétegekből, részint, és pedig túlnyomólag a krétaképződmény
alsó tagjához tartozó márgákból és mészkövekből áll, mellyek
trachit- és bazaltféle kitörések által emeltettek. A kőszén-
képződmény a pécsi hegycsoport éjszakkeleti részét foglalja
el, melly Szabolcs és Somogy helységek határain keresztül
Vasas faluig terjed, hol a különböző kitörések által megvál-
toztatott liaszféle rétegek következnek. A Mecsek triasz-
mészkő, sz. Jakab hegye pedig veres fővenykő. A kőszéntele-
pek a jura alsó tagjához tartoznak. Területök nagy része
Pécs határába esik. Századunk elején nyiták meg a kőszén-
bányákat, de eleintén kevés sikerrel mivelték. 1810-ben haszon-
bérbe vevé a várostól egy társaság, de ez sem boldogult.

Azután a duna-gőzhajózási társaság vőn haszonbérbe 300 holdnyi területet, más 200 holdnyi területen a város nyittata bányákat. Végre 1858-ban a városi hatóság az egész 500 holdnyi területet a gőzhajózási társaságnak egy millio pftért örökre eladá, azomban a terület felszínét s az erdőt megtartá magának. De a városének többi 2800 holdnyi erdőterület belsejében is vannak kőszéntelepek, mellyek a város birtokában maradtak, s mellyeket más társaságok vájnak, noha nem nagy sikerrel. A gőzhajózási társaság az általa Villányon keresztül Mohácsig épített vasuton szállíttatja a kőszent a Dunához, és pedig évenként valami 2,700,000 mázsát. Bányái körül egy 60 csinos házat számláló helység támadt, mellyben valami 400 bányász lakik. A társaság pécs-mohácsi birtoka 10 millio pftnyi tőkét képvisel. — A szabolcsi kőszénbányákat a pécsi főkáptalan bírja, a szomazéd vasasi kőszén- és vastelepeket pedig a cs. k. kincstár néhány év előtt az ugynevezett rajnai-osztrák társaságnak adta el 500,000 pftért.

Pécs környéke nemcsak festői, de természettudományi és történelmi tekintetben is nagyon érdekes. A szép, kerekded tetőjű sz. Jakab hegyén remete sz. Pál szerzetének első kolostora állott. E szerzetet Özséb esztergomi kanonok alapítá, ki néhányad magával az Irugh vagyis sz. Jakab hegyén vonult meg, hol Bertalan pécsi püspök 1215-ben számukra remetelakásokat, s Jakab apostol tiszteletére egy templomot építtete, s honnan azután a földmiveléssel, tudományokkal és művészettel foglalatosszerzet országszerte elterjedezett. A mohácsi vésnap után a pálosok Pécs környékéről elpusztultak, s jakabhegyi kolostoruk idő jártában egészen eltűnt. 1730 táján Fonyó pécsi nagyprépost új kolostort és templomot építtete, s ennek romjai még most is láthatók.

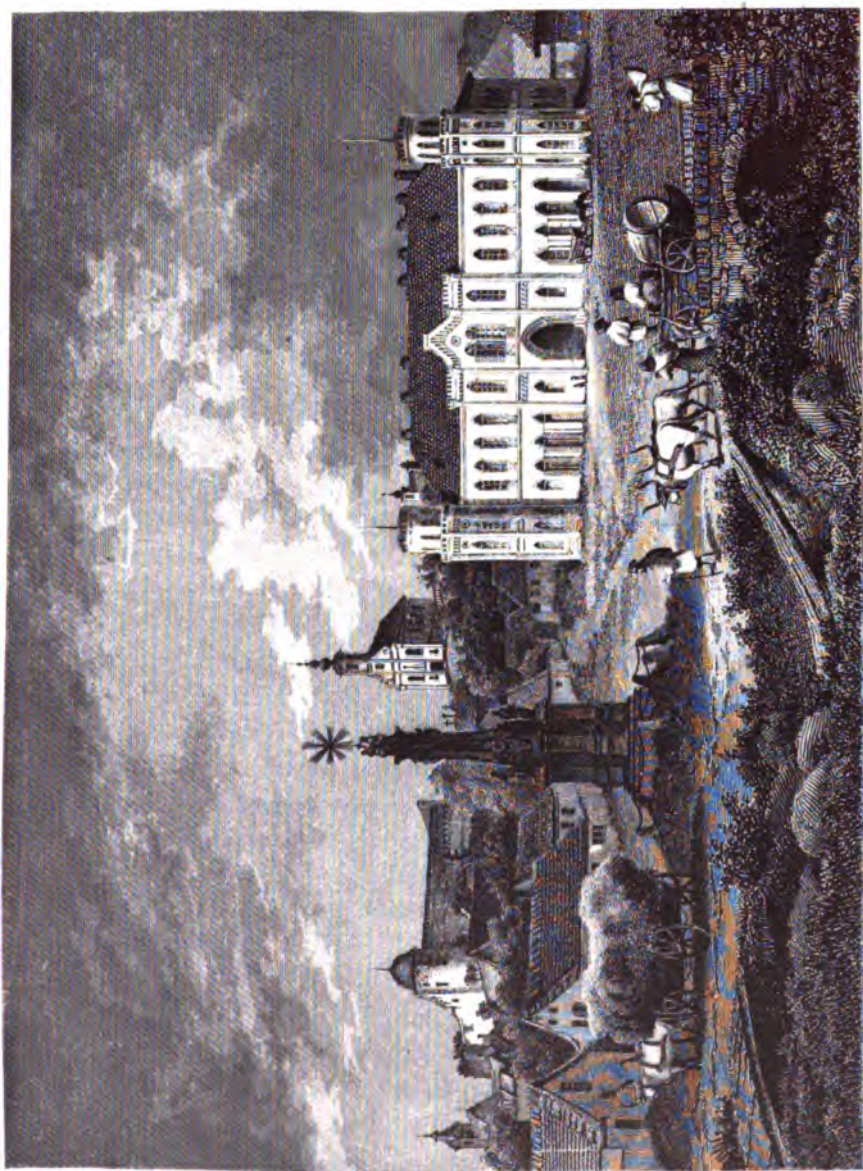
Péctől éjszakra a Mecsekhegységben a regényes fekvésű Kantavár romjait találjuk, s ez omladozó várfalakhoz közel az említett kőszénbányák vannak. Odább éjszakra Mánfa és Abaliget falvak határjában érdekes cseppkő-barlangokat találunk. Mánfán régi gót templom is van.

Ha a hegység déli oldalán keletnek tartó országutat követjük, néhány falun keresztül a 2 mfdre levő Pécsvár

mvárosba jutunk, melyly épen a Zengő alján szállók és gyümölcsösök között terül el, dombos vidéken. Az egyik dombon egy régi várnak kerítőfalai és bástyái mutatkoznak, más dombon szép templom, a helység r. kath. plébániai egyháza áll. E két domb között és alatt a kis város házsorai vonulnak el; középett nagy vásártér van, melyet a nem rég épített városház ékesít. Ez hazánk egyik legcsinosabb városháza. Csúcsivű ablakai, saroktornyai, rovátkos falai, czifra homlokzata régies jellemet kölcsönöznek neki. A város mögötti szállók, a terjedelmes gyümölcsösök, melyekben a gesztenyefák is díszlenek, s a háttérben emelkedő, lombos erdővel borított Zengő és Háromhegy szép tájképet adnak.

Pécsváron hajdan a benczéseknek híres apátsága létezett. Ezt sz. István szerzé 1015-ben „lelkének üdvére, birodalma biztosítására s a boldogságos szűz és sz. Bencze tiszteletére.” István király adományait sz. László, II Béla s más királyok új adományokkal tetézték. II Béla fiatal korában, midőn atyjával együtt Kálmán király parancsára üldöztetett, a pécsvári apátságban lelt menedéket, ezért később mint király háladatosnak mutatta magát az apátság iránt. Ennek évi jövedelmeit 1439-ben hivatalosan 1405 aranyra becsülik, azon jövedelmeken kívül, melyek a fekvő javakból kerültek. A mohácsi vész után a pécsvári apátság is elenyészett, megmaradt javait Mária Terézia 1777-ben a magyar egyetemnek ajándékozta. Épületeiből s erősségeiből csak az említett kerítőfalak maradtak meg, melyek többnyire újabb épületekkel megrakott tágas udvart környeznek.

Pécshez nyugatra, 4 mfldre, Szigetvár van, mely történelmi nevezetességét Zrínyi Miklós dicső védelmének és halálának köszönheti. Szigetvár Somogy megye keleti szélén van, egy terjedelmes, düstermésű síkságon, melyet az Almás vize nedvesít. A magyar, sokác, és német lakosoktól népesített kis városnak még sok zsúppal és náddal fedett háza van, de a piactot csinos s tágasabb házak környezik. Ott van a r. kath. parochialis templom, melyly hajdan török mecset volt s melynek kupoláját Zrínyi végső viadalát ábrázoló festmények, Dorfmeister művei, ékesítik. A másik szentegyház a kolostor-

H. Rothrock del.

Druck & Verlag v. G. J. Lange in Darmstadt.

F. Kuhn sculp.

PÉCSVÁRAD.

Umfasser als Stolz bürocratischer Residenz.

ral együtt a ferenczeseké, a harmadik az óhitűké. A vendéglő előtt elmenő út a vár felé visz, melly a város éjszaki oldalán, az Almás által képezett lapályos szigeten emelkedik. E várat eredetileg valami görög jövevény rakatta, később enyingi Török Bálint erősítette meg, I Ferdinánd jobb karba tételé, ugyhogy Stansics Márk a törökök ismételt megrohanásai ellen szerencsésen megvédheté. Stansics halála után gr. Zrínyi Miklós parancsolt a szigetvári erősségben, melly akkor három részből állott, a tulajdonképi várból, mellyet öt sáncz és hármás vizárok kerített be, s az ó és új városból, mellyek hidak által voltak összekapcsolva. Az Almás vize t. i. a város és vár körül szétágazván posványos nádrétet képezett, a belső vár a terjedelmes posvány közepett egy kis szigeten állott s jobbára csak fa épületekből állott és fa karózatokkal volt megerősítve. A szigetvári őrség gyakran kitört s ismételve megverte a környéken kóborló török csapatokat. Szulejman régóta bószút forralt Szigetvár ellen, s mikor Ferdinánd követei a békekötés iránt alkudoztak, a várnak lerontását sürgette. Kivánsága nem teljesült. Szulejman 1566-ban új hadjáratot indita Magyarország ellen; Zimonyban János Zsigmond erdélyi fejdelemmel találkozván, Eger alá készült indulni, midőn hírért vevé, hogy a szigetvári őrség ujabban kitört és Siklósnál egyik kedves emberét megölte. Legott megváltoztatván tervét, Szigetvárnak vevé útját, hogy Zrínyit és a vakmerő őrséget megfenyítse, Aug. 1-jén 90,000 török érkezék 300 ágyúval Szigetvár alá, aug. 5-kén maga Szulejman is megjöve. A vár őrsége csak 2500 magyarból és horvátból állott, Zrínyi még tavasszal eltökélette volt, hogy a várba zárkozik, akarván „mindenek előtt a nagy Istennek, azután a császári királyi felségnek s a keresztyén világnak s a vég pusztaságra jutott édes hazának híven, állandóan és derűlt arcczal, vére hullásával, s ha kell, fejével szolgálni.“ Most a törökök megjelente után Zrínyi és vitézei esküvel fogadták meg egymásnak, hogy a várat utolsó csepp vérig megvédik; Szulejmant egy ágyulövessel üdvözölték s a sánczokon veres posztót aggat tak ki. A törökök legelsőben az újvárost lődözik, Zrínyi ezt a hidakkal aug. 9. hajnalban felgyújtatá s az óvárosba vonult. A törökök azomban az égő házak közzé vonák ágyúikat s

legott az óváros lödöztetéséhez fogtak, egyszersmind föld és fővenyzsákokat hánytak az újvárost környező mocsárba. A vivás éjjel nappal szakadatlanul folyt. Azalatt Maximilian és öccse aug. 15. Óvárra érkezett, hol számos német és magyar had táborozott; az ország mas részein is kisebb nagyobb hadosztályok vesztegeltek. Zrínyi Maximilianhoz folyamodék segítségért. A hadi tanács azomban cserben hagyta a hős hazafit s a hadsereget Győr alá indítá, hogy ott tábort járjon. Zrínyi tehát segély nélkül maradt s aug. 19. az óvárost is kénytelen vala odahagyni. A vívók 3000, a védők 300 embert vesztek. Zrínyi a várba zárkozott. Szulejman az összes Horvátország birtokát ígéré neki oda a vár átadásáért, Zrínyi az ígéretet és felhívást visszautasítá. Ekkor cselhez nyúltak a törökök, magyar, horvát és német nyelven írt leveleket is röpitettek nyilakkal a várba, hogy csábító ígérek által az őrséget Zrínyi ellen fellázítsák. Mind hiába. A szultán már türelmetlenkődik. Aug. 26 a nagyvezír ostromot parancsol, az ostrom visszaveretik. A törökök új meg új erővel ismétlik az ostromokat, leghevesebben aug. 29., a mohácsi vész évfordulati napján. A szultán maga is lóra ül, noha aggság és betegség miatt mármár roskadoz, személyesen buzdítja katonáit a vitézkedésre. De Sziget hősei a tízszeres ostromot is visszaverik. Szept. 2. a törökök félbeszakasztják az ostromot, aknákat ásnak, hogy a Nádasdy Tamás építtette „hegy“ nevű sánczot felrepítsék, az aknákat három nap alatt készítik s szept. 5. hajnalban felgyújtják: a vár külső falai részben összeomlanak, a törökök nyomban megújítják az ostromot. Zrínyi még nem csügged, vitézei közt a legvitézebb, kardját körülhordozza a vakmerők közt, kik a bástyákra sűrűn felkapaszkodnak; a tusa mind hevesebben foly, vívók és védők egyre hullanak. Az ostrom még egy izben visszaveretik. Száz meg száz török halott fekszik a falakon, ezer meg ezer az árkokban. De mig Zrínyi és vitézei a falakon emberkednek, addig az erős szél által gerjesztett tűz a várnak belső épületeit emésztí: még csak a középső torony áll épen, s Zrínyi e toronyba kénytelen vonulni, élésházát, nehezebb ágyuit a lángoknak és ellenségnek hagyva martalékkul. A török csapatok azonnal fosztás végett az égő házakra törnek,

a nagyvezír a végcsapáshoz készül Sziget és Zrínyi ellen. Szulejman ekkor már haldoklott, „mégsem égett ki e kémény, mégsem, zendül meg a diadal kürtje?” ír a nagyvezírnek s e diadalmi kürtszót lesve szept. 6. virradóra kiadá lelkét: szélhűdés vete véget életének. Szokoli nagyvezír eltitkolja a szultán halálát s folytatja a vivást. Szept. 7. hajnaltól éjfélig ágyuztatja a tornyot, Zrínyi és társai utolsó menedékét. Szept. 8. a torony is lángba borul. Ekkor Zrínyi kamarása Serenk Ferencz által magára adatja a dolmányt, a mentét, mellyeket menyekzője napján viselt vala, bársony kucsmájára gyémántos forgót tűzet, nyakába veszi az arany lánczot, karjára az arany perczeket, előkivánja a vár kulcsait, melléjük 100 aranyt tesz dolmánya zsebébe, díjul annak, ki őt megölel. Azután leveszi a falról atyjának kardját s kilép az udvarra vitézei közzé: halát ad nekik, hogy esküjököt rendületlenül megállották, reményét fejezi ki, hogy példáját most is követni fogják, inkább dicső halált választva a keresztyén hitért, az édes hazáért, mintsem gyalázatos életet ahítva. Erre az elszánt vitézek elvetik a pajszt, vértet, sisakot s kivont karddal várják az indulót. Zrínyi a zászlót Juranics Lőrincz kezébe adja, háromszor Jezust kiált, s a kapu kinyílik. Egy összevagdalt vassal, láncszemekkel, puskagolyókkal megtöltött ágyu elsütetik, s ez rést nyit a hídon előtóduló vívók rendében. A hős „szörnyű szemmel méri az ellenséget“, azután közzéje veti magát. Egy golyó mellén, egy másik fején találja. Körülötte, megette elhullanak mindannyian, kik vele a hídra rohantak vala, háromnak négynek kivételével. Zrínyi még lélezkzik, a jancsárok agájához vitetik, s ez leszeleti fejét. A toronyban tovább és tovább harapódzik a tűz, nők, gyermekek, betegek, kik benne maradtak s még életben voltak, felkonczoltatnak vagy a táborba hajtattak. S mind több jancsár, szpahi, martalóc nyomul be a hídról a kapun, bámulni a vad lánggal égő sasfészket, fosztani, elrejtett kincseket nyomozni. Serenk Ferencz azon kevesek közül való, kik élve fogságba kerültek; elviszik a nagyvezírhoz, hogy vallja ki, hova rejtette kincseit a gróf. „Elégette, megsemmisítette. Pénz, drágaságok, ékszerek nincsenek a toronyban, de annál több löpor van benne, ez néhány percz,

mulva felgyúl, a tüzet, mely nélkül most sem volna kezetekben a vár, saját vesztetekre raktátok.“ Igy szól Serenk; csakhamar iszonyatos dörgéssel felrepül a torony s 3000 törököt temet romjai alá. — Zrínyi fejét a nagyvezir körülhordoztatá a sereg rendei között, azután Salm Ekdardnak küldé e levéllel: „Fogadd szíves hajlamom jeléül legmerészebb vezértek fejét, melyre ezentúl is nagy szükségtek volna; a testet eltakarítottam, mert szégyen gyalázat volna, ha illy vitéz férfiú holt tetemei a tarlóban fektünnének az ég madarainak étkeül.“ (Szalay László).

A török azután megfészkelé magát Szigeten s innen uralkodott a környéken, míg nem 1688-ban eltűntek. III. Károly Zrínyi erősségének helyén az omladékokból új várat építtete, rendetlen négyszög alakjában. Ez azon vár, melynek maradványai még most is láthatók; jobbára csak külső falai állanak még, a belső helyet holmi gazdasági épületek foglalják el, s ezek közt egy török mecset is látható. A várfalakat még árkok környezik, de a hajdani mocsarak lecsapoltattak, s helyöket buja kaszálók és szántóföldek foglalják el. Zrínyi Miklós halála napját még most is ünneplik vallásos kegyelettel s a helyen, hol állítólag a hős elesett, egy kis kápolna van, melyet a belvárosnak kanizsai kapujan kívül az Almas hídjától jobbra találunk.

Pécsről délre a siklósi vagyis harsányi hegység van. Ez egy keskeny, több mint 3 mfd hosszú hegysor, mely délkeleti irányban húzódik el s a boráról híres villányi heggyben éri végét. Keleti felében két ágra szakad, déli ága a meredek harsányi hegy, mely liaszféle mészkőből áll s 1380 l. magas. A hegységnek többi csucsei mind alacsonyabbak, s dél és kelet felé jókora domb sem mutatkozik. A harsányi hegyhez, melyet gerinczével egyenközűleg elvonuló sajátságos hornyolás jellemez, a következő monda csatlakozik: Amott a hegy tövén, Harsány faluban, egykor egy asszony élt, ennek egy igen szép leánya volt; ebbe a csudaszép leányba maga az ördög lett szerelmes. Eljára tehát hozzá és sok nagy kincset ígére anyjának, ha leányát oda adja. De az anya vissza utasítá a fényes aranyokat s azt mondá az ördögnek: szántsa fel még az éjjel az egész harsányi hegyet s azután megkapja a menyecskét. Az ördög

Druck & Verlag v. J. L. L. in Leipzig.

Druck & Verlag v. J. L. L. in Leipzig.

Druck & Verlag v. J. L. L. in Leipzig.

S I K L O S V Á R A . S I K L O S .

Druck & Verlag v. J. L. L. in Leipzig.

ráállta, legott befogá pokolbeli lovait s elkezdé a hegyet szántani. Az anya pedig oda le a villányi határ szélére mene leányával, hol még most is a nagy kőszikla van, s onnan nézte az ördög munkáját. Ez nagyon szaporán ment, s mikor Villányban a toronyóra egyet ütött, a hegynek már három negyed-része meg volt szántva. Az anya és leánya rémülve láták, hogy az ördög mind sebesebben hajtja lovait, hogy ezek úgy szikráztak, mint kovácműhelyben, mikor a vasat ütik; egy percz mulva vége a munkának. Ekkor az asszony térdére borul, összecsapja kezét, hogy csattogása messzire elhallik s a kakast is felkölti álmából. A kakas kukurikolni kezd, utána valamennyi kakas kukurikol Harsányban és Villányban. Erre a reményében megcsalatkozott ördög tüzes esővel felszáll, mérgeiben magával rántja a hegyet s tetejéről egy nagy sziklaszálat szakaszt el, melyet repültében az asszony felé hajt. De ez imádságba levén elmerülve sértetlen maradt, s a kőszikla mellette esett a földre. A mint az ördög odább Eszék felé repüle, észrevevé hogy csizmájában néhány kavics a lábát szorítja. Levevé csizmáját s kiveré, s ekkép támadt a beremendi hegy. — Ez a síkság közepett domborodik fel mintha felfúvott hólyag volna, csakugyan olly mészkőből áll mint a harsányi hegy; sok repedései és hézagai vasas agyaggal vannak félig kitöltve s azonkívül szép mésztuffal és csepegőkövekkel bevonva. Az agyagban mindenféle apró állatok csontjait lelték.

Ha a siklós-villányi hegység nyugati oldalán keresztül délnek követjük az utat, csakhamar a kies térségre jutunk, mely a hegyvonalt déli oldalán a Drávaig elterül. Itt legelsőben Harkány falu ötlik szemünkbe, melynek déli végén egy kis liget közepett a harkányi fürdő van. Az ottani égvényes sós kénes hőforrásokat csak 1824 óta használják. Siklós birtokosai, gr. Batthyányi Antal s fia Kázmér rakatták az épületeket, s a harkányi fürdő máris hazánk látogatottabb fürdőihez tartozik. E vidéken több más hőforrás is van, nevezetesen Harsányban, Tapolczán és Siklóson.

Siklós az éjszaki oldalán a lapályból magánosan emelkedő kúphegyen épült várával igen szép tájképet nyújt. Balra az említett hegysor emelkedik tájas ívben délkeletre kanyarodva;

gerincze sok helyütt kopasz, lejtőit szőlők és gyümölcsösök borítják, alján néhány helység van, mint a szépfekvésű Mária-Gyűd a ferencsések kéttornyú templomával, melybe a környék népe régóta bucsura szokott járni. A siklósi várat Zsigmond korában Gara Miklós birta. A korlátlan önkény, kegyetlenkedés, a külföldi szerencsevadászok kitüntetése, a ledérség, tékozlás és mindenféle törvénytelenkedés Zsigmondot annyira meggyűlöltették vala a nemzettel, hogy nemcsak az uralkodástól, de életétől is meg akarták fosztani. 1401. április 28. az egyházi és világi főurak Budán a királyi palotába menének, s a királyt Visegrádra vivék mint foglyot. Gara és néhány más barátja Zsigmondnak egyelőre csak azt eszközölhették ki, hogy a fogoly király kezesség mellett a siklósi erősségbe szállíttassék. Gara saját fiát Miklóst, és testvérjét Jánost adta kezesekeül. A siklósi várban Gara Ilona, Miklósnak anyja s Eberhard zágrábi püspök vigasztalák a fogságát nem épen férfias lélekkel elazenedő királyt. Ez olly bűnbánónak mutatkozott, fogadása, hogy azontul tisztelettel fog viseltetni az ország törvényei iránt, s hogy a történekeért, a reá mért igazságos büntetésért soha sem fog boszút venni, olly őszintének látszott, hogy Garának végre sikerült őt az ország nagyaival kiengeesztelni. A rendek Pápára gyülekeztek a szabadon bocsátott király fogadására, s midőn Zsigmond Siklósról ide jött, 1401. okt. 27., magát hittel kötelezte, hogy azokon, kik fogságra vették vala, sohasem fog boszút állani, sőt neheztelését még csak szóval sem fogja velök vagy utódaikkal éreztetni. A siklósi vár déli oldalán még most is megmutatják a szobát, melyben állítólag Zsigmond fogva fült. Gara nemzetsége magvaszakadta után a siklósi urodalmat Mátyás törvénytelen fiának adományozá, Korvin János halála után özvegye birta s azután ennek második férje brandenburgi György ögróf, ki Ujlaki Miklósnak eladá. Ezt Siklós birtokában Perényi Imre követé, ki az egész vidéken a reformált vallást terjesztette el. 1543-ban Siklós is a törökök kezére került s 1687-ig az ő birtokukban maradt. Azután Caprarának adományoztaték, ennek halála után pedig a Batthyányi nemzetségnek, mely a várat egészen újból felépíttette, s bástyáit is helyreállíttatta. 1823-ban a villám

becsapván, csaknem az egész kastély a lángok martaléka lőn, s egyebek közt a kápolnának szép gót tornya is leomlék. A kastélyt ugyan helyreállíták, de a kápolna tornyát többé fel nem építették. 1849-ig gr. Batthyányi Kázmér volt a szép siklósi urodalom birtokosa, azután a k. kincstár számára elko-bozták.

A siklósi vár mostani alakjában négyszögletű, kétemeletes épület, melynek keleti oldalán a gót modorban épített régi kápolna van. A kastélyt kettős kőfal keríti be, éjszaki oldalán egy torony, nyugati oldalán egy rovátkos körönd emelkedik. A bejárás a nyugati oldalon van, hol lőréses falakkal környezett kapu nyílik. A kastély első emelete még tökéletesen ép, lakható karban van. Nehány terem a magyar vezérek, királyok s a Batthyányi nemzetség őseinek képeivel van díszítve. A földalatti helységek újabb időben börtönül szolgáltak. Az udvaron 22 öl mély kút van. A vár ablakaiból, a bástyákról s a két terrasról igen szép kilátás esik a Dráva helységekkel megrakott térségére, a siklós-villányi hegysorra, s alján épült Gyűd, Tótfalu, Kis- és Nagy-Harsány, Beremend és más helységekre valamint Harkányra s az ottani fürdőre.

Siklós mezőváros Pécshez 4, Eszékhez 6 mfdre van, tetemes kereskedést űz s elég csinosan épült. Nevezetesebb épületei a ferenczesek kolostora és temploma, a reformáltak és óhitűek egyházai s a vendégfogadó udvarában levő török mecset. Ez már félig rom, s töredezett falain ittott bokrok és fák zöldellenek, annál festőibbnek mutatkozik. Most e mecset lakóházul szolgál. Siklósnak lakosai jobbára magyarok, de vannak köztük németek és szerbek is. A Baranya vmegyében lakó németek a törökök elűzése után költöztek be Németország különböző vidékeiről, s eredeti szójárásaikat jobbára mai napiglan megtartották. A szerbek és bosnyákok, a bunyevácok és sokácsok a Dráva és Duna közötti háromszögön uralkodnak, de a pécsi és siklósi hegyek közötti helységekben is előfordulnak kisebb nagyobb számmal.

Siklósról érdekes kirándulásokat tehetünk Belyére és Villányba, hol Albrecht cs. k. főherczeg jól rendezett gaz-

daságait találjuk. Villány Siklóshoz keletre két mfdre van, legnagyobb nevezetességét az ottani szőlők teszik.

Villányból a vasuton Mohácsra mehetünk.

A Duna partjai Pest alatt jó darabig lapályosak s egyhangúak, csak Tolnánál és Szegszárdnál öltenek festőibb, érdekesebb jellemet. Kivált a szegszárdi alacsony hegység, melynek lejtőin jeles bor terem, kellemes látványt nyújt, s Szegszárd városának kies fekvése van. De azután ismét lelapúl mindkét part, s a Duna lomhán folydogál odább a sok sziget között; Bátánál két ágra oszlik s a lapos, posványos mohácsi nagy szigetet alkotja. Jobb ágának nyugati partján a népes és tetemes kereskedést űző Mohács épült. Ez terjedelmes mezőváros, melyben egyes csinos házakat találunk, de mely egészben véve épen nem mondható szép városnak. A gőzösök kikötője közelében a raktárak vannak, melyekben a vasuton Pécsről ide szállított kőszén lerakatik. Mohács felett a Duna jobb partján szőlőkkel beültetett dombsor emelkedik, mely a folyamtól kezdve nyugatra és délnyugatra nyúlik el tágas ívben. E dombsor lejtőjén, Moháctól éjszakra, a szőlők középett, egy kápolna látható, melyet néhány év előtt a szerencsétlen II Lajos király emlékére rakattak; a dombsor nyugati nyulványa alatt Lancsuk falu van. E magaslatok alján dél és kelet felé a jókora síkság terül el, melyen Udvard és Mohács között 1526 aug. 29-dikén, szerdán, melyet a törökök szerencsétlen napnak tartanak, azon szerencsétlen csata történt, melyben a nemzet színe a királylyal együtt elesett, s mely még csak néhány év előtt olly hatalmas és virágzó hazánkat a végromlás szélére sodorta.

Szulejman roppant hadsereggel kerekedett föl, jul. közepén Nándorfahérvárnál táborozott, az előre küldött Ibrahim nagyvezír a Száván átkelvén, Zimonyt, Sz. Demetert, Kölpényt, Zalánkament s a Szerémség egyéb várait minden ellenállás nélkül meghódoltatá, s jul. közepén Péterváradot szállá körül. Ennek hírére nagy rémülés fogá el az országot, mely csaknem minden védelmi készület nélkül volt. A király nem tudott erélylyel és tekintéllyel uralkodni, tanácsosai csak a magok érdekét hajhászták, az urak és köznemesek teljesen meghason-

lottak egymással, a parasztság egészen el volt nyomva. Önzés szülte visszavonás és gyűlölködés, pártoskodás és erőszakoskodás dúlta a nemzetet: a törvénnyel, a közjával, a haza legszentebb érdekeivel csak kevesen gondoltak. A kormány egyetemes fölkelést rendelt vala el, mindenfelé királyi parancsolatok és biztosok küldettek, végre a véres kardot is körfűlhordoztaták. De a neimeség nem mozdula helyéből vagy csak léhán készülődék, az urak sem állíták ki dandáraikat s a kért és ígért külföldi segély is késett. Végre jul. 20-kán a király személyesen megindula Budáról, összes hadereje 3000 embert sem haladt meg, jul. 22-kén a Csepel szigetén elbucúzék hitvesétől, Mária királynétől, s lassan Mohács felé vonula a Duna partján. Útközben innen is onnan is csatlakozának hozzá kisebb nagyobb dandárok, de ember sem volt, kire a fővezérséget lehetett volna bízni. Szapolyai János még messze állott Erdélyben gyűjtött hadával, tehát Tomory Pál kalocsai érseket kellett a vezérség elvállalására kényszeríteni. A török jul. 28-kán megvevé Péterváradot, s Szulejmán ezután Nándorfehérvárnál egész hadával átkele a Száván, hadjáratának céljául Budát tűzvén ki, míg vezérei Ujlakot, Vukovárt s a Szerémség egyéb várait egymás után elfoglalák. Azután a törökök Eszékhez közeledének. A király hadai Mohács mezején jártak táborát, Tomory Pál hadai pedig, mellyekkel már Péterváradnál működött vala a törökök ellen, Mohácstól dél felé mintegy 2 mfdre a mocsáros Karasso vagyis Feketevíz tulsó partján táboroztak s nem akartak visszafelé menni s a királyi táborral egyesülni, hanem azt kívánák, nyomúljon a király is előre s vezesse őket mennél előbb az ellenségre. Szulejman aug. 22-dikén öt napig tartó átkelését a Dráván bevégezte. Ennek hírére sokat tanácskozának a király táborában; a bölcsőbbek s maga a király is vissza akartak vonúlui, hogy az ütközetet elhalasztani lehessen, mígnem Szapolyai János és Frangepán Kristóf seregeikkel megérkezessenek, a külföldi segélyhadak s az urak dandárai is hozzájuk csatlakozhassanak. De míg az urak e fölött vitatkozának, egy küldöttség jelenék meg Tomorynak a Feketevízen túl levő táborából s elébb a királlyal titkosan szolván, a tanácsban kijelenté,

hogy mindazokat kardra hányják, kik a királyt az ütközetről lebeszélilik. Tehát a végzés kimondaték, hogy az ütközetet el kell fogadni, mihelyt az ellenség támad. Perényi Ferencz nagyváradai püspök az urak széteszolta után ezt mondá a királynak: „A csata napját 20,000 magyar vértanúsága fogja jelölni, kik frater Tomory Pál vezérlete mellett Krisztus hiteért halandnak meg; jó volna tehát Brodarich kancellárt Rómába küldeni, hogy az elesendő magyar vértanúk a szentek közzé fölvétessenek.“ Aug. 24-dikén a két tábor egyesüle s Mohács alatt fél mfdnyire szálla meg. A következő két napon még némi új csapatokkal növekedék a sereg, úgyhogy összesen 27—28 ezer emberre szaporodott, s az ágyúk száma 80-ra emelkedett. Aug. 26-dika óta az előőrsök több ízben összecsapának. Aug. 29-kén egy derfűlt szép nyári nap reggelén a harczot már türelmetlenül váró magyar had csatarendbe állíttaték. A sereg két hadtestre osztaték. Az elsőben a közepet több urak foglalták el jobbára gyalog hadakkal s az ágyúkkal; a jobb szárnyon Batthyányi Ferencz és Tahy János állott, a bal szárnyon Perényi Péter a Kis-Dunától félmfdre egy nádas mocsárra támaszkodott. E hadtestben volt a két fővezér is, Tomory Pál s a melléje társul adott Szapolyay György, Jánosnak öccse. A második hadtest az első mögött egy kőhajításnyira volt felállítva, jobbára lovasokból állott, s csak két szárnyán volt némi gyalogság. Az ország bárói s a királyi udvarnokok ebben elől Tharczay vezérlete mellett három sort képeztek. A harmadik sorban volt a két udvarmester, Korláthkövy Péter s a lengyel Trepka András, továbbá Schlick István a csehekkal s morvakkal közvetlen a király előtt. A negyedik sor közepén a király maga foglalt helyet; jobbján az esztergomi, zágrábi, váradi, pécsi, szerémi, nyitrai s bosnyai főpapok, a fehérvári prépost, a királyi titkárok s kamarások s a három testőr: Raskay, Török és Kállay; balján a nádor, a győri s váci püspökök s néhány zászlós úr. Közvetlen a király mögött Czetricz, Majláth és Horváth lovászmesterek egyegy csapat fegyveressel állottak. Az egész sereget ezer vértés pánczélos lovas zárta be, kiknek közepén Drágfy János országbíró a királyi zászlót lobogtatta.

A sokkal számosabb ellenség általi megkerültetés veszélyének elhárítására hosszan elnyújtott csatarend napkelte után ekkép levén felállítva, a köszvényes nádor Báthory Endre a királyt osztályról osztályra az egész seregben körülvezetvé, mert voltak, kik jelenlétén kételkedének. A nádor s közben közben a király is lelkesítő szavakat intézének a harczvágtyól égő vitézekhez s körútjokat bevégezvé, visszatérének kirendelt helyeikre.

A magyar sereg a napnak nagyobb részét türelmetlen várakozásban tölté, mert az ellenség még ama dombok mögött késett, melyek a délnyugati láthatáron elnyultak s melyeknek aljában akkor Földvár helység volt. A magyar vezérek nemcsak hogy e dombokat meg nem szállták, de még előrsőkkel sem rakták meg. Végre az ellenségnek némelly csapatai mind a dombokon, mind ezeknek egyik völgyében, mely a mohácsi térre nyílt, délután három óra tájban előtűnének. Szulejman a tetőről látván, hogy a magyar hadak csatarendben állanak, legott eltökélé magát az ütközet elfogadására. Rövid tanácskozás után meghatározá a harcz tervét, azután kezeit ég felé emelvén seregének láttára hangosan imádkozék: „Isten, nálad az erő és hatalom, nálad az ótalom és segély! Istenem, segítsd meg Mohammed hí népét!” Könyök pergének le arczain. Erre a török vitézek lovaikról leszállván, földre borúlának, homlokaikkal a földet érinték s ujult erővel nyergeikbe felszökve a harczra indulának. A szultán a jancsárok- és testőröktől környezve a dombok alján állapodék meg; az ágyuk lánczokkal egymáshoz kapcsolva a jancsárok hada előtt voltak felállítva. Balibeg szendrői pasa mintegy 50,000 lovassal egy völgyön keresztül a magyar sereg jobb szárnyának megkerülésére indúla, hogy azt hátba fogja. Tomory ezt észrevevén, a király sorába vágat, s nehogy a csatarendet megzavarja, a testőrökül rendelt Raskayt és társait küldé ki dandáraikkal Balibeg ellen. Erre megriadnak a tárogatók, a király harczsisakot tétet fejére, arczát halálsápadtság borítja el. Perényi Péter a bal szárnynyal, Tomory a középpel mint villámforgeteg rohannak az Ibrahim vezérlete mellett közelgő hadosztályra s heves harcz után viasszaszorítják a Behram pasa által vezérlett natóliai hadakra. Báthory Endre nádor a

királyhoz vágat: „fut az ellenség, miénk a győzelem!” kiáltja lelkesülten, s kéri a királyt, induljon meg ő is a második hadosztállal. Lajos király enged a felhívásnak s egyenest a natóliai seregbe rohan: ekkor ennek sorai két felé nyílnak; s egyszerre 400 ágyu és több ezer jancsár puskája dördül meg s szórja a halált az alig 10—20 lépésnyi távolságban vágató magyar hadra. Az ágyúk újra meg újra megdörögnének, ezrenként hullanak a megzavart magyar vitézek, mindazáltal egy ideig hevesen foly a harc. Egy csapat, harminczhárom hős, még a jancsárokon is keresztülvág s egyenest a szultánra tör; csapásaik alatt már a testőrök között is számosan halva terültek el, midőn lovaik lábszárizmai elvágatván, mindnyájan elesnek s összevagdaltatnak. E közben más magyar vitézek egészen a tevetáborig, vagyis a poggyászig hatnak előre; de a két felé nyílt török hadak által bekerítettve felkonczoltatnak. Balibeg a magyarok jobb szárnyát megkerülvén, csakugyan ennek oldalába csik. Ekkép a magyarok közt felbomlott a harczrend, a sokkal számosabb ellenségtől két tűz közé szorítva s elnyomtatva nemsokára valamennyien rendetlen futásnak erednek. Másfél órai tütközet az egész ország sorsát dönti el. Mintegy 500 úr s 20,000 közvitéz marad a csatatéren, a többiek fogságba kerülnek vagy futás által megszabadúlnak, mert a törökök cseletől tartva mozdulatlanul töltik vala a sűrűn onló záporral beállott éjszakát. A király már akkor, mikor az ellenség ágyúi megdörögnének, nem láttaték a harczrendben; némellyek szerint előre vágata s egy ideig vitézül harczola, de megsebesülvén udvarnokaitól környezve futásnak ered. Midőn a záportól megáradt mocsáros Csele patakon átugratni akara, fáradt lova, nem bírván a tulsó meredek partra felkapni, hanyatt esék s így a vízbe temeté a szerencsétlen II Lajost. Szulejman másnap az egész táborát minden ágyuval s poggyászszal elfoglalván, seregét a rablásra felszabadítja, maga pedig több napig időzék táborában. Szept. 23-kán a foglyokat ölék le; török irók szerint 4000 férfi vágaték le. E véres munka után Buda felé indulának.

1687-ben ugyancsak a mohácsi mezőn Jenő szavoyai herczeg megbosztulá a török öldöklést, midőn a török hadserget

megsemmisíté; az ellenség 20,000 halottja maradt a vérrel áztatott harcztéren. De e második mohácsi csatának következményei hazánkra nézve nem voltak olly mélyre és messzirehatók mint az első csata eredményei.

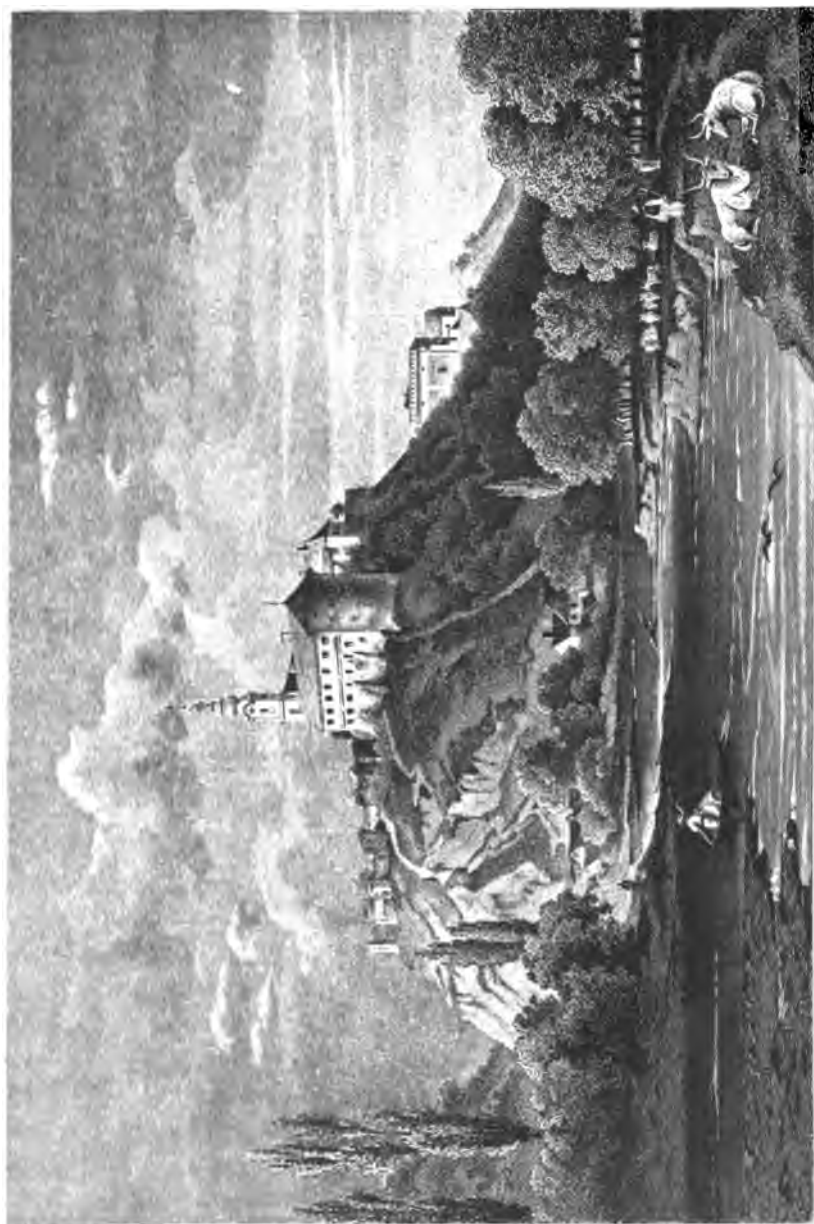
Mohácstól Mehádiáig.

Mohácson a gőzösre szállunk s így egészen Orsovaig utazunk. Nemsokára Kis-Kőszeg vagyis Batina falu irányába jutunk. E helység az ugynevezett szőlősi Hegyalja éjszakkéleti nyulványánál épült, szőlőhegyei közt egy állítólag római várnak omladékai vannak. Hajdan az Orbasy családnak volt itt vára s a pálosoknak regényes fekvésű kolostoruk. A vár, mellynek kőbástyái még látszanak, „Leányvár“-nak neveztetik; a monda ugy tartja, hogy azt bizonyos Márta nevű vöröshaju leány bírta, ki nagy zsarolásokat vitt véghez nemcsak jobbágyain, hanem mind azokon, kik az ottani révnél a Dunán átkeltek. Mátyás király erről tudósítván, paraszt ruhában megjelenék a révnél. Tőle is mykivánták a szertelen révpénzt, de ő kijelenté, hogy azt bizony soha meg nem fizeti. A leány tehát maga elé idézé s a szőlőhegyekben teljesítendő munkára ítélé el a makacsodót. Mátyás ezt is megtagadá az úrnőtől; ekkor ez botjával (Batina) arczul csapá. De a király az alatt poroszloi által már körülvéttette vala a várat, hogy kegyetlen urnőjét fogságra kerítse. Midőn ezt a leány észrevevé, hirtelen a vár erkélyére ment s onnan leugrék a Dunába. Holtteste a vörösmarti révnél fogatott ki, honnan aztán az ott épült helységet is Vörösmartnak nevezték.

Batinával szemben a Duna bal partján Bezdán helység van, mellynél most a Ferencz-csatorna a Dunába nyílik, miután torkolata Monostorszegnél hasznavehetlenné vált vala. A csatorna ezen meghosszabbítását 1854—56-ig hajták végre, egyszersmind 132 öl hosszú zsilipet építének.

Bezdan és Vörösmart alatt a Duna két partja ismét lelapul; az utas az egyhangu vidéken alig talál tárgyat, mely figyelmet fölgerjesztené, hacsak az itt gyakran nagy falkákban mutatkozó gödények, fehér fecskék, vízi gémeek s más parti és vízi madarak nem érdeklik. A Duna még egy darabig délnek folyik, hogy a Drávával egyesüljön, melynek jobb partján néhány mfdre nyugatra Eszék épült. Ez lapályon elterülő, csinosan épült s tetemes kereskedést űző város, melyet a Dráván járó kisebb gőzösök a Duna nagy gőzhajóival kapcsolnak össze. Erőssége nem ugyan elsőrendű, de jó karban van s jelentős védelmi helyül szolgál. A Duna és Dráva által alkotott földcsúcson, az ugynevezett Drávaszegen túl keletnek fordul a folyam, mellékfolyója irányát követve, s a nyugatról keletre csapó almási vagyis erdői hegység alját locsolja. E hegységet sok helyütt szép lombos erdők borítják. Nemsokára Erdőd m. városa irányába jutunk, melyből azonban a gőzös fedezetéről csak egy tornyot láthatunk. A városa előtt magasló hegyháton régi várnak omladéka látható, egy faldarab s egy kerek meg egy négyszegletű torony, lőrészekkel és rovátkokkal. Azután a Duna az erdői hegység keleti oldalán nagy ívben nyugatra kanyarodik s így a szépfekvésű Dálya m. várost érinti meg, hol a karloviczi érsok nyári lakását találjuk. Tovább haladván a tótországi határszélen nemsokára Vukovárt érjük el, mely Tótország legszebb m. városa, s festőileg fekszik. A déli dombon csinos templom és kolostor, az északi dombon gr. Eltz szép kastélya áll, a két magaslat közötti völgyben a helység terül el csinos lakóházaival és templomaival.

Innen tova a vidék mind nyájasabb és kisebb jellemet ölt magára. A bal parton a Bácska termékeny síksága, a jobb parton a szép erdőségekkel borított tótországi dombosföld terül el. Vukováron túl a dombsorok mind magasabbra emelkednek, előhegyei a Fruska- vagyis Verdnik-hegységnek, mely nyugatról keletre a Szerémségen vonul keresztül, s mely gyönyörű erdőkkel, híres szőlőkkel és régi várakkal meg kolostorokkal van borítva. Egy már nagyon omlatag várat Sarengrad falu felett találunk. Azután csakhamar Uj lakot (Illok) pillantjuk meg, mely-

Bratislava v Bratislave

Bratislava v Bratislave

Bratislava v Bratislave

lynek még meglehetőes épségben levő vára igen festői tájképet nyújt. A hosszan elnyúló hegyhát, melyen Ujlak épült, három oldalán elég meredekül lejtősödik le. Keleti oldala, mely a Dunára néz, gyönyörű facsoportokkal, részint gyümölcsfákkal van borítva. A vár a hegy délkeleti részét foglalja el s hosszan nyúlik délkeletről északnyugatra. Éjszaki oldalán rovátkos falazatú, hosszúdad épület van, innen a kerítőfalak dél felé vonulnak. Odább több épület látható, egyebek közt egy templom és kolostor, az előtérben bástyatorony emelkedik, melyhez a várat még három oldalról környező kerítőfal csatlakozik. Ezt részint facsoportok takarják el, t. i. a hegynek mind keleti mind nyugati lejtőjét szép kertek foglalják el. A hegy déli oldalán mély völgy húzódik, melynek lejtője részint kopasz, részint lakóházakkal van beépítve. Éjszak felé a vár a mezővárossal van kapcsolatban. Az említett vártemplom gótmodorban épült, de már nagyon omladozó karban van; tornyát megjavították s bádogfedéllel fedték. A templomon, melyet a n. e. görögök bírnak, s a hozzácsatlakozó kolostoron kívül néhány urasági épületet és szalmával fedett gunyhót találunk a vár kerítésén belül. Éjszaki részében terjedelmes udvaron egy más kolostorszerű, régies épület van, udvarán összetördelt régi szoborművek hevernek. Ez épület előtt kápolnaféle, kupolával fedett, építmény van, mellette négyszegletű csinos palota emelkedik, melyt 1847-ben herczeg Odescalchi építtete, s melynek alulról látható rovátkos fala a várnak legéjszakibb szögletét képezi. A mezővárosban a ferenczesek templomát találjuk, melyben Ujlaky Lőrincz, az I Mátyás által Bosnyákország herczegévé tett büszke országnagynak s Kapisztran János, Hunyady János buzgó és hű bajtársának sírjai vannak.

Ujlak helyén már a rómaiak valamelly gyarmata állott, s a környéken sok római régiséget találnak, nevezetesen egy Diánatemplom maradványait mutatják. A magyar történelemben az ujlaki vár gyakran emlegettetik; Ujlaky Lőrincz építtette vagy legalább nagyobbította s fényes székhelyévé tette. A várról szép kilátás esik délre és nyugatra az erdőkkel, szőlőkkel és szántóföldekkel váltakozó dombos vidékre.

Újlakkal átellenben a Duna bal partján a három, új, német és ó, részből álló Palánka terül el, melyet azomban a facsoportok csaknem egészen eltakarnak, úgyhogy csak néhány tornya látszik. Palánkán alul a lapos magyar parton nem látni helységet egész Futáig, hol Jenő szavoyai herczeg fényes győzelmet vett a törökökön; a tótországi oldalon ellemben az erdős hegysor alján több helység mutatkozik. Csakhamar Pétervárad bástyáit pillantjuk meg; a völgytorokban festőileg épült Kamenicz mellett elhaladván, egy futó pillantást a hegy lejtőjén szállók közepett emelkedő terjedelmes katonaveldére vetünk s azután Pétervárad és Újvidék között elmenvén, a hajóhídon alul az újvidéki parton kikötünk.

Újvidék és Pétervárad olly ikervárosok mint Pest és Buda. Újvidék a Dunának lapos bal partján terül el, némi távolságban a folyótól, úgy hogy a gőzösről keveset látunk belőle. Pétervárad ellemben majdnem minden oldaláról látható, mert a Fruška-hegységnek egyik magas, meredek fokán épült, melyet a Duna tágas ívben megkerül. A fokhegy lejtőjét számos bástyák és sánczok övezik, melyeknél fogva Pétervárad a Dunának egyik leghatalmasabb erőssége. Sok tekintetben a Rajna folyónál épült Ehrenbreitsteinhez hasonlít. Három részre szakad, az alsó és felső erősségre s a külvárosokra. Az alsó erősség a hatalmas bástyákkal köryezett tulajdonképi város, melyben alig van 70 lakóház. A felső vár 204 lábnyira van a Duna tükre fölött s csakis katonai épületeket foglal magában. A várban 10,000 katona helyeztethetik el, míg a városnak s a völgyben éjszakra és nyugatra elterülő külvárosoknak együttvéve alig van 5000 lakosuk. Péterváradot hajóhíd kapcsolja össze az átellenben levő Újvidékkel. Ez még III Károly idétt jelentéktelen mváros volt, s Pétervárad egyik külvárosának tekintetett. 1748-ban sz. k. várossá lőn, ezután csakhamar az alsó Duna egyik fő kereskedőhelyévé emelkedett s olly gyors virágzásnak indult, hogy 1848-ban lakosainak száma már a 20,000 felülmúlta. A forradalom harcaiban sokat szenvedett, s lakosai tetemesen megfogytak. De azóta még szebben épült fel s most hazánk csinosabb városaihoz tartozik. Újvidék helyén már századok előtt voltak holmi erősítvények,

Druck & Verlag v. G. Lange in Bremen

Druck & Verlag v. G. Lange in Bremen

Druck & Verlag v. G. Lange in Bremen

ÜBUNG S. PETERSVARAD. NEUSATZ UND FESTUNG PETERWARDEIN.

! Auf der Seite gegenüberbar Posten.

s az újvidéki hídfő most is jól van megerősítve. E sánczokon túl egy szép sétahely terül el s csak ezután következik a város. Lakosai leginkább szerbek, de vannak köztük németek és magyarok is.

Pétervárad régóta tartozik hazánk legnevezetesebb erősségeihez, azért sokat szerepelt a történelemben s kivált a török háborúk idejében sok véres harcznak színhelye volt. A pétervárad-i hegység, különösen Kamenitztól kezdve, szép szőlőkkel van borítva, melyekben a híres szerémi bor terem. Mondják, hogy Probus római császár, ki a Szerémségben született vala, a venyigéket Cyprus szigetéről hozatta ide, s hogy azután Szapolyai János innen Tokajba ültette át.

Péterváradnál egy nagy sziget terül el, ezt Császár vagy Jenő szigetének nevezik. Mihelyt a gőzösön a várhegyet megkerüljük, azonnal Karloviczot, a n. e. görög egyház főnökének székhelyét, pillantjuk meg. E város igen szépen fekszik egy völgyben; közte s a Duna között lapos térség van, mögötte a híres szőlőhegység domborodik. Karloviczon a görög érsek-patriárka palotáját és székesegyházát találjuk, néhány más görög és kath. templomot is. A város lakosai legnagyobb-részt szerbek. Az 1699-diki karloviczi békekötést megelőzte alkudozások Pétervárad és Karlovicz között egy különösen e végett rakott épületben, az ugynevezett értekezleti házban, folytak, ennek helyén most Béke-Mária kápolnája áll.

Elhagyván Karloviczot nemsokára Ó - Z a l á n k a m e n irányába jutunk, mely helység szintén a job parton van, s mellynek közelében Lajos badeni őrgrof 1691 aug. 19. a Köprili Musztafa nagyvezír által vezérlett török hadsereget, melly sokkal számosabb volt az övénel, tönkre tev s egész táborát 158 ágyúval együtt elfoglala. Zalánkamen irányában a Tisza szakad a Dunába, torkolatán túl Tétel, a csajkások fővárosának tornyai láthatók.

Folytatván utunkat, nemsokára új látvány tárul fel előttünk. A Duna jobb partján alacsony dombhát s néhány gunyhó mutatkozik, odább más hegy merül fel, mellyen erősítvények és nyulánk tornyok látszanak. Zimony és Nándorfehérvárhoz közeledünk, melly ikervárosok ismét Pest-Budára s

Újvidék-Pétersváradra emlékeztetnek. Nándorfehérvár Szerbország fővárosa, a legnevezetesebb vár és város a Száva tülő partján, Zimony pedig fő kereskedő város a Száva innenső partján. A „Savus“ már a rómaiak korában választotta el alsó Pannoniát Múziától (Szerbiától), amott Taurunum volt, most Zimony, emitt Singidunum, most Nándorfehérvár.

Zimony mögött a föld elég meredekül domborodik föl s egy nyugat és délnyugat felé terjedő felsíkot képez. E felsík előtt lapos térség van, melly keletre és délre a Dunáig és Száváig elnyúlik s egy öbölhöz hasonlít, melyet az itt egyesülő két folyam töltött ki. Zimony városa azon öbölszerű lapály éjszakkéleti szögletében terül el, külvárosai a felsík párkányára támaszkodnak. Ha a pétersváradit követjük, asztán balra fordulunk, egy harántutczán a magaslatra jutunk fel, mellyről meglepő, igazán nagyszerű kilátást élvezhetünk. Alattunk Zimony terül el, házcsoportai között hat templom emelkedik tornyaival. A városon túl a Duna széles öve nyúlik el délnyugatra, hogy a nyugatról jövő Szávával egyesüljön. Ennek folyását hosszú bokor- és fasor jelöli meg, melly nyugatra húzódik el. A Száván túl részint szántóföldekkel, részint facsoportokkal borított, magasabb dombor emelkedik, melly a Szávával egyesült Duna felé elég meredek lejtővel végződik, s melly mögött kúpdad hegy mutatkozik. Azon dombor végző fokának tetejét a török erősség koszorúzza, mellyhez nyugat felől a szerb vagyis tulajdonképi város csatlakozik. Ez a hegynek hátát és lejtőjét egészen a Száváig foglalja el. A másikk, keleti oldalon a török város terül el, a vár alatt. Az erősség most jó karban van, angol lövegekkel szereltetett föl, s a török őrség a had-ereg javából való. Erős bástyák övezik a hegy-lejtőt, a Dunától fel a hegy tetejéig. Ott fent a hegytetőn néhány más terjedelmesebb épület mellett a parancsoló pasa új palotája s egykét nyúlánk minaret látszik; a bal felé levő török városból csak néhány minaretet láthatunk. A szerb városban számos templom és más nagy épület s ezek mellett a kisebb lakóházak nagy tömege mutatkozik. Ez a látvány, mellyet Zimony és Nándorfehérvár messziről tekintve nyújtanak.

Zimony elég szabályosan épült város, a sok középület mellett néhány szép magánházat is találunk benne; különösen Spirta kereskedő gót modorban épült háza a péterváradai főutcában meglepő csinnal van építve. De a külvárosok jobbára csak gunyhókból állanak s főleg azon részök, melly az úgynevezett Czigányhegy alatt nyúlik el. nagyon szemetes. E dombnak tetején Hunyady János egykori várának némi maradványai láthatók.

Zimony különösen a keleti árukkal való átmeneti kereskedelemre nézve fontos hely, Nándorfehérvárnak pedig nagy hadászati jelentősége van. Erről a térképre vetett egy pillantás győzhet meg. Nándorfehérvár Magyarország egyik főkapuja felett uralkodik; a Duna épen falai alatt veszi föl az utolsó hajózható mellékfolyóját, a Szávát, melly csaknem igenest nyugat felé nyit utat. A Dunával oda feljebb egyesülő Dráva völgye nyugat-éjszaknyugat felé nyílik, maga a Duna éjszak-éjszaknyugat, a Tisza végre éjszak és éjszakkelt felől folyik. Ha tehát Nándorfehérvártól visszafelé nézzük a folyainrendszort, akkor látjuk, hogy a négy nagy folyóág a körnek negyede szerint éjszak és nyugat között nyúlik el.

A történelem is tanúsítja Nándorfehérvár nevezetességét; már a rómaiak ismerték fel. Később Nándorfehérvár hazánk főbástyája volt az ostromló oszmánok ellen. II Amurath hiában törekedett hazánk ezen kulcsát hatalmába keríteni. 1456-ban Mohammed szultán szállá körül Nándorfehérvárt 160,000 emberrel s 300 ágyúval, mellyek közzül 22-nek 27 lábnyi hossza volt. Ez ágyúk éjjel nappal dörögtek, dörgésük egész Szegedig hallatszott el. Azonkívül 200 török hajó egész Zalánkamenig nyomult előre, hogy a Dunán érkezhető minden segélynek útját állja. A vár őrsége csekély volt. De élt még Hunyady János, a nagy hős, s Kapisztrán János, a hitbuzgó szerzetes; ők legott fölmentésére sietének a szorongatott várnak, Zalánkamen mellett megtámadák a török hajóhadat s öt órai véres harcz után megsemmisíték. Azután Nándorfehérvár felé fordulának. Csak kised, de válogatott hadseregük volt, e csapatokat maga Hunyady, továbbá Szilágyi Mihály, Kanizsai László s Koroghi János saját költségökön szedték vala; Kapisztrán pedig lelkes

szónoklataival 60,000 kereszttest, kézmívest, parasztot, koldust, papot, tanúlót és szerzetest gyűjtött. A szultan azzal kérkedett vala, hogy a várat, melyet atyja elfoglalni nem tudott, 15 nap alatt hatalmába ejti, s jul. 21-kén ostromot intéze ellene. A harcz megindult, a jancsárok benyomulván a külvárosba a hátulsó kapunak rohanának, mely a belvárosba és várba vezetett. Kapisztrán csak nagy nehezen tudá e kaput megvédeni. Egy osznan vitéz előre tör, felmászik a vár legmagasb tornyára, letépi a magyar zászlót, s feltűzi a félholdat. Ekkor Dugonics Titus utána mászik a toronyra s nem bírván a törökkel, két karjával megöleli s ekkép vele együtt lezuhan. A keresztések „Jézust” kiáltva égő rőzséket és ként hajigálnak az ostromló ellenségre. Ez ingadoz, visszavonul, felbomlik s rendetlen futással menekül, de újra összeszedi magát s ismétli ostromát. Mind hiába. Hunyady győz, Mohammed felbontja a vívást s a futamlók után eredve Zsófiáig szalad. Nándorfehérvár meg volt mentve; 40,000 török hevert a harcztéren, az összes ostromló szerek a győztesek kezében maradtak zsákmányul. A győzelem híre nagy örömet gerjeszte az egész kereszténységben, de az öröm csakhamar szomorúságra változék. A törökök eltűntek, de a halálvész, melyet magokkal hoztak volt, ott maradt. A 70 éves Hunyady is megbetegfűle; Zimonyba vitétek, Hiába. Aug. 11-dikén elhunýék. „Győztél, János!” e szavakkal zárá karjai közzé a haldokló hőst hű társa Kapisztrán, s már okt. 23-dikén ez is a sirba szálla.

Mátyás erős kézzel háritotta el hazánkról a vészt. De csakhamar szomorú idők állottak be. 1520 szept. 21. Szulejman vevé át a kormányt, s már a ráforduló évben megvíván Sabáczt Nándorfehérvár alá szálla, melyet Piri pása már junius végén szállott vala körül. A vár őrsége csak 700 emberből állott, s ezeknek sem volt elegendő védelmi s élelmi szerök. A várnagyok is ott hagyták az erősséget s védelmét két magyar s egy szerb alkapitányra bízták vala. Szulejmán aug. 2. ostromot rendele, az őrség visszaveré az ostromot. Aug. 8. új ostromot intézésének a törökök, ekkor az őrség már csak 400 emberre rúgott s a várművek jobbára összerombolva s aláaknázva voltak. Mindazáltal a második ostrom is vissza-

vereték. De ekkor a szerb hadnagy, Móré Mihály, s a szerb lakosok alkuba bocsátkozának a törökkel s 1521 aug. 29-dikén átadák az erősséget.

Nándorfehérvár innen tova sokáig a törökök háborítlan birtokában maradt; 1688-ban szept. 6. Miksa bajor herczeg és cs. k. hadvezér által foglaltaték el, de már két év múlva ismét a török hatalmába kerülvén. 1717-ben Jenő szavoyai herczeg dicső győzelmet nyervén a törökön, diadalmasan bevonúla az erősségbe, de a nándorfehérvári békekötés csakhamar ismét a töröknek adá által. 1789-ben Laudon cs. k. hadvezér szállá meg Nándorfehérvárt, de 1791-ben ismét a törökök nyerék meg. Végre 1806-ban a szerbek támadának föl s elkergeték a törököket, az 1829-ben szerzett drinápolyi békekötés Szerbországot félig függetlenné tévé, de az ország főváráat a törökök birtokában hagyá.

Nándorfehérvár és Zimony között egy sziget van, mellyen a magyar végvidék őrvonalának első csárdáját vagyis őrházát találjuk. Ez jóval nagyobb és szilárdabb mint a többi őrházak, mellyek innen tova szakadatlan sorban egész Orsováig terjednek el. Számos őrház az újabb időben csinosan és tartósan építettett föl kőből vagy téglából s rézzel fedetett be; de a legtöbb csárda csak fából rokott gunyhó, mellyek a lapos s árvíznek kitett helyeken karózatokon állanak, s mellyeknek mindenfelé szabad kilátást engedő folyosójok vagyis karzatuk van. Egy illy őrállomáson 4—6 végőr szokott lenni, kik hetenkint felváltatnak. Egyikök éjjel nappal fegyverzetten őrt áll. A Duna bal partja, mellyen ez őrsök vannak, még idáig s tovább is lapos; Zalánkamen és Zimony közt a jobb part is lapos. De Nándorfehérvártól kezdve a jobb partot folytonos dombosor szegélyezi, melly többnyire kopasz. PÁNCsoVA irányában megáll a gőzös; itt a Temes szakad a Dunába. Páncsova nevezetes kereskedő hely, s külön gőzösök is járnak Zimony, Nándorfehérvár és Páncsova közt. Jó darabig a szerb parton csak nyomorult faluk, s falvakhoz hasonló városkák mutatkoznak. Azután nagy sziget, s a Duna jobb ága mentén egy régi vár ötlik szemünkbe. Ez a Morava egyik ágának torkolatánál épült Szendrő, melly igen sajátos látványt

szolgáltat. A magas kőfalak rovátkos pártázattal koszorúzvák s nagy háromszöget alkotnak. E háromszög mindenik sarkán mellvédekkel fölkészült tornyok magaslanak, s e saroktornyok közt a kerítőfalak mentén közönként más tornyok emelkednek. Összesen valami 36 torony van; legtöbbje hat- vagy nyolcszegletű, néhány kerek és négyszegletű. A vár inellet a város terfű el, szintén a Morava torkolatának lapályán, mellyet nem igen magas, erdős hegyek környeznek körszínileg.

Odább lefelé a Morava nagyobb ágának torkolatánál Kulics vára van, melly már csaknem egészen elpusztult. Miután a hosszú osztrovai sziget mellett elhajóztunk, a szerb parton, egy hegyen igen festőileg fekvő Ráma várának romjain legeltethetjük szeműnket. Átellenben, a magyar parton, Uj-Palánka őrvidéki helység van, melly mellett a Karas s valamivel odább a kanyargós Nera szakad a Dunába. Mindjárt a Nera torkolatán túl a bal part is emelkedik, s innen tova a vidék mind érdekesb jellemet ölt magára. Csakhamar Baziást érjük el; ez egy a hegy alján épűlt görög klastrom, mellynek közelében néhány éve a dunagőzhajózási s az osztrák állami vasűti társaságok telepei rakattak. Baziástól kezdve a Duna mindkét partján erdős hegysorok vonulnak el, mellyek eleintén lankásan, azután mind meredekebbűl s magasabbra emelkednek s számos kies kerekded kűpot s ezek közt kedves völgyemélyedéseket mutatnak. A Duna e szép hegyszegély közt csendesen hűnyűpűlygeti habjait, olykor kitágűl, szétágazik s még néhány kisebb nagyobb szigetet alkot. Összesenánál nagy kanyarulatot tesz dél felé s azután Ó-Moldovát éri el. Mindjárt e véghelyen túl igen meglepű látvány mutatkozik. A folyam két partján részint erdős, részint kopasz s sziklás hegyek emelkednek, mellyek közt csak egy mély s keskeny nyílás nyűlik el. A folyam e hasadékba szorűl s mind inkább zajongni kezd. E hegykapű lejtűi egészen meredek s érdesek, mintha a hegység csak nem rég hasadt volna ketté; mögűtte egy más hegység vonűl keresztűl, melly a folyam útját egészen elrekeszteni látszik. Bámulva s némileg elfogűdva közeledűnk e kapűhoz; ekkor jobb felűl egy 160 lábnaál magasabb, összehasogatott sziklaszálat pillantunk meg, melly a Duna közepett

mered föl; ez a Babakai (Nőszikla), mely mintegy ört áll a kapu előtt. Görgeteg kövel borított lábán zajongva törődnek meg a Duna hullámai. A Babakaitól jobbra, a szerb parton, egy fokhegy emelkedik, melyet a galambóczi várnak festői omladéka borítanak. Galambócz hajdan Magyarországhoz tartozott s birtoka miatt véres csaták vívattak. A törökök már 1391-ben szállák meg. 1428-ban Zsigmond király vivatá, de majdnem egész seregét elveszté. Mondják, hogy ez alkalommal Rozgonyi Cziczella, Szentgyörgyi bájos leánya, nagy vitézsége által tűnt ki s a menekülő királyt is megmenté. Arany János Zsigmond király gyalázatát s Cziczella hősi vitézségét szép balladában énekelte meg. A galambóczi vár omladéka talán legfestőibbek az alsó Dunánál létező valamennyi várrom között. Alant a Duna partján az alsó vár van, erős és tömeges nyolcszög; ettől kezdve a tornyokkal szárnyékkolt kettős kerítőfal a hegylejtőn felfelé huzódik a felső várig, mely egymás mögött, elszigetelt sziklatetőkön emelkedő három toronyból áll. Hajdan, úgy mondják, e helyen a római „Cupus“ vár állott. A galambóczi vagyis kolumbácsi vár környékén mocsárok vannak, melyekből az igen rettegett szúnyogok támadnak, melyek néha az egész hánságot is ellepik s a barmokban nagy pusztítást okoznak. A váromladék közelében egy barlang van, a népmonda szerint sz. György e vidéken egy mérges sárkányt ölt meg s fejét a galambóczi barlangba dobta; az említett mérges szúnyogok már a sárkány fejéből kelnek ki.

Galambócczal átellemben, a magyar parton, ama gyönyörű országút kezdődik, mely gr. Széchenyi István eszközlésére s Vásárhelyi Pál mérnök vezetése mellett 1833 óta az egész szoroson végig Orsováig s 1845 óta még odább Turn—Szeverinig (Szörényig) építtetett. Ez út mindjárt kezdeténél a sziklába van vájva. Feljebb, a hegy lejtőjén az 1858 óta telepített új gyarmat van, melyet Coronini nevéről neveznek, s melyet leginkább cseh jövevények szálltak meg.

Most már forduljunk be a hegykapun. Ez igazán nagszerű látványt mutat. A sziklafalak az összeszorult folyam mindkét oldalán majdnem függélyesen merednek föl valami 1000 lábnyi magasságra. Ez tulajdonképi kezdete azon szo-

rúlatnak, melyet már a görögök Klissurának neveztek. A Klissurához rendesen a folyamnak azon szakaszát is számítják, mely Baziás és Moldova között elnyúlik. De ezen szakasz tulajdonkép nem mondható szorosnak, ott a Duna medre elég széles, a két partját szegélyző hegyek lankásan és lassan emelkednek, néhol tetemesen hátrahúzódnak a parttól s legkisebb nyomát sem mutatják annak, hogy valaha erőszakos rázkodás folytán megszakadtak s kettéváltak volna, úgy hogy azután az így támadt hegynyílást a Duna mélyebbre és szélesebbre vájta volna.

Moldova alatt, Galambócnál egészen más viszonyokat találunk. Itt a folyam medre rögtön összeszorúl, s két oldalán egyenlő magasságú hegyek merednek föl, melyek egykor talán szakadatlan, folytonos hegy gerinczet alkottak, s erőszakos rázkodás következtén kettészakadtak. A nyílás szélei még oly szögletesek, darabosak, mintha csak nem rég váltak volna el egymástól. Valóban e hegynyílás csak az Erdélyországban levő híres tordai hasadékkal hasonlítható össze. Az alsó Duna azon szakasza, mely a Babakaiszirtnél s a galambóczi várromnál kezdődik s Orsován túlig elnyúlik, egyetlen a maga nemében s hasonló tájvidéket Európának egy folyama sem mutathat fel. A Duna ezen tájvidéke zord és főséges, a Rajna vidéke ellemben művelt és kellemes. A Rajna mellékén inkább az ember és művei érdekelnek bennünket, itt az alsó Dunánál a természet uralkodik egész hatalmában és főségében. Az egész Klissura a természet szépségei szakadatlan sora; erdők és sziklák váltakoznak egymással, a sziklák néha fokonyként emelkednek és tornyosúlnak egymás fölébe, néha meg hirtelen és meredekül nyúlnak fel mint függélyes falak és szirtek. A folyam víztömege majd lassan hömpölyög odább, majd habozva és zajongva rohan el a sziklákon és szirteken, melyeket alig borít be; majd összeszorúl, majd megint kitágul. Gyakran a folyam útjának vonalát keresztben vonuló magas hegylánczok rekesztik el, ekkor a folyam hirtelen kanyarulatot tesz s egy új hegynyílásba fordul be; midőn a Duna ekkép két oldalán s felül és alul magas hegyek közzé van zárva, akkor egy nagy havasi tóhoz hasonlít.

Az alsó Duna azon szorulatát négy külön szakaszra oszt-hatjuk, melyek elég jól jellemezvők. Az első szakasz Galambóczytól kezdve majdnem Drenkováig nyúlik el. E szakaszban számos sziklarészlet van, de a hegyek oldalai mégis tulnyomólag erdősök. Drenkovánál, hol a magyar parton valami római falmaradvány látható s Berzazka századfalú tiszt-örse, továbbá a gőzhajózási társaság ügynökségi háza és vendégfogadója van, a hegyek kissé hátravonulnak, s így öbölserű tágulat támad, melyben a Duna elég szélesre terül. Azután a szorulat második szakasza kezdődik, mely Grebennek neveztetik s Szvinicza falúig nyúlik. E második szakaszt a vízesések jellemzik, melyek az első szakaszban nem fordulnak elő, hol csak erős áramlások, hullámtörések és éles kanyarulatok vannak, melyek kivált az evezőhajókat veszélyeztetik. Mindjárt a treszkováczi szirtezen túl, mely több mint 200 lábnyi magasságra mered föl a folyamból, az első veszélyes vízesések következnek. A gőzhajózás életbeléptetése óta mind e vidéken, mind pedig Orsován túl a Vaskapu-szorosban a folyam medrében számos szirtropesztéseket hajtottak végre, mindazáltal csekélyebb vízálláskor a közönséges gőzösök e helyen nem járhatnak. A treszkováczi szikla közelében a Doika nevű vízesés van, azután a még veszélyesebb vízesések következnek, melyek Izlás, Tachtalia, Greben és Jutz nevek alatt ismeretesek. Mindezen helyeken a Duna medre elég széles, azért nemis olly mély mint másutt. Ide járul, hogy a folyam egész szélességében horgas szirtezetek vonulnak keresztül, melyeken a víztömeg habzó hullámokkal rohan át. Itt a folyam közepett magános sziklatömegek is vannak elszórva, melyeket a víz csak részben borít el. Iaj azon hajónak, mely az örvénylő áramlás által illy félig elborított sziklához sodortatik! A Grebennek nevezett fokhegyen túl, mely a szerb partról messzire benyúlik, s mely körül a hajónak igen hirtelen fordulást kell tennie, a folyam völgye némileg kitágul; a szerb parton Milanovacz, a Milos herczeg által alapított nyájas falu mutatkozik, a bal parton pedig a Trikulé nevű végőrs van. Az őrszoba egy régi tömeges toronyban van, mely közvetlenül a parton emelkedik.

Trikulén túl a Duna ismét keskenyebb lesz, mindkét partján meredek sziklafalak emelkednek. E sziklás hegylejtőn az egyes kőrétegek világosan kivehetők; majdnem vízszintes vonalban húzódnak el s más-más színűek; némely rétegek szürkések, mások sárgások vagy vörhenyesek. E színes kőrétegektől a hegyek többi részeit borító szép virányzat kellemes változatossággal élűt. Szviniczánál, mely hazánk legdélibb helysége, a hegyek ismét hátravonódnak, a Duna kiszélesedik s lecsendesedik, partjai nyájásabb alakot öltének, a hegyeken a legbujább növényzet mutatkozik, a sziklacsoportok eltűnnek. Ez úgy van egész Plaviseviczáig, melyet a Duna éjszakknak kanyarodva ér el. Ott a hegyek megint közelebb vonulnak a partokhoz s összeszorítják a folyam medrét. Ez a szorulat harmadik 4500 láb hosszú szakasza, melyet rendszeren Kazánnak neveznek, s mely még keskenyebb mint a szorulat többi szakaszai, mert csak 600, sőt egy helyen csak 510 láb széles. Megint mind a két oldalon 2—3000 láb magas sziklafalak tornyosúlnak, melyek tetői felett az ott fészkelő sasok keringnek. Egy benyúló hegyfokot elhagyván, csakhamar csermelyt látunk a bal parton; e csermely egy nagy barlangból ered, mely egy 500 öl hosszú természeti alagútat képez a hegyen keresztül. Mindjárt a csermelyen túl egy végőrs van s az e fölött emelkedő hegylejtőn némi falmaradványokat vehetünk ki az erdő között. Ez Veterani barlangja, melynek torkolata a meredek sziklalejtőn egy keskeny alacsony hasadékot képez. A barlangnak egy tágas csarnoka és néhány oldalürege van, melyekben valami 300 ember fér el. A ki azt fegyveres néppel megszállja, uralkodhatik a folyamon, melynek szélessége itt csak 140 öl. 1691-ben Veterani cs. k. hadvezér egy hadnagyot rendele oda 300 emberrel és 5 ágyúval, hogy a barlangot megszállják. Máj. 21. a törökök vívni kezdék a barlangot s mind hevesebben ostromlák. A vívás 45 napig tartott, s a keresztyének nagyobb fele odaveszvéen, a többiek kénytelenek valának magokat megadni. 1788-ban még véresebb harcz folyt a barlang körül. Wartensleben cs. k. hadvezér Stein őrnagyot

rendelte vala oda néhány zászlóaljjal. A törökök 2000 embert vesztek el, míg nem a barlangot megvehették.

A szerb parton a környék legmagasabb hegytetője, a nagy Sterbecz emelkedik. Odább a hegyek ismét széttágnak, a magyar parton kies tágulat mutatkozik, melyben Duvoba falu van. Azután megint közelebb vonúlnak a hegyek s a legábrándosabb alakokat mutatják, összevisszahányt és hasogatott sziklacsoportokat. A szerb parton a meredek sziklafal alsó párkányában számos négyszegletű lyukat veszünk észre, e lyukakban hajdan a rómaiak által épített ösvény gerendái voltak beillesztve. E római part-útnak nyomai Galambóczytól kezdve Ogradináig, a szorulat harmadik szakasza végéig láthatók, s mindjárt Drenkován alul mutatkoznak illy lyukak s onnan kezdve mindenütt, hol a partot meredek sziklalejtő képezi. A rómaiak ezen útja egy keskeny part-ösvény volt, melyet részint a sziklafalba vájtak, s a még ittott látható lyukakba illesztett gerendákra rakott deszkázattal szélesebbre csináltak. Grisellini szerint Tachtalia közelében a sziklafalon két felírás volt, melyeket ő még ki tudott betűzni, s melyek azt tanúsították, hogy a rómaiak ez útnak készítésére műziai hadcsapatokat, és pedig a IV. szittyá s az V. makedón legiót alkalmazták. —

Ogradina irányában, a szoros végén, egy kopasz dolomit-falon Traján császár híres táblája van, valami 3 önyi magasságban a víz tükre fölött. E táblán 8 láb 7 hüvelyk hosszú, s 4 láb 7 $\frac{1}{2}$ hüvelyk magas felírás van; mindkét oldalán két szárnyas nemű, felül a széles párkányszegély közepén a római sas látszik, alul egy férfi alak körvonalaít lehet ki-venni. Maga a tábla a sziklafalba van vésve, úgy hogy a kiálló párkányzat némi ernyőt képez. Az alakok és ékesítmények domborművileg vannak kifaragva, a veresre festett bötűk pedig homorúan bevésvék. Az egész igen szépen van készítve, úgyhogy valódi műemlék. A felírás már némileg meg van csonkítva s nehezen olvasható, a legújabb megfejtés szerint következőleg olvasandó: Imperator divi Nervae filius — Nerva Trajanus Augustus Germanicus — Pontifex Maximus tribunitiae potestatis quartum — Pater Patriae Consul quartum —

Montis et fluvii anfractibus — Superatis viam patefecit. E felirás tehát azt bizonyítja, hogy Trajan római császár 101-ben megnyitá az utat, melyet Tiberius császár kezdett vala építtetni.

E római ösvénynél is nagyszerűbb mű a másik oldalon levő országút, mely Széchenyi nevét megörökíti. Azon út, mint már megjegyeztük, Moldován alul az Alibeg hegy tövében kezdődik s közvetlenül a Duna partján húzódik el. Ogradináig csaknem folyvást a sziklába kellett vajni, a számtalan mélységeket át kellett hidalni, a folyam felé erős gerébfalat építeni, hogy a kiáradó hullámok meg ne rongálják. Az előkészületekhez már 1833-ban fogának, magát az utat 1835-ben kezdék építeni.

Ogradinán túl kiszélesedik a Duna, s most kellemes hegyektől szegélyezett völgy nyílik, melyben a folyam csendesen hömpölygeti hullámain. Így tart ez Orsováig. Odább a szorulat negyedik és utolsó szakasza következik, a vaskapú szoros, mely a Duna legnagyobb szerű, de nem veszélyes vizesése. A folyam ott 600 láb széles, de egész medrén szirtezek vonulnak keresztül, és pedig a bal parton 10,200 a jobb parton pedig 8400 lábnyi hosszú vonalban. E szirtek között csak 240 láb széles csatorna húzódik el, melyen a hajók járhatnak. A szorulatnak felső szirtezetei együttvéve 15,900 lábnyi hosszúságot foglalnak el, s a folyam ottani esése 28 lábnyi, a vaskapú esése pedig $16\frac{1}{2}$ lábnyi.

Orsova a Duna völgyébe nyíló Csernavölgy egyik tágulatában s a Duna bal partján terül el. Dél felé az Allionhegy emelkedik, mely egész a Dunáig elnyúlik, s mellyel szemben a folyam közepén, egy lapos szigeten, Új-Orsova török erősség van. A szerb parton tetemes magasságú, erdős hegy-sorok emelkednek, a bal parton ellemben alacsonyabb hegyek domborodnak, mellyek részben szőlőkkel vannak beültetve, s mellyeket éjszak felől a Cserna völgye keresztül vág. Ez átvágás a Duna völgyének éjszaki elágazását képezi, mely által a Bánság s maga Erdély is az alsó Dunával kapcsolatba hozatik. E völgyeletet, mely Teregován és Karánsebesen keresztül tovább nyúlik, a Temes és Cserna folyók készítették

17. H. H. H. H. H.

18. H. H. H. H. H.

19. H. H. H. H. H.

ANNUAL REPORT OF THE BOARD OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA

1900-1901

elő, s ekkép utat törtek a széles zord és járhatlan hegyfalazaton át, melly Moldvaország éjszaki sarkától s Erdély déli szélétől kezdve délnyugati irányban a Dunán keresztül Szerbországba huzódik. Orsova ott fekszik, hol azon hegyszoros a Duna völgyébe nyílik, s azért mind történelmi mind kereskedelmi tekintetben igen nevezetes hely. A török háborúk alatt mindenféle viszonyosságokat szenvedett; erősítvényei ismételve lerontattak s újra felépíttettek. Utolsó erősségét 1739-ben a nándorféhérvári békekötés értelmében le kellett rontani. 1810—1830-ig Orsova, kivált az I Napoleon által behozott szárazföldi zárlat következtén, nagy lendületet vőn, mert a keleti kereskedés útja rajta ment keresztül. De azon kereskedési fontosságát utóbb elvesztette, s a megnyílt gőzhajózás által sem nyerhette meg vissza. Mindazáltal Orsova jelentős városka; a Duna partja mentén számos csinos ház van. A hajózási társulat ügynökségi épülete közelében az úgynevezett szkéla van, melly egy fából épített s két fa rácszat által három részre osztott szín, hol a törökök és keresztények kereskedéseket folytatják.

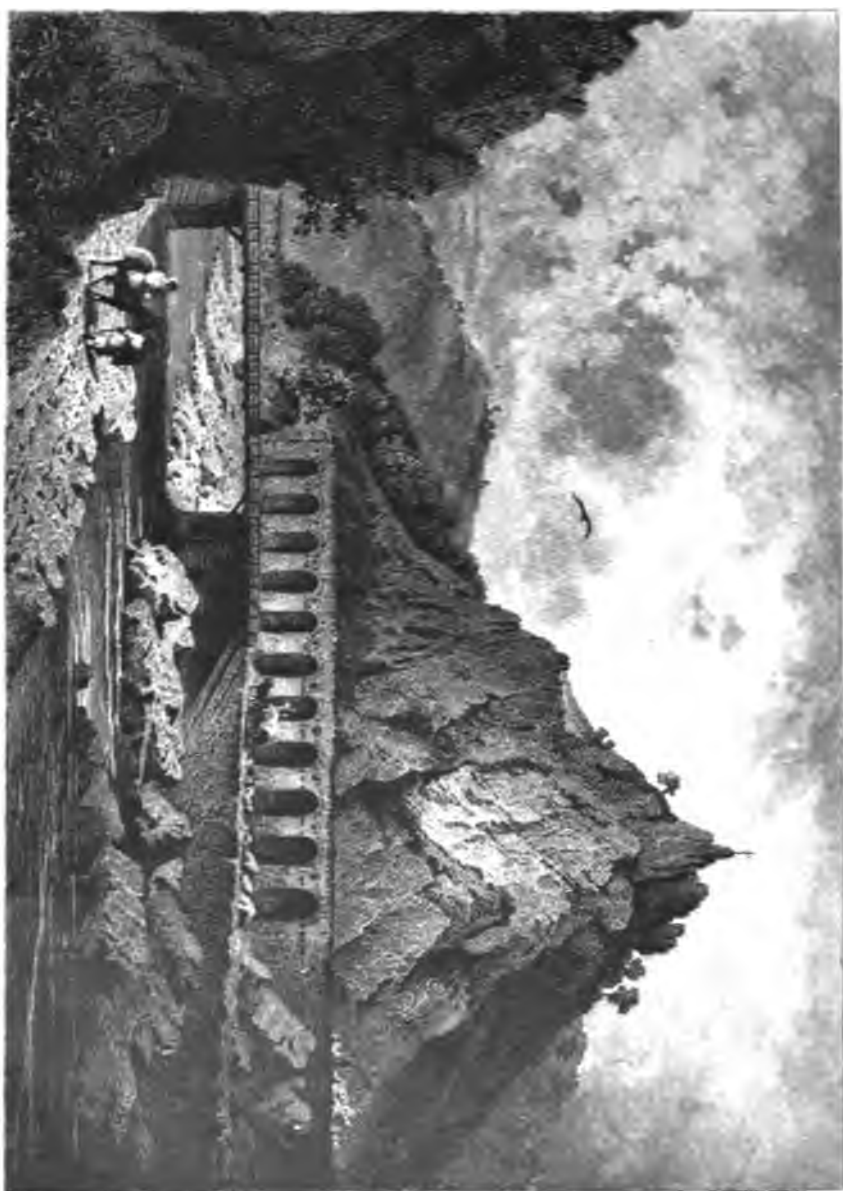
Orsova környékén érdekes kirándulásokat tehetünk. A Duna mentén, körülbelül félóránnyira azon helyet találjuk, hol 1849-ben a magyar koronát a többi ékszerekkel együtt elásták vala. Az Allion alján, a Cserna folyócskán túl, egy keskeny terület van, melly sem Magyarországhoz, sem Törökországhoz nem tartozik, és semlegesnek tekintetik. E terület fővel és csalittal van benőve s gyakran elárasztatik. Ott volt egy facsoport alatt a korona elásva, mignem 1853 szept. 8. felfedezék. Most azon helyen egy kerek kápolna áll, mellyhez fasorokkal szegélyezett út vezet. A hosszukás Allion hegyéről a vaskapui szoros sziklás partjait és vizeséseit, Új-Orsovát s a szerb parton levő Sisztab vagyis Erzsébet váracsát s az egész változatos vidéket láthatjuk; II József onnan ágyuztatta az új-orsovai erősséget.

Nyáron a gőzös kikötőjénél a partot a szomszéd falvakból való oláhok lepik el nyílt és ernyős szekereikkel, várva a gőzös megérkezését, hogy az azon jött vendégeket a mehádiai fürdőbe szállítsák. Az út éjszak felé a Cserna völgyében huzódik el; ez Orsova közelében elég széles, s tengeri-, búza-

és rozsvetések kellemes szőlőhegyekkel és erdős hegycsoportokkal váltakoznak benne. Csakhamar az Új-Szuppanek mellett levő vesztegintézetet érjük el; az út jobb oldalán 1200 láb hosszú kőfal húzódik el, melly több udvart és házat kerít be. Ott vannak t. i. a tisztviselők lakásai s az ugynevezett kőlibák vagyis a vesztegintézetben letartóztatott utasok számára rendelt lakások, mellyek kőfallal kerített külön udvar által a többi épületektől elválasztvák, azután a hambárok, azaz áruraktárak stb. Új-Szuppanek falun túl Ó-Szuppanek van, azután egy sziklás hegyen átkelvén Tofier és Koramnik falukat érjük. Koramnik mellett a Cserna egy kis hegy-szoroson, a koramniki kulcsan, tör keresztül s ekkép jut a széles szuppaneki völgybe.

Koramnikot elhagyván, a völgyben folytatjuk utunkat s nemsokára a Cserna bal partján épült Toplec falut pillantjuk meg. Ezzel átellemben, az út bal oldalán egy nagyszerű falmaradvány vonja magára figyelmünket, melly a meredek kopasz hegy oldalához támaszkodik. Nagyszerű, felfel áttört faloszlopokon tizenegy ívbolt emelkedik, mellyek a környezettel együtt festői látványt szolgáltatnak. E szép romokat egy római vízvezeték maradványainak tartják, a vízvezeték nyomai tetemes darabig a Csernán fölfelé és lefelé is mutatkoznak. Lehet, hogy a rómaiak e vízvezeték által a Cserna-völgy hőforrásainak vizét a mai Ó-Orsova helyén volt gyaratukig vezették. Az említett ívboltak vegyesen nagy kövekből és veres téglából építvék, és pedig úgy, hogy kívül és belül kettős téglarétegre nagy kövekből rakott négyzetes réteg következik. A vakolat nagyszemű homokból és kavicsokból áll, s hasonlít azon vakolathoz, mellyet a mehádiai fürdőben azon épületi maradványokban találunk, mellyek kétségnélkül a rómaiaktól származnak.

A romok környéke is érdekes. A Cserna jobb partján a hegység egészen az út széléig közeledik, lejtői részint szőlőkkel borítvák. A bal parton, terméketlen kopasz hegység emelkedik, s tövén Toplec falu terül el. Előttünk a melék-völgyből eredő Jadeszticza csermely folyik, hogy a Csernával egyesüljön, derék híd vezet rajta keresztül.

1898. J. 2007

Printed in the United States of America

1898. J. 2007

THE BRIDGE OF THE GREAT CANYON OF THE COLORADO RIVER

THE BRIDGE OF THE GREAT CANYON OF THE COLORADO RIVER

Topleczen túl még valami félóráig a Cserna jobb partján huzódik el az út, azután azon helyet. érjük el, hol az éjszaknyugatról jövő s Mehádia mváros mellett elfolyó Bela Reka (fehér víz) az éjszakkeletről jövő Csernába (fekete víz) ömlik. Itt a fürdőbe vivő út jobbra kanyarodik, a két völgyet egymástól elválasztó hegyfok alján, s Pecsineszka falu mellett elvonulván, a Cserna felső völgyébe fordul be. Mindjárt a völgytorok elején meglepő látvány mutatkozik. Jobbra szaggatott, sziklás hegygerincz huzódik el, balra közvetlenül az út mellett sűrű erdővel borított hegysorok emelkednek. A két hegysor közt hosszukás völgymedence terül, mellyen dús szántóföldek és kaszálók közepett a Cserna kígyózik keresztül. A jobb felőli szaggatott sziklafal mindinkább közeledik, a völgy mind keskenyebbé válik, nemsokára bal felől is sziklacsoportok mutatkoznak; immár a mély és keskeny völgytorokban vagyunk. Csakhamar a szép vashidat érjük el, melly a Cserna bal partjára vezet, egykét percz múlva más hídhoz jutunk, melly kőből épült s a Cserna jobb partjára, egyenest a tágas térre visz, mellyet a fürdőhely két házsora szegélyez.

A mehádiai Herkulesfürdők a Csernavölgy egyik csekély terjedelmű tágulatában vannak; a házak nagyobb része a jobb parton terül el. A két házor közötti fürdői tér 330 lépés hosszú s 40 lépés széles, közepén szürke márványból faragott kút van, mellyet Herkulesnek ágyúféméből öntött képszobra ékesít. A tér felső, éjszakkeleti oldalán egy csinos r. kath. templom áll, alsó délnyugati oldala szabad. Az éjszaki házoron mindjárt a templom mellett a katona-kórház van; ehhez azon épület csatlakozik, mellyben a nagy étkező, a kávéház s az első emeleten szép tánczterem van; azután az igazgatóság épülete következik, mellyben a katonai parancsnok lakásai is vannak; ehhez az ugynevezett Ferdinándudvar csatlakozik, melly kétemeletes nagy vendégfogadó, 85 vendégszobával, 10 konyhával, étkezővel s több kereskedőbolttal. Erre az új császárfürdő következik, melly igen szép modorban s nagy csinnal építették 1858 óta; belső berendezése is nagyon szép és kényelmes. — A déli oldalon a r. kath. templom mellett a Lajosfürdő van, ehhez a Terézudvar csatlakozik,

108 lakszobával, 4 konyhával s földszin alatti 14 szobával; és 2 konyhával; a Terézudvar mellett a Ferenczudvar van 76 szobával s 6 konyhával; végre a Karolinafürdő következik, melly mindjárt az íves kőhid mellett van. Ezen túl, a folyó jobb partján s odább délnyugatra számos melléképületek vannak, továbbá az ugynevezett pavillon-étkező s a csinos görög templom. A mehádiai fürdő tehát mind épületeinek nagyszerűsége, mind regényes festői fekvése által tűnik ki. 1860-ban elhatározták, hogy a tervezett új építkezésekre 360,000 ft fordíthatassék. Nevezetesen egy nagyszerű vendégházat terveztek, mellyhez pavillonokkal, bazárral és gyógyteremmel összekapcsolt fedett séta csatlakoznék. Ez építkezésekhez már hozzá is fogtak, s ha ezek elkészülnek, akkor a mehádiai fürdő nemcsak hazánk más fürdőit felül fogja múlni, de bármely külföldi fürdőkkel is fog versenyezhetni. Vidéke a legregényesebb. A Csernavölgy a bánási havasok harántvölgyei között a legjelentősebb s legérdekesebb. A Cserna jobb oldalán az Arcsana, Babel és Dobri-Vér nevű havasokhoz, a másik parton pedig az Erdélyt Oláhországtól elválasztó magas hegygerinczhez csatlakozó előhegyeknek meredek sziklafalai szegélyezik a völgyet, mellyben a Herkulesfürdők elterülnek. E völgy éjszakkéleti irányban nyúlik el. Kezdetén, hol a Cserna és Bela Reka egyesülnek, még jókora szélességű és nyájas; Pecsineszka falut még rétek, tengerivetések és szőlők környezik. Feljebb a völgy annyira összeszűkül, hogy szélessége csak kevés helyen nagyobb 300—400 lépésnél, s hogy a kődöczkökön átrohanó Cserna többnyire a völgynek egész talpát foglalja el. A csermely két oldalán többnyire mészkőből álló meredek hegyfalak merednek föl, mellyeknek oldalai a völgy talpától fölfelé több mint 1500 lábnyi magasságig a legbujább s legváltozatosb növényzettel, bükk-, hárs-, cser-, köris-, juhar- és diófákkal s más vadon termő gyümölcsfákkal borítvák, mellyeken gyakran vad venyigék kúsznak fel. Ez erdős övön túl különböző alakú, egészen meztelen vagy csak egyes fenyűfákkal borított, roppant sziklacsoportok vannak, mellyek csaknem vízszintes vonalban elhuzódó párkányt képeznek, s mellyek fölé különböző hegykúpok emelkednek. Ezek

ismét vagy fűszőnyeggel, vagy bükk-, nyír- és fenyőfa erdővel borítvák. Ittott a szürke mészkő-fal majdnem 1000 lábnyira függőlegesen mered föl, így különösen a kath. templomon túl, a Cserna bal partján levő Herkulesforrás és fürdő mellett. Más helyeken egymásra halmozott szikladarabok 1200 lábnyi magasságra is feltornyosúlnak, s ez omléksziklákon csak ittott lengedez egyegy orgonabokor vagy fenyőfa, melyek a kőhal-maz hasadékaiban gyökeret vertek. A sziklacsoportok között helyel közzel sötét hegynyílások tátognak, melyek borzasztólag érdekes látványt nyújtanak. Egyszóval a mehádiai fürdők a legbujább növényzet, a legfestőbb sziklacsoportok, a legnagyobbyszerű vadság egymást hirtelen felváltó képei környezik. S a természet ezen szépségeit minden fáradság nélkül a legnagyobb kényelemmel nézdelhetjük és élvezhetjük. A fürdőhelyről minden irányban elvonuló utak és ösvények kényelmesen készítvék s gonddal tartvák; sok helyütt gerébfalakkal védvék s többnyire árnyékos fákkal szegélyezvék. Illy szép árnyékos kocsi-út visszen a Herkulesfürdőbe, melynek közepében római faldarabot lelünk. A Herkulesfürdőn túl egy gyalogösvény balra a hegylejtőn kigyószik fel s az úgynevezett zsványbarlanghoz viszen, mely 170 lábnyi magasságban van. Ha a barlang mellett elmenő ösvényt tovább követjük, akkor az erdőn keresztül lassan fölfelé menve egy kis óra alatt egy fából épített oszlopcsarnokhoz jutunk, mely előredőlő hegyfokon áll. Ez a Csorich-tető, melyről a Csernavölgy legérdekesebb részeit láthatjuk. Nehány lépéssel lejjebb az úgynevezett izzasztóbarlang van, melynek kapujában a föld hasadékaiból meleg vízgőzök szállnak fel.

Az ellenkező oldalon a Cserna mentén, ugyancsak jobb partján, egy árnyékos ösvény a Császárfürdő és Józsefkút mellett vezet el, a vashídig. Más ösvények a hegyen kanyarodnak fel: az egyik a Császárfürdő felől Schneller pihenőjére s odább Schneller tetőjére, a Józsefkúton túl felvivő ösvény pedig a Coronini-tetőre viszen. Mindezen pontokról igen szép kilátást élvezhetünk, kivált a völgy déli oldalán emelkedő hegysor, a Domoglett, s a mellette tátongó prolazi völgytorok vonják magokra figyelmünket. A Coronini-

tetőn levő csinos oszlopcsarnokot bekerített kert környezi. Hasonló szép sétautakat a bal parton is találunk. A görög templom közelében Tökölly ültetvényei vannak, melyeket templomhoz hasonló csarnok ékesít. Innen egy árnyékos ösvény a temető, a völgytorok elején levő majorság és vashíd felé visz. Az ellenkező oldalon gróf Lázár ültetvényeire jutunk. Oda a Herkulesfürdő felől is mehetünk. Ekkor egy fahídon kell átkelnünk, mely előtt a Cserna egy kis vízesést képez, midőn a medrében keresztülvonuló gránitsziklákon szökik át. A bal parton, azután az őrvonalí úton-tovább mehetünk, a meddig tetszik, s új meg új tájképeket fogunk találni. Odább a völgy még zordonabb jellemet ölt magára. — A ki nagyobb kirándulást akar tenni, az a Domoglett tetejére mehet föl. Eleintén kényelmesen kanyarodó ösvény viszen föl a hegylejtőn, azután a sziklafal keskeny párkányán kell tovább menni, míg nem a Zaereleu nevű völgytorokba befordulunk. Ez erdős völgy a Domoglettet félhold alakjában környezi s a Cserna völgyébe kinyúló Szuszi-Domoglettől elválasztja. A Domoglett délkeleti oldalán a gyepes Mosoroni völgy terül, nyugati oldalán pedig a vad prolazi völgytorok tátong. Éjszaknyugat és éjszak felé a Domoglett lejtői majdnem függélyesek s alig mászhatók meg, dél és délnyugat felé hosszúra nyúló gerince az erdős előhegyekhez csatlakozik, melyek az Allion hegygyel együtt Orsovánál a Duna bal partját szegélyezik. A Domoglett körülbelül 5000 lábnyi, kettős teteje erdőtelen, oldalait bükkösek és fenyvesek borítják. Gyeptérségein sok nevezetes növény díszlik. Tetejéről igen érdekes kör- és messzelátást élvezhetünk; az erdős, völgyekkel barázdált hegysorokon keresztül Oláhország síkságáig láthatunk el, melyen a Duna széles szalagja elvonul s melyen túl délkelet felé a rumeliai havasok ködlenek. Dél felé a szerb hegységek csúcsai, odább nyugatra a Klisszura hegygerincei mutatkoznak s a Szerbecz csúcsa alatt a Duna csillámlík fel. Nyugat felé Mehádia mvárós látszik a környező més- és agyagkőhegyekkel s az Almás termékeny völgye egy részével; éjszak felé kopasz hegycsúcsok tornyosulnak fel egymás mögött s egymás felett. Végre alattunk a fürdői völgy terül el festői részleteivel.

Ezen völgyben 14 hőforrás van, melyek közül 8 használtatik. A Herkulesforrás hőmérséke $17-41^{\circ}$ R. közt változik, a szomszéd Károlyforrásé 33° R., a Lajosforrásé 36° R., a Karolinaforrásé 19 és 24° R. közt változik, a Császárforrásé 44° ; a Ferdinándforrásé és szemfürdői forrásoké is körülbelül 44° , a feketeforrásé végre 35 és 38° R. közt változik. E források vizében különösen kén és sósavas sók vannak s kén-tartalmuk többnyire nagyobb mint az aacheni forrásoké. Általában a mehádiai források Europa leghatályosabb hőforrásaihoz tartoznak. Már a rómaiak ismerték és használták, s Herkulesnek szentelték. Ezt a templomok, emlékek, szobrok, érmek, vízvezetékek s más maradványok tanúsítják, melyeket a fürdők közelében találtak. A törökök is használták a mehádiai fürdőket. De a mostani építmények és intézetek csak 1792 óta hozattak létre, miután a törökök a III Károly alatt elkezdett épületeket két ízben elpusztították vala. Az egész fürdőhely és területe a k. kincstár birtokában van, s a felügyelet a végvidéki parancsnokságot illeti. A vendégek száma évről évre szaporodik, s a fürdői téren a legkülömbözőbb embervegyületet láthatjuk. Magyarok, erdélyiek, oláhok, törökök, szerbek, németek s más nemzetheliek találkoznak ottan, kik részint a víz gyógyító erejétől megrongált egészségek helyreállítását várják, részint csak a természet szépségeit akarják élvezni s az egészséges üdítő levegőt színi. A környéken csupa oláhság lakik.

Nyomatott Schmitt J. G. nál Darmstadtban.

A II-dik kötet tartalma.

	Lap.
Esztergom	8
Tata és Komárom	20
Nagy-Győr	29
Pannonhalma	35
Libény. Mosony. Magyar-Óvár. Oroszvár	42
Pozsony	47
Pozsony környéke	71
Nagyszombat	84
Csallóköz	88
A Vág völgye	90
A Nyitra völgye	129
A bányavárosok s a Garam völgye	141
Az Ipoly völgye	172
Eger és vidéke	180
Miskolc és környéke	193
Torna. Szádellő. Lednicse. Baradla	201
Rosnyó. Krassnahorka. Dobsina	206
Szepesmegye	212
Eperjes és környéke	237
Kassa és környéke	255
A Tisza völgye	269
Az oláhok, szerbek, tótok, németek	320
Székesfejérvár és Veszprém	327
A Balaton és környéke	336
Zircs. Bakonybél. Pápa	346
Vasmegyei képek	351
Soprony és környéke	365
Pécs és környéke	383
Mohácstól Mehádiáig	405

~~~~~

A II. kötetbe a következő aczélmetszetek tartoznak.

	Lap.
Sólymos (címlap)	—
Esztergom	4
Esztergom a székesegyház teréről	8
Esztergom Párkány felől	12
Komárom a homokhegyről	24
Komárom s a Csillagsáncz	26
Győr éjszokról	29
Győr a Kis-Dunánál	31
Pannonhalmi főapátság	36
Oroszvári kastély	44
Pozsony	46
Királyvár Pozsonyban	49
Pozsony nyugati oldala	50
Főtér Pozsonyban	56
Szentér Pozsonyban	58
Haltér Pozsonyban	60
Vaspálya-udvar Pozsonyban	68
Vaspálya-alagút Pozsony mellett	70
Vaspályai híd Pozsony mellett	72
Vasfürdő Pozsony mellett	74
Dévény romja	75
Vág völgye Lipótvár, Galgóc és gróf Erdődy várával	90
Pöstényi fürdő	91
Becsko a keleti oldalról	93
Becsko várrom	95
A Vág völgye Trencsény mellett	97
Trencsény	99
Galgóc (azaz Vágbesztercei vár)	111
Varini (azaz: Sztrecsnói) várrom	119
Árva	122
Likava	123
Rózsahegy városa	125
Hradek vára	126
Hradeki hámor	128
Nyitra	130
Nagy-Ugróczi kastély	137
Körmöczbánya	140
Besztercebánya	150
Selmecz	159
Szent-Benedeki templom	170
Eger délről	180
Eger éjszokról	182
Szarvaskő	188

	Lap.
Siroki várrom	190
Miskolcz	193
Diósgyő	196
Torna I.	201
Torna II.	202
Rosnyó	206
Krassnahorka	208
Szomolnok	217
Lőcse	218
Szepesvár és Váralja	220
Szepesváralja (a káptalan)	222
Tököli vára Késmárkon	225
Késmárk s a Tátרהegysége	227
A Tátרה Szalókról	233
Tátרהfűred	234
Kohlbacher zuhatag	236
Eperjes	238
Kassa	255
A kassai főegyház	257
Katonai növelde Kassáu	259
Boldogkő-váralja	268
Munkács vára	277
Huszt vára	285
Mármarosziget	286
Nagyvárad	295
A püspök-palotája Nagyváradon	296
Szeged	299
Világos	304
Világosvár	306
A radnai zárda	310
Sólymosi vár kilátással Lippa és Radnára	312
Temesvár	315
Székesfejérvár	327
A Csurgói kastély	329
Bodajk kastély és búcsús hely	330
Veszprém	332
Veszprém déli oldalán	334
Fűred a Balaton fölöl	336
Balatonfűred	338
Tihanyi apátság	341
Keszthely	342
Badacson a Balaton mellett	344
Sümeg	344
Szigliget a Balatonnál	346
Zirci apátság	348
Szombathely	352
Kőszeg	359

